

ІДЕОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРИСТОКРАТІЇ
на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Львівський національний медичний
університет імені Данила Галицького
Кафедра українознавства
Відділ гуманітарної освіти і виховання
Світова федерація українських
лікарських товариств
Українське лікарське товариство у Львові
Наукове товариство ім. Шевченка
Лікарська комісія

*Символу тендітної
незламності присвячуємо*

**ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ**
за матеріалами всеукраїнської
мультидисциплінарної науково-практичної
конференції з міжнародною участю

**ІДЕОЛОГІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АРИСТОКРАТІЇ**
на пошану 150-річчя від дня народження
Лесі Українки

Львів, 25–26 лютого 2021 року

MINISTRY OF HEALTH OF UKRAINE
DANYLO HALYTSKY LVIV NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY
DEPARTMENT OF UKRAINIAN STUDIES
DEPARTMENT OF HUMANITARIAN EDUCATION
WORLD FEDERATION OF UKRAINIAN MEDICAL ASSOCIATIONS
Ukrainian Medical Association
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
Medical commission of NTSh

**IDEOLOGIST
OF THE NATIONAL ARISTOCRACY**
(in the honor of the 150th
anniversary of the birth
of Lesya Ukrainka)

Materials of the All-Ukrainian scientific-practical
conference with international participation

Lviv, 2021

I 29 Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки): збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 25 – 26 лютого 2021 року / науковий редактор Тетяна Єщенко. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. 620 с.

ISBN 978-617-7196-31-9

Наукова рада:

д-р мед. наук, професор Андрій Наконечний;	д-р філол. наук, професорка Ірина Фаріон;
д-р мед. наук, професорка Валентина Чоп'як;	д-р пед. наук, професор Анатолій Вихрущ;
д-р мед. наук, професор Андрій Базилевич;	д-р істор. наук, професор Степан Борчук;
д-р біолог. наук, професор Анатолій Магльований;	д-р філос. наук, професор Ігор Держко;
д-р мед. наук, професорка Валентина Мойсеєнко;	д-р пед. наук, професорка Таміла Яценко;
д-р мед. наук, професор Олександр Кіцера;	д-р істор. наук, професор Ігор Коляда;
д-р істор. наук, професор Олександр Музичко;	д-р філос. наук, професор Віталій Жадько;
д-р істор. наук, професорка Олена Богдашина;	д-р філос. наук, професор Павло Содомора;
д-р філол. наук, професорка Ірина Колеснікова;	д-р філос. наук, професорка Любов Юрченко;
д-р філол. наук, професорка Світлана Маценка;	д-р філол. наук, професор Марія Дружинець;
д-р мистецтвознавства, професорка Ганна Карась	д-р наук із соціальних комунікацій, професор Ігор Павлюк

Редакційна рада:

канд. філол. наук, доцентка Тетяна Єщенко (науковий редактор);
канд. філол. наук, доцентка Надія Черкес; канд. філол. наук Світлана Ягело;
канд. наук із держ. упр., доцентка Галина Терешкевич (с. Діогена);
канд. істор. наук Наталія Гірна; канд. істор. наук, доцентка Наталія Божко;
канд. філол. наук Ірина Козелко; канд. істор. наук Віра Мельник;
канд. пед. наук Галина Стечак; канд. філол. наук Марта Дрогомирецька

У збірнику наукових праць уміщено матеріали учасників усеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)». Подано розвідки, в яких розглянуто постать Лариси Петрівни Косач-Квітки в історичному, культурологічному та філософському аспектах; охарактеризовано європейський вимір літературної діяльності та персонологічний аспект творчості письменниці, її мовний стиль, літературне новаторство, біографістику, громадську діяльність та місійне служіння українській нації, фольклорні мотиви, національні концепти, світоглядні коди та їх роль у формуванні колективної пам'яті і національної ідентичності українців, психологію мовотворчості Лесі Українки, а також проаналізовано її творчість в аспекті перекладознавства. Розглянуто українську родину як національний архетип формування особистості Лариси Косач, образ модерної української жінки. Висвітлено питання духовно-етичної й естетичної аксіосфери мисткині, проблему збереження та популяризації спадщини письменниці як постаті національної пам'яті українців.

Для науковців у галузі українознавства, істориків, культурологів, філологів.

Автори несуть повну відповідальність за грамотність поданих текстів, точність наведених фактів, цитат, покликань, статистичних даних, власних імен, оформлення бібліографії. Редакційна рада має право на скорочення матеріалів.

*Затверджено на засіданні вченої ради факультету іноземних студентів
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
(протокол № 1-2021 від 16.02.2021 року)*

- © Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2021
- © Автори матеріалів, 2021

Високоповажна наукова громадо!

Гостинно вітаю учасників всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю **«Ідеологиня національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)»**, що відбувається у ці дні в одному з найстаріших вишів Європи, - Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького.

Співорганізаторами заходу, окрім ЛНМУ, є Світова федерація українських лікарських товариств, Українське лікарське товариство у Львові, Наукове товариство ім. Шевченка (Лікарська комісія). Варто зазначити, що наш заклад продовжує 235-річну історію лідерства на теренах національної вищої медичної освіти, посідаючи високі щаблі у рейтингах і конкурсах, був неодноразово нагороджений золотими медалями і дипломами за активну участь у розбудові національної освіти. Для нас вкрай важливими є непокитні цінності українського ДУХУ, як мова, історія, культура, що уможливляють формування національно-свідомої особистості студента як майбутнього фахівця-державотворця. Тому кафедра українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького продовжує започатковану традицію проведення мультидисциплінарних наукових заходів («Сучасна українська нація: мова, історія, культура» (2016 р.), «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті» (2020 р.)), що утверджують в академічному і в науковому середовищі цінності українського світу. Програма конференції вражає широким колом дискусії, що охоплює студії про постать Лариси Петрівни Косач-Квітки в історичному, культурологічному та філософському аспектах, про значущість збереження та популяризації спадщини Лесі Українки як постаті національної пам'яті українців (екранізація, переклад творів, театральні та радіовистави, аудіокниги, інтернет-ресурси, культурні центри, бібліотеки,

малярство, музика тощо), а також наукові праці, що висвітлюють духовно-етичну й естетичну аксіосферу особистості Лесі Українки, розкривають фольклорні мотиви, національні концепти, світоглядні коди у творах письменниці та окреслюють їх роль у формуванні колективної пам'яті і національної ідентичності українців тощо. Приємно відзначити, що у колі учасників конференції професори і доценти не тільки з мови, історії, культури, педагогіки, а й з медицини, які досліджують різномірні аспекти історії медичної науки, порушують проблеми тогочасної лікарської практики, персонології лікарів, які здійснювали медичну допомогу Ларисі Косач-Квітці у боротьбі з тілесною недугою. Приємно здивувало й академічне представництво учасників конференції, а це понад 150 учених з України, Китаю, Італії, Німеччини, серед них - 30 докторів наук, професорів, 50 кандидатів наук, доцентів з науково-дослідних установ та провідних університетів України і Європи: Інституту народознавства НАН України (м. Львів), Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ), Літературно-меморіального музею Лесі Українки тощо. Останнє вказує на значущість окресленої проблематики конференції і заслуговує на схвалення. Географія учасників охоплює різномірні регіони України, а це понад 27 міст: Київ, Харків, Одеса, Вінниця, Дніпро, Маріуполь, Дрогобич, Івано-Франківськ, Тернопіль, Луцьк, Покровськ, Маріуполь, Запоріжжя, Полтава тощо. Бажаю Вам успіхів в роботі конференції, плідних наукових дискусій, обміну творчими доробками. Ваша участь є великою честю для нас.

л

З належною пошаною,
ЗІМЕНКОВСЬКИЙ Борис Семенович,
голова оргкомітету, ректор Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, академік НАМН України, доктор фармацевтичних наук, професор, заслужений працівник вищої школи України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки

Високоповажане наукове товариство!

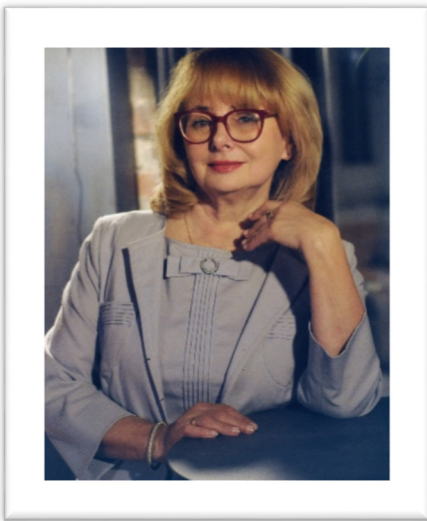
Від імені **Світової федерації українських лікарських товариств (СФУЛТ)** сердечно вітаю учасників всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Ідеологиня національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)». Федерація об'єднує

лікарів-українців у цілому світі. Жертовна праця членів СФУЛТ на користь українського суспільства сприяє пришвидшенню процесу становлення і розвитку галузі охорони здоров'я нашої держави. Українські лікарські товариства (УЛТ) прагнуть, аби фахівці з медицини в Україні і за її межами повсякчас зберігали свою ідентичність, стверджували себе як національно свідому еліту суспільства. Тому метою УЛТ є **збереження українськості етнічних українців у світі**, сприяння тому, аби попри географічні кордони, вони ідентифікували себе як представники унікальної нації. Адже за останніми даними у світі мешкає понад 20 мільйонів українців. У цьому контексті Леся Українка як яскрава представниця не лише національної, а й європейської аристократії, є духовно-аксіологічним дороговказом. Нам, членам УЛТ, близька постать Лесі Українки як активної діячки українського національного відродження, правдивої **аристократки національного духу**. Попри те, що Леся Українка зробила неоціненний внесок у розвиток світової літератури різних жанрів: лірика, епос, поезія, драма, проза, публіцистика; постала як талановита перекладачка, фольклористка, культурна діячка, вона виявила себе ще і як видатна громадська діячка. Адже на зламі XIX-XX саме Леся Українка стала засновницею українського феміністичного руху, долучаючи Україну до здобутків світової цивілізації. До такої ж активності в громадському житті сьогодні українські лікарські товариства закликають і своїх членів. В Лесиних творах знаходимо вкрай значущі і сьогодні слова, що підносять дух у нелегкі часи і постають мотивом героїзму, бойовитості духу: «Хто вам сказав, що я слаба, / що я корюся

долі?/ Хіба тремтить моя рука /чи пісня й думка кволі?» В унісон із Кобзаревим заклик «Кайдани порвіте!» звучить Лесине «Вставай, хто живий, в кого думка повстала! /Година для праці настала!». Тож, живімо з Лесею Українкою в думках та в серці, хай вона зостається ціннісним мірилом у нашому житті.

A handwritten signature in black ink, slanted upwards from left to right. The signature appears to be 'Bazilevych Andriy Yaroslavovich' written in a cursive style.

З глибокою шаною,
БАЗИЛЕВИЧ Андрій Ярославович,
президент Світової федерації лікарських товариств (СФУЛТ), доктор медичних наук, професор, професор кафедри пропедевтики внутрішньої медицини №1 Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Високодостойне наукове панство!

Лікарська комісія Наукового товариства імені Тараса Шевченка (НТШ) сердечно вінішує всеукраїнську науково-практичну конференцію з міжнародною участю «Ідеологиня національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)». НТШ – це перша українська національна академія наук, створена у 1873 році у

Львові, це наш національний «think tank - розумовий центр», що займався і займається вирішенням серйозних національних, політичних, економічних та інших наукових проблем з формування в світовому масштабі **«українського часу та українського простору»**. У роботі НТШ брала участь велика плеяда діячів українського національного відродження, зокрема, сьогодні високо пошанована всім світом Леся Українка. Вона та її родина активно підтримували і розвивали НТШ, особливо молодіжне крило. Роль Лесі у вихованні українських дітей та молоді величезна: від «Плеяди», підтримки дитячого журналу «Дзвіночок» до переможних мотивацій волі, ідентичності, самоусвідомлення та індивідуальності юних українців. Так, щороку в Україні присуджують державну премію імені Лесі Українки за твори, які сприяють вихованню молодого покоління в дусі національної гідності, духовної єдності українського суспільства. Леся Українка – яскрава представниця європейської української еліти, національної інтелігенції письменниці, перекладачка, фольклористка, культурна діячка, засновниця українського феміністичного руху, її твори в жанрах поезії, лірики, епосу, драми, прози, публіцистики, драматичної поеми внесли неоціненний внесок у розвиток світової літератури. З Лесею Українкою відходять у минуле мотиви туги, страждання, жертвовності в українській поезії; а героїзм, енергійність, бойовий, войовничий дух, велика сила свободи стає нормою її мовомислення. Від «Блакитної троянди» до останніх драматичних творів – «Лісової пісні» і «Камінного господаря» – Леся вигострює свою майстерність знавця людини. Кожен порух душі героя, кожна зміна в його світосприйнятті –

це підвищена увага до людської особистості, її психології, моралі, етики. Леся Українка ставить найдраматичнішу любов чи не єдиним сторожовим форпостом перед реліктовою людською дійсністю, здатною перезавантажувати реалії буття власною всеосяжною любов'ю. Леся Українка торкнулася душі кожного з нас і мене, зокрема: волинське дитинство з декламацією дитячих віршів Лесі; перемога на обласному конкурсі, присвяченому 100-річниці від дня її народження; зачитування драмами, поемами з повного видання творів; останнє прохання тата перед відходом у вічність – читати йому нашу Лесю; малярський твір з дітьми «Мавка та Лукаш» з «Лісової пісні» - ідея мами; відвідування з дітьми та онуками її музеїв, перегляди фільмів, вистав, балетів на твори Лесі Українки. Вона наше ество, Вона часточка нашої душі... Проведення цього наукового заходу є символічним у нашому місті. Твори Лесі Українки почали публікуватися українською мовою саме у Львові, саме тут вийшла її власна поема «Русалка» (1887). У 1893 році за підтримки Івана Франка вийшла перша поетична збірка «На крилах пісень». Вперше вона відвідала Львів разом зі своєю матір'ю в 1891 році. Львів'янин Іван Труш їздив до Києва, щоб намалювати портрет Лесі Українки спеціально для сесійної зали НТШ на замовлення Голови НТШ Михайла Грушевського. Останнє перебування Лесі Українки у Львові пов'язане з нинішнім будинком НТШ, де вона працювала у бібліотеці (1912). Нам принципово важливо повернути Україні справжню Лесю Українку, всі її твори і напрацювання без обмежень, вибіркості і рецензій. Усе минує! Але духовні, культурні цінності вічні – вони нас не лише **ідентифікують як націю у світі**, але й створюють основу для майбутнього країни, народу і кожної людини зокрема. Духовна енергетика Лесі Українки живе і живить Україну: «Як умру, на світі запалає / Покинутий вогонь моїх пісень / І стримуваний племін засіяє, / Вночі запалений, горітиме удень».

**З глибокою пошаною і вдячністю,
ЧОП'ЯК ВАЛЕНТИНА Володимирівна,**

голова лікарської комісії Наукового товариства ім. Тараса Шевченка, докторка медичних наук, професорка, завідувачка кафедри клінічної імунології та алергології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, лауреатка Державної премії України в галузі науки і техніки

ДОТОРКНУВШИСЬ ДО...

*Я на вбогім крутім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі...*
Леся Українка

Розплющив очі ранку дивограй —
Й затріпотіла ніжно-солов'їно
На весь хрещато-барвінковий край
Пречиста мова мамина, єдина.
    Ота, де грає хвилями Дніпро,
    Де Мавка чеше зеленаві коси,
    Де над Дністром Русалчине крило,
    А кров звитяжців — калинові роси.
У мові цій фантазія ясна
Творила диво лісу феєричне
І промовляла лагідно весна
Талановитим словом поетичним.
    Життям щоденним втома залягла
    І кволе тіло, та сльоза нетлінна
    Льоди стопила й сили налила
    І злотоцвіти променів перлинних.
Наперекір снігам слова ясні
Зійдуться нині на весняне віче. —
Знов обізветься в серці голоснім
Непроминально дороге і вічне.

ЧЕРКЕС Надія,

*кандидатка філологічних наук, доцентка
кафедри українознавства
Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького,
членкиня НСПУ, АУП, лауреатка численних
міжнародних літературних та національних
мистецьких премій*

ЗМІСТ

Вітальне слово ректора	3
Вітальна промова президента СФУЛТ	5
Віншування від голови лікарської комісії НТШ	7
Передмова	16

ФІЛОЛОГІЯ

Літературознавство. Український фольклор
Європейський вимір літературної діяльності Лесі Українки.
Літературне новаторство. Автентичний епістолярій Лариси
Косач-Квітки. Образ модерної української жінки. Леся
Українка і публіцистика. Біблійні сюжети і мотиви у
літературній творчості письменниці

Вівчарик Наталія Трансформація Євангельського сюжету в п'єсі Лесі Українки «На полі крові».....	20
Гдакович Мар'яна Постать Лесі Українки в рецепції Романа Бжеського	25
Годік Катерина Концепція деструктивної особистості в драматургії Лесі Українки.....	31
Демедюк Марина Внесок Лесі Українки в українське думознавство	37
Жаркова Роксолана «Хірургія заїдає мою музу»: тіло і тілесність у жіночому письмі Лесі Українки.....	42
Зелененька Ірина Культурно-історичні та морально-етичні опозиції у драматичній поемі Лесі Українки «Бояриня»	51
Кметь Ірина Про Львів у серці Лесі Українки	57
Козелко Ірина Внесок епістолярію Лесі Українки в історично-літературний процес: короткий огляд листування письменниці з Йосипом Маковеем (1893 р.)	63
Лущ-Пурій Уляна Ідея щастя у творчості Лесі Українки: фольклорно-біографічні впливи.....	67
Павлюк Ігор Характер конфлікту у драматичній поемі Лесі Українки «Оргія»	73
Прокіп Валентина Епістолярій Лесі Українки: історія багатотомних видань творів письменниці (1950–2021).....	82
Tichomirova Ludmila Europäischer Integrationsprozess der literarischen Tätigkeit von Lesya Ukrainka	88

Хирівська Галина Громадянська позиція Лесі Українки та її погляди на українські проблеми (на прикладі драматичної поеми «Бояриня»	94
Черкес Надія Фольклорна глибинність творчості Лесі Українки як засіб формування української національної пам'яті.....	100
Ягело Світлана Трансформація фольклорного образу мавки у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня»	108
Якубовська Марія, Стахів Марія Літературний текст як спосіб вияву «Я»-концепції у системі творчої візії Лесі Українки	113

МОВОЗНАВСТВО. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Персонологічний аспект творчості Лесі Українки. Фольклорні мотиви, національні концепти, світоглядні коди у творах письменниці та їх роль у формуванні колективної пам'яті і національної ідентичності українців. Творчість Лесі Українки в аспекті перекладознавства

Бабій Ірина Леся Українка та її роль у мовній дискусії кінця XIX-початку XX ст	118
Будний Василь Синестетична образність збірки Лесі Українки «На крилах пісень»	124
Галів Уляна Цитати як комунікативно-оцінні одиниці епістолярного дискурсу Лесі Українки	130
Гонтарук Лариса Акіосфера «своя земля» - «чужа земля» в поезії Лесі Українки	137
Дружинець Марія Леся Українка та перекладацькі трансформації (за матеріалами наукових досліджень та італійських перекладів).....	153
Іщук Наталія Назви хвороб та медичних препаратів в епістолярній спадщині Лесі Українки.....	159
Єщенко Тетяна Аналіз текстових категорій у поезії Лесі Українки	162
Колеснікова Ірина, Рикичинська Дар'я Підтекст порівнянь у драмі Лесі Українки «Лісова пісня (ментально-символічний аспект).....	172
Лебеденко Юлія, Таран Оксана Лексична опозиція «миль - вічність» в ідіостилі Лесі Українки: корпуснобазований підхід....	177
Мацюк Зоряна, Табака Марта Апелятиви творів Лесі Українки як світоглядні коди.....	183
Нос Наталія Поетичний синтаксис Лесі Українки	188
Пілько Орест Фраземіка драматичної поеми Лесі Українки «На полі крові»	193

Сніжко Наталія Сучасне лексикографічне відображення творчого генія та високої духовності української інтелігенції..	199
Стечик Христина, Добровольська Людмила Діалектні елементи в художній мові Лесі Українки	206
Фаріон Ірина Леся Українка і мовне питання.....	209
Хомік Олена Евфемістична лексика у творах Лесі Українки.....	215
Штонь Олена Мовні засоби вираження життєствердної модальності у поезії Лесі Українки.....	221

КУЛЬТУРОЛОГІЯ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Збереження та популяризація спадщини Лесі Українки як постаті національної пам'яті українців

Бабій Надія Міфічний персонаж у час екранної культури.....	228
Божко Наталія Образ Лесі Українки у творчості українських художників на початку ХХ століття.....	232
Гиріна Тетяна Сучасний радіопростір у дзеркалі переосмислення творів класики української літератури (на прикладі творчості Лесі Українки)	237
Карась Ганна Цикл «Сім струн» Лесі Українки в рецепції композиторів української діаспори	241
Криворучко Леонід, Романюк Ольга Літопис театральних вистав за драматичними творами Лесі Українки.....	248
Мельник Віра, Мельник Роман «У маленькій хатинці, у тихім куточку» (історія створення музею Лесі Українки у м. Новоград-Волинський)	252
Станько Оксана Леся Українка і фортеп'яно.....	257
Федорів Тарас Леся Українка і німецькомовний світ	264
Шуліка Людмила Проблеми та шляхи популяризації творчої спадщини Лесі Українки в умовах сучасного вищого освітнього закладу	271

ФІЛОСОФІЯ. МОРАЛЬНЕ БОГОСЛОВ'Я.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА

Духовно-етична й естетична аксіосфера постаті Лесі Українки. Громадська діяльність Лариси Косач-Квітки та її місійне служіння українській нації. Біографістика

Богдашина Олена Відносини Лесі Українки та Олени Пчілки у родинному листуванні	277

Бондарчук Оксана «Завжди терновий вінець буде кращий, ніж царська корона...». Кілька зауваг про біографію Лесі Українки.....	284
Борчук Степан, Дрогомирецька Людмила Роль Петра Антоновича Косача у життєвій долі своєї доньки Лесі Українки.....	286
Варецька Софія, Маценка Світлана, Мельник Діана, Тарасюк Ярина «Душа її і слово не дається під ярмо»: «Кассандра» Лесі Українки крізь призму мовної, міфологічної, соціальної і філософської вини.....	298
Гірна Наталія «Ти чуєш, як бринить струна якась тремтяча?»..	304
Держко Ігор Леся Українка як філософ-будитель.....	310
Жадько Віталій Філософський вимір поезії Лесі Українки.....	313
Загребельна Ніна, Яретик Микола Леся Українка і Климент Квітка: деякі сторінки біографії.....	321
Коляда Ігор «Українська Біатріче» і «Донька Прометея»: жертовне кохання у житті Ганни Барвінок і Лесі Українки.....	326
Мартинюк Юрій Леся Українка як апологет християнства.....	335
Мелекесцев Кирило «Леся Українка як ідеал» в умовах інформаційного протистояння навколо історії України.....	350
Микитюк Оксана Незламність духу, або Леся Українка в трактуванні Дмитра Донцова.....	355
Міносян Андрій, Варипаєв Олексій, Юрченко Любов Леся Українка та традиції гуманізму й загальнолюдських цінностей в українському суспільстві.....	361
Музичко Олександр Постаті світової історії у рецепції Лесі Українки.....	368
Огірко Олег Духовно-моральні аспекти творчості Лесі Українки.....	374
Онуфрієнко Олена Творчість Лесі Українки як факт біографії..	380
Содомора Павло Епістемологія пам'яті.....	388
Степанець Надія Національно-державницькі ідеї та світоглядна позиція у творчості Лесі Українки.....	393
Терешкевич Галина (с. Діогена), Джура Ольга, Опришко Ольга, Осадча Галина Леся Українка - взірєць духовності і моралі.....	396
Топалова Світлана «Не поет, хто забуває про страшні народні рани».....	401
Шапошнікова Анастасія Сестри не тільки по крові: Леся Українка та Ольга Косач-Кривинюк.....	406

ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЯ. МЕДИЦИНА

Леся Українка і національно-мовна освіта.

Українська родина як національний архетип формування особистості Лариси Косач. Психологія мовотворчості Лесі

Українки: тексти і контексти.

Медицинний аспект «тілесної драми» Лариси Косач-Квітки

Алтухов Володимир Педагогічний доробок Лесі Українки й ідея рідномовного начала у вітчизняній освіті	413
Ващенко Людмила Українська родина як національний архетип формування особистості Лариси Косач	420
Вихрущ Анатолій Психологія творчості в контексті перемог і невдач Лесі Українки	426
Вінтонів Тетяна, Горохова Тетяна Викладання української мови як іноземної крізь призму творчості Лесі Українки	432
Горда Оксана, Трумко Оксана Феномен Лесі Українки в лінгводидактичному аспекті	440
Гужва Ольга Українська родина як національний архетип формування особистості Лариси Косач	445
Кіцера Олександр Вони лікували українського Шекспіра (Леся Українка і лікарі)	451
Kiloshenko Olena, Fedko Victoria Psychology of happiness through the prism of Lesya Ukrayinka's personal life and creative heritage	527
Козира Оксана, Воробйова Валерія Українська родина як національний архетип формування особистості Лариси Косач...	533
Коляда Ігор, Санкович Марія Методика використання міжпредметних зв'язків при вивченні особистості Лесі Українки на уроках історії України та української літератури: теоретико-методичний аспекти	540
Коляда Ігор, Стюпул Іван, Мінтао Юй Леся Українка: методика формування уявлень у здобувачів освіти засобами мистецтва (при вивченні історії України у 9 класі)...	546
Мойсеєнко Валентина, Шостка Інна, Тарченко Наталія Хвороба, творчість і життя Лесі Українки	552
Нагорняк Оксана Педагогічний талант Лесі Українки. Історія створення першого українськомовного підручника зі стародавнього сходознавства	557
Кубанов Руслан Педагогічні ідеї Лесі Українки	562
Ладиченко Тетяна, Бакка Тамара, Богомаз Оксана Методика формування медіакомпетентності: вивчення особистості Лесі Українки на уроках історії України в 9 класі .	568

Михайлишин Романа, Даньшова Валентина Леся Українка у системі парадигми культурологічно-освітніх вимірів	573
Мороз Оксана Формування мовної особистості студента- філолога (у контексті творчості Лесі Українки).....	576
Стечак Галина Педагогічні аспекти виховання в родині Косачів	583
Швець Ганна Твори Лесі Українки в навчальній текстотеці з української мови як іноземної	590
Шеремета Людмила Основні аспекти вивчення творчості Лесі Українки на початковому етапі навчання української мови як іноземної	597
Яценко Таміла Особливості вивчення творчості Лесі Українки в шкільному курсі української літератури	603

ПЕРЕДМОВА

Пропонований збірник матеріалів уміщує наукові розвідки учасників усеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)», яка відбулася дистанційно 25 – 26 лютого 2021 року у Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького. Співорганізаторами заходу, окрім кафедри українознавства і відділу гуманітарної освіти та виховання ЛНМУ імені Данила Галицького, стали Світова федерація українських лікарських товариств (СФУЛТ) і лікарська комісія Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). Особливістю цього річного заходу було те, що дискусії проводилися в онлайн режимі. Географія учасників конференції охоплювала наукові центри: Київ, Львів, Полтава, Одеса, Харків, Івано-Франківськ, Дніпро, Вінниця, Тернопіль, Чернівці, Запоріжжя, Житомир, Маріуполь, Мюнхен (Німеччина), Луань, провінція Аньхой (Китай), Кремона (Італія) та ін. З-поміж понад 150 учасників – вчені з науково-дослідних установ та провідних університетів України і Європи: Інституту народознавства НАН України (м. Львів), Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ), Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (м. Київ), Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, Запорізького державного медичного університету, Івано-Франківського національного медичного університету, Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського, ВНКЗ ЛОР «Львівська медична академія імені Андрея Крупинського», Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного університету «Львівська політехніка», Одеської національної академії харчових технологій, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Української академії друкарства (м. Львів), Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця), Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка, Харківського національного університету внутрішніх справ, Львівського державного університету

внутрішніх справ, Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, Волинського національного університету імені Лесі Українки, Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова та ін. Прикметою форуму є різноманітність представництва української наукової спільноти: літературознавці, фольклористи, мовознавці, перекладачі, журналісти, педагоги, психологи, філософи, політологи, історики, фахівці з морального богослов'я, культурологи, лікарі. 3-поміж країн-учасниць - Україна, Німеччина, Італія, Китай.

У колі уваги обговорюваних проблем європейський вимір літературної діяльності Лесі Українки, вивчення словесного тексту як способу вияву «Я»-концепції у системі творчої візії письменниці, аналіз жіночого письма мисткині (на прикладі тіла, тілесності). Авторами пропонованого видання проаналізовано автентичний епістолярій Лариси Косач-Квітки. Зокрема подано ґрунтовне дослідження історії багатотомних видань творів вказаного жанру (1950–2021 рр.), визначено внесок епістолярію Лесі Українки в історично-літературний процес (на прикладі короткого огляду листування письменниці з Йосипом Маковеєм), описано цитати як комунікативно-оцінні одиниці епістолярного дискурсу Лесі Українки, проаналізовано назви хвороб та медичних препаратів в епістолярній спадщині письменниці, надано оцінку відносин Лесі Українки та Олени Пчілки у родинному листуванні. У цілій низці наукових статей показано фольклорну глибинність творчості письменниці, утверджено національні концепти як світоглядні коди та визначена їх роль у формуванні колективної пам'яті і національної ідентичності, простежено трансформацію фольклорного образу мавки у драмі-феєрії «Лісова пісня», репрезентовано внесок письменниці в українське народознавство в аспекті вивчення дум, описано фольклорно-біографічні впливи на стиль письма мисткині. Актуальними залишаються студії, в яких визначено літературне новаторство майстрині художнього слова у драматургії. Розглянуто культурно-історичні та етичні опозиції у драматичній поемі Лесі Українки «Бояриня», концепцію деструктивної особистості драматургії Лариси Косач-Квітки, характер конфлікту у поемі «Оргія», фраземіку драматичного твору «На полі крові», ментальний і символічний аспект підтексту порівнянь у драмі «Лісова пісня», описано «Кассандру» Лесі Українки крізь призму мовної, міфологічної, соціальної, філософської вини. Авторами пропонованої студії не обійдено увагою біблійні сюжети і

мотиви у літературній творчості письменниці. Зокрема детального висвітлення набула тема трансформацій евангельського сюжету в п'єсі Лесі Українки «На полі крові».

Ретельно осмислено персоніфікаційний вияв мовотворчості Лесі Українки: аксіосфера «своя земля» - «чужа земля» в поезії; синестетична образність збірки «На крилах пісень»; аналіз текстових категорій у віршованих творах; лексична опозиція «миль» - «вічність» в ідіостилі Лесі Українки (корпуснобазований підхід); діалектні елементи в художній мові письменниці; апелятиви творів як світоглядні коди; сучасне лексикографічне відображення творчого генія та високої духовності української інтелігенції; евфемістична лексика у творах Лариси Косач-Квітки; мовні засоби вираження життєствердної модальності у поезії; поетичний синтаксис Лесі Українки; перекладацькі трансформації (за матеріалами наукових досліджень та італійських перекладів). У збірнику також уміщені розвідки, в яких визначено роль поетка у мовній дискусії кінця XIX-початку XX століття.

Збереження та популяризація спадщини Лесі Українки як постаті національної пам'яті українців – вкрай значуща проблема, яка по-новітньому осмислюється авторами пропонованого збірника. Розглядається образ Лесі Українки у творчості художників на початку XX століття, аналізується цикл «Сім струн» в рецепції композиторів української діаспори, розглядається міфічний персонаж у час екранної культури, сучасний радіопростір у дзеркалі переосмислення творів класики української літератури, подається літопис театральних вистав за творами драматургині, актуалізується проблема та шляхи популяризації творчої спадщини Лесі Українки в умовах сучасного вищого освітнього закладу, історія створення музею у м. Новоград-Волинський, постать аристократки як виконавиці музичних творів на фортеп'яно, поширення інформації про величну особистість у німецькомовному світі.

У розділі «Філософія. Моральне богослов'я. Історія України. Національна політика» авторами простежено духовно-етичну й естетичну аксіосферу постаті Лесі Українки, її громадську діяльність та місійне служіння українській нації, визначено філософський вимір поезії, подано постать Лесі Українки в трактуванні Дмитра Донцова, репрезентовано письменницю як філософиню-будительку, як апологетку християнства, постать світової історії, як ідеал в умовах інформаційного протистояння довкола історії України; розкрито національні і державницькі

ідеї та світоглядну позицію письменниці. Біографічні студії охоплюють теми: роль Петра Антоновича Косача у життєвій долі доньки Лариси Косач-Квітки, проблему жертвовного кохання у житті «Української Біатріче» (Ганна Барвінок) і «Доньки Прометея» (Леся Українка); подано творчість мисткині як факт біографії; простежено історію відносин Лесі Українки і Климента Квітки, Лесі Українки та Ольги Косач-Кривинюк.

У збірнику висловлено погляди науковців щодо осмислення постаті письменниці у педагогіці, психології, медицині. Автори студій аналізують педагогічний доробок Лесі Українки й ідею рідномовного начала у вітчизняній освіті; викладання української мови як іноземної крізь призму творчості Лесі Українки; подають методiku використання міжпредметних зв'язків при вивченні особистості поетки на уроках історії України та української літератури; визначають педагогічний талант Лариси Косач-Квітки й історію створення першого українськомовного підручника зі стародавнього сходознавства; особливості вивчення творчості письменниці в шкільному курсі української літератури; методiku формування медіакомпетентності під час вивчення особистості Лесі Українки на уроках історії України в 9 класі; формування мовної особистості філолога у контексті творчості представниці класичної літератури; українську родину як національний архетип формування особистості письменниці; психологію її мовотворчості; медичний аспект «тілесної драми».

Тож вкотре **кафедра українознавства** Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, одного із найстаріших вишів Європи, стала місцем наукового діалогу між ученими як України, так і далекого зарубіжжя, інтелектуально поєднавши український світ у любові до рідної **МОВИ, ІСТОРІЇ і КУЛЬТУРИ**, присвятивши цю розвідку Величній Особистості українського народу, ідеологині національної аристократії, символу тендітної **НЕЗЛАМНОСТІ**, - Лесі.

Тетяна Єщенко,

*завідувачка кафедри українознавства
Львівського національного університету
імені Данила Галицького, кандидатка
філологічних наук, доцентка, членкиня
НТШ, наукова редакторка збірника*

ФІЛОЛОГІЯ

Літературознавство.

Український фольклор

Європейський вимір літературної діяльності Лесі Українки. Літературне новаторство. Автентичний епістолярій Лариси Косач-Квітки. Образ модерної української жінки. Леся Українка і публіцистика.

*Біблійні сюжети і мотиви
у літературній творчості письменниці*

УДК 821.161.2.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО СЮЖЕТУ В П'ЕСІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «НА ПОЛІ КРОВІ»

Наталія Вівчарик,

*кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української літератури Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
(м. Івано-Франківськ, Україна)*

У статті проаналізовано художні особливості драми Лесі Українки «На полі крові», яка містить містерійні витоки. Вказано, що рецепція євангельських сюжетів і образів залежить від історичної епохи, світогляду письменника, мистецької концепції, жанрової специфіки твору. Леся Українка земний шлях Христа подала через ретроспективні спогади Юди Іскаріота, який продав спасителя за 30 срібняків. Виявлено та проаналізовано відмінності між двома варіантами п'єси Лесі Українки «На полі крові». Детально охарактеризовано образ Юди, мотивацію його вчинків, символічні образи і деталі.

Ключові слова: драма, жанр, сюжет, мотив зради, конфлікт, ретроспекція, образ, символ.

The article has analyzed the literary devices of a drama «On the Field of Blood» It is proved that both literary works have their origins in mysteries. The author specifies that receptions of the Gospel's plots or characters depend on the historical epoch, the worldview of the writer, the literary conception, and the genre specificity of the literary work. Lesia Ukraïinka described the terrestrial way of Christ through the retrospective memories of Judas Iscariot, who had sold the Savior for the thirty pieces of silver. The author has also revealed and analyzed the differences

between the two variants of play «On the Field of Blood» by Lesia Ukraïnka. She thoroughly described the character of Judas, motivations for his actions, symbolic characters, and details.

Keywords: drama, genre, plot, the motive of betrayal, conflict, retrospection, character, symbol.

Упродовж століть Біблія активно впливала на розвиток української культури, зокрема такі її сфери, як література, театр, малярство, музика. Проте у період войовничого атеїзму свідомо ігнорувалися дослідження генези та естетичної вартості християнської традиції на національному ґрунті. Заангажована критика насаджувала читачам неадекватне уявлення про творчість християнських письменників, їм інкримінувалися «ворожість», «буржуазність». Степан Хороб зауважує, що «десятиліттями послідовно і настійливо, сказати б, агресивно в реципієнтів вироблялося доволі неадекватне сприйняття п'єс» релігійного характеру [9, с. 7].

З утвердженням незалежності все частіше з'являються літературознавчі розвідки, в яких із позицій наукової об'єктивності осмислюються теоретичні та історико-літературні особливості релігійно-християнського аспекту художньої творчості. З цього погляду незаперечну наукову цінність мають студії Володимира Антофійчука, Ірини Бетко, Миколи Жулинського, Миколи Ільницького, Анатолія Нямцу, Тараса Салиги, Віри Сулими, Леоніда Рудницького, Степана Хороба та ін. Літературознавці стверджують, що рецепція євангельських сюжетів і образів залежить від історичної епохи, світогляду письменника, мистецької концепції, жанрової специфіки твору.

В українській літературі першої половини ХХ століття простежується активне осмислення новозавітного матеріалу. У поле зору письменників все частіше потрапляли євангельські події, пов'язані з життям Ісуса Христа, Богоматері, апостолів. Митців цікавили взаємостосунки особистості і натовпу, проблеми фанатизму, зради, їх психологічне обґрунтування. Осмислюючи вічні сюжети та образи й крізь призму морально-етичних проблем, письменники проектували їх на тогочасну дійсність.

У своїх п'єсах Леся Українка неодноразово зображувала трагічність земного шляху Ісуса Христа («Одержима», «Що дасть нам силу?», «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова»). Звернення до біблійної тематики характеризується розмаїттям форм та засобів їх трансформації: розширення і поглиблення

євангельських сюжетів, осучаснення часопросторових характеристик, національно-культурне заглиблення в матеріал. Усе це вказує на **актуальність** статті. Нашою **метою** є дослідити драми Лесі Українки «На полі крові» крізь призму біблійної історії про зраду Ісуса Христа одним із апостолів. Для цього необхідно виконати наступні **завдання**: виявити специфіку образного мислення письменниці; дослідити жанрові, сюжетно-композиційні особливості драми, проаналізувати символічність образів, засоби характеротворення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Літературознавці вказують, що драматична поема Лесі Українки має містерійні витоки. Цей жанр допускає часово-просторові зміщення євангельського матеріалу, поєднання профанного і сакрального. Із таїнства, яким була містерія в давні часи, вона перейшла як різновид релігійної драми у світський театр. Михайло Ігнатенко підмітив, що у таких творах «дійсність перетворюється в знак недійсності, реальне стає символом-алегорією ірреального, чудесного» [5, с. 137].

У драматичній поемі «На полі крові» розповідається про життя Юди після смерті Христа. Леся Українка домислює життєву історію Іскаріота після того, як він одержав 30 срібняків. Образ Христа, його земний шлях подано через ретроспективні спогади Юди Іскаріота. Дія відбувається біля Єрусалима, де Юда обробляє нивку, яку Леся Українка символічно називає «полем крові», адже куплена вона ціною життя Христа. Варто зауважити, що існує два варіанти твору. Перший критики вважають ближчим до містерійної форми, у порівнянні з другим. У 1909 році письменниця надіслала п'єсу до «Літературно-наукового вісника», проте її творча уява продовжувала осмислювати драматичний конфлікт. Незважаючи на те, що твір уже був підписаний до друку, Леся Українка вирішила суттєво скоротити п'єсу, про що йдеться у листі до редакції: «Весь кінцевий діалог Юди з трьома жінками має бути відкинений (через зміну моєї основної концепції сеї теми)...» [цит. за 8, с. 672] Письменниця свідомо вилучає сцену, у якій жінки-мироносиці приносять Юді звістку про воскресіння Христа, та монолог Юди, який настільки боїться зустрічі з Ісусом, що вирішує вчинити самогубство. У 1910 році було надруковано другий варіант драматичної поеми. Перший використав для постановки Львівський оперний театр.

Леся Українка зосередила свою увагу на художньому дослідженні складної системи суперечливих поглядів щодо вчинку Юди та подальших наслідків, які він пережив. Письменниця намагається уникнути упередженого ставлення до головного героя, тому спочатку навіть не подає його імені. Ідентифікувати особу чоловіка, який важко працює на полі, допомагає прочанин. Він, відчуваючи спрагу, просить у головного героя води та з вдячністю благословляє його. Проте розмова набуває несподіваного продовження, і таким чином відбувається поступове «впізнавання» Юди. Дмитро Козій відводить прочанинові роль психоаналітика, «який з допомогою вміло сформульованих питань видобуває з підсвідомости Юди те, що в ній заховалося під сімома печатями» [6, с. 150]. Спочатку подорожній зі співчуттям ставиться до чоловіка, який важко працює на полі, бо теж є землеробом. Юда викликає співчуття, бо він «худий і зниділий» [8, с. 322]. Але подальший розвиток подій вказує на те, що не важка фізична праця забирає сили у головного героя, а внутрішні вагання і сумніви точать його єство. Йдучи за Ісусом, він сподівався на певні привілеї, швидку зміну статусу: «Все марилося мені – то райська брама, / То золотий престол, а на престолі / Месія в образі того промовця..., / Коло престола гурт його обранців, / щасливих, радісних, і їм слугують / народи всього світа залюбки...» [8, с. 334].

Ісусові слова запали Юді у душу в той час, коли він почувався самотнім і втомленим: «Він здалека спокоєм і потіхою манив...» [8, с. 336], «як він говорив! Який був голос! Я пригадав те, що давно забув... Згадав свою покійницю матусю, що я маленьким ще зоставсь без неї...» [8, с. 331]. Леся Українка в кількох фразах зуміла подати найважливішу інформацію про Юду, його життя до зустрічі із Спасителем. Майбутній апостол і походив із багатой сім'ї, проте йому змалку не вистачало любові і турботи. Спадок і маєтки, які він отримав у спадок не зробили його щасливим. Юнак зізнається, що втомився від постійних конфліктів «за спаш, за оранку», яких неможливо уникнути [там само]. Юда роздає свої статки, але не отримує очікуваного статусу. Тому однією з причин зради є намагання помститися за невиправдані сподівання. Отримані від фарисеїв гроші стають тягарем для Юдиного сумління. Вчинок Юди Леся Українка трактує як прояв свободної волі, право робити власний вибір. Проблема зради постає не стільки у релігійному, як морально-етичному ключі. Вчинок Юди сповнений цинізму,

оскільки він видає Учителя через поцілунок. Саме це найбільше вражає і викликає огиду в подорожнього, який спочатку не осуджував головного героя, бо не вірив, що Христос є сином Божим.

У п'єсі подано читач чисельні спроби Юди виправдати себе. Щоб загострити конфлікт, Леся Українка порівнює укладену з фарисеями угоду з базарним торгом за худобу: «як гуси, як худобу: поторгують і вдарять по руках» [8, с. 339]. Критики вказують, що таким чином реалістичні картини селянських буднів накладаються на біблійну історію про 30 срібняків. Юда намагається пояснити мотиви свого вчинку. Прочанин зі співчуттям слухає самовиправдання Юди до того часу, поки не довідується про зрадницький поцілунок. З уст чоловіка зриваються прокльони, а фізичною реакцією стає спроба кинути у Юду камінь. Символічним є те, що камінь не долітає, адже зрадник має терпіти муки совісті, які гірші за фізичну розправу.

Висновки. У п'єсі «На полі крові» Леся Українка використала біблійний матеріал, інтерпретувавши його відповідно до власного художнього задуму. Письменниця розповідає про життя Христа тільки опосередковано, адже зосереджується на проблемі зради та її мотивах, які озвучує Юда в діалозі з прочанином. Заголовок п'єси виступає своєрідним ідейно-смысловим сигналом, окреслює конфлікт та служить додатковою характеристикою головного героя. Відмова Лесі Українки в другому варіанті твору від фінальної сцени, в якій Юда намагається всіляко уникнути зустрічі з воскреслим Христом, змінює форму конфлікту, екстраполюючи його із зовнішньої сфери у внутрішню. Таким чином письменниця виносить фінал поза межі твору і спонукає читачів до власних роздумів.

Література

1. Антофійчук В. Образ Іуди Іскаріота в українській літературі. Чернівці: Рута, 1999. 104 с.
2. Антофійчук В., Нямцу А. Євангельські мотиви в українській літературі кінця XIX – XX ст. Чернівці: Рута, 1996. 208 с.
3. Галета О. На полі крові: Драма-умовчання. Волинь філологічна: текст і контекст. Луцьк: Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2016. № 22: Універсум Лесі Українки. С. 25–38.
4. Гегель Г. В. Ф. Жизнь Иисуса. Философия религии: В 2-х т. Т. 1. М.: Мысль, 1975. С. 35–100.

5. Ігнатенко М. Генезис сучасного художнього мислення. К.: Наукова думка, 1986. 287 с.

6. Козій Д. Проблема трагічної провини у драматичних творах Лесі Українки. Глибинний етос: Нариси з літератури і філософії. Торонто–Нью-Йорк–Париж–Сідней: Видання курсів Українознавства ім. Юрія Липи в Торонто, 1984. С. 139–155.

7. Ненадкевич Є. На полі крові. URL: <http://md-eksperiment.org/post/20170216-na-poli-krovi> (дата звернення: 17.01.2021).

8. Українка Леся. Твори: В 2 т. Т. 2. К.: Наук. думка, 1987. 727 с.

9. Хороб С. Сценічне слово, освячене благовістом. Сценічне слово благовісту: Антологія української релігійно-християнської драми ХХ–ХХІ століття / Упорядн., авт. вступ. ст. та прим. С. І. Хороб. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2018. С. 6–64.

821.161.2'05-1/9.09Українка

ПОСТАТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В РЕЦЕПЦІЇ РОМАНА БЖЕСЬКОГО

Мар'яна Гдакович,

*кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри
іноземних мов та культури фахового мовлення Львівського
державного університету внутрішніх справ
(м. Львів, Україна)*

Роман Бжеський (1897 – 1982) – політичний і громадський діяч, літературознавець, історик, публіцист. До творчості Лесі Українки Р.Бжеський звертався постійно (не лише у спеціальних лесезнавчих дослідженнях – кількаразово перевиданих і доповнених критичних нарисах про Лесю Українку), чимало його публіцистичних статей на різну тематику пересіяні цитатами, образами, ідеями з Лесиних творів. Р.Бжеський насамперед прагнув утвердити Лесю Українку як поетку націєтворчу, твори якої плекають національну та державницьку ідею українців.

Ключові слова: *Леся Українка, Роман Бжеський, рецепція творчості, світогляд, національна ідея.*

Roman Brzeski (1897 – 1982) is a political and public figure, literary critic, historian, and publicist. R. Brzeski turned to Lesia Ukrainka's poetry constantly (not only in special studies about Lesia Ukrainka, which were republished several times), many of his journalistic articles on various topics are full of quotes, images, ideas from Lesya's poetry. R. Brzeski first

of all sought to establish Lesia Ukrainka as a nation-building poet, whose works nurture the national and state idea of Ukrainians.

Keywords: *Lesia Ukrainka, Roman Brzeski, reception of creativity, worldview, national idea*

Лесезнавчі студії у ХХ ст. по смерті Лесі Українки розгорталися у таких основних напрямках (відповідно до ідейно-естетичних засад та світоглядних первнів самих дослідників): народницький, радянський (який почасти заступив народофільський), націоналістичний, модерністський. Через суспільно-політичні обставини методологія дослідження визначалася місцем проживання дослідника (підрадянській/ не підрадянській Україні), також його настановою (не завжди творчо-мистецькою). Постановня течії націоналістичної літератури й літературознавства (як і самої ідеології націоналізму) пов'язане із Д. Донцовим. Для самого Д.Донцова Леся Українка і Тарас Шевченко були культурними героями, тими постатями, які відкривали «ширші овиди» української культури. Важливим є час появи донцовського есею про Лесю Українку [2] – новітнього слова про видатну українку, як зазначав Є.Маланюк: «Є якийсь особливий історичний сенс у тім, що піонерська праця – «Поетка українського Рісорджімента» Дмитра Донцова була стимульована саме Симоном Петлюрою, на той час редактором журналу «Украинская Жизнь». В першій своїй редакції та праця з'явилася в рік смерті Лесі Українки і на рік перед першою світовою війною, в редакції ж остаточній праця та очолила перше число відновленого 1922 р. Літературно-Наукового Вістника» [8]. Власне, саме цю розвідку Д.Донцова можна вважати першим чітким маніфестом того явища, яке отримає назву «вісниківства», тут вже є всі його головні постулати ідейні й естетичні: апеляція до традиції, до лицарства і до духу доби Середньовіччя, культ волі, чину, візіонерство. Більше того, на думку дослідника О.Багана, духовно-художнім імпульсом до формування «вісниківства» стала творчість «незбагненої пророчиці» Лесі Українки [6].

Одним із чільних представників націоналістичного напрямку (чи не другим після Д. Донцова), видатним публіцистом і літературним критиком, літературознавцем та істориком націоналістичного спрямування був Роман Бжеський (виступав під псевдонімами: Р. Млиновецький, Р. Задеснянський, Р. Паклен, Орликівець, Характерник, Дажбожич, І. М.), який у своїх численних працях звертався до літературної спадщини великої письменниці. Всупереч намагання окремих діячів, які,

поборюючи ідеологію націоналізму, намагалися затерти ім'я та значення Донцова та його видань «Літературно-науковий вісник» (1922 - 1932) та «Вістник» (1933 - 1939), Р.Бжеський, послідовно вживав термін «вісниківці», виступав популяризатором ідеологічних конструкцій Д. Донцова. Так, навіть уже після II світової війни 1949 р. у Мюнхені вийшов журнал «Вістниківець» за редакцією Р.Бжеського – таким чином націоналіст декларував свою приналежність до донцовського вісниківства і намір розвивати цю ідейно-естетичну традицію. Видавці скромно зазначали, що це «неперіодичний орган групи бувших вісниківців» і висували таку тезу: «Українці – націоналісти і українці – «вісниківці!», тобто стверджували, що бути націоналістом – значить бути вісниківцем, вісниківство мислилося як серцевина українського націоналізму.

З огляду на вищесказане зрозуміло, що світогляд Р. Бжеського, що сформувався під потужним впливом Д. Донцова та під впливом «вісниківства», відобразився в його численних працях; звідси загострений волюнтаризм, інтерес до людини чину, до людини, яка будує свій життєвий шлях під знаком національного ідеалу. Індивідуалістичною інтерпретація відзначаються й студії Р. Бжеського про Лесю Українку. Варто також зауважити, що Бжеський, як і Донцов, виявляв інтерес до творчості Лесі Українки упродовж усього життя. Уже в поданих до ЛНВ рецензіях, що виходили у 1924 – 1933 рр., Бжеський визначає акценти, на яких буде опиратися в пізніших критичних нарисах про саму Лесю. Так, у відгуку на «Коротку історію українського письменства» С. Єфремова рецензент (тут у ЛНВ – Б.Р.) закидає (і цілком справедливо) С.Єфремову, що він недооцінює Лесю Українку, не згадав її в числі кращих наших драматургів; Бжеський також не згідний із висновками Єфремова щодо Лесиних творів «Оргія» та «В катакомбах», зокрема щодо зауважень, що «поетка висвітлює боротьбу християнства з поганством», а навпаки – «читачу довго довелося б шукати сеї боротьби» (1925. – Ч.1). У рецензії на перекладну книгу Е. С. Томпсона Бжеський (І. М.) радить наддністрянцям і наддніпрянцям вчитися мови в Лесі Українки та М.Коцюбинського (1927. – Ч.3). З пієтетом згадує Бжеський Л.Українку у схвальній рецензії на переклад М. Рильського «Романа про Трістана та Ізольду», який «здатний впливати на уяву навіть таких геніїв, як Леся Українка» (І. М., 1929. – Ч.:), та в негативному огляді «Сонячної машини» В. Винниченка – «порівняйте сю сцену з чудовим твором Л. Українки «В

катакомбах» і ви побачите різницю між орлом і куркою мистецтва» (І.М., 1928 – Ч.2). У рецензії на конспект В. Коряка «Українська література» Р. Бжеський сатирично висміює штампи підрядянського пролетарського літературознавства, яке тлумачило драматичні твори на античну тематику крізь призму боротьби з буржуазією, з християнством, вірою у світле майбутнє соціалізму тощо (І. М., 1930. – Ч.4).

Окрема праця про Лесю Українку «Творчість Лесі Українки» вийшла 1945 р. [3], час і місце її появи теж промовисте: Бжеський звернувся до творчості улюбленої поетки в час поразки українців у II світовій війні, аби не дати впасти у зневіру, розуміючи, що саме тепер українці потребують чітких духовних орієнтирів. Автор, перебуваючи в зоні Ді-пі, не знаючи вирішення своєї долі (на Бжеського як ідеолога та виховника оунівців, заступника редактора (У. Самчука) часопису «Волинь», що виходив за німців, полював НКВД), не змінив своєї націоналістичної ідеології й далі розгортав її. Критичні нариси про Лесю, доповнені і перероблені, виходили ще кілька разів (усі рази – під псевдонімом Р.Задеснянський: «Творчість Лесі Українки» – 1952 р., Детройт (125 стор., циклостиль), «Творчість Лесі Українки» – 1963 р., Детройт («Критичні нариси», т. 4, 142 стор.), «Творчість Лесі Українки: Критичні нариси» – 1970 р., Мюнхен (видання друге, доповнене, 178 стор.). Два нариси з видання 1970 р. в журналі «Визвольний шлях» (1971 р., ч. 2-3). Також видає збірку «Леся Українка. Вибрані твори» (1951 р., вип. 1-2, Детройт, Америка) [5, с.155].

Націоцентризм є засадничим принципом як методології літературознавчого аналізу Бжеського, так і письменницької творчості, в тому числі й самої Лесі Українки («мистець завжди, з чийого б життя він не брав своїх героїв, – ідейно нерозривними нитками пов'язаний зі своїм народом»). Р. Бжеський заперечує традиційно народницький дискурс і пропонує розуміння слова Лесі Українки насамперед як факт державницького національного мислення і чинник його формування.

Своїм завданням Бжеський ставить розкрити світ ідей, питомих великій українці. У своєму дослідженні Р. Бжеський висвітлює такі аспекти:

1. Простежує вплив оточення на формування світогляду Лесі Українки. На противагу панівній в народофільській (потім радянській) тезі про основний вплив дядька, автор

обґрунтовує положення про визначальний вплив мами – націоналістки Олени Пчілки.

2. Визначає світоглядні первні Лесі Українки: лицарство як життєва позиція; оспівування чину, боротьби; індивідуалізм, а звідси й трагізм митця (як і всякої одиниці) в тому, що він все ж обов'язково потребує хоч нечисленної, але аудиторії; проблема зради і безкомпромісний осуд зрадникам;

- еволюція поетки від соціалістичних ідей через народництво до сповідування національно-визвольної боротьби; антиросійська, антимосковська настанова поетки.

3. Аналізує світогляд поетки крізь призму поем, написаних у розквіті її хисту (а не ранніх творів, як це робили переважно народники й підрадянські критики), та драматичних творів («Одержима», «На полі крові», «Бояриня», «Оргія»).

4. Критикує народників, для яких «все, що не було писане про конкретне «народне життя» рідної провінції, про її «злидні» і не апелювало «до почуття гуманності» у «дужих» – було тільки «втечею», з метою знайти десь «захист», «тихе пристановище», про яке завжди мріє такий психологічний «провансалець», – і за висновком критика, власне, через них українці не знають по-справжньому своїх митців.

5. Поручує проблему кризи української гуманітаристики в цілому, яка зумовлена тим, що українські митці, інтелектуали дивляться на світ крізь московську оптику, звідси поверхове бачення суспільних і духовних явищ, зокрема й викривлене тлумачення творчості Лесі: «У роках 1920 – 1930 уже більшість критиків і інтерпретаторів (за винятком Донцова) хиталися між концепцією «Леся Українка – духовна донька Драгоманова» і концепцією «Леся Українка – соц.-демократка». Від 1930 р. бере рішуче гору остання концепція».

Варто також зазначити, що відповідно до своєї ідейної настанови Р. Бжеський був небайдужим і до суспільних процесів, що розгорталися довкола творчості Лесі Українки. Так, коли в 1953 – 1954 рр. в Нью-Йорку Видавнича спілка Ю. Тищенка й А. Білоуса розпочала проєкт перевидання творів Лесі Українки у 12-ти томах (що вийшли за редакції Б. Якубського у Києві в 1927 – 1930 рр.), то Бжеський написав попереджувального листа від 20.06.1953 р. (якого подає в додатку у виданні своєї праці 1965 р.), в якому протестував проти подання статей підрадянських літературознавців, бо вони спотворюють розуміння й сприйняття творів поетки, які «повинні б бути «зброєю в боротьбі за визволення України» –

пускаєте в світ твори поетки із статтями, які мають на меті «притупити» і зробити непридатною цю зброю!» [4, с. 166].

Отже, постать Лесі Українки стала камертоном національного та етичного ідеалу Романа Бжеського. Ідеологізація літератури у критичних і літературознавчих статтях Р. Бжеського зумовлена самою добою та перебуванням його в силовому полі «вісниківства». Р. Бжеський, як представник націоналістичного напрямку усвідомлював, що національна ідея виступає наріжним каменем культурного життя й літературного процесу, а відтак шукав віддзеркалення української національної ідеї у творах письменників. У творчості Лесі Українки його приваблював волюнтаризм, ірраціоналізм, традиціоналізм, дух лицарства, європеїзм, національна настанова. Критичні нариси Р. Бжеського про Лесю Українку контрверсійні, однак досі не втратили актуальності; вони демонструють величезну ерудицію автора, глибоке знання творчості поетки та культурологічного контексту, а тому сподіваємося, будуть належно поціновані і увійдуть у лесезнавчий дискурс.

Література

1. Бжеський Р. Прелюдія поступу (вісниківський доробок 1924–1934 років). К.: Темпора, 2016, 472 с.
2. Донцов Д. Поетка українського рісорджімента. Львів: 3 друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1922, 35 с.
3. Задеснянський Р. Леся Українка. Мюнхен: Українська критична думка, 1945, 110 с.
4. Задеснянський Р. Творчість Лесі Українки: Критичні нариси. Мюнхен: В-во «Українська критична думка», 1965, 173 с.
5. Маланій О. Леся Українка в літературних студіях Романа Задеснянського (Бжеського) // Леся Українка в діаспорному літературознавстві. Німецько-українські зв'язки. Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної наукової конференції в Мюнхені (3.04.2019 – 7.04.2019). Мюнхен-Тернопіль, 2019. С. 147-160.
6. Баган О. Вісниківство як феномен націоналізму в культурі <http://ukrpohliad.org/blogs/visnykivstvo-yak-fenomen-natsionalizmu-v-kulturi.html>
7. Демченко Т. Син Чернігівщини - Роман Бжеський <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18301/09-Demchenko.pdf?sequence=1>
8. Маланюк Є. До роковин Лесі Українки <http://ukrlife.org/main/evshan/malaniuk3.htm>

КОНЦЕПЦІЯ ДЕСТРУКТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Катерина Годік,

кандидатка філологічних наук, молодша наукова
співробітниця відділу компаративістики Інституту
літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (м. Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки. Твір розглядається в межах концепції людської деструктивності. Особлива увага в статті звертається на особливості зображення модерного героя, його роль у становленні творчої особистості. Проаналізовано особливості взаємодії людини і деструктивного соціуму. Виявлено чинники деструкції, її причини та наслідки. При розгляді твору враховано фольклорні традиції змалювання міфічних істот, їх вплив на людину.

Ключові слова: деструктивна особистість, драма-феєрія, трансформація, відносини «свій»-«чужий».

Abstract. The article is devoted to the study of the drama extravaganza «The Forest Song» by Lesya Ukrainka. The work is considered within the concept of human destructiveness. Particular attention in the article is paid to the features of the image of the modern hero, his role in the formation of a creative personality. Peculiarities of human interaction and destructive society are analyzed. The factors of destruction, its causes and consequences are revealed. When considering the work, the folklore traditions of depicting mythical creatures and their influence on man are taken into account.

Key words: destructive personality, drama-extravaganza, transformation, relations «friend» or «foe».

В українській літературі існує чимало постатей, без яких неможливе розуміння її панівних концептів, символів, тенденцій. Однією з таких є Леся Українка. Ця постать є однією з центральних в українському літературному процесі. Саме в її творчості розроблено чимало світових сюжетів, серед яких біблійні (драма «Одержима»), класичний сюжет про Дон Жуана («Камінний господар»), а також чимало інших. Однак найбільшу цікавість у дослідників сьогодні викликають ті твори, які пов'язані з фольклорними сюжетами. Саме такою є драма-феєрія «Лісова пісня». Сьогодні цей твір широко досліджується, його ставлять в кращих українських театрах (в тому числі, театр ім. І. Франка). Саме цим зумовлюється актуальність його нового наукового перегляду.

Творчість Лесі Українки досить добре вивчена українськими літературознавцями. До неї зверталися у свої розвідках Т. Гундорова, Н. Зборовська, А. Матющенко, С. Павличко, Я. Поліщук та багато інших. Інтерес до цієї постаті не вщухає і сьогодні. Певні аспекти творчості Лесі Українки вимагають актуалізації і перегляду з точки зору сучасної методології та нових концептів. І в цьому дослідженні це буде зроблено в аспекті людської деструктивності (цей феномен було описано в моїх попередніх роботах).

Мета статті: дослідити концепцію людської деструктивності, втіленої в драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». Реалізація цієї мети передбачає виконання низки завдань: проаналізувати персонажів згаданого твору, зіставити їх із загальними рисами деструктивного світогляду, визначити особливостями його втілення на прикладі конкретних персонажів.

Об'єктом цього дослідження є драма-феєрія «Лісова пісня». Предметом є концепція деструктивної особистості, що втілена в згаданому творі.

Перед тим, як перейти до аналізу «Лісової пісні» Лесі Українки, маю зробити кілька зауваг стосовно цього твору. Перше: представлену драму-феєрію необхідно аналізувати в аспекті модерної літератури. Так, Я. Поліщук про її героїв пише: «герой Лесі Українки виразно модерністичний – він не тільки не розчиняється у життєвій містерії, не тільки не пливе за течією, але й афектовано протистоїть середовищу, пропонуючи йому власну ідеалістичну модель цінностей і діянь» [4, с. 149]. Саме цей аспект ми будемо враховувати при аналізі Мавки та зіставленні її з іншими персонажами драми.

Другий аспект стосується фольклорних елементів, висвітлених в творі. Варто зазначити, що при створенні «Лісової пісні» Леся Українка враховувала далеко не всі аспекти народної демонології. Так, мавки за Українською малою енциклопедією – це «лісові русалки... Як і всі русалки, вони люблять заманювати до себе стрічних і залоскочують їх до смерті» [3, с. 882]. В цій же праці зазначається, що мавки могли мати різне походження: «мавки – вкрадені чортами діти» [3, с. 882], «мавки просто ототожнюються з русалками, в яких обертаються дідчата втоплениці та втоплені діти» [3, с. 882], «душі померлих, ще не хрещених немовлят» [3, с. 882]. Таким чином мавок традиційно відносять до потойбічних духів, які можуть шкодити представникам світу живих. У Лесі Українки Мавка представлена зовсім інакше, вона навіть розглядається не як померла

нехрещена душа, а як донька Лісовика (те саме спостерігаємо в описі русалки). Також вказується, що вона має таку саму душу, як і решта героїв твору. Наведемо цитату, що в тексті належить Леву: *«От небіжчик дід казали: треба тільки слово знати, то й в лісовичку може уступити душа така саміська, як і наша»* [5]. Таким чином Мавку Лесі Українки ми можемо розглядати як втілення чистої душі, яка тягнеться до мистецтва, творчості. Якщо ж говорити про інших персонажів демонології, представлених в цьому творі (русалка, потерчата), то їх також зображено з певними викривленнями. Однак детально розбирати фольклорні мотиви драми-феєрії «Лісова пісня» в поданому дослідженні я не буду. це питання вимагає фахового розгляду. Я ж зосереджуся на іншій концепції, реалізованій в цьому творі.

Щодо концепту людської деструктивності (в моїх попередніх роботах його також було названо «бісовщиною»), то він був проаналізований в моїй кандидатській дисертації «Концепт «бісовщини» в творчості українських та російських письменників першої половини ХХ століття» [1]. Він має соціальну природу і виражається в потязі до заперечення моральних норм, відмови від творчості, орієнтації суто на матеріальні цінності. Представлений концепт можна використовувати для розгляду переважної більшості літературних творів, і драматургія Лесі Українки в цьому плані не є винятком.

Зробивши всі необхідні застереження, можемо перейти безпосередньо до розгляду персонажів драми-феєрії «Лісова пісня». Перше, що варто зазначити: у поданій драмі персонажі діляться на дві основні групи: представники деструктивного світогляду і носії чистої творчої душі. На текстуальному рівні вони поділені на дві категорії: люди, міфологічні істоти.

До деструктивної групи в цьому творі належить родина Лукаша – його мати, Килина. Умовно можемо зарахувати до цієї ж категорії інших жителів селища, які підтримують жінок у їхніх поглядах на життя, не засуджують вигнання Мавки з дому і подальший шлюб з Килиною. До категорії «бісівських» сил можемо зарахувати їх за низкою ознак. Серед таких:

- Відсутність співпереживання до істот, які не належать до «свого» соціуму. Так, мати Лукаша не просто не підтримує його відносини з Мавкою, а й намагається усіма можливими способами витіснити її з родини. При цьому вона не зважає ані на її почуття, ані на почуття власного сина.

- Деструктивність. Так, Килина не може дати раду власному господарству, а в той же час готова знищити цілий

ліс, аби збільшити власну ділянку: *«Та я б і цілий ліс продати рада/ або протеребити, — був би ґрунт, /як у людей, не ся чортівська пуца»* [5]. Таким чином цей персонаж бажає лише руйнувати все навколо. Те саме бачимо у матері Лукаша. Варто зазначити, що основним маркером деструктивної в цьому творі є якраз бажання зруйнувати природу, що тут і спостерігаємо: *«От сі баби зовсім не вміють жити/ як слід із нами, — цана продали,/зрубали дуба»* [5]. Саме така деструкція призводить до того, що міфічні істоти починають мститися родині Лукаша.

•Орієнтація на усталені традиції у соціумі. Тут мова йде виключно про побутову частину звичаїв (вбрання, порядок виконання сільськогосподарських робіт). Що ж стосується духовної частини, то вона ігнорується. Так, не бачимо поваги Килини по відношенню до її свекрухи (що традиційно для українського суспільства): *«Таж мали/ отут якусь задрипанку, — було вам /прийняти та прибрати хорошенько, /от і була б невісточка до мислі!»* [5].

•Заперечення творчості. Так, талант Лукаша сприймається оточуючими як щось зайве, неутилітарне. На підтвердження цього можна навести слова матері Лукаша: *«А чи не годі вже того грання?/Все грай та грай, а ти, робото, стій!»* [5].

На текстовому рівні також знаходимо підтвердження того, що деструктивні сили у «Лісовій пісні» перебувають саме поміж людей. Так, коли мати Лукаша порівнює Мавку з відьмою, Лев відказує їй *«Відьми живуть по селах»* [5]. Таким чином авторка акцентує увагу на тому, що саме від традиційного життя в селі іде загроза таланту людини.

До перехідного типу особистості належить Лукаш. З одного боку він має потяг до творчості, з іншого – перебуває під впливом власної матері. Саме вона схиляє його до деструкції, умовляючи покинути творчість, Мавку, почати жити звичайним бездуховним життям. В той же час інших представників його родини можна вважати такими, які пройшли повну трансформацію і вже не можуть повернутися до звичайного конструктивного світогляду.

Винятком можна вважати дядька Лева. Він є своєрідним посередником між царством людей та міфічних істот. Після його смерті Куць каже наступне: *«Жаль не пристав мені, а все ж я мушу/ признатися — таки старого шкода,/бо він умів тримати з нами згоду»* [5]. Для цього персонажа характерне розуміння природи русалок, мавок, лісовиків, людей, повага до творчості.

Істоти, які представляють потойбічний світ, традиційно шкідливий для людини, мають зовсім інші риси. Це готовність до самопожертви, цінування творчості, справжня духовна любов, співпереживання. Насамперед це простежується в життєвій позиції Мавки. Згадуючи цього персонажа у своїй розвідці, Я. Поліщук пише, що її (як і деяким іншим персонажам Лесі Українки) наділено такими рисами, як екстравертивність, саможертвна винятковість, месіанська воля [4, с. 148]. Мавка відмовляється від ідеї помсти за себе заради порятунку Лукаша. Інші міфічні істоти: потерчата, русалки, лісовик, злидні – відрізняються від центрального персонажа. Їм притаманні ті самі моральні якості, однак у дещо зредукованому варіанті. Так, вони мають потяг до помсти, можуть шкодити оточуючим. Але це частково пояснюється їхньою природою. Необхідно при цьому зауважити, що навіть в своїх шкідливих представники потойбічного світу часто керуються цілком конструктивними мотивами: прагнуть зберегти навколишнє середовище, захистити власних родичів тощо. Більш того, вони тримають угоду, укладену з дядьком Левом (чого не можуть виконати представники людської громади), тим самим підтверджують здатність дотримуватися моральних та етичних орієнтирів, нести відповідальність за власні чинки (що знову ж таки не притаманне людям в цьому творі).

Розгляд відносин цих двох груп у контексті відносин «свій»-«чужий» увиразнює згадані розбіжності. Так, можна спостерігати, як міфічні істоти, уособлення сили природи, можуть співпереживати як своїм, так і чужим. Що ж стосується людей із деструктивним типом свідомості, то вони цього позбавлені. І якщо всередині своєї соціальної групи вони конфліктують м'яко (що бачимо на прикладі домашніх суперечок Килини та матері Лукаша), то при зіткненні з представниками потойбічного світу їхні негативні риси загострюється. Більш яскраво виражається потяг до руйнування довкілля, жорстокість, байдужість до чужого горя. Що ж стосується Лукаша – людини, яка перебуває на межі однієї та другої групи, то в нього увиразнюються ті чи інші риси в залежності від того, на кого з персонажів він орієнтується. Так, при взаємодії з Мавкою він стає більш творчим. В ті ж періоди, коли він орієнтується на бажання власної матері, його творчість занепадає, сам Лукаш починає приймати жорстокі рішення, відмовляється від справжнього кохання. І це призводить до його особистісної деградації. А це

типовий результат впливу на людину деструктивної групи. Можна припустити, що через певний час Лукаш повністю перетвориться на типового представника свого селища. Його не буде цікавити світ міфічних істот, він зможе легко нашкодити русалкам, потерчатам, адже буде розпізнавати їх як «чужих». Його ж моральна деградація не дасть змогу проявляти до інших істот доброту та співпереживання.

Отже, драма-феєрія Лесі Українки «Лісова пісня» є виразним прикладом того, як через розкриття відносин «свій-чужий» демонструється концепція деструктивної особистості. В цьому творі виразно простежуються той механізм, який використовує суспільство для позбавлення молодого людини творчості, перетворення її на типового споживача. Основним джерелом деструкції при цьому виступають не сторонні люди, а сім'я. Вона формується за цим принципом (мати самостійно вибирає Килину для Лукаша) і на ньому тримається (адже повернення до творчості в цьому випадку означає фактичну втрату сім'ї). І в цій ситуації єдиним способом для звільнення залишається самопожертва. Аналогічні мотиви простежуються й в інших творах Лесі Українки, зокрема, важливі вони для драми «Бояриня», «Одержима». Вони є перспективними для подальших досліджень.

Література

1. Годік К. О. Концепт «бісовщини» в творчості українських та російських письменників першої половини ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05. Київ, 2018. 201 с.
2. Кузьма О.Ю. Екзистенціальна модель світу в драматургії Лесі Українки: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Івано-Франківськ, 2009. 23 с.
3. Мавки, нявки/ Українська мала енциклопедія: 16 кн. : у 8 т. проф. Є. Онацький. Буенос-Айрес, 1960. Т. 4, кн. VII: Літери Ле Ме. С. 882.
4. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. 392 с.
5. Українка Леся. Лісова пісня. Url: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=508&page=7>

ВНЕСОК ЛЕСІ УКРАЇНКИ В УКРАЇНСЬКЕ ДУМОЗНАВСТВО

Марина Демедюк,

кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця відділу
фольклористики Інституту народознавства
НАН України (м. Львів, Україна)

У статті розглядається внесок Лариси Косач-Квітки у збереження українських народних дум. Підкреслено, що ініційована подружжям експедиція 1908 р. для запису думового мелосу на фонограф становить неоціненний вклад для фольклористичної науки в Україні, адже дала змогу зафіксувати останніх класиків кобзарського цеху. На основі аналізу листування Лесі Українки з Ф. Колесою, з'ясовано, що вона брала активну роль в процесі організації експедиції та подальшого опрацювання зібраного польового матеріалу.

Ключові слова: Леся Українка, український фольклор.

The article considers the contribution of Larysa Kosach-Kvitka to the preservation of Ukrainian folk epics (dumas). It is emphasized that the expedition initiated by them in 1908 to record dumas' melody on a phonograph is an invaluable contribution to folklore science in Ukraine, as it made it possible to record the last classics of folk singers. Based on the analysis of Lesya Ukrainka's correspondence with F. Kolessa, it was found out that she took an active role in the process of organizing the expedition and further processing of the collected field material.

Key words: Lesya Ukrainka, Ukrainian folklore.

В історії української фольклористики чимало білих плям, що отримують висвітлення лише після здобуття Україною незалежності. З початку 90-х років дослідники мають змогу оперувати тими джерелами, які були закриті в часи панування радянського режиму. У фольклористику повертаються знакові для класичного періоду постаті М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Петрова, М. Возняка та ін. Водночас нового трактування набуває діяльність класиків української літератури та їхній внесок у розвиток українознавчої ідеї.

Письменниця та активна громадська діячка Лариса Косач концентрувала навколо себе визначних симпатиків української ідеї на зламі XIX-XX ст. Грандіозність постаті мисткині слова підкреслюється також її листуванням із численними письменниками, громадськими діячами, науковими та

культурними інституціями. Сучасне тритомне видання листів Лесі Українки стало вагомим внеском, що актуалізує дослідження низки векторів її зацікавлень.

Однією із таких сфер інтересів Лариси Косач без сумніву була фольклорна традиція українців. З уснопоетичних джерел вона не лише черпала натхнення, але й розуміючи важливість збереження традиції для наступних поколінь, долучається до збирання фольклору на теренах Волинської губернії. У дванадцятитомному виданні творчого доробку Лесі Українки дев'ятий том присвячений саме усній словесності, яку збрала письменниця, та тій, що записав К. Квітка і М. Лисенко з її голосу. Зацікавленість збереженням традиції Лариса Косач підкреслювала і в листуванні з матір'ю Оленою Пчілкою, дядьком М. Драгомановим, І. Франком, В. Гнатюком, О. Сластіоном. Важливо, що Леся Українка намагалася дотримуватися наукового підходу при фіксації матеріалу. Звідси і усвідомлення необхідності запису мелодій і не лише для пісень, але й для дитячих приспівків чи казкових поетичних віршових формул.

Низка дослідників погоджується однак, що найбільшою заслугою Лесі Українки на ниві уснословеснознавства є організація спільно з чоловіком К. Квіткою експедиції на Наддніпрянщину для фіксації на фонограф українських народних дум. Тривалий час вважалося, що справою опікувався в основному етномузиколог К. Квітка, а Лариса Косач_Квітка долучилася лише фінансово, анонімно проспонсорувавши експедицію зі свого приданого (300 крб.). Однак оприлюднення листів Лариси Косач до Ф. Колесси [5] доводить активну зацікавленість поетеси думовим епосом та розуміння специфіки функціонування та фіксації текстів дум. Щодо причини організації експедиції, то Леся Українка вказала основну в листі до М. Аркаса: «щодо записування кобзарських мелодій, то час не жде і коли ніхто не допоможе сій нагальній справі тепер, то хутко вже й не буде чому помагати, бо вона загине безповоротно» [4, с. 393].

У листі до матері матері, що проливає світло на особливості організації експедиції, а зокрема спроби К. Квітки знайти етномузиколога для здійснення фіксацій на фонограф, Леся Українка також наголосила на потребі збирання дум: «почуваючи на собі невиплачений довг по записуванню дум, Кльоня (Климент Квітка – прим. М. Демедюк) найшов добродія, що дав трохи грошей на сю мету, і доти писав до всяких

музикантів-етнографів, аж таки підбив Філарета Колессу взятися до діла [4, с.384]. Прикметно, що спочатку перемовини щодо експедиції велися зі С. Людкевичем, однак останній за браком часу відмовився. У тому ж таки листі до Ольги Косач, письменниця зазначила: «Дуже приємно, що поїде Ф. Колесса, бо се дуже приємний і розумний музикант-етнограф і певно в нього діло вийде добре» [4, с. 385].

У першому листі до Ф. Колесси, датованому 28 серпня 1908 р., Леся Українка, зазначила, що «щиро інтересується сею справою і рада доложити до неї всякого старання» [4, с. 395]. Вона не лише накреслює маршрут майбутньої експедиції, але й пропонує можливі варіанти, які б полегшили роботу Ф. Колесси: співпраця з О. Сластіоном, довозення сліпих співців до Харкова чи Миргорода тощо. Леся Українка долучає до справи розповсюдження відомостей про майбутню експедицію матір Ольгу Косач, до якої пише листа з проханням поширити відозву серед місцевої наддніпрянської інтелігенції [4, с. 385]. Також залучається підтримкою сестри Оксани, в якій просить допомогти в організації збирацького сеансу із двома кобзарями І. Кучеренком та Г. Гончаренком, які в той час перебувають в Києві. З листа дізнаємося, що Леся Українка була обізнана з особливостями фонографічного запису, моделями фонографів та валиків до них: «...то треба купувати тільки фірми Conquet, бо у Колесси фонограф сеї фірми, а Колесса має переводити з тих вальків думи на ноти» [4, с. 411].

Ознайомлена Леся Українка також з особливостями транскрипції думового мелосу, адже наполягає, щоб розшифрування зібраного матеріалу проводив саме записувач, адже він зможе якнайточніше відтворити текст, бо чув його безпосередньо від виконавця. Про уважність Лариси Косач до наукової вартості зібраного матеріалу свідчить лист до Ф. Колеси, в якому вона наполягає на повнотекстовій фіксації як слів, так і мелодій дум, адже, на її переконання, «мелодія дум так тісно сплетена з текстом, що тільки слідуючи за нею крок по кроку можна як слід простудіювати ритміку і структуру самого вірша думи» [4, с. 404].

Під час нетривалої експедиції Ф. Колессі вдалося зафіксувати на фонограф неоціненний матеріал від Михайла Кравченка з Миргородщини, Миколи Дубини з Решитилівки на Полтавщині, Антона Скоби з Хорольського повіту, Явдохи Пилипенко з Орликівщини Хорольського повіту, Івана Кучеренка, а також репертуар самого О. Сластіона. Подружжя

Квіток долучилося до запису дум і власноруч. Так, Лесі Українка опанувала фонограф і в Ялті записала на 19 валиків три думи та лірницькі пісні від кобзаря Гната Гончаренка, які пізніше надіслала Ф. Колессі для транскрибування. Про обставини запису докладно описує в листі до сестри Оксани. Так, дізнаємося, що фонограф надіслав О. Сластіон, а валики потрібної моделі замовляли у Москві. Кобзаря з Севастополя до Ялти привезла їхня служниця, адже сліпий співець не міг подорожувати самотійно. Матеріали, записані від Г. Гончаренка, Леся Українка надсилає на адресу Етнографічної комісії НТШ, що полегшує справу пересилки матеріалів через російсько-австро-угорський кордон атрибуції та збереження валиків. У листах до секретаря Етнографічної комісії В. Гнатюка, обґрунтовує, чому розділила надіслані записи на дві частини, адже боялася, щоб не загубилися в дорозі. Також просить негайно по прибутті перевірити цілісність валиків: «Дуже прошу сповістити мене, як дійде моя посилка, чи не попусють її на границі або в дорозі – для того бажано, щоб вальки були зараз провірені у Львові фонографом» [4, с. 419]. На щастя, обидві посилки доїхали без пошкоджень, що дало змогу долучити записи співця з Чернігівщини до майбутнього збірника дум.

Ініціатива зберігати записи на валиках дала поштовх до створення архіву фонозаписів в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові [1, с. 19], де і містилися фіксації дум Ф. Колесси, О. Сластіона та Лесі Українки. Прикметно, що подружжя Квіток не зупинилися на самій фіксації та транскрибуванні матеріалу, а всіляко заохочували Етнографічну комісію НТШ та Ф. Колессу опублікувати зібрані думи. А також висловлюють свої коментарі до надісланих транскриптором видрукованих текстів: зауваги щодо фонетичних особливостей, вживання окремих музичних ключів дієзів та потребу «замість скорочуючих знаків покрас виписувати вповні їх виконання» [4, с. 441].

Експедиція і подальше транскрибування текстів та мелодій дум без перебільшення стало знаковою подією для української фольклористики. Видання «Мелодії українських народних дум», що вийшло у двох томах 1910 і 1913 рр. як 13—14 томи «Матеріалів до української етнології» Етнографічної комісії НТШ, містило 10 цілих дум та 42 фрагменти з мелодіями початків дум високо поціноване не лише в Україні, але й за кордоном. Зокрема, схвально відгукнувся угорський

етномузиколог Бела Барток [1, с. 22]. Леся Українка в листі до Колесси у 1911 році висловлює захоплення його працею, зазначивши: «Надзвичайно втішно було мені бачити сю велику працю викінченою і доведеною до ладу Вашим високоосвіченим старанням. Тепер уже справді можна сказати «Наша пісня, наша дума, не вмере, не загине». Честь Вам і дяка за Ваші труди» [4, с. 526].

Завдяки сподвижницькій місії Лесі Українки і сьогодні маємо змогу почути голоси відомих кобзарів початку ХХ століття, а сучасні майстри-кобзарі мають змогу навчитися і відтворити мелодії українських дум для сучасних поціновувачів усної спадщини українського народу. Без зайвого пафосу звучить думка Ф. Колесси, що «вона немов вгадувала своїм віщим духом, що скоро зірветься світова завірюха і що настала крайня пора – рятувати від забуття цінну спадщину українського народу» [3, с. 64].

Література

1. Довгалюк І. До історії експедиції Філарета Колесси на Наддніпрянську Україну // Вісник Львівського університету. Львів, 2009. Вип. 47. С. 5—27.

2. Довгалюк І. Кілька штрихів до історії експедиції Філарета Колесси на Миргородщину (на основі епістолярію Філарета Колесси). Наукові збірки Львівської національної музичної академії імені Миколи Лисенка. 2012. Вип. 28. С. 114—134. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlnma_2012_28_9.

3. Колесса Ф. Леся Українка і український музичний фольклор. Леся Українка. До 75-річчя з дня народження: Збірник. Львів, 1946. Ч. 2. С. 59 - 74.

4. Леся Українка. Листи (1903 - 1913); наук. ред. Л. Мірошниченко. Київ: Комора, 2018. 736 с.

5. Листи Лесі Українки до Філарета Михайловича Колесси (в справі запису українських народних дум із мелодіями і їх видання) Леся Українка. До 75-річчя з дня народження: Збірник. Львів, 1946. Ч. 2. С. 45 - 59.

6. Правдюк О. Збирання та вивчення творчості кобзарів і лірників. Українська музична фольклористика. Київ, 1978. С. 164 - 168.

7. Сімчук О. Леся Українка і вередливі кобзарі. Як починався український звукозапис. Режим доступу: <https://amnesia.in.ua/kobzar-phonograph>.

**«ХІРУРГІЯ ЗАІДАЄ МОЮ МУЗУ»:
ТІЛО І ТІЛЕСНІСТЬ У ЖІНОЧОМУ ПИСЬМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Роксолана Жаркова,

кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри
початкової та дошкільної освіти Львівського національного
університету імені Івана Франка
(м. Львів, Україна)

Стаття присвячена розглядові питань тіла і тілесності у вибраних творах Лесі Українки та її листах. Акцентовано на «берлінському» періоді життя авторки, який започаткував новий дискурс її письма. Розглянуто проблему дихотомії тілесного/духовного, зв'язок тіла і письма, особливості сприйняття Лесі Українки у культурному просторі.

Ключові слова: тіло, тілесність, Леся Українка, жіноче письмо, текст, дискурс.

The article is devoted to body and corporeality in selected works of Lesia Ukrainka and her letters. Emphasis is placed on the «Berlin» period of the author's life, which initiated a new discourse of her writing. The problem of physical/ spiritual dichotomy, connection of body and writing, peculiarities of Lesia Ukrainka's perception in cultural space are considered.

Key words: body, corporeality, Lesia Ukrainka, women's writing, text, discourse.

Питання тіла і тілесності завжди привертало увагу багатьох науковців та філософів (А. Арто, Р. Барт, Ж. Батай, С. де Бовуар, Ж. Бодріяр, Ф. Гватарі, О. Гомілко, Ж. Дельоз, М. Епштейн, С. Жижек, С. Зонтаг, І. Ігнатенко, І. Кон, Ю. Крістева, Ж. Лакан, М. Маєрчик, М. Мерло-Понті, М. Мід, В. Подорога, Ж.-П. Сартр, Н. Хамітов, З. Фройд, М. Фуко, В. Шинкарук, Ф. Штейнбук та ін.). Така особлива увага до цієї універсальної категорії, широке зацікавлення проблемою дихотомії тілесного/духовного, розмаїте інтерпретування людськості з погляду фізичного й фізіологічного визначає актуальність цієї теми, її позачасову значимість для науки, культури й мистецтва.

Одним із найглибших філософських розумінь тілесності залишається «філософсько-антропологічне, яке означає провідний атрибут людини, включений у систему таких

категорій, як «фізіологічне», «психічне», «духовне», «природне», «соціальне», «культурне» тощо. У вузькому сенсі антропна «тілесність» дорівнює організму людини, наданому при народженні (від «при-роди», «при-родах») і перебуває в процесі онтологічного розвитку. У широкому сенсі – це щось, поєднане із зовнішнім тілесним світом, природою, тим, що дано людині «при-родах». «Той, хто володіє тілом», фактично володіє не тільки «власною» біосистемою як своєю «субстанцією», але і найширшою сукупністю її генетичних, онтологічних, структурних і функціональних якостей» [6, с. 90-91]. Тому й варто говорити про тілесність як даність, як структурний компонент людської природи, як маркер її загальних ідентифікацій (статі, раси, етнічної приналежності тощо). Тіло почасти визначає й самоідентифікаційні образи людини, впливає на її само(с)прийняття, формує самооцінку (досить згадати визначену Ж. Лаканом «стадію дзеркала» в розвитку малюка, коли той уперше бачить себе очима Іншого тощо). В історії культури ставлення до людської тілесності ніколи не було однозначним: від естетизації й гедонізму до повного заперечення тіла як чогось гріховного, соромливого, огидного, слабкого, хоробливого, смертного.

Постмодерне ХХ століття реабілітувало тілесність, презентуючи тіло як незавершену й незамкнуту у собі систему, яку змінюють, якою керують, якою володіють, над якою панують через категорії болю й насолоди. Матрицю тіла можна вивчати (на тканинному й клітинному рівні), хімічно аналізувати (розгорнутий аналіз крові), піддавати експериментам (операції на відкритому серці, мозку), тілом можна ділитися (переливання крові, пересадка окремих органів, стовбурових клітин тощо), тіло може продукувати, навіть якщо втратило деякі зі своїх опцій (ЕКО), тіло можна множити (клонування). Усі ці науково-медичні й технологічні досягнення утвердили ідею нестабільності того, що ми називаємо фізичним, чи фізіологічним, чи анатомічним тілом. Зв'язок зовнішнього тіла і тіла внутрішнього (ментального, духовного) підкреслює психосоматика, коли якісь певні зміни в організмі пояснюються одразу двома типами чинників (як фізіологічними, так і психологічними). І навіть в основі таких поширених нині перверсивних станів, як анорексія чи булімія, криється підсвідома боротьби (з) тіл(а/ом) через дефіцитність чи надлишковість. Іноді тіло карає суб'єкта сукупністю хвороб чи патологій, іноді сам суб'єкт виконує функцію суворого

тирана стосовно свого тіла. Тіло наприкінці ХХ – початку ХХІ століття стає симулякром через експлуатацію його вигляду і функцій у споживацькому суспільстві (порнографія, пластична хірургія тощо). Тотальна візуалізація тіла, стирання меж між публічним та інтимним сприяє консюмеризації тілесності, процесу гламуризації тіла. Як зауважує Р. Безугла, «глянцевість» виступає як нова характеристика й новий атрибут естетичного в галузі візуального мистецтва та візуальних образів. Це проявляється передусім у підході до стандартів людського тіла і обличчя, у прагненні наблизити їх до бездоганно-ідеального стану, до якостей, які властиві штучним матеріалам: ідеальні форми, гладкість, блиск, яскравий колір тощо» [2, с. 87]. З огляду на це зауважимо, що за останні кілька десятиріч років ставлення до людської тілесності зазнало багатьох відчутних трансформацій у порівнянні з минулими століттями. Відтак, **мета статті** – проаналізувати питання тіла і тілесності у творчості Лесі Українки, адже її жіноче письмо на межі ХІХ-ХХ ст. має в собі неминучу прив'язаність до корпоральності, саме тіло керує творчим процесом, тіло вибудовує оті численні поетико-стильові домінанти її індивідуальної мистецької практики.

Лесю Українку традиційно величали одухотвореною дочкою Прометея, акцентуючи на її позатілесносному образі. Освячена своєю геніальністю, Лариса Косач замикала недоторкану трійцю українського іконостасу, що, як стверджує М. Павлишин, «вимагає агіографії – стилізованої біографії, яка складається з елементів, взятих із відносно невеликого резервуару чеснот, конфліктів, випробувань, перемог, виправдань і мучеництва» [10, с. 191]. Леся Українка поміж найвизначніших мужів (Шевченка і Франка) й сама маскулінізувалася до невпізнаваності, стала універсальним поетом з подекуди суворим, терплячим і мужнім обличчям. Можна погодитися з думкою О. Забужко, що «дивна якась виходить «українка» – вийнята, відціджена з *родового тіла народу*: не мати, не баба, взагалі *не стать*» [4, с. 50], позаяк ота роками творена Лесина «*безтілесність, що імпліцитно дорівнює безстатевості*» [4, с. 48] показує нам Лесю без тіла, Лесю за межами її ж (хворого, немічного – це традиційно підкреслювалося кількома поколіннями шанувальників) тіла, що існувало ніби окремо, за своїми законами. Психофізіологічні моменти творення художніх творів Лесі Українки були цікаві багатьом дослідникам (В. Агеєва, Т. Гундорова, О. Забужко,

Н. Зборовська, Г. Левченко, А. Макаров, Л. Мірошніченко, С. Михида, М. Моклиця, С. Павличко та ін.), які по-різному інтерпретували питання тілесності.

В одному з поетичних творів (1897 рік) з ретроспективи дитинства авторка зізнається: *«Як дитиною, бувало, Упаду собі на лихо, То хоч в серце біль доходив, Я собі вставляла тихо. «Що болить?» – мене питали, Але я не признавалась»* [11, с. 154]. Ключовий тут не біль, що торкав серце, і навіть не найбільш цитовані й популярні рядки вірша – *«Я була малою горда, – Щоб не плакати, я сміялась»* [11, с. 154]. Надважливим є саме питання, кинуте кимось збоку, питання риторичне настільки, що уникає самої відповіді, тікає у безвідповідність. Боліти має щось матеріальне, себто наявне, якийсь орган або система органів, а деколи людину болить сама її екзистенція, тобто тотальність всього, що є у тобі, що дане тобі і проживається тобою. Маємо, за Г. Левченко, «концепт тіла-темниці» [8, с. 272], коли «власне тіло поставало чинником, що нищить людську індивідуальність і пригноблює прояви життєвої активності» [8, с. 275], тіло, в якому «я» ув'язнене, замкнене, заблоковане.

В іншому вірші (1911 р. за автографом) читаємо: *«Хто вам сказав, що я слабка, що я корюся долі?»* [11, с. 378]. Знову ж таки, *признаватися, казати, чи плакатися* – не належало до Лесиних характерних рис. Це завжди було подачею збоку, зовні, кимось. *«Хіба тремтить моя рука чи пісня й думка кволі?»* [11, с. 378] – запитує, аби переконатися, чи мають якусь візуалізацію її внутрішні сум'яття. Між цими текстами – відстань у 14 років, досить напружених як для тіла, так і для духу. *«Ви чули, раз я завела жалі та голосіння, – то ж була буря весняна, а не сльота осіння»* [11, с. 378]. Таке поетичне вибачення за миті бурі було звернене передусім до найближчих, адже саме у листах до них могли подекуди пролунати якісь песимістичні фрази щодо свого стану чи побоювання про погіршення здоров'я. Напр. у листі з Одеси до брата М. Косача (листопад 1889 р.) вона зауважує: «у мене єсть такі перешкоди, яких ви не маєте, і, дай боже, щоб ніколи не мали» [13, с. 36], у листі з Євпаторії до М. Драгоманова (від 28.07. 1891 р.): «От якби Ви мене спитали, то я б Вам могла розказати, що то справді значить жити рослиною – я знаю те добре з власного досвіду» [13, с. 102], у листі з Владаї до Л.М. Драгоманової (від 01.08. 1894 р.): «я тепер і на крилах літаю, і на чотирьох лапах лажу (перше в переносному, а друге навіть в буквальному смислі)» [13, с. 245], з Києва пише батькам (від 15.05. 1897 р.):

«ходить я ще, звичайно, зовсім не можу, навіть підвестися без сторонньої помочі» [13, с. 367]. Саме 1897 роком датований текст про (не)дитячі падання і підйоми, роком, коли Леся чи не вперше у листі до сестри Ольги Косач (від 24.11. 1897 р.) підкреслює свій «статус», визнає й водночас заперечує, навіть висміює його – «Не можна, гріх бути інвалідом, коли так багато роботи і так мало людей, треба перестати ним бути, коли не можеш зараз, то через рік, через два, через три, а все-таки треба вийти в люди! І я вийду або під ножом пропаду, а так не зостанусь» [13, 403].

Тремтіння руки, яке згадує Леся в одній із пізніх поезій, неминуче повертає нас до розуміння її письма, яке частково, або й повністю (як, до прикладу, після операції у Берліні взимку 1899 року в клініці професора Бергмана) узалежнюється від тіла, диктується потребами й вимогами тіла. В кількох березневих листах з Берліна читаємо: «ще лежу в гіпсових оковах, отже, так горизонтально, що як тільки напишу щось довше, то руки мліють, а потім три дні болять. Се так доля жартує над моїм «письмательським» званієм!» (до М. Павлика, від 02.03. 1899 р.) [14, с. 95], «писать дуже трудно, бо лежу дуже горизонтально. Після листа до тебе три дні руки боліли, через те вже боюсь довгі листи писать» (до сестри О. Косач, від 11.03. 1899 р.) [14, с. 98]. В кількох інших повідомленнях Лариси Косач діагностує лаконізм, фрагментарність, обірваність на півслові своєї письменницької практики: «Ах, ніколи ще не було мені так трудно писать, як тепер, власне, того, що ідей багато, а писати мушу коротко, се дуже врізує крила всякій ліриці!» (з листа до брата М. Косача, від 21.03. 1899) [14, с. 99]. Про врізування крил, або їх підсмалювання, підпалювання тощо ми писали вже у попередніх наших роботах [3, с. 56-66]. Додамо лише, погоджуючись з багатьма дослідниками, що Лесиній творчості характерне отаке самоспалювання, нещадне самозгорання у письмі, коли в моменти творчого пориву, екстазного динамічного кружляння довкола світла-ідеї губляться всі самозахисні механізми, зростає напружена інтенсивність письма.

Детально описано «берлінський період» життя Лесі (операція хворого на туберкульоз правого кульшового суглоба) у «Хронології...» О. Косач-Кривинюк на матеріалі листів самої Лариси Косач: «вчора ми з мамою вже перебравлись у Бергманову Privat-Klinik [...] специфічно больничний елемент зведений до minimum [...] обстановка просто хатня, а не

больнична, навіть над ліжком нема таблиці з назвою слабости [...] перев'язки тут роблять в окремій ізолюваній хаті, і через те йодоформ не так-то глушить» [7, с. 463] «остатні перев'язки вже нічого, можна витримать, а перші то були такі, що можна було з ума зійти. Остатніх три ночі можу спать при помочі броду і сульфанола, а перше без морфію і не думай» [7, с. 472] тощо.

У листі до О.Є. Судовщикової-Косач від 21.03. 1899 році Леся розповідає, що все ще змушена лежати «на спині, зовсім рівно і низько, в гіпсовій нерухомості, се поза не поетична і не літературна» [14, с. 100]. Більше, як через місяць, у травні 1899 р., вона зізнається М. Павликові, що попри застереження лікарів і незручність такої пози продовжує творити: «за довге писання плачу безсонням і різними напастями» [14, с. 103]. А в одному з перших листів до О. Кобилянської (того ж року, наприкінці квітня починається їх епістолярний діалог) (не)сподівано й самопророче сконстатує: «в мене натура «хронічна», бо справді у мене все хронічне: і хвороби, і почування. Як анемія, туберкульоз, істерія, так і приязнь, любов і ненависть. Через те і наше товаришування, сподіваюсь, буде хронічним. Вибачайте за такий непоетичний стиль, адже я мешкаю в шпиталі...» [14, с. 117]. Цими рядками Леся: 1) без страху, сорому чи відчаю називає медичною мовою (не символами чи перифразами) свої діагнози; 2) визнає ці діагнози, звертаючись до ще поки малознайомої (!) людини; 3) прирівнює патології до почуттів; 4) підтверджує хронічний дискурс своєї психосоматичної натури; 5) відчуває в особі Ольги Юліанівни чутливу співбесідницю, встановлює перша дискурс довіри між ними; 6) підкреслює, що місце, в якому ми перебуваємо, формує стиль нашого розповідання, робить заручником наше письмо. «Мешкання в шпиталі» – це умовна лінія переходу в дискурс клінічний, в простір сприйняття себе і свого стану в медикалізованому контексті. Та й навіть німецькомовна фраза у тому ж таки листі – «wer den Dichter will verstecken, muss in Dichters Klinik gehen» [14, с. 117] (Хто хоче зрозуміти поета, мусить піти в поетову клініку, перефразований афоризм Гейне) – вказує на абсолютне прийняття своєї психосоматичної інакшості, ба більше – запрошення туди когось емпатично близького (тут: Кобилянської). Далі лист переповнений натяками: «мені здається, я завжди розумію, коли людину болить, надто якщо та людина мені симпатична» [14, с. 120], «Ви не бійтесь мені

завдати болю, я звикла приймати чужі болі й жалі» [14, с. 120], «ніколи найближчі друзі не знали мене *всеї*» [14, с. 120]. Остання констатація згодом буде спростована Лесею, позаяк саме Кобилянській дозволить пізнати себе зблизька, увійти у глибини своєї поетичної клініки. А їхнє листування можна окреслити, цитуючи Н. Зборовську, як форму «психотерапії» [5, с. 70], в якій кожна знаходила вирішення відчутного ними ж на межі століть «комплексу дівчинки» через бунт (проти) статі, яка довго була невидима у публічному просторі.

Леся з однаковою відвагою пише як про фізичні, так і про психічні (ментальні, духовні, душевні) патологічні стани, творить на письмі деталізовану патографію: себе – у листах, інших – у художніх текстах. Це і горбата піаністка Настя Гриценко, героїня оповідання «Голосні струни» (1897), «замкнута» у недосконалому тілі-футлярі [3, с. 96], яка проживає свою тілесну драму самотньо й тяжко: *«всі оглядались на неї [...] хто з посміхом, хто з подивом, хто з жалем [...] Вона була горбата, сього слова досить. Се слово тяжке, його тяжко мовити, – ще тяжче на собі носити [...] чуючи його, кожний раз немов хотіла скритися від немилосердних людських поглядів, і сині очі погасали раптом і заходили туманом»* [12, с. 142]. Це і безіменні силуети божевільних жінок з клітки «Міста смутку» (1896), тіла яких теж марковані, але внутрішнім болем-смутом, званням божевіллям, чи не-нормальністю, чи а-нормальністю. Їх погляди, усмішки, вирази обличчя, рухи тіл, сміх, сльози, крики сигналізують про якусь ледь оприявлену зовні глибоку рану, незащиту, незарубцьовану, незабинтовану: чи це образ *«молодої чорноокої дівчини, що з автоматичністю розпачу качає головою по подушці, чорне розпущене волосся безладною сіткою покриває її плечі і груди, чорні очі горять нелюдською тугою, голос бринить монотонно і жалібно, немов хтось торкає раз по раз одну струну»* [12, с. 136], чи *«молода поетеса з ясним хвилястим волоссям, з чудовими синіми очима, де так ясно блищать і зливаються в один промінь талан і божевілля»* [12, с. 137], чи *«божевільна композиторка, у неї лице подібне до візантійської ікони, очі дивляться поважно і суворо в одну точку»* [12, с. 137]. Це твори, написані напередодні – перед «берлінськими періодом» Лесиної біографії, перед тим, як вона сама «замешкає» в шпиталі, переїде у своє «місто смутку». Можемо ще тут згадати непросту як для тодішньої публіки, так і для самої авторки першу її драму «Блакитна троянда» (1896), де голосно звучить тема божевілля

(або, за В. Агєєвою, «нав'язування» жінці патологічних станів тодішньою медициною» [1, с. 91-92]), а тихше – питання про те, як жити з тим, чого не можна уникнути, зупинити, зректися, залишити, віддати...

Нині, у прогресивному ХХІ столітті, модерні героїні Лесі Українки, Любов Гощинська з «Блакитної троянди» чи жінки з «Міста смутку», могли б опинитися в одному з психіатричних пансіонатів, деяким з них просто порадили б звернутися до психотерапевта чи психоаналітика, і після відповідних сеансів ті мали би шанс повернутися до звичного життя. Бо та *«границя, що відділяє нормальне від ненормального»* [12, с. 136], про яку схвильовано питала Леся у творі, сьогодні настільки розмита, що ледь пунктирна. Трохи по-іншому була би справа з Настею Гриценко з «Голосних струн». Тут проблема, яку ми порушували на початку статті – про сучасні естетичні ідеали, пропорційне тіло і гламуризацію тілесності. Звісно, сучасна хірургія могла би допомогти Насті позбутися елемента стигми, візуалізувати її мрію про нормальність, тілесну привабливість. Але чи готова була би сама Настя попрощатися з власною тілесною винятковістю? Чи змогла би стати звичайною на догоду публіці, коханому Богданові, аби бути врешті частинкою того «взірцевого» світу, який так завзято й з такою нахабністю відкидав її від себе?

Влітку з Берліна Леся надсилає лист до Л.М. Драгоманової (від 05-06.06 1899 р.), у якому оповідає: «пишу лежачи, в надії, що Ви розберете і таке писання. Врешті, я тепер і сидючи пишу погано, бо ніяк мені справжня писательська поза не дається, – певне, бог карає за якісь давні літературні гріхи, нових-бо гріхів не може бути, я от швидко півроку, як нічого, крім листів не «творю», хірургія заїдає мою музу» [14, с. 123]. Боротьба хірургії і музи триває в Берліні цілих півроку, аж поки Леся не повертається в Україну – у червні їде з Берліна через Київ до Гадяча, далі – до Зеленого Гаю. Це час тривалої реабілітації, нових рецидивів і намагань зберегти в нормі власні психосоматичні стани. Леся рятується письмом, позаяк лише письмо дозволяє (само)забутися, відсторонитися тіла, яке веде це письмо у сказаність й несказанність – «Я знаю, що дуже невогвишено вживати літературу замість морфії, але все ж се краще, аніж морфій вживати замість літератури. Сей «морфій» не дає мені погрязнати, скиснути і заснидіти» (з листа до сестри О. Косач, від 28.11. 1899 р.) [14, с. 149]. Письмо ще майже тринадцять років рятуватиме Ларису Косач, зцілюватиме у

найважчі хвилини тілесної знемоги, буде стимулом і сенсом, засобом, способом й можливістю своєрідного (іноді тотальноболючого – «Що болять?, – мене питали, але я не признавалась») «сходження людини до себе через аналіз власних чуттєвостей» [9, с. 5].

Література

1. Агеева В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі українки в постмодерній інтерпретації. Київ: Либідь, 2001. 264 с.
2. Безугла Р. Гламур і тілесність: до проблеми естетичного ідеалу в сучасному візуальному мистецтві. *Культура і сучасність: Мистецтвознавство*, 2019.1. С. 84-89.
3. Жаркова Р. СТИХІЯ жіночого письма: саморепрезентація в українській модерністичній прозі кінця XIX – початку XX століття (Лєся Українка, Ольга Кобилянська, Уляна Кравченко). Львів: Норма, 2015. 208 с.
4. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Факт, 2007. 640 с.
5. Зборовська Н. Моя Лєся Українка: есей. Тернопіль: Джура, 2002. 228 с.
6. Кобзева І. Тілесність у філософсько-антропологічних вимірах. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філософія*. 2018. Вип. 39. С. 89-99.
7. Косач-Кривинюк О. Лєся Українка: Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: видавнича спілка «Гомін України», 1970. 926 с.
8. Левченко Г. Міф проти історії: Семіосфера лірики Лєсі Українки. Київ: Академвидав, 2013. 332 с.
9. Мазур Л. Дух і плоть. Філософія життя та проблеми людської тілесності. Львів, 2003. 380 с.
10. Павлишин М. Канон та іконостас: літературно-критичні статті. Київ: Видавництво «Час», 1997. 447 с.
11. Українка Лєся. Твори: У 12 т. К.: Наук думка, 1975. Т. 1. Поезії. 447 с.
12. Українка Лєся. Твори: У 12 т. К.: Наук думка, 1976. Т. 7. Прозові твори. Перекладна проза. 576 с.
13. Українка Лєся. Твори: У 12 т. К.: Наук думка, 1978. Т. 10. Листи (1876 – 1897). 542 с.
14. Українка Лєся. Твори: У 12 т. К.: Наук думка, 1978. Т. 11. Листи (1898 – 1902). 478 с.

**КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ
ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ОПОЗИЦІЇ
У ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «БОЯРИНЯ»**

Ірина Зелененька,

*кандидатка філологічних наук, старша викладачка кафедри
української літератури Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського
(м. Вінниця, Україна)*

Стаття є спробою дослідження складної проблематики опозиційності двох близьких і водночас далеких слов'янських культур – української та російської (власне європейської та євразійської, себто змішаної, тому й унікальної, однак експансивної внаслідок загарбницької політики Московщини). Також у статті йдеться про опозицію морально-етичну, що випливає з опозиції культурно-історичної. Усе це зумовлено геополітичним становищем України, політичними маневрами періоду Руїни, історичним контекстом взаємин царсько-боярської Московщини та гетьмансько-козацької України, що феноменально відображено в історичній драматичній поемі «Бояриня» Лесі Українки.

Ключові слова: історична драматична поема, етнічна культура, образ-персонаж, художній образ, мовний образ, символ.

The article is an attempt to study the complex issues of opposition between two close and at the same time distant Slavic cultures - Ukrainian and Russian (actually European and Eurasian, that is, mixed, also unique, but expansive due to the aggressive policy of Moscow). The article also deals with the moral and ethical opposition that follows from the cultural and historical opposition. All this is due to the geopolitical position of Ukraine, political maneuvers of Destruction period, the historical context of relations between tsarist-boyar Moscow and Hetman-Cossack Ukraine, which is phenomenally reflected in the historical dramatic poem «Boyarinya» by Lesya Ukrainka.

Key words: historical dramatic poem, ethnic culture, character image, artistic image, language image, symbol.

Драматична поема «Бояриня» Лесі Українки чи не найвиразніше, на думку багатьох сучасних науковців, репрезентує модерністську естетику, втілену на основі українського історико-культурного матеріалу. Твір універсальний за рівнем втілення та розкриття проблеми національної ідентичності й ідентифікації українців. На

прикладі доль Оксани і Степана (молодого українського подружжя в Москві, котре спочатку потопало в ілюзіях щодо власної дипломатичної місії, а згодом розчарувалося у своїх спроможностях) письменниця ілюструє кардинальні моменти доби Руїни – втрата державності, крах національно-визвольних змагань, прояви рабства.

У невеликій драматичній поемі видатна мислителька Європи зламу століть, знаходячись на території, непідвладній Російській імперії (у місті Хельвані, що в Єгипті, поблизу Каїру), не лише відстоює ідею національного визволення України, але, усвідомлюючи потребу надати національно-визвольній боротьбі підґрунтя інтелектуально-мистецьке, вдається до опозиційних образних форм, займається, так би мовити, ліпниною, монументалізацією образу козачки-сотниківни Оксани Перебійної як опозиціонерки по відношенню до російського колоніалізму; героїня передає емоції та переконання авторки щодо кремлівського колоніального дискурсу.

Тому завданням розвідки є компаративний аналіз історико-культурної та морально-етичної опозицій – української ментальності як протоевропейської та російської як типової азійської, на чому контекстуально наголошує Леся Українка. **Мета дослідження** – опис відкритих і прихованих форм аналізованих опозицій, почасти втілених у діалогах Оксани Перебійної з іншими персонажами драматичної поети та в її менторських (спікерських) монологів.

Об'єкт дослідження – історична драматична поема Лесі Українки «Бояриня», кваліфікована і як патріотично-феміністична. *Предмет дослідження* – трансляція спостережень Оксани Перебійної за особливостями української та російської культури як віддалених та опозиційних.

Стан досліджуваності проблеми: історію написання, жанрові, сюжетно-композиційні особливості драматичної поеми «Бояриня» Лесі Українки досліджували Михайло Драй-Хмара, Віра Агєєва, Роман Веретельник, Ніла Зборовська, Лариса Масенко, Олег Гринів та інші, однак не всі форми історико-культурних та морально-етичних опозицій, що формують стрижневу проблему твору, були окваліфіковані, зокрема, через розходження науковців у поглядах на взаємини Оксани та Степана, що й становить *актуальність і новизну* дослідження. У *методологічній основі розвідки* компаративістичні та психоісторичні підходи, почасти – теорія архетипів та герменевтика.

Гіпотеза розвідки про те, що українська національна культура – гуманістична, панєвропейська й пасіонарна в контексті розбудови держави й суспільства, впливає з широкого історичного контексту твору (60-і роки XVII століття – Лівобережна Україна, Москва як центр Московського царства) та з психоісторичних акцентів у ньому; при цьому російська національна культура має гібридний статус [6, с.82-83]. Увібравши європейський та азійський досвіди, імперські амбіції та спроби нав'язати українцям васальну, рабську позицію деформували основу московського етносу (що помічаємо в побіжному описі поведінки царя, бояр, українських «холопів», котрі в середньовічній Москві втратили статус дипломатів). Не випадково лише перша частина драматичного твору відбувається в Україні, а інші (друга, третя, четверта й п'ята) – безпосередньо в Москві; авторка засобами композиційних, сюжетних і образно-символічних контрастів і зіткнень демонструє читачеві свій задум.

Проблему суспільної, політичної та культурної ролі жінки в державі, а не лише в родині, позиціонування дівчини й жінки у світському контексті вважаємо домінантною, проявленою в більшості динамічних діалогів «Боярині». Україна як образ має виразну фемінну форму, потребує такого ж захисту, як і Оксана – Степанового, тобто захисту війська; козачкою в теремі, за концепцією авторки, стає не лише Оксана Перебийна, а й Україна. Саме на чужині в козачки-боярині формується реалістичне геополітичне мислення, молода жінка розуміє, що Україна є зручною для експансії за географічним положенням – європейська (хоча й сусідить із азійськими формуваннями), але стійка й незнищенна за своїм культурним потенціалом, цивілізаційна (слабосила українка в московському теремі вступає в конфронтацію з режимом). Це одна з причин універсалізації в «Боярині» стосунків української пари, акцентації на демократизмі взаємин дошлюбних, шлюбних, родинних, що безумовно впливали на моделювання гуманістичного суспільства й на вектор формування України як країни з інституціями.

Московське царство перманентно піддавалося впливу азійських традицій (ставало васалом і сплачувало данину ханові, навіть відбувалося родичання й переймання досвіду жорстокого осібного управління й навички експансії), що сформувало своєрідні, але все ж таки обмежені з погляду демократії форми культури та права. Відзначимо тут

контрастні по відношенню до українських, спостережені в «Боярині», поведінкові традиції з жорсткими обмеженнями в ролюванні дівчини, жінки й матері *«на Москві»* [8, с. 333]. У драматичному творі це простежується в усіх частинах, окрім першої (де дія відбувається в Україні часів Руїни, підконтрольній московитам, проте ще гетьманській, що передбачало можливості відновлення незалежності, які заповідає Оксана Степанові в кінці твору, як і дистанцію від московок: *«... тут жінки плохі, вони бояться...»* [8, с.368]). Зіткнення проблем стихійного впливу, експансії московитів, опозиційності українців розгортається у другій дії «Боярині». Помилковою є думка, що в першій дії, де події відбуваються в Україні, цього зіткнення нема. Протиставлення одягу як маркера й зовнішності – як ідентифікації знаходимо в одній із ремарок першої дії твору: *« ...Степан, молодий парубок у московському боярському вбранні, хоча з обличчя його видно одразу, що він не москаль...»* [8, с. 317].

Із першого ж діалогу Оксани зі свекрухою в другій дії дізнаємося про безправність жінки *«на Москві»* (так повторює Степанова мати), жінки зображені в українському етнічному одязі на свято: *«Тут на Москві не звичай, щоб жінка мешкала на долі...»* [8, с. 333]. Степанова мати – як і Оксана, народжена в Україні, вихована в козацьких вольностях; проте старша жінка піддається московському впливу заради виживання й безпеки старшого сина, невістки, ще неодруженої доньки: *«Вони, Оксанко, не питають, / хто як там зріс... Адже ми тута зайди, – / з вовками жий, по-вовчи й вий...»* [8, с. 333]. Толерантність до етнічних груп, притаманна українцям, не властива московитам, на що вказує спостережлива Степанова мати, як і на відсутність культури поведінки у храмі, на осуд і міщанство: *«Сьогодні в церкві / що шепоту було навколо нас: «Черкашенки! Хохлуши!»* [8, с. 334]. Форми, стиль одягу українок, їхня поведінка викликали негативну реакцію в московиток; Леся Українка послідовно ілюструє когнітивну позицію гегемона в репліках Степанової матері: *«Дивно їм наше вбрання. Тут жінки зап'яті, / а ми, бач, не вкриваємо обличчя...»* [8, с. 334]. Репліки Оксани демонструють негативну аналітичну реакцію, а також підказують українцям причину конфліктності московитів: *«Чи ми ж туркени?»* [8, с. 334].

Оксана Перебійна, яка підкреслено вважала себе дочкою сотника Перебійного та дружиною українського дипломата в Москві, а не московкою, чинить спротив власному

омосковленню, від побутового та звичаєвого до політичного рівнів, дискутує з родиною, де її схиляють до покірності гегемону: *«Та вже ж, як ти бояриня московська, / неначе б то воно тобі й годиться / вбиратися по їхньому...»* [8, с. 334]. У московок станом на 17 століття переважають міщанські запити, азійські філософські та поведінкові настрої: це і відсутність християнської моралі, залежність від родичів чоловічої статі та від чоловіка, страх перед змінами, упереджене ставлення до інших етносів, до літніх людей, перешкоджання волевиявленню інших, при цьому в одязі переважає вільний крій («сарафан»), властивий азійській стилістиці. Знову ж таки, усе це позірно вдобрено в репліках Степанової матері: *«Що мати, то не жінка. Люди бачать, / що я вже лагоджусь у Божу путь, / то де ж таки мені міняти вбори. / Не варт уже справляти щось нового...»* [8, с. 334].

Дівчину «на Москві» [8, с. 333] віддають за домовленістю між старшими, як у мусульман, а не з волі дівчини, як у європейців: Оксана дізнається, як саме засватали молодшу Степанову сестру Ганну (котра й не дорослішала в Україні) від свекрухи: *«Як? Через сваху. Як звичайно всі. / Так найпристойніше...»* [8, с. 344]. Саме Степанова матір оповідає про те, що дівчина до заручин не може сама виходити в місто, і Ганну це не обурює: *«Та дівці мандрувати неначе nepoдoбa; / скажуть люди: «поїхала там женихів ловити...»* [13, с. 336], *«Нехай же тут шарахвани носить, коли судилося...»* [8, с. 336].

Більшість часу московки перебувають у теремі – для Оксани подібне дорівнює експерименту над психікою; ностальгія за Україною, негармонійні стосунки в сім'ї та приниження провокують козачку на екзистенційний діалог – із сонцем (зірка стає її співрозмовником і послом до України): *«Добраніч, сонечко, ідеш на захід? / Ти бачиш Україну – привітай!»* [8, с.380]. Ганна шокована вподобаннями Оксани, зокрема, вільним співом українських пісень, довірою та відкритістю спілкування з чоловіком: *«Такого тут і зроду не чували, – / співати по гаях!..»* [8, с. 340]. Вечорниці здаються Ганні розпустою: *«Ні, я ще сором не згубила! / І як се ти подумати могла, / що я тебе просила проваджати / мене на сходи?.. Невже, Оксано, / вважаєш ти, що я така нечесна?...»* [8, с. 343]. Оксана заперечує закиди Ганни, однак не може змінити її безґрунтянства: *«Та Бог з тобою! Де ж, яка ж тут нечесть? / Як дівчина постоїть на розмові / з своїм зарученим, то вже й нечесна?...»* [8, с. 344].

За московським звичаєм господиня, принісши частування, повинна вклонитися владному гостеві й дозволити поцілувати себе; любов Оксани до приниженого чоловіка деформується (постає екзистенційна опозиція: лицар Степан – холоп Стюпка): *«Ти винесеш їм на тарелі меду, – / уклонишся, боярин поцілує / тебе в уста»* [8, с. 346]. Степан розповідає про те, що московській владі властиве наклепництво, підступність, натякає й на репресивні заходи супроти української родини: *«... ти не знаєш, / які тут люди мстиві... За зневагу / старий боярин візьме, як не вийдеш... / Він оклепає нас перед царем, / а там уже й готово «слово й діло...»* [8, с. 347].

Оксана з власної волі протистоїть гніту індивідуальному й народному, стає носієм національної ідеї. Її радикалізм посилюється з другої до п'ятої дії – Оксана ризикує, приймаючи вісників із України, закликає чоловіка до поїздки в Україну без абсурдного царського дозволу, протестує проти боярської травестії, проти міщанства. Вона добре розуміє, що царська влада домагається нівеляції прав і свобод, національної ідентичності, жіночої сексуальності й природних ініціацій. Оксана довіряє свекрусі гострі особисті переживання, спровоковані царською політикою: *«... матінко. То я... собі гадаю... / коли б я не спротивилася часом / Степанові в такій одежі...»* [8, с. 337].

Назва твору підсилює історичний трагіс, авторську іронію. Соціальна й політична роль боярині передбачила для Оксани національну та статеву дискримінацію, тому Роман Веретельник кваліфікував героїню як «козачку в теремі» [2], Лариса Масенко прозоро натякає на кінцесвітність політики Москви [6], майстри сучасного мистецтва вважають Москву третім Вавилоном [7, с. 82-85]. Ставши бояринєю, Оксана втратила право на національну ідентифікацію, але по-сталкерськи боролася проти обмежень, що нівелюють гідність: *«Чого се, хай Бог милує, тікати, / як від татар?..»* [8, с. 337]. Вельми цінним є спрямування твору на розуміння специфіки «чужого» простору й безґрунтянства, у якому національне може виявитися не екзотичним, а ворожим, переслідуваним. Отже, драматична поема є натяком на політичні ризики, а зображення звичаїв і державництва московитів доводять абсурдність і небезпечність підняття питання верховенства сусіднього етносу над українцями (не випадково режисер Андрій Шараскін, відомий як кіборг із позивним «Богема», саме «Бояриню» Лесі Українки назвав одним із найважливіших, стратегічних творів для цементування української державності

та задля розуміння потреби перемоги в розв'язаній інтервентами війні [7, с. 84-85].

Отже, Леся Українка в межах жанру драматичної поеми спростувала засилля ідеї братерського єднання, розбудувавши твір як психоісторичний діалог із порівняннями ментальностей, культур, історій двох народів, репрезентуючи незалежницький і рабський світогляди, а також чіткі уявлення про честь і безчестя, що й спровокувало заборони й замовчування твору.

Література

1. Агеєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації: Монографія. Київ, 2001. 264 с.
2. Веретельник Р. Козачка в теремі // Слово і час. 1992. № 6. С. 46-50.
3. Зборовська Н. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури. Київ, 2006. 504 с.
4. Гринів О. Екзистенційна несумісність козаків і москалів у драматичній поемі лесі українки «бояриня» // Слово просвіти, 2019, 04 вересня.
5. Зборовська Н. Моя Леся Українка: Есеї. Тернопіль, 2002. 228 с.
6. Масенко А. У Вавилонському полоні: теми національної та соціальної неволі у драматургії Лесі Українки. Київ, 2002. 152 с.
7. Подільські божичі: хрестоматія Подільські Божичі: посібник-хрестоматія із вивчення подільської поезії останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. / Наукові статті, коментарі та укладання І. А. Зелененької. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 332с.
8. Українка Леся. Поезія. Драматичні твори. Київ: Наукова думка, 1999. 384 с.

УДК 821.161.2-1-6.09(477.83-25) Л.Українка

ПРО ЛЬВІВ У СЕРЦІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Ірина Кметь,

*кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри
українського прикладного мовознавства Львівського
національного університету імені Івана Франка
(м. Львів, Україна)*

Розглянуто тривалу співпрацю Лесі Українки з Іваном Франком, із іншими представниками української галицької інтелігенції того часу, висвітлено львівський контекст творчого

становлення Лесі Українки, зокрема видання її перших творів і збірок поезій у Львові, охарактеризовано візити письменниці до міста Лева, її листування з багатьма знаними особистостями.

Ключові слова: поезія, збірки поезій, Львів, «Літературно-науковий вісник», листування, рецензія.

In the article is considered Lesya Ukrainka's long-term cooperation with Ivan Franko, and with other representatives of the Ukrainian Galician intelligentsia of that time. The Lviv context of Lesya Ukrainka's creative formation is covered, in particular the publication of her first works and collections of poetry in Lviv, the writer visits to Lviv .

Key words: poetry, poetry collections, Lviv, «Literary-scientific bulletin», correspondence, review.

Львівський контекст творчого зростання доньки Прометея є важливим аспектом в осягненні життєвої і творчої місії Лесі Українки. Співпраця з Іваном Франком, з іншими представниками тогочасної української інтелігенції Галичини, перебування за різних нагод у місті Лева вплинули на слово письменниці у всіх її зацікавленнях, зокрема й у різножанровій палітрі письменницького доробку, який і сучасному читачеві звучить актуально, рвійно, сильно.

Напевно, по-іншому склалася би доля Лесі Українки, якби не наставництво, сприяння у творчості Івана Франка – видавця та редактора, вимогливого критика перших творів і збірок поезій літераторки. Письменник відчув талант 13-літньої Лариси Косач, і вже у 1884 році читачі львівського журналу «Зоря» довідалися про Лесю Українку. Таким псевдонімом були підписані перші друковані вірші поетки – Конвалія» та «Сафо». Через рік у Львові надруковано збірку перекладів творів М. Гоголя, яку Лариса підготувала разом зі своїм братом Михайлом [4].

Поетичні твори Лесі Українки увійшли також до альманаху жіночої поезії «Перший вінок» (1887 р.), який у 1887 р. письменниці Олена Пчілка (мати Лесі Українки) та Наталія Кобринська за підтримки І. Франка видали теж у Львові («Русалка», «Любка», «Поле» («Літо краснєє минуло»)). З того часу вірші юної поетки періодично з'являлися на сторінках львівських видань, у яких працював І. Франко.

У «Зорі» надруковано такі твори Лесі Українки: «Пісня» («Чи є кращі між квітками», 1888), «Остання пісня Марії Стюарт» (1888), «Чого то часами, як сяду за діло» (1888); «Вони мене дражнили», «Чого так поблідли», «Як я про свою говорив вам печаль» (із Гайне Г., 1889), «Напровесні» (1889), «В'язень»

(1889), «Співець» (1889), «До натури» (1889), «Завітання» («Така її доля – образок з життя», 1889), «Святий вечір!» (1889); «ґа» (із циклу «Сім струн», 1891), «В небі місяць зіходить смутний» (1891), «Якщо прийде журба» (1891), «До мого фортепіано» (1892), «Стояла я і слухала весну» (1894), оповідання «Жаль» (1894). Надруковано також її переклад уривку поеми А. Міцкевича «Конрад Валенрод» – «Вілія, що наші струмочки приймає...» (1887).

У 1891 р. Леся Українка разом з матір'ю поїхали на лікування до Відня. Зупинились на деякий час у Львові, де зустрілися з І. Франком. Леся Українка особисто познайомилася з Михайлом Павликом, письменником, активним громадським діячем, побратимом Івана Франка. Згодом про свої враження від спілкування з Лесею Українкою М. Павлик написав у листі до М. Драгоманова (брата Олени Пчілки): *«...Леся так просто ошоломила мене своїм образуванням та тонким розумом. Я думав, що вона тільки в крузі своїх поезій, аж воно далеко не так. На свій вік це геніальна жінка ... Ми говорили з нею дуже довго, і в кожному її слові я бачив розум та глибоке розуміння поезії, освіти й людського життя»*.

У журналі «Народ» (з 1891 р.), редактором якого був М. Павлик, Леся Українка радо погодилася друкувати свої твори, адже «єсть все таки єдина часопись на українській мові, де можлива одкрита розмова про наші громадські питання та подавання фактів з життя нашого люду, незалежно від всякої «тонкої політики», без огляду на різних «їх благородій» (чи там «всечесних» та «високодостойних» або «найясніших»), діло не в словах – се як до краю! Коли згине «Народ», то хто знає, як довго прийдеться ждати до нової часописі, та тинятися по різних «чужих хатах»; вже ж тяжче заснувати нову газету, ніж підтримувати давнішу (Леся Українка, «Лист на Україну до товаришів» з проханням матеріальної підтримки для часопису (1895)) [4].

Саме у Львові у 1893 році, у друкарні Наукового товариства імені Шевченка побачила світ перша збірка поезій Лесі Українки – «На крилах пісень». Одразу на сторінках «Зорі» з'явилася схвальна рецензія Івана Франка, а також Осипа Маковея (опублікована в «Народній часописі», 1893 р.). Безпосередню участь у редагуванні збірки брав Іван Франко. Леся Українка називала його своїм учителем і товаришем. З листів письменниці довідуємося про її особливе ставлення до

професійної, творчої опіки І. Франка: «Тепер мені застається перепросити Вас за прийдешні клопоти та подякувати за добру волю, з якою Ви беретесь мені помагати вийти на світ з моїми піснями...». Леся Українка прислухалася до порад Івана Франка – не залишила порожніх карток у збірці, не ділила вірші на групи, внесла мовно-стилістичні правки.

У Львові твори Лесі Українки з'являлися на сторінках ще одного Франкового видання – у часописі «Життя і слово». «Купала на Волині. Етнографічні матеріали», «Притча про чотири перстені», «Грішниця», «Хвилини розпачу», «О знаю я, багато ще промчить», «Fiat pox!», «На вічну пам'ять листочкові, спаленому приятельською рукою в непевні часи», «Слово, чому ти не твердая криця», «Давня казка», а також переклади з Моріса Верна «Євангеліє» та «Історія і релігія жидів» – надруковані у цьому виданні у 1894 р.

У 1898 році І. Франко стає головним редактором «Літературно-наукового вісника». Саме на сторінках цього видання друкує свою статтю про письменницю під назвою «Леся Українка». У цій статті І. Франко називає її «одиноким мужчиною на всю соборну Україну». Її талант, ідейність писання, індивідуальність стилю, чуття поезії особливі, адже «вона перша і одинока вміє опанувати широку скелю почувань, від тихого суму до скаженої розпуки і мужнього, гордого прокляття, що є природною реакцією проти холодної зневіри».

А через рік (у 1899 р.) у Львові виходить друга збірка віршів Лесі Українки – «Думи і мрії», укладати та редагувати яку, окрім І. Франка, допомагав ще один львівський учений, етнограф-фольклорист, громадський діяч Володимир Гнатюк (одноліток Лесі Українки).

На думку буковинського письменника Осипа Маковея, незважаючи на критику та скрупульозне редагування творів молодих поетів, І. Франко допомагав виявити творчий потенціал початківців як ніхто інший. Свідчить про це антологія української лірики від смерті Тараса Шевченка «Акорди», яку письменник підготував до друку у 1903 році. Серед багатьох творів цікавих і невідомих сьогодні авторів, що увійшли до видання, натрапляємо на вірші Лесі Українки: «Contra spem spero», «Горить моє серце», «Тиша в морі», «Останні квіти», «Хотіла-б я уплисти за водою», «Жидівська мелодія», «Зимова ніч на чужині», «Ein Lied ohne Klang».

Цього ж року у Літературно-науковому віснику надруковано цикл «Осінні співи» («До Lady L. W» («Ти, як осінь,

умреш, розіллешся слізьми»), Осінь («Рветься осінь руками кривавими»), «Осінні квітки», «Плач Єремії»), а також переклади творів Генріха Гейне.

Леся Українка неодноразово була у Львові. У 1901 р., коли їхала до Чернівців, зупинялася в готелі «Центральному» (пр. Свободи, 11). Звідси надіслала лист до матері (9 (22) квітня 1901 р. Перебувала письменниця у княжому місті і в жовтні 1902 р. (лист до матері від 10 (23) жовтня 1902 р.), гостювала у Франків, у їхньому новому помешканні. Востаннє Леся Українка була у Львові у 1903 р.

Зі Львовом пов'язана ще одна сторінка життя та творчості Лесі Українки – її фольклористична діяльність. Участь в етнографічно-фольклористичній експедиції для записування мелодій українських дум, яку організувала у 1908 р. разом зі своїм чоловіком Климентом Квіткою Леся Українка брав ще один львів'янин – відомий український етнограф, фольклорист, композитор, музикознавець, дійсний член Товариства імені Шевченка у Львові Філарет Колеса. Саме він розшифрував мелодії з валиків для фонографа та опублікував їх у своїй книзі «Мелодії українських народних дум» (Львів, 1913). У листі до фольклориста Леся Українка від себе і свого чоловіка висловила подяку за надіслане їм видання мелодій, а ще зазначила: «Тепер уже справді можна сказати: «Наша пісня, наша дума не вмере, не загине!». Честь Вам і дяка за Ваші труди!» [9].

У 1911 р. Лесю Українку обрали членом Товариства прихильників української літератури, науки і штуки у Львові. На засіданні був присутній Іван Франко. У 1913 р. письменниця підготувала і надіслала до ювілейного збірника на честь 40-річчя письменницької діяльності І. Франка свій «Триптих» (казку «Про велета», поезію «Що дасть нам силу» та легенду «Орфееве чудо»). Збірник «Привіт І. Франкові в сорокаліття його письменницької праці. 1874 – 1914» вийшов у Львові у 1916 р.

Незважаючи на таку тісну співпрацю з львівськими ученими, громадськими діячами, на пропозицію Михайла Павлика переїхати жити в Галичину, Леся Українка, віддана мрії бути вільною у своїй творчості, відповіла відмовою від будь-якої політичної діяльності: «...Я не можу, не сила моя скинутися того, чого досі не скинулась при гірших умовах. Тоді треба скинутись мені і моєї поезії, моїх найщиріших слів, бо вимовляти і ставити їх на папері, скинувшись того діла, на яке вони кличуть інших, мені буде сором» (Березень, 1903).

Про перебування Лесі Українки у Львові сьогодні нагадують меморіальні таблиці (на будинку Наукового Товариства імені Шевченка та на фасаді театру ім. Марії Заньковецької), встановлені у 1971 р. до 100-річчя письменниці. Біля школи на вул. Караджича зустрічає львів'ян пам'ятник письменниці (скульптор Л. Біганич, архітектор В. Блюсук). У Львівському національному університеті імені Івана Франка працювали найвизначніші дослідники життя та творчості Лесі Українки – Леоніла Міщенко (1922 – 2004) та Іван Денисюк (1924 – 2009) [1; 6; 7].

Література

1. Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів: Академічний експрес, 1999. 263 с.
2. Леся Українка: сюжети з життя в ілюстраціях і документах: фотокнига. Київ: Спалах, 2001. 168 с.
3. Леся Українка і сучасність: збірник наукових праць: до 130-річчя від дня народж. Лесі Українки / редкол.: М. Жулинський, М. Сулима, Л. Скупейко [та ін.]. Луцьк: Волинська обл. друк., 2003. 444 с.
4. Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості : офіц. веб-сайт.URL: <https://www.l-ukrainka.name/> (дата звернення: 2.02.2021).
5. Листи так довго йдуть... : знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі. / Упоряд. С. Кочерга. Київ : Просвіта, 2003. 308 с.
6. Міщенко Л. Леся Українка в літературному житті. Київ, 1964. 164 с.
7. Міщенко, Л. Леся Українка: посібник для вчителя. Київ : Рад. школа, 1986. 304 с.
8. Мороз, М. Літопис життя та творчості Лесі Українки. Київ: Наук. думка, 1992. 630 с.
9. Шутак О. Філарет колесса – дослідник українських народних дум. *Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця XIX – XX ст.* : зб. наук. праць. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. Вип. 5. С. 101–107.

ВНЕСОК ЕПІСТОЛЯРІЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ІСТОРИЧНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС: КОРОТКИЙ ОГЛЯД ЛИСТУВАННЯ ПИСЬМЕННИЦІ З ЙОСИПОМ МАКОВЕЄМ (1893 р.)

Ірина Козелко,

*кандидатка філологічних наук, старша викладачка
кафедри українознавства Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна)*

У дослідженні зосереджено увагу на листуванні Лесі Українки з громадським діячем Йосипом Маковеєм впродовж 1893 року. На підставі їх аналізу, здійснюється спроба виявити погляди Лесі Українки щодо літературних та мовних питань того часу, а також визначити роль та вплив епістолярію поетеси в історично-літературному процесі.

Ключові слова: *Леся Українка, Йосип Маковей, епістолярій, історично-літературний процес.*

The investigation focuses on Lesya Ukrainka's correspondence with public figure J. Makovei during 1893. Based on their analysis, an attempt is made to identify Lesya Ukrainka's views on literary and linguistic issues of that time, as well as to determine the role and influence of the poet's epistolary in the historical and literary process.

Key words: *Lesya Ukrainka, J. Makovei, epistolary, historical-literary process.*

Вагоме місце у вітчизняному історично-літературному процесі займає епістолярій Лесі Українки – першоджерело віддзеркалення творчої манери поетеси, її самовираження. Часто у її листуванні (з матір'ю, Л. Драгомановою, М. Драгомановим, М. Павликом, І. Франком та іншими) простежується заклик до об'єднання діячів науки та культури заради творення єдиного культурно-історичного процесу.

У сучасному літературознавстві вивчення епістолярної спадщини митців пов'язане із тенденцією поширення філологічного аналізу на жанри нефікційної літератури – щоденники, листи, автобіографії, спогади [1, с. 5].

Епістологія – це наука, яка займається вивченням листів як різновиду літератури. Т. Черкашина визначила, що «до мемуаристики (як багаторівневого виду документалістики) віднесено декілька підвидів: власне мемуаристика, автобіографіка, діаристика, епістолярій тощо» [8, с. 37]. З

огляду на зазначене, листи, як документальний жанр, в праві конкурувати із власне авторськими творами літератури.

Тема епістолярію митців різного часу є не новою, обговорювалась та продовжує обговорюватись науковцями, про що свідчить, наприклад, дослідження етикетних формул в епістолярію О. Кобилянської автора А. Найруліна.

Підтвердженням інтересу до вивчення епістолярію й сьогодні є дисертаційне дослідження 2019 року О. Свириденко «Епістолярій українських письменників-романтиків: проблематика, жанрові особливості та поетика». У ньому авторка досліджує епістолярій українських письменників-романтиків, де розглядається їх проблематика, жанрові особливості та поетика. Вчена стверджує, що «в добу романтизму епістолярій зазнав низку різновидів та модифікацій цього жанру. Продуктом жанрових сумішей та жанрової дифузії стали епістолярна публіцистика, лист-тревелог, лист-наукова стаття, лист-проповідь, лист-сповідь» [6, с. 3].

Слід зазначити, що поодинокі розвідки, що стосуються предмету листування Лесі Українки загалом досліджувала В. Пустовіт. У статті «Епістолярій Лесі Українки як джерело з історії національно-культурного життя українства кінця XIX – початку XX століття» вчена охарактеризувала на підставі аналізу листів погляди Лесі Українки щодо політики, а власне Галичини, мандрівки поетеси, її думки щодо ролі жінки у суспільстві, де вона проводить паралель з жінкою Болгарії, Росії та Галичини [5].

Зважаючи на значимість та вплив епістолярію Лесі України в історично-літературному процесі загалом, вважаємо доцільним та актуальним здійснити окремо дослідження листування поетеси з громадським діячем Й. Маковеєм у період 1893 р.

Мета роботи передбачає розкрити роль листування Лесі Українки з Йосипом Маковеєм в історично-літературному аспекті, а також проаналізувати його і виявити погляди Лесі Українки щодо літературних та мовних питань.

Загалом листування Лесі Українки з Йосипом Маковеєм протягом 1893 р. налічує п'ять листів. Відомо, що ініціатором письмових розмов був Йосип Маковей.

Вперше надруковано це листування у виданні В. Сімовича «Листування Лесі Українки з Йосипом Маковеєм» (Львів, 1938, с. 20 – 22), яке він представив в Українському високому педагогічному інституті у Празі. Предметним є той факт, що саме на ці листи мовознавець звернув увагу і дав їм високу оцінку, підкреслював їхню роль для літературних взаємин між

Наддніпряниною й Галичиною та Буковиною. Як вважав В. Сімович, це «твори неабиякої літературної вартости» [7, с. 6]. У них йдеться про вболівання за літературну мову, взаємини між наддніпрянцями та галичанами, розуміння творів письменниці, цікаві ідеї Лесі Українки про вплив біографії на твори письменника, а також переклади.

Як припустив В. Сімович, поява збірки «На крилах пісень» сприяла листуванню між Йосипом Маковеем, тодішнім співробітником «Зорі» і «Народної Часописі», і Лесею Українкою. У листі від 9 червня 1893 року, адресантка звертається до Йосипа Маковея, як до рецензента цієї збірки. З цього листування випливають світоглядні позиції поетеси: «я не згідна з тим, щоб для зрозуміння чийх-небудь віршів треба знати життєпис автора», або ж «справді, не слід уважати кожної ліричної поезійки за сторінку з автобіографії, бо часто в таких поезіях займенник **я** вживається тільки для більшої виразності» [2]. На наш погляд, так Леся Українка намагалась підкреслити, що не слід всі твори автора сприймати, як такі, що містять біографічні штрихи.

Цікаво, що Леся Українка оперує таким терміном як «ad hominem», що його уживають тодішні французькі критики. Незважаючи на відсутність його тлумачення, застосування номенклатури того часу може вказувати на формування літературного смаку поетеси.

У розмові від 9 червня 1893 року до Й. Маковея Леся Українка відкриває свій внутрішній світ, що увиразнює розуміння змісту її творів. Вона пише про «поетичний настрій», який багато в чому залежить і від погодних умов. Письменниця розкриває свій психологічний портрет: «яка погода в душі, і я пишу найбільше в ті дні, коли на серці негода, тоді чогось швидше робота йде» [2].

Леся Українка надавала перевагу критичним розмовам. Таким вважається її листування з Й. Маковеем.

У листі, що датований 15 вересня 1893 роком, до Й. Маковея, адресантка зрештою отримала критику на ще не надруковане оповідання «Жаль». Читаємо її рядки: «Павлик радив мені знищити сю повість, бо вона, мовляв він, не придасть нічого до моєї слави, а ще, може, й пошкодить; Франко ж казав, що се найкраща моя річ і що гріх було б не пустити її світ. Отут і слухай кого хоч!..» [3]. Й. Маковей відповів на ці слова, сказавши, – не вірити критикам.

Також у листуванні Леся Українка порушувала важливі мовні питання. Вона прагнула розвитку єдиної літературної мови,

саме тому письменниця обстоювала думку, що «нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекта»; «літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жодного насильства, сварки й колотнечі» [7, с. 9]. Йосип Маковей у листі від 12 листопада 1893 року, писав: «аби-сьмо вже раз всі однаково писали» [4]. З огляду на зазначене, бачимо, що обоє прагнули до творення єдиної літературної мови.

Леся Українка у листі від 24 грудня 1893 року до Йосипа Маковея описує роздуми про її переклад «Атта Троля».

Розмаїття листів, які написала Леся Українка, з одного боку, показують її приязний характер, багатий внутрішній світ, з іншого – те, що поетеса мала широке коло рецензентів, поціновувачів її таланту. Такий вид комунікації – як лист – заслуговує на особливу увагу у дослідженнях, орієнтованих на зображення особистісного портрету письменниці.

На підставі короткого огляду листування у період 1893 року поетеси Лесі Українки з громадським діячем Йосипом Маковеєм, можемо стверджувати, що вчена сформувала свій ідіостиль митця, і як поетеса, так і адресант у листуванні. У листах авторка виходить на новий рівень творчості – особистісно-орієнтований. Крім того, бачимо, що спілкування торкалось питань творчості, мови, що, вважаємо, вплинуло на формування поглядів Лесі Українки та історично-літературний процес.

Література

1. Ільків А. В. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століть: дис. ... д. філол. наук: Івано-Франківськ, 2016. 410 с.
2. Листи Лесі Українки до Йосипа Маковея 9.06.1893. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1893/18930609.html>. – дата звернення 13.02.2021.
3. Листи Лесі Українки до Йосипа Маковея 15.09.1893. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1893/18930609.html>. – дата звернення 13.02.2021.
4. Листи Лесі Українки до Йосипа Маковея 12.11.1893. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1893/18930609.html>. – дата звернення 13.02.2021.
5. Пустовіт В. Епістолярій Лесі Українки як джерело з історії національно-культурного життя українства кінця XIX – початку XX століття. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 31 (70). 2020. № 3. Ч. 2. С.147-151.
6. Свириденко О. М. Епістолярій українських письменників романтиків: проблематика, жанрові особливості та поетика: дис. ... д. філол. наук: Переяслав-Хмельницький, 2019. 481 с.

7. Сімович В. Листування Лесі Українки з Й.Маковеєм. Львів: Накладом видавничої кооп. «Хортиця», 1938. 78 с.

8. Черкашина Т. Ю. Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: українська візія: монографія / Т. Ю. Черкашина; [за наук. ред. О. А. Галича]; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». Харків: Факт, 2014. 378 с.

УДК 17.023.34:821.161.2.09 Л. Українка

ІДЕЯ ЩАСТЯ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ФОЛЬКЛОРНО-БІОГРАФІЧНІ ВПЛИВИ

Уляна Луц-Пурій,

кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри
філософії та економіки Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького, співзасновниця
Українського інституту дослідження щастя
(м. Львів, Україна)

У статті розглянуто фольклорно-біографічні впливи на формування ідеї щастя у творчості Лесі Українки. З'ясовано, що у поезії Лесі Українки щастя ототожнюється з коханням, і на прикладі різних творів відображені нюанси цього ототожнення. На основі аналізу мініатюри Лесі Українки «Щастя» проілюстровані деякі суперечності в художньому змалюванні авторкою феномену щастя. За допомогою герменевтичного підходу зроблена спроба пролити світло на глибинний зміст Лесиної легенди про щастя.

Ключові слова: щастя, кохання, страждання, свобода, евдемонізм.

The paper presents the impact of folklore and personal life experience on the idea of happiness shaped in Lesya Ukrainka's literary works. It is shown that happiness is identified with love in Lesya Ukrainka's poetry; some nuances of this identification are illustrated based on examples from different poems. Analysis of in Lesya Ukrainka's miniature «Happiness» allowed revealing some contradictions in the way happiness was depicted by the author. By means of hermeneutic approach the attempt was made to shade light on a deeper hidden meaning of happiness legend by in Lesya Ukrainka.

Keywords: happiness, love, suffering, freedom, eudaimonism.

У творчості Лесі Українки ідея щастя є однією з центральних тем. Але незважаючи на значення самого слова «щастя», поетеса змальовує його доволі безрадісно і похмуро, а водночас і неоднозначно.

У вірші *«Ні, ти не вмиреш, ти щастя похороняєш»* поетеса отожднює щастя з коханням, з взаємними почуттями між чоловіком та жінкою і – що найважливіше – з можливістю бути разом і насолоджуватися стосунками: «зібрався лицар молодий в дорогу, / на гору ту скляну, де щастя спить [...]. / Він на горі єдиним поцілунком / розбив труну і щастя оживив [...]. / Квітки цвітуть, і золотом багряним, / немов огнем, долина пройнялась, / співає щастя над своїм коханим» [6, с. 357]. У цих рядках простежується асоціювання щастя з весною і буянням цвіту, так само, як і у вірші *«Хто дасть моїм очам потоки сліз?»*: «А в серденьку твоєму квіт весняний, / то білий, то рожевий, то червоний, / віночком зацвіте, і той віночок / завітчає те щастя молоде, / що поцілунком визволяє серце» [6, с. 361]. У цій асоціації відображається інтерпретація щастя як яскравого, феєричного і захопливого, але водночас швидкоплинного, тимчасового, нетривкого, майже ефемерного явища, як і квіти. Щастя та квіти символізують весну та весняне цвітіння у людському житті – вони символізують «золотий вік» людини, юність, молодість, життєвий період сповнений яскравими барвами радісних емоцій та кохання. Але так само, як і цвітіння молодості, незворотно минає і щастя. Молодість та щастя залишаються хіба примарами у спогадах персонажів Лесиних віршів та викликають болючу ностальгію [3, с. 23], як у другій поезії циклу *«Подорож до моря»* (1888): «Щастя колишнього хвилі злотисті / Час так швидкий пожира, мов вогонь, – / Гинуть ті хвилі, мов квіти барвисті, / Тільки й згадаєш: «Ох, милий був сон!..» « [6, с. 72]. Ці спогади про щастя видаються настільки далекими, що виникає сумнів, чи трапилася весна душі насправді, як у вірші *«Так прожила я цілу довгу зиму»*: «Та чи не так, як от тепер весну, / Я бачила кохання, й молодощі, / І все, чим красен людський вік убогий? / Та все було, та тільки за вікном» [6, с. 317].

Старість у вірші *«Ні, ти не вмиреш, ти щастя похороняєш»* Леся Українка розглядає як період суму за нездійсненими мріями, назавжди втраченою можливістю здійснити своє щастя. Передсмертні відчуття описані як проживання своїх нездійснених мрій востаннє, як змога востаннє зануритися в солодке марення про недосягнуте щастя, після чого вже не буде

болю розчарування, а забуття. Смерть замальовується як кінець можливості мріяти про ефемерне і недосяжне щастя.

Кохання, свобода та єдність з природою змальовані Лесею як компоненти щастя у драмі-феєрії «Лісова пісня». Під впливом умовностей суспільного життя руйнуються стосунки Мавки з Лукашем, руйнується натхненний творчий стрижень її душі. Життя, в якому домінують матеріальні цінності, стає для Мавки в'язницею. Неспроможність Лукаша протистояти тиску приземлених стереотипних поглядів його оточення і таким чином відстояти своє право на щасливі стосунки з коханою позбавляє Мавку життєвих сил [8, с. 152 – 153]. Мрія про щастя виявляється для Мавки недосяжною. Недосяжність і ефемерність щастя авторка виражає через трагізм нездоланності обставин, приреченість стосунків та несумісність світів: Мавка, що є втіленням сил природи, закохується в людину.

У «Лісовій пісні» стає зрозумілим глибинний зміст, який Леся Українка вкладає в ототожнення щастя з коханням. Щастя – це не просто кохати чи бути коханим, щастя – це відчувати свободу, творчу реалізацію і повноту життя разом із коханою людиною. Якщо кохаючи, як бачимо на прикладі Мавки, людина обмежує свою свободу, гасить вогонь свого творчого пориву, щоб задовольнити вимоги коханого, прикидається кимось іншим, викорінюючи свою автентичність, щоб тільки задовольнити потреби коханого, то таке кохання не матиме нічого спільного зі щастям і спричинить лише страждання.

У поезії «Я знала те, що будуть сльози, мука...» Леся Українка висловлює ідею принципової недосяжності щастя, використовуючи міфологічний образ квітки папороті: «Може, хутко прийде / година та, коли в сльозах побачу, / що я навів зів'яла, помарніла, / і квітка щастя раз назавжди зникла, / як легендарний з папороті цвіт» [6, с. 375].

Як пише Леся в одному з листів до Михайла Павлика: «У нас кажуть: «З Новим роком, з новим щастям!». Але що таке щастя? Для мене ця ідея не стоїть ясно перед очима» [5, с. 127].

Наведені приклади з поезії та листування свідчать, що ототожнення щастя з коханням та ідея недосяжності щастя через неможливість повноти і взаємності стосунків сформувалися у творчості Лесі Українки під впливом її особистого досвіду. Три кохання – почуття до Максима Славінського, Нестора Гамбарашвілі та Сергія Мержинського,

про які згадують біографи Лесі – не були щасливими, а шлюб з Климентом Квіткою взагалі виявився несподіванкою для близьких, які не помічали з боку Лесі до Климента глибоких романтичних почуттів.

Інший контекст під впливом якого формувалися уявлення Лесі про щастя – це фольклор, адже її твори рясніють сюжетами та персонажами зі слов'янської міфології.

Песимістичні, але водночас суперечливі та неоднозначні погляди щодо феномену щастя Леся Українка висловлює у мініатюрі «Щастя», якій дає жанровий підзаголовок «легенда». Як зазначає О. Кордонець, «з перших рядків оповідання Лесі Українки постає картина «біблійного раю»» [2, с. 57]. «Новостворений світ сіяв чудовою красою, – пише Леся, – скрізь була гармонія, ясне, повне життя. Цвіла Божа мрія, розкішна й лагідна. Людське життя плало тихими хвилями і зливалося з тією мрією в одне осяйне, спокійне море. Великий спокій був на землі, й люди жили в спокою. Так було довго» [4, с. 133]. Авторка змальовує притаманну міфології бінарну опозицію між конструктивною та деструктивною силами через протистояння двох персонажів: Бог – це творець всього суцього, краси та гармонії, а злий дух деструктивна сила, що спрямована на руйнування цієї гармонії. Леся наділяє злого духа психологічно-поведінковими рисами нещасливої людини, до того ж з важким випадком комплексу неповноцінності. Злий дух – наче неприкаяна душа, яка не може віднайти внутрішнього спокою та умиротворення, а тому відчуває гнів та агресію до тих, хто живуть щасливим життям, наче людина, якій нестерпно бачити щастя інших і тому вона відчайдушно прагне його зруйнувати, щоб самоутвердитися через страждання інших, компенсуючи собі таким чином втрачене відчуття контролю. Саме так діє злий дух у творі Лесі: його обурює, що тільки він один страждає, а люди живуть в гармонії, і він докладає усіх зусиль, щоб зробити їх такими ж нікчемними, як він сам. Ні пожежі, ні голод, ні хвороби і смерть не виявляються ефективними у досягненні його мети. Природа щоразу відновлюється – і люди віднаходять гармонію буття. Тож злий дух вирішує засіяти смуток і неспокій у самісінькі людські душі. Він створив «дивну постать. Вона була блискуча, як рання зоря, і міняла свій вид щохвилини, як вогонь. Злий дух назвав її щастя» [4, с. 134]. Він кинув її на землю, і вона пролетіла небом, яскраво палаючи, і зникла за горизонтом. Пастухи, що перші побачили яскраве сяйво, побігли її шукати, але, звісно, знайти її було так само неможливо, як і

зірку, що «впала». Чим ближче пастухи наближалися до цієї постаті «щастя», тим більше вона віддалялася.

Леся Українка описує, що саме відтоді з'явився вислів «загублене щастя». «Всіх чарувало воно навіки, і чари його була отрута [...] Всі шукали щастя, всі хотіли мати його ціле в своїх руках. Для цього віддавали все найдорожче, губили себе і других, сльози й кров лились річками во ім'я його. А щастя літало по світі зорею, блискавицею, вогником бродячим і ніде не спинялось надовго, і ніхто не мав його ціле в руках. [...] З того часу не стало на землі ясного спокою, потьмарилась блискуча божя мрія» [4, с. 134-135].

Звісно, для літературного твору не вимагається логічна стрункість розгортання філософського концепту щастя. Письменниця, поетеса має право вдаватися до різноманітних художніх засобів: метафор, алегорій, гіпербол, епіфор і т.д. Але все ж простежується певна суперечність у творі, вочевидь, через надто розмите визначення, або навіть підміну понять.

Адже чим, як не справжнім щастям є описаний на початку мініатюри «рай» або ж «золотий вік», в якому, як було процитовано вище, «скрізь була гармонія, ясне, повне життя» і «люди жили в спокою»? Саме це й було тривале і стійке до зовнішніх обставин щастя: люди відновлювали гармонійне (добре, благе) життя навіть після лих, які насилав на них злий дух. І це їм вдавалося саме завдяки внутрішній рівновазі, душевному спокою. А це і є прояви феномену щастя в інтерпретації різних філософів: добре/благе життя в Арістотеля, процвітання і всебічний саморозвиток людини за визначенням сучасних філософів, що продовжують опрацьовувати започатковану Арістотелем концепцію евдемонізму [7, с. 26, 28, 34], душевний спокій в епікурейців, концепцію яких продовжував Григорій Сковорода, рівновага і «серединний шлях» у буддизмі. Змальований Лесею «золотий вік» ідеально відповідає визначенню щастя, яке сформулював сучасний фінський філософ Тимо Айраксинен: «Щастя означає, що людина не має ніякої вагомої причини намагатися вийти з ситуації, в якій цієї миті перебуває» [1, с. 103], – тобто стан абсолютної гармонії та комфорту. І тим не менше, Леся Українка не згадує слово «щастя» при описі цього споконвічного «раю на землі», хоч цілковито все вказує на те, що це і було справжнім щастям.

Натомість поетеса приписує щастю негативну конотацію: щастя як марево, недосяжне, мов зірка, що падає, творіння злого духа, покликане забрати спокій у людини. Однак думка,

висловлена наприкінці твору, не дозволяє зупинитися на буквальному прочитанні та відкриває ширший горизонт для подальшого герменевтичного процесу. Леся Українка пише: «Всі прагнули щастя, а ніхто не знав його [...]. На одного воно глянуло коханими очима, іншому заблищало золотом, іншому засіяло світлом слави» [4, с. 134-135]. Ці рядки свідчать на користь такого тлумачення твору Лесі: злий дух створив ілюзію щастя, яка сяяла набагато яскравіше, ніж те справжнє щастя, яке люди вже мали, і ця примарна яскравість, ефемерна обіцянка більшого, ніж вже є в людини, нестримно манила і змушувала покинути гармонійне щасливе життя та кинутися навздогін за химерою. Згадані вище філософи (Арістотель, Епікур, Гаутама Будда, Григорій Сковорода та багато інших), а також сучасні філософи, психологи та нейропсихологи наводять багато аргументів про те, що в основі справжнього тривалого і стійкого щастя лежать духовні цінності, а не матеріальні. Матеріальні цінності та тілесні насолоди, приклад яких наводить Леся Українка (пристрасне кохання, гроші, слава) вводять людину в оману та провокують нездоланне відчуття неситості, незадоволеності, і всі спроби віднайти полегшення завдяки черговій «порції» цих благ є марними.

Тож, згідно із таким прочитанням цієї мініатюри-легенди Лесі Українки, злий дух не створив щастя, воно вже було створене Богом і дане людям через красу, гармонію, єдність з природою та умиротворене життя. Натомість злий дух створив хибне уявлення про щастя, яке було дуже привабливим і полонило людське серце, апелюючи до інстинктивної жадібності (тілесне кохання – Eros – також пов'язане із жадібністю: спрагою до насолоди і до об'єкта любові, прагнення одноосібно володіти тим, до кого палаєш пристрасною), але водночас і вщент руйнувало людську душу, яка страждала у марних спробах задовольнити свій голод, а насправді з кожною спробою віддалялася від духовних цінностей – тих, які якраз могли забезпечити їй відчуття ситості, повноти та гармонії.

Тож, як бачимо, ідея щастя у творчості Лесі Українки потребує подальшого глибокого дослідження крізь призму філософських концепцій щастя. Беззаперечними залишаються, по-перше, вплив на формування Лесиних уявлень про щастя її особистого життя, що закономірно, адже вираження власного внутрішнього світу та емоційного досвіду – це якраз і є квінтесенція творчої праці поета, письменника; і по-друге,

вагома роль фольклору, в якому зростала та з якого черпала натхнення Леся Українка.

Література

1. Айраксинен Т. Щастя. Відверте і чітке бачення щастя і того, чому у нас його немає. Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2017. – 208 с.
2. Кордонець О. Осмислення концепту щастя в мініатюрах Богдана Лепкого «Цвіт щастя» та «Щастя» Лесі Українки // Науковий вісник Ужгородського університету, 2015. Серія: Філологія. Випуск 2 (34). С. 55 – 59.
3. Левченко Г. Квітковий стиль та уламки орфічного міфу в ліриці Лесі Українки // Слово і час. 2012. № 2. С. 21- 31.
4. Леся Українка. Зібрання творів у 12 томах. К. : Наукова думка, 1976 р., Т. 7. Прозові твори. Перекладна проза. С. 133 – 135.
5. 15. Леся Українка. Зібрання творів у 12 томах. К.: Наукова думка. Т. 10. Листи (1876 – 1897). 541 с.
6. 16. Леся Українка. Твори: У 4 т. Т. I / Упоряд. Н. Вишневська; Передм. Л. Міщенко. К.: Дніпро, 1981. 541 с.
7. Пурій Р., Луц У. Планування щасливого життя. Львів: Літопис, 2019. 168 с.
8. Рославіцька Х. Духовність як основа гуманістичного ідеалу у творчості Лесі Українки // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2014. Випуск 7. С. 150 – 155.

УДК 821.161.2

ХАРАКТЕР КОНФЛІКТУ У ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ОРГІЯ»

Ігор Павлюк,

*доктор наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, професор кафедри української преси Львівського національного університету імені Івана Франка, письменник
(м. Львів, Україна)*

У статті представлено особливості поетичної драми Лесі Українки «Оргія» та їх розробку на сцені і в українській критиці перших років незалежності у контексті національного культурно-інформаційного поля у Акцентовано увагу на особливостях мови

твору, характері конфлікту, часово-просторовому полі текстів, їх архітектоніці як на філологічно-комунікаційних маркерах, які вирізняють драму поетичну від драми непоетичної; проілюстровано, в чому поетична драма концептуально «програє», а в чому «виграє» у порівнянні з іншими видами драми і що практично можна запропонувати драматургам і театрам для віднайдення шляхів виходу сучасної поетичної драми і поетичного театру зі стану анабіозу, простежуючи разом із тим тенденцію пошуку, розвитку головного героя нашого часу.

Ключові слова: драматична поема, модернізм.

Theses present the peculiarities of Lesya Ukrainka's poetic drama «Orgy» and their development on the stage and in the Ukrainian critique of the first years of independence in the context of the national cultural and information field. on philological and communication markers that distinguish poetic drama from non-poetic drama; illustrates how poetic drama conceptually «loses» and what «wins» in comparison with other types of drama and what can be offered to playwrights and theaters to find ways out of modern poetic drama and poetic theater from a state of anabiosis, while tracing the trend search, development of the main character of our time.

Key words: dramatic poem, modernism.

Леся Українка із тих письменників, які приходять в культурно-інформаційний простір тієї чи іншої нації не зарано і не запізно, а вчасно, бо, як сама вона зазначала: «У кінці XIX століття роман кінчав уже втомлений шлях, так бадьоро початий в початку століття; поезія розпачливо побивалась, бажаючи змінити старі та давні теми в «нові», «новітні», «найновітніші», новела почала втрачати свіжість барв, але саме тоді драма розбила, нарешті, кайдани мертвої рутини...» [5, 282].

У своїх науково-публіцистичних статтях та епістолярії поет неодноразово зверталася до проблем створення модерної драми, перекреслюючи побутову приземленість мистецтва, дієво визнаючи драматургію високого суспільно-громадського звучання, широких психофілософських узагальнень. Від романтично-сентиментальної «Блакитної троянди» до модерно-реалістичної «Оргії», від конфлікту «багатство-кохання» до конфлікту «багатство-вітчизна». – така еволюція її охудожненого духу, тексту та життєтексту, адже процес розвитку мистецтва, як писав Л. М. Толстой, завжди подвійний, «художник росте разом зі своїм мистецтвом. Його мистецтво росте разом з тим народом, який він відображає. Художник росте разом з героями, над якими він працює» [3, 412].

Тому драматична спадщина Лесі Українки побудована на основі фольклору, на сюжетах Біблії, античної, західноєвропейської літератури: вона «...кидалась в дебрі всесвітніх тем... куди землянин... за виїмком двох-трьох одважних воліють не вступати» [2]. І за основними законами мистецтва ці одраматизовані поетом сюжети відображали авторські реакції на проблеми реальної йому сучасності.

Чи не найхарактерніший приклад такої трансформації вічного у сучасне, загальнолюдського в індивідуальне – остання драма Лесі Українки «Орґія» – драма-відчай, драма-заповіт, драма, яка теж внесла ідею катастрофи в сферу націоналізму, сприйняття соціальних процесів як фатальних, а борця-одинака – як (знову ж таки духовні паралелі) Прометей, Самсон, Іфігенія... які борються не лише із людьми, але повстають проти самих богів.

В «Орґії» поет взяла за основу повний психологічного драматизму і філософської динаміки, момент із життя героїв II століття до нашої ери із Корінфу – міста подоланої Римом Греції, де головний герой співець із символічним іменем – Антей – міфологічний, а всі інші герої – реальні люди, які могли би жити за тисячу років до зображуваних подій, підчас самих подій і через тисячу років після них у будь-якій точці простору, могли би бути китайцями, вікінгами, італійцями, французами чи іспанцями, українцями та росіянами. Останню паралель (українці та росіяни), судячи з усього, і проводила у суспільно-мистецьких координатах поет у цьому творі, де дійові особи (грецький табір героїв): Антей – співець, Герміона – його мати, Евфродіна – його сестра, Неріса – дружина, Хілон – учень Антея, Федон – його товариш, скульптор. Протиставлений їм римський табір героїв: Меценат – багатий, значний римлянин, Префект, Прокуратор, гості на оргії, раби, танцівниці, міми, хор панеґіристів.

Із художнім чуттям історизму Леся Українка рельєфно передає колорит вибраної епохи із паралелями, алюзіями, ілюзіями у стосунки політичних України та Росії, тут – Греції і Риму, що прочитується уже із назв дійових осіб, ремарок першої, які вводить читача у роль глядачів – співучасників передбаченої реально-віртуальної битви завойованих (греків) із завойовниками (римлянами), відчуючи димний запах пороху і глухий брязкіт зброї. Саме битви, а не гри... хоча і в грі, і в битві природно є «проти» і «за», плюс і мінус, чорне й біле, добро і зло... Тобто тут основний конфлікт настільки прозорий, закономірний, що він (умовно білий) виноситься за сюжет гри-

битви, динамічно розпадаючись на спектр символічних кольорів, тобто інші, ніби менші, але не менш драматичні конфлікти, які потім – у розв'язці драми – знову сфокусуються в одну-єдину катарсисну точку, даючи в трагічній темноті спалах яскраво білого кольору.

Композиційно (адже життєві конфлікти саме в композиції художнього твору знаходять своє художнє втілення) це має вигляд опису жител антиподів: «Садок в оселі співця-поета Антея, невеличкий, оточений глухими мурами з хвірткою в одній стіні...» Герміона, стара мати Антеева, сидить на порозі гінекея і пряде вовну». Ця житла грецького митця Антея. А це опис житла римлянина Мецената: «Велика, пишна, прибрана, як для оргії, світилиця... багато столів, то з ліжками навколо – на грецький лад, то з стільцями – на римський...» Підкреслено контрастують-конфліктують уже навіть ці зовнішні атрибути існування героїв драми, які природно невіддільні від внутрішніх, архетипних, тому, звичайно, перш ніж відбудеться конфлікт зовнішній (назвемо його битвою-грою), мусить закономірно відбутися внутрішній – у душах представників кожної протиборчої сторони і її конкретних репрезентантів, окремих особистостей чи натовпу, маси, певної групи. Хоча герої Лесі Українки – не маси, як у театрі, кіно-, кінотеатрі соцреалізму пізніше, а шляхетні одинаки, не сентиментально-співчутливі, а саме відважні, «не добрі, а шляхетні, не гарні, а величні» [2]. А протистойть їм все антивідважне, не значить – антиспівчутливе, антишляхетне: значить – зле... Велика ж кількість рабів, танцівниць, розмаїтих панегіристів у драмі – це навіть не маса, не соціальна група, не юрба, бо, як зазначає сама поет, «цілком поважне трактування маси, як значного драматичного чинника, ми вперше стрічаємо у Шіллера. Коли в таборі Валленштейна, в своєму живому жанровому образі фламандського стилю, ми бачимо юрбу тільки яко пролог, яко тло для дальших подій героїв, то в драмі «Вільгельм Тель» вона займає таке велике місце, що постать героя дрібніє й никне проти неї» [4, 184].

У драмах самої Лесі Українки герой-бунтар «не дрібніє», а возвишається над масою, опускаючи в неї коріння своєї душі, живлячись кров'ю її ідей і, врешті, розцвітаючи з неї з нею (її негативами і позитивами), і заради неї. Таким чином, конфлікт тут несе індивідуалістично-масовий, почасти суб'єктивно-об'єктивний характер. І власне масова соціально-політична колізія парадоксально приводить до індивідуалістичної, суб'єктивної – конфлікту між самими митцями: учителем

Антеєм і його учнем Хілоном, який «стукає у хвіртку» одночасно із підняттям завіси, бо прийшов попрощатися, адже вирішив вступити у хор панегіристів Мецената через страх стати «подібним долею до Антея», який «в громаді не займає місця, належного своєму талану», живе (у матеріальному сенсі) скромно, бідно. Тому Хілон хоче їхати в Рим, бо...

Там дуже добре

ведеться вихованцям Мецената...

Антеї ж, у якого розуміння високої, аж сакральної, місії покликання митця – у крові, у генетичному коді, можливо, не може не повстати, починаючи із битви у своїй душі: «нехай іде – не йде» за світоглядною шекспірівською моделлю «бути чи не бути», що сублімуються у слова:

Геть! Я тебе нічого не навчив!

Іди з очей!

Тому Хілон виходить, похнюпившись...

Основний конфлікт між успіхом та місією відбувся, а видимих переможених і переможців нема. В тому і суть драми драми. Все увиразниться в самому кінці, або ж однозначно, дидактично не визначаться, адже так буває і в реальному житті, живе дзеркало якого – мистецтво, зокрема мистецтво драми, театру...

Значно складніший конфлікт співця Антея з його дружиною Нерісою. Колишня рабиня, вона на волі не гірше від інших, очевидно, користувалася би послугами рабів. І на сцену її кличе не муза-ідеалістка Терпсихора, а жадоба власної (людської, а не Божої) слави, нагород... При чому ми не бачимо, не відчуваємо явного внутрішнього конфлікту у її душі. А зовнішній конфлікт починається лише тоді, коли рішуче постала дилема: хто з них двох (Антеї чи вона, Неріса) піде на оргію до Мецената.

Неріса:

*Антею, слухай! Я не можу більше
сього терпіти. Так затхнутись можна
в могильному повітрі сеї хати.*

Антеї:

*І хочеш добувати
в римлян тую славу?*

Неріса:

У римлян чи в інших – однаково.

*Мені потрібна слава,
як хліб, вода й повітря.*

Тобто Нерісі все одно, де здобувати славу. Її конфлікт не має національного, народного, сакрального коріння. Він може бути глибшим, але він суто індивідуальний, а вже з яким знаком – плюсом чи мінусом – то вже інша справа. За Антеєм – народ, земля.

*Антеї /після важкого мовчання/
Так, я піду. Мені миліше буде
з римлянами, аніж отут з тобою.*

Як бачимо, цей, зовнішній, конфлікт, на відміну від першого, зовнішнього, має своїх видимих переможців. Неріса на зовнішній позір перемогла, але відчувається і значна потенційна переможна сила в душі Антея. Внутрішній конфлікт тут латентний, ніби пасивний. Хоча «в тихому болоті чорти водяться» – говорять про таке в народі. Тут же ми бачимо в кінці драми, чого ця уступка (нібито безконфліктність) коштуватиме Нерісі, самому Антею, всім оточуючим, двом народам, всьому світові, врешті, на всі часи. Аналізуючи такі високохудожні твори, ми маємо право робити об'ємні узагальнення, бо вони у природі справжнього мистецтва.

Отже, між Антеєм і Нерісою проскочила, нічого не запаливши, іскра етичного конфлікту, корінь якого навіть як у суспільно-політичному, так і в загальнолюдському ґрунті. До його вирішення Леся Українка підійшла із позиції як ідейної, так і суто художньої вмотивованості, адже у статті «Етика і політика» вона дає своє розуміння конфлікту: «... що зветься принаймні в практичному житті боротьбою? Конфлікт двох активних сил. Одна може бути слабшою, менш активною, друга – міцнішою, більш активною, але з того моменту, як одна стає зовсім пасивною, боротьба кінчається і дає місце єдиній, нічим не стриманій акції одної переможної сили» [5, 199]. Ці слова мають пряме відношення і до конфліктів у її художніх творах, де завжди стикаються сильні супротивники. Неріса «сильна» прірвою своєї зіпсутої природи, отеллівською некерованістю, нестримністю своїх, здавалось би, природних, але нешляхетних, нелюдяних пристрастей. Меценат також із тієї ж породи (недаремно подібне тягнеться до подібного) «сильний» своєю хитрістю та улесливістю. Він намагається

*привчати ласкою, дарами навіть,
всіх видатних чужинців Рим любити.
Хто любить Рим, той уподобитись може
до любого і тілом, і душею.*

Він – хитрий «майстер» «згладжувати» зовнішній конфлікт, а що вже буде із внутрішніми конфліктами героїв і його самого, впевненого у своїй самоцінності, то вже для того й написаний художній драматичний твір. Так у душі Антея боляче пересікаються вогняні траси великої кількості перестрілок – конфліктів, пересікаються, зав'язуючись у вузол кульової блискавки, – тобто основний конфлікт: його поведінка із Меценатом і взаємозалежність її від стосунків (конфлікту) з рідною дружиною Антея – Нерісою. І коли постає питання: танцювати їй перед Меценатом чи співати Антею, він, боронячи її від безчестя, шляхетно вибирає друге... Але субконфлікт між ними вирішується трагічно, і (за принципом ланцюгової реакції духу) трагічно для матері Антея – Герміони, його сестри Евфрозіни... одне слово, для всіх, хто в момент розв'язки був з Антеєм на одному боці барикад, а для тих, хто його зрадив (Хілон, Федон) його кінець – початок початку їх внутрішніх конфліктів із совістю, до чого Антей і закликає останньою своєю реплікою: «Товариші, даю вам добрий приклад». Як і в житті, чиясь смерть – початок чийогось життя, у мистецтві – «кінець» конфлікту (білий колір порожнечі) відразу ж дає спектр для нових конфліктних комбінацій, як мертва зернина ста колоском...

Щодо драми в душі головного героя – Антея, який врешті-решт і привів його до загибелі, то це класичний конфлікт, коли герой гине під тягарем власної душі, як та ж зернина у землі... Звідси й універсальна для всіх часів і народів максима: «найбільша перемога – це перемога над собою...». Антей не переміг, бо, якщо борючись із ворогами, він діставав силу, припадаючи до рідної землі, то борючись із самим собою, зі своїми пристрастями-демонами, йому ні до чого було припасти, адже навіть його серце розірване конфліктами – між ним і Герміоною, між ним і Нерісою, ним і Холоном, Федоном, Меценатом... своїм народом, врешті-решт, якого він, як і сама Леся Українка, «так немилосердно картав і так безумно любив» [2].

Смерть Антея спричинило мимовільне і тимчасове його відступництво від власних переконань, принципів, проявляючи критично небезпечну активність, а крайності, за універсальними енергетичними законами, переходять у свої діаметральні протилежності. Дещо інший флер має суто мистецький погляд на таку драматичну кінцівку битви. Як уже зазначено вище, Леся Українка «внесла своєю поезією ідею катастрофи, фатальності в область націоналізму». «Оргія» чи не

єдиний її твір, де вона закликає («даю вам добрий приклад») глибоко, аж страшно, стаючи чи будучи подібною до двох своїх героїнь відразу – Евфрозіни та Герміони, які на перший погляд безконфліктні, хоча займають знакове місце в ідейно-естетичних та світоглядних координатах поета-драматурга.

Евфрозіна – ніби Антеева тінь, яка приймає інтереси Антея, як свої особисті, адже зреклася свого посагу, щоби Антей міг викупити на волю Нерісу, доглядає за будинком, аби «їх бідність не впадала у вічі». Це – зовнішній, атрибутивний конфлікт. А внутрішньо, екзистенціо, Евфрозіна – Антеева совість. Саме з її рук він приймає лавровий вінок, але перед відходом на оргію до Мецената з жалем, соромом знімає його:

*Пусти мене! Бо прийде Евфрозіна,
а я не смію глянуть їй у вічі.*

У цих словах – страждання, але не лише Антееве, але й мука Евфрозіни, внутрішній конфлікт якої настільки благородний, сакральний, що навіть не всім видимий. Він видимо являє себе в інших героях драми, хоча сам, можливо, більший за його «чужорідних» носіїв.

Мати Антея постійно переживає за своїх дітей, бажає мати багату невістку, боїться «зійти на пролетарський хліб». Тобто конфлікт її душі – на базі кровних, материнських почуттів. У Евфрозіни ж внутрішній конфлікт духовно-душевно мистецький.

Хілон і Федон, як і римляни, – типові образи, які знають, що роблять. Може, щось колись і боролось із совістю в душах співця і скульптора, але, як говорить народне прислів'я: «в калюжі шторму не буває і великі кораблі не плавають». З їх участю відбуваються тепер лише видимі зовнішні конфлікти, як, власне, і з участю типових колонізаторів – римлян Мецената, Префекта і Прокуратора. На їх місці міг би бути якийсь інонаціональний, універсальний Джон II, Карл XX, Олександр XXX, чи Микола Сотий. У генах, душах їхніх предків, можливо, і гніздилися якісь сумніви, мікроконфлікти, але тепер – мертвий самодостатній спокій тих, «хто має владу», а де влада, там суто людські якості в етично-естетичній системі координат деформовані, спотворені, тобто – як вогонь і вода загартовують тіла, так слава, влада калічать людські душі, що стають пасивними, як пасивна кам'яна стіна, об яку розбиваються людські емоції, як пасивна байдужість, об яку розбиваються конфліктно-активні душі.

Духовний потенціальний заряд конфліктності у драмі Лесі Українки такий великий ще й тому, що характери її героїв

відносно статичні, навіть модельно-схематичні, символічні. Як морські хвилі (до річч, хімічний склад морської води близький до складу людської крові) котяться вони до берега – фіналу, натикаючись на айсберги-перешкоди, але не міняючи свого хімічно-душевного складу, бо на цю реакцію пішла би маса «нейтральної» (безконфліктної) енергії, адже найбільша суто фізична енергія, як відомо, – від розщеплення ядра атома... А духовні закони не менш точні, ніж закони фізики чи хімії.

Звичайно, слово, яке прагне стати Логосом, – не реактор і тому поет бере сакральну відповідальність, виражаючи словом душевні стани, роблячи плоть словом, а слово – плоттю [1, 85], а ще в таких поетів-драматургів, як Леся Українка, слово – зброя із якою «на рівних» вступають у гру-битву, битву-гру самі метафізичні Смерть і Вічність.

Підсумовуючи сказане, варто сказати: по-перше, конфлікт в драмі Лесі Українки «Оргія» має чітко виражений комплексний характер. Це значить, що основний (соціально-політичний конфлікт), зародившись десь на рівні етики, звичаю, проходить кілька стадій, завершується аж на світоглядно-політичному, чи світоглядно-ідеологічному, естетичному (мистецькому) рівні. Окремі персонажі та сили, які за ними стоять, конфліктують на всіх мікро- та макросвітоглядних рівнях одночасно, часто навіть зовсім не усвідомлено, адже саме життя на Землі, людська історія – колосальні, перманентні драми, комедії, трагікомедії, які значно багатші, розмаїтіші, многоранніші, ніж театральщина...

Основний конфлікт «Оргії» починається із внутрішнього протиріччя головного героя – Антея. Поставлений в екстремальні, сконденсовані суспільні умови, він мусить, як і Гамлет, думати: «або-або», «бути чи не бути». Але драма українського поета від драми Шекспіра відрізняється саме тим, що герой змушений вибирати не між життям і смертю (що для високодуховного створіння не є фатальним), а між волею і рабством, духовним злетом і духовним падінням, тобто гідними шляхами до смерті чи вічного життя.

Тобто у драмі Лесі Українки «Оргія» конфлікт етичного характеру, який розвивається на широкому суспільному фоні, у сфері національної політичної боротьби, з участю людей «із народу», які однак не об'єднані у групу, натовп, масу... і тим більше в народ, бо ніщо, окрім кайданів, їх не зв'язує зі світами і між собою.

Література

1. Блок А. О театре. Собр. соч. в 8-ми томах. Т. 5. М.-Л. ГИХЛ.
2. Донцов Д. Поетика українського рисорджименту // За вільну Україну. 1991. 23 лют.
3. Толстой А. Н. Полн. собр. соч.: В 15 т. – Т.13. М.: Гослитиздат, 1949.
4. Українка Леся. Про мистецтво / Леся Українка. К. : Мистецтво, 1966. 296 с.
5. Українка, Леся. Зібрання творів у 12-ти т. Т. 8. Літерат-крит. та публіцист. Статті. К., Наук. думка, 1977.

УДК 821.161.2–6 Українка (02.038): 002.2 (477) «1950/2021»

ЕПІСТОЛЯРІЙ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ІСТОРІЯ БАГАТОТОМНИХ ВИДАНЬ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИЦІ (1950–2021)

Прокіп Валентина,

*кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(м. Львів, Україна)*

Подано короткий виклад історії публікацій епістолярної спадщини Лесі Українки в багатотомних виданнях творів письменниці впродовж 1950–2021 рр.

Ключові слова: *Леся Українка, багатотомне видання, епістолярій, лист, цензура.*

A brief history of publication of Lesia Ukrainka's epistolary heritage in multivolume editions of the writer's works during 1950–2021.

Key words: *Lesia Ukrainka, multivolume edition, epistolary, letter, censorship.*

1. Ідея видати повне зібрання творів Лесі Українки була задекларована вітчизняними літературознавцями (М. Деркач, М. Драй-Хмара, М. Зеров, Б. Якубський та ін.) ще в 30-х роках ХХ ст. і на той час навіть частково втілена в життя. Готувалась і відповідна наукова база – у 1927–1930 рр. з'явилося книгоспільчанське видання творів письменниці [4]. Також один за одним потрапляли до друку її листи: у першій половині ХХ ст. у різних збірниках та часописах («Червоний шлях», «Україна», «Літературно-науковий вістник», «Вперед», «Радянське

літературознавство», «Назустріч», «Жінка», «Більшовик Полтавщини», «Жовтень», «Літературна Україна», «Вітчизна») було опубліковано понад 70 кореспонденцій. Видати окремо епістолярну спадщину Лесі Українки хотіли ще в кінці 30-х років ХХ ст. у Львові, але вперше збірка листів письменниці вийшла тільки 1950 р., скорочено і в російському перекладі [11]. Упорядники відібрали 104 епістолярні тексти, які недостатньо відображали філософсько-літературні, політичні та лінгвістичні погляди адресантки, відкинувши найбільш важливі для розуміння її світогляду кореспонденції, зокрема до М. Драгоманова. Цензуровані листи вводили в оману тенденційністю перекладу та недотриманням задекларованих упорядниками і редакторами принципів і критеріїв відбору матеріалу до тритомного видання, в останній книзі якого містилася незначна частина епістолярної спадщини письменниці.

2. Найціннішим здобутком вітчизняного лесезнавства у 1950-х рр. стало зібрання творів Лесі Українки в 5-ти томах [7]. Останній із них був укладений за автографами та копіями листів поетеси, зосереджених в основному в рукописному відділі Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР – у фондах Лесі Українки (Ф. 2), І. Франка (Ф. 3), О. Кобилянської (Ф. 14), М. Павлика (Ф. 101). 465 кореспонденцій за 1881–1913 рр., більшість із яких було надруковано вперше, являли собою хронологічну збірку епістолярних пам'яток письменниці. Упорядники О. Білецький, М. Грудницька й А. Іщук у своєму розпорядженні мали 700 виявлених і зібраних на той час листів Лесі Українки, збірники АН УРСР «Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження», рукопис незавершеної монографії М. Деркач «Літопис життя і творчості Лесі Українки», статті співробітників Інституту літератури. У далеко не повному, проте поважному виданні АН УРСР було вміщено листи до 28 адресатів письменниці – до батька, матері, братів та сестер, дядька М. Драгоманова і його родини, І. Франка, М. Павлика, О. Кобилянської, О. Маковея, Н. Кибальчич, В. Гнатюка, Ф. Колесси, А. Макарової та ін. Упорядники дотримувалися критеріїв, задекларованих попередниками. Не обійшлося й без критики, як в Україні (Кухалашвілі К. зосереджував увагу на невикористаних можливостях зібрання [2]), так і за кордоном (Одарченко П. писав про цензуру і вибірковість матеріалу [6]). Однак видання творів Лесі Українки навіть у такому форматі було на той час своєрідним проривом у наукових колах, адже епістолярій письменниці довго друкувався розпорошено.

Джерельна база, датування, правопис, географія, вкраплення іншомовних текстів – усе це часто залишалося поза увагою редакторів. 1956 року фактично вперше було здійснено спробу популяризувати епістолярну спадщину Лесі Українки. На жаль, у наступному зібранні зауваження літературознавців здебільшого враховано не було.

3. 1965 р. у видавництві «Дніпро» вийшли друком твори Лесі Українки в 10-ти томах [8]. Два останні з них містили листи письменниці, упорядкуванням і підготовкою текстів яких займалася В. Курашова. У виданні було опубліковано тільки 395 кореспонденцій до 40 адресатів, у ньому не було покажчика імен та назв, а передмова та окремі примітки були надто короткі, але збірка мала й свої переваги. Бо хоча до неї не увійшло близько ста листів, що були надруковані 1956 р. (переважно короткі кореспонденції або ті, що торкалися господарських справ), проте було вміщено 35 нових листів, не публікованих раніше, – до М. Грушевського, Б. Грінченка, М. Аркаса, Г. Хоткевича, О. Луцького тощо. Щоправда, знову не обійшлося без цензурних вилучень, зокрема тих уривків або й цілих кореспонденцій, де йшлося про релігійні традиції Косачів, ставлення Лесі Українки до українсько-російського питання й т. і.

4. 1971 р. громадськість України та світу широко відзначала 100-ліття від дня народження письменниці. Цій даті було приурочено багато конференцій, наукових семінарів, публічних лекцій. У рамках ювілею вийшло друком чимало збірників, монографій та окремих статей про поетесу. З цієї ж нагоди 1970 р. в Нью-Йорку побачила світ одна з найцінніших праць про письменницю – «Леся Українка. Хронологія життя і творчості» [1]. Це унікальне науково-документальне дослідження О. Косач-Кривинюк миттєво одержало за кордоном багато схвальних відгуків, проте в підрадянській Україні його було визнано «буржуазно-націоналістичним», незважаючи на очевидну цінність понад 700 опублікованих у книзі листів Лариси Косач-Квітки, понад 200 із яких друкувалося вперше. Альтернативним виданням в УРСР (найповнішим донедавна) стало зібрання творів Лесі Українки у 12-ти томах, яке в 1975–1979 рр. видала Академія наук УРСР [9]. Упорядники (В. Яременко, О. Білявська, В. Святовець), дотримуючись загальноприйнятого принципу розташування матеріалу, опублікували листи в трьох останніх томах. Наукове видання вирізнялося від попередніх багатством надрукованого матеріалу взагалі й епістолярної спадщини зокрема. Порівняймо:

2. Роки видання	3. 1956	4. 1965	5. 1975–1979
6. Кількість листів	7. 465	8. 395	9. 773
10. Кількість адресатів	11. 28	12. 40	13. 60

5. Воно містило близько 100 кореспонденцій письменниці, що публікувалися вперше. Упорядники та редактори в коментарях і примітках враховували досвід і помилки попередників і використовували фактичний матеріал, зібраний М. Деркач, М. Грудницькою, В. Курашовою, А. Ряппо і навіть О. Косач-Кривинюк. І хоча «Хронологія життя і творчости» особливо не фігурувала серед джерел, згадка про неї в передмові до епістолярію все ж таки є. У радянському виданні з'явилося 129 листів, надрукованих лише в «Хронології». На її підставі редактори нового видання виправили також деякі помилки попередників. Проте поза друком через цензурні утиски залишилося 107 листів, опублікованих О. Косач-Кривинюк.

Таким чином, так зване повне зібрання творів Лесі Українки у 12-ти томах потребувало доповнення забороненими цензурою художніми текстами, статтями, перекладами, листами без купюр. Про це йшлося вже на початку 1990-х рр. Для підготовки фахового Повного зібрання творів поетеси, куди мала б увійти й епістолярна спадщина письменниці, 2006 р. на базі Волинського національного університету імені Лесі Українки за підтримки Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України було створено Науково-дослідний інститут Лесі Українки.

Істотно допомагали в роботі новоствореному закладу й публікації інших дослідників. 1998 року співробітники Клементінуму (Чехія) виявили в своїх фондах унікальні епістолярні документи родини Драгоманових-Косачів – їхніми пошуками вітчизняні дослідники займалися не одне десятиліття. 2003 р. стараннями С. Кочерги у світ вийшла книга «Листи так довго йдуть...»: Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі» [5]. З ініціативи Союзу українок Америки в науковий обіг тоді завдяки виданню було введено без вилучень 184 листи з архіву родини, серед яких і тексти Лариси Косач-Квітки.

Отож на початку ХХІ ст. на часі була підготовка джерелознавчо-текстологічної бази епістолярію мисткині.

Потребувало з'ясувати, де зберігається кожен автограф або ж копія чи першодрук, аби вціліла частина листів, яка «пережила» дві світові війни, революційні зміни, репресії, у повному обсязі потрапила в науковий обіг. Попри те, що географія епістолярної спадщини Лесі Українки досить широка (її кореспонденції знайшли прихисток у багатьох містах України та світу – в науково-дослідних установах (Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України, Інститут Гувера при Стенфордському університеті у США, Рукописний відділ Болгарської академії наук); бібліотеках (Слов'янська бібліотека у Празі при Національній бібліотеці Чехії, Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, Національна бібліотека України ім. В. Вернадського, Центральна національна бібліотека м. Флоренції), музеях (Київський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, Музей Лесі Українки Волинського національного університету ім. Лесі Українки, Волинський краєзнавчий музей, Чернігівський літературно-меморіальний музей М. Коцюбинського, Музей Лесі Українки у м. Ялті; архівах (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України)), усі знайдені натоді листи письменниці (928 од. до понад 60-ти адресатів) було опубліковано у 2016–2018 рр. [3]. У науково-популярному виданні «Комори» (упорядник – В. Прокіп (Савчук)) епістолярні тексти Лариси Косач-Квітки було подано без вилучень та купюр, здебільшого за автографами чи вивіреними копіями. Також максимально було збережено лексичні, морфологічні та пунктуаційні особливості автографів, оновлено приміткову та джерелознавчу базу.

На сучасному етапі чи не єдиною достатньо не дослідженою проблемою щодо епістолярію Лесі Українки залишалося датування її текстів. Від того, чи правильно його встановлено, часто залежить дата написання художнього тексту або ж факт із біографії. Лариса Косач-Квітка в основному датувала листи за юліанським календарем, на той час так велося літочислення в Російській імперії, до складу якої входила Правобережна Україна. Проте вона нерідко виїжджала за кордон чи писала листи адресатам, що мешкали в країнах, де користувалися григоріанським календарем. Тоді листи датувала за новим, старим або відразу за обома стилями. З цієї причини встановити точне датування іноді непросто, тому в попередніх виданнях часто помилково визначали дату написання того чи іншого листа або оминали її. Це питання стало одним із пріоритетних для мене як упорядника епістолярію Повного академічного зібрання творів Лесі Українки в 14 томах

[10], який презентував Волинський національний університет ім. Лесі Українки до 150-ліття від дня народження Лариси Косач-Квітки. Наразі у виданні подано найповніше на сьогодні зібрання епістолярію Лесі Українки (934 тексти, включно з фрагментами). До кожного тексту додано розлогий науковий коментар (джерелознавчо-текстологічний, історико-літературний і реальний) і широку приміткову базу; встановлено та уточнено датування листів Лесі Українки за юліанським і григоріанським календарями, подано відповідні коментарі; у примітках уперше відновлено й подано фрагменти, викреслені адресанткою під час роботи над текстами окремих листів. До томів також підібрано відповідний ілюстративний матеріал із фондів Лесі Українки, що зберігаються в Україні та за її межами.

Таким чином, дослідження епістолярію Лесі Українки, що і до того постійно перебував у полі зору вчених, нині входить у нову фазу. Видання Повного академічного зібрання творів письменниці відкриває нові перспективи для дослідників, а це сотні праць, присвячених генію Лесі Українки, її життю та творчості.

Література

1. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / редактор П. Одарченко; УВАН у США. Нью-Йорк: [Б. в.], 1970. 923 с.
2. Кухалашвілі К. Листи Лесі Українки. *Вітчизна*. 1956. Ч. 9. С. 180–183.
3. Леся Українка. Листи / упоряд. В. Прокіп (Савчук), передмова В. Агеєва. К.: Комора, 2016–2018. Т. 1–3.
4. Леся Українка. Твори / за заг. редакцією Б. Якубського. К.: Книгоспілка, 1927–1930. Т. 1–12.
5. «Листи так довго йдуть...» Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / упоряд. С. Кочерги, післямова О. Сліпушко. К.: Просвіта, 2003. 308 с.
6. Одаченко П. Нове академічне видання творів Лесі Українки. *Леся Українка: Розвідки різних років*. К.: Вид-во М. П. Коць, 1994. С. 184–188.
7. Українка Леся. Зібр. тв.: у 5 т. / редкол.: М. П. Бажан та ін. К.: Держ. вид-во худож. літ., 1951–1956.
8. Українка Леся. Зібр. тв.: у 10 т. К.: Дніпро, 1965.
9. Українка Леся. Зібр. тв.: у 12 т. / редкол.: Є. С. Шаблійовський та ін.; АН УРСР. К.: Наук. думка, 1975–1979.
10. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2021.
11. Украинка Леся. Собрание сочинений: в 3 т. М.: Гослитиздат, 1950. Т. 3. 1950. С. 145–387.

EUROPÄISCHER INTEGRATIONSPROZESS DER LITERARISCHEN TÄTIGKEIT VON LESYA UKRAINKA

Ludmila Tichomirova,

Dozent der Abteilung für humanitäre

Disziplinen der Nationalen Akademie für Kultur und

Kunstmanagement (Kyiv, Ukraine)

У статті досліджено реценцію перекладів на німецьку мову творчої спадщини Лесі Українки, творчий шлях перекладачів, популяризованих творчість української поетеси, названі видання на німецькій мові. Твори Лесі Українки стали відомими німецькомовному читачеві за життя поетеси на перетині XIX-XX ст. Вона передчувствовала зародження нового, героїчного типу націоналізму в Україні. Її творчість складається з різних ремінісценцій і мотивів світловий культури.

Ключові слова: автопереклад, видання, нарис, оповідання, переклад, творчий спадок, феномен, історія, жанри, стилістика, боротьба, реценція, хроніка, інтерпретація, парадигма, славісти, мислення.

Der Artikel untersucht die Rezeption von Übersetzungen des kreativen Erbes von Lesya Ukrainka ins Deutsche, den kreativen Weg von Übersetzern, die das Werk der ukrainischen Dichterin populär machen und Veröffentlichungen in deutscher Sprache nennen. Lesya Ukrainkas Werke wurden dem deutschsprachigen Leser während des Lebens des Dichters um die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert bekannt. Sie sah die Entstehung eines neuen, heldenhaften Nationalismus in der Ukraine voraus. Ihre Arbeit besteht aus verschiedenen Erinnerungen und Motiven der Lichtkultur.

Schlüsselwörter: Symbol, Originalität, Unabhängigkeit, Kultur, Geschichte, Werke, Übersetzung, Genres, Moderne, Stilistik, Kampf, Rezeption, Chronik, Interpretation, Paradigma, Slawisten, Denken, Kreativität

Lesya Ukrainka ist eine Schriftstellerin, die zu einem Symbol der Ukraine, ihrer Originalität und Unabhängigkeit geworden ist - auf Augenhöhe mit Taras Shevchenko, Hryhoriy Skovoroda, Petro Mohyla, Andriy Sheptytsky und Ivan Franko.

Dank ihrer Arbeit hat die ukrainische Literatur eine der höchsten Positionen in der Weltkultur eingenommen. Sie fingen an, über die Ukrainer und die Ukraine auf der ganzen Welt zu sprechen, und bewunderten die beeindruckenden Bilder des Lebens dieses großen, originellen, gastfreundlichen und

gleichzeitig mutigen Volkes, das von den Schwierigkeiten, die sie während seiner langen Zeit ertragen mussten, nicht besiegt wurde glorreiche Geschichte.

Lesya Ukrainka ist auf der ganzen Welt bekannt. Ihre Werke wurden in viele Sprachen übersetzt. Bisher Gedichtsammlungen «Auf den Flügeln der Lieder», «Gedanken und Träume», «Rezensionen», Gedichtsammlungen «Alte Geschichte», «Ein Wort», Dramasammlungen «Boyarynya», «Kassandra», «In Die Katakomben», «Waldlied» und andere, haben ihre Relevanz nicht verloren. Lesya Ukrainka hat die traditionellen Genres der ukrainischen Literatur dramatisch erweitert. Unter ihrer Feder entstanden brillante Werke epischer Natur, dramatische Werke, Prosawerke, Journalismus, Gedichte. Sie übersetzte ins Ukrainische Gogol, A. Mitskevich, G. Heine, V. Hugo, Homer, Byron, Dante, Shakespeare, die Poesie des alten Ägypten, die Hymnen des Rig Veda usw.

Lesya Ukrainka war eine der ersten, die in ihrer Arbeit die besten Traditionen der ukrainischen Literatur mit den Errungenschaften der modernen europäischen Poesie verband. Gleichzeitig brachte sie ihre eigenen innovativen genre-stilistischen Methoden und konzeptuellen Ideen mit, die nicht nur die ukrainische, sondern auch die europäische Literatur bereicherten.

Durch die Schaffung von Dramen im Stil der Antike und des Mittelalters führte die Schriftstellerin ihr Volk in die Schätze der Weltkultur ein und zeigte der Welt gleichzeitig die Originalität und Einzigartigkeit der ukrainischen Kultur. Sie verbesserte die formalen Möglichkeiten der ukrainischen Poesie, erweiterte die ästhetischen Konzepte der Literatur, erweiterte das Genre und die stilistischen Möglichkeiten der Poesie, Prosa und des Dramas.

Das Hauptthema von Lesia Ukrainkas Kreativität ist der nationale Befreiungskampf des ukrainischen Volkes, das Vertrauen in den Sieg. Gleichzeitig war sie eine Innovatorin in diesem Thema und führte neben innovativen Stil- und Genre-Techniken neue Bilder von Kämpfern für Freiheit, Unabhängigkeit und Freiheit der Ukraine ein. Dies manifestierte sich in frühen Werken (das Gedicht «Samson», der poetische Zyklus «Tränenperlen», «Sklavenlieder») und dem höchsten Gipfel der Meisterschaft - in den Meisterwerken «Triptychon» und «Orgien», «Rigveda», usw.

Ihr poetisches Talent wurde nicht nur durch die majestätische Spiritualität und Heldengeschichte ihres Volkes geformt und gestärkt, sondern auch durch die kreative Assimilation der besten

Errungenschaften der Weltliteratur und -kunst. Neben ihrer ukrainischen Muttersprache sprach sie: Deutsch, Französisch, Latein, Altgriechisch, Italienisch, Englisch, Spanisch, Russisch, Polnisch, Bulgarisch und las frei die Werke tschechischer und slowakischer Schriftsteller. Es war das ständige Interesse an Weltliteratur und -geschichte, das 1890 das Lehrbuch «Die alte Geschichte der östlichen Völker» bildete, das erstmals 1918 in Jekaterinoslaw veröffentlicht wurde. Die Gedichte «Sappho», «Iphigenia in Taurida», «Niobe», «Orpheus-Wunder» zeugen von einer tiefen Kenntnis der antiken Literatur, und die biblischen Themen und Motive wurden ursprünglich in den Versen «Ich habe gesehen, wie du dich gelehnt hast», « So kann es passieren und zweites Wunder », Tochter von Chefay », Israel in Ägypten », Prophet », Opfer », Saul «und andere. Basierend auf einem tiefen Wissen über Geschichte, Leben, Bräuche, Kunst und Literatur vieler Nationen schrieb sie Gedichte «Jüdische Melodie», «Jüdische Melodien», «Florentiner Lied», «Rauch», «Inscription in Trümmern», Zyklen «Frühling in Ägypten» und «

Ägyptische Fantasien ». Der Autor erklärt mutig nicht nur tatsächliche moralische und psychologische, sondern auch soziale und politische Probleme.

Lesyas Theaterstücke und dramatische Gedichte mit ihren Handlungen, Themen und Motiven sind eng mit der Weltgeschichte, Kultur und Literatur verbunden und bilden ein künstlerisches Phänomen in der Entwicklung des globalen Literaturprozesses.

Lesya Ukrainka leistete mit ihren Übersetzungen der Werke vieler ukrainischer Schriftsteller einen herausragenden Beitrag zur Entwicklung der Weltkultur. Die Tatsache, dass die Weltliteratur ein wesentlicher Bestandteil von Lesya Ukrainkas Arbeit war, wird auch durch ihre literaturkritischen und journalistischen Artikel belegt, von denen die überwiegende Mehrheit der ausländischen Literatur gewidmet ist. Besonders relevant sind ihre literarischen und theoretischen Studien: «Zwei Richtungen in der neuesten italienischen Literatur», «Anmerkungen zur neuesten polnischen Literatur», «Europäisches Sozialdrama am Ende des 19. Jahrhunderts», «Utopie in der Fiktion», «Populismus in Deutschland », Mikhail Kramer «und viele andere.

Die deutsche Literatur hat vor kurzem begonnen, das künstlerische Erbe von Lesya Ukrainka zu studieren.

Die empfängliche Wahrnehmung ihrer Arbeit durch deutschsprachige Schriftsteller wird durch Übersetzungen poetischer Werke, dramatischer Gedichte dargestellt; Artikel, die

in der Sammlung von Konferenzartikeln, in Vorworten, in der Zusammenfassung der Übersetzungen veröffentlicht wurden.

Der erste in der Ukraine, der ausländische Forschungen über Lesya Ukrainka, Doktor der Philologie, Professor M. Ignatenko (T.G. Shevchenko Institut für Literatur der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine) zusammenfasst. In dem Artikel «Lesya, wir und die europäische Kultur».

Die Chronik der Übersetzungsinterpretationen von Lesya Ukrainkas Werken in deutscher Sprache bildet das Hauptparadigma in der Geschichte der ukrainischen interkulturellen Interaktion. Definierend sind die kreativen Errungenschaften von Übersetzern und Kritikern wie Horst Glass, die die spirituelle und politische Situation in der Ukraine und die Rolle von Lesya Ukrainka abdecken. Yuriy Boyko-Blokhin, der über Lesyas Suche nach Stil vor dem Hintergrund der Weltliteratur schrieb und dem die Redaktion der Sammlung «Lesya Ukrainka und European Literature», Erwin Vedel, mit einer Analyse der Texte des Dichters im Kontext der europäischen Literatur und Kultur gehört. Hans Rote, der seinen Artikel dem dramatischen Gedicht «Cassandra» widmete. Albert Kipa schreibt über die Bedeutung von «Hauptmann» für Lesia Ukrainka und seinen Einfluss auf ihre Arbeit. Joseph Hahn analysierte Lesyas dramatisches Gedicht «auf dem Blutacker»), er besitzt auch die in der Sammlung veröffentlichte Übersetzung dieses Werkes ins Deutsche sowie die Übersetzung von» Die Besessene «.

Das deutsche Buch wurde mit dem Artikel «Lesya Ukrainka und ihre zeitgenössische kulturelle und politische Situation in der Ukraine» eröffnet, der von einem Wissenschaftler aus München, Horst Glass, verfasst wurde. Horst Glassl skizzierte die kulturelle Situation der Ukraine im 19. Jahrhundert. (Zuallererst - das Verbot des ukrainischen gedruckten Wortes durch den Zarismus, ständige repressive Maßnahmen gegen die national bewusste Intelligenz). Doch selbst unter diesen rauen Bedingungen bildeten sich Zahlen, echte «Europäer». Horst Glassle wies auf die Nähe von Lesia Ukrainka zur alleuropäischen sozialdemokratischen Bewegung hin, aber sie schaffte es nicht, endlich mit ihm auszukommen. Es war Individualismus, aber NICHT menschenfeindlich.

Deutsche Slawisten und Übersetzer öffnen dem deutschen Leser das Werk der berühmten ukrainischen Dichterin. Der deutsche Wissenschaftsverlag «Boehla» veröffentlichte 1994 die Sammlung «Lesja Ukrainka und europäische Literatur», herausgegeben von J. Boyk-Blokhin, G. Rote, F. Scholz. Das Buch

wurde als 18. Band slawischer Ausgaben in Deutschland veröffentlicht und behandelt verschiedene Aspekte slawischer Kulturen. Es enthielt wissenschaftliche Artikel deutscher Slawisten wie N. Glassl, Boyko-Blokhin, I. Kachurovsky, F. Scholz, E. Vedel, M. Nevrlı, G. Rote, A. Kip, I. Kryuk.

Der renommierte deutsche Übersetzer I. Gruber hat einen besonderen Beitrag zur Übersetzung von Lesja Ukrainkas Werken geleistet. Die Sammlung «Hoffnung» enthält 46 Gedichte, die er ins Deutsche übersetzt hat. Bevor sich der deutsche Leser abzeichnet, erfüllt das facettenreiche Talent der Dichterin, die das Herz der Menschen mit einem wahrheitsgemäßen, freiheitsliebenden Wort entzündet, ihre Seele mit Güte und Gerechtigkeit. Übersetzungen von Werken von Lesya Ukrainka I Gruber zeichnet sich durch hohe ideologische und künstlerische Fähigkeiten, Tiefe und Bildsprache des Denkens aus, behält die lexikalischen und stilistischen Merkmale der poetischen Sprache von Lesya Ukrainka, ihrer rhythmischen und intonationalen Struktur bei.

Als Übersetzerin hat I. Gruber den Reichtum von Lesya Ukrainkas Gedichten, ihre Genrepalette, ihren emotionalen und künstlerischen Reichtum tief verstanden. Die Übersetzerin liebt Lesyas zarte Texte, ihre Kunst, tief in die Welt der menschlichen Gefühle einzudringen.

Yuriy Boyko-Blochins Artikel «Stilvolle Suche nach Lesya Ukrainka vor dem Hintergrund der Weltliteratur» konkretisierte ihre europäisierte Mentalität weiter, jedoch bereits in Verbindung mit der Ästhetik der großen Dichterin. Er sah ihre Arbeit im «Kontext der europäischen Kunstkultur des frühen 20. Jahrhunderts». In seiner Arbeit skizzierte Joseph Hahn, wie das Studium des dramatischen Erbes von Lesia Ukrainka aussehen sollte.

Er zeigte die außergewöhnliche Kraft des Denkens unseres brillanten Landsmanns in Bezug auf künstlerische Fähigkeiten, die Höhe des Denkens und das Eindringen in die Psychologie der Zeit – [... es veränderte sich vor unseren Augen auf einer universellen Skala]- M. Ignatenko.

Professor E. Vedel skizzierte in seinem Artikel «Lyrics of Lesya Ukrainka im europäischen Kulturkontext» das Problem der [Europäisierung] der ukrainischen Kultur. Nachdem Lesya über Lesyas Teilnahme an der Europäisierung berichtet hatte (verkörpert in ukrainischen Übersetzungen aus vielen Sprachen) und aus Originalen in mehr als zehn führenden europäischen Sprachen übersetzt hatte, kannte sie alle Feinheiten der westeuropäischen Vergangenheit und Gegenwart [im Original].

Nadezhda Medvedovskaya übersetzte ausgewählte Werke von Lesya Ukrainka und veröffentlichte sie in einer Sammlung mit dem Titel «Judaica» mit einem Nachwort, die von Erhard Roy Vin herausgegeben wurde und in der er Lesya Ukrainkas Verdienste gegenüber dem ukrainischen Volk hervorhebt. Er spricht über eine bedeutende Anzahl von Lesya-Übersetzungen aus dem Deutschen ins Ukrainische und über einen Link in deutscher Sprache in der

Google-Suchmaschine - zur Sammlung von Konferenzmaterialien, herausgegeben von Yuri Blokhin. Ludger Udolph im Nachwort zu «Kassandra» übermittelt kurze bibliografische Informationen über Lesya Ukrainka, die von der herausragenden Bedeutung von Lesya sprechen:[Als Dichterin in der europäischen Moderne stellt die Ukraine fest, dass die Ukraine seit Schewtschenko kein so starkes, heißes und poetisches Wort mehr gehört hat wie von den Lippen dieser schwachen und kranken jungen Frau].

Das Studium der Kreativität von Lesia Ukrainka befindet sich in einem Entwicklungsstadium: Es erscheinen neue Übersetzungen von Werken, die dem deutschsprachigen Leser noch unbekannt sind, viele Werke warten noch auf ihren Übersetzer, was neue Wahrnehmungsstufen von Lesja Ukrainkas Kreativität in der EU bedeutet Deutschsprachige Welt

Lesia Ukrainka erregte die Aufmerksamkeit vieler Schriftsteller und Forscher verschiedener Literaturen. Ihre Werke wurden übersetzt und werden in fast allen Ländern der Welt übersetzt, einschließlich Russland, Weißrussland, Tschechische Republik, England, Deutschland, Frankreich, Kanada, USA usw. Literaturkritiker vieler Länder haben den Artikeln, Monographien und literarischen Porträts der ukrainischen Dichterin viel gewidmet.

Lesya Ukrainka gehört zu den Meistern des ukrainischen literarischen Wortes, die durch ihre Kreativität und Aktivitäten eng mit dem literarischen Weltprozess und der Weltkultur verbunden waren und gleichzeitig originelle und unverwechselbare nationale Schriftsteller blieben.

Das kreative Erbe von Lesya Ukrainsky umfasst mehr als 270 Gedichte, Gedichte und poetische dramatische Werke, ein Dutzend Geschichten, ebenso viele Artikel, eine große Anzahl von Übersetzungen, viele gesammelte einzigartige Volkslieder, Märchen, Legenden und Legenden des ukrainischen Volkes.

Література

1. Агеєва В. Поетеса зламу століть: творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації / Віра Агеєва. К., 1999. 262 с.

2. Горбач А. Г. Німецькі славісти перекладають творчість Лесі Українки / А. Г. Горбач // Сучасність. № 3; 4. 1996.

3. Кривець Наталія. З історії українсько-німецьких зв'язків у ХІХ – на початку ХХ ст. / Наталія Кривець // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки : міжвідомчий зб. наук. праць. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. С. 67–84.

4. Журавська І. Леся Українка та зарубіжні літератури. К., 1963.

5. Lesja Ukrainka und die europäische Literatur (1994). [Lesya Ukrainka and European literature]. Köln, Weimar und Wien, Германістика та міжкультурна комунікація.

6. Свищ Л. Німецькомовні інтерпретації творчості Лесі Українки / Л. Свищ // Мова і культура. 2014. С. 270–274.

7. Ukrainka Lesja. Judaika. Babylonische Gefangenschaft und andere Gedichte / Lesja Ukrainka; aus dem Ukrainischen übersetzt und kommentiert von Nadiya Medvedowska // Hrsg. Erhard Roy Wiehn. – Konstanz : Hartung – Gorre Verlag, 2005. 115.

Інформаційні ресурси

1. Енциклопедія літературних напрямів і течій. – Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/encycl/techii/printout.php?number=6>

2. Гундорова Т. Модернізм в Україні. – Режим доступу: http://krytyka.com/cms/upload/Okremi_statti/2010/2010-01-02/35-39-2010_1-2.pdf

3. Кирилюк С. Рання новелістика О.Кобилянської. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2009_22/14.pdf

УДК 811.161.2

ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ЇЇ ПОГЛЯДИ НА УКРАЇНСЬКІ ПРОБЛЕМИ (НА ПРИКЛАДІ ДРАМАТИЧНОЇ ПОЕМИ «БОЯРИНЯ»)

Галина Хирівська,

*Старша викладачка кафедри українознавства Львівського
національного медичного університету імені Данила
Галицького (Львів, Україна)*

Стаття присвячена вивченню громадянської позиції авторки. Вивчення питання базувалося на матеріалі тексту драматичної поеми «Бояриня».

Ключові слова: *драматична поема, національна позиція, дослідник, ідейна проблематика, історична правда.*

Article is devoted to the study of authors civil position. The study of the topic was based on the material of the text of dramatic poem «Boyarynia».

Keywords: *dramatic poem, national position, scientist, ideological issues, historical truth.*

«Леся Українка була якнайщільніше пов'язана з українським національним рухом. Він був для неї потрібним, як свіже повітря для її хворих легенів» (М. Драй-Хмара)

Драматична поема «Бояриня» – це єдиний у Лесі Українки твір створений на матеріалі історичної минувшини України. У цій поемі і думка авторки про українські біди, і правдиві психологічні типи українців, а також глибокий підтекст, звернений до своїх земляків. Саме він змушує кожного з нас замислитися над своєю громадянською позицією, спонукає до роздумів про наше минуле та сьогодення.

«Бояриня» – це драматична поема, яку авторка створила протягом трьох днів і яка не друкувалася через виразне національне спрямування ні за життя поетеси, ні значно пізніше. Лише у 1989 році поема побачила світ у часописі «Прапор».

Коли текст поеми був вміщений у дванадцятитомному зібранні у видавництві «Книгоспілка», його редактор Б. Якубовський зазначив буцімто Леся Українка, не знаючи добре історію України, була змушена з певних причин звернутися до історичного сюжету: *« можна припустити , що Леся Українка обрала собі цю тему якраз після того, як їй не раз закидали, ніби вона цурається українських тем. Правда вона і тут взяла тему історичну, а не з сучасного їй українського життя»* (мотивує редактор це відсутністю в авторки доброго знайомства з побутовим оточенням України, віддаленням від українського життя з причин хвороби, яка не давала їй можливості брати участь в цьому житті, змушувала її їхати на курорти) [2, с. 80].

Дехто із критиків трактував поему як недостатньо історично вірогідну. Радянські дослідники акцентували увагу на ідейній хибності твору, у якому присутні патріотичні і сепаративні думки. Звичайно, зрозуміло, чому цей твір свідомо замовчували.

Сама Леся Українка, переписуючись із А. Кримським, писала «ото, бачите, гнітить моя «необразованість» у рідній історії, себто, розуміється елементарні відомості я маю і дещо

там читала, але першоджерел (літописів головню) зовсім мало куштувала і через те не знаю стилю, «пахощів» давніх епох, а на чужу інтерпретацію не покладаюся. Мені здається, що якби сама прочитала би якусь там Волинську літопис чи Самовидця, то я б там вчитала щось таке, чого мені бракує у сучасних істориків (не виключаючи і М. Грушевського), а потім, може, і сказала б щось таке, чого ще не сказали інші наші поети» [4; т. 12, с. 395]. Проте драма і не повинна стати копіюванням історії, бо, як відомо, це не впливає на її естетичну цінність та відповідність художньої правди історичним реаліям.

Відомо, що у авторки також було і передчуття несприйняття твору царською цензурою з суто політичних міркувань, адже своєю ідейною проблематикою драма була спрямована у сучасне життя – сьогодинішній стан плюндрованої царатом України.

У відповідь на критичні закиди щодо драматичної поеми Лесі Українки М. Жулинський зазначив, що у «Боярині» є відповідність художньої правди історичній правді, що твір є ідейно-естетично вартісним та актуальним. «Переконаний, що навіть такий серйозний аргумент на користь тих, хто так уперто обстоює думку про художню слабкість «Боярині», як необізнаність Лесі Українки із першоджерелами, не слід сприймати з повною довірою. І саме тому, що Леся Українка не допустила в цій драмі якихось суттєвих погрішностей щодо відображення тогочасної епохи, хоча це не є і не може бути доказом ідейно-естетичної хибності твору. Десь передбачаючи подібні вульгарно-соціологічні «критикування», автор найкращої до сьогодні статті про поему «Бояриня» Михайло Драй-Хмара постарався довести на тлі тієї історичної літератури, з якою Леся Українка була знайома ще до єгипетського періоду, що історична основа зображених у поемі явищ і подій правдива» [2, с. 84].

Власне бачимо, що М. Драй-Хмара робить акцент на відповідності зображених у драмі подій історичним концепціям. Крім того, відомо, що Леся Українка була ознайомлена з текстами «Чорна рада» П. Куліша, «Чернігівка» Костомарова, «Історія русів», «Козацькі літописи» та ін.

У післямові до публікації драми М. Жулинський зазначив «Чи покривила Леся Українка своїм сумлінням, витворюючи історичну основу морально-психологічної драми в «Боярині»? Ні, не покривила, бо історію України поетеса знала і на цій складній історичній ситуації поетеса зуміла створити

психологічно переконану, правдиву драматичну колізію, яка заслуговує на нашу читацьку увагу, на детальніше, всебічне вивчення і на сценічне втілення» [2, с. 86].

Леся Українка вклала свої глибокі думки про людину та її громадянський обов'язок в уста сильної, непересічної жінки – Оксани. Вона і за складом душі, і за способом мислення, і за переконаннями, і за побутовим облаштуванням є україркою. Ми бачимо, що крім жіночої вірності та любови, Оксана Перебійна несе у собі відповідальність за українську національну справу.

Степан, чоловік Оксани, прийняв у спадок від свого покійного батька вірність присязі, яку частина козацтва дала російському цареві. Коли один персонаж каже, що *«тоді ще ніхто не знав, як справа обернеться»* і те, що *«присягу не кожне зрадить»*, то інший в'їдливо-іронічно зауважує *«Та певне! Краще зрадити Вкраїні!»* Таке протиставлення думок і позицій зумовлені тогочасною дійсністю. З гострої розмови між Степаном та братом Оксани чітко видно їхню позицію: Степан захищає батька, який присягнув московському цареві і переїхав до Москви. А Іван вважає його зрадником, який продався за *«соболі московські»*. Оксану спершу не лякає чужина, бо вона думає, що коханий оберігатиме її та рідну Україну. Але її сподівання швидко розвіюються: у Москві вони зіткнулися з багатьма обмеженнями навіть на родинно-побутовому рівні; Степан та його мати згинаються під тягарем чужих звичаїв та розгубили рештки людської самоповаги. Рабську неволю героїня відчувала і серцем, і розумом. Оксану не може не пригнічувати і не лякати рабська покірність чоловіка перед царськими прислужниками. Вона стривожено каже *«Степане, та куди ж се ми попались? Та се якась неволя бусурменська?»* Ці слова автор використовує, щоб підкреслити той факт, що в цю неволю потрапив увесь народ.

Авторка засуджує у поемі компроміс боярина. Степан пішов слугувати Україні на далекій чужині, але цей компроміс з поневолювачами власного народу не приносить добра для Вітчизни, як і не приніс визволення Україні зговор гетьмана Дорошенка з Туреччиною – від цього ще більше посилилося спустошення і руйнація рідної землі.

Трагізм становища Степана ще і у тому, що навіть такому вірному прислужнику, як він, Москва не вірить – і тому тримають його під пильним наглядом. А він навіть слухати не бажає про дії гетьмана Дорошенка, котрий мав намір

виступити проти царських колонізаторів. Степан намагається переконати дружину у злих намірах Дорошенка, але від неї отримує цілком обґрунтовану відповідь *«татари там, татари й тут...»* Конфлікт між подружжям все більше наростає, бо Степан наказує не приймати посланця з України, забороняє дружині спілкуватися з братом. Така зрадницька поведінка чоловіка зламала Оксану, яка визнає, що вона гине і *«жити так не може»*. Оксана хоче повернутися до рідного краю, і пропонує чоловікові втікати з Москви, але її остаточно розчаровує його відмова. Це негативно позначається на здоров'ї героїні, вона втрачає останні сили, а чоловік і далі продовжує її добивати: *«в Україні вже утихомирилося»*. Для його дружини, справжньої патріотки, ці слова стали нестерпним і болючим ударом. Оксані нічого не залишилося, як висловити йому ще раз свою незмінну думку з цього приводу: *«Як ти кажеш? / Утихомирилося? / Зломилася воля, / Україна лягла Москві під ноги, / Се мир по-твоєму – ота руїна? / Отак і утихомирюсь хутко / В труні»*.

В останньому діалозі чоловік нагадав Оксані, що вона подала руку саме йому, а не лицарям із заплямленими кров'ю руками, а дружина йому відповіла: *«От, здається, руки чисті, Проте все мариться, що їх покрила / Не кров, а так...немов якась іржа... / Як на старих шаблях буває, знаєш?»*.

Оці останні штрихи до характеристики персонажів лунають із уст Оксани після її спогаду з дитинства, коли вони з братом не змогли скористатися знайденою іржавою шаблею, що зрослася іржею з піхвою навіки. Отак і вони двоє теж зрослись... *«обоє ржаві»*. Ці слова промовисто виразили ідею твору та свідчать про забарвлення морально-етичного конфлікту національними, політичними мотивами.

Оксана, звичайно, є образом еліти свого народу. Вона прагнула зупинити його асиміляцію та моральну деградацію. Після усвідомлення Степанового зречення рідної землі у волелюбної і безкомпромісної героїні настає гіркота прозріння і розчарування-зневіра, вона радить чоловікові одружитися після її смерті з московкою: *«Як я умру, / ти не бери вже вдруге українки, / візьми московку ліпше...тут жінки плохі, вони бояться...»*.

Своєму чоловікові Степану, який разом із можливістю втратити дружину може назавжди втратити і Україну, Оксана говорить такі важливі слова: *«Борцем не вдався ти, та після бою / Подоланим подати пільгу зможеш, / Як ти не раз*

*давав...На бойовиську / Не всі ж померли, ранених багато... /
Поможеш їм одужати, то, може. / Колись там...знов
зібравшись до бою, / Вони тебе згадають добрим словом... / А
як і ні – не жалуй, що поміг».*

Ми бачимо, що драма «Бояриня» вирізняється серед інших творів авторки винятковою патріотичною актуальністю, неприхованим визвольно-національним духом. Авторка порушила важливі надзвичайно болючі проблеми свого часу: суспільні, політичні, морально-етичні, національно-культурні та ін. Як бачимо, твір оснований на подіях минулого, коли Україну у другій половині XVII століття роздирали гострі суспільно-політичні суперечності, пов'язані, зокрема, з посиленням колоніального закабалення приєднаних до Московії лівобережних земель.

Очевидно, що не потрібно шукати у творі конкретних історичних подій доби Руїни, оскільки письменниця узагальнює у ньому долі окремих людей, які потрапили під гніт складних обставин. Тема Руїни в Лесі Українки має узагальнююче значення, національні і моральні проблеми конкретної історичної епохи переносяться на пізніші часи і сучасність. Конфлікт твору втілюється у дискусіях. З перших рядків поеми ми відстежуємо мотив національної пасивності-зради і мотив ностальгії, бачимо прикру наскрізну розбіжність у поглядах персонажів: одні бажають прислужитися Україні у компромісі з її ворогом і стають на шлях прислугування поневолювачам, а інші і на чужині зберігають гідність та національну честь.

Маємо ще одну добру нагоду і водночас необхідність зробити правильні висновки щодо нашого минулого та майбутнього. Тільки тоді ми зможемо гордо називати себе патріотами і господарями на своїй землі.

Література

1. Драй-Хмара М. Бояриня // Дзвін. 1991. № 2.
2. Жулинський М. Драматична доля драматичної поеми // Прапор. 1989. № 9. С. 86
3. Костенко Л. Поет, що ішов сходами гігантів // Леся Українка. Драматичні твори. К.: Дніпро, 1989.
4. Українка Леся: Твори: У 12 т. К., 1979.

ФОЛЬКЛОРНА ГЛИБИННІСТЬ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Надія Черкес,

*кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри
українознавства Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна)*

*«В полях нуртують зоряні джерела,
Піду до них і зачерпну снаги,
Води живої принесу в оселю
Через незаймані сніги.
В житті до них вертаюся щомиті —
Зове мене прабатьківський поріг
І стежка тепла в споришевім цвіті —
Душі моєї оберіг».*
Юрій Синевір

*«Незнищенна шаблинність трави»
Культура є історичним надбанням,
стратегічним ресурсом, формою
існування і майбутнім нації»*
Юрій Іллєнко «Криниця для спраглих»

У статті подається аналіз літературної творчості Лесі Українки з українським фольклором.

Ключові слова: *український фольклор, Леся Українка, українська література.*

The article presents an analysis of Lesya Ukrainka 's literary work with Ukrainian folklore.

Key words: *Ukrainian folklore, Lesya Ukrainka, Ukrainian literature.*

Будь-яка нація витворюється на літературі та ідеології і, вочевидь, - літературою у першу чергу. Саме письменники та інтелектуальна еліта вагомо впливають на формування національної самовизначеності, окремості та оригінальності на світовому історичному та культурносуспільному тлі. Оскільки питання національної пам'яті й національної самобутності тісно пов'язане зі становленням і розвитком різних напрямків мистецтва, то цілком зрозумілим є їх нерозривний зв'язок із

літературою і, звичайно, з майстерним поетичним словом. Певною мірою це можна пояснити особливим статусом поезії, її специфікою як різновиду художньої творчості. Неабияке значення тут мають художні тексти, в яких чітко простежуються риси національного характеру. По-особливому українські, із властивими тільки їм ідентифікаційними ознаками, поетичні твори Лесі Українки створюють неповторний мікросвіт «національного» стилю, здатного впливати на мислення і пошуки своєї «тожсамості» цілих поколінь українців. «Кожним словом, кожним променем думки, кожним болем своїм живе в душі нашого народу людина, що ім'я їй - Леся Українка... Звертаючись до цього феномена людської стійкості, можемо бачити, якою невичерпною силою може ставати в людині високість її помислів, значність життєвого ідеалу, безмір любові до свого народу», - відзначав ще півстоліття тому на урочистому ювілейному вечорі пам'яті у Києві, - вечорі, присвяченому 100-річчю від дня народження Лесі Українки, - корифей української літератури Олесь Гончар [5, с. 56]. Саме він, мандруючи Лесиними пам'ятними місцями, віднайшов на Волині і урочище Нечимне, де відбувається дія всесвітньовідомої драми-феєрії «Лісова пісня», і галявину, де стояла хата пасічника дядька Лева, і кадуб-криницю поблизу білого будиночка в Колодязному, де жила Леся Українка. Ці місця - знакові для народу України.

Загалом український народ - це один із найстаріших народів Європи, зі своєю власною тисячолітньою історією поступу, із власними церковними інституціями і неоднозначною релігійністю, з багатющою різноплановою архітектурою, власною мелодичністю мови і власною, безперечно талановитою літературою. А. Вільсон у своєму дослідженні України навіть називає українців «неочікуваною нацією» [6, с. 366], які створили у 1991 році незалежну державу несподівано не тільки для Західної Європи, але й для цілого світу. І хоча довготривале перебування цієї багатостраждальної землі у складі чужих держав (Польщі, Австро-Угорщини, Російської імперії, а згодом — Радянської імперії) вплинуло на процеси державотворення та ускладнило для неї проблему з'ясування, хто є «чужим», а хто по-справжньому «рідним» і власним, проте живильними й цілющими для різних історичних перипетій завжди були народнопоетичні, фольклорні витоки. Ці джерела давали непереборну наснагу і творчості Лариси Петрівни Косач, чий по-дитячому наївний псевдонім став

глибоко символічним уособленням українськості. Шедевральні творіння: чи то чуттєві лірично-поетичні симфонії, чи складні філософсько-психологічні поеми, чи глибокодумна геніальна драматургія, чи новаторсько-неповторна художня проза, багатогранна літературно-критична спадщина, високохудожні поетичні переклади світової класики або ж неймовірно багатий епістолярій славної доньки України сягають своїми коренями найсокровеннішого - глибинних потужних течій народного розуму. Нелегкі роздуми над власним життям, моральні та фізичні випробування, опираючись на фольклорне підґрунтя її мислення, сприяли духовному зростанню Лесі Українки, поступово окреслюючи цілісний образ сильної людини, здатної здолати будь-які труднощі.

Талановита українська жінка не раз відігравала значну роль в активному громадському житті, впливаючи своєю працею й талантом на хід історії. Вона не лише була доброю матір'ю і дружиною, вправною господинею в домі і мудрою порадицею-другом, але й дієво долучалася до справ громади. Сильна і мудра, багата і щедра, вкраїнська красуня віками самостійно вершила вагомі справи в часи, коли чоловіки гартували лицарську відвагу на Хортиці або захищали рідну вітчизну у військових баталіях і походах. Не затуркана, а незалежна українка завжди здатна була виявляти суспільну активність, мислячи значно ширшими, аніж родинні, категоріями та поняттями.

Мабуть, якраз тому для української жінки-мисткині літературна праця - це не порожня розвага у хвилини неробства, а якісно-плідне втручання в активне життя суспільства. Саме такою, небайдужою і вдумливою, є хвороблива дівчина з Волині - Лариса Петрівна Косач-Квітка.

Усе, чого б не торкалося письменницьке перо геніальної Лесі Українки, випромінювало неабияку силу духу, невичерпну віру і сподівання на щось неодмінно краще: на новий, осяяний світлим променем день після «тяжкої темноти» безсонної ночі, на свіжий подих уквітчаної мріями весни, на швидке пробудження нових надій. Тоді ніжний голос її поезії виводить мелодію золотої арфи: *«Якби оті проміння золоті / у струни чарами якими обернути, / я б з них зробила золотую арфу, – / в ній все було б ясне – і струни, й гуки / і кожна пісня, що на інших струнах / бринить, мов голос вітряної ночі, / бриніла б на моїй злотистій арф / тим співом, що лунає тільки в снах ...»* (Ритми П). Цей голос чистий та потужний, до півтону

виважений, без нотки найменшого фальшу. Бо живиться він глибинними порухами української душі - фольклорними багатствами, які дають силу вистояти на будь-яких життєвих перелогах і гордо «... злинути орлицею високо, / Геть понад кручі, у простор безмежний, / Вхопити з хмари ясну блискавицю, / Зірвати з зірки золотий вінець / І запалати світлом опівночі?» (To be or not to be?).

Розмаїття зразків усної народної творчості рідного Волинського краю - від коротких співанок, примівок, казок та оповідей, слуханих-переслуханих маленькою Лесею в дитинстві, до уважно записуваних вже в зрілому віці Ларисою разом із Климентом Квіткою легенд, розповідей чи пісень - стали міцним підмурівком багатогранної творчості чутливого таланту. І першим, у що вихлюпнувся цей безмір народної фантазії, стала неповторна «Лісова пісня». У листі до матері від 20 грудня 1911 року молода письменниця писала: «Мені здається, що я просто згадала наші ліси та затужила за ними. А то ще я й здавна тую Мавку «в умі держала», ще аж із того часу, як ти в Жабокричі мені щось про мавок розказувала, як ми ішли якимсь лісом з маленькими, але дуже рясними деревами. Потім я в Колодяжному в місячну ніч бігала самотою в ліс (ви того ніхто не знали) і там ждала, щоб мені привиділась Мавка. І над Нечімним вона мені мріла, як ми там ночували — пам'ятаєш - у дядька Лева скулинського. Видно, вже треба було мені її колись написати, а тепер чомусь прийшов «слухний час» - я й сама не збагну чому. Зачарував мене сей образ на весь вік» [3, т. X1, с. 365].

Про «Лісову пісню» писала Леся Українка і в листі до Агатангела Кримського від 14 жовтня 1911 року: «... Я не згадую лихом волинських лісів. Сього літа, згадавши про них, написала «драму-феєрію» на честь їм, і вона дала мені багато радощів, хоч я й відхорувала за неї (без сього вже не йде!) [3, т. 5, с. 32]. У різних жанрах Лесиної творчості виразно вимальовувалися образи українського фольклору, такі знані між простолюдом, такі омріяні й любовно виплекані ним - так що сприймаються вони і досі як народнопоетичні, пісенно-баладні, веселково-багаті, невіддільні від національної пам'яті України. Проте найяскравішим суцвіттям тут є якраз образна система «Лісової пісні» - феєрійної драми з фантастично-казковим сюжетом і численними сценічними ефектами. У ліричну канву «Лісової пісні» авторка майстерно вплітає міфічні і фольклорні образи, чарівничо-замріяні магічні дії та думки,

вміло порівнює природне і неземне, людське приземлене і окрилене високодуховне. У Лесі Українки оживають давні, добре зрозумілі і знані нею з дитинства фантазійно-незвичайні істоти - чарівні і чаруючі своєю дикою неповторністю. Серед них - довірлива зеленокоса лісова дівчина Мавка; зрадливо-бурхливий весняний потік «Той, що греблі рве»; гаряче-пристрасний вогняний красень Перелесник; ворожа до всього людського волелюбна Водяна Русалка; ніжна і вразлива Русалка Польова; меткий лісовий чортик Куць; мудрий і розсудливий дідусь Лісовик; владний і досвідчений хазяїн озера Водяник; його стрімкі й рухливі діти - Весняні струмки; стара добра Верб-матінка; маленькі болотяні вогники, душі потоплених нехрещених діток - Потерчата; невеличкі бліді й заморожені істоти, вічні супутники убогої людини - Злидні; дивовижної краси Польові Квіти; легенькі танцівниці Сніжинки; і, нарешті, філософське уособлення людського щастя - Доля. Усі ці істоти завжди жили в уявленнях людей, викликаючи, поруч із зачаєним страхом, щирі приязнь і повагу. Лише одна міфічна істота - смертельний сон, Марище на ймення «Той, що в скалі сидить» - наводила заціпенілий жах не тільки на сільських мешканців, але й на лісову «громаду», адже з його чіпких обіймів ніхто не мав вороття ні у світ людей, ні до сонмища духів. Проте Леся Українка свою улюбленицю - лісову красуню Мавку - наділяє винятковою силою кохання, яка допомагає їй визволитися від Марища. Уся природа «Лісової пісні», вся система персонажів ретельно вимальована поетесою, - посправжньому ніжна і трепетно-жива, - така, якою її відчувала прадавня уява Полісся. Пристрасть і спокій, щастя і лихо, добро і зло, душевна піднесеність і сіра буденність, щире кохання і підступна ненависть, пам'ять поколінь і жорстоке забуття - усе це зійшлося у символічному поєдинку на сторінках драми. Відповідно до цієї полярності групуються і персонажі твору: позитивні, чисті та світлі з одного боку і підступні, сварливі, наскрізно фальшиві з іншого. Центральною фігурою добра є щира і безпосередня дитина лісу Мавка, чії думки такі ж наївно-прекрасні, як і вона: *«... я не знаю / нічого ніжного, окрім берези, / за те ж її й сестрицею взиваю; / але вона занадто вже сумна, / така бліда, похила та журлива, - / я часто плачу, дивлячись на неї. / От вільхи не люблю - вона шорстка. / Осика все мене чогось лякає; / вона й сама боїться - все тремтить. / Дуби поважні надто. Дика рожа / задирлива, так само й глід, і терен. / А ясень, клен і явір - гордовиті. /*

Калина так хизується красою, / що байдуже їй до всього на світі... / ... Верба?.. Та що ж.... в їй добре зимувати, / а літом... бач, вона така суха, / і все рипить, все згадує про зиму» - такий ретельний перелік лісових дерев, одухотворений щирою увагою Мавки, засвідчує незаперечну єдність із природою і самої Лесі Українки, багатогранної і гармонійної у її баченні навколишнього світу. Тому й не дивно, що в уста Мавки авторка вкладає символічні слова власного безсмертя: *«Ні! Я жива! Я буду вічно жити! / Я в серці маю те, що не вмирає»*.

Не тільки «Лісова пісня», але й уся творчість Лесі Українки просякнута фольклорним мелосом. Вона активно використовує народно-поетичні епітети: *дівчина молодая, чорнобривая, рученята білії, ненька кохана, руки дужі, нічка місячна, струни срібні, ясна зіронька, річка глибокая, барвінок-хрещатий, серце козацьке* та порівняння: *дівчинонька-рожа, дівчатонька як зіроньки, дівчина як калинонька, прозора вода, немов оксамит*.

Навіть у поемі «Роберт Брюс - король Шотландський» поетеса використовує порівняння її рідного краю: *«Ой то ж не сокіл-винозір / Злетів з гори в долину, - / То прилетів юнак Роберт / У рідную країну. / А в поемі-баладі «Русалка», написаній на фольклорній основі (сама поетка визначає її жанр*

як «поема в народному стилі»), дівчата співають зворушливу весільну пісню: «Ой, червона калинонька, / А біленький цвіт; / Ой чи не жаль тобі, Галю, / Молоденьких літ?..».

Наскрізь народним є поетичне слово Лесі Українки в поезіях *«Місячна легенда», «Конвалія», «Віла-посестра», «Триптих», «Співець», «Сосна», «Зоряне небо»* та в багатьох інших, де промовляють щирим голосом зорі, де небо ронить сльози, а *«вічно смутная сосна»* співає.

Активно вживає Леся Українка у своїй поезії нестягнені прикметникові та займенникові форми (*тії чорні очі, тую пісню, щасливая пара, тее слово, тая сила, ворожії стріли,*

ніченьку сюю, ряснії сльози, сльози палкії, твердая криця, любії сні, темнії луги, літа молодії, на людськую мову, квітки веснянії, квіти запашнії, туга глибокая), а також колоритну негативно-оцінну лексику (*посмішище, опудало, незграба, кудлай, очищі, потвора страшна, пажерний*), численні здрібнілі та зменшено-пестливі форми іменників (*дівчинонька, вітрець, весельце, серденько, гіллячко, барвіночок, оченята, устонька, вівчарик, голубонька, світлонько красне, лелійка*); прикметників (*ясенька, молодесенька, смутненька, білесенькі, маленькі*) чи прислівників (*тихесенько, гарненько, любесенько, хутенько*), що також суттєво зближує її з народнопоетичною творчістю рідного краю. Не менш промовистим є і метафоричний діапазон Лесиної творчості: *лебідь сплескував білим крилом; огнем-блискавицею жаль... розточився; на серці кремінь; осінь шарпнула шати кривавії; сніг загорівся; шпиль усміхнувся новою красою; у палати королівські загостили жаль та туга; «... мов сопілка - співа пісок, / зірвавшись зненацька / з важкої нерухомості своєї, / а камінці на бубнах приграють».*

І, нарешті, неможливо залишити поза увагою фольклорні записи Лесі Українки, вагоме місце серед яких займають дитячі ігри, пісні та казочки. «Всі оці дитячі ігри, співи та казки зібрані серед народу на Волині, в Звягельському, Луцькому та Ковельському повітах, - пише Лариса Косач у передмові до збірника 1903 року, - при записуванні задержана вимова, властива кожному з повітів. Матеріали ці, однак, не було записано від якоїсь одної людини з народу, вони збиралися довго в пам'яті моїй: мало не всі їх я знаю, як то кажуть зроду, перейнявши їх ще дитиною від сільських дітей» [3, т.1X, с. 99]. Тут знаходимо зразки, поширені в різних регіонах України (наприклад, «Казка про Котика та Півника» чи пісня «Дай же, боже, в добрий час»), та цілком самобутні (наприклад, великодня гра «Рак-неборак», «Казка про дивну сопілку», танцювальна пісня «На городі біла глина», пісня «Сабадашка», безконечниця «Був собі журавель» чи «Дума про удову»).

Записи ці різноманітні жанрово і тематично. Поруч із думами (наприклад, «Дума про брата і сестру») та баладами (наприклад, «Ой заїхав козак») тут знаходимо історичні пісні (наприклад, «Про Нечая»), жнивварські пісні («Ой літає соколونько»), рекрутські («Чому, коню, не п'єш?», «Ой, мати моя, гей»), соціально-побутові («Нема в світі правди», «Ой паночку наш»), сімейно-побутові («Ой ти знав», «Ой ти, тату»), жартівливі

(«Попадя», «А до мене Яків приходив», «На городі калюжа»), обрядові («Заручальна», «Ідуть друженьки...»), календарно-обрядові, серед яких є веснянки, колядки, щедрівки, весняні гаївки. Окремий цикл становлять пісні про кохання, представлені колоритними, мелодійними зразками («Коло гаю походжаю», «На городі квіти в'ються» чи «Чорноморець»).

У чималу групу об'єднано пісні, записані з голосу Лесі Українки. «Сі пісні переймала Леся Українка найбільше від люду свого рідного і коханого волинського краю в дитячі літа і в ранній молодості, - пише про цю збірку Климент Квітка, - деякі з них Леся знала від своєї матері. Олена Пчілка з любов'ю переносила в родинне життя кращі мелодії, які знаходила в народі... Зовсім малою, либонь п'ятилітньою дитиною запам'ятала Леся деякі весняні танкові пісні, тут уміщені, і то був несвідомий початок її чинності. За складанням свого збірника застала її остання смертельна стадія її хвороби ... Отож її життєва праця, почавши з народної пісні і відбігши потім дуже далеко, скінчилася народною піснею» [3, т.1X, с. 180].

Ретельне записування текстів, підбір фольклорних зразків до «Лісової пісні», подання матеріалу з нотними текстами, високопрофесійні ремарки свідчать не лише про тісний зв'язок поетки з рідним краєм та його фольклором, але й про безперечну багатогранність таланту цієї незвичайної особистості.

Уся творчість Лесі Українки - це щире, глибокопоетичне слово, яке репрезентує безмір українського мистецтва. І якщо поезія - це душа народу, то поезія безсмертної Лесі - це незнищенна високість української душі.

Література

1. Василь Покальчук. Слідами Лесі Українки. Спогади про Лесю Українку. Вид. П-ге, доп. К.: Критика, 2003. С. 130 - 135.
2. Колодій А. Становлення громадянського суспільства в Україні // Незалежний культурологічний часопис «І». 2000. № 22. С. 21 - 53.
3. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. К.: Наукова думка. т. 1 - X11. 1975-1979.
4. Дей О. І. Володарка народної пісенної скарбниці. Народні пісні в записях Лесі Українки та з її співу. Київ: Музична Україна, 1971. С. 11- 39.
5. Олесь Гончар. Письменницькі роздуми. К.: Дніпро, 1980. 648 с.
6. Wilson A. The Ukrainians: Unexpected Nation — New Haven and London: Yale University Press, 2000. 366 p.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФОЛЬКЛОРНОГО ОБРАЗУ МАВКИ У ДАМІ-ФЕЄРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ЛІСОВА ПІСНЯ»

Світлана Ягело,

кандидатка філологічних наук, учена секретарка
університету, старша викладачка кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені
Данила Галицького (м. Львів, Україна)

У статті розглядається центральний персонаж «Лісової пісні» - Мавка - у порівнянні з аналогічними жіночими демонічними образами на основі аналітичного огляду фольклорних демонологічних оповідань. Увагу зацентовано на типових та індивідуальних особливостях у зображенні персонажів, його атрибутів та функцій та спільних мотивів.

Ключові слова: *Леся Українка, персонаж, мотив, функція.*

In the article considers the central character of «The Fores Song» – Mavka – in comparison with similar female demonic images based on an analytical review of folklore demonological stories. Attention is focused on the typical and individual features in the character image, it is attributes and functions and common motives.

Key words: *Lesya Ukrainka, character, motive, function.*

Драма-феєрія Лесі Українки «Лісова пісня» займає особливе місце в українській літературі загалом й у творчості поетеси зокрема. Вона належить до тих творів, котрі мають неповторну духовну та естетичну цінність, а їх неминуча сила живиться джерелами народнопоетичних уявлень про світ, життя, природу. Власне, тривале дослідження джерел усної народної поетичної творчості, зокрема української демонології, а також творів світового письменства міфологічного змісту, життя населення волинського Полісся знайшло своє відображення у «Лісовій пісні». У драмі мистецьки переплетено традиції усної народної словесності та новаторське переосмислення творів демонологічного змісту. Поетичні образи «Лісової пісні» сформовані на основі багатовікової народної перцепції довколишнього середовища, проте Леся Українка вийшла за межі сприйняття й уживання окремих демонологічних елементів і фольклорних мотивів – вона надала новий зміст образам народної словесності. На думку дослідниці Т. Скрипки «Письменниця свідомо трансформувала елементи

народнопоетичної та міфологічної образності у нових художніх формах, створила по суті авторський міф про Мавку» [14, с.32]. У розумінні Лесі образ мавки не мав зловорожого характеру, який ще з дитинства запав їй у серце з дещо ліричним наповненням. У листі до матері від 02 січня 1912 року вона описала задум виникнення цього твору: «Мені здається, що я просто згадала наші ліси та затужила за ними. А то ще я здавна ту Мавку «в умі держала», ще аж із того часу, як ти в Жабокриці мені щось про мавок розказувала, як ми йшли якимсь лісом з маленькими, але дуже рясними деревами. Потім я в Колодяжному в місячну ніч бігала самотою в ліс (ви того ніхто не знали) і там ждала, щоб мені привиділась мавка. І над Нечімним вона мені мріла, як ми там ночували – пам'ятаєш? – у дядька Лева Скулинського. Видно, вже треба було мені її колись написати, а тепер чомусь прийшов «слухний час» – я й сама не збагну чому. Зачарував мене сей образ на весь вік» [15, с. 378 – 379].

У творі письменниці кількома штрихами, проте досить чітко окреслила характер цього персонажа. У неї великі очі, що грають різними кольорами, довгі коси і зоряний вінок на голові, вразлива і добра душа. Мавка виступає втіленням невмирущої сила природи та безсмертної краси. Проте, таке уособлення демонологічного образу мавки в творах оповідного змісту українського фольклору має абсолютно протилежні характеристики. Власне, оповідання про жінок-демонів, які перебувають у певному природному середовищі, становлять окрему групу української демонологічної прози. До типових персонажів оповідної традиції належать нявка, лісна, бісиця, малфа; майка, мавра, дика баба, вітерниця; яскиня, русалка, перелесниця, повітруля. Як зазначає відомий український науковець Р. Кирчів, такі оповідання є своєрідними варіаціями «відомих у східних слов'ян та інших народів вірувань у русалок, німф» [7, с. 252]. Для всіх постатей демонологічної прози характерний антропоморфний вигляд, хоча на якихось конкретних портретних характеристиках не акцентується. Специфічною ознакою зазначених демонічних персонажів є зображення фантастичного, яке помітне вже у зовнішньому вигляді. Характерною тілесною особливістю, яка є стійкою для цих демонологічних образів, є «відкрите нутро»: *«тулів їх від сторони плечий цілком отворений так, що видно і утробу, і серце, і келюхи»* [11, с. 54], *«Що то таке собі зверхи то жінка собі файна, вродлива, а тут кішки тигнутси за нев»* [18, арк.

28], *«Це з переду ек чилідина,... а з заду кижки за нею си везут...»* [10, арк. 18]. Нявки у демонологічних оповіданнях зображені з більшими відхиленнями: *«зпереду ек чельидина, а з заду видко їх утробу; ноги у них, ек у дитини, а голова жіноча»* [16, с. 206].

Вказівка на вік зазначених персонажів зводиться до характеристики – дівка, дівчата, що тісно поєднується з маркуванням краса-потворність. Підкреслимо, що потворна зовнішність властива гуцульським нявкам. Проявляється вона у поєднанні жіночої голови з дитячими ногами. Формою потворності також є оголеність демонічної істоти, що виступає як привабливою, так і лякливою ознакою. Роздягнутими найчастіше бувають русалки та нявки (навки): *«Вони цілком голі, тільки спереду носять червоні фартушки»* [5, с. 284]. Для більшості персонажів оповідної прози характерна наявність головного убору – віночка, хустки. *«А они, як танцювали, тоти нявки, тай фустки такі полищели»* [12, с. 49]. Вважають, що в таких атрибутах «була зосереджена вся магічна сила демона» [1, с. 121]. Погоджуємося з Н. Криничною у тому, що головний убір був головним етнічним і віковим показником його носія [9, с. 51]. Універсальною рисою усіх жіночих демонологічних персонажів слов'ян є довге розпущене волосся [2, с. 37], що вважається атрибутом хаотичного неспокійного «антисвіту» [4].

Ототожнення антагоніста з образом дівчини може відбуватися також на акустичному рівні, зокрема, лісна співає і сміється голосом коханої: *«Я лиш чую, як вона (лісна) співала вночі. Співала як жинка, тай усьо»* [18, арк. 27]. Спів майки дуже лагідний: *«чує такий спів делікатний, не чув ше такого з роду»* [17, арк. 28]. Зазначена особливість проявляється також у сучасних «фабульно елементарних» [13, с. 82] творах про зваблення хлопця. Крім того, типовими характеристиками звукової поведінки найчастіше є крик, писк, нявкання: *«лісна вівкала»* [16, с. 205], *«це так верещит»* [18, арк. 24], *«угукала та вівкала»* [18, арк. 26].

Здатність персонажів до комунікації з людиною виявляється у творах за двома сюжетними лініями: 1) демон кличе чоловіка на ім'я; 2) демон вступає в діалог із чоловіком. Перша схема характерна для фіксацій, в яких лісна приходить за чоловіком і виманює його: *«А то, каже, шо у димник, тудя, куда дим виходив, вилізло на дах тай каже: «Максим, ти йдеш ци ні?» ... Але чув голос, шо так сказала на имне»* [18, арк. 30], *«... плаче: «Ти вже, Іванчику, мене лишиу?»* [6, арк. 18 (зворот)].

У другій – діалог виступає типовим способом спілкування демонічної істоти, як правило майки, з людиною, наслідком якого демонічний персонаж вирішує стати дружиною хлопця.

Розглядаючи комплекс демонологічних оповідань українців, простежуємо наскрізний сюжетотворчий мотив – контакт духа з людиною. Зазначений мотив виявлено у двох тематичних блоках: 1) контакт лісної з легінем; 2) контакт хлопця з майкою. В основі першого тематичного блоку лежить мотив «лісна зваблює героя». У результаті такого контакту чоловік божеволіє: *«Та й то якесь, шо вона його забрала. Лісами вин ходив тай тая. Його найшли вже не в своїм розумі»* [18, арк. 38]. Підкреслимо, що в давнину божевіллям вважалося вселення нечистої сили у людину [4], таким чином, вказаний стан героя, який перебував у певній комунікативній ситуації з представником «того» світу, вважався ознакою причетності людини до «антисвіту». У зображенні наслідків контакту головного героя з антагоністом помітна загальноукраїнська тенденція – герой залишається живим.

Другий тематичний блок характерний також для сучасної оповідної традиції. Центральним тут виступає мотив «хлопець одружується з майкою». *«Був хлопець, не міг женитися. Пішов по ворожках. Ворожка каже: «Тобі дівка не стоїть, а стоїть майка»* [3, арк. 88]. Здебільшого демонічна істота стає дружиною хлопця через силування: *«мушу бути вже твійов жінков»* [17, арк. 41]. Часто майка погоджується та одруження, проте укладає угоду: *«...Буду я твійов жінков, але жеби ти мене нічо не питав, шо я буду робити. Бо як мене запитаєш, то вже я піду від тебе гет...»* [17, арк. 41]. Така умова дає вказівку на те, що майка як представник чужого простору володіє надприродним знанням, про яке не можна допитуватися. Джерелом виникнення вказаного оповідання слугувало вірування в існування світу свого й чужого. У зазначеному тексті змальовано співіснування таких двох категорій. Герой та антагоніст є представниками різних світів, які не можуть співіснувати в одному просторі, вони не мають спільної точки дотику.

Отже, розглянуті особливості демонологічних оповідань вказують, що у семантиці фольклорних фіксацій демонологічного змісту переважають ознаки та мотиви, котрі ототожнюють жіночі істоти з нечистою силою, на них перенесено небезпечні й ворожі для людини функції. Драматургію «Лісова пісня» Леся Українка наповнила образами,

створеними народною уявою, частково зберегла основний демонологічний зміст персонажів, проте суттєво опоетизувала фольклорний образ Мавки, надавши йому романтичного наповнення.

Література

1. Вархол Н. Жінка-демон у народному повір'ї українців Східної Словаччини. *Пам'ятки України*. 1992. № 1. С. 117–125.
2. Виноградова Л. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. Москва: Индрик, 2000. 432 с.
3. Демедюк М. Записи демонологічної прози у Богородчанському р-ні Івано-Франківської обл. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 512. 96 арк.
4. Ефимова Е. Основные мотивы русских быличек (Опыт классификации). URL: <http://www.ruthenia.ru/folklore/efimova7.htm>. (дата звернення: 05.02.2021).
5. Из уст народа. Упор. І. Франко. *Житє і слово : вісник літератури, історії і фольклору*. Видає Ольга Франко. Львів, 1895. Т. 3. Кн. 3. С. 284–415.
6. «Йеден пастух пас воли...» Вірування. Записано різними особами в західних областях України, 1897-1912 рр. *Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України*. Відділ рукописів. Ф. 28-3. Од. зб. 143. 277 арк.
7. Кирців Р. Світоглядні уявлення та вірування. *Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження*. Київ: Наукова думка, 1987. С. 243–260.
8. Костомаров Н. Несколько слов о славяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связис народною поэзиею. Костомаров М. *Слов'янська міфологія: вибрані праці з фольклористики й літературознавства*. Київ: Либідь, 1994. С. 257–279.
9. Криничная Н. А. Персонажи преданий: становление и эволюция образа. Ленинград: Наука, 1988. 192 с.
10. Матеріали етнографічні з села Хітара (як називають бойки) коло Лавочного. Пісні (без мелодій), казки та інше. Історичні, побутові тощо. Записано О.Гнатюк в с. Хитар, Славського району, Дрогобицької обл. 1895-1903 р. *Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України*. Відділ рукописів. Ф. 28-3. Од. зб. 122. 28 арк.
11. Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології. *Матеріали до української етнології*. Львів: НТШ, 1909. Т. 11. Част. 2. С. 1–139.
12. Онищук А. Народний календар. Звичаї й вірування прив'язані до поодиноких днів у році, записав у 1907 – 10 р. в Зелениці, Надвірнянського повіту. *Матеріали до української етнології*. Львів: НТШ, 1912. Т. 15. С. 1–61.

13. Померанцева Э. В. Мифологические персонажи в русском фольклоре. Москва: Наука, 1975. 192 с.

14. Скрипка Т. Фольклор і міфологія в «Лісовій пісні» Лесі Українки. *Народна творчість та етнографія*. 1991. № 2. С.31-40.

15. Українка Леся. Зібрання творів у 12 томах. Т. 12. С. 378 – 379.

16. Шухевич В. Гуцульщина. П'ята частина. Верховина, 2000. 300 с.

17. Ягело С. Записи демонологічної прози у Богородчанському р-ні Івано-Франківської обл. Архів Інституту народознавства НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 524. 102 арк.

18. Ягело С. Записи демонологічної прози у Верховинському р-ні Івано-Франківської обл. Архів Інституту народознавства НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 525. 134 арк.

УДК: 378.013.43.011.3-057.87:17.022.1

ЛІТЕРАТУРНИЙ ТЕКСТ ЯК СПОСІБ ВІЯВУ «Я»-КОНЦЕПЦІЇ У СИСТЕМІ ТВОРЧОЇ ВІЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Марія Якубовська,

кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства (м. Львів, Україна)

Марія Стахів,

кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету ім. Івана Франка (м. Львів, Україна)

Осмислення розвитку культурологічної складової у системному формуванні текстів Лесі Українки як спосіб вияву «Я»-концепції у системі творчої візії. Дані засади створюють умови наближення соціуму до загальнолюдських цінностей, що є основою психологічної безпеки суспільства. Класифікація художніх текстів Лесі Українки за наявністю міфологемно-естетичних знакових кодів дозволяє створити структуровані парадигми формування міжчасової комунікації літературного тексту як вияву системних духовних цінностей людства.

Ключові слова: культурологічна компетентність, культурологічний світогляд, дискурс, синергія слова, філософсько-психологічний код слова, мистецтво спілкування, культурологічне середовище, архетип твору.

Understanding the development of the culturological component in the systematic formation of Lesya Ukrainka's texts as a way of expressing the «I»-concept in the system of creative vision. These principles create the conditions for the approach of society to universal values, which is the basis of psychological security of society. The classification of Lesya Ukrainka's literary texts by the presence of mythological-aesthetic sign codes allows to create structured paradigms of formation of intertemporal communication of a literary text as a manifestation of systemic spiritual values of mankind.

Key words: *culturological competence, culturological worldview, discourse, synergy of words, philosophical and psychological code of the word, art of communication, culturological environment, archetype of the work.*

Тексти Лесі Українки є візією духовного становлення української ментальності. У них знаходиться закодований генетичний код народу у системі еволюційного становлення. Міфологеми «культура-особистість», «культура-освіта» у творчій інтерпретації Лесі Українки є виявом духовно-екзистенційної синергетики літературного тексту. Код художнього слова в інтерпретації Лесі Українки є творцем і хранителем духовних цінностей людства, об'єднує людей як у горизонтальному плані, так і у міжчасовому, вертикальному зрізі, сягає глибинних першовитоків, джерел, традицій, стає найголовнішим засобом порозуміння між окремими людьми, народами та державами.

Творення культурологічного архетипу – це завдання кожного покоління. Традиції культури певної епохи вирізняються певними особливими смислами. Культурологічний код – це знакова система, яка є визначальною у пізнанні певної епохи, визначення еталону її свідомості. Система психологічної безпеки ґрунтується на системі національних архетипів і виробляє методику психологічного захисту людини і суспільства у системі суспільних викликів.

У системі художніх інтерпретацій Лесі Українки особистість виступає водночас і об'єктом, і суб'єктом освітньо-культурологічної взаємодії у системі відкритого часового простору, який символізує безконечність людського буття. Взаємодія індивіда та маси у художніх візіях Лесі Українки посилює емоційно-психологічну силу індивіда, який одержує свободу як нагороду за духовне зростання та формування самоціннісних установок.

Герої драматичних поем Лесі Українки виступають своєрідною психологічною матрицею, яка стає фоном для

утвердження інноваційних духовних смислів новітньої епохи у системній зміні парадигмального світобачення. «Усунення протиставлення між близькою і далекою людиною «полягає в тому щоб у близької угледіти й викликати до життя далеку людину, ідеал людини, але не в його абстрактному, а в його конкретному заломленні» [6, с. 373].

Мова в інтерпретації Лесі Українки є велетенською стихією, океаном буття, озоновим шаром, у яких живе людина. Ідея «емоційної регуляції» [3, с. 54], яка є визначальною у творенні виховної взаємодії, визначається, систематизується, реалізується у «домі буття», що ним є мова: «Мова є домом буття. У ньому живе людина» (Гайдеггер).

Художній текст є точкою відліку, з якої починається формування людської індивідуальності. Творчість Лесі Українки як спосіб вияву «Я-концепції» людської індивідуальності виступає віддзеркаленням епохи, втілює у собі співвіднесення інноваційних парадигм.

У «Структурі наукових революцій» Кун досліджує науковий поступ як зміну **«психологічних парадигм»**. Сміливість і новаторство духовно-екзистенційного циклічного становлення людства породжують інноваційні гіпотези, нарощують м'язи новітнього мислення. Цей когнітивний процес за інтерпретацією Т. Куна, трактується як «зрушення парадигми», унікальність якої полягає як творення нового концептуального світогляду людства.

Дані інтелектуальні процеси відбуваються тоді, коли розвиток людства іде не по спіралі, а по колу. Потреба циклічності як єдино правильного поступу відбувається у системи оновлення мисленнєвої діяльності окремої людини, яка своїм войовничим бунтом кидає виклик застарілим матрицям буття. «Я-концепція» літературного тексту є універсальною платформою для емоційно-інтелектуального вибуху.

Найважливіше, що знаковий код твориться у вогні метафори як інтелектуального коду-відмички, що розчиняє навістіж двері епосі інноваційних алгоритмів новітнього часу. На наш погляд, власне смислова заглибленість тексту у її здатності до множинної багатовекторної інтерпретації створювала той прецедент, коли Леся Українка боялася поставки драм на сцені. На час творення новітньої української драми Лесь Курбас як митець проходив шлях становлення, а традиційна українська театральна традиція не була готова для системи культурологічного партнерства в інтерпретації текстів Лесі Українки.

Згідно з положеннями праці «*The Structure of Scientific Revolutions*» Куна, парадигму слід трактувати як цілісний світогляд, можна виділити, щонайменше, три аспекти парадигми: картина універсальної світобудови, дисциплінарна матриця, загальновизнаний зразок. Духовна візія художніх текстів Лесі Українки, за новітньою імперативною парадигмою, стає кодом людського буття, своєрідною фрескою доби, посилом із минулого у майбутнє.

Світова культурологічна система на даний час зазнає великої трансформації у сторону утвердження моральних цінностей нашого часу. Література стає наріжним каменем творення новітньої парадигми смислу людського буття в епоху квантового мислення.

Епіцентром поступу людського духу стає хронотоп націєцентричних текстів, котрі дозволяють сучасній особистості проектувати себе у просторі і часі, витворюючи нові екзистенційні можливості для міждисциплінарних наукових досягнень. «Особистісні цінності, якщо внутрішню їхню природу й будову виводити з процесів смислоутворення, є внутрішнім стрижнем особистості». Вони забезпечують цілісно-суб'єктивне розуміння окремих актів поведінки людини [3, с. 17].

Дискурс хронотопу літературного тексту дозволяє перейти на якісно вищий рівень осмислення літературного твору у системі творення духовних цінностей сучасності. Слово, уbrane у тканину високодуховного художнього тексту, є вічною духовною субстанцією; яка найбільшою мірою спричиняється до творення духовних цінностей особистості. Тому можемо говорити про вертикальний зріз людської комунікації на високодуховних регістрах: про вічний діалог часопростору, коли можемо розглядати творчість Лесі Українки як єдиномоментний комунікативний сегмент.

За теорією відносності Ейнштейна, відбувається своєрідна «гра з часом», який або сконцентровується, або розтягається, або завмирає у вічній сентенції нетривання. Біблійні одкровення про Слово як першопочаток світового тривання і, мабуть, засторога неоправданого несправедливого кінця людства, яке може наступити лише у тій мірі, якщо людство знехтує вогняною силою слова як духовно-екзистенційної субстанції мистецького одкровення.

Загальні положення теорії Куна можна співвіднести із системою знакових міфологем творчості Лесі Українки: рушійною силою людського буття є людські індивідуальності,

інтелектуальний розвиток людства визначається зміною парадигм, а не емпіричним накопиченням знань; науковий поступ розвивається як еволюційно лагідним, так і еволюційно бунтівним шляхом. Прикладом такого філософсько-естетичного бунту є ціннісно-знаннява естетика текстів Лесі Українки.

Література

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследование разных лет. М.: Художественная литература, 1975. 345 с.
2. Бех І. Д. «Духовна особистість у контексті освітніх викликів» // Рідна школа.– 2019, №1.–С.3–7.
3. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. (Навчальний посібник). Київ: Академвидав, 2012. 234 с.
4. Братусь Б.С. Аномалия личности. М., 1988. 298 с.
5. Кремень В. Філософія національної ідеї: людина, освіта, соціум. К., 2007. 576 с.
6. Рубінштейн С.А. Проблемы общей психологии. М. 1976, с. 373.
7. Леся Українка. Вибране. К., 1981. 234 с.
8. Сухомлинський В. Сто порад учителеві. К., 1988. 302 с.
9. Тищенко В. Викладач вищої школи: феномен професії.– Львів: Сполом, 2006. 398 с.
10. Kuhn T.S. The Structure of Scientific Revolutions. Chicago: University of Chicago Press. 1962. 345 s.

Мовознавство. Перекладознавство

*Персонологічний аспект творчості Лесі Українки.
Фольклорні мотиви, національні концепти, світоглядні
коди у творах письменниці та їх роль у формуванні
колективної пам'яті і національної ідентичності
українців. Творчість Лесі Українки в аспекті
перекладознавства*

УДК 811.161.2(092)

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ТА ЇЇ РОЛЬ У МОВНІЙ ДИСКУСІЇ КІНЦЯ ХІХ-ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Ірина Бабій,

*кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри
українознавства Львівського державного університету безпеки
життєдіяльності (м. Львів, Україна)*

У статті розглянуто питання та здобутки мовної дискусії кінця ХІХ – початку ХХ століть, яка розв'язувала питання діалектної основи української літератури мови та подальші шляхи її розвитку. З'ясовано особливості мовної особистості Лесі Українки, її мовної практики та роль і значення письменниці в розвитку української літературної мови.

Ключові слова: мовна дискусія, українська літературна мова, Леся Українка, мовна особистість, галичанізм.

Issues and achievements of the linguistic discussion (the end of the XIX c.– the beginning of the XX c.) that had an impact on the dialect basis of Ukrainian literature and its further ways of development are described in this article. Peculiarities of the linguistic personality of Lesya Ukrainka, her linguistic practice and her importance in the development of the Ukrainian literary language are also explored.

Key words: linguistic discussion, Ukrainian literary language, Lesya Ukrainka, linguistic personality, dialect word of Galychyna.

В історії української мови відбулось чимало дискусії. Сьогодення актуалізує обговорення шляхів дерусифікації, утвердження престижності рідної мови, вдосконалення мовного законодавства, місце української мови у медіапросторі, не менш актуальними залишається провописні

дискусії, вислідом яких стала нова редакція правопису (2019р.). Мовна дискусія кінця XIX ст. – початку XX ст. розв'язувала інші не менш нагальні тогочасні проблеми: полідіалектність основи української літературної мови, творення єдиного варіанта літературної мови для Наддніпрянської України та Галичини, правописні проблеми, унормування й стандартизацію літературної мови. Виникає суперечка між представниками східного і західного варіантів літературної мови, а її найактивнішими учасниками стають Б. Грінченко, А. Кримський (представниками східноукраїнського варіанта) та І. Франко, І. Кокорудз (представники західноукраїнського варіанта).

Вагомими здобутками мовної дискусії на порубіжжі XIX–XX ст., яка точилась на сторінках преси й у листуванні небайдужих українців можна вважати такі: 1) українська інтелігенція усвідомила необхідність єдиної зрозумілої для усіх літературної мови, що об'єднає українців по обидва боки Дніпра; 2) літературна мова, ґрунтуючись на живомовній основі, повинна збагачуватися запозиченнями, неологізмами; 3) визначено орієнтацію на східноукраїнське наріччя загальноукраїнської літературної мови, яка водночас активно поповнювалася лексичними засобами з інших діалектів, що дозволяло подолати небезпеку розколу не лише в мовних, а й культуротворчих питаннях; 4) унормування літературної української мови шляхом створення низки граматики і словників, які визначили подальший розвиток єдиного літературного варіанту мови [2].

Підкреслимо, українська літературна мова була витвором окремої групи освічених людей, усупереч звичним теоріям, які розглядають розповсюдження котроїсь мови як наслідок політичного руху. Українська літературна мова дає приклад «дива» й коли саме її поширення й стилістична диференціація активізували політичні процеси [8], а не навпаки.

Не залишалась осторонь мовної дискусії й Леся Українка, хоча й не була її безпосередньою учасницею. На думку І. Огієнка, Леся Українка має в розвої сучасної української мови чи не найвидатніше місце [5, с. 165]. Поетеса активно впливала на розвиток української літературної мови як свого часу, так і на перспективу. Цей вплив здійснювався у двох напрямках: її соціолінгвістичною позицією та власною літературною мовотворчістю [4, с. 137]. Розглянемо кожен з цих напрямів.

Важливим чинником у формуванні мовної особисті письменниці є найближче оточення. Вихована в українській мові, Леся розмовляла рідною мовою усюди, виявляючи неймовірну мовну стійкість, адже усвідомлювала, що мова – найважливіший національний ідентифікатор. Творчість письменниці припадає на період численних офіційних заборон української мови, однак Леся відверто засуджує політику зросійщення та заборон друкованого українського слова, відстоює право українців на шкільну освіту рідною мовою, бере активну участь у національно-культурній просвітницькій роботі. Ще одним важливим фактором, що сформував погляди Лесі Українки на розв'язання тогочасних мовних суперечок, був ідіолект національно свідомої родини Косачів, а також вплив, з одного боку, «інтелігентського койне» (Ю. Шевельов), яке склалося в колі освічених галичан, що спілкувалися з родиною Косачів, а з другого, – української інтелігенції Східної України, що засвідчує листування родини [1, с. 27].

Найвиразніше, однак, характеризують мовну особистість Лесі Українки її творчі здобутки. Художній твір передбачає копітку роботу над словом, потребує селекції мовного матеріалу. Твори Лесі Українки мають добірну, досконалу стилістичну форму, «з криці викутий словник...» [5, с. 166]. Мовна практика письменниці, засвідчує, що вона дотримувалася усталених на той час літературних передусім шевченківських традицій, тому основа її творів народнорозмовна. На слушну думку В. Чапленка, Леся Українка використала українську народну мову так, як ніхто інший з українських письменників [6, с. 225,]. На цю народнорозмовну основу органічно нашаровуються книжні й діалектні (волинські говірки) впливи, доцільне вживання запозичених слів. Зважала письменниця й на мовні здобутки галицьких українців, причому у цьому питанні Леся Українка була солідарна з Оленою Пчілкою. Обидві письменниці були орієнтовані на мовний синтез, свідомо «запліднювали» (Ю. Шевельов) літературну мову галицькими мовними елементами. Це переконливо довів, проаналізувавши численні твори Лесі Українки, Ю. Шевельов у книзі «Внесок Галичини у формування української літературної мови», зокрема мовознавець зазначає: «Використання західноукраїнського матеріалу в Лесі Українки здебільшого не має спеціального стилістичного призначення» [7, с. 91], що дозволяє констатувати: уживання галичанізмів було нейтральним. Опрацьовані й апробовані у мовній практиці галичанізми письменниця вживала не лише для

синонімічного збагачення мови, а найперше для розширення, доповнення лексичного реєстру мови тими засобами, яких бракувало. Прикметно, що західноукраїнський мовний вплив виявляється не лише на лексичному рівні, а й в особливостях побудови синтаксичних конструкцій та у морфологічних формах [7, с. 91].

Прихильно ставилася Леся Українка до запозичень з польської мови, які охоче вживали галичани. Вона вважала такі лексеми добре апробованими й адаптованими до мови освічених кіл того часу, у тому числі вони були в ідіолекті родини Косачів [1, с. 30]. Йдеться про слова спільні з польською мовою, які здавна вживали українці у своєму мовленні. Такі погляди Лесі щодо полонізмів знаходимо й у спогадах Василя Сімовича: «Чомусь усе дуже боронила таких слів, що їх сама часто вживала у своїх творах, як: *цнота* та *розпач*, та *урочий*... На аргумент, що це явні польонізми... вона відповідала: – Що мені до того, що вони були колись польські? Тепер їх уживає український народ на Волині, і то вже здавна, вони вже наші, гарні, мені подобаються, й тому я їх уживаю».

Кінець XIX – початок XX ст. ознаменувався поповненням словникового складу української літературної мови іншомовними словами, найперше термінолексемами, що засвідчує процес інтенсивної інтелектуалізації української мови. У художніх творах Лесі Українки, передусім драматичних, відобразилася і ця тенденція, адже письменниця дбала про те, щоб українська мова розвивалася на рівні інших європейських мов, прагнула до розширення її виражальних і функціональних можливостей, збагативши художній, науковий, публіцистичний стилі, поповнила епістолярій та перекладну літературу. Ліна Костено називає мову Лесі Українки мовою справжнього інтелегента, що акумулювала в собі все – інтелект і народну стихію, національну своєрідність і найвищої проби культуру мислення» [3, с. 54]. Варто додати ще один штрих до Лесиного мовотворчості, а саме її причетність, хоч і не таку активну, як у М. Старицького та Олени Пчілки, до процесу кування слів. Відомо, що саме їй приписують авторство таких слів як «промінь» і «провесна».

Усе зазначене не лише характеризує унікальну мовну особистість Лесі Українки, а й умотивовує її послідовну позицію у «великій мовній війні» на межі XIX–XX століть, яку письменниця найвиразніше сформулювала у листах до галичанина, редактора періодичних видань «Зоря» й «Народна часопись», письменника

Осипа Маковея, який, як і Леся, не брав безпосередньої участі у мовних баталіях, однак бажав, щоб українська літературна мова була одна для всіх наших земель. У листах (усього їх було п'ять) Леся Українка та Осип Маковей обговорюють не лише питання творчості, щорозу виринає проблема тогочасної мовної роз'єднаності галичан і наддніпрянців¹.

Осип Маковей у відгуках на твори наддніпрянських письменників критикує мову їхніх творів, а саме: численні «льокалізми», деякі наголоси тощо. Називає наддніпрянських українців «шарлатанами, що дурять чесну громаду, виставляючи себе знавцями мови» та «посилає їх до чотра». Леся Українка вважає закиди О. Маковея надто категоричними й несправедливими, у відповідь зазначає таке: «Коли б наддніпрянські українці мали такі права для мови в Росії, які є в Галичині, то вони б не zostалися позаду». Такі зауваги Лесі є справедливими, адже стутс української мови на різних територіях був неоднаковий: найгірше було нашій мові у підросійській Україні, таді як на Галичині її вживали публічно (Ю. Шевельов). Тому, на думку письменниці, якщо хтось із наддніпрянських письменників й припускається мовних ґанджів, то не можна «вимітати з Галичини усі українські писання» (лист від 31.10.1893 р.).

Загострення мовного конфлікту Леся Українка вбачає й у тому, що галичани донедавна ідеалізували українців, а це неодмінно призвело до розчарування; наслідком цього стало те, що «межи Галичиною й Україною в останні часи перелітають камінці». Принципову позицію письменниці демонструє також небажання здійснити, на прохання О. Маковея, мовну адаптацію для галицьких читачів свого раннього оповідання «Жаль», опублікованого в «Зорі»: «... нічого не шкодить, коли галичани побачать далекий для себе світ. Чим більше світа побачити, тим краще» (лист від 25. 09. 1893р.).

Урешті саме Леся Українка у приватному листі від 16 січня 1894 р. до Осипа Маковея поставила крапку у суперечці щодо говіркової основи української літературної мови: «Я тільки думаю, що зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі...Маю

---

¹Цитати з листів подаємо за виданням: Сімович В. Листування Лесі Українки з Й. Маковеем. – Львів, 1938. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/57736> – Назва з екрана. – Дата перегляду 31.01.2021.

надію, що мене розуміють усі добрі люди і в Галичині, і на Україні».

Отже, кінець XIX – початок XX ст. – це бурхливий і водночас дуже плідний період в історії нашої мови, що багатий знаменними подіями, які сприяли розвитку й утвердженню її соціального престижу. Однією з форм дії суспільства на мову була нормалізаторська діяльність авторитетних письменників, літературознавців, мовознавців, що виявилася у формі дискусії навколо мовних питань. Дискусія було гострою, позаяк на той час вже склалися дві мовно-літературні традиції: східноукраїнська (наддніпрянська) та західноукраїнська (галицька), але її результати були позитивними, адже її учасникам вдалося дійти згоди щодо спільного напрямку розвитку літературної мови. Саме Леся Українка, яка не брала активною участі у дискусії, найкраще підсумувала її здобутки, розглядаючи літературну мову як результат синтезування різних говорів, у поєднанні свого й запозиченого, народного й книжного й свідомо та досить послідовно здійснювала цю програму розвитку мови на багатодіалектній основі у своїй мовній практиці.

Література

1. Дзюбишин-Мельник Н.Я. Становлення лексичних літературних норм у кінці XIX століття (за книжкою Лесі Українки «Стародавня історія східних народів») / Н. Я. Дзюбишин-Мельник // Наукові записки НаУКМА : Філологічні науки. 2004. Т. 34. С. 26-31.
2. Зарінова М. Мовна дискусія кінця XIX – початку XX століть і формування літературного стандарту / М. Зарінова // Культура слова № 84. 2016. С. 179-186.
3. Костенко Л. Поет, що ішов сходами гігантів / Л. Костенко // Леся Українка. Драматичні твори. К. : Дніпро, 1989. С. 5-58.
4. Мацько Л. Лінгвостилістичний погляд на мовний світ Лесі Українки /Л. Мацько, О. Сидоренко // Лінгвостилістичні студії. 2014. Вип. 1, С.135-145.
5. Огієнко І. Історія української мови / І. Огієнко. Київ : «Либідь», 1995. 296 с.
6. Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933р.). / В. Чапленко. Нью-Йорк, 1970. 448с.
7. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – Київ: КМ Академія, 2003. 157с.
8. Шевельов Ю. Українська літературна мова / Ю. Шевельов. – Режим доступу : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/ukrayinska-mova/302-yurii-shevelov-ukrayinska-literaturna-mova> – Назва з екрана. – Дата перегляду 01.02.2021.

СИНЕСТЕТИЧНА ОБРАЗНІСТЬ ЗБІРКИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «НА КРИЛАХ ПІСЕНЬ»

Василь Будний,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії
літератури та порівняльного літературознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка
(м. Львів, Україна)*

Досліджено явище образної синестезії – однієї з прикметних стилізових ознак раннього Модерну, яка проявилася в дебютній книжці Лесі Українки «На крилах пісень» (1893) і розвивалася на наступних етапах її творчості від фольклорної стилізації до оригінальної образності. У поетиці збірки переважають метафори, епітети та інші тропи, засновані на асоціативному поєднанні відчуттєвих вражень – переважно аудіальних та візуальних, рідше – дотикових, запахів і смакових. Синестетична образність Лесі Українки спрямована на імпресіоністичне відкриття та неоромантичне одухотворення світу барв і звуків, символістичне вчування в їхню таємну метафізичну гармонію. Ці тенденції виразно сигналізували зміни, які згодом спалахнули в образній структурі наступних етапів модернізму.

Ключові слова: *поетична синестезія, звукові, зорові, дотикові, запахів, смакові образи, імпресіонізм, неоромантизм, символізм.*

The article reveals the phenomenon of figurative synesthesia - one of the notable stylistic features of early modernism, which manifested itself in Lesya Ukrainka's debut book «On the Wings of Songs» (1893) and developed in the subsequent stages of her poetic work from folklore stylization to original imagery. The poetics of the collection is dominated by metaphors, epithets and other paths based on an associative combination of sensory impressions – mostly auditory and visual, less often – tactile, fragrant and gustatory. Lesya Ukrainka's synesthetic imagery is aimed at the impressionistic discovery and neo-romantic spiritualization of the world of colors and sounds, the symbolic feeling of their secret metaphysical harmony. These tendencies clearly signaled changes that later erupted in the figurative structure of the next stages of Modernism.

Key words: *poetic synesthesia, sound, visual, tactile, fragrant, gustatory images, impressionism, neo-romanticism, symbolism.*

Синестезія - важливе знаряддя метафоричного інструментарію: малюючи одне відчуттєве враження крізь призму іншого, поєднуючи їх у суголосні чи контрастні

інтермодальні асоціації, цей мистецький засіб провокує читачеву уяву до творчої співпраці. За спостереженнями І. Денисюка, А. Бублейник, В. Саєнко, А. Шулінової та інших дослідників, синестетична образність займає помітне місце в поезиї Лесі Українки. Мета моєї стислої розвідки – простежити еволюційні тенденції цього мистецького явища на матеріалі дебютної збірки «На крилах пісень», яка підсумувала початковий період Лесиної творчості – 1880-1892 роки.

Якою є природа поетичної синестезії? Зі структурного погляду, синестетичний образ має форму предиката, який означає зображуваний **предмет** за допомогою невластивої для нього відчуттєвої ознаки. У збірці Лесі Українки синестетичне означення буває виражене у формі епітета (*Горе тому, в чие серце ті **сльози** огнисті кануть* [6, с. 84-85]), метафори (*І, може, зустрінься **пісня моя самотная** / У світі з **пташками-піснями**, / То швидко полине тоді тая гучная згряя / Далеко шляхами-тернами* [6, с. 45]), порівняння (*Од місяця **промені** впали... / В сльозах йому сріблом заграли* [7, с. 37]), оксиморона (*Зорі, **темряви** погляди ясні!* [6, с. 50]).

У тематичному аспекті синестезія робить зримими явища слухові (**Голос** блискучий, мов крига ясная [7, с. 38]), дотикові (*Палають страшні, незагойні **рани** / На лоні у тебе, моя Україно!* [6, с. 73]), запахові (троянда **пахом...** / *Красила садок* [6, с. 62]), приступними для слуху – враження зорові (**промінь** тихесенький [6, с. 46]) й дотикові (*Чом я не маю огнистого слова, / Палкого...* [6, с. 63]), відчутними на дотик – зорові (*Отруїли ясні зорі / Серденько мені* [6, с. 51]), слухові (**той спів** розлягався, ...затремтів – і порвався [7, с. 34]), запахові (*Тонкі пахоці квітів з садочку* [7, с. 31]), смакові (*Здавило серце почуття гірке* [6, с. 68]), а на смак – ефекти зорові (*Он **зоря** покотилась, – то гірка / Докотилась сльозина небесна* [6, с. 50]), запахові (*Сей **пах**, мов отрута яка!* [6, с. 70]) тощо. В неоромантичній творчості Лесі Українки зорово-слухова синестезія переважає над дотиковими й, особливо, запаховими та смаковими означеннями, оскільки дає змогу спроектувати зображуваний предмет на духову площину.

Традиційні джерела синестезії були різнорідними – уснопоетичними і книжними. Треба мати на увазі, що в Лесі Українки й інших митців раннього Модерну образи фольклорного та романтичного походження, які нерідко критика сприймала як стилістичні кліше, поступово стали виконувати важливу декоративну функцію як елементи

сецесійного стилю, а також наповнювалися неоромантичним та символістичним змістом. Хронологічний огляд текстів дебютної збірки виявляє тенденцію переходу від узвичаєних синестетичних означень до самотутньої образності. Скажімо, в 1892 році вислів *зелений шум* [6, с. 65] поетеса виділила лапками як цитату з народної веснянки, а в 1894 році застосувала як оригінальне звуко-зорове означення весняного ландшафту: *Все ожило, усе загомонило – / Зелений шум, веселая луна!* [6, с. 121].

У попередників – П. Куліша, М. Старицького, І. Франка – Леся переймала романтичну й реалістичну образність, але трансформувала її в горнилі неоромантичної поетики. Скажімо, традиційне дотикове означення *палкий* (**погляд, любов** – у ліриці О. Кониського; **завзяття, серце** – у М. Старицького, **усміх** – в І. Франка) у Лесі розширило свій тематичний діапазон: у збірці цей означник описує **жагу** [6, с. 87], **гадки** [6, с. 72], **слово** [6, с. 63], **сльози** [6, с. 84], **погляд** [6, с. 58], **тугу** [6, с. 74]. Як у А. Міцкевича («Бахчисарай»), М. Старицького («Де мені подітись з лютою нудьгою...»), так і в Лесі Українки *перлами* означено сльози (назва циклу «**Сльози-перли**»), а ще – дорогу, хвилю, дощі... Якщо в П. Куліша *мова... у піснях, як срібло чисте, дзвонить* [3, с. 481], у М. Старицького *...срібною хвилею / Стелеться полем туман* [4, с. 47], то в Лесі Українки срібною барвою означено не тільки місячне сяйво, промінь, блискавиці, стріли, крила, а й мить щасливу, наче сон (**Потопая в сріблястому сні** [6, с. 102]).

В імпресіоністичних поезіях синестезія прислужилася до зображення світу, сповненого яскравих барв і хитких тіней, мелодійних звуків, таємних шумів і причаєної тиші, легких пахоців і несподіваних доторків, як у циклі «Подорож до моря», де *розтопленням сріблом блищать річки* [6, с. 92], *хвилі, мов квіти барвисті* [6, с. 92], *прозора, глибока вода, / Немов оксамит, зеленіє* [6, с. 97].

Загальновживані, узвичаєні, стерті, фольклорні і книжні метафори поетеса перетворює на витончені, примхливі образи. В її збірці відбувається імпресіоністична співгра кольорових тонів із напівтонами (**дорога блакитно-перлиста** [6, с. 95]), із візуальною (**срібнокудрі хвилі** [6, с. 95]) та звуковою (**пісні соловейкові дзвінко-сріблесті** [6, с. 48]) ознаками зображуваного предмета. Поєднання улюблених у народі і в Лесиній творчості («Сім струн», «Кримські спогади», «Лісова пісня» та ін.) золотого і блакитного кольорів (*Певне, се країна світла / Та злотистої*

блакиті, / Певне, тут не чули зроду, / Що бува негода в світі! [6, с. 99]) невдовзі в Тичининському «Золотому гомоні» набуло не лише етноестетичної, а й державницької символіки.

Для Лесиних неоромантичних означень притаманний гіперболізм, який робить їх надзвичайно піднесеними (**Голосом дивним** співець чарівливий / Садки розвивав [6, с. 62]; лілеї блищали ясною **росою**,/ Що горіла, наче самоцвіти [6, с. 86]) та надмірно загостреними (**Досвітні огні**, переможні, урочі, / Прорізали темряву ночі [6, с. 69]; Як душно, як тісно, немов у темниці! / **Сей пах**, мов отрута яка! [6, с. 70]; Ох, **сльози палкі** – вони душу палили, / Сліди полишили огнисті навіки [6, с. 74]).

Характерними для неоромантизму є взаємно-зворотні метаморфози зображуваного предмета та означення. Скажімо, в поемі «Місячна легенда» спершу місячні промені порівнюються зі струнами (Мов струни, ті **промені** срібні...), а відтак на них грає янгол величний: ...*тихо* руками до **струн променистих** / Співець яснокрилий торкнеться [7, с. 30]. До речі, слово «промінь» не є неологізмом Лесі Українки, як то часто вважають, адже раніше його вживав у своїй поезії М. Старицький.

У творах символістичного забарвлення синестезія, яка встановлює відповідності між різними відчуттєвими враженнями, ґрунтувалася на тужливому прагненні відновити відчуття цілісності світу, втрачене в епоху раціоналістично налаштованого Позитивізму: ...Промовля до нас небо **вогнями**. / Горда, ясна, огнистая мова! / Лється промінням річ та велична! / Та ми прагнем лиш людського слова, / І німа для нас книга одвічна... [6, с. 50]. Цей засіб бере участь у фантастичному перетворенні дійсності: вона стає поетичною реальністю – іншим світом, дивно зміненим і до того ж не зовнішнім, а бажаним, хоча й не досяжним, а лише містично відчуваним внутрішнім усесвітом ліричного Я.

Вплетена в суґестивну поетику таємничого натяку, синестезія розмиває межі між дійсністю, сном і мрією, хвилюючи одночасно читачеву свідомість і підсвідомість: *В темну безсонную ніч, в передсвітнюю чорну годину, / Втомленим очам моїм вельми дивна поява з'явилась: / Темно-червонеє світло, неначе той **одблиск пожежі**, / Лихо віщующий, темряву ночі розсунув...* [6, с. 84].

Як у Франкових «Каменярах», Лесина поезія «Сон» розгортає тривожне і неясне, наче відгомін ґотичної легенди,

видіння – «світовий оргáн», що нагадує скелю, до якої було прикуто титана Прометея, ховає в собі потужний і величний «гук», здатний встановити справедливий світовий лад: *Як визволить той **гук**, що замкнутий в скелині, / Що має гучно в світі залунати?» [6, с. 76]. В обох творах подібна семантика зорових (скеля), звукових (голос і гук) та духова експресія дотикових образів: у І. Франка – *І всі ми, як один, підняли его[□]ру руки / І тисяч молотів о камінь загуло* [8, с. 66]; в Лесі Українки – *...ти орган порушить можеш / Не дужою, та смілою рукою* [6, с. 76]. А в синестетичному образі іскри любові братньої («та **іскра** тиха тліла, не вгасала, / І розгорілася багаттям ясним [6, с. 58]) у поезії «Коли втомлюся я життям щоденним...» вчуваємо інтертекстуальне відлуння Шевченкового «Єретика».*

Авторка застосовує синестезію для творення поетичної концепції природи й мистецтва, оскільки її вабить суголосся віддалених сфер, гармонія розмаїття. Пейзажні образи вона транспонує з реального (референційного) в духовий (символічний) план. Засобом такої транспозиції часто виступає стихія вогню (зоря, сяйво, промінь тощо) як символічне джерело натхнення й любові, породжене напругою контрастних архетипів, як-от «світло – темрява», «вогонь – вода», «тіло – дух», наприклад: *плаче / Небо **зорями-сльзьми** над нами* [6, с. 50]; *Моя люба зоря ронить в серце мені, / Нече сльози, **проміння** тремтяче...* [6, с. 51]. А в поезії «На давній мотив» ампліфікаційне нанизування немислимих означень одушевляє квіти й надихає їх нестямними почуттями: *...**рожі** паленіли / Від кохання й радості ясної / І цвіли, тремтіли та горіли / Від жаги палкої, таємної* [6, с. 87].

Неймовірні метаморфози відбуваються зі словом-піснею: ліричне Я ототожнює поезію то з вільним птахом, то з чарівною зброєю, то з магічною духовою силою власного творчого єства: *Може б, та щира, гарячая **мова** / Зломила зиму! / І розлягалась би завжди по гаю / Ясна-голосна / **Пісня**...* [6, с. 63]. А ось синестетична ампліфікація, побудована з низки умовних закликів, спонукань чи побажань: *Плинь, **моя пісне**, як хвиля хибкая, – / Вона не питає, куди вона плине; / Линь, **моя пісне**, як чайка прудкая, – / Вона не боїться, що в морі загине. / Грай, **моя пісне**, як вітер сей грає!* [6, с. 101]. До вражаючих оксиморонних ампліфікацій Леся Українка вдавалася й пізніше – в поезіях «Де поділися ви, голоснії слова...» (1900), «Чи тільки ж блискавицями літати...» (1901) та інших творах.

Характерна еволюція образного концепту *гіркоти* (напр. *гіркого слова* [7, с. 28], а також **поклику, пісні, почуття, ридання, сльози, туги, жалю**) від традиційного однозначного епітета до філософічного лейтмотиву *пекучої гіркої правди* [6, с. 126], що видозмінювався в різних сюжетно-образних та морально-етичних варіаціях («До товаришів», 1895; «Кассандра», 1908 та ін.).

Під пером Лесі Українки образне означення не раз набуває сміливої новаторської форми, як-от у поетичній синестеземі *І легкая згряя акордів перлистих / Із неба на землю полетється* [7, с. 31] – тут спостерігаємо динамічне просторовання (стрімкий рух від неба до землі) музичного враження (**акорди**), переплетеного із зоровим (*згряя*) і дотиковим (*легкая*). Візуалізація звукових образів задля створення настроєвих і концептуальних ефектів поширилася у ХХ столітті. Скажімо, в М. Вороного *акордами проміннострунними / День хвилював і тихо гас* [2, с. 138], у П. Тичини – *акордились планети* [5, с. 37] й *...ліс мовчав у смутку, в чорному акорді* [5, с. 44], а в Б. І. Антонича – *алеями акордів сонце йде у сад музики дальній* [1, с. 160].

Таким чином, уже в дебютній збірці Лесі Українки синестезія явила притаманне молодій поетесі проникливе сприйняття строкатого бентежного світу, яке вона розвивала на наступних етапах творчого шляху. Метафоричне змішування різнорідних відчуттєвих означень дало змогу по-імпресіоністичному освіжити бачення дійсності, неоромантично трансформувати її в поетичну реальність і символістично переводити погляд на внутрішнє осягнення метафізичних сутностей буття.

В ансамблі з іншими мистецькими засобами синестетичні образи Лесі Українки сигналізували зміни в структурі поетичного мислення, які допровадили до «Сонячних кларнетів» Павла Тичини і зберігають свою новизну й донині.

Література

1. Антонич Б. І. Повне зібрання творів. Львів: Літопис, 2009. 968 с.
2. Вороний М. Поезії. Переклади, Критика. Публіцистика. Київ: Наукова думка, 1996. 699 с.
3. Куліш П. Вибрані твори: В 2 т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1994. 752 с.
4. Старицький М. Твори: У 8 т. Т. 1. Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1963. 629 с.

5. Тичина П. Г. Зібрання творів: У 12 т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1983. 734 с.

6. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. Т. 1: Поезії. Київ: Наукова думка, 1975. 446 с.

7. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. Т. 2: Поеми, поетичні переклади. Київ: Наукова думка, 1975. 367 с.

8. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т.1. Київ: Наукова думка, 1976. 502 с.

УДК 811.161.2'42:821.161.2.09(092)

ЦИТАТИ ЯК КОМУНІКАТИВНО-ОЦІННІ ОДИНИЦІ ЕПІСТОЛЯРНОГО ДИСКУРСУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Уляна Галів,

кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна)

У статті досліджено й охарактеризовано природу цитати в епістолярному дискурсі Лесі Українки. На основі апробованої традиційної класифікації запропоновано власну типологію цитат стосовно аналізованих текстів, з'ясовано джерела їх творення. Розглянуто основні функції цитат в епістолярії Лесі Українки. Звернуто увагу на їх графічне оформлення.

Ключові слова: цитата, епістолярний дискурс, функції цитат, мовна особистість автора, комунікативно-оцінна одиниця.

The nature of the quotation in the epistolary discourse of Lesya Ukrainka is investigated and organized in this article. On the basis of the tested traditional classification the own typology of quotations concerning the analyzed texts is offered, sources of their creation are found out. The main functions of quotations in the epistolary of Lesya Ukrainka are considered. Attention is paid to their graphic design.

Key words: quotation, epistolary discourse, functions of quotations, linguistic personality of the author, communicative and evaluative unit.

Постановка наукової проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. В українській лінгвістиці останнім часом усталилася думка про художню цитату як стильову норму тексту, словесний знак, завдяки якому вербалізується культурна пам'ять народу. Абсолютними корелятами до

згаданого терміна неодноразово виступають: «алюзія», «ремінісценція», текст у тексті», «чуже слово» тощо.

Багатофункціональність цитати дозволяє говорити про універсальний характер цього мовного явища. Але, досліджуючи ідіостилю конкретного письменника, науковці все частіше розглядають цитату у світлі діалогічно-інтертекстуальних відношень [6, с. 78]. Зокрема наголошують на здатності зумовлювати «рекурсивні відношення діалогічності тексту із семіотичним універсумом культури» [5, с. 716].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цитату як основний виразник додаткової семантики та оцінності в художніх текстах досліджували: Г. Сюта, В. Калашник, С. Єрмоленко, К. Козицька, Т. Піндосова та ін. У полі зору лінгвістів – феномен цитатності в поетичному дискурсі. Зокрема, Г. Сюта дослідила одиниці, які наповнюють цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття [6]. Епістолярний дискурс Лесі Українки в цьому ракурсі залишається поза увагою мовознавців.

Формулювання мети і завдань дослідження. Мета статті – вивчення та аналіз феномену цитатності в епістолярії Лесі Українки. Реалізація мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) проаналізувати цитати з епістолярію авторки на структурному рівні; 2) запропонувати типологію цитат стосовно аналізованих текстів; 3) з'ясувати джерела творення цитат та їх функції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цитатність – одна з найяскравіших рис мовостилію Лесі Українки. Нетрадиційний авторський виклад у суголосі з влучними думками-вкрапленнями відомих світових митців чи авторів-сучасників, а то й просто зразків народної творчості – те, що формує епістолярій письменниці, творить його міцні підвалини.

Кожен із листів Лесі Українки – глибокий інтелектуальний наратив, скерований до відповідних адресатів – Івана Франка, Ольги Кобилянської, Михайла Павлика, Агатангела Кримського, Михайла Драгоманова та ін. Поєднуючи ознаки публіцистичного та наукового стилів, він є експлікатором різнотипних поліфункційних цитат.

На **структурному рівні** у листах Лесі Українки простежуємо **цитати-слова** («Ті *«сторінки»*, на які Ви натякаєте..., боліли мене» (340)), **цитати-речення** («Ви самі сказали про поетів: *«Най будуть щирі, най будуть щирі!»*» (294)) і **цитати-висловлювання** (*Requiescat in pace!* (Хай в

мирі спочиває! (130)). Останні можуть підлягати трансформації (граматичній перебудові, заміні елементів тощо).

Цитати-слова авторка вживає не просто як «чуже слово» (фрагмент з листа адресата), а й часто надає йому певного оцінного значення з відтінком іронії чи навіть сарказму. Наприклад: «*Єпархіалки зробили антирелігійний бунт, і ходять чуточки про якісь несамовиті «кошунства» і «безчинства» в тій школі...*» (336); «*...Ви ж не збираєтесь до нас ні тепер, ні взагалі, так нащо ж я маю настирятися Вам з тими звістками, де, коли й куди «кочує» наша вічно мандрівна родина...*» (337).

Цитати-речення – це, як правило, прості двоскладні структури (поширені або непоширені), як-от: «А Лаговський плакав: «Бідний я» (349). Проте в епістолярії авторки трапляється цілий ланцюжок цитат, що творять своєрідний мінідискурс. Яскравим прикладом цього є фрагмент листа до Івана Франка: «Я була б Вам дуже вдячна за те, хоч і сором мені, що завдаю Вам роботу. Ваші пісні починаються так: 1) «*Ой на горі лен поламався, а до мене дяк женихався*»; 2) «*Ой чи не ти то гребелькою йшла, ой чи не ти то хусточку знайшла*»; 3) «*На воді човен вихитується*»; 4) «*Ой на горі біла глина, ой, ой, ой*» (330).

Цитати-висловлювання Леся Українка здебільшого будує на матеріалі з інших мов – німецької, французької, італійської, латинської, рідше – російської. Цей «високий тон» листування свідчить про небуденний спосіб мислення і освіченість авторки, виокремлює її світоглядні позиції. Для прикладу, у листі до М. Косача читаємо: «*Usque tandem, Catilina!...*» («Доки будеш, Катіліно!...» (лат.)) etc., *можеш ти мені гукнути, стративши всяку терпеливість при читанні моєї harangue*» (247). Глибокий зміст у поєднанні з експресією віднаходимо у рядках, адресованих О. Кобилянській: «*Браво, панно Ольго! Es lebe die Kunst! Es lebe die Freiheit!*» («Хай живе мистецтво! Хай живе свобода!»(нім.)) (267).

Беручи до уваги лінгвокогнітивну специфіку цитат, слушно вважаємо класифікацію, запропановану З. Мінц, де дослідниця виокремлює: а) власне цитати; б) перефразування «чужих слів»; в) цитатні знаки-вказівки (здебільшого власні назви чи цитатні імена) [3, с. 400]. Однак, вважаємо, що до запропонованих вище пунктів можна ще додати самоцитату (цитування власних творів або думок).

Отже, проілюструємо обрані класифікаційні типи прикладами.

А) **власне цитати**: «Врешті, як казали «січовики»: «Та вже ж раз заїхали до нас сюди, хто зна, чи ще коли трапиться, то вже мусите все бачити, що лише дасться побачити» (248); «так їй же всякі обвинувачення як горох об стіну, вона знає одно: «Як не будеш їсти, то будеш голодн» (344) – до А. Кримського.

Б) **перефразування «чужих слів»**: «чи то по неволі, а чи й по волі скрізь ведеться» (247); «Воно таки погано, що український літератор не може «в своїй хаті» ні шеляга заробити...» (284) – прецедентне джерело – поезія Т. Шевченка.

В) **цитатні знаки-вказівки**: «так і нашим «Катонам та Цицеронам» біг не дав такого «пустяка», як літературна здатність» (301); «Лісову пісню» я потім так від хорувала, що боялася повороту зимової історії...» (379); «Коли тобі подобається «Королівна», то візьми її у «Рідний край» (378); «Загальний титул «На крилах пісень» посилаю. Передмови не буде» (254).

Г) **самоцитати**: «Господи, та за що він мучить так самого себе?!» – думала я про Вас» (340); «Бачу з рецензій, що люди занадто повірили зарозумілим словам неглибокого психолога Дон-Жуана про Долорес: «Се тільки тінь моя» (395) – цитує власний твір «Камінний господар». «В небі місяць страшний» справді краще справити, – нехай буде «В небі місяць з'явився смутний». (255) – у листі до Франка.

Джерелами творення цитат в епістолярному дискурсі Лесі Українки є: усна народна творчість; біблійні тексти; античні сюжети; іншомовні одиниці.

Активні одиниці епістолярного текстотворення – цитати з усної народної творчості – українські (зрідка – російські) прислів'я, приказки, фразеологізми, крилаті вислови.

Одним із вагомих засобів авторського мовомислення є фразеологізми.

Будучи виразниками морально-етичних категорій та психофізичних процесів, вони не тільки відображають об'єктивну дійсність, а й актуалізують художнє мовлення: де не поткнись (245); зв'язала собі руки (245); все більше ваги набирає (246); кебети не маю (230), братися за діло (232), угнітатися духом (232); битися, як риба об лід (246); передавати куті меду (260); скрутити голову (290); як за денежку пістоль (338); пити кров (379); і циганські діти не милі (256); скрипя серцем (359).

Певних семантичних конотацій та емоційного переосмислення набувають трансформовані фраземи. Так, яскравий стилістичний ефект досягається завдяки видозміні

усталених мовних одиниць «висмоктати всі соки» та «ховати камінь за пазухою». Оказіональна трансформація сприяє ще більшій колоритності висловлювання, наповнює висловлювання додатковим змістом: «... все-таки обидві сторони (поляки і русини) ні крихітки одно одному не вірять і за пазухою ховують добрі каменюки на всякий случай...» (245); «...але тим більше треба з ним боротись, а не потурати йому, бо воно може висмоктати всі здорові соки життя з народу» (246).

Особливою групою комунікативних одиниць у межах фразеології є прислів'я та приказки, які відображають національну особливість людського світосприйняття: «Говори, Грицю, богородицю, а я буду господи помилуй» (279); «Ти йому образи, а він тобі луб'я» (279); прийшла коза до воза! (301); Не дав біг свині ріг! (301); «Як хто дурний, то це назавжди» (299); «наплювала б і на нього, й на його батенька» (341); «Не тільки світа, що в вікні» (245); «Худой мир лучше доброй ссоры» (320); «насильно мил не будешь» (322)

Звернення Лесі Українки до біблійних текстів продовжує українську мовну традицію. Цитати зі Святого Письма чи їх трансформації є цілком самодостатніми комунікативно-оцінними одиницями і свідчать про багатий духовний світ мовної особистості автора. Письменниця вдається до новозавітніх євангельських сюжетів, цитує листи апостола Павла, майстерно вводить у свої тексти імена біблійних персонажів. Наприклад: «Рахіль плаче і не хоче потішитись по дітях своїх, бо їх немає...» (292); «І я думаю, що, коли по наказу тавматургів: «Встань і йди!» –мертві і хворі люди справді вставали і йшли, то, певне, вони не були мертві і такі хворі, як здавалось» (293); «...йому знов приходитьсь дуже задумуватись про той «хліб насущний», та добре, що здоров'я все немов трохи ліпше» (286); «...або ще «комунізмом» добродійного багача, що кидав «крихти від свого стола» комуні «псів, що сидять під столом пана свого» (354).

Ознаки авторитетного «чужого слова» містять поодинокі цитати з античних текстів, що виразно вказують на прецедентне джерело: «бо, як мовить Гомер, «що раз дано, того одбирать не годиться» (232); «При тій спосібності забори «Руфіна і Прісцилли» (рукопис) і прилучи до того архіву, що є в Кам'янці» (376).

Левову частку епістолярного дискурсу Лесі Українки становлять крилаті вислови латинського походження: «means sana in corpore sano» (здоровий дух у здоровому тілі) (232); «Fiat

voluntas Fati» (Хай буде воля долі) (338); «*Confiteor! Mea culpa!*» (Визнаю! Моя провина!) (339); «*horribile dictu!*» (страшно вимовити!) (335) та ін.

У листах авторки цитати, як правило, займають міжтекстову або передтекстову позиції: *Cher confrere!* (Дорогий собрате! (фр.) – передтекстова цитата; «*Ви з Вашими героями una pars, а я і ті жінки – altera pars*» (лат.: одна сторона, друга сторона) (350); «...отже, на сей раз *Dichtung und Wahrheit* не стали в суперечність» (нім.: вигадка і правда) (262) – міжтекстові цитати у складі речення. Проте в непоодиноких випадках виступають окремою синтаксичною одиницею: *Evviva la vita!* (Хай живе життя!) (італ.)) (351).

Французький вислів *Quand on est bête, c'est pour toujours* (Як хто вже дурний, то це назавжди) (299, 378), що має саркастичне звучання, у текстах Лесі Українки зустрічаємо двічі. До однієї із цитат авторка подає коментар: *це про коректора*.

До кожної іншомовної цитати, яка походить із маловідомого чи широковідомого прецедентного джерела, Леся Українка подає коментарі у примітках.

Усі вищезгадані джерела творення цитат свідчать про глибокий лінгвокультурний та інтелектуальний досвід мовної особистості автора.

Функції цитат. В аналізованих текстах цитати поєднують в собі низку загальних і спеціальних функцій, серед яких особливу нішу займають **номінаційна, діалогізаційна та експресивно-оцінна**.

Номінаційна функція забезпечує вторинну, образну номінацію осіб, явищ, дій. Такі цитати, що апелюють до мовно-культурної пам'яті, є добре впізнаваними, часто виходять за межі вербально-семантичного рівня і сприймаються читачем як прецедентний текст. Наприклад: «Хто була та Рахіль? Може, якась невідома жінка часів Ірода? А може, «*будівниця дому Ізраїля*»? (292); «Вже ж у когось чорненького, у тої *Wunderblume!*» (нім.: чарівної квітки) (307).

Діалогізаційна функція містить в собі комунікативну ознаку будь-якого художнього дискурсу. Вона є однією з домінантних для епістолярію Лесі Українки. Кожен лист авторки – це окрема модель прозового (уявного) діалогу з адресатом-інтелектуалом, яку вербалізують різноструктурні й різномовні цитати. Для прикладу: «Ви сказали, що дійсно мусили «*скрутити голову*» планові через незалежні від Вас причини: «*умови моєї роботи...умови мого життя...умови*

нашої сцени...» (289); «Ви децю проминули, наприклад, негромадську лірику у Конопніцької, а вона, хоч і приглушена у неї, та все ж доволі цікава з того погляду, як на ліричних-поетах громадянах відбивається упертість особисто людської натури, що не дає себе заглушити навіть найміцнішими і найцирішими загальнолюдськими інтересами: *chassez-la par la porte, elle revient par la fenetre*» (фр.: женить її в двері, вона повернеться через вікно) (288).

Щодо **експресивно-оцінної функції**, то варто зауважити, що її творять ціннісні позиції автора. Оцінність цитат у досліджуваних текстах зазвичай набуває позитивного або негативного характеру. Порівняймо: «Ви для мене *l'ami de la sainte Poesie, la plus grande et la plus constante de toutes mes amies*» (фр.: друг святої Поезії, найбільшого і найпостійнішого з усіх моїх друзів) (323) – до І. Франка і «А так, щоб *я до них по-чеськи, а вони до мене по-песьки*», то, бігме, не буду терпіти більше ніколи...» (391) – з листа до матері.

Графічне оформлення. На рівні візуального сприймання визначити межі цитати допомагають графічні маркери, а саме: лапки, напівжирний шрифт, курсив. Прислів'я, приказки, фраземи в одних випадках подані в лапках, в інших ні. Порівняймо: «Казку сю я хотіла послать в Галичину в дитячий журнал, якщо вдасться мені добре ця проба, то писатиму більш, якщо ні, то, значить, – *кебети не маю!*...» (230) і «Запевне ти будеш на репетиціях, отже, прошу тебе, вмов головну актрису, хто б вона не була, щоб вона не передавала *куті меду*, себто щоб не впадала занадто в істерику...» (260).

Іншомовні крилаті вислови у листах графічно не виділені. Усі авторські цитати подаються в лапках. Наприклад: «*Fais-toi chroniqueur, mon ami Gringoire, fais-toi chroniqueur*» («Ставай хронікером, мій друже Гренгуар, ставай хронікером» (фр.)), – згадую я пораду іронічно-меланхолічну автора...» (332). Крилаті вислови, афоризми, а то й просто власні сентенції, записані латиницею, Леся Українка подає без лапок. Часто вони займають міжтекстову позицію і оформлені як вставлені конструкції, репрезентовані простими двоскладними реченнями: «Та що робити – *c'est plus fort que moi* (це сильніш за мене (фр.)) – і Кльоня має благородство не докоряти мені за се» (331).

Висновки та перспективи наступного дослідження. Простеживши природу цитати в епістолярному дискурсі Лесі Українки, робимо висновок про те, що досліджуване явище – це і мовно-естетичний, і інтелектуальний знак, і засіб комунікації.

Феномен цитатності в листах письменниці настільки частотний і оригінальний, що на основі нього можемо говорити про неповторну мовну особистість автора, що проявляє себе на вербально-семантичному, лінгвокогнітивному та мотиваційно-прагматичному рівнях. Перспективу нашого дослідження вбачаємо у більш детальному вивченні цього мовного явища у творчості письменниці та укладанні цитатного тезаурусу прозової мови Лесі Українки.

Література

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. 6-е изд. М. : Изд-во ЛКИ, 2007. 264 с.
2. Мацюк З., Фенко М. Фраземіка в контексті епістолярію Лесі Українки. Лінгвостилістичні студії. 2014. Вип. 1. С. 146 – 153.
3. Минц З. Г. Функции реминисценций в поэтике А. Блока. Труды по знаковым системам. Вып. 6. Тарту, 1973. С. 383 – 413.
4. Переломова О. О. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект: монографія. Суми: Вид-во СумДУ, 2008. 208 с.
5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2010. – 844 с.
6. Сюта Г. М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття. К., 2017. 384 с.
7. Українка Леся. Зібрання творів : у 4 т. К.: «Дніпро», 1982. Т. 4: Оповідання. Статті. Листи. 434 с.

УДК 811.611

АКСІОСФЕРА «СВОЯ ЗЕМЛЯ» - «ЧУЖА ЗЕМЛЯ» В ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Лариса Гонтарук,

кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

Аналізуються аксіосфера ‘Своя земля’ та її опозиція ‘Чужа земля’ в поезії Лесі Українки. З’ясовано, що до першої аксіосфери належить Україна, до другої – Росія, Польща, Крим. Польща і Росія оцінюються негативно, тоді як негативна оцінка стосується Криму

тільки в діахронному зрізі, а в синхронному вона швидше позитивна, що зумовлено спільною долею цих двох незалежних в історичному вимірі держав, які потрапили в колоніальне становище в межах Російської імперії.

Ключові слова: аксіосфера 'Своя земля' – 'Чужа земля', експліцитний спосіб, імпліцитний спосіб, конотативна лексика, демінутиви.

The axiosphere 'My Land' and its opposition 'Another Land' in the poetry of Lesya Ukrainka are analyzed. It was found that the first axiosphere includes Ukraine, the second - Russia, Poland, Crimea. Poland and Russia are assessed negatively, while the negative assessment applies to Crimea only in the diachronic context, and in the synchronous it is positive, due to the common fate of these two independent states, which found themselves in a colonial position within the Russian Empire.

Keywords: axiosphere 'Own land' - 'Alien land', explicit way, implicit way, connotative vocabulary, diminutives.

Поняттєвій категорії 'Свій/Чужий' у слов'янському мовознавстві приділено чимало уваги. Зокрема, у цій ділянці працювали українські лінгвісти - М. Жуйкова; А. Юдін, А. Непоп-Айдачіць; польські мовознавці - Є. Бартмінський, В. Хлебда, Р. Гжегорчикова; болгарські - Є. Анастасова, Є. Руденко, К. Михайлова; сербські - Д. Айдачіць, А. Руденкович; чеські - І. Ванькова; російські - С. Толстая, А. Мороз, О. Белова та ін. Їй присвячено 19 [7] і 20 [8] випуски польського журналу «Етнолінгвістика», а також захищено дисертацію з української фольклористики О. Олійник [4]. Така велика увага до концепту 'Свій/Чужий' очевидна – це універсальна концептуальна опозиція, яка пронизує усі найважливіші сфери життя окремої людини та цілого суспільства, а також вибудовує конкретні моделі поведінки (у тому числі й мовленнєвої), притаманні певному суспільству (порівняйте [3], [6: 39]). Те, як сприймаються представники різних етнічних груп, детерміновано загальнокультурною опозицією 'Свій-Чужий', а також пов'язано з актуальними відносинами і конфліктами між певними групами [2:178], [1]. Оскільки стереотип 'Своя земля' та її опозиції 'Чужа земля' є складовими аксіосфери 'Свій - Чужий', то й будемо їх досліджувати крізь цю опозицію.

Метою дослідження аксіосфер 'Своя земля' – 'Чужа земля' на матеріалі аналізованих поезій є з'ясування того: 1) що відносить до цих сфер Леся Українка; 2) які складові елементи аксіосфер 'Своя земля' – 'Чужа земля'; 3) чи елементи

аксіосфери 'Чужа земля' містять аналогічні конотації, чи різняться між собою. Завдання: 1) вибрати з текстів поняття, що містяться в аксіосферах 'Своя земля' – 'Чужа земля'; 2) з'ясувати їхнє семантичне та аксіологічне наповнення; 3) виявити протиставлення та зіставлення аксіосфери 'Чужа земля' з аксіосферою 'Своя земля'; 4) виявити оцінки та судження про 'Своє' та 'Чуже' Лесі Українки.

Матеріалом для аналізу стали поезії Лесі Українки. Збірник, виданий 1977 року, тобто у радянський період. Це важливий факт з огляду на відбір матеріалу, який носив тоді переважно ідеологічний характер. Незважаючи на це, нам вдалося досить повно відновити аксіологічне наповнення сфери 'Своя земля' та її опозиції 'Чужа земля', застосувавши когнітивні методи дослідження. Поезія, що розглядається у цій статті, писалася впродовж 1880 – 1911 років. Тобто, Правобережна Україна у цьому періоді перебувала у складі Російської імперії. Такий стан речей тривав більше півтора століття, а отже, шість поколінь українців уже встигло народитися і померти під владою російських царів.

Мовний матеріал аналізованої поезії свідчить про те, що центральним ціннісним елементом серед інших вартостей Л.Українки (зокрема: 'Братерство' [5:128], 'Рівність' [5:128], 'Воля' [5:128, 23, 42], 'Правда' [5:23, 42], 'Самопожертва' [5:42], 'Честь' [56:23]) є 'Своя земля', куди належить єдиний об'єкт – Україна. Незважаючи на тривалу втрату Україною суб'єктності на карті світу – козацька держава Богдана Хмельницького почала занепадати з часу Переяславської Ради – Л.Українка жодного разу не окреслює Росію назвами, які б виражали поняття 'Своя земля'. Такі назви характерні на позначення виключно етнічних українських земель.

Аксіосфера 'Своя земля'. До назв етнічних земель, які трапляються в поезії Л.Українки, належать *Волинь* [5: 9], *Поділля* [5:10], *Полісся* [5:174], імпліцитна вказівка – означуване *волинський* [5:174] і більш локальне *київський* [5:59]. Поряд з назвами історичних українських земель використовується на той час недержавна назва території, на якій історично проживав український народ - *Україна* [5:10, 39, 59], фонетичний варіант *Вкраїна* [5:14, 60]. Саме ця частина земної кулі усвідомлюється Лесею Українкою як 'Своя земля', порівняйте : «Вкраїна ... рідний мій край!» [5:222].

Частіше Л.Українка використовує описові назви на позначення України чи її регіонів, наприклад: *рідний куточок*

[5: 9], *рідний край* [5:15, 21], *рідний мій край* [5:21, 115], *країна рідна* [5:37, 120], *сторононька рідна* [5:39], *коханий мій край* [5:39], *сторона рідна* [5:112], *занапащений, нещасний край* [5: 65], *бездольна мати* [5: 18], *моя безталанная мати* [5:18], *ненька* [5:40] *недоле моя* [5:39], *край мій бідний* [5:219], *рідна хата* [5:18]. Часами в поезії натрапляємо на нанизування номенів, які окреслюють один і той же об'єкт - 'Своя земля' - для вираження гами особистісного ставлення Лесі Українки до України, наприклад: *Моя ти Україно мила, кохана Моя безталанная мати* [5:18]. Звернімо увагу на слова-маркери, які зазвичай окреслюють об'єкти аксіосфери 'Свій' - *рідний, мій, мати, ненька*, а також на слово *коханий*, що називає позитивну емоцію, яку об'єкт переживає стосовно іншого об'єкта. У цих описових назвах фіксуються й оцінні лексеми, якими Л.Українка окреслює політичне та соціальне становище України: *занапащений, нещасний, бездольний, безталанний, бідний*.

Аксіосфера 'Чужа земля'. Аксіосфері 'Своя земля' у поезії Л.Українки протиставляється аксіосфера 'Чужа земля'. Сюди належать такі тогочасні держави як Росія, Польща, Італія, давні держави Рим, Єгипет та колишня держава, а на кінець 18 – початок 19 ст. складова Російської імперії – Крим. Тут зупинимось тільки на трьох – Росії, Польщі та Криму.

В поезії Лесі Українки експліцитно називається тільки Крим – *Таврида* [5:106]. Окремими імпліцитними маркерами є означення *кримський* [5:25], *акерманський* [5:25] або назви знакових міст – *Бахчисарай* [5:33], *Байдари* [5:31], *Мердвен* [5:31], *Ялта* [5:34], *Партеніт* [5:106], географічні об'єкти - *узгір'я Ай-Петрі* [5:100], архітектурні пам'ятки – *храм Артеміди Тавридської* [5:106], *Бахчисарайський дворець* [5:33], *Бахчисарайська гробниця* [5:34], *акерманські турецькі вежі* [5:13].

Імпліцитними маркерами інших двох держав є назви столиць *Москва* [5:195], *Варшава* [5:195].

Усі інші назви, які виражають поняття 'Чужа земля', носять описовий характер. Зокрема, Росія окреслюється як *далека чужина* [5:35], *холодна країна* [5:35]; Крим – *чужина* [5:11, 14, 67], *далека країна* [5:11], *пінистий край* [5:15], *південний край* [5:25], *ясна країна* [5:25], *сторона прекрасна* [5:2], *країна світла та злотистої блакиті* [5:25], *край вічного проміння* [5:25], *нещасна країна* [5:31], *край богоданий* [5:30], *рай наземний* [5:31], *весела країна* [5:34], *далека сторона*

[5:72], *край на мечеті багатий* [5:102], *чужі краї* [5:140], *світ такий красний, хороший, розкішний* [5:13]. Польща в аналізованих поезіях ніяк не маркується.

Привертає увагу той факт, що описові назви найчастіше стосуються Криму (це правильно й для інших названих вище елементів аксіосфери 'Чужа земля'). Крим теж перебував тоді у складі Російської імперії, тобто, був частиною Росії, як і Україна. Однак у свідомості Лесі Українки Крим був територією, виключеною з російської цілісності, і всі три території – Україна, Росія та Крим – усвідомлювалися поеткою окремішно, різними, відділеними об'єктами. Проте не можна не зауважити певної емпатії до Криму, що виражається за допомогою лексем *прекрасний, богоданий, веселий, нещасний* та словосполученням *рай наземний*. Звернімо увагу, що в семантичній структурі описових назв на позначення Криму міститься переважно позитивна оцінка, наприклад: *країна світла та злотистої блакиті, край вічного проміння, весела країна* та ін.

Окремою лексичною групою, що експлікує у поезії Лесі Українки аксіосфери 'Своя земля' – 'Чужа земля' є слова та словосполучення на позначення об'єктів-маркерів, куди входять географічні об'єкти, об'єкти фауни, підвид об'єкти-квіти, архітектурні об'єкти, орнітологічні об'єкти, сільськогосподарські об'єкти, обрядово-звичаєві об'єкти, міфологічні об'єкти та ін.

Аксіосфера 'Своя земля'. Аксіосфера 'Своя земля' представлена найбільшою лексичною групою на позначення об'єктів-маркерів. Сюди належать:

географічні об'єкти: *балка весела та мила* [5:10], *гори київські* [5:59], *ясні луки* [5:166], *росисті луки* [5:174], *річка* [5:166], *рідні моря* [5:175], *водопад* [5:175], *ріка велика, гучна від порогів (Дніпро – ГЛ.)* [5:175], *затока* [5:212], *наше Чорне море* [5:223], *берег* [5:223], *гори* [5:223], *зелений горбочок* [5:36], *гори, золоті верхів'я* [5:137], *Славута красна* [5:9], *Случі рідної веселі береги* [5:9], *гори веселі й зелені долини* [5:9], *балочка весела* [5:10], *ярочки зелененькі* [5:10], *річечки* [5:10], *кручі* [5:10], *стен* [5:10], *поточок* [5:143];

архітектурні об'єкти: *села* [5:174], *село* [5:54], *комин* [5:174], *приморське місто* [5:175], *місто* [5:15, 175], *батьківська хата* [5:222], *пристань* [5:15], *Староюрські вежі* [5:57], *Староруські Золоті Ворота* [5:57], *львівський семінарій* [5:58], *вулиці* [5:64], *пісня міста* [5:64], *тюрма* [5:64], *високий*

танок [5:71], *велика сувора будова, брами з важкими замками* 'тюрма', *висока ограда* [5:112], *клітка тюремна* [5:112], *хороші, красні села* [5:10], *хати садками вкриті* [5:10], *хатонька біла* [5:10], *зелена стріха* [5:10];

об'єкти-дороги: *стежечки* [5:185], *стежечки маленькі* [5:10];

об'єкти-транспортні засоби: *корабель* [5:223], *кораблики* [5:15], *колеса* [5:175], *дзвінки трамваїв* [5:97], *гомін паровозів* [5:97];

об'єкти-друковані видання: *річник «Руського Сіона»* (Львівська газета – Г.А.) [5:58];

сільськогосподарські об'єкти: *рілля* [5:142], *пшениченька* [5:142], *пшениця* [5:142], *лани* [5:174], *отара* [5:174], *черідка* [5:174], *поле* [5:174], *бурячиння* [5:175], *вишневий садочок* [5:36], *яблуні гілки* [5:55], *садок* [5:71], *лани золотії* [5:10];

об'єкти фауни: *бір темненький* [5:143], *суха смерека* [5:143], *смолова ялиця* [5:143], *темний луг* [5:19], *гай в зеленім розмаю* [5:21], *листячко зелене* [5:55], *гай* [5:37], *ліс* [5:174], *любий гай* [5:55], *гаї волинські* [5:59], *килими чудові, темні луки* [5: 9], *росисті луки* [5:174], *ясні луки* [5:166], *луки зеленії* [5:222], *тополі* [5:10], *калина* [5:163], *бори величезні, густії* [5:10];

об'єкти-квіти: *пізні троянди* [5:140], *рута* [5:142], *мак* [5:142], *волошки* [5:142], *білесенькі квітки* [5:55], *проліски в рідкій травці тоненькій* [5:140];

орнітологічні об'єкти: *чайки* [5:223], *соловейковий спів* [5:21], *пташки* [5:55], *лебідь* [5:54], *співучії пташки* [5:55], *пісні пташині* [5:55];

астрономічні та небесні об'єкти: *небо глибоче* [5:140], *небо блакитне* [5:11], *сонце ласкавее* [5:140], *сонечко розливає своє світлонько красне* [5: 10], *темна хмара* [5:142], *веселка ясна* [5:142], *зіроньки гожі* [5:15], *ясний місяченько* [5:15], *місяць яснесенький* [5:19], *лагідні весняні ночі зористі* [5:21], *летючі зорі* [5:71];

атмосферні об'єкти: *снігом повита, закована льодом* [5:102], *талого снігу платочки сивенькі* [5:140], *дощик дрібненький* [5: 140]; *вітер* [5:55], *буря* [5:56], *холодний вітрець* [5: 140];

об'єкти-елементи втраченого державного устрою: *козак* [5:163], *давні бунчуки* [5:195], *любий козак* [5:68], *майдани* [5:165];

обрядово-звичаєві об'єкти: *віночок* [5:143], *сплету віночок, кину його червоного, в воду до поточка* [5:143], *могили* [5:185], *кладовище* [5:186], *катафалки* [5:186], *лунають ... веснянки чудові дівочі* [5:21], *свята неділя* [5:57], *думи народу 'літературний жанр'* [5:116], *журливі пісні* [5:116];

об'єкти-інструменти: *кобза* [5:22];

міфологічні об'єкти: *цар Горох* [5:199], *Ох-чародій* [5:199].

Звернімо увагу на конотативну лексику, яка часто окреслює ці об'єкти: *рідний, наш, красний, гарний, веселий, хороший, ласкавий, ясний, лагідний, любий, чудовий, святий*, а також на демінутиви, які в поезії Лесі Українки характерні саме для об'єктів аксіосфери 'Своя земля': *ярочки зелененькі, річечки, балочки, травиця, садок, садочок, хатонька, пшениченька, черідка, зіроньки, місяченько, місяць ясененький, бір темненький, листячко, віночок, поточок, дощик дрібненький, сонечко розливає світлонько, стежечки, кораблики, вітрець*. Уся ця лексика засвідчує глибоку любов Лесі Українки до рідної землі, її тісний взаємозв'язок з нею.

Лексеми на позначення об'єктів, які характерні для українського тогочасного простору, малюють нам територію багату на об'єкти фауни та флори: *бори, гаї, ліси, луги, луки, смереки, ялиці, тополі, калина, троянди, рута, мак, волошки, проліски; чайки, соловії, лебеді*. До географічних особливостей тогочасної України належать *гори, горби, кручі, долини, степ, балки, ріки з берегами і порогами, водопади, затоки, Чорне море*. Серед усього цього природного багатства розташовані українські села з сільськогосподарськими об'єктами та міста з урбаністичними об'єктами, на що вказують лексеми *село, стріха, рілля, поле, лани, садок, отара, черідка; місто, хата, вежі, ворота, семінарій, вулиці, ганок, будова, брами, замки, ограда, тюрма пристань, кораблі, паровози, трамваї*.

Аксіосфера 'Чужа земля'. Аксіосфера 'Чужа земля' представлена нечисленною лексичною групою, яка окреслює різні об'єкти-маркери. Серед вказаних вище елементів цієї аксіосфери найповніше представлений Крим, тоді як Росія та Польща не мають тут свого лексичного представлення. Зокрема, Крим окреслюють такі групи лексики:

географічні об'єкти: *гори крутії* [5:25], *доли розлогі* [5:25], *Чорне море* [5:25, 30, 100], *хвиля іскриста грає вільно на синьому морі* [5:11], *хвилі* [5:12], *лиман пишній* [5:13], *долини* [5:31], *гори зелені* [5:34], *розкішна долина* [5:34], *білява хвилечка* [5:99], *гори* [5:100, 131], *хвилі* [5:100], *узгіря Ай-Петрі,*

підніжжя гори [5:100], скеля гаряча [5: 105], круча стрімка [5: 105], пісня морського прибою [5:105], сіро-червоні скелі [5:106], долини [5:112], потік гірський [5:112], краса моря [5:11], вали білогриві [5:30], бескиди сиві [5: 31], червоній скелі [5:31];

архітектурні об'єкти: дорійська колонада з широкими сходами [5:106], дахи на будинках [5:11], балкони [5:11], балюстради [5:11], місто велике [5:111], місто [5:12], будинки високі [5:12], душне місто [5:11], скрізь мінарети [5:33], Бахчисарайський дворець [5:33], водограї [5:33], гарем [5:33], Бахчисарайська гробниця [5:34], мінарети [5:102], мечеті [5:102], місто Партеніт [5:106], храм Артеміді Тавридської [5:106], півкруглий портик [5:106], акерманські турецькі вежі [5: 13], високі мури страшні та суворі [5:13], понурі, сумні «темнії темниці» [5:13], вежі та німії стіни [5: 13], мінарет тоненький [5:14], Чортові сходи [5:31];

об'єкти-транспортні засоби: на човні білі вітрила [5:12], корабель [5:15];

сільськогосподарські об'єкти: сад [5:34], садок [5:111], сади-виногради рясні, кучеряві [5:100], виноград в долині зеленій [5:25], виноградне листя [5:133], оливки [5:106];

об'єкти ґрунту: гаряче кам'янисте поле [5:32], побережний камінь [5:99], крейда [5:101], пісок [5:101], червонясте та сіре каміння [5:101], сухо, ніде ні билинки [5:101], жовті піски [5:30];

об'єкти фауни: магнолії [5:100, 111], берези [5:100], явори [5:100], темні дуби [5:100], будяки [5:101], полин [5:101], кипариси [5:111, 34], латанії [5:111], лаври [5:111, 100, 34], чагарі [5:31], будяк колючий [5:14], глуха кропива [5:14], дерева сріблясті [5:33], тонкі тополі [5:33], бір сосновий [5:34], верба [5: 34], гай далекий, гущавина пишна [5:99], кущі лаврові [5:99], кипарис [5:99], магнолія пишна [5:99], колонада сумних кипарисів [5:100], стрімкі кипариси [5:100], плющ [5:100];

об'єкти-квіти: квіти гранати [5:93], квітка ломикамінь [5:101];

орнітологічні об'єкти: чаєчки білії [5:101];

астрономічні та небесні об'єкти: хмарки злотистії [5:100], сиві хмари [5:100], ясна зоря, мов рубін [5:105], на тихому небі заблиснули зорі [5:11], сонечко промінням вітає [5:11];

атмосферні об'єкти: вітер [5:100], тумани непрозорі [5:105], ніч дощова [5:105];

об'єкти-елементи втраченого державного устрою: люті турки-яничари [5:14];

обрядово-звичаєві об'єкти: могили 34, кладовище [5:34].

Отже, експлікована з поезії Лесі Українки лексика представляє Крим як країну з горами, долинами, узгір'ями, скелями, кручами, гірськими потоками, бескидами, лиманами, Чорним морем. Стан моря окреслюють такі лексеми: *хвилі, морський прибій, вали білогриві*. Фауна Криму відзначається борами, гаями, гранатами, тополями, кипарисами, лаврами, латаніями, вербами, березами, магноліями, плющем, чагарями, будяками, полином та кропивою. Серед сільськогосподарських рослин документуються в поезії виноград та оливки. Лексеми вказують і на особливості ґрунту Кримського півострова, для якого характерним на початок 20 ст. було каміння, крейда, пісок і посуха. Серед цієї природи розміщувалися міста з їхніми будинками, мінаретами, мечетями та історичними пам'ятками. Лексичне представлення Криму вказує на те, що у кінці 19 – на початок 20 ст. це була мусульманська країна.

Зазначимо, що лише об'єкти Криму серед елементів 'Чужа земля', як і сам цей край, окреслюються конотативною лексикою: *пишний, розкішний, хороший, красний 'красивий', краса, суворий, понурий, сумний*. Також в поезії Лесі Українки експлікуються демінутиви: *мінарет тоненький, хмарки, сонечко, садок, чаєчки*, які виконують ту ж функцію, що й демінутиви-окреслення України – передають стан зворушення і захоплення. Однак відмітимо, що серед конотативної лексики наявні слова, які у семантичній структурі містять негативну оцінку, чого не фіксуємо в конотативній лексиці на позначення українських об'єктів-маркерів, а також суттєво відрізняється чисельність демінутивів у сторону зменшення.

Окрему нечисленну групу лексики в поезії Лесі Українки становлять слова та словосполучення, які окреслюють емоційні відчуття та переживання, пов'язані з розлукою із рідною землею і з перебуванням на чужині. Зокрема, в текстах фіксується стале бажання автора повернутися у свій край, про що свідчать такі висловлення: *часто літали думки мої в сторону рідну* [5:102], *до тебе все летять мої думки* [5:120], *я марила весь час про воріття хвилину серед чужого-іншого життя* [5:120]. Свій стан на чужині Л.Українка передає у висловленні-порівнянні *немов од дерева одірваний листочок* [5:9].

Як свідчить експлікована лексика, Леся Українка в чужій стороні почуває себе самотньою і не відчуває щастя, мріє про повернення додому, наприклад: *і все чужина! Ох, біда самотньому У місті широкім! Себе почувать самотнім* [5: 11]; *привітають ту ясну країну (Крим – Г.Л.),.. Де прожила я не*

одну днину, а не була щаслива й на годину [5: 25]. У поезії Лесі Українки лексема *любити* стосується тільки об'єктів-маркерів аксіосфери 'Своя земля', наприклад: *Ой гори,.. та нащо ж я люблю вас так тужливо?* [5:137].

Однак аксіосфера 'Чужа земля' в свідомості Лесі Українки асоціюється з поняттям 'надія', про що свідчить вислів: *я на чужину йшла шукать надій* [5:120]. Пов'язано це з політичним устроєм і колоніальним становищем тогочасної України.

Незважаючи на те, що в часи Л.Українки Україна вже впродовж півтора століття перебувала у складі Російської імперії, авторка поезій практично не згадує про цю державу експліцитним способом у текстах. Думаємо, що це пов'язано з елементами цензури та самоцензури. Зокрема, в поезії «На вічну пам'ять листочкові спаленому приятельською рукою в непевні часи» описується акт спалення вірша, який мав відкритий антидержавницький зміст: *Як настала тривожна година, Запалилося слово вкінєць І спалило тонкий папірець ... Замість пісні лежить пожарина* [5:83]. Проте Лєся Українка вказує на обставини життя в Російській імперії імпліцитним способом. Ці реалії передають такі лексеми та словосполучення: *горе* [5:79], *лихо* [5:65], *насилля* [5:65], *ми раби* [5:71], *неволя рідна* [5:120], *злий, суворий дух темниці* [5:120], *вбогі села* [5:128], *лихоліття щастям і горем багате* [5:165], *мури в'язниці* [5:165], *дзвонять кайдани* [5:165], *пів роду людського не звано людьми* [5:23], *братовбивство* [5:23], *награбовані маєтки* [5:23], *самоволя деспотична* [5:23], *земля безщасна* [5:39], *правду неправда скрізь бере* [5:39], *закуті в кайдани* [5:39], *могила 'країна'* [5:39], *кров* [5:65], *сльози* [5:65], *голодні* [5:202], *голота* [5:203]. Найбільш яскраво державний устрій Російської імперії експлікує наступний текст: *Мицний, як дуб кремезний, слов'янин Покірно руки склав в кайданах паперових Та раз у раз поклони низькі б'є Перед ... царем ... І кожний весь в крові, в сльозах його лице, Троїстая нагайка тіло крає, А він, ховаючись, плете сільце І братові під ноги простирає* [5:63], – який засвідчує факт перебування у складі Російської імперії трьох східнослов'янських народів, один з яких поневолює інші.

До лексем, які окреслюють елементи політичного устрою Росії, належать: *цар* [5:63], *пан* [5:205], *козаки 'поліцаї'* [5:202], *мужики* [5:202], *партія* [5:204], *Дума* [5:205], *політика* [5:205], *бунтівники* [5:203], *страйки* [5:204].

Помітно, як кардинально відрізняється конотативне наповнення лексем, які використовує Лєся Українка для

окреслення об'єктів-маркерів аксіосфери 'Своя земля' та державного ладу в Російській імперії щодо позитивної та негативної оцінок.

Окрему групу становлять лексеми, словосполучення та висловлення, які імпліцитно вказують на колоніальне становище України: *брати мої вбогі, закуті в кайдани* [5:39], *навіщо родитись і жити в могилі* [5:39], *маємо жити в ганебній неволі* [5:39], *ми навіть власної не маєм хати* [5:72], *народ наш світа-сонця не видав* [5:72], *неволя* [5:79], *кайдани ржаві та важкі* [5:79], *тюремна стіна* [5:80], *наша зруйнована воля* [5:165], *пекло ... горить в нашій країні* [5:165], *ганьба неволі* [5:210], *чуються вільні пісні – у сні* [5:21], *щоденне лихо* [5:23], *світ сей темниця* [5:23], *в кормигу запрягав народ народа* [5:23]. Найбільш повно колоніальне становище України ілюструє висловлення : *Ми навіть власної не маєм хати, усе одкрите в нас тюремним ключем; Не нам, обідраним невільникам, казати Речення гордее «Мій дом – мій храм!* [5:72].

В поезії Лесі Українки виражається судження про історичну єдність територій Західної та Східної України, які перебували у кінці 19 – на початок 20 ст. у складі Росії та Польщі. Лексичним вираженням колоніальних держав у поезії є назви столиць *Москва* та *Варшава*, про що говорилося вище, а на колоніальне становище України вказує словосполучення *спис і нагайки скрізь пани* [5:196]: *Ген від Москви аж до Варшави зачервоніли жупани, козацтво «здобуває слави», спис і нагайки скрізь пани* [5:196].

Іноді Леся Українка вдається до протиставлення у тексті української та російської мов, щоб імпліцитно відокремити 'Своє' і 'Чуже' в межах однієї Імперії та вказати на колоніальне становище України. Наприклад, такими чужомовними маркерами є словосполучення *восьмого феврала* [5:196], *Смело, друзья* (пісня – Г.Л.) [5:194]. Надзвичайно показовим є ставлення і оцінка Лесею Українкою цього чужинського для неї тексту. Зокрема, пісню «Смело друзья!» російських революціонерів вона називає *«піснею про волю»*, беручи це словосполучення в лапки. Це є першим маркером глибокого сумніву авторки щодо спроможності російського народу скинути існуючий лад. Іншими мовленнєвими маркерами цього сумніву є словосполучення *пісня ридає* [5:194], *мов на смерть проводить* [5:194], а також експліцитне вираження цього сумніву у висловленні *Страшно, який безнадійний той спів, хто ж би під нього боротися вмів* [5:194]. А далі звучить пряме

заперечення і одночасно ствердження: *Ні, не про волю сей спів! Про неволю ... «Смело друзья!» Се в тюрму чи на страту ...?* [5:194]. Дивно актуально перегукуються сумніви Лесі Українки у 1905 році щодо здатності російського народу стати вільним з сучасними подіями в Росії та оцінкою спроможності росіян стати вільним народом у 21 ст. на думку більшості українців.

Для окреслення Росії, без прямого називання цієї країни, Л.Українка використовує конотативну лексику *вороги* [5:72], *кати* [5:72], наприклад: *народ наш, мов дитя спієє зроду, Ніколи світа-сонця не видав, За ворогів іде в огонь і воду, Катам своїм поводитів оддав* [5:72].

Іноді Леся Українка вказує на причини втрати Україною державної суб'єктності (названої в поезії лексемою *воля* [5:211]), що виражається за допомогою лексеми *руїна* [5:211] та словосполучення *братобійна чвара* [5:211]: *братобійна чвара, .. покрила цілую країну і повернула всю її в руїну* [5:211]. Поетка не раз дорікає українцям за неготовність цю суб'єктність відновити і принизливу готовність служити завойовникам. На такі судження Лесі Українки в поезії вказують висловлення: *Чи за ту волю всі вкраїнці готові одностайно статъ?* [5:196], *Народ наш ... За ворогів іде в огонь і воду, Катам своїм поводитів оддав* [5:72], *ймення слов'янина (тут і український народ, який служить Російській імперії – Г.Л.) недарма Синонімом раба між людьми стало* [5: 63], *Чи серед вражкої батави не мають давні бунчуки, // Перед царем свої булави хіба не клонять козаки?* [5:195–196], *Се ж по тобі, громадонько, нагаєчка гуля, тобі ж вона взнаки далась «восьмого февреля»! Над власною наругою жартуєш ти сама, невже ж боти, громадонько, зовсім без сорома!* [5:196]

На бажання українського народу відновити свою державну суб'єктність в поезії Лесі Українки вказують словосполучення *аби упала ся тюремна стіна* [5:80], *боротись до загину* [5:40], *або погибель, або перемога* [5:40], наприклад: *О горе нам усім!, Хай гине честь, сумління, Аби упала ся тюремна стіна* [5:80], *Вона (Україна – Г.Л.) боротись буде до загину: або загине, або перемаже. Або погибель, або перемога – Се дві дороги перед нами стане* [5:40], *як маємо жити в ганебній неволі, Хай смертна темнота нам очі застеле!* [5:39].

Окрему групу, що протиставляє аксіосфери 'Своя земля' – 'Чужа земля', становлять слова та словосполучення, які вказують на протиставлення або зіставлення України та Криму. У текстах поезій прослідковуються два часові зрізи –

синхронний та діахронний. В історичному зрізі превалює протиставлення, виражене лексемами та словосполученнями: (Крим) *темниці* [5:13], *вороги* [5:13], *мури високі* [5:13] – (Україна) *козаки* [5:13], *наші ‘українські бранці’* [5:13], *рідні* [5:13], наприклад: *В сих темницях колись наші та приймали горе* [5:13], *Швидко рідних визволяти козаки летіли, за мурами високими вороги тремтіли* [5:13]. Синхронний зріз уже вказує на більшу подібність, ніж відмінність, у історичній долі України та Криму: вони обоє перебувають у складі Російської імперії, втратили державність (дивіться об’єкти-елементи втраченого державного устрою України та Криму вище), на що вказує лексема *неволя* [5: 30]. Саме тому в поезії Лесі Українки наявна конотативна лексика *чудовий* [5:30], *богодайний* [5:30], та ін. (дивіться маркери-об’єкти вище), що вказує на позитивне ставлення авторки до Криму, незважаючи на перебування його в аксіосфері ‘Чужа земля’. Дії, які колонізатори виконують стосовно об’єкта Крим в поезії Лесі Українки називаються такими лексемами та словосполученнями: *рвати* [5:30], *хапати* [5:30], *їсти та шматувати* [5:30], *батувати ‘різати великими шматками’* [5:30]. При цьому Крим окреслюється описовими конструкціями: *кривавее тіло, що тремтить при останнім сконанні* [5:30].

Однакова доля тогочасних України та Криму - їхнє колоніальне становище – окреслюється поетесою аналогічними лексемами *руїна* [5:33], *недоля* [5:33] (порівняйте вище Україну), наприклад: *Колись тут сила і неволя панували, Та сила зникла, все лежить в руїні, Недоля й досі править в сій країні* [5:33].

Отже, проаналізований матеріал дозволяє стверджувати, що центральним цінністним елементом серед інших вартостей Лесі Українки, таких як ‘Братерство’, ‘Рівність’, ‘Воля’, ‘Правда’, ‘Самопожертва’, ‘Честь’, є ‘Своя земля’, куди належить єдиний об’єкт - Україна. Її в текстах експлікує недержавна на той час назва території, на якій історично проживав український народ - *Україна*, а також назви етнічних земель *Волинь*, *Поділля*, *Полісся*. Частіше Л.Українка використовує описові назви на позначення України чи її регіонів, у яких досить часто вживаються конотативні лексеми *рідний*, *мій*, *мати*, *ненька*, як от *рідна земля, моя земля*.

До елементів аксіосфери ‘Чужа земля’ належать *Росія*, *Польща* та *Крим*. В поезії Лесі Українки експліцитно називається тільки Крим. Його імпліцитними маркерами в

поезіях є назви знакових міст, географічні об'єкти та архітектурні пам'ятки. Імпліцитними маркерами Росії та Польщі є назви їхніх столиць.

Незважаючи на те, що тривалий час Україна, Росія та Крим були складовими єдиної Російської імперії, всі три території Л.Українкою усвідомлювалися окремішно, різнорідними об'єктами. Привертає увагу певна емпатія поетки до Криму, що виражається шляхом використання для окреслення його об'єктів конотативної лексики, а також демінутивів.

Окремою лексичною групою, що експлікує у поезії Лесі Українки аксіосферу 'Своя земля' є слова та словосполучення на позначення об'єктів-маркерів, куди входять географічні об'єкти, об'єкти фауни, підвид об'єкти-квіти, архітектурні об'єкти, орнітологічні об'єкти, сільськогосподарські об'єкти, обрядово-звичаєві об'єкти, міфологічні об'єкти, об'єкти-дороги, об'єкти-транспортні засоби, об'єкти-друковані видання, астрономічні та небесні об'єкти, атмосферні об'єкти, об'єкти-елементи втраченого державного устрою, об'єкти-інструменти.

Для об'єктів аксіосфери 'Своя земля' в поезії Лесі Українки частотною є конотативна лексика, наприклад: *рідний, наш, красний, гарний, веселий, хороший, ласкавий, любий*, та ін., а також чисельні демінутиви, що виражають душевне ставлення Лесі Українки до її довкілля, глибоку любов до України. Лексеми на позначення реалій, які характерні для українського тогочасного простору, представляють територію багату на об'єкти фауни та флори: *бори, гаї, ліси, луги, луки, смереки, ялиці* та ін; *чайки, солові, лебеді*. До географічних особливостей тогочасної України належать *гори, горби, кручі, долини, степ, балки, ріки, Чорне море* та ін. На цій території розташовані села з сільськогосподарськими об'єктами та міста з урбаністичними об'єктами, що вказує на зажитість цієї землі.

Аксіосфера 'Чужа земля' представлена нечисленною лексичною групою, що окреслює такі об'єкти-маркери: географічні об'єкти, об'єкти фауни, підвид об'єкти-квіти, архітектурні об'єкти, орнітологічні об'єкти, сільськогосподарські об'єкти, обрядово-звичаєві об'єкти, об'єкти-транспортні засоби, об'єкти ґрунту, астрономічні та небесні об'єкти, атмосферні об'єкти, об'єкти-елементи втраченого державного устрою. Серед елементів цієї аксіосфери представлений тільки Крим, тоді як Росія та Польща не мають тут свого лексичного вираження.

Експлікована з поезії Лесі Українки лексика представляє Крим як країну з горами, долинами, узгір'ями, скелями, кручами, гірськими потоками, бескидами, лиманами, Чорним морем. Окреслюється і стан моря. Фауна Криму відзначається борами, гаями, гранатами, тополями, кипарисами, лаврами, латаніями, вербами, березами, магноліями, плющем, чагарями, та ін. Серед сільськогосподарських рослин фіксуються в поезії виноград та оливки. Лексеми вказують, що для Кримського півострова характерними ознаками ґрунту на початок 20 ст. були каміння, крейда, пісок і посуха. Ця територія була забудована містами з будинками, мінаретами, мечетями та історичними пам'ятками. Лексичне представлення Криму в поезії Л.Українки вказує на те, що у кінці 19 – на початок 20 ст. це була мусульманська країна.

Об'єкти Криму, як і сам цей край, окреслюються конотативною лексикою: *пишний, розкішний, хороший, красний 'красивий', краса, суворий, понурий, сумний*. Також в поезії Л.Українки експлікуються демінутиви, хоча у значно меншій кількості, аніж при означенні об'єктів України.

Окрему нечисленну групу лексики в поезії Лесі Українки становлять слова та словосполучення, які окреслюють емоційні відчуття та переживання, пов'язані з розлукою із рідною землею. Перебування на чужині не приносить Лесі Українці щастя, поетка почуває себе самотньою і мріє про повернення додому.

Проте аксіосфера 'Чужа земля' в свідомості Лесі Українки асоціюється з поняттям 'надія'.

Росія практично не представлена експліцитним способом у текстах Лесі Українка, однак поетка розкриває обставини життя в Російській імперії імпліцитно. Експлікована лексика вказує на державу-поневолювача свого і чужих народів, на її криваву політику, на авторитаризм та самодержавство, а також суворі репресивні дії щодо її населення.

Окрему групу становлять лексеми, словосполучення та висловлення, які імпліцитно вказують на колоніальне становище України. Зокрема, Леся Українка вдається до протиставлення у тексті української та російської мов, що й маркує таке колоніальне становище, а також імпліцитно відокремлює 'Своє' і 'Чуже' в межах Російської імперії. У поезії Л.Українки висловлюється судження про історичну єдність територій Західної та Східної України, які перебували у кінці 19 – на початок 20 ст. у складі двох держав – Росії та Польщі.

У текстах поезії вказуються причини втрати Україною державної суб'єктності, а саме, братовбивчі чвари, нездатність дійти спільної згоди. Поетка не раз дорікає українцям за неготовність відновити свою державу і принизливу готовність служити завойовникам. Однак окремі тексти поезій Лесі Українки експлікують бажання українського народу стати вільним у своїй незалежній державі.

Окрему групу, що протиставляє аксіосфери 'Своя земля' – 'Чужа земля', становлять слова та словосполучення, які вказують на протиставлення або зіставлення України та Криму. У текстах поезій прослідковуються два часові зрізи – синхронний та діахронний. В історичному зрізі превалює протиставлення, у синхронному – зіставлення. Подібна політична доля України та Криму на синхронному для Лесі Українки зрізі зумовлює позитивне ставлення авторки до Криму, незважаючи на перебування його в аксіосфері 'Чужа земля'.

Дивні діла твої, Господи, століття йдуть, а обставини майже не змінюються.

Література

1. Бартминский Е. Стереотип как предмет лингвистики // Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Монография / Е.Бартминский. – Москва: Индрик, 2005. С. 133 – 157, 527 с..
2. Бартминский Е. Языковые стереотипы // Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Монография / Е. Бартминский. – Москва: Индрик, 2005. С. 158 – 187, 527 с.
3. Иванов В., Топоров В. Славянские языковые семиотические моделирующие системы: Монография / В. Иванов, В. Топоров – Москва: Изд-во Наука, 1965. – 246 с.
4. Олійник О. Антиномія категорій «свій» / «чужий» у просторі української народної чарівної казки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.07. – фольклористика / О. Олійник. – Львів, 2007.
5. Українка Л. Вибране (поезії, поеми, драматичні твори)/ Л.Українка. – Київ: Вид-во Дніпро, 1977 – 837 с.
6. Bartmiński J. Opozycja swój/obcy a problem językowego obrazu świata/ J. Bartmiński // Etnolingwistyka / J. Bartmiński. – 2007. – Т. 19 – S. 35 – 60.
7. Etnolingwistyka / red. J. Bartmiński. – Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – Т. 19 – 345 s.
8. Etnolingwistyka / red. J. Bartmiński. – Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008. – Т. 20 – 457 s.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ (за матеріалами наукових досліджень та італійських перекладів)

Дружинець Марія,

докторка філологічних наук, професорка кафедри
української мови Одеського національного університету імені
І.І. Мечникова (м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена неоціненній спадщині Лесі Українки як постаті національної пам'яті українців, зокрема перекладацькій скарбниці. **Метою статті** є виклад перекладацьких трансформацій Лесі Українки та її творів. **Об'єкт дослідження** – італійські переклади творів Л.Українки та наукові джерела, присвячені перекладам творів поетеси. **Предметом дослідження** є особливості перекладу поетичних творів Лесі Українки польською, російською, італійською мовами та перекладацьке насліддя Лесі Українки кримського періоду. Творчість Лесі Українки та перекладацькі прийоми, за допомогою яких можна здійснити перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу, привертали увагу польських (Ю. Лободовський, С. Тверохліб), італійських (В. Дунас, Л. Помпео), російських (М. Комісарова) перекладачів, про яких ідеться в розвідці.

Перекладацьке насліддя Лесі Українки кримського періоду надзвичайно цінне. Перекладацька діяльність поетеси та переклади її творів – один із шляхів знайомства української та зарубіжної інтелігенції (народу) з найкращим, що було створено людством у мистецтві, оскільки створене найталановитішою представницею не тільки свого покоління в українській літературі, а й серед жінок-письменниць у світовій.

Ключові слова: перекладацькі трансформації, Леся Українка, перекладацьке насліддя, польські, російські, італійські переклади

The article is devoted to Lesya Ukrainka's invaluable heritage as a figure in the national memory of Ukrainians, in particular her translation treasury. **The aim of the article** is to present the translation transformations of Lesya Ukrainka and her works. **The object of research** is Lesya Ukrainka's Italian translations of works and scientific sources devoted to translations of the poet's works. **The subject** of the research is the peculiarities of the translation of Lesya Ukrainka's poetic works into Polish, Russian and Italian and the translation heritage of Lesya Ukrainka of the Crimean period. Lesya Ukrainka's works and translation techniques, which can be used to make the transition from original units to translation units, attracted the attention of Polish (Y.

Lobodovskyi, S. Tverdokhlib), Italian (V. Dunas, L. Pompeo), Russian (M. Komissarov) translators mentioned in the research.

Lesya Ukrainka's translation legacy of the Crimean period is valuable. The translation activity of the poetess and translations of her works becomes the way to acquaint the Ukrainian and foreign intellectuals with her poetry. The translations were created by one of the most talented representative not only of her generation in Ukrainian literature but also among women writers in the world.

Keywords: translation transformations, Lesya Ukrainka, translation heritage, Polish, Russian, Italian translations.

Творчість Лесі Українки та проблеми перекладацьких трансформацій давно привертають увагу вітчизняних, зарубіжних літературознавців та перекладачів. Адже перекладацькі трансформації, як зазначає Ю. Шепель, не обходяться без мовних одиниць, що мають як план змісту, так і план вираження, носять формально-семантичний характер, перетворюючи як форму, так і значення вихідних одиниць [9].

Метою статті є виклад перекладацьких трансформацій Лесі Українки та її творів. Об'єкт дослідження – італійські переклади творів Л.Українки та наукові джерела, присвячені перекладам творів поетеси. Предметом дослідження є особливості перекладу поетичних творів Лесі Українки польською, російською, італійською мовами та перекладацьке насліддя Лесі Українки кримського періоду.

Поетичним словом Лесі Українки цікавились англійські, канадські, американські перекладачі (К. Робертс, П. Канді, В. Кіркконел, Р. Лайвсей, В.Річ), а також українці, які народились чи жили в англомовних країнах, серед них К. Андрусишин, Дж. Вір, О. Івах, М. Скрипник, Р. Стойко-Лозинська [2, с. 8]. Переклад російською мовою здійснювали М. Комісарова, А. Антокольський, В. Звягінцева, С. Маршак, В. Рождественський, О.Благініна, М. Зенкевич, О. Дейч та ін. [1, с. 57]. Розглядаючи історію перекладів творів Лесі Українки, можна стверджувати, що вони є прикладом зовнішнього контакту, оскільки виконували тільки інформативну функцію [9].

Як відомо, Леся Українка залишила неоціненну перекладацьку спадщину. Саме завдяки Іванові Франку вона навчилася перекладацьких прийомів і вже наприкінці 80-х років разом зі своїми друзями, учасниками київського гуртка «Плеяда», розробила програму перекладів творів іноземних письменників українською мовою. Перекладала письменниця з

російської, польської, німецької, французької, англійської, італійської, старогрецької, давньоіндійської та єгипетської мов, зокрема вона переклала українською мовою «Пропалу грамоту» з «Вечорів на хуторі близь Диканьки» М. Гоголя, «Старуху Ізергіль» М. Горького, поему В. Гюго «Бідні люди», 65 віршів «Книги пісень» Г. Гейне з циклу «Ліричні наспіви» і близько 90 віршів з циклу «Знов на Батьківщині» та ін. Її перу належать цікаві наукові праці із зарубіжної літератури («Два напрямки в новітній італійській літературі» (1900), «Нові перспективи і старі тіні» (1901) та ін.) [4].

Деякі перекладів Лесі Українки були зроблені в Криму, де письменниця лікувалась і тимчасово подорожувала. У листі до матері від 30 березня 1898 р. з Ялти Леся Українка писала про своє зацікавлення драматичними творами Байрона: «Може бути, перекладу шматок «Манфреда» або «Каїна»...». Саме в Криму Леся Українка почала працювати над перекладом «Макбета». І тут яскраво відображається її своєрідна інтерпретація твору – вільна асоціація. «Макбет» в інтерпретації Лесі Українки набуває такого специфічного фактору, як читання міжстрокової інформації, тобто ми сприймаємо переклад письменниці як особливе явище з боку українського читача. Саме це дозволяє наблизити твір великого Шекспіра до народу – це і народні вислови, і особиста подача іншомовної інформації) [4].

Поезія Лесі Українки, як зазначалося, була перекладена багатьма мовами, зокрема Юзеф Лободовський перекладає уривок із «Боярині», яку вважав одним із кращих творів поетеси, польською мовою [6], а в статті «Twórczość Łesi Ukrainki (W dwudziestopięciolecie śmierci – 1913–1938)» наголошує про змістові та стилістичні особливості поезії та зазначає її величезну роль у розвитку українського красного письменства: «Поезія Лесі Українки є маніфестацією мистецтва, з одного боку, естетично автономного, з другого боку – не відстороненого від суспільної проблематики, яке уміло її гармонійно поєднувати в єдину досконалу цілісність. Відхід у бік казкової фантастики, поетичного міфу, історизму, який спостерігається в останній період її життя, був, безперечно, наслідком певних розчарувань, спричинених досвідом першої російської революції. І в цьому так, як і завжди, і всюди, Леся Українка залишалася в згоді зі змінами, які відбувалися серед найбільш вартісної частини передової верстви її народу» [11, с. 346]. Польською мовою було перекладено С. Твердохлібом вірш

«Хотіла б я уплисти за водою...», що належить до циклу «Ритми» і датований груднем 1900 року. Зіставляючи оригінальний текст та його польську інтерпретацію, можна відразу відзначити змістову та формальну (структурну) адекватність. Поезія написана в мрійливій елегійній тональності, яка досягається відповідною емоційно забарвленою лексикою, оповідною інтонацією, що виникає в результаті збігу синтаксичних і просодичних одиниць тексту (складні поширені речення становлять строфу або іноді її половину); повторами однакових або контекстуально синонімічних слів, які часто набувають рис анторизму (уточнення, посилення) [6, с. 101].

Найбільшим є російськомовний перекладацький доробок Лесі Українки, зокрема переклади Марії Комісарової. Найперше, що привертає увагу дослідників перекладів Марії Комісарової із творів Лесі Українки, – це передача метрики оригіналу [3, с. 20]. У статті Ю. Шепель «Особливості перекладу ліричних творів Лесі Українки М. Комісаровою (щодо поетичного відлуння долі у творчості Лесі Українки)», знаходимо цінний аналіз, зокрема щодо фонетичних особливостей лірики поетеси та її російського відповідника в перекладі Марії Комісарової, зокрема рядок *В темну бессонную ніч, в передсвітнюю чорну годину* [8, с. 54] у вірші «Завітання» Лесі Українки звучить російською як *В темную бессонную ночь, в преддверье рассвета* [7, с. 132]), а також високу оцінку досконалого зразка перекладацького завдання [9].

Варті уваги в поезії «Завітання» Лесі Українки як алітерації, так і ономотопеї. Один лише рядок поезії містить п'ять звуків [в]. При перекладі алітерація не змінюється: *І хвилювала в повітрі, як море в негодю* [8, с. 54] переклад М. Комісаровою ... *волновала в воздухе, как море в ненастье* [7, с. 132]. Щодо фонетичних особливостей лірики Лесі Українки та її російського відповідника в перекладі Марії Комісарової, як зазначає О. Шепель, «можна зафіксувати загалом дуже нечасту, але довершену практику алітерації. І там, де вона найбільш помітна, перекладачці вдається скерувати сприятливі в плані алітерації лексичні ресурси російської мови в належне русло» [9].

Внесок, зроблений Марією Комісаровою в справі перекладу класичної спадщини Лесі Українки – один із найвагоміших у царині поетичної інтерпретації творів письменниці російською мовою [9]. Лірика Лесі Українки, всуціль метафористична, глибоко закорінена в традиції

українського писаного й мовленого красного слова, надихнула Марію Комісарову на перекладацьку працю високого рівня майстерності [5].

Великий внесок у скарбницю українського перекладу іноземними мовами, зокрема італійською, у скарбницю перекладу багатогранної і різножанрової (від віршів для дітей і до складних психологічних драм) творчості Лесі Українки, здійснили Лоренцо Помпео та філологиня-україністка Віра Дунас – колишня студентка Львівського національного університету імені Івана Франка. Сьогодні перекладачка мешкає у м. Кремона в Італії, у неї італійсько-українська родина, у якій діти спілкуються українською мовою й цікавляться українською історією, мистецтвом, літературою. Віра переклала твори поетеси («*Contra spem spero*», «Мій шлях», «Надія», «Конвалія», «Давня весна», а також казки, драми, зокрема «Лісову пісню» та ін.) не тільки для молоді, яка має українське походження, а для того, щоб італійці відкрили для себе українську літературу і такого генія, як Леся Українка. У першому рядку третьої строфи вірша «Сім струн» («*Sette corde*»), присвяченого М. Драгоманову (*dedicata a Mykhajlo Dragomanov*), можна звернути увагу на аналогічні алітерації та асонанс, зокрема український [p] та італійський [r]; [z] і [z]; [m] і [t] повторюються двічі, а звук [a] український та італійський – шість разів: *I, може, зустрінеться пісня моя самотная - Forse, la mia solitaria canzone s'incontrerà* (Архів перекладачки).

Переклад творів Лесі Українки італійською мовою, який зараз у видавництві «Mimesis» і згодом вийде у світ, – це перша ластівка українки Віри Дунас, авторки багатьох статей, присвячених Україні та українцям, і серед них вартий уваги «Лист до Лесі Українки», опублікований до 150-річчя поетеси в італійському періодичному виданні «*Scritture*» (№15, 2021), у якому філологиня підкреслює, що слово Лесине завжди буде сучасним і дороговказом для нас : «*Смівлвости тобі ніколи не бракувало, і тому ти продовжуєш жити, продовжуєш бути присутня у наших думках, у наших душах через призму твоїх незрівнянних творинь: «Буде початком тоді мій кінець» – «Il coraggio non ti è mai mancato e tu continui ad esistere nelle nostri menti, nelle nostre anime, attraverso le tue meravigliose opere: «Sara l'inizio la mia fine»* [10, с. 5].

Перекладацьке насліддя Лесі Українки кримського періоду невелике за обсягом, але воно надзвичайно цінне, адже його особливістю є багатство, розмаїття та народність мови,

національна спрямованість у тлумаченні оригінального твору. Перекладацька діяльність поетеси та переклади її творів – один із шляхів знайомства української та зарубіжної інтелігенції (народу) з найкращим, що було створено людством у мистецтві, оскільки створене найталановитішою представницею не тільки свого покоління в українській літературі, а й серед жінок-письменниць у світовій, бо саме їй вдалося вивести українське письменство на рівень європейських зразків.

Література

1. Аврахов Г. Художня майстерність Лесі Українки – лірика. Київ: Рад. школа, 1984. 245 с.
2. Боговін О. Специфіка інтерпретації поетичного пейзажу у перекладному тексті. *Слово і Час*. 2009. № 11. С.15–19.
3. Вишневська Н. О. Лірика Лесі Українки. Текстологічне дослідження. Київ: Наук. думка, 1976. 50 с.
4. Вклад Лесі Українки у перекладознавство. URL : https://otherreferats.allbest.ru/languages/00380940_0.html (дата звернення: 01.02.2021).
5. Драч І. Слово про Лесю. *Духовний меч: літературно-критичні статті та есе*. Київ, 1983. 58 с.
6. Кравченко С. Творчість Лесі Українки в польській літературній пресі міжвоєння: поетичні переклади, критика. URL : [http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17933/07-Kravchenko.pdf?sequence=](http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17933/07-Kravchenko.pdf?sequence=1)(дата звернення : 02.02.2021).
7. Украинка Л. Лесная песня: Лирика и драматические произведения: перевод с укр. / Сост. Евг. Дейч; Вступит. статья Ал. Дейча. Москва: Художественная литература, 1988. 399 с.
8. Українка Леся. Неопубліковані твори. Львів, 1987. 578 с.
9. Шепель Ю. О. 2019. Особливості перекладу ліричних творів Лесі Українки М. Комісаровою (щодо поетичного відлуння долі у творчості Лесі Українки). URL : <https://ukrlit.net/article/article2019/38.html> (дата звернення : 01.02.2021).
10. Dunas Vira. Lettera a Lessja Ucrainka. *Scritture*. №15. 2021. С 5.
11. Łobodowski J. Twórczość Łesi Ukrainki (W dwudziestopięciolecie śmierci – 1913–1938). *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. 1938. No32. S. 345–34.

НАЗВИ ХВОРОБ ТА МЕДИЧНИХ ПРЕПАРАТІВ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Наталія Іщук,

*старша викладачка кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького (м. Львів, Україна)*

У статті на прикладі листів Лесі Українки наведено назви інфекційних хвороб та застосовуваних медичних препаратів для лікування туберкульозу на той час.

Ключові слова: *медична термінологія, інфекційні хвороби, медичні препарати, Леся Українка.*

In the article, on the example of Lesya Ukrainka's letters, the names of infectious diseases and medicines used to treat tuberculosis at that time are given.

Key words: *medical terminology, infectious diseases, medicines, Lesya Ukrainka.*

Будь-який лист, написаний сто чи двісті років тому, дозволяє доторкнутися до минулого, заглибитися в обставини того часу, його атмосферу, дізнатися про найпотаємніше в житті людини, суспільний стан того періоду, простежити моральний, духовний та літературні погляди творчих людей.

Творчість Лесі Українки досліджували В. Святовець, В. Агеєва, С. Богдан, С. Генік, Л. Семенюк, О. Сліпушко, Г. Смирнова, В. Савчук, С. Кочерга та ін.

Як відомо, Леся Українка була проти того, щоб привертати увагу до особистого життя, про що писала: «Взагалі я волю, щоб моє приватне життя, як життя взорової римської мотрони, було «світові» невідоме, і справді здебільшого так воно і є» [5, с. 289].

З раннього дитинства Леся Українка відчувала фізичний біль, який не полишав її до останнього дня.

Ще у шестирічному віці маленька Леся написала першого листа до своєї бабусі Єлизавети Іванівни Драгоманової. За один день дівчинка могла написати до десяти розлогих листів про країни, в яких на той час перебувала, як почувалася, про свої міркування та літературні плани.

Але жодного разу ця тендітна жінка ніколи не натякнула на недугу ні словом, ну думкою. Не звинувачувала нікого й не

жалілася нікому з членів родини, колегам чи знайомим. Навпаки, підтримувала батьків та близьких людей, які в будь-який спосіб намагалися зробити все, аби полегшити її фізичне і моральне страждання.

«Треба було в Єгипті вродитись, то, може, й був би лад, адже ж найгірша помилка мого життя - се що я зросла у волинських лісах, решта все тільки логічні наслідки. А проте я не згадую лихом волинських лісів» [5, с. 373]; Лесі було ніяково, що вся рідня опікувалася нею і боролася з її недугою: «Мене не лякає ні та операція, ні інші прикросці лічення, мені тільки жаль, що все це завдає смутку і турботи близьким людям, - пора б уже спочити від моєї «богині» ...» [5, с. 222].

У листах до своєї матері Леся писала про витрати на дорогу і проживання у Німеччині, вартість медичних послуг: «Тільки все-таки я ніколи не ставила себе ні центром світу, ні центром нашої сім'ї, а через те прошу обговорювати програму мого лічення, беручи на увагу загальний бюджет і загальні потреби та порядок життя нашої родини. Не приносячи сама жертв, я не хочу приймать їх від інших» [4, с. 30].

Ольга - молодша сестра Лесі, закінчила в Петербурзі Жіночий медичний інститут. Леся довіряла думці сестри, тому завжди радилася у справі лікування, як застосовувати той чи інший медичний препарат. В свою чергу Леся переймалася безробіттям сестри і радила стежити за анемією, не нервуватись. «Я знаю, що твій нервовий стан залежить на більшу половину від моральних причин, але ж психіка психікою, а фізика фізикою, і вір мені, більш ніж нікому, що холодні обтирання щоранку (не ввечері) помагають часами і з душею своєю справитись краще» [4, с. 20].

Із перших листів Лесі до рідних можна довідатися про інфекційні хвороби молодших сестер та братів, зокрема описи кору, скарлатини, дифтериту, гострого ревматизму, екземи, холери. Ось як Леся описує симптоми алергічної хвороби екземи: «В початку ноября напала було на мене екзема, тижнів через два вона вже розпросторила по всьому тілу, окрім лиця, грудей й пальців на руках. Слабість се дуже бридка і дошкульна, поки вона не минула, я не могла спати по ночах до 4-ї - 5-ї, вибивало се мене з сили страшенно і розстроювало нерви не можна сказати як. Запевне, я вдалась до лікаря, спочатку ліки не помагали нічого, але потім він знайшов такі, яких було треба, і загоєння пішло так шпарко, що тепер нема вже ні одної мокрої виразки, висипка загинула і тільки ледве

червонясті сліди лишилися. Лікар сам дивується, що се так хутко скінчилось, бо відомо, що екзема уперта і затяжна і триває часом цілі роки, а при моєму хорошому організмі сього можна було боятись» [3, с. 410].

Хворіла Леся й на інфекційну хворобу тиф, коли перебувала в Криму. У листі до М. Павлика поділилася лише про те, що її стан був дуже слабким і саме це дало ускладнення на другу ногу. Ризикуючи власним життям, Леся опікувалася хворими на тиф в Колодяжному: « ... вожуся з тифозними на селі, роблю, що можу, не пишу нічого, бо чогось по цілих днях голова морочиться - певно з анемії» [3, с. 327].

Через постійне мандрівне життя, слабкість, відсутність потрібних ліків та остаточного діагнозу Леся Українка часто хворіла на ряд інфекційних хвороб такі як ларингіт, ангіну, малярію.

Із листів Лесі Українки можна дізнатися про назви медичних препаратів, які застосовували на той час - *морфій* (препарат наркотичної дії), *опій* (сильнодіючий наркотик), *хлороформ* (препарат для анестезії, який вперше згадується у 1831 р.), *касторка* (для виведення інфекції), *йод* (мав антибактеріальну функцію), *гідрастис* (жовтокорень, антибіотик рослинного походження й гомеопатичного спрямування), *тіокол* (порошок), *креозотал* (для лікування кашлю при туберкульозі), *туберкулін* (для діагностики туберкульозу), *уротропін* і *гельмітол* (антисептики, які застосовували для промивання сечового міхура при інфекційному нефриті).

У листах згадується народна медицина, яка мала гомеопатичний напрям - обтирання оцтом (для зняття температури), гірчичники і обтирання спиртом (для поліпшення дихання), лікування бронхіту банками. Народні назви хвороб: *флюс* - періостит щелепи, *інфлюєнца* - грип, *пропасниця* - гарячка, *сухоти* - туберкульоз, чахотка, лихоманка. Медична термінологія походить від грецької та латинської мов, та все ж таки сформувалася на народній основі.

Щоб відтермінувати операцію на руці через туберкульоз кісток, вдавалася до простих методів: «Перше я мазала руку йодом і мочила в соляній воді, але од йоду дуже шкіра злазить, то я тепер не мажу і не держу в воді» [3, с. 13].

У квітні 1908 року професор Ізраелі діагностував Лесі туберкульоз нирок і призначив *іхтіол* (протизапальний, антисептичний, знеболювальний лікарський засіб) та *сиролін*.

Отже, з листів Лесі Українки можемо дізнатися про розвиток медицини XIX-XX століть, назви хвороб, медичні препарати, народну медицину.

Література

1. Гойко Н. О. Українська термінологія народної та нетрадиційної медицини // Українознавство в технічному вищому навчальному закладі: досвід і перспективи: Мат. Всеукр. наук. інтернет-конфер. 22-23 жовтня 2012. К., 2012. С. 72-77.
2. Мазоха Г. С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Г. С. Мазоха. К., 2007. 35 с.
3. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка. К.: Наук. думка, 1975-1979. Т. 10. Листи (1876-1897). - К. Наук. думка, 1978. 543 с.
4. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка. - К.: Наук. думка, 1975-1979. Т. 11. Листи (1898-1902). К.: Наук. думка, 1978. 472 с.
5. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка. К.: Наук. думка, 1975-1979. Т. 12. Листи (1903-1913). К.: Наук. думка, 1979. 681 с.

УДК 81'42

АНАЛІЗ ТЕКСТОВИХ КАТЕГОРІЙ У ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Тетяна Єщенко,

кандидатка філологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, членкиня НТШ

У статті автор продовжує низку публікацій, присвячених проблемі текстових категорій. Зокрема проаналізовано мовні засоби реалізації текстових категорій зв'язності і інтертекстуальності у поезії видатної української письменниці Лесі Українки.

Ключові слова: *текст, текстова категорія, інтертекстуальність, зв'язність, поетичний текст, Леся Українка.*

In the article the author continues a number of publications devoted to the problem of text categories. In particular, the linguistic means of realization of textual categories of coherence and intertextuality in the poetry of the outstanding Ukrainian writer Lesya Ukrayinka are analyzed.

Key words: text, text category, intertextuality, coherence, poetic text, Lesya Ukrayinka.

Актуальність. Однією з актуальних проблем лінгвістики дотепер залишається проблема виокремлення й опису категорій тексту. Вони універсальні за своєю природою і виявляються в будь-якому словесному цілому незалежно від мови, якою створено текст, і від його типу. З-поміж фундаментальних властивостей одиниць такого синтаксичного рівня є наявність зв'язності. З комунікативної позиції поетичний текст розглядається як одиниця комунікації. Здійснення опису мовних засобів вираження текстових категорій у віршованих текстах Лесі Українки – **мета** пропонованої розвідки.

Основний виклад матеріалу. Категорія зв'язності у поетичних текстах Лесі Українки реалізується за допомогою широкої палітри засобів експліцитного та імпліцитного зчеплення складників словесного цілого. Як відомо, регулярна повторюваність ключових слів забезпечує предметно-змістову зв'язність. У лінгвістиці з часом усталилася традиція наукового осягнення зв'язності в різних аспектах: референційному (З. Тураєва), формально-граматичному (В. Красних, Н. Валгіна, В. Лукін), психолінгвістичному (С. Ільєнко, К. Кожевнікова, О. Леонтьєв, З. Хованська) та ін. Ці аспекти почасти визначають диференціацію видів зв'язності. Сучасні дослідники виокремлюють зв'язність за такими параметрами: 1) місцем розташування текстових компонентів, що вступають у взаємозв'язки (контактна й дистантна); 2) особливостями розвитку тематичної лінії (безперервна й перервна); 3) способом вербалізації (експліцитна й імпліцитна); 4) напрямом (ретроспективна, перспективна, ретроспективна); 5) комунікативною перспективою (лінійна, паралельна, радіальна, колова); 6) способом зв'язку (О. Селіванова) (граматична, ономазіологічна, змістова, асоціативна, логічна, образна, конотативна, структурна, референційна, топікальна, прагматична, глобальна [1, 2, 3]. Усі види зв'язності мають у тексті відповідні засоби репрезентації відповідно до мовного рівня (лексичні, лексико-граматичні, граматичні, фонологічні тощо), за специфікою використання (обов'язкові й

факультативні), за семантикою (логічні, асоціативні, образні), за функціями (композиційно-структурні, стилістичні, ритміко утворювальні). Семантична зв'язність тексту і структурна організація, що ґрунтується ній, розглядається нами з погляду комунікативного призначення віршованого тексту. Як відомо, він має естетичну функцію. Процес спілкування між автором (адресантом) і читачем (адресатом) уможливорює створення словесного цілого, тобто комунікативної одиниці, організованої структурно за правилами як відносно завершений фрагмент спілкування. Зв'язність тексту невіддільна від розуміння, вимагає врахування знань адресата, картини світу, що є у його свідомості. З погляду композиції, зв'язки всередині тексту можуть бути експліцитними й імпліцитними. До прикладу, у поезії Лесі Українки спостерігаємо активне використання образно-асоціативної імпліцитної зв'язності, коли один метафоричний образ розгортається в інший, чи то має спільну гіперсему («рослина»). Порівняймо, у вірші «Відповідь»: «...Мое кохання – то для тебе згуба: / Ти наче **дуб** високий та міцний, / Я ж наче **плющ** похилий та смутний, – / **Плюща** обійми гублять силу дуба. / Та без притулку **плющ** зелений в'яне, / Я не зав'яну, я знайду руїни, / Я одягну обдерті, вбогі стіни, / Зелений **плющ** оздобою їм стане. / В країну смутку вітерець прилине / І принесе мені луну розмови / Від мого **дуба** любого з діброви, – / І спогад любих літ повік не згине» (1). Подекуди зв'язність тексту ґрунтується на цілісності художнього образу, що утворений нанизуванням споріднених асоціативних площин, однотипністю метафор (оживлень наразі), пор.: «Шлю до тебе малий сей листочок...»: «Мої **мрії** найкращії **в'януть**, / Мов розквітлії восени **квіти**, / Що розквітли, щоб зараз **змарніти**, / Щоб на сонечко раз тільки **глянуть**» (1).

Експліцитні зв'язки легко встановлюються комунікантами, скажімо, це може бути рекуренція. Під час імпліцитних зв'язків зчеплення елементів не виражене. З-поміж експліцитних зв'язків найпростішою формою є повна або часткова рекуренція: «За правду, браття, єднаймось щиро, / **Єдиний** маєм правий шлях, / **Єдину**, браття, всі маєм віру, / **Єдине** серце у грудях» (1). Синонімічна рекуренція ґрунтується на уживанні синонімів у тексті. При тематичній рекуренції єдність теми забезпечується співвіднесенням даних слів з одним і тим самим явищем довколишньої дійсності. Рекуренція ключових слів може бути буквальною, синонімічною, тематичною. Наприклад у вірші «Тиша морська»: «В час гарячий

полудневий / Виглядаю у віконце: / **Ясне** небо, **ясне** море, / **Ясні** хмарки, **ясне** сонце» (1). Оригінального вираження набула текстова категорія зв'язності у вірші Лесі Українки «Жіночий портрет», де початок кожної строфи починається однотипними конструкціями (Ти чесна жінка...; Ти горда жінка...; Ти добра жінка...; Ти щира жінка...), що розгортають цілісний художній образ ліричної героїні: «**Ти чесна жінка**, ти не продаєш / своєї вроди й пестоців за гроші, / нещирих поцілунків не даєш / за лакомство нещасне, за розкоші. / **Ти горда жінка**, ти не увійшла / в кубельце, звите дружніми руками, / найтяжчу працю ти собі взяла, / несеш мовчазно довгими роками. / **Ти добра жінка**, слів терпких нема / у тебе для таких, що «впали низько», / хоч злидні перетерпіла й сама, / хоч і тобі була спокуса близька. / **Ти щира жінка**. Тим своє чоло / ти хилиш низько, про таких згадавши, / що продаються; знаєш, як було / їм гірко й солодко, в неволю впавши. / Бо продалась і ти...» (1). Буквальна рекуренція виражається у повторенні певної лексичної одиниці (наразі фрази «Ти... жінка»). Переконаємося: експліцитно вираженою формою зв'язку є не лише лексичні, а й граматичні повтори. Лексичний повтор, як засіб зв'язку, володіє високим ступенем орієнтування на адресата. У поезії досліджуваної авторки фіксуємо такі різновиди лексичних повторів у поетичних текстах: повний / частковий. Повний лексичний повтор виражається здебільшого різними частинами мови (іменник, займенник, частка, дієслово тощо) і виконує експресивну функцію. Наприклад, у вірші «Угорі так яро сяють зорі...»: «І чого так жалує се море? / **Чи** того, що кращі хвилі будуть, / але сі не вернуться ніколи? / **Чи** того, що біль ота пречиста / мусить чорний темряві коритись? / **Чи** того, що й завтра день скінчиться, / що і завтра ніч настане знову, / і подвійно боротьба даремна, / і подвійно розпачлива туга? / **Чи** не тим так рвуться вгору хвилі, / щоб хоч промінь зоряний вхопити, / що не вірять в перемогу сонця? / **Чи** не тим вони отак ридають, / що не досить їм розбиту воду / в спадок іншим хвилям полишити, / але шкода й власної краси? / Хоч тремтить ся темрява безмежна, / але хто збагне її тремтіння? / **Чи** то жах їй лоно протинає / за невічну і недовгу владу? / **Чи** то тільки заздрощі неситі / на життя, на рух, на силу моря? / **Чи** то лютість нею б'є запекла / на ту біль, на зорі, на проміння? / **Чи** то радість хижа, зловорожа, / за свої всі темні перемоги?» (1). Нанизування питальних часток «Чи» уможливорює витворення

авторкою афористичного узагальнення і втілення у такий вербальний спосіб текстової категорії зв'язності. У віршованих словесних цілих Лесі Українки фіксуємо явище взаємодії текстових категорій у поетичному творі «Питання». Зокрема, антропоцентричності і зв'язності: *«Я поборю найтяжчі перешкоди, / Я маю силу, я мов дуб міцний, / Я дам тобі притулок затишний, / Обороню від лютої негоди»* (1). Таке нанизування анафоричного єдинопочатку витворює неповторний віршований ритм й репрезентує градацію як стильову ознаку поезії Лесі Українки. Як відомо, речення зі звертаннями містять яскравий мелодійний малюнок, що надає поетичному тексту, окрім лексичної, граматичної ще й інтонаційну зв'язність, пор.: *«Мріє, не зрадь!»: «Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила, / Стільки безрадісних днів, стільки безсонних ночей. / А тепер я в тебе остатню надію вложила. / О, не згасни ти, світло безсонних очей! / Мріє, не зрадь! Ти ж так довго лила свої чари / в серце жадібне моє, сповнилось серце уцерьт, / вже ж тепер мене не одіб'ють від тебе примари, / не зляка ні страждання, ні горе, ні смерть. / Я вже давно інших мрій відреклася для тебе. / Се ж я зрікаюсь не мрій, я вже зрікаюсь життя. / Вдарив час, я душею повстала сама проти себе, / і тепер вже немає мені вороття. / Тільки - життя за життя! Мріє, станься живою! / Слово, коли ти живе, статися тілом пора. / Хто моря переплив і спалив кораблі за собою, / той не вмере, не здобувши нового добра. / Мріє, колись ти літала орлом надо мною, - / дай мені крила свої, хочу їх мати сама, / хочу дихать вогнем, хочу жити твоєю весною, / а як прийдеться згинуть за тебе - дарма!»* (1). Пристрасного звучання і зв'язності можуть надавати віршованому твору в цілому й епіфоричні художні засоби, які окрім лексико-граматичного вияву мають ще й ритмічний. Як-от у поезії «Колискова», пор.: *«Місяць яснесенький / Промінь тихесенький / Кинув до нас. / Спи ж ти малесенький, / Пізній бо час / Любо ти спатимеш, / Поки не знатимеш, / Що то печаль; / Хутко прийматимеш / Лихо та жаль. / Тяжка годинонько! / Гірка хвилинонько! / Лихо не спить... / Леле, дитинонько! / Жить — сльози лить. / Сором хилитися, / Долі коритися! / Час твій прийде / З долею битися, Сон пропаде... / Місяць яснесенький / Промінь тихесенький / Кинув до нас... / Спи ж ти, малесенький, / Поки є час!»* (1). Цікавим ритмоутворювальним засобом когезії у віршованих текстах Лесі Українки є анжамбеман, як-от у вірші

«Я блукав колись пор ріднім краю...», в якому завершальне слово строфи є фонетичним складником попереднього слова. У такий спосіб відбувається своєрідне звукове накладання, гра семантичними площинами і смислами тексту: «Я блукав колись по ріднім **краю** / **Раю**. / І шукав на сім земнім **падолі** / **Долі**. / Приблудився під стріхату / Хату. / Там дівчину стрів я вино**зірку** / **Зірку**. / Промінь ясний ті дівочі / **Очі**. / Подала мені пом'яту / М'яту. / І на тій моїй **пригоді** / **Годі**» (1). Ця ж ритмічна однотипність поезії може досягатися повторенням лексичних одиниць і в середині словесного цілого. Наразі заперечна частка «ні» у наведених нижче фрагментах репрезентує лексико-граматичну зв'язність тексту: «Піти у рай (хто має цю надію!), – / Немає там **ні** горя, **ні** зітхання, / Але нема **ні** дружби, **ні** кохання, – / Такого раю я не розумію» (1); «Торік бувало тут, над сим потоком, / Звивала я тобі вінки барвисті, / Тоді ж у мене і квітчасті вірші, / Жартуючи, лилися з-під пера, – / Але тепер нема квіток для мене / **Ні** в полі, **ні** в діброві, **ні** в душі» (1).

Аналіз корпусу текстів студійованого автора показав: частковий лексичний повтор поділяється на морфологічний (повтор однокореневих слів), пор.: «Сестрице люба, я тобі бажаю / Ясного щастя (коли се не мрія!), / Щоб «**радою**» і **радістю** ти стала / Усім, кого ти любиш. Я бажаю, / Щоб сее перше і безмірне горе / Було остатнім у твоїм житті» (1) і смисловий, що ґрунтується на контекстній синонімії. Наприклад, у вірші «Скрізь плач, і стогін і ридання»: «Скрізь **плач**, і **стогін**, і **ридання**, / Несмілі поклики, слабі, / На долю марні нарікання І чола, схилені в журбі. / Над давнім лихом України / **Жалкуєм-тужим** в кожний час, / З плачем ждемо тії години, / Коли спадуть кайдани з нас» (1).

Зв'язність у поезії Лесі Українки може досягатися й у ланцюговий спосіб однаковості лексичного завершення попереднього речення («І хаос, і зорі зникнуть») і ідентичного початку наступного речення («І хаос, і зорі зникнуть»), що характеризує текст майстерно як зітканий зі споріднених смислових площин, коли одна тема продовжує іншу і витворює семантичну симфонію словесного цілого загалом, пор.: «Часто кажуть: «ясні зорі, / То найкраще в цілїм світі». / Чи гадає хто при тому, / Що за світом є ще кращі? / Уночі у сонних мріях / Летимо ми геть од світу, / Хто летить в безодню чорну, / Хто в сріблясті емпіреї, / Хто хаос непевний бачить, / Хто з зірками водить коло, / А як тільки сонце гляне, / **І хаос, і зорі**

зникнуть. / І хаос, і зорі зникнуть, / Стане рівно, ясно, біло, / Мов у зшиточку чистенькім / Школяра, що добре вчиться» (1).

Система віршування, сукупність норм та принципів версифікаційної майстерності, що розбудовується на підставі певного ритмічного критерію, сприяє зв'язності тексту, пор.: **«Кров твоя – рубін коштовний, / Кров твоя – зоря світання, / Кров із серця для поета / Надгорода і придбання» (1).**

Текстова категорія зв'язності може виражатися на структурно-композиційному рівні у формі цілісності реплік діалогу, пор.: *«Ой вишеньки-черешеньки, / Червонії, спілі, / Чого ж бо ви так високо / Виросли на гіллі?» / «Ой того ми так високо / Виросли на гіллі, - / Якби зросли низесенько, / Чи то ж би доспіли?» (1); « – Королівно, ясна панно, / стану вашому належить / багрянця і корона, / а не ся буденна одіж. / – Мій лицарю, любий пане, / та невже я вам миліша / в багрянці та короні, / ніж у простих темних шатах?» (1).*

Яскравий вияв у поезії Лесі Українки має текстова категорія інтертекстуальності. Це властивість будь-якого тексту вступати в діалог з іншими словесними цілими. Ведемо мову про перетворення автора, тексту і читача на єдине цитатне поле. Інтертекстуальність можна розглядати в семантичному плані як здатність тексту формувати власний смисл через покликання на інші тексти, прецедентні імена. У культурологічному плані інтертекстуальність співвідноситься з поняттям культурної традиції - семіотичної пам'яті культури, як української, так і світової. Переважно вона репрезентована цитатами, алюзіями й центронними текстами. Зокрема цитати реалізують не лише міжтекстову, а й міжсуб'єкту діалогічність як інтерперсональні відношення між авторами повідомлення (автором передтесту та автором аналізованої поезії) й реципієнтом (адресатом).

ПЕРШУ ГРУПУ вербальних виразників текстової категорії інтертекстуальності у поезії Лесі Українки складають прецедентні імена - Біблійні назви (*Господь, Архистратиг, Віфлеєм, Голгофа, Едем, Ной, Єремія, Ірод, Іуда, Єрихон, Рахіль та ін.*). Вказані вище образи і сюжети, що з ними пов'язані, завжди активно використовувалися українськими митцями. Вплив Біблії на літературні твори українського письменства від Івана Вишенського аж до сьогодення - надзвичайно плідний і значний. Пор.: *«З'явилося нове світло в світі, / У **Віфлєсмі**, в тихому селі, / І засвітилася у темному блакиті / Нова зоря,*

щоб і старі, й малі / Дорогу знали до свого месії, / Малого сива вбогої Марії» (1); «Шука месію **Ірод в Палестині**, / І ллється кров, як навесні вода, / Так падає дитина по дитині, / Як з дерева роса тремтячая спада» (1); «**Єрусалим** мав свого **Єремію**, / що голосив серед поля; / чом же свого Єремії не має / наша зруйнована воля?» (1); «Хто мене виведе з цього **Єгипту**, / з краю неволі, з оселі роботи? / Син чоловічий, обранець господній? / Дух, що з'являвся в огні?» (1).

ДРУГА ГРУПА маркерів міжтекстових зв'язків у поетичних текстах Лесі Українки виражена імена давньоукраїнської міфології: «А хто ж був **перелесник** той, бабусю?» - / Питала я в старої, та вона / Хрестилась тільки завжди і казала: / «Та не при хаті і не при малих дітях, / Не при святому хлібові казати. / Не згадуй проти ночі, бо присниться!» (1).

ТРЕТЮ ГРУПУ з-поміж домінувальних прецедентних імен, які постають маркерами «чужого» тексту у поетичному мовленні Лесі Українки і репрезентують текстову категорію інтертекстуальності, складають власні назви істот/географічних об'єктів давньогрецької міфології, а також культури стародавнього Єгипту (Фенікс, Антей, Аріадна, Архілох, Атлант, Гарпії, Грації, Діоніс, Ікар, Орфей, Пегас, Прокруст, Прометей, Сізіф, Харити, Ніобея, Харон та ін.). «Впізнаваність образів чи сюжетних ситуацій слугує своєрідним експозиційним елементом, суть якого зводиться до налаштування читача на певний ракурс сприйняття і до видобудовування низки асоціацій, які розгортанням художнього тексту можуть розбудовуватися і поглиблювати таким чином повноту сприйняття або ж, навпаки, набувати інверсійного характеру» [2, с. 42 - 43]. Наприклад: «Коли вже зачепили сі питання / Про бога й про посмертне проживання, / То й я вам думку висловлю свою, / Куди не так, як німець ваш, поважно, / Але, я думаю, не менш одважно. / Не буду я тепер говорити / Про **Зевса, Одіна, про Брану і Єгову**, - / Вони вже вмерли, їх не оживить, - / Тепер уже пора змінити мову, / Тепер сказати треба: бог дійств, / Бог скептиків і бог детерміністів» (1).

ЧЕТВЕРТА ГРУПА прецедентних імен імена-«вічні образи світової культури, герої фольклорно-національного характеру, казкові персонажі («Казка про Оха-Чародія», «Казочка про край царя Гороха»), які є не просто складниками ерудиції автора чи суто зовнішня прикраса словесного цілого. Вони здатні

підкреслити чи виявити домінувальні смисли основного тексту, відкрити нове семантичне значення, витворене шляхом нашарування інших смислів, а також створити різні рівні сприймання поезії в цілому.

Окрім казок, у ролі текстів-донорів можуть поставати і обрядові пісні. Своєрідним перегуком з українською народною піснею є поезія Лесі Українки «Калина». Образ калини віддає уособлював в нашій національній культурі вірність у коханні, материнство, красу, жіночу вроду, невмирущість родоводу тощо. З нею пов'язані перевтілення дівчини у калину: *«Козак умирає, дівчинонька плаче: / «Візьми ж мене в сиру землю з собою, козаче!» / – Ой, коли ж ти справді вірная дівчина, / Буде з тебе на могилі хороша **калина**. / «Ой, що ж тобі, милий, з того за потіха, / Щоб я мала червоніти серед мого лиха? / Ой, що ж тобі, милий, з того за відрада, / Щоб я мала процвітати, як мені досада? / Чи то ж тобі стане миліш домовина, / Як я буду зеленіти – німа деревина?» / – Як упадуть роси на ранні покоси, / То не в мою домовину, а на твої коси, / Як припече сонце веснянії квіти, / Хай не в'ялить моїх костей, тільки твої віти. / Ой, так не затужить і рідная ненька, / Як ти, моя **калинонько**, моя жалібненька.../ Ой, ще ж над миленьким не зросла й травиця, / Як вже стала калиною мила-жалібниця»* (1).

П'ЯТА ГРУПА складається з імен відомих письменників та поетів, імен історичних постатей (правителів, філософів, науковців, журналістів тощо): *«Попасти в пекло, може, се й цікаво, / Але воно занадто вже яскраво / Описано у **Данта**. І, здається, / Я знаю трошки, що то пеклом зветься»* (1); вірш «На мотив Міцкевича». Наприклад, вірш «Граф фон Ейнзідель», «Пророчий сон патріота», присвячений **редакторіві «Буковини»**.

Варто зауважити, що інтертекст є не лише конгломерат впізнаваних цитат, а здебільшого – простір, де перехрещуються різні дискурси й естетичні коди. Для семантичного осягнення поетичних текстів Лесі Українки важливо розуміти, що вони є багатовимірним семантичним простором, в якому значущими є як вертикальний/горизонтальний підтексти, так і синхронні (системні)/діахронні (історичні) зв'язки між словесними цілими. Адже діалогічність тексту відбиває єство людського мислення та свідомості і є основним структурним принципом комунікації як такої, її цілісності. Леся Українка як представниця певного лінгвокультурного середовища через алюзії, приховані цитати,

спільні мотиви, встановлює діалогічний зв'язок витвореного тексту із семіотичним універсумом як світової, так і української культур. У мовотворчості поетки простежуються такі типи прецедентних імен: власні назви Біблійних понять і міфологічних категорій (давньогрецькі, давньоримські, давньоєгипетські, давньоукраїнські). «Вкраплення» одного тексту в інший створює додаткове конотативне поле і може пов'язувати тексти різних епох, культурно-історичних моделей, жанрів, графічних систем тощо. Завдяки контакту «своє» і «чуже» вони створюють умови для суттєвих (як смислових, так і структурних) трансформацій тексту. Чуже мовлення, відтворене у тексті, урізноманітнює словесну тканину, збагачує комунікативну палітру, дозволяє замінювати план викладу думок.

Висновки. Тексти Лесі Українки репрезентують єдине смислове, синтаксичне і комунікативне ціле, в якому існує зумовленість лексико-граматичних, структурних особливостей тексту з позамовними чинниками змістовно-логічними (тема, предмет мовлення) і концептуально-комунікативними (задум автора, основна думка, ідея твору: адресат, жанрово-стилістична і ситуативна віднесеність). Яскравого вияву набула текстова категорія зв'язності (образно-асоціативна, семантична, словотвірна, граматична і под.), а також інтертекстуальності. Інтертекст уводиться у поетичні словесні цілі Лесі Українки низкою прийомів (алюзія, ремінісценція, цитата, прецедентне ім'я тощо) і трактується нами як внутрішньотекстовий феномен. Адресат відповідно визначає авторську інтенцію й сприймає текст у його діалогічній співвіднесеності через спорідненість мовно-національної картини світу. Переконаємося: основними мовними способами реалізації категорії інтертекстуальності у поезії досліджуваного автора є: 1) алюзії (біблійні, міфологічні, фольклорні, покликання на відомих особистостей або на відомі події, алюзії в пародіях на літературні тексти); 2) прецедентні імені і цитати; 3) ремінісценції.

Література

1. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту : [текст] / Т. А. Єщенко. – К.: Академвидав, 2009. 264 с.
2. Марків Р. Текст у тексті: міфологеми у повісті-баладі Ольги Кобилянської «У неділю рано зілля копала» [текст] / Р. Марків // Наукові виклади : фольклористика. 2006. №3. С. 42 – 49.

3. Чорновол-Ткаченко Руслан Сергійович Прецедентний текст як основа лінгвостилістичної реалізації категорії інтертекстуальності (на матеріалі казок Льюїса Керрола) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови - Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. 20 с.

4. Чупріна Н. М. Текст англomовної пародії в аспекті інтертекстуальності [текст] / Н. М. Чупріна : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови. – Х.: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2008. 20 с.

Список використаних джерел

1. Українка Леся Поезії: збірка // Бібліотека української літератури // Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3431>

УДК 821.161.2-2.09

ПІДТЕКСТ ПОРІВНЯНЬ У ДРАМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ЛІСОВА ПІСНЯ» (МЕНТАЛЬНО-СИМВОЛІЧНИЙ АСПЕКТ)

Ірина Колеснікова,

*докторка філологічних наук, професорка, професорка кафедри
бізнес-лінгвістики ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана» (м. Київ, Україна)*

Дар'я Рикичинська,

*студентка факультету лінгвістики і соціальних комунікацій
Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна)*

У статті проаналізовано окремі народні та авторські порівняння з драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», що є символічними кодами української нації, розглянуто символіку лексеми «віночок», її ментально-символічний аспект.

Ключові слова: *драма-феєрія, народні та авторські порівняння, ментально-символічний аспект, символічний код, віночок.*

The article analyzes some folk and author's comparisons from Lesya Ukrainka's fairy drama «Forest Song» which are symbolic codes of the Ukrainian nation, and the symbolism of the lexeme «wreath» is considered its mental and symbolic aspect.

Keywords: *folk and author's comparisons, mental and symbolic aspect, symbolic code, «wreath».*

Усі геніальні художні твори відрізняються не тільки досконалістю форми, вишуканістю образів, красою мови, а й глибинними змістами, прихованими за сюжетною канвою. Вони акумулюють таку національно важливу інформацію, яку автор іноді передає і фіксує підсвідомо і яка зберігається навіки, не втрачаючи своєї актуальності.

Фабула драми-феєрії «Лісова пісня» розкривається не лише через калейдоскоп подій, казкових та реальних персонажів, а й через яскраві порівняння, що ними насичений текст і які дозволяють або наблизити фантастичне до буденного, пояснити його через паралелі зі звичайним, або, навпаки, підняти буденне до рівня неосяжного дива, наприклад: *«коли жадібне сонце воду п'є із келиха мого, мов гриф неситий»* (Водяник); *«Що ж, - ти зовсім така, як дівчина... ба ні, хутчій як панна, бо і руки білі, і сама тоненька, і якось так убрана не по-наськи»* (Лукаш про Мавку) - мрія сільського хлопця одружитися з панночкою; *«гарний хлопець у червоній одежі, з червонястим, буйно розвіяним, як вітер, волоссям»* (Перелесник); *«як подолані і ще не пов'язані бранці»* (снопи); *«кохання, як вода,- плавке та бистре, рве, грає, пестить, затягає й топить»*; *«коли ж його (кохання) зневажають, як покидьки, воно лежить і кисне, мов солома»* (Русалка про кохання); *«А тепер я вбога, мій жаль спадає, наче мертвий лист»* (Мавка); *«біляві хмари, мов ясні отари»*; *«Сестро, не будь, як зима, що не вблагати її, не вмолити!»*; *«Ну ж, парубче, хутчій! Не лізь, як слимак!»* (Килина Лукашеві); *«Ні, милий, ти душу дав мені, як гострий ніж дає вербовій тихій гільці голос»* (Мавка Лукашу).

У цих порівняннях відображено не тільки українську народну картину світу, а й специфіку ставлення до природи та навколишнього світу, що непросто передати в перекладах іншими мовами.

Ця інакшість українців є неповторною, тому при перекладах твору дуже важливо бути уважним перекладачем-універсалом, особливо коли йдеться про казкові твори, де кожне слово у контексті набуває символічного значення.

Неточність перекладу у цьому випадку стає не тільки прикрою помилкою, а може фатально змінити текст оригіналу, спотворити важливі аплікати культури народу, знецінити її і навіть створити спрощений, убогий образ.

Відомо декілька перекладів драми-феєрії «Лісова пісня» англійською мовою, зокрема Гледиса Еванса (Gladys Evans), Віри Річ (Vera Rich) та Персиваля Канді (Percival Candy). Розглянемо деякі приклади перекладу останнього автора.

Микола Жарких у своєму дослідженні наводить кричущий приклад некомпетентного перекладу українського іменника *калина* англійським *granberry*: «А я з калини цвіту наламаю» – «*I'll break some blossom from the cranberry tree*», демонструючи тлумачення слова *grandberry* прикладами з найавторитетніших словників англійської мови, зокрема: *granberry* – 1) «*the evergreen dwarf shrub of the heather family which yields the cranberry; Genus Vaccinium, family Ericaceae: several species*» [Оксфорд]; 2) *a small, round, red fruit with a sour taste* (Кембр.); 3) *the red acid berry produced by some plants (as Vaccinium oxycoccos and V. macrocarpon* (Мерріам-Вебстер).

Він підкреслює, що *Vaccinium oxycoccos* – це наукова ботанічна назва журавлини; *anberry* – журавлина; *cranberry tree* – крислата журавлина, тоді як *калина* – (*Viburnum*) *guilderose, snowball tree, snowball bush* [1].

Заміна, здавалося б, одного іменника іншим кардинально змінює палітру твору.

Калина – це дерево українського роду; її червоні ягоди символізують його безсмертя. Крім того, це й символ краси, сили, життя, крові, вогню. Вона уособлює і саму Україну, символізує материнство, тому і висаджували калину-берегиню коло материнської хати, з неї робили і колиски для немовлят.

Журавлина як символ не несе такого сакрального для українців змісту, як *калина*. Вважають, що батьківщиною її є Північна Америка (*cranberry*: *cran* – журавель, *berry* – ягода; латинська назва *Охусоссос* – кисла ягода). Разом з індичкою, кукурудзою, гарбузом *журавлина* – символ Дня подяки. Ось чому подібна заміна в тексті Лесі Українки є неприпустимою.

Калина символізує красу та дівочу вроду. Вінок з калини (у *Мавки з червоних китиць ягід калини*) – це вінок нареченої. *Калина* пов'язувала світ живих і світ мертвих. Давні слов'яни вважали її символом відродження життя, його безперервності. Ярило-сонце теж мало червоний колір. Колір *калини* асоціюється з кров'ю. Ним дівчата і прикрашалися: фарбували соком губи і щоки.

У тексті твору фігурує й інший сакральний для українців символ – *віночок*. Він відомий представникам різних культур, де набуває специфічних символічних ознак. Так, в американців *віночок* означає коловорот, відродження та безсмертя душі.

В Європі традиційними стали *різдвяні вінки*. Шумерський вінок був відомий як знак міфічної шумерської богині Інанні –

Іштвар, його плели з квітів та прикрашали шестипроменевою зіркою в центрі. У давнину віночок означав побажання «ясного мирного неба над головою» тому, хто його носить.

Це був оберіг від усього поганого і недоброго, проти злих чар. Він складався з дванадцяти квіток, кожна з яких мала свій символ. *Вінок* пов'язаний із сонячною символікою. Це символ слави, перемоги, святковості, щастя, успіху, могутності, миру, сонця, влади, а також цнотливості, молодості, дівочтва. Образ *віночка* використовували і в значенні чогось дорогоцінного, важливого, порівн.: «*Вінок сонетів*» у Максима Рильського.

В українців існувала спеціальна «*віночкова*» мова: коли дівчина надягала *віночок* певного типу, вона ніби розповідала свою історію. Ця традиція збережена і в «Лісовій пісні» Леся Українки: промовисті *вінки* прикрашають її героїнь.

У такому *віночку* зображено лісове озеро – епіцентр подій, що відбуваються у творі. З ним так чи інакше пов'язані всі герої драми: «*озеро стоїть повне, в зелених берегах, як у рутвяному вінку*».

Озеро виступає символом чистоти, багатства і незрівнянної краси рідного краю, саме тому його хоче спотворити «Той, що греблі рве»: «*зірвати з озера вінок рутвяний*» [с. 223]. Він чужинець, хоча нібито і належить до мешканців лісу: «*Нерідний він, хоч водяного роду. Зрадлива і лукава в нього вдача. Навесні він нуртує, грає, рве, зриває з озера вінок розкішний, що цілий рік викохують русалки...*» [с.175], що символізує одвічну боротьбу українців за свою землю.

Таким озеро було весною, коли «*солов'ї весільним дзвоном дзвонять*» [с. 217], коли Мавка вперше просинається після довгої зими. Вона й сама завітчана у *віночок з рути*, бо відчуває себе нареченою Лукаша. Мавка закохана у Лукаша, щаслива і ще не знає зради, а «*калина не спить, бо соловейко будить*» [с. 223] і ніщо не віщує біди.

Відомо, що *весільний віночок* плели з *рути* та *барвінку*. «*Хрещатий барвінок*» – символ тривалого кохання. Його листочки змащували медом і часником, щоб вберегти від лихого.

Рута – подвійний український символ, водночас позитивний і печальний: символ очищення, дівочості, відвернення злих духів. *Вінок з рути* – дівування. Проте ця квітка часто символізує розлуку, самотність, нерозділене кохання. Цей факт зафіксований і в тексті «Лісової пісні».

Розповідаючи про кохання берези до весняного вітру, Мавка підкреслює, що воно було нещасливим, передаючи це через метафору *розмаяти віночка*: «*милуючи, розмаяв її віночка... і, пестячи, кропив росою косу*» [с. 265]. В Європі *рута* - символ смутку і горя.

Найвищим знаком щастя, кохання змальований у драмі *зоряний вінок із світляків*, яким Лукаш завітчує Мавку: «*то буде наче зоряний вінок*» [с. 223]. Про нього говорить і Лев, згадуючи Мавку в її щасливу ніч кохання: «*Згадай, якою ти була в ту ніч, коли твоє кохання розцвілося: була ти наче лісова царівна у зорянім вінку...*» [с. 267].

Нещасливе кохання символізував *вінок надії з волошок і польового маку*. Проте *віночок з волошок та квітучого любистку* був *віночком відданості*. *Волошка* була символом доброти серця, людяності, гуманності, життя, молодості, краси, ніжності, праведності, простоти, чистоти, скромності. У ній акумульована магічна сила, це оберіг від злих духів, лихої долі.

Такі *віночки* плели на Зелені Свята, зберігали протягом року. Настоям з волошок кроплять наречених на весіллі, вмиваються, щоб краса була недоступна злим чарам, окроплюють галявини, де гуляє молодь Купальської ночі. *Синій віночок* бачимо на голові *Русалки Польової* [с. 248].

Цікаво, що старий Лісовик, намагаючись заспокоїти і підтримати Мавку після зради Лукаша, говорить: «Не всі *вінки* погинули для тебе» [с. 267], оскільки *вінок* уособлює дівоче щастя і кохання.

Якщо дівчину покинув парубок заради іншої, носили *вінок розлуки з первоцвіту і вересу*. Мову *вінків* розуміли всі.

Засватана дівчина надягала *вінок з лікарських рослин*. Дівчата, які вирішили присвятити себе Богові, носили *віночки з білих лілій*. Такий же надягали і на голову померлої молодості дівчини.

Цікавим символом був і *вінок з перлів*, які вважалися коштовною прикрасою, тому за часів Середньовіччя їх дозволяли носити лише особам королівської крові. Це був символ чистоти, його порівнювали з краплями роси, а також вишуканості, досконалості, любові і краси.

Перлами здавна прикрашали одяг, використовували у вишивках. Як прикраси їх уперше використали в Північній Америці. Колись перли були еквівалентом грошей, тому їх вважали і символом багатства. У Лесі Українки *вінок з перлів одягнений на голови Мавки і Русалки*: «*на виру-вирочку, на*

жовтому пісочку в перловому віночку зав'юся у таночку» [с. 174]. У Русалки Водяної два віночки: один більший, зелений, другий маленький, як коронка, перловий, з-під нього спадає серпанок [с. 171].

Отже, порівняння у творі Лесі Українки «Лісова пісня» є не тільки лінгвістичним компонентом тексту. Вони передають атмосферу народного життя, показують символічність окремих предметів і рослин, що оточують мешканців лісу і села, розкривають специфіку українського світосприйняття, тому є важливими аплікантами драми-феєрії, що потребують особливої уваги при перекладі іншими мовами.

Література

1. Жарких М. Англійський переклад «Лісової пісні» [Електронний ресурс]: Режим доступу: // ukrainka.name.uk/St
2. Леся Українка. Поезії. Лісова пісня. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. 320 с.
3. Firtka.if.au/blog/view
4. Lesia Ukrainka. Forest Song // Percival Cundy. New York. Bookman Associates, 1950. 94 p.

УДК811.161.2 – 7.08 Леся Українка

ЛЕКСИЧНА ОПОЗИЦІЯ «МИТЬ — ВІЧНІСТЬ» В ІДІОСТИЛІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: КОРПУСНОБАЗОВАНІЙ ПІДХІД

Юлія Лебеденко,

*кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри
української мови Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди
(м. Харків, Україна)*

Оксана Таран,

*кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри
прикладної лінгвістики
НУ «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна)*

У статті описано алгоритм корпуснобазованого дослідження лексичної опозиції «мить - вічність», входження її елементів до порівняльних конструкцій, а також у колокаціях. Дослідження

лексичної опозиції в ідіостилі Лесі Українки здійснено на тлі загальнономовного матеріалу.

Ключові слова: корпус, лексична опозиція, лексема, Леся Українка.

The article describes the algorithm of corpus-based study of lexical opposition «moment — eternity», the occurrence of its elements in comparative constructions, as well as in collocations. The study of lexical opposition in Lesya Ukrainka's idiostyle was carried out against the background of common language material.

Key words: corpus, lexical opposition, lexeme, Lesya Ukrainka.

Постановка проблеми. Одним із основних принципів категоризації світу людиною є бінарні пари та мисленнєві категорії (К. Леві-Стросс, В'яч. Іванов, Ю. Степанов, М. Толстой, В. Топоров, J. Bocheński, M. Danesi). Найбільшою мірою досліджено бінарну опозицію «свій-чужий»: як концептуальну опозицію в українськомовній картині світу (О.П. Дубчак), як семантична основа метафоризації соціальних явищ на матеріалі сучасної української прози (Т. Фудерер) та ін. Також предметом наукових інтересів лінгвістів стала опозиція «добро - зло»: у когнітивному аспекті як відповідні концепти (О. Богданова - на базі російської та французької мов; О. Соловійова - так само в зіставному аспекті, на матеріалі арабської та української фразеології; Г. Малунова - як складові концепту ЗНАННЯ на матеріалі «Антології Сократа»), у лексико-семантичному аспекті (О. Царенко - на матеріалі «Києво-Печерського Патерика»). Опозицію кольороназв «білий - чорний» було описано в зіставному аспекті на матеріалі української та російської фразеології (Ю. Даніленко), «світлий - темний» - в аспекті мовної концептуалізації (С. Мартінек), опозиції параметричних прикметників із просторовою семантикою в українській мові (Т. Щєбликіна), опозицію «там - тут» в українських літературних казках (В. Пилипак), семантичні опозиції українських топонімів і гідронімів (М. Курушина), дієприкметниково-дієслівні опозиції для перехідних змін дієслів та ад'єктивно модифікованих граматичних об'єктів на базі WORDNET (S. Fong).

Бінарну опозицію «ми́ть - ві́чність» досліджено лише у кількох працях: у лексико-семантичному аспекті - на основі української поетичної мови ХХ століття (О. Царук), у когнітивному аспекті - на матеріалі роману О. Стороженка «Марко проклятий» (Н. Павлюс) та на матеріалі драм Лесі Українки, проте в літературознавчому аспекті - у статті

Л.Б. Лавриновича (автор аналізує моделі часопростору з проекцією на аксіологічні домінанти Лесі Українки). Останнє дослідження становить для нас особливий інтерес. Комплексного студіювання лексичної опозиції «мить - вічність» в українській мові поки не було здійснено, саме цим і зумовлено звернення до цієї теми, у межах якої описуємо досліджувану опозицію в ідіостилі Лесі Українки.

Здійснити дослідження на великому масиві текстів за значний часовий проміжок найкраще дозволяє корпуснобазований підхід, який полягає «у використанні мовного корпусу переважно для представлення, перевіряння чи екземпліфікації теорії або описів, сформульованих без доступу до великих корпусів» [7, с. 65].

Джерельною базою послуговував Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) [2]. Такий вибір зумовлений тим, що цей корпус охоплює тексти періоду 1816 - 2019 рр., чого не мають інші корпуси, представлені переважно XX ст. Його репрезентативність зумовлена охоплюваним обсягом текстів - понад 40 тисяч текстів різних жанрів, близько 15 тисяч авторів. Крім того, корпус має не тільки метарозмітку, але й морфологічну та семантичну розмітку, що уможливляє різновекторні пошуки.

І. Лексеми «мить», «вічність» у мовній системі.

Основне поняття цієї розвідки - лексичну опозицію - визначаємо як протиставлення двох однорідних за частиномовною приналежністю лексем, що містять у денотаті протилежні семи та виражають бінарне семіотичне протиставлення.

Семно-компонентний аналіз лексеми «**МИТЬ**» (1 ЛСВ) за СУМ-20 [6] засвідчив експлікацію лише ядерних сем денотативно-сигніфікативного макрокомпонента: *«дуже короткий проміжок часу», «момент»*. Аналіз наведених у СУМ-20 мовних кліше й фразеологізмів із компонентом «мить» показав, що найчастіше цей короткий проміжок часу визначається як хвилина, тобто 60 секунд, також *мить* — це поняття, яке може бути конкретизоване й обчислене: *єдина, перша, якась, та мить*.

Дефініція лексеми «**ВІЧНІСТЬ**» (2 ЛСВ) у СУМ-20 [6] виявляє семи ядра: денотативно-сигніфікативного макрокомпонента (*«плин часу», «безконечність», «нескінченне у часі існування матеріального світу», «дуже довгий час», «віки», «пам'ять про когось у віках»*), а також емпіричного (*«не має початку», «не має*

кінця»). Наведені в словниковій статті фразеологічні варіанти експлікують додаткові семи стрижневого компонента: вічність у зіставленні з такими поняттями, як *сон, вік, небуття*.

II. Лексеми «мить», «вічність» у мовленні. З метою з'ясування латентних і потенційних сем, які можуть бути реалізовані в мовленні, було здійснено дистрибутивний аналіз порівняльних конструкцій з компонентами «мить», «вічність» у ролі як компарандума, такі компаратума. Саме порівняння, а не колокації були обрані з тих міркувань, що вони експлікують найяскравіших носіїв ознак *миті, вічності*. У корпусі ГРАК це дозволяє зробити CQL-конструктор, у якому прописуємо необхідні теги, що реалізують пошукові запити для таких конструкцій:

1. «Іменник+як+мить» (компаратум): CQL-запит [tag=«noun.*»] [word=«як»] [lc=«мить»]. Отримано 5 результатів: **час** як мить, [котра завжди вічна]; **час** як мить *та вічність*; **час** як мить; **людське життя** як мить; **вічність** як мить.

2. «Мить+як+іменник» (компарандум): CQL-запит [lc=«мить»] [word=«як»] [tag=«noun.*»]. З отриманого конкордансу відсортовуємо ті приклади, які не містять порівняльні конструкції за заданою моделлю. У результаті маємо лише одне порівняння *мить як вічність*.

Отже, як бачимо, обидві лексеми опозиції «мить — вічність» можуть виступати в порівняльних конструкціях саме в лексичній опозиції (*мить як вічність, вічність як мить*). Крім того, додатковими семами до вже визначених шляхом семно-компонентного аналізу словникових статей СУМ-20 визначаємо такі периферійні семи: «*тривалість миті — людське життя*», «*тривалість миті — вічність*».

3. Подібним чином здійснено запити для компаративної конструкції з компонентом «вічність»: «іменник+як+вічність». Після ручного сортування отриманого конкордансу маємо такі порівняльні конструкції: **момент** як вічність; **мить [довга]** як вічність; **людина** як вічність; **могила** як вічність; **кутя** як вічність; **час** як вічність; **ніч** як вічність; **секунда довга** як вічність.

Ці порівняння експлікують вічність як певний відрізок часу (*секунда, ніч*) як дуже короткий відрізок часу (*мить*), метафоричне позначення часу (*людина* = *людське життя*), а також через метафоричні позначення знаків української етнокультури (*кутя, могила*).

4. Формуємо конструкцію, у якій лексема «вічність» буде компарандумом: «вічність+як+іменник»: CQL-запит

[lc=«вічність»] [word=«як»] [tag=«noun.*»]. Отримані результати (*вічність, як ірреальна, космічна постать; вічність, як єдність спокою і творчості; вічність як краса*) дозволяють визначити такі конотативні семи лексеми «вічність»: «краса», «ірреальність», «космічність», «спокій», «творчість».

Отже, дослідження лексем «мить», «вічність» у компаративних конструкціях художнього дискурсу виявило різну інтенсивність їх входження як компаратума й компарандума. Так, лексема «вічність» як компарандум творить більшу кількість порівнянь, а також різноманітніші метафоричні конструкції. У ролі компаратума лексема «вічність» так само засвідчила більш активне входження в порівняння, ніж лексема «мить» попри те, що лексема «мить» у корпусі ГРАК має суттєво вищу за лексему «вічність» частотність фіксацій у різних стилях, жанрах і тематиках. Крім того, семантично полярні лексеми можуть входити в одну порівняльну конструкцію, тим самим реалізуючи в одному мікроконтексті лексичну бінарну семіотичну опозицію.

ІІІ. Лексеми «мить», «вічність» у мовленні Лесі Українки. CQL-запит <doc author=«Леся Українка»/> дозволяє з'ясувати, які тексти наявні в ГРАК. Як бачимо, це проза й листи з 12-томного видання («Наукова думка», 1975–1979) — корпус поки не містить поетичних творів, а тому до аналізу залучаємо дані Алфавітно-частотного словника лексики прижиттєвих видань Лесі Українки («На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки», поеми «Давня казка», «Роберт Брюс») на порталі mova.info [1] та корпусу творів «Леся Українка: Енциклопедія життя і творчості», який дозволяє пошук слів за жанрами [5].

Частотний аналіз у ГРАК [2] засвідчив ту саму частотну закономірність, що й у корпусі загалом та художній прозі зокрема, а саме: істотне переважання лексеми «мить» (0,03 на 1 млн) над лексемою «вічність» (0,01 на 1 млн). Середня частота вживання лексеми «мить» у поезіях Лесі Українки за даними Корпусу української мови [1] — 0, 1316, а лексеми «вічність» — 0,0526 - підтверджується та ж закономірність.

Лексема «мить» виявляє в колокаціях як зафіксовані словниками семи: *в одну мить, кожную мить, єдину мить, «тривалість миті - хвилина» (Хвилиночка, мить - і вже зникло місто)*, так і латентні: *мить - «довга» (На цілу довгу мить тобі я буду вірна, хвилину буду я ласкава і покїрна...)*. Найчастіше в N-грамах корелює з лексемами *спалахнути, злетіти, промінь, вогонь, думка*. У лексеми «вічність» виявлено такі семи:

«безкінечність» (*Ти еси вічність, тобі нема початку, середини й кінця*), метафоричний вислів висвітлює суб'єктивні семи «межі вічності» (...той поширює **межі вічності** нашої душі), носії вічності - *небо, душа, матерія*.

Певною мірою наше дослідження підтвердило думку літературознавця Л. Лавриновича, який дійшов висновку, що в драматичному контексті Лесі Українки «...опозиційні поняття *мить* - *вічність*, попри полярність значень, часто сприймаються як рівноправні. У Лесиному уявленні вічність - це не безкінечний час, а неосягненна відсутність часу. Вічність та мить співвіднесені одне з одним як елементи однієї парадигми, адже мить - це лише «варіант» вічності» [4, с. 63].

Що дають ці результати? По-перше, кількісні показники вказують на важливість тих чи тих концептів у світоглядній картині світу митця, по-друге, дистрибутивний аналіз дозволяє виявити індивідуальні смисли. Принагідно згадаємо дослідження Н. Данилюк [3], здійснене на основі частотних словників збірки Лесі Українки «На крилах пісень», у якому дослідниця назвала найчастотніші лексеми - *море, люди (люд)*, а також домінантні абстрактні поняття (*думка, доля, воля, горе, жаль, мрія, лихо*), назви природних об'єктів у рідній країні (*гай, квіти*), а також іменник «дівчина».

Аналіз трьох корпусів засвідчив доволі низьку частотність лексем опозиції «*мить* - *вічність*», проте вони виявляють стійкий зв'язок саме з найчастотнішими лексемами, виявленими Н. Данилюк. Очевидно, на цьому етапі дослідження слід перевести в когнітивну площину й досліджувати МИТЬ, ВІЧНІСТЬ уже як концепти.

Література

1. Алфавітно-частотний словник лексики прижиттєвих видань Лесі Українки («На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки», поеми «Давня казка», «Роберт Брюс») [Електронний ресурс]. URL:<http://www.mova.info/cfq1.aspx?fdid=lupv>.
2. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк, М. Крук та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2021. URL: uacorpus.org.
3. Данилюк Н. Мовна картина світу в поетичних текстах збірки Лесі Українки «На крилах пісень» // Українське мовознавство. 2017. № 47. С. 63–78.
4. Лавринович Л.Б. Ідея вічного та часового у драматургії Лесі Українки // Жанрово-стильові аспекти творчості Лесі Українки: зб.

наук. праць / наук. ред. В.І. Гуменюк. Сімферополь: Світ, 2010. С. 58–67.

5. Леся Українка: Енциклопедія життя і творчості / М. Жарких [Електронний ресурс]. URL: <https://www.l-ukrainka.name>.

6. Словник української мови: у 20 т. [Електронний ресурс]. URL: <https://services.ulif.org.ua>.

7. Tognini-Bonelli E. Corpus Linguistics at Work. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2001. 223 p.

УДК 81'373: 821.161.2-1.09Л.Українка

АПЕЛЯТИВИ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК СВІТОГЛЯДНІ КОДИ

Зоряна Мацюк,

*кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри
українського прикладного мовознавства Львівського
національного університет імені Івана Франка
(м. Львів, Україна)*

Марта Табака,

*магістр кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університет імені Івана Франка
(м. Львів, Україна)*

Розглянуто апелятиви поетичних творів Лесі Українки з огляду на їхню емотивність як властивість мовного знака, призначена збуджувати почуття та емоції в адресата. Розкрито емотивний зміст риторичних звертань, які акумулюють світоглядні, культурні, ментальні коди поетеси та впливають на формування національної ідентичності українців.

Ключові слова: *апелятив, риторичні звертання, емотивність, поетичний текст, світоглядний код.*

The appeals of Lesya Ukrainka's poetic works are considered in view of their emotionality as a property of the language arouse to excite feelings and emotions in the addressee. The emotion-based content of rhetorical appeals, which allow to determine the worldview, cultural, mental codes of the poetess and to show the influence of individual emotions on the formation of the national identity of Ukrainians, has been revealed.

Keywords: *appeal, rhetorical appeals, motivatedness, poetic text, worldview code.*

Апелятив - це слово або сполучення слів, що називає особу (рідше предмет), до якої звернена мова того, хто говорить. Апеляція до адресата найактивніше відображена в розмовному та художньому стилях, які є своєрідним полем його апробації [7].

Загальноприйнятим у лінгвістичній літературі є поділ звертань на дві групи: 1) власне звертання, які розраховані на безпосередню увагу адресата (особи); 2) риторичні звертання, які відіграють певну стилістичну роль (стосуються тварин, рослин, явищ природи, абстрактних понять, неживих предметів тощо).

На думку дослідників, апелятиви як суттєвий компонент комунікативного акту можуть виконувати вокативну, апелятивну, ідентифікуючу, емотивну, етикетну функції в процесі комунікації [2, с. 49].

У структурі поетичного мовлення функції апелятивів, з одного боку, детерміновані змістом поезій, а з іншого, звертання служать мовними засобами вираження емотивності як запланованої демонстрації емоцій, спрямованих на адресата. Мовознавці вважають емотивність властивістю мовного знака, яка служить засобом емоційного переживання суб'єктом явища дійсності, а як засіб збудження певних почуттів та емоцій в адресата емотивність називають «емоційністю в мовному переломленні» [5, с. 153].

Емоції – універсальна категорія, однак зміст і структура емотивної лексики мають національну специфіку. Емоції окремої культури, опосередковані мовними засобами їх вираження, стають культурними кодами нації. Емоції є також значущим аспектом в житті кожного індивіда. Саме емоції активізують пізнання світу, формують оцінне ставлення до предметів і явищ об'єктивної дійсності [1; 3].

Апелятиви як частина емотивної лексики в поетичних творах Лесі Українки – це риторичні звертання, які слугують засобом виявлення душевного стану, думок та переживань поетеси.

Серед численних звертань поезій Лесі Українки, які містять емотивне значення та виконують емотивну функцію, можна виокремити: 1) назви предметів, напр.: *віночок, зброя*; 2) назви різних частин тіла, напр.: *серце*; 3) назви рослин, напр.: *калинонька*; 4) назви природних явищ, напр.: *зорі, сонце*; 5) географічні назви (власні та загальні), напр.: *Мойра, Муза, Прометей, Україна; батьківщина, вітчизна, держава, земля, країна, край*; 6) назви абстрактних понять, напр.: *душа, мрія, муза, пісня, сила, слово, спів, фантазія* та ін.

Багатством емотивного зміст наповнені звертання, що є назвами абстрактних понять. Серед емотивних апелятивів цієї групи найвищою частотою вживання відзначається лексема *пісня / пісні* (15), напр.: *Ой палка ти була, моя **пісне!*** [с. 83]²; *Замовкни ж ти, **пісне** моя лебедина, Бо хутко порветься остання струна!* [с. 104]; *Гей, шаленая **пісне!** і в кого вдалась ти така непокірна?* [с. 133]; *Благаю вас, **пісні**, мої **пісні** крилаті, За ним услід, мов іскорки летить, Побудьте з ним в його самотній хаті, Верніться і мені про нього розкажіть* [с. 90].

Така висока активність апелятива *пісня / пісні* свідчить про нерозривний зв'язок життя і творчості Лесі Українки з музикою. Гра на улюбленому фортепіано, народні пісні, записані з голосу Лесі Українки Миколою Лисенком та Климентом Квіткою, – це лише окремі штрихи до багатогранного музичного світу талановитої поетеси. Леся Українка захоплювалася не лише народною піснею, але майстерно виконувала класичні твори Бетховена, Шумана, Шуберта, Моцарта, Баха. Широка обізнаність письменниці з різноманітними жанрами музичного мистецтва, вроджена музикальність, любов до пісні вилилися в листі до дядька Михайла Драгоманова: «Мені часто здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет».

Часто вживаною в поезіях Лесі Українки у функції апелятива є лексема *муза / Муза* (10), яка реалізує два значення: 'у грецькій міфології – одна з дев'яти богинь поезії, мистецтва та науки' та 'творче натхнення', напр.: *Стій, **Музо**, ображена, горда богине!* [с. 105]; *Безжалісна **музо**, куди ти мене завела?* [с. 86]. Підсилюють переживання автора епітети *безжалісна, винозора, горда, прикладки богиня (ображена, горда), владарка (горда), порада*, напр.: *Ти глянула поглядом владним, безжалісна **музо**, І серце моє затремтіло, і пісня моя залунала, А ти моя, владарко горда, втішалася піснею бранки, І очі твої променіли вогнем переможним, І вабив мене той огонь, і про все заставляв забувати* [с. 86]; *Розваж мене, **Музо**, моя ти порадо!* [с. 103]; *Стій, **Музо**, ображена, горда богине!* [с. 105].

Як риторичне звертання до старогрецької богині долі Леся Українка використовує в поезії лексему *Мойра*, напр.: «***Мойро!** Невже тобі, суворій, грізній, личить Робити посміхи над бідними людьми?!*» [с. 110].

---

² Леся Українка. Вибрані твори. Київ: Молодь, 1957. 381 с. Тут і далі, покликаючись на це видання, в дужках зазначатимемо лише сторінку.

Особливою емоційністю наповнений апелятив *батьку Прометею*, напр.: «Тяжкий твій спадок, **батьку Прометею!**» [с. 111]. Перифраз дочка Прометея як образне ім'я Лесі Українки кодифікований самою поетесою.

Усі апелятиви, пов'язані з іменами героїв грецької міфології, можна вважати своєрідним мистецьким кодом поетеси Лесі Українки, які засвідчують її близькість до класичної літератури.

Апелятив *мрія / мрії* (8) функціонує у значенні 'те, що створене уявою, фантазією; витвір уяви', напр.: **Мріє, не зрадь!** [с. 197]. Він етимологічно споріднений з іменником *мара* «мара, привид» [4, т. 3, с. 527]. Саме це первинне значення відтворює контекст «**О мрії-мари! Страшніші ви, ніж сая справжня буря**» [с. 228]. Таке слововживання свідчить про широку ерудицію Лесі Українки, її заглибленість у приховані смисли слова. Лише освічений підготовлений реципієнт, який обізнаний з етимологією лексеми *мрія*, без надмірної емоційності може сприйняти семантику прикладки *мари* до апелятива *мрії*.

Серед географічних загальних назв найвищою активністю вживання відзначається апелятив *край* (5), який є семантично близький до апелятивів *країна, земля, сторона / сторононька, куточок*. З-поміж етимологічно споріднених лексем *край* і *країна* Леся Українка віддає перевагу етимону *край* «місцевість, сторона» [4, т. 3, с. 73], а похідний іменник *країна* «земля» [4, т. 3, с. 73] використовує один раз: «**Країно рідная! ох ти далека мріє! До тебе все летять мої думки**» [с. 120]. Особливість вживання цих лексем у функції звертання в поезії Лесі Українки можна, на нашу думку, пояснити мовною традицією, закладеною поезією Тараса Шевченка, напр.: *Тяжко-важко умирати у чужому **краї*** (Т. Шевченко); закріпленою в українських народних піснях та пареміях, напр.: *Що не **край**, то звичай; За рідний **край** – хоч помирай; Свій **край**, як рай, а чужа країна, як домовина*. Очевидно, такому вживанню сприяла також тогочасна семантика лексеми *край* «б. Край, страна, область. **Рідний край**. Родина, отечество» [8, т. 2, с. 298] і *країна* «Край, страна. **Рідна країна**. Родина, отечество» [8, т. 2, с. 298].

Семантично близькі лексеми-звертання *сторона* (1) / *сторононька* (1), *куточок* (1) Леся Українка вживає одноразово, напр.: *Та й за те не докірливого слова Тобі не кину, **сторона прекрасна!*** [с. 25]; ***Сторононько рідна!*** [с. 39]; *Прощай, **рідний куточок!*** [с. 9]. Однаковим для цих звертань є атрибутивний елемент *рідний*.

Лексема *земля* (2) у функції звертання виражає значення ‘місце життя і діяльності людини’, напр.: ***Земле, радій і цвіти!*** [с. 229]. Оцінний компонент *рідний / чужий* доповнює емотивну семантику лексеми в риторичному звертанні, напр.: ***Земле чужая, яка ж бо ти рідна для мене!*** [с. 229].

Найвищим ступенем емотивності серед географічних назв відзначається лексема *Україна* (4), яку Леся Українка нечасто використовує як звертання, напр.: *До тебе, **Україно**, наша бездольная мати, Струна моя перша озветься* [с. 18]; *І, може, тоді завітає та доля жадана До нашої рідної хати, До тебе, моя ти **Україно** мила, кохана, Моя безталанная мати!* [с. 18]; *Палають страшні, незагойні рани На лоні у тебе, моя **Україно!*** [с. 39]; ***Україно!*** *плачу слізьми над тобою* [с. 39].

Епітети *наша, моя, мила, кохана; прикладка мати бездольная, безталанная* до звертання *Україно* свідчать про те, що національні проблеми Лесі Українки переживає гостро і болісно, сприймає їх як особисту трагедію. За словами М. Зерова, давня історія, якій присвячено багато творів поетеси, – це була відправна точка, вихідний матеріал, що давав можливість письменниці показати історію України. Леся Українка не переставала цікавитися громадським та політичним життям рідної України навіть тоді, коли хвороба змушувала її тривалий час жити далеко від України. Відомо, що драматичну поему «Бояриня» (1910 р.) Леся Українка написала протягом трьох днів, перебуваючи далеко від України в Єгипті. На цей раз поетесу хвилювала не історія давнього світу, як це було раніше, а історія рідної країни.

Отже, аналіз емотивних смислів риторичних звертань поетичних творів Лесі Українки дав змогу увиразнити її світоглядні, культурні, ментальні коди, показати їхній зв'язок з особистими переживаннями та досвідом. Індивідуальні емоції поетеси, спрямовані на адресата через апелятиви, стають базовими для формування національної ідентичності українців.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. Москва: Наука, 1988. 341 с.
2. Бойко І. О. Концепція апелятива в комунікативній лінгвістиці // Мовні і концептуальні картини світу. 2015. Вип. 51. С. 43–52.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва: Русские словари, 1996. 416 с.
4. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1989. Т. 3. 552 с.

5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва: Высшая школа, 1986. 336 с.
6. Леся Українка. Вибрані твори. Київ: Молодь, 1957. 381 с.
7. Пономаренко В. П. Еволюція іменних засобів звертання в сучасних слов'янських та інших індоєвропейських мовах // Мовознавство. 2006. Вип. 6. С. 27–32.
8. Словарь української мови: в 4 т. / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Київ: Наук. думка, 1996. Т. 2.

УДК 811.161.2

ПОЕТИЧНИЙ СИНТАКСИС ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Наталія Нос,

*старша викладачка кафедри історії та мовознавства
Українського державного університету залізничного
транспорту (м. Харків, Україна)*

У статті розглянуто питання поетичного синтаксису Лесі Українки. Особливу увагу приділено таким стилістичним фігурам як паралелізм та повтори. На прикладі віршів Лесі Українки з різних поетичних циклів досліджено, як за допомогою цих фігур вона наближає свої твори до народної творчості, передає почуття ліричного героя.

Ключові слова: поетичний синтаксис, паралелізм, фольклор, цикл поезій, повтори.

The article deals with Lesia Ukrainka's poetic syntax. Such stylistic figures as parallelism and repetition were given special attention. In the context of Lesia Ukrainka's poems from different poetic cycles, it was explored how she brought her works closer to the folklore, conveyed the feelings of a lyric hero by means of these figures.

Key words: poetic syntax, parallelism, folklore, cycle of poems, repetitions.

У світовій культурі є митці, які залишаються безсмертними у своїх творах, до них належить і видатна українська поетеса Леся Українка. Незвичайний талант Лесі Українки привертає увагу дослідників уже багато років, написано безліч літературних розвідок її життя і творчості, монографій, літературно-критичних та публіцистичних статей, література діаспори постійно поповнюється дослідженнями про велику поетесу.

В статті розглянемо питання поетичного синтаксису Лесі Українки, зокрема роль таких стилістичних фігур, як паралелізм та повтори в її поезії. Проблему поетичного синтаксису Лесі Українки досліджували у своїх працях І. Дацюк, А. Кулінська, А. Міщенко, М. Плющ та ін.

Паралелізм (гр. *parallellos* – той, що йде поряд) – стилістична фігура паралельного зображення двох (часом трьох і більше) явищ різних сфер життя, показ одних явищ на фоні інших – по аналогії; зіставлення їх – переважно за ознакою дії [4, с. 298]. Розповсюджені різновиди паралелізму: психологічний (переживання та внутрішній світ людини зіставляються з картинами природи. Такий художній прийом сягає своїм корінням ще в народну творчість, де картини природи переплітаються з душевними настроями та переживаннями, а події людського життя змальовуються як певна паралель до явищ природи); синтаксичний (однотипна синтаксична побудова двох або більше суміжних мовних одиниць, переважно рядків поетичного тексту, що створює відчуття їхньої симетрії).

Про захоплення Лесі Українки фольклором свідчить багато фактів з її біографії. Це і опублікована добірка фольклорних записів «Купала на Волині» у журналі «Житє і слово», і збірник «Дитячі ігри, пісні і казки», і записані Лесею Українкою на фонографі думи у виконанні кобзарів та збирання поетесою гуцульських мелодій під час перебування в Карпатах. «Вся величезна робота по збиранню і збереженню здобутків духовної культури творчо переосмислювалась, оживала в ліриці, поемах, драматургії Лесі Українки» [6, с. 18].

Поряд з фігурою паралелізму в поетичній мові широко використовується фігура повтору. Повтор – найпростіша поетична фігура, що здавна застосовується у народній творчості і в поезії. Повтор фіксує увагу читача на певних словах і цим збільшує їх значення в контексті, посилює їх емоційний вплив [4, с. 322]. Серед повторів виділяються такі, які прямо пов'язані з їх місцем у тексті, наприклад анафора, анепіфора, епанафора, епіфора.

Паралелізм як стилістична фігура простежується особливо яскраво у перших віршах Лесі Українки веснянкової групи. Наприклад, у вірші «Пісня» молоді літа ототожнюються з весняними квітами: *Чи є кращі між квітками / Та над весняні?* / *Чи є в житті кращі літа / Та над молодій?* [10, с. 61]

Так як весняні квіти завжди запахні та яскраві, так і молода людина сповнена розквіту та молодості краси.

У поезії «Напровесні» перед нами постає образ дівчини-квітки [3]. Так само, як і в попередній поезії зображена пора року з пробудженням природи, а образ дівчини, подібно весні, розквітає та стає прекрасним. Синтаксичний паралелізм у поезії підсилений ще й анафорою «Не дивуйтесь»: *«Не дивуйтесь, що квітом прекрасним / Розцвілася дівчина несміла, - / Так під промінням сонечка ясним / Розцвітає первісточка біла. / Не дивуйтесь, що думи глибокі / Будять речі та сльози некучі, - / Так напровесні дзвінки потоки / Прудко, гучно збігають із кручі»* [10, с. 39].

На думку Г. Левченко «образи квітів як символ весни і весняного цвітіння в природі і в житті людини у ліриці поетеси пов'язані з ідеєю щастя та його недосяжності і чітко локалізовані у часі. Поетеса рідко конкретизує, про які квіти веде мову, частіше обмежуючись доволі абстрактними означниками: весняні квіти, весняний цвіт, барвисті квіти» [3, с. 4].

1899 року у Львові виходить друком друга збірка поезій Лесі Українки «Думи і мрії», в якій розміщено цикл «Мелодії». Перший вірш цього циклу показує настрої та переживання молодой людини, які передаються за допомогою кільцевої будови строфи та психологічного паралелізму (настрій природи-почуття ліричного героя). Вірш починається сумно та зворушливо: *«Нічка тиха і темна була, / Я стояла, мій друже, з тобою; / Я дивилась на тебе з журбою, / Нічка тиха і темна була...»* [10, с. 85].

Так само побудовані останні строфи поезії. Кільцевий повтор у другій строфі (*«Вітер сумно зітхав у саду»*) та у третій (*«Спалахнула далека зірниця»*) є поетичним тлом, на якому Леся Українка подає ліричний малюнок літньої ночі перед грозою.

В одному з автографів цей вірш має назву «Nocturne» (ноктюрн - музична п'єса, немовби навіяна поетичним настроєм ночі). Уся творчість Лесі Українки пов'язана з музикою та піснею. І самі назви циклів говорять про це. «На формування музичних смаків Лесі Українки благотворний вплив мало її спілкування з великим українським композитором М. В. Лисенком. На це є прямі вказівки в листах поетеси і в спогадах про неї» [2, с. 22]. А гра на фортепіано було одне з найулюбленіших занять поетеси.

В наступному вірші циклу відчувається зовсім інший настрій: *Стояла я і слухала весну, / Весна мені багато говорила, / Співала пісню дзвінку, голосну / То знов таємно-тихо шепотіла* [10, с. 87].

В душу ліричного героя з приходом весни повертається віра в щасливе майбутнє: *«Вона мені співала про любов, / Про молодощі, радощі, надії, / Вона мені переспівала знов / Те, що давно мені співали мрії»* [10, с. 87].

В процитованих рядках є прийоми градації, підхоплення, анафори, що сприяє виразності вірша та наближенню його до музичного твору. «Надзвичайно музикальна, Леся Українка неодноразово використовувала у своїй ліриці своєрідну виразність музичних образів та засобів. Вони їй завжди допомагали тонше і глибше передати почуття й настрої, головну думку, виразити потрібні нюанси ліричного переживання» [6, с. 136].

Цікаво простежити, як Леся Українка за допомогою повтору показує різний душевний стан. Хвилини розпачу передаються за допомогою прийому градації (*«Душа моя плаче, душа моя рветься»*) [10, с. 86]. І далі найвища напруга, відчай і в той же час рішучість чується в таких рядках: *«Хотіла б я вийти у чистеє поле, / Припасти лицем до сирої землі, / І так заридати, щоб зорі почули, / Щоб люди вжахнулись на сльози мої»* [10, с. 86].

Наступний цикл «Ритми», який повністю було надруковано в збірці «Відгуки» також має музичну назву. «В численних листах Лесі Українки виявляється і особливість її лексики як людини, що звикла до музичних понять і термінів» [2, с. 20]. Складна і цікава побудова вірша *«Хотіла б я уплисти за водою...»* з цього циклу. Синтаксичний паралелізм, своєрідна ритмомелодика, повтори створюють картину коливання хвилі: *«Хотіла б я уплисти за водою, / Немов Офелія, уквітчана, безумна. / За мною вслід плили б мої пісні, / Хвилюючи, я та вода лагідна, / Ви далі, далі... / І вода помалу / Мене б у легкі хвилі загортала, / І колихала б, наче люба мрія, / Так тихо, тихо»* [10, с.152].

Поезія «Presto appassionato» / *«Ні! я покорити її не здолаю...»* за своїм настроєм співзвучна «Апассіонаті» Бетховена. Туга і пісня – безумна, шалена, яку важко подолати, рвуться з рядків вірша. Ми бачимо змістовно-інтонаційну градацію, анафоричні повтори: *«... я тиха, спокійна. А ти? – наче вітер! / Нема тобі впину. Тобі все одно, / Що, стрівши, вогонь доведеш до пожежі, / Що хвилі, спіткавши, розгониш до бурі, / Що темнії хмари в хаос помішаєш...»* [10, с. 153].

Особливе місце у поетичній спадщині Лесі Українки займає вірш «До мого фортепіано», який сама поетеса назвала

елегією. Тут використано прийом кільцевого повтору, але його роль є складнішою. На початку поезії поетеса звертається до свого фортепіано: *«Мій давній друже! Мушу я з тобою / Розстатися надовго...»* [10, с.48]. А остання строфа починається словами: *«Розстаємось надовго ми з тобою!»* [10, с.48].

Видозміненим дієсловом висловлюється фатальність подій, а останній рядок звучить, як вирок, коли щось змінити вже неможливо: *«Прощай же, давній, любий друже мій!»* [9, с.48]

Ліризм Лесі Українки «...невіддільний від її страждання, просякнутий постійним усвідомленням неможливості для неї звичайного людського існування і звичайного щастя» [8, с. 387].

Де кілька років життя Лесі Українки пов'язані з Кримом, де вона перебувала за станом здоров'я. З-під пера поетеси з'являються цикли віршів «Кримські спогади» і «Кримські відгуки». В циклі «Кримські спогади» цікавий паралелізм знаходимо у вірші «Безсонна ніч», написаному в Євпаторії 1891 р.: *«Цілу ніч до зорі я не спала, / Прислухалась, як море шуміло, / Як таємная хвиля зітхала – / І як серце мое стукотіло»* [10, с. 73].

Перед нами постає жива картина моря, ми ніби чуємо морський шум в той час, як ліричний герой занепокоєний та зворушений.

Перебування Лесі Українки в Карпатах також поклало свій відбиток на її творчість – з'являються твори, близькі до народних пісень. «Живучи в Колодяжному, Леся дуже цікавилася піснями, які співалися не тільки там, а й по навколишніх селах... Мелодії Леся підбрала на фортепіано і потім позначила нотами на папері, бо не вміла писати нот просто з голосу» [2, с. 28]. Вірш «Ой, здається – не журюся...» побудований на основі синтаксичного паралелізму, вживання вигуків на початку строф, повторів та плеоназму *тяжко-важко* наближає його ритміку до фольклорної: *«Ой, здається – не журюся, таки ж я не рада, / Чогось мені тяжко-важко, на серці досада. / Ой кину я ту досаду геть на бездоріжжя, / Зійшла моя досадонька, як мак серед збіжжя»* [10, с.161].

Ми розглянули питання використання стилістичних фігур повтору та паралелізму у поетичній мові Лесі Українки. Звичайно, щоб досягнути довершеності поетичних творів, поетеса майстерно використовує усі стилістичні фігури в поєднанні з іншими засобами поетичного синтаксису. Творчість Лесі Українки є яскравим підтвердженням слів П. Тичини, що «класики літератури світової ніколи не розминались

з народом, навпаки: їхня творчість завжди була невідділима від фольклору, від дум, від мудрості народної, – як невідділений є шум могутнього дуба від шуму всього лісу» [9, с. 50].

Література

1. Аврахов Г.Г. Художня майстерність Лесі Українки. Лірика. Київ: Рад. школа, 1964. 233 с.
2. Кисельов Г.Л. Сім струн серця (Музика в житті і творчості Лесі Українки). Київ: Музична Україна, 1968. 87 с.
3. Левченко Г. Квітковий стиль та уламки орфічного міфу в ліриці Лесі Українки. Слово і час. 2012. № 2 (614). С. 21–31.
4. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. Київ: Рад. школа, 1971. 485 с.
5. Міщенко Л.І. Леся Українка в літературному житті. Київ: Дніпро, 1964. 261 с.
6. Міщенко Л. І. Леся Українка: посібник для вчителя. Київ: Рад. школа, 1986. 304 с.
7. Панасенко Т.М. Леся Українка. Харків: Фоліо, 2009. 123 с.
8. Сто найвідоміших українців / ред. Ю. Павленко. Київ: Компанія ОСМА, 2015. 680 с.
9. Тичина П.Г. Магістралями життя. Київ: Рад. письменник, 1941. 157 с.
10. Українка Леся. Твори в 2 т. / вступ. ст. Л.І. Міщенко. Київ: Наук. думка, 1986. Т. 1. 606 с.
11. Шаховський С.В. Леся Українка. Критико-біографічний нарис Київ: Дніпро, 1971. 134 с.

УДК 811.161.2

ФРАЗЕМІКА ДРАМАТИЧНОЇ ПОЕМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «НА ПОЛІ КРОВІ»

Орест Пілько,

*старший викладач кафедри української мови Дрогобицького
державного педагогічного університету ім. Івана Франка
(м. Дрогобич, Україна)*

У статті розглядається семантика фраземікону поеми Лесі Українки. Виділено семантичні підгрупи в межах кожного з граматичних класів ФО. Проаналізовано також способи трансформації фразем.

Ключові слова: *фразеологізм, семантика, семантичні трансформації, семантико-граматичні трансформації.*

The semantics of the phrasemicon of Lesya Ukrainka's poem is considered in the article. Semantic subgroups within each of the grammar classes of PU are distinguished. Methods of phrase transformation are also analyzed.

Keywords: *phraseology, semantics, semantic transformations, semantic-grammatical transformations.*

Світ творчості Лесі Українки вражає багатством і розмаїттям. Барвисте образне мовлення поетки не в останню чергу є таким завдяки потужному струменю фразеологізмів – невід’ємної частини художнього стилю будь-якої мови. На прикладі відносно невеликого твору - драматичної поеми «На полі крові» - спробуємо показати поліфункційність фразеологічних одиниць у створенні цілісного художнього полотна. Розглянемо семантику цих ФО.

Залежно від того, яка сема входить до змісту конкретних іменникових ФО, усі вони поділяються на чотири групи: 1) фраземи-назви особи, 2) фраземи-назви неособи, 3) фраземи-назви власне предмета і 4) фраземи-назви абстрактного предмета [2; с. 113]. В аналізованому матеріалі бачимо: 1) фраземи-назви особи: *Син Божий* [4; с. 9, с. 16, с. 20], *отецький син* [4; с. 12], *зрадницька рука* [4; 24]. Окремо слід сказати про фраземи-назви особи у функції звертання. Це такі одиниці: *мій брате* [4; 4], *мій синочку* [4; с. 5], *лукавий роде* [4; с. 22]; 2) фраземи-назви власне предмета: *маєток Божий* [4; 18] ‘вода’; 3) фраземи-назви абстрактного предмета : *довгий вік* [4; 5], *Царство Боже* [4; с. 14, с. 16, с. 17, с. 18, с. 22], *неправедний поживок* [4; 17], *тяжке слово* [4; с. 18].

У межах української фраземики є значна кількість різноструктурних одиниць, які єднає те, що у процесі фраземної деривації вони набули значення ознаковості [2; с. 142]. Це прикметникові ФО. Виходячи з типології сполучуваності, у тексті виділяємо ФО, що сполучаються з іменниками-назвами особи: *по знаку* [4; с. 8] ‘знайомий’; *як всі* [4; с. 9] ‘звичайний’; *на гроші не жадібний* [4; с. 14] ‘не злодій’, *голий-босий* [4; с. 21] ‘без засобів до існування’; *від сього світу* [4; с. 21] ‘трішний’; *чесного роду* [4; с. 22] ‘порядна, вихована особа’.

У тексті нами зафіксовано, крім того, одну ФО неозначено-кількісної семантики, співвідносну з числівником, – *не один* ‘багато’: *Так діду, справді не я один тоді подумав, що він Син Божий* [4; с. 16]. Також маємо дві фраземи, співвідносні із займенниками: заперечним – *ні шага нічого*’, та означальним – *живі і мертві ‘усі’*: *Та що ж би розпочав я – голий-босий?*

*Завести торг? Я ж **ні шага** не мав [4; с. 21]; ... на престолі Месія в образі того промовця, неначе судить він **живих і мертвих** [4; с. 19].*

У складі української фраземіки існує велика група одиниць, які служать для лінгвалізації динамічної ознаки в плані її тривання, розгортання або становлення. Усі вони виражають узагальнене значення процесуальності, що об'єднує їх у клас дієслівних фразеологізмів [2; с. 164]. Як в українському фраземіконі в цілому, так і в аналізованому тексті вони найчисельніші. Виділяємо такі семантичні групи: 1) фраземи, що лінгвалізують динамічні ознаки, які стосуються фізичного стану людини: *ліниві ноги стали* [4; с. 5], *з тіла спасти* [4; с. 23], *налягати на ціпок* [4; с. 4], *вмочати хліб* [4; с. 24], *світ макітриться* [4; с. 21]; 2) фраземи, що лінгвалізують динамічні ознаки, які стосуються психічного стану людини: *мати втіху* [4; с. 13], *досада ворухнулася в серці* [4; с. 18], *сльози умили* [4; с. 15], *пекти до живого серця* [4; с. 22], *сором жене кров з лиця* [4; с. 23]; 3) фраземи, що лінгвалізують динамічні ознаки, пов'язані з поведінкою людини: *розводити жалі* [4; с. 20], *попадати в нетерплячку* [4; с. 22], *словами дошкуляти* [4; с. 24]; 4) фраземи, що лінгвалізують динамічні ознаки, пов'язані зі способом життя: *важити на перше місце* [4; с. 23], *на лихо грати* [4; с. 17], *занапастити життя* [4; с. 20], *роду відрікатися* [4; с. 22], *бути одмінком* [4; с. 24]; 5) фраземи, що лінгвалізують людську діяльність: *жити жебрацьким хлібом* [4; с. 12], *пороги оббивати* [4; с. 12], *з рукою довгою, з язиком довгим поміж людьми ходити* [4; с. 12], *закон сповняти* [4; с. 21], *глядіти скарбони* [4; с. 21], *гроші течуть крізь пальці* [4; с. 21], *піти в найми* [4; с. 23], *хліб вмочати* [4; с. 24]. Сюди ж належать ФО, що лінгвалізують: процес говоріння – *річ іде* [4; с. 11], *вдавати мову* [4; с. 14], *мова проривається* [4; с. 15], *держати промову* [4; с. 15], *розпливатися в словах* [4; с. 20]; думання – *думу думати* [4; с. 16], *викинути з думки* [4; с. 16], *голову сушити* [4; с. 23]; фраземи, що лінгвалізують різні аспекти людських стосунків: *проявою ходити* [4; с. 12], *попихачем бути* [4; с. 13], *закон сповняти* [4; с. 18], *занапастити життя* [4; с. 20], *тавро покласти* [4; с. 21], *їсти облизні* [4; с. 21], *відректися роду* [4; с. 22], *ударити по руках* [4; с. 25]; фраземи, що лінгвалізують дії та процеси, джерелом яких є неособа, власне предмет, абстрактний предмет: *облогом стояти* [4; с. 6], *сили придати* [4; с. 8], *датися взнаки* [4; с. 15].

У корпусі української фраземіки існує надзвичайно чисельна група адвербіальних одиниць. Залежно від специфіки характеризовання динамічних і статичних ознак, виділяємо семантичні підгрупи фразеоприслівників, що вказують на: 1) якість названих ознак, тобто прислівникові якісно-означальні ФО; 2) спосіб вияву ознак, чи прислівникові фраземи способу; 3) кількісний вияв ознаки, або прислівникові ФО міри і ступеня; 4) просторові обставини, за яких реалізується динамічна й статична ознака, чи прислівникові фраземи місця;

1) часові координати, у межах яких реалізується динамічна ознака, – прислівникові фраземи часу; 5) причину здійснення динамічної ознаки, або прислівникові ФО причини; 6) мету здійснення динамічної ознаки, тобто прислівникові ФО мети [2; с. 230].

В аналізованому матеріалі знаходимо: 1) якісно-означальні ФО: *світ не близький* їти [4; с. 5], *як проклятий* мучитися [4; с. 12]; 2) ФО способу дії: *уважним оком* дивитися [4; с. 6], *без надії* терпіти [4; с. 23], *з рук у руки* віддавати [4; с. 25]; 3) ФО міри та ступеня: *цілим роєм* ходити [4; с. 9], *ні кінця ні краю* не бачити [4; с. 21], *нічого в світі* не мати [4; с. 24], *до нестями* працювати [4; с. 25]; 4) ФО місця: *на цілім Божім світі* нема [4; с. 15], *край ніг* бути [4; с. 16], *в ногах* сидіти [4; с. 22]; 5) ФО часу: *день у день* промовляти [4; с. 21], *день і ніч* думати [4; с. 23], *з природи* міцний [4; с. 4]; 6) ФО причини: *з цікавості* піти [4; с. 15], *з причини* (чиєї) загубити [4; с. 24]; 7) ФО мети: *на дорогу* (дати) [4; с. 8], *ні за спасибі* служити [4; с. 13]; 8) модальні ФО: *річ світова* [4; с. 15], *річ твоя* [4; с. 25].

У фраземіці сучасної української мови особливе місце займає клас вигуківих фразеологізмів. Вони не співвідносяться з поняттями, їм також не властиві граматичні категорії, а отже - не мають граматичних форм.

Вигуківі фразеологізми можуть слугувати засобом вираження емоцій та інших модальних конотацій тільки в усному мовленні, оскільки жодні розділові знаки не здатні адекватно виразити ту чи іншу конотацію [2; с. 251].

У творі Лесі Українки маємо кілька такого роду одиниць. Це фраземи-побажання, формули ввічливості. *Благослови Господь* та *Нехай Господь продовжить віку*: **Благослови Господь твою роботу** [4; с. 4]; **Нехай Господь тобі продовжить віку**, що ти мене порятував [4; с. 5]; фразема-клятва **Бодай би життя загубив**: *Бодай би я життя був загубив, ніж мав його [Ісуса] знайти* [4; с. 17]. Представлена тут

і емоційна вигуків фразера *Боже, помсти правий*: «*Ось пийте кров мою! Ось їжте тіло!*» **Боже помсти правий!** Чия ж то кров була, як не моя? Чиє ж то було тіло?! [4; с. 23].

Ще один аспект аналізу фраземного матеріалу в нашому дослідженні - трансформації фразеологічних одиниць. Фразеологічна трансформація - це видозміна узуального компонентного складу ФО, спричинена актуалізацією фразеологізму в контексті, яка призводить до зрушень у семантичній структурі ФО.

Традиційно трансформації поділяють на дві групи: семантичні та структурно-семантичні [1; с. 83 - 141]. Поширеним прийомом семантичних трансформацій є подвійна актуалізація - поєднання в одному стійкому виразі і буквального, і переносного значень. Виділяють два види подвійної актуалізації ФО: 1) обігрування семантики ФО у спеціально створеному автором контексті (повна подвійна актуалізація); 2) обігрування потенційної семантики компонентів ФО у спеціально створеному автором контексті (часткова подвійна актуалізація) (5).

У випадках повної подвійної актуалізації стійкий вираз об'єктивується в художньому мовленні на двох рівнях - лексичному і фразеологічному (за умови наявності у мові вільного словосполучення - генетичного прототипа фразеологізму). У Лесі Українки бачимо поєднання обох значень в одному контексті: *Жінки, як ті собаки, - раз погладив, а потім хоч щодня лупцюй, все стерплять! Та й **руки** ще **лизатимуть**...* [4; с. 22].

Більш поширеними в художньому мовленні є структурно-семантичні модифікації: лексична заміна компонентів фразеологізму словами вільного вжитку (субституція), поширення компонентного складу ФО, скорочення компонентного складу ФО (еліпсис), фразеологічний натяк, розгорнута метафора, контамінація. Субституція зумовлена нарізнооформленістю та проникливістю структури ФО і полягає в цілеспрямованій заміні одного, кількох чи усіх її компонентів функціонально схожими елементами [1; с. 108 -109]: *День у день промови ... аж **світ макітрився** мені від них* [4; с. 21] (пор.: голова макітрився); *Кожен **важив на перше місце** побіля Месії* [4; 23] (пор.: претендувати на перше місце), *Ти, відай, убогий то й **дорого** тобі **дались** ті гроші, що ти за землю заплатив* [4; с. 7] (пор.: дорого дістатися); *Чоловік: Великий? Чим же се він був великий? Прочанин: Чим? Духом тим, що **Бог** йому **вділив*** [4; с. 9] (пор.: Бог дав).

Інший різновид модифікацій ФО – поширення компонентного складу – це такі зміни, які якісно не порушують структуру ФО, а лише конкретизують її образ. Суть поширення ФО полягає у включенні до традиційної структури слів чи словосполучень вільного вжитку. У Лесі Українки бачимо: *Я незчувся, як **ряснії** сльози мене умили* [4; с. 13]; ... до Лазаря свого вернувся серед жінок розводить **мляві** жалі [4; с. 20]; ... краще б він уже налаяв просто, ніж так пекти аж до **живого** серця [4; с. 22]; ... мені здалося, що нема для мене ріднішого над сього чоловіка і не було на цілیم **Божім** світі [4; с. 15]; ... не мені народи слугували, а я служив відметам **всіх** народів [4; с. 23].

В аналізованому тексті бачимо й випадки скорочення компонентного складу фразеологізму – так званий еліпсис: *Я... змучився ворогуванням людським..., либонь, ще й тим я так тоді **розм'як...*** [4; с. 16] (пор.: розм'якнути мов віск); *Ет, аж **досада** здумати, для кого занастив я все своє життя* [4; с. 20] (пор.: досада бере).

Серед різновидів структурно-семантичних модифікацій у художньому мовленні трапляється також контамінація – не просто поєднання ФО, а взаємопроникнення, хрещення, своєрідне накладання і злиття різних значень ФО внаслідок мимовільних чи свідомих зближень, смислової компресії, лаконізація [3; с. 151]: *А що ж? Було мені довіку жити жебрацьким хлібом? Вік поневірятись, пороги оббиваючи в людей? **З рукою довгою, з язиком довгим поміж людьми проявою ходити?*** [4; с. 12]; (пор.: ходити з довгою рукою, ходити з довгим язиком, проявою ходити), ... скоро хто було розвісить вуха і справді піде з ним, ... тому таке **ярмо** він **клав на шию**, що аж **додолу гнуло** [4; с. 22] (пор.: класти ярмо на шию, ярмо додому гнє).

Отже, підсумовуючи, скажемо, що у статті ми зробили спробу семантичного аналізу фраземікону драматичної поеми Лесі Українки «На полі крові». Виділено семантичні підгрупи в межах кожного з граматичних класів ФО. Також досліджуємо матеріал під оглядом трансформації фразеологічних одиниць, виділяючи власне семантичні та структурно-семантичні перетворення.

Література

1. Білоноженко В.М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів/ В.М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. К.: Наук. думка, 1989. 155 с.

2. Демський М.Т. Українська фраземіка: дериваційна база, семантико-граматичні особливості. Монографія/ Упор. О.Демська, М. Яким. Дрогобич: Посвіт, 2019. 340 с.

3. Ужченко В.Д. Українська фразеологія/ В.Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. Харків, 1990. 167 с.

4. Українка Леся. Твори в 4 т. – Т.3./ Леся Українка. К.: Дніпро, 1982. 432 с.

5. Щербачук Л.Ф. Загальномова та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів Олеся Гончара): автореф. дис. ... канд. філол. наук/ Л. Ф. Щербачук. Д., 2000. 20 с.

УДК 811.161.2'374

СУЧАСНЕ ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ТВОРЧОГО ГЕНІЯ ТА ВИСОКОЇ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Наталія Сніжко,

*кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця
Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна)*

Стаття присвячена проблемам системного лексикографічного опису ролі творчих особистостей у розвитку мови і суспільства. Схарактеризовано особливості наукової концепції нового академічного «Словника мови творчих особистостей України», її модерного формату. Представлено лексичні та художньо-образні засоби відображення творчого генія письменників у словнику. Увиразнено націєтворчу роль духовних цінностей та високу духовність українських письменників. За «Щоденниками» Олеся Гончара змодельовано ядро національної культури, чільне місце у якому займає незламна духом Леся Українка.

Ключові слова: *творча інтелігенція, ядро української нації, національна еліта, українська ментальність, Леся Українка, Олесь Гончар, словник мови творчої особистості, метафора, мовна та концептуальна картини світу.*

The article is devoted to the problems of systematic lexicographic description of the role of creative personalities in the development of language and society. The peculiarities of the scientific concept of the new academic «Dictionary of the language of creative personalities of Ukraine», its modern format are characterized. Lexical and artistic means of reflecting the creative genius of writers in the dictionary are presented. The nation-building role of spiritual values and high spirituality of

Ukrainian writers are emphasized. According to Oles Honchar's «Diaries», the core of national culture is modeled, in which Lesya Ukrainka occupies an indomitable spirit.

Key words: *creative intelligentsia, core of the Ukrainian nation, national elite, Ukrainian mentality, Lesya Ukrainka, Oles Honchar, dictionary of the language of the creative personality, metaphor, linguistic and conceptual pictures of the world.*

Актуальним напрямом сучасних лексикографічних досліджень є інтегрування знань про мовні та суспільні явища, вираження ролі творчих особистостей в історичному розвитку мови і суспільства.

Новим здобутком академічних лексикографів є «Словник мови творчих особистостей України», сформований на основі лексичних та художньо-образних надбань письменників, публіцистів та перекладачів другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: Олеся Гончара, Євгена Сверстюка, Григора Тютюнника, Миколи Лукаша, Івана Дзюби, Оксани Забужко, Юрія Андруховича [3; 4].

У новій лексикографічній праці поєднуємо методологію укладання загальномовних тлумачних словників та індивідуально-авторських лексиконів, що дозволяє адекватно відтворювати мовосвіт письменників і відображати спільні концептуальні домінанти українського світосприймання другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Спираємося на традиції загальномовного тлумачного та індивідуально-авторського опису мовотворчості письменників (Т. Шевченка, І. Франка, П. Тичини та ін.), використовуємо досвід сучасних інтегральних словників мови письменників, зокрема «Словника мови Лесі Українки (на матеріалі збірки «На крилах пісень») [2]. Застосовуємо модерні засоби енциклопедично-довідкового інформування про творчі здобутки інтелігенції, а також нову систему перехресних посилань між словниковими статтями [3; 4].

Метою сучасного лексикографування є відтворення індивідуально-авторського світосприймання та формування моделі нового спільного бачення закономірностей розвитку мови і суспільства прогресивною творчою інтелігенцією, представниками національної еліти. Систематизування лексикографічних даних про мовосвіт письменників поглиблює розуміння понять **творча особистість, творча інтелігенція, національна еліта, мозок нації, геній нації, генетична могутність нації** та ін. Ці вислови часто вживає

Олесь Гончар у «Щоденниках», які ми беремо за основу лексикографічного моделювання творчого генія високодуховної української нації [1].

Серед **основних досягнень** нового «Словника мови творчих особистостей України» – систематизування індивідуально-авторських новотворів та яскравих образних висловів. У низці «золотих метафор» Олеся Гончара узагальнено творчий геній багатьох представників творчої інтелігенції України: **українська душа** (про ядро української культури – Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку, Михайла Коцюбинського та ін. знакових постатей), **високі мальви поезій** (про творчий геній Ліни Костенко), **женьшеневий куш генії театру** (про перший український театр під керівництвом Марка Кропивницького), **наш маленький геній; сріблястий, ангельський голос** (про неперевершений спів нашої сучасниці Ніни Матвієнко); **генетична могутність нації** (про Патріарха Мстислава) та ін. Під реєстровою одиницею **стоколот** постає геній українського поета Бориса Олійника. Про Олександра Довженка йдеться у словникових статтях **художник-мислитель, художник-філософ, людина-легенда, людина-орел**. Як **людина-пристрасть** постає у новому словнику поет-пісняр Андрій Малишко. **Гордий легінь нашої культури** – український кіноактор, сценарист і режисер Іван Миколайчук.

Олесь Гончар часто вживає слово **геній** на позначення творчих особистостей та сукупного творчого досвіду українців:

ге■ній*: **ге■ній на■ції**, *уроч.* Колективний розум, інтелект та висока духовність нації, які забезпечують значні досягнення соціуму у різних галузях людської діяльності. *Лук'яненко (його сорт Безоста-1 визнана найкращою пшеницею планети, зараз вона найпоширеніша в світі), Пустовойт (що підняв маслянистість соняха з 33 до 54%), Ремесло, Кириченко, Гаркавий – ось де, в хліборобській святій науці, виявив себе геній нації* (О. Гончар, *Щоденники*, 1973, т. 2, 150); *Українських пісень уже записано 700 тисяч! З якою силою виявив себе тільки бодай у цьому геній нації! Такий Божий дар дано народові... І як можна говорити після цього про його якусь неповноцінність, закомплексованість* (О. Гончар, *Щоденники*, 1990, т. 3, 332). – Див. **генетична могутність нації; мозок нації; люди найталановитіші; золоті плоди життя**.

Геніями світового масштабу постають у «Щоденниках» Олеся Гончара М.В. Гоголь, В.І. Вернадський, О.П. Архипенко

та ін., геніями та корифеями театру – Марко Кропивницький, брати Тобілевичі та ін.

Чільне місце у мовній і концептуальній картинах світу Олесь Гончара займає **геніальна Леся**. Найчастіше її ім'я постає поряд з іменами Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Ліни Костенко. Олесь Гончар формує модель ядра національної культури, її прогресивної основи.

Образ незламної духом Лесі України представлений у словнику низкою словникових статей: **українська душа, українська духовність, національна еліта, люди найталановитіші, українці – нація поетів, як триумфаторка, найукраїнніший, найлюдяніший, античний дух** та ін.:

триумфа́торка*: як **триумфа́торка**, *уроч.* Про Лесю Українку (1871–1913) – визначну українську письменницю, перекладачку, культурну діячку. *Скільки було перепон, бар'єрів, скільки недругів Лесі Українки ставили перешкоди, та все ж життя взяло своє – стоїть поетеса на київських висотах, як **триумфаторка*** (О. Гончар, Щоденники, 1973, т. 2, 157). – Леся Українка (справжнє ім'я Лариса Петрівна Косач-Квітка) – авторка неперевершених поетичних (збірки «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки», «Давня казка» та ін.) та драматичних («Бояриня», «Кассандра», «В катакомбах», «Лісова пісня») творів. 1973 року на бульварі Лесі Українки у Києві (між будівлею Центрвиборчкому та житловою висоткою) споруджено пам'ятник Лесі Українці загальною висотою 10 метрів. Автори пам'ятника – скульптор Галина Никифоровна Кальченко та архітектор Анатолій Федорович Ігнащенко. – Див. **українська душа; світочі дружби; слава Україні; великий національний поет; люди найталановитіші; мужні й сильні духом; горіти в огні, де гартується тверда криця;**

найукраї́нніший, -а, е, *уроч.* Український найбільшою мірою; найрідніший для українців (про рідний край). «**Найукраїнніші** місця на всій Україні» – так назвала Леся [Українка] *полтавські наші краї, мальовничі місця під Гадячем. Запрошують туди. Треба поїхати влітку* (О. Гончар, Щоденники, 1978, т. 2, 329); *У Миргороді зараз я, на землі полтавській. Захотілось дихнути рідним повітрям.. І ось Гадяч, Лесин Зелений Гай (його ще називають «Галочка»), Лесина «найукраїнніша Україна»!.. На місці, де був будиночок Лесі [Українки], зараз обеліск і звідси круті сходи вниз, до самого Псла...* (О. Гончар, Щоденники, 1982, т. 2, 540–541). – Леся

Українка (1871–1913) – визначна українська письменниця, перекладачка, культурна діячка. – Див. **українська душа; Богом дана нам Україна; як триумфаторка; великий національний поет; люди найталановитіші;**

душа*: **українська душа**, уроч. Ядро української нації, національна еліта. *Думаю оце: чому не почуваю симпатії до Хвильового? Якийсь він чужий. А головне – деструктивний... Франко, Леся, Коцюбинський, ну і, звісно, Тарас – все це українська душа! Вони теплі мені, гріють мене, вони будували українську духовність, а він тільки обкидав її сарказмами... Шевченкову велич він так і не зрозумів... А син, що вбиває матір за ідею, за «загірну комуну», – це ж жах, патологія!.. Кажуть, нібито він працював у чека?.. Ні, це жахливо... (О. Гончар, Щоденники, 1991, т. 3, 352).* – Див. **національна самосвідомість; як триумфаторка; духовна твердиня нації; духовна цитадель; духовне ядро; ядро національної культури;**

світ*: **світочі друзби**, уроч. Про визначних письменників та громадських діячів світу, які утверджують дружні стосунки між народами на засадах гуманізму, людинолюбства. | Образно. *Церетелі, Леся Українка, Чавчавадзе, Коцюбинський... Справжні світочі друзби, але не тому є дружба, що вони були. Самі вони явилися устами цієї дружки, її голосом, її поривом (О. Гончар, Щоденники, 1965, т. 1, 353).* – Див. **люди найталановитіші; мозок нації; лідер нації; творець-будівничий; всесвітній інтелектуал; заокеанські брати й сестри; заокеанці;**

українці*: **українці – нація поетів**, уроч. Про потужні поетичні здібності українців, високу духовність нації, засвідчену поетичними творами Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Павла Тичини, Максима Рильського, Ліни Костенко та ін. визначних творчих особистостей. **Українці – нація поетів** (О. Гончар, Щоденники, 1957, т. 1, 216). – Див. **великий український поет; люди найталановитіші; високі мальви поезій; духовний Мойсей української нації; абсолютне естетичне чуття; найспівучіша пісня нашої літератури ХХ віку; титан духом; українська духовність; духовне ядро нації; духовна твердиня нації.**

Зі щоденникових записів Олесь Гончара постають також **новітні Лесі Українки** – мужні борчині за свободу й незалежність нашої батьківщини.

З великою любов'ю і пошаною пише Олесь Гончар про матір Лесі Українки – Олену Пчілку, вважає її **образом Української Жінки**. У щоденникових записах 29 листопада 1992 року Олесь Гончар занотовує свої роздуми про нагальну необхідність спорудження пам'ятника Олені Пчілці, яка народила й виховала геніальну Лесю.

Варто зазначити, що в урочищі Зелений гай під Гадячем щорічно відбувається театралізоване свято «Дивосвіт Лесиноного гаю», в якому беруть участь сучасні відомі творчі особистості. На одній із світлин в Інтернеті – Ніна Матвієнко, визначна українська співачка, якій Олесь Гончар присвятив низку «золотих метафор» і яка у нашому новому словнику постає в когорті найславетніших українок. Подібні приклади засвідчують одну з найважливіших традицій української інтелігенції – вшанування пам'яті незламних духом українців, а також увиразнюють зв'язок поколінь високодуховних творчих особистостей.

Лексикографічне опрацювання творів сучасних письменників увиразнює тенденцію звеличення української жінки. Це і образ незламної духом Оксани із драми Лесі Українки «Бояриня»; образ української Мадонни (Надьки Винниківни) та України-Мадонни, створений Олесем Гончаром у романі «Твоя зоря» та ін. Згадаймо також пошанне звертання Василя Шкляра до Марії Матіос (*«Видите, Марію мою злотна, що я вам хочу сказати ще раз...»*) у його слові «Трояка ружа Марії Матіос» з алюзією до творів Лесі Українки, Василя Стефаника та Григора Тютюнника: *«А ще ген із волинської далини махає вам білосніжним рукавом **панна Леся**, чиї Лукаш та Мавка теж посміли були на нормальних людей не зважати. І, врешті-решт, посилає вам три зозулі з поклоном уже згаданий нами Григійр Тютюнник – за всевишню любов, яку, бачимо достеменно, розпинали в усі часи і повсюдно»* [5, с. 75–76].

У систематизуванні знань націєтворчого характеру сучасні лексикографи вбачають своє найважливіше завдання. Лексичний склад драми Лесі Українки «Бояриня», лексикони Василя Шкляра, Марії Матіос та ін. сучасних письменників будуть представлені у нових книгах «Словника мови творчих особистостей України» та тлумачному «Словнику української мови активного типу». Отже, українськими словникарями здійснюється вагома робота задля утвердження архетипів української культури, увиразнення ролі творчої інтелігенції в розбудові Незалежної України.

Варто наголосити, що за матеріалами нового академічного тлумачного «Словника мови творчих особистостей України» образ високодуховної «геніальної Лесі» постає органічною частиною концептосфери «українська духовність». Системне багатоаспектне лексикографічне відтворення українських за загальнолюдських духовних цінностей – важливий результат сучасного словникарства. Одинадцятитомний «Словник української мови» (1970–1980), як відомо, містить реєстрові одиниці **духовний** та **духовність**, але жодного стійкого сполучення слів на їхній основі не зафіксовано. **Новизною** «Словника мови творчих особистостей України» є подання словосполучень: **духовні цінності, духовна сфера, духовне здоров'я, духовна краса, духовне євшан-зілля, українська духовність** та под. **У перспективі** – посилення культурологічних аспектів тлумачних словників, інтегральне лексикографічне відтворення архетипів української культури, системне дослідження мовно-культурних здобутків творчої інтелігенції, вкрай важливих для виховання й розвитку високодуховного суспільства.

Отже, нові лексикографічні праці всебічно відтворюють лексичні та художньо-образні надбання українського письменства, увиразнюють провідні мотиви мовотворчості, єднують українське суспільство навколо високодуховних творчих особистостей.

Література

1. Гончар О.Т. Щоденники: у 3-х т. Київ: Веселка, 2008.
2. Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки «На крилах пісень»). Ч. 1 (А–М) / уклад.: Н.О. Данилюк, Н.В. Іовхімчук, Н.П. Дарчук [та ін.]; упоряд. Н.О. Данилюк. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 236 с.
3. Сніжко Н.В. Інновації лексикографічного опису українського світосприймання. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Вип. 87. 2020. С. 26–31.
4. Сніжко Н.В. Нова лексикографічна парадигма знань про Українське національне Відродження. *Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference*. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. 2020. Pp. 310-316.
5. Шкляр В.М. Треба спитати у Бога: новели, есеї, спогади. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 320 с.

ДІАЛЕКТНІ ЕЛЕМЕНТИ В ХУДОЖНІЙ МОВІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Стецик Христина,

кандидатка філологічних наук, старша викладачка кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна)

Добровольська Людмила,

старша викладачка кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна)

Досліджено мову творів Лесі Українки з погляду відображення в ній діалектних елементів. Розглянуто фонетичні, морфологічні, лексичні особливості західнополіських говірок у художніх текстах. Встановлено спосіб використання діалектних одиниць, їхнє стилістичне навантаження у творах.

Ключові слова: західнополіські говірки, діалектизм, мова автора, мова персонажа, стилістична функція.

The language of Lesya Ukrainka works is studied in terms of the reflection of dialectal elements in it. Phonetic, morphological, lexical features of West Polish dialects in literary texts are considered. The method of using dialect units, their stylistic load in works is established.

Key words: West Polish dialects, dialectism, author's language, character language, stylistic function.

Народнорозмовною стихією, у якій відбувалося формування мовної свідомості Лесі Українки, є західнополіські говірки: письменниця народилася в Новограді-Волинському, тривалий час жила в селі Колодяжне Ковельського повіту – ареалу західнополіських говірок, часто відвідувала сусідні села Любитів, Волошки, Білин, Рокитне, Скулин, де збирала місцеву народну творчість. «Вирісши на Поліссі, Леся Українка ніколи не цуралася поліської мовної стихії; чимало поліських регіоналізмів, як свідчить, скажімо, епістолярна спадщина поетеси, були звичними для її побутового мовлення» [1, с. 57]. Ковельські говірки з їхньою своєрідною лексикою, фразеологією, синтаксисом були відомі і близькі письменниці, вони стали діалектним джерелом мови її творів.

Роль діалектів у процесі творення літературної мови Леся Українка чітко усвідомлювала. У листі до О. Маковея вона писала: «...літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без

жодного насильства, сварки й колотнечі» [3, с. 209]. Про зацікавлення діалектами письменниці свідчить і використання їх у листах, часто із вказівкою, від кого діалектне слово чи діалектний вислів було почуто: «Вона нам часто пише, і з листів видно, що у них все гаразд, «як не може бути (краще)», – мовляли наші волинянки» [3, с. 227]; «Ти досі вже отримала мого великого листа, з того часу нічого «не наслучалося» (слава богу, кажуть волинянки)» [3, с. 384]; «Отож, значить, мені треба 700 р. забезпечених, щоб прожити місяців 4 в Єгипті (а з місяць піде на переїзд) – «то то сум!», говорячи по-колодяжанськи...» [3, с. 411] та ін.

Діалектні одиниці займають чільне місце в художніх творах Лесі Українки насамперед на волинську тематику («Одинак», «Приязнь»). Західнополіський говір у них репрезентують такі фонетико-морфологічні мовні явища:

- голосний [а] на місці [е] після м'яких приголосних і шиплячих: *Ой лишейко ж моє **тежжее**!..* («Одинак»), – *Я тобі раз казала, не смій мені **клести** дитини, ще, борони боже, в такий час скажеш!* («Приязнь»);

- приставні [в], [г] на початку слова: – *І нащо ви-те, панно, стільки **вучитесь**? – питає Дарка* («Приязнь»); *Та все одно, – заходь не заходь, а як заберуть у москалі, то ніяк вже буде й заходити, знайдуться **гинчі**, що пристараються й без мене* («Одинак»);

- приголосний [й] у зменшено-пестливих суфіксах –очк-, –оньк-: – *Сядь, мій **синойку**! сядь, моя **дитинойко**! та хоць я надивлюся на тебе востаннє в батьковій хаті! Ой, моя **годининойко** темная!.. – та й залилася знову слізьми* («Одинак»);

- займенникові форми *меї, свеї, займенник тамтой*: – *Чи ти ж не відаєш **меї** матері?* («Одинак»), – *То й тримайся **свеї** матері!..* («Одинак»), – *На **тамту** неділю, за два тижні* («Одинак»);

- скорочена форма слова *тра* (від *треба*): – *А не **тра** мені, не **тра** твоїх коней! щоб тебе ними на цвинтар завезли!* («Одинак»).

Із лексичних діалектизмів у художніх творах Лесі Українки засвідчено, наприклад, такі: *хоць* 'хоч', *безмаль* 'мабуть, певно', *доправди* 'справді', *верисько* 'бовдур, йолоп', *гали* 'литки ніг', *гуторка* 'розмова', *накоренок* 'потомок', *локоть* 'міра довжини, що дорівнює приблизно довжині ліктьової кістки людини', *протереб* 'місце, розчищене від лісу (дерев, кущів)', *застяжка* 'стрічка в коси', *крайка* 'тканий пояс', *пастовень* 'пасовище', *порція* 'чарка; чарка горілки', *товкмач* 'страва з товченої картоплі', *кулеша* 'страва з кукурудзяного борошна', *гарбата*

‘чай’, *грасувати* ‘вистругувати, розчищати (стежки і т. ін.)’: Жінка вже сама винесла йому в мисчині **кулешу**, як діти полягали спати («Приязнь»), Ідуть люди дорогою та зглядаються: «Ого, **безмалъ** новобранчик вхопив уже з горя чарчину, аж до стовпа прихилився!» («Одинак»).

Аналіз контекстів, у яких зафіксовано вказані різнорівневі діалектні явища, показує, що для мовно-художньої практики Лесі Українки характерне цілеспрямоване, стилістично зумовлене вживання говіркових одиниць. Фонетичні й морфологічні діалектизми використано тільки в мовленні персонажів, у мові автора застосовано лише лексичні діалектні елементи. За допомогою вжитих у мовленні героїв творів діалектних форм досягнуто реалізму мовних портретів, художньої переконливості й етнографічної достовірності зображуваного. Так, цілком закономірною і підпорядкованою художнім настановам є наявність діалектних елементів у мовленні героїні твору «Приязнь» Дарки, жительки поліського краю. Порівняймо фрагмент її розмови: – І нащо **ви-те**, панно, стільки **вучитесь**? – питає Дарка. – Ой, яке ж куце, та яке ж тісне! Як **ви-те** в такому ходите? Дивіться, геть **гали видко**! – зареготалась Дарка. Завдяки використанню виділених у мовленні героїні діалектних слів і форм створюється художньо переконливий образ, забезпечується ідентифікація персонажа твору за регіональною й етнографічною приналежністю. Засобом мовної характеристики персонажів також виступають різнорівневі діалектні елементи в мові оповідання «Одинак», у якому зображено життя і побут поліщуків. Відтворенню природної мови персонажа підпорядковане, наприклад, використання діалектизмів у такому контексті: – Ой, не жонатий, братики мої, не жонатий! Ой, хто ж мене **пожелує** на чужій стороні! Матюонко ж моя **ріднейкая, пожелуй** хоч ти мене! Виділені діалектні одиниці є доречними, без їх уживання неможливо було б досягнуто художньої достовірності в зображенні персонажа – жителя поліського села.

Отже, зафіксовані в художніх текстах Лесі Українки фонетичні, морфологічні й лексичні західнополіські діалектизми, вжиті хоч і спорадично, в окремих позиціях, не послідовно і не системно, виступають важливим засобом досягнення стилістичної мети – локалізують зображувані події, забезпечують створення місцевого колориту, вказують на регіональну приналежність персонажів твору, є виразниками матеріальної і духовної культури діалектоносіїв.

Література

1. Громик Ю. В. Розмовні та діалектні варіанти прислівників у творах Лесі Українки та їх фіксація в сучасних західнополіських говірках. *Науковий вісник Волинського державного університету. Серія : Філологічні науки*. 1998. № 7. С. 57 – 60.

2. Леся Українка. Зібрання творів: у 12 т. К.: Наукова думка, 1976. Т. 7. С. 105 – 125, 204 – 256.

3. Леся Українка. Зібрання творів: у 12 т. К.: Наук. думка, 1978. Т. 10. 541 с.

УДК 821.161.2-6 Українка

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І МОВНЕ ПИТАННЯ

Ірина Фаріон,

*докторка філологічних наук, професорка катедри української мови Національного університету «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)*

У статті розкрито деякі аспекти життєтворчості Лесі Українки крізь призму мовного питання: домашнє мовне виховання; місце української мови серед чужих мов; філологічний і політичний аспект мовної проблематики.

Ключові слова: Леся Українка, мовне питання, мовне виховання, мова як філологія, мова як політика.

The article reveals some aspects of Lesya Ukrainka's life through the prism of the language issue: home language education; the place of the Ukrainian language among foreign languages; philological and political aspect of language issues.

Key words: Lesya Ukrainka, l language issue, language education, language as philology, language as politics.

Дитинство: «*вихована я в українській мові*». Народження й життя Лариси Косач припало на час дії Валуєвського циркуляру (1863 р.) та Емського указу (1876 р.) про заборону української мови з відомим формулюванням від самих же малоросів, що «*такого язика нет, не било і бить не может*»: «*Вона вродилася і діяла в ту прокляту добу суспільного маразму на Україні, коли героїчний період історії народу затерся в короткій пам'яті сучасників...*» [4, с. 37].

Її знаменита мати – Олена Пчілка (яка 1905 року була серед тих небагатьох, що добилися дозволу на українську

пресу, а 1907 року вже разом із Лесею підписала заяву міністрові освіти з вимогою навчатися українською мовою [3, с. 18], щоб не змосковщувати власних дітей, організувала для них початкову домашню освіту: *«Повинна я сказати, що хоч українських книжок для дітей майже не було, але все ж і не так і мало було в сім'ї, де хотіли мати їх; це тим більше, що тоді у нас не розрізняли ще дитячої і недитячої книжки. Діти з великою охотою читали Кулішеві твори, оповідання Марка Вовчка. «Пана Твардовського» Гулака-Артемівського знали напам'ять. Великим вкладом в лектуру дітей були Андерсонові казки в перекладі Старицького і сербські пісні в його ж перекладі, що дуже любила Леся»* [3, с. 82–83].

Під керівництвом матері – «ректора» домашнього університету – за програмою чоловічої гімназії Леся опанувала грецьку, латинську, російську, французьку, німецьку мови, а згодом вивчила – італійську та англійську: *«Власне, я «навчила» і завше окружала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше»* [3, с. 84, 20, 22–23].

Вже 1885 року як наслідок основної лектури з української мови виходить перший перекладний твір Лесі Українки з братом Михайлом Обачним «Вечерниці: Оповідання М. Гоголя» за редакцією Олени Пчілки. Бо з якої то рації українці мають читати М. Гоголя російською мовою?

Мова як філологія. Про знання європейських мов без «жадних» дипломів Леся Українка писала в листі до М. Павлика 27 березня 1903 року, коли йшлося про її бажану можливість переїхати до Львова і жити саме з викладів чужих мов у галицьких гімназіях: *«Французьку і німецьку мови я знаю далеко порядніше, ніж звичайно знають «перші учениці» різних гімназій та інститутів в Росії, знаю і теоретично, і практично остільки, що можу статті в тих мовах писати, а листи і поготів (навіть вірші німецьким білим віршем перекладала), говорити мені по-французьки, що по-російськи сливе все одно. Італійську мову знаю тепер, у всякім разі, ліпше, ніж скільки треба, наприклад, в консерваторії співу, розмовляю тепер плавко і досить, щоб провадити ділову кореспонденцію. Англійську знаю теоретично (все-таки можу і вголос читати, не тільки очима) і можу без словника перекладати з неї. Якби мала учеників поляків, то знаю по-польськи стільки, скільки треба, щоб пояснити при лекціях. Російську мову знаю не менше, ніж кожний українець, що перейшов російські школи*

(хоч я їх не переходила), але вимову маю в російській мові гіршу, ніж у французькій, характерну для українки, **і менше всього була б охоча, власне, сю мову викладати** [7, т. 12, с. 57–58].

У листі до свого дядька Леся зізнається в намірах перекладати, аби **не споглядати світу через російське вікно**, що породжує «отой невдалий дилетантизм», та ще й тому, що російські автори так пишуть «наче люди з зав'язаними очима» – сумбурно, безпомічно на думки та фантазію, «безпорадно в рішенні навіть елементарних психологічних проблем» [7, т.12, с. 236]: «Біда, що більшість нашої української громади сидить на самій нужденній російській пресі, а через те не бачить як слід світу – ні того, що в вікні, ні того, що поза вікном <...>. Та вже тепер поміж нашою молодого громадкою почалось таке «западничество», що багато хто береться до французької, німецької, англійської та італійської мови, аби могли читати чужу літературу» [7, т. 10, с. 85].

Для сьогоденішнього занглізованого світу повчально довідатись, що в часи Лесі Українки саме зі знанням цієї мови було найбільше проблем: «Найгірш діло стоїть в нас з англійськими авторами, бо сю мову дуже мало хто знає, хоч деякі і збираються зайнятися нею» [7, т.10, с. 45]. У листі до своєї бабусі (1893 р.) Леся зазначає, що «англійська мова дуже трудна, але я все-таки вивчуся, моя учительниця каже, що у мене єсть способность і що я, певне, скоро виучусь» – і вивчилася [7, т. 10, с. 181]. Грандіозний план перекладу світової літератури, який уклала з пам'яті 18-тилітня Леся й надіслала в листі до брата Михайла в грудні 1889 року, – приголомшує: понад 50 авторів з англійської, німецької, еспанської, польської, російської та ін. літератур [3, с. 86–88]. **Знання десятка мов змушує її вивести на найширші світові дороги рідну мову – українську.**

Щодо цього знаковий Лесин переклад статті ірландського письменника Френсиса Фегі (1854–1935) «Справа ірландської мови» про «обангличанення Ірландії», де до настанови маємо такі слова: «...геній завжди здобуде собі всесвітнє признання, хоч би він промовляв найрідше уживаною мовою». Як зауважує Світлана Богдан, «трагічна історія ірландської мови беззастережно була проєктована Лесею Українкою на історію української» і мала дзеркальне відображення упродовж XX століття [1, с. 80].

Письменниця не брала участі в лінгвістичних дискусіях, які гаряче вирували на межі XIX – поч. XX століть передусім

щодо діалектної основи літературної мови, проте в листі до О. Маковея висловилася за змішану основу українськомовного стандарту: «...зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі» [7, т. 10, с. 386]. Проте Лесину безсторонність щодо галицьких діалектизмів заперечує її ж лист до М. Кривинюка 13(26) листопада 1902 року з Сан-Ремо, де авторка зауважує: «Щодо мови, то я виправила **москалізми** і погану фонетику (напр(иклад), пАганий замість поганий) і раджу замінити чисто галицькі вирази, як, напр(иклад), **також, лише, позаяк**, аналогічними загальноукраїнськими, бо коли книжка має дістатись, напр(иклад), до якої Карловки, то там сих слів не зрозуміють < ... >. Зрештою, **позаяк** і **також** не такі вже перли, щоб за їх конче обстоювати» [цит. за 5].

Не викликала цілковитого схвалення Лесі Українки й тодішня «галицько-українська мова» в науковій царині: «За тісність і бідність мови я приймаю вину цілком на себе... се у мене мова вийшла така через реакцію против новітньої галицько-української мови наукової, **так пересипаної неологізмами і чужими словами та зворотами**» (з листа до М. П. Драгоманова 29 вересня 1894 р.) [7, т. 12, с. 284]. Прикметно, що мова самої Лесі Українки, зокрема в її листах, – це калейдоскоп мовних кодів і феєрверк мовного багатства: поряд співіснують українські фраземи й дотепи, латинські, французькі, німецькі, польські та ін. афоризми, творячи чар співіснування різних світів на матриці власної мови.

Безцінними є для нас «радикальні» думки Лесі в листі до Івана Франка (1892 р.) про неусталений на ту пору правопис, зокрема її наголос на твердості губних (в'яне, а не вяне), йотованість ї в одному рядові з я, ю, є; буквене позначення м'якості після передньозубних (слізьми), початкове и в лексемі *иниий*, окремі зауваги про подвійний наголос прикметника *ясний*: «Я стою за правдиву фонетичну правопись (радикальну) <...>. Слово в ѣ я не можна писати або так, або в ѣ а не е, але ніяк не в я н е, бо то, власне, вийде російська вимова. И н ш и ѣ нехай теж так зостається» [7, т. 10, с. 136].

Мова як політика. З листів Лесі Українки бачимо її оцінку мовно-національного руху як у підросійській Україні, так і в підавстрійській Галичині. На тлі суцільних заборон української мови в Російській імперії українське мовно-національне питання в Галичині було активніше: 1867 року

започатковано журнал «Правда» – цей «злучник» межи двома частинами України з промовистим національним гаслом *»В своїй хаті своя правда і сила і воля!«*; 1868 року виникла «Просвіта» як противага антиукраїнським течіям у культурному житті; 1873 року постало «Наукове товариство ім. Т. Шевченка».

Проте коли Леся Українка приїхала 1891 року до Відня й сама побачила, як розв'язувано проблему українськомовної (руської) освіти та видань у Галичині, то не змогла стримати свого сарказму: *«І дві руські гімназії, і урядова кореспонденція (ба навіть урядова газета!) по-нашому, і оборона уряду проти поляків, та що! Навіть самі поляки вже будуть за нами, то тепер уже й «сам чорт не брат!». Воно правда, що для України то й «написи на поштових скриньках» були б великим поступом, але тут хіба тільки плакати можна над таким поступом»* [7, т. 10, с. 83–84]. Цей сарказм Леся спрямовувала на галицький *«лояльний патріотизм»* за умов конституційної монархії, щоб і вовки були ситі, та вівці цілі. Певною мірою цю проблему згодом сформулював Іван Франко у статті *«З кінцем року»* (1896 р.), яка викликала полеміку з Лесею Українкою, що відповіла статтею *«Не так тії вороги, як добрії люди»* (1897 р.). Розмисли цих двох велетів суспільно-політичної думки неминуче стосуються **мовного питання**. Зокрема, Іван Франко, пройшовши еволюцію від соціалізму і позитивізму до націонал-демократизму та націоналізму, зауважує: *«Нині ми впевнилися, що ті дороги не ведуть до цілі, що **ані чужою мовою та літературою не будемо багаті, ані ласкою польських панів та міністрів не будемо ситі, ані безполітична наука не оживить народа, ані безнаукова революція не підійме його**. Нині ми розуміємо, що перша і головна основа розвою народного – освідомлюване і розбуджуване мас, праця над їх просвічуванем у кождім напрямі»* [цит. за 2, с.18].

Натомість Леся Українка на цю пору належала до щойно заснованої Української соціал-демократичної групи (1896 р.), і їй ще судилося пройти шлях від федералістичного «роздрагоманення» до націєцентричних переконань. Франко ж нещадно розбиває базові ідеї соціал-демократії, передбачаючи їх повне злиття з імперським московським соціал-демократизмом, виродженням у більшовизм і комунізм: *«...коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в'яже руки, **то соціал-демократизм краде душі**, напоює їх*

пустими і фальшивими доктринами і **відвертає від праці на рідному ґрунті**» [8, т. 45, с. 272]. Проте навіть за такого короткого захоплення трендовими ідеями того часу Леся Українка насправді ніколи не поступалася національними принципами та ідеалами, що були природним станом її існування: «...а зовемо просто українці, бо ми такими ємо» [7, т. 10, с. 86]. Вона аж ніяк не сприймала повного ігнорування російськими соціал-демократами національних прав українців та творення незалежної держави.

Саме про це йдеться в її листі до свого політичного побратима М. Кривинюка 26 березня 1903 року: «Тільки тоді починається справді вільна, не шовіністична, але й «не рабська» національна психологія, коли чоловік каже: «Я може б і вмів бути іншим, але не можу і не потребую, бо я хоч не ліпший, так зате і не гірший за інших, принаймні від тих, що хочуть мене на свій лад перестановити. Приймайте мене таким, як я є, ким я хочу бути, не ваше діло **вибирати мені мову і звичай**»...<...> Нехай іде кожний до свого намету, коли так. <...>. Годі!» [6, с. 667 – 668].

Ось так це «Годі!» і явило нову націоналістську-«сепаратистську» Лесю Українку, яка відразу ж почала планувати історичну працю з деколонізації української свідомості під девізом з народної пісні: «Ой, брешеш, брешеш, превражий москалю, се ж ти хочеш обманити» [2, с. 51]. На жаль, ми цієї історичної праці не побачили, проте маємо знакову в мовному плані драматичну поему «Бояриня» (1910 р.), де фокусом мовної свідомості стають антропоніми: головна героїня твору Оксана дивується, що сестра її чоловіка Ганна, проживаючи в Москві, вживає московські форми імен: «Ванька? Чому ж би не Івась?». «Так тут зовуть, то й ми вже звикли». <...> «А як же ти тут звешся?». «Аннушка». «Чи ба! «Ганнушка». «Ні-бо, «Аннушка», Оксано». «Не вимовлю. Проте ж воно нічого і по-московському, хто добре вміє. А як по-їхньому Оксана буде?». «Аксінья чи Аксюша». «Щось негарно. Оксана мовби краще. **Ти, Ганнусю, мене таки Оксаною зови**». У цьому вся Лесина національна невідступність і принциповість.

Отже, Лесина мовна картина світу формована з малого мальства передусім зусиллями видатної матері. Опанування чужих мов не лише не похитнули рідномовного пріоритету, а навпаки, витворили з нього національний стрижень, коли мірилом всіх довоколишніх процесів стає їхня корисність для української національної справи. Саме звідси Лесині

міркування про мову як національну самобутність, про потребу перекладів, про різнодіалектну основу літературної мови, про вибір фонетичної основи правопису та лексичну чистоту мови.

Література

1. Богдан С. «Справа ірландської мови» Френсіса Фегі й українська соціолінгвістика початку ХХ століття. Українська мова. 2018. № 1. С. 74–84.
2. Горинь В. Іван Франко і Леся Українка. Львів, 1998. 86 с.
3. Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів: Академічний експрес, 1999. 267 с.
4. Донцов Д. Леся Українка. Літературна есеїстика. Дрогобич: Відродження, 2010. С. 37–39.
5. Іваненко В. Г. Леся Українка про мовну культуру. Режим доступу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine40-11.pdf> 17.01.21 (дата звернення 10.01.2021).
6. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: Хронологія життя і творчості. Нью Йорк, 1970. 926 с.
7. Українка Леся. Листи (1876–1897). Т. 10. Листи (1898–1902). Т. 11. Листи (1903–1913). Т. 12. Збір. творів у 12 т. К.: Наукова думка, 1978–1979.
8. Франко І. Народники і марксистки. Іван Франко. Збір. творів: у 50 т. К.: Наукова думка, 1986. Т. 45.
9. Френсіс Ф. Справа ірландської мови. Переклад Лесі Українки. Режим доступу: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Transl/IrishLang.html> (дата звернення 18.01.2021)

УДК 811.161.2'373 (4 УКР)

ЕВФЕМІСТИЧНА ЛЕКСИКА У ТВОРАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Олена Хомік,

кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри української мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (м. Харків, Україна)

Стаття присвячена дослідженню евфемістичної лексики творів Лесі Українки. З'ясовано, що, спираючись на традиційні міфологічні вірування українців, письменниця створила власний світ демонологічних персонажів, які згідно з особливостями архаїчного мислення вимагають свого непрямого називання. Проаналізовані

номінації є стертими чи істинними евфемізмами й демонструють різні шляхи та способи виникнення. Дослідження лінгвістичних механізмів творення евфемістичної лексики творів Лесі Українки відбувається шляхом виявлення зв'язку між внутрішньою формою і значенням слова. Ознаками денотатів, що використовуються для евфемістичного називання, є також місце перебування небезпечної істоти, її зовнішній вигляд, функції тощо. Прагнення посилити магічну силу евфемізмів приводить до появи аналітичних назв із кількома різними структурними компонентами, кожен із яких спрямований на відповідну нейтралізацію небезпечної істоти.

Ключові слова: евфемізм, табу, табуйовані істоти, Леся Українка, лінгвістичні механізми творення евфемістичних номінацій.

The article is devoted to the study of the euphemistic vocabulary of Lesya Ukrainka's works. It was found out that on the basis of traditional mythological beliefs of Ukrainians, the writer created her own world of demonological characters, that, according to the peculiarities of archaic thinking, require their indirect naming in the mythological discourse. The analysed nominations are dead or true euphemisms that demonstrate different ways and means of their origin. The study of linguistic mechanisms of forming the given euphemistic vocabulary is carried out by revealing the connection between the internal form and the word meaning. The features of denotations, used for euphemistic naming too, are the location of a dangerous creature, its appearance, functions, etc. The desire to enhance the magical power of euphemisms causes the occurrence of analytical names with several different structural components, where each of them aimed at the appropriate neutralization of the dangerous creature.

Key words: euphemism, taboo, taboo creatures, Lesya Ukrainka, linguistic mechanisms of euphemistic nomination forming.

У сучасній лінгвістиці термін *евфемізм* часто позначає пом'якшувальну назву того, що уявляється мовцеві нетактовним, непристойним чи згрубим. На думку науковців, евфемістична назва може бути результатом увічливості (пом'якшення різних видів фізичних і розумових недоліків); регулятивного впливу на масового читача (створення евфемізмів для використання у політичній діяльності); прагматичної настанови засекретити діяльність (створення евфемізмів усередині соціолектів різних нелегальних груп) тощо [4; 5; 8 та інші]. Проте найдавніші евфемістичні назви пов'язані із дією табу. Відомо, що табу – не специфічно мовне явище (існують табу на ті чи інші акти поведінки, контакти з певними людьми, уживання їжі, використання деяких предметів і матеріалів). Вербальне табу – це «слова, уживання

яких заборонене або обмежене під впливом екстралінгвістичних чинників» [6, с. 479]. Джерелом табу є сприйняття слова не як зовнішньої речі, істоти, а як її невід'ємної частини. Ідеться не тільки про те, що слово є частиною названого предмета, але й про те, що в ньому відбивається сутність об'єкта номінації, причому слово як вербальне явище ототожнюється з явищами предметними. Звідси такі важливі його ознаки, як інструментальність, фетишизація тощо. Феномен неконвенційного розуміння мовного знака дозволяє детермінувати лінгвосеміотичні механізми виникнення евфемістичних назв, більшість яких уживається на позначення табуйованих міфологічних істот, якими сповнений, зокрема, художній простір творів Лесі Українки. Як слушно зауважують науковці, Леся Українка у своїх творах не просто зобразила демонологічний світ Полісся, а, спираючись на українські народні вірування, «створила авторський міф про Мавку» [1, с. 33] та інших міфологічних істот, опoетизовуючи їх, наділяючи людськими ознаками: *«Не бійся, то Русалка./ Ми подруги, – вона нас не зачепить»* [9, с. 233].

Зауважимо, що *Мавка, Потерчата, Русалка, Мара, Куць, Той, що греблі рве, Той, що в скелі сидить, Пропаснище-Трасовище, Шіпле-дівце (Щіпле-дівце), тая, Змія-цариця, морський царенко* та інші персонажі творів Лесі Українки в українській народній традиції належать до істот нижнього потойбічного світу, тому їхні назви вимагають обов'язкового табування.

Прикметно, що наведені номінації утворені на основі різних лінгвістичних моделей. Так, частина з них є на сьогодні стертими евфемізмами [5], що в процесі історичного розвитку втратили табуйованість й усвідомлюються як прямі (*чорт, Мавка, Русалка, Мара*). Унаслідок продуктивного вживання вони не можуть виконувати своє призначення, тобто послаблювати, нейтралізувати реакцію на слово [5, с. 41–42]. Зокрема, розглядаючи назву *чорт* та інші номінації на його позначення (*куцак, куцан, куць, куций*) можемо вірогідно стверджувати, що вони утворилися внаслідок архаїчних уявлень про чорта як істоти, позбавленої частини тіла. Порівняймо в цьому зв'язку номінації *безп'ятий, безп'ятко, Гнатко Безп'ятий* та інші. Як зауважує М. Жуйкова, слово *кривий* (і семантично пов'язані з ним) стосується не стільки просторових понять «непрямий» чи «нецілий», скільки ширшого

світоглядного поняття «поганий». Кривизна тут тотожна чорному, гнилому, дияволу, нечистій силі (порівняймо евфемістичну назву чорта *лукавий* із кривизною; викривлений). У корені *лук-*, як і у корені *крив-*, ще за праслов'янської доби відбувся семантичний зсув від значень «криве, вигнуте» до значень «погане, зле, несправедне». Відповідно до семіотичної тотожності кривизни і нечистої сили чорт (й інші небезпечні істоти) уявлявся народу кривоногим, а старий чорт – до того ж лисим (можна згадати Лисі гори, де відбувалися відьомські шабаші; персоніфіковане лихо народів теж уявлялося однооким, зігнутим, скривленим). Таким чином, кривизна разом з іншими фізичними вадами вважалася негативним, деструктивним явищем у людській спільноті, а також ознакою нечистої сили [3, с. 25]. У зв'язку з цим можна висунути припущення, згідно з яким сама назва нечистої сили – *чорт* – мала евфемістичне значення, адже праслов'янське **čьrtь* сягає індоєвропейського кореня **(s)ker* – «різати», що також позначає щось неціле.

Однією із найдавніших, безсумнівно, є евфемістична назва ***тая***, яку Леся Українка вживає на позначення хвороби, адже для називання, зумовленого дією табу, характерна така тенденція: чим менш значущою (при збереженні умови, що референт легко розпізнається мовцем) є ознака референта, тим більша ймовірність, що саме вона буде покладена в основу внутрішньої форми слова евфемістичної номінації. Прагнення мовців позначити об'єкт, не виділяючи при цьому його ані головних, ані другорядних ознак, приводить до актуалізації десемантизованих слів – вказівних, особових займенників тощо. Саме в такий спосіб утворені назви *тая* (пропасниця), *той* (нечисть): «Поки дійдеш, ще й ***тая*** нападе-/ ***не тута*** ***споминаючи – цур-пек-***/ а потім буде душу витрясати...» [9, с. 228]. У зв'язку з наведеним прикладом важливо відзначити таку прикметну особливість аналітичних евфемістичних номінацій, як використання формул прокльону / застереження / знешкодження небезпечних міфологічних істот. Порівняймо: *тот – осина йому* (чорт), *тот, цураха му* (чорт, ворожбит), *тот – скаменів би* (чорт), *тот, пушов бы туды, де люде не ходят* (чорт), *не тобі будь сказано* (хвороба), *той моци не мав би, цур йому* (чорт, ворожбит) тощо. Очевидно, оберегова сила такого типу евфемізмів, структурним елементом яких виступає дієслівна лексика, ужита в наказовому способі, апотропеїчні константи тощо, виявляється значно більше. Імовірно, саме

прагнення посилити ілюкативну силу аналітичних номінацій приводить до появи назв із кількома різними структурними компонентами, кожен із яких спрямований на відповідну нейтралізацію небезпечної істоти. За нашими спостереженнями, такі номінації містять компоненти, що можуть належати і до структурно-композиційних елементів українських замовлянь та примовок і містити вказівку на зникнення істоти, позбавлення її сили, перетворення на камінь як перехід до категорії неживих істот, позбавлення рухливості тощо: «...Каменія вам на язык, каменія вам на язык, каменія вам на губи, зуби і уста, каменійте ви самі!» [10, с.186] «Сіль вам у вічі, Камінь на груди, Цеглину в зуби, Сокиру під плечі, Щоб поникли ваші речі: Мороки, зароки, заздолиці, Щоб не знайшли ні день, ні годину, Ні мене, ні мою родину» [2, с. 320]; «На кони иду, а гадюкою поганяю, усим, усим моим неприятелям и супостатам роты затыкаю. Гадючий хвист, а жабьяче черево, як прыиду я мыж паны, то щоб стали вони як сухе дерево» [11, с. 106].

Табу становить категорію міфологічної свідомості історично детерміновану, що визначається всією сукупністю відношень людини до забороненого предмета, особи, явища тощо. Звідси – внутрішня змістова і структурна неоднорідність таких назв, що виявляється, зокрема, у виникненні номінацій із оцінною семантикою, створенні власних і загальних назв, які містять уявлення про ієрархію міфологічної організації світу (Змія-Цариця; морський царенко; Русалонько-дівиче; Русалонька, що в житі; польова русалка).

Для вторинної номінації на позначення міфологічних істот, злих сил суттєвою є референтна пресупозиція, що містить усю повноту знань соціуму про світ. Зокрема, уявлення про паралельне існування двох світів – людського і демонологічного, їх недотичність. Звідси – вказівка на основні координати – знаходження міфологічного персонажа, часу, конкретної ситуації тощо: *той, що в скалі сидить; ті, що не при хаті згадуючи; той, що греблі рве; тот, що у трісках; не тобі будь сказано: «З-під землі з'являється темне, широке, страшне Марище й заявляє: «Чи ти мене не знаєш? – «Той, що в скалі сидить»* [9, с. 268], *«Невже пустив / тебе назад «Той, що в скалі сидить»* [9, с. 271].

Хвороба, за народними уявленнями, є живою істотою, з якою можна спілкуватися, виганяти, задобрювати тощо. Відповідно їй надавалися імена залежно від тих симптомів, які вона спричиняє людині і подекуди тварині (*трясучка,*

тріпанка, жовтачка, дурноха, падучка, падалка та інші). Проте часто хворобі надаються подвійні імені (*Пропаснище-Трясовище, Щіпле-дівище, лихоманка-дівище* тощо). Аналізуючи такі евфемістичні назви, зважаємо на те, що повтор є одним із найбільш архаїчних прийомів формування структури міфологічного дискурсу взагалі. Подвійні назви є сакрально маркованими, вони поєднують магічну та поетичну функції, бо мають структуру магічної інвокації: перше слово є назвою, друге – часто описом; перше називає по імені, тобто вказує й евокує, друге – описує та передає окреслений комунікат. Саме такий прийом евфемістичного назовництва використовує Леся Українка, наприклад: **«Щіпле-дівище, / Пропаснище-Трясовище! Иди ти собі на куп'я, на болота,/ де люди не ходять, де кури не піють** [9, с. 228]. Порівняймо з текстами українських народних замовлянь: *«Бешихо-бешихниця! Шпарихо-шпарихниця! Болюча, колюча, пекуча, ти тут не розпоряджайся, ізвідусіль забирайся*» [7, с. 40].

Отже, евфемістичні назви на позначення міфологічних істот, ужиті в творах Лесі Українки, відзначаються генетичною різноманітністю. Варто відзначити, що в більшості випадків формальна структура аналізованих синтетичних і аналітичних номінацій є не випадковою, оскільки пов'язана з необхідністю досягнення максимального прагматичного ефекту від її використання.

Проведене дослідження накреслює перспективи аналізу лінгвістичних механізмів творення евфемістичних номінацій, ужитих у творах письменників, які відтворюють присутні фрагменти української народної культури.

Література

1. Борисюк Т. Фольклор і міфологія в «Лісовій пісні» Лесі Українки // Народна творчість та етнографія. 1991. №2. С. 31 – 40.
2. Ви, зорі-зориці: Українська народна магічна поезія (Замовляння). Київ : Молодь, 1991. 334 с.
3. Жуйкова М. Номінація смерті та архаїчне мислення // Студії з інтегральної культурології. Спеціальний випуск «НЗ». 1996. № 1. THANATOS. (Народознавчі зошити). С.28 – 62.
4. Зеленин Д. К. Табу слов у народов Восточной Европы и Северной Азии // Сб. МАЭ. Л., 1929–1930. Т. 8–9. С.1–167.
5. Кацев А. М. Языковое табу и эвфемия: Учеб. пособие по спецкурсу. Л. : Наука, 1988. 79 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К., 2006. 716 с.

7. Соляр О. Додаток : записи з власних польових експедицій // Мова магії. Магія мови. Символіка українських замовлянь. Przemyśl, 2011. С. 209 –261.

8. Трубачев А. Из истории табуирующих названий // Вопросы языкознания. М. 1958. №3. С.120 –127.

9. Українка Леся. Зібрання творів: У 12т. – К., 1976. Т.5. Драматичні твори: 1909 – 1911. 331 с.

10. Українські замовляння/ Упоряд. М.Н. Москаленко. К. : Дніпро. 1993. 307 с.

11. Чубинський П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського: У 2-кн. К. : Мистецтво. 1995. Кн.1. 224 с.

УДК 811.161.2'37:821.161.2'06-1

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЖИТТЄСТВЕРДНОЇ МОДАЛЬНОСТІ У ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Олена Штонь,

*кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри
української мови та методики її навчання
Тернопільського національного педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна)*

Стаття присвячена вивченню лінгвостилістичних особливостей мовотворчості Лесі Українки. Її метою є виявлення й аналіз мовних засобів вираження життєствердної модальності у поезії Лесі Українки, зокрема у її збірках «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки» та інших творах, що не увійшли до збірок.

Ключові слова: *мовні засоби вираження життєствердної модальності, поезія, антитеза, метафора, епітет, порівняння, риторичне питання, риторичний оклик.*

Olena Shton. Language means of expressing of life-affirming modality in the poetry of Lesya Ukrainka.

The article deals with the linguistic and stylistic features of Lesya Ukrainka's linguo-creativity. The aim of the article is to identify and analyze the language means of expressing life-affirming modality in the poetry of Lesya Ukrainka, in particular in her collections of poems «On the wings of songs», «Thoughts and Dreams», «Echos» and other works not included in the collections.

Keywords: *language means of expressing life-affirming modality, poetry, antithesis, metaphor, epithet, simile, rhetorical question, rhetorical exclamation.*

Постановка проблеми. Глибокий зв'язок мовної семантики із логікою, естетикою, психологією сприймання художнього тексту набуває особливої актуальності у сучасному мовознавстві. Індивідуальна естетика слова у процесі творення художнього тексту набуває різних мовно-виражальних форм в ідіостилі окремого письменника. Привертають увагу науковців також особливості художньо-образного мовомислення, функціонування індивідуально-авторських виражальних засобів та формування індивідуально-авторської мовної картини світу. Досліджуючи поетичне слово Лесі Українки, Світлана Єрмоленко зауважила, що її «мовотворчість піднесла інтелектуальний рівень української літературної мови, збагатила літературу мотивами світової поезії, глибиною філософської тематики, граціозністю, стрункістю, самобутністю індивідуальної поетичної форми» [1, с. 162].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблем поетичної мовотворчості, естетики художнього слова, мовної картини світу торкалися такі мовознавці: С. Єрмоленко, М. Коцюбинська, В. Русанівський, Л. Мацько, А. Мойсієнко, А. Пустовіт, Л. Ставицька, М. Голянич, Л. Савченко, Н. Данилюк, І. Олійник, Г. Сюта та ін. Сучасні лінгвісти важливим фактором, що визначає індивідуальну поетичну творчість, вважають психологічний тип письменника і його темперамент, які виявляються в особливостях асоціативного образного мислення. Таке мислення, сконцентроване в певних словесних формах, лежить в основі образних засобів мови. **Мета** нашої наукової розвідки: виявити й описати мовні засоби вираження життєствердної модальності у поезії Лесі Українки. *Джерелом дослідження* були поетичні твори, вміщені у її збірках «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки» та інші вірші, що не ввійшли до збірок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свого часу сучасник Лесі Українки Сергій Єфремов, який на рубежі XIX – XX століть розбудовував духовність українського народу в умовах колоніального поневолення, автор «Історії українського письменства», виданої у 1911 році, так писав про неї: «характерно, що не з однаковим обличчям стає перед нами Леся Українка в своїх громадянських поезіях і в ліричних піснях. У перших ви чуєте самі бадьорі ноти, неупокорену й неподужану силу, не розвіяні надії <...> І зовсім іншою стає перед нами поетеса, коли звертається до своїх особистих, безпосередніх почувань: «думи сумнії» беруть тут перевагу...» [2, с.524].

Через творчість письменниці наскрізно проходить конфліктне протистояння, з однієї сторони, образів, які співвідносяться із категоріями оптимістичного, життєствердного начал, а з іншої, – сумовиті інтимні переживання самотнього інтелігента-сучасника. Але в такій образній парадигмі виразно вимальовується екзистенційний вибір поетеси – піднесений героїзм. Незважаючи на тілесні страждання, пов'язані із прогресуванням хвороби, втрату найближчих людей, її лірика має життєствердну модальність.

Із цього погляду цікаво розглянути загалом ліричні тексти Лесі Українки, оскільки саме лірика є найбільш безпосереднім виразником процесу становлення авторської особистості.

Серед мовних прийомів репрезентації життєствердної модальності у поезіях Лесі Українки перш за все вирізняється актуалізація, «прийом порушення звичних семантико-синтаксичних зв'язків слова з іншими словами, в результаті чого виникають нове змістове виділення слова і несподівані асоціації» [4, с.385]. Актуалізація лежить в основі антитези, яка домінує у вірші «*Contra spem spero*» (*contra spem spero* від лат. – без надії сподіваюсь): *«Так! Я буду крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Буду жити! Геть думи сумні!»*. Бінарна опозиція чітко окреслюється також у епітетах: *хмари осінні / весна золота, вбогий сумний переліг / барвисті квітки, кора льодовая, міцна / весела весна, вага страшна / пісня весела, довга, темная нічка невидна / зірка провідна, ясна владарка / темних ночей* [6, с. 37].

Антитезу (весна – осінь) знаходимо також у інших поезіях авторки, як наприклад, у вірші «Співець»: *«Пишино займались багрянні зорі / Колись навесні, / Любо лилися в пташиному хорі / Пісні голосні; Вже пролетів, немов пташка зальотна, / Весняний той час, – / Осінь холодная, осінь вільготна / Панує у нас»* [6, с. 43]. Починається твір змалюванням весни за допомогою епітетів *багрянні зорі, пташиний хор, пісні голосні, ясний самоцвіт, весняний привіт, троянда розкішна, троянда вродлива, співець чарівливий* та ін., метафор *пишино займались багрянні зорі; «грала промінням, ясним самоцвітом / Порання роса»; гордо палала троянда розкішна, порівнянь «вже пролетів, немов пташка зальотна, / Весняний той час»*. Конотацію суму, безнадії під час зображення осені у цьому творі посилюють тропи: *година сумна; місяць холоднее кида проміння; вітер зітха, мов дріада сумує; «здаєка луна пугача віщого крик – гук єдиний; глухо і смутно кругом на просторі»* [6, с. 43-44].

Метафорично декларує свою віру в перемогу Леся Українка рядками про поета, який *«Не боїться від ворога смерти, / Бо вільная пісня не може умерти* (вірш «Поет під час облоги») [6, с.170]. Адже Леся, за словами М. Г. Жулинського, «щиро вважала, що бути рабом – це найбільша нищість, а рабство є найглибшою моральною прірвою для людини і нації. Насамперед вона виступала проти духовного рабства. І щоб звільнитися від нього, потрібно, як вона вважала, діяти. Не гучні промови про волю, не скиглення, сльози і зітхання, а боротьба і конкретні вчинки торують шлях до свободи» [3].

Мотив непокори, засудження рабства виразно виступає у поетичних циклах Лесі Українки «Сльози-перли» та «Невільничі пісні». Оптимістичну модальність у поезії «Сльози-перли» декларують метафори *«серце запалає», «душа повстане», «заснути знов, як перш, вона (душа) не зможе / Вона боротись буде до загину: / Або загине, або переможе»* [6, с. 55].

Сміливо звучить риторичний оклик у вірші «І все-таки до тебе думка лине із циклу «Невільничі пісні»: *«О, сліз таких вже випито чимало, – / Країна ціла може в них втопитись: / Доволі вже їм литись, - Що сльози там, де навіть крові мало!»* [6, с. 168]. Антитеза й метафоризм підсилюють це прагнення до свободи, усвідомлення сорому за рідну країну *«Ми паралітики з блискучими очима, / Великі духом, силою малі, / Орлині крила чуєм за плечима, / Самі ж кайданами прикуті до землі»* [6, с. 174] у вірші «Товаришці на спомин»; *«Мене любов ненависті навчила»* [6, с. 179] («Грішниця»); *«Коли я крицею зроблюсь на тім вогні, / Скажіть тоді: нова людина народилась; / А як зломлюсь, не плачте по мені! / Пожалуйте, чому раніше не зломилась!»* (вірш «О, знаю я, багато ще промчить...») [6, с. 183]. У 1891 році, Леся Українка пише про це в листі до брата, М. П. Косача з Відня: «Ти кажеш, ніби від мого листа вільнішим духом повіяло, – може! Дай-то боже! Але якщо правда, що тут, у сій стороні, я почуваю себе якось вільніше, то знов же ніколи й ніде я не почувалась так доткнуто, як тяжко носити кайдани і як дуже ярмо намулило мені шию <...> Бачиш, у мене руки в кайданах, але серце й думка вільні, може, вільніші, ніж у сих людей, тим то мені так гірко, і тяжко, і сором. Як приїду знов на Україну, то, певне, мене ще гостріше дійматиме, і страчу я останній спокій, який там у мене ще був; та дарма, я о тім не журюся! Не про спокій треба нам тепер дбати [7, с. 244].

Життєствердна модальність пронизує роздуми Лесі Українки про силу слова. С. Єрмоленко, досліджуючи поетичне

слово Лесі Українки, підкреслює: «З Лесиною поезією українська літературно-мовна традиція увібрала в себе образи слова-зброї, слова-криці, слова-вогню, слова-меча, що стали символом щирої гартованої мови в устах слабої тілом, але сильної духом жінки» [1, с. 162]. Риторичні питання, якими починається вірш «Слово, чому ти не твердая криця..», переходять у риторичні оклики: «Слово, чому ти не твердая криця, / Що серед бою так ясно іскриться? / Чом ти не гострий, безжалісний меч, / Той, що здійма вражі голови з плеч?»; «Слово, моя ти єдина зброе, / Ми не повинні загинуть обоє!», «Зброе моя, послужи воякам / Краще, ніж служиш ти хворим рукам!» [6, с. 186]. У поезії «Де поділися ви, голоснії слова...» із циклу «Ритми» образ Лесиного оптимістичного Слова творять епітети голоснії слова, весняна вода, прибій гучний, міцний натиск бурі, проміння ясне, палкі блискавиці, луна гірська; метафори і порівняння: «Чом не станете ви, як на морі вали, / не гукнете одважно до неба», «Промінням ясним, хвилями буйними, / прудкими іскрами, летючими зірками, / хотіла б я вас виховать, слова!» [6, с. 236]. Останні метафоричні рядки твору підсилює градація: «Вражайте, ріжте, навіть убивайте, / не будьте тільки дощиком осіннім, / палайте чи паліть, та не в'яліть!» [6, с. 236]. Другий вірш цього циклу «Чи тільки блискавицями літати...» побудовано у вигляді риторичних питань із порівняннями: «Чи тільки блискавицями літати / словам отим, що з туги народились? / Чому ж би їм не злинути угору, / мов жайворонка спів, дзвіночком срібним? / Чом не розсипатись над чорною ріллею, / мов дзвінкий дощ, просвічений промінням? Чом не заграли колом танцюристим, / мов діамантові сніжинки в хуртовину?» [6, с. 236 - 237].

Життєствердну модальність поезії Лесі Українки засвідчує також семантичний зв'язок лексем у словосполученні вогненне слово, тобто слово діяльне, пристрасне, слово-зброя. С. Єрмоленко зазначає: «Парадигма слова як символічного образу, що має своїм змістом творчість, життя, діяльність, охоплює й такі контекстуальні синоніми, як *квіти, співи, пісня, дума*» [1, с. 164]. Поетеса у п'ятій поезії з циклу «Ритми» метафорично проголошує, що її слово вільне: «Так, вільна, вільна, вільна пісня! Я не знаю / на щастя чи на горе тая воля, / та я ще не скувала їй кайданів; не знаю я, де взять на них заліза / і на яким вогні вони куються, / Та певне вже – кувати не кувати, / а прийде час-година – розпадуться. / І стрепенеться визволена пісня...» [6, с. 239].

Вірш «Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила» звучить як прохання-молитва: *«Мріє, колись ти літала орлом надо мною, – / дай мені крила свої, хочу їх мати сама, / хочу дихать вогнем, хочу жити твоєю весною, / а як прийдеться згинуть за тебе – дарма!»* [6, с. 398]. Риторичний оклик «Мріє, не зрадь!», порівняння «ти літала орлом надо мною», метафори «хочу дихать вогнем», «хочу жити твоєю весною» підсилюють життєствердну модальність твору.

У поезії «Хто вам сказав, що я слабка...», яка починається риторичними питаннями: *«Хто вам сказав, що я слабка, / що я корюся долі? / Хіба тремтить моя рука / чи пісня й думка кволі?»* [6, с. 452], Леся Українка прямо декларує свій оптимізм.

Сергій Єфремов на початку ХХ століття так писав про її життя і творчість: «Леся Українка лишається проте найсучаснішим з наших письменників, справжнім «поетом під час облоги» – співцем того лютого часу, що так яскраво з її творів позирає» [2, с. 527]. І через століття, у листопаді 2020 року, М. Г. Жулинський у доповіді на засіданні Президії НАН України «Про участь гуманітарних установ НАН України у підготовці та відзначенні 150-річчя від дня народження письменниці» підкреслює, що «завдання, які ставила перед собою і перед вітчизняною літературою Леся Українка, на сучасному рівні художньо-естетичного освоєння світу драматично актуалізувалися і потребують поглибленого дослідження. Це передусім зв'язок мистецтва з політикою, зокрема проблема свободи, рівності, прав людини, національної ідентичності, патріотизму, національної освіти, національної солідарності – все це «вичитується» в її драмах, поезіях, статтях, листах» [3].

Висновок. Отже, уся поетична творчість Лесі Українки засвідчує її екзистенційний вибір – героїчне протистояння і напружений невтомний опір дійсності. Серед мовних засобів вираження такої життєствердної модальності у письменниці ліриці найбільш виразно виділяється антитеза, яку доповнюють також інші образні засоби: епітети, метафори, порівняння, градація, риторичні питання і риторичні оклики. *Перспективи подальших досліджень* у цьому напрямку вбачаємо у вивченні стилістичних прийомів репрезентації життєствердної модальності у творчості Лесі Українки.

Література

1. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови). Київ: Довіра, 1999. 431 с.

2. Єфремов С. О. Історія українського письменства / Худож. оформл. В. М. Штогриня. Київ: Феміна, 1995. 688 с.

3. Жулинський М. Г. Леся Українка у боротьбі проти духовного рабства. Про участь гуманітарних установ НАН України у підготовці та відзначенні 150-річчя від дня народження письменниці (стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 4 листопада 2020 р.) [Електронний ресурс]. *Вісник Національної академії наук України*. 2020. № 11. С. 29-32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2020_11_7 (дата доступу 28.01.2021).

4. Мацько Л., Сидоренко О. Мовотворчість Лесі Українки. *Дивослово*. 2002. № 3. С. 14–16.

5. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови: підручник. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.

6. Українка Леся. Твори в чотирьох томах / упоряд. Н. Вишневська; передм. Л. Міщенко. Том 1. Київ: Дніпро, 1981. 541 с.

7. Українка Леся. Твори в чотирьох томах / упоряд. Н. Вишневська; передм. Л. Міщенко. Том 4. Київ: Дніпро, 1982. 438 с.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

*Збереження та популяризація спадщини Лесі Українки
як постаті національної пам'яті українців*

УДК 7.04:2-135:82-343

МІФІЧНИЙ ПЕРСОНАЖ У ЧАС ЕКРАННОЇ КУЛЬТУРИ

Надія Бабій,

*кандидатка мистецтвознавства, доцентка кафедри дизайну і
теорії мистецтва Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
(м. Івано-Франківськ, Україна)*

Розкриваються прийоми використання міфічних персонажів драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» в іконографії кінця XX – другої декади XXI ст. Окреслено концептуальні способи демонстрації міфічних персонажів у аналогових та цифрових технологічних підходах. Доведено, що зміна естетичної парадигми сучасності активно впливає на модель міфу, наслідком чого є трансформація персонажу. Сучасні культурні проекти відзначаються транснаціональністю, спрямовані на встановлення втрачених зв'язків між культурами та поколіннями.

Ключові слова. Міф, художній образ, трансформація, візуальна культура

The methods of using the mythical characters of Lesya Ukrainka's drama extravaganza «Forest Song» in the iconography of the end of the XX - second decade of the XXI century are revealed. Conceptual ways of demonstration of mythical characters in analog and digital technological approaches are outlined. It is proved that the change of the aesthetic paradigm of modernity actively influences on the model of myth, the consequence of which is the transformation of the character. Modern cultural projects are marked by transnationality, aimed at establishing lost ties between cultures and generations.

Keywords. Myth, artistic image, transformation, visual culture.

Поняття про міф співвідноситься з пам'яттю, уявленнями, вікопомною праосновою нереального, умовного, фантастичного світосприйняття, закріпленого в системі образів та сюжетів. Міфічні персонажі відображаються вербальними та

невербальними способами, в тому числі, через візуальні практики кожного з естетичних періодів. Особливістю міфічних персонажів є їхня збереженість та функціонування в різних культурних формаціях одночасно: частина традиційних уявлень відходить, однак не зникає повністю, а трансформована через нові значення, образність, відроджується у наступних епохах.

Умовна усталеність певних характеристик, передана переважно текстами, забезпечує пізнаваність персонажу. Використання базових форм, в кожен з естетичних періодів має особливості. З найважливіших – процеси авторської інтерпретації та адаптації образу, описаного в сюжеті, до конкретних синхронно-діахронних характеристик культурно-історичної епохи. Незмінні компоненти залишаються сталими, однак вплив часових та просторових трансформацій вносить зміни до контексту сприйняття персонажу. Тому важливо відслідковувати побутування міфологічного персонажу поза традиційним сюжетом, з метою узагальнення теоретичних аспектів інтерпретації та трансформації образу.

Вітчизняна культура зазнала значних колізій впродовж останніх тридцяти років, змінивши естетичну формацію з традиційної індустріальної через ігрову модель постмодерного скепсису на гіпермодерну. Вказані трансформації рефлексували в усіх сферах, в тому числі заторкнули й найусталеніші константи, пов'язані з розумінням «свого». «Своє», зосереджене в національних традиціях, міфотворчості, уповільнило рефлексивність, втратило здатність відтворення наприкінці ХХ ст., натомість «запозичене», «чуже» призвело до появи нових імпульсів. «Запозичення завжди ускладнене трансформацією, адже воно потрапляє в сферу впливу, викликану сприйняттям іншого культурного середовища» (Логвиненко, 54).

Проаналізуємо образи персонажів «Лісової пісні», відтворені через ілюстрацію та анімацію різних років ХХ – початку ХХІ ст. Одні з найстарших відомих ілюстрацій належать поколінню модерністів. Учениця Софії Налепинської-Бойчук, Олена Сахновська (1902-1958) відома у 1930-х роках ілюструванням творів Гоголя «Вій», «Ніч напрооти Різдва», «Ревізор» та Лесі Українки «Лісова пісня». Ілюстрації відображають традиції української гравюри ХVI – ХVIII ст. – тонкощі деревориту майстерно підкреслюють динаміку композицій. Образи персонажів тілесні, доволі реалістичні, зберігають гуманістичну антропоморфність.

Михайло Дерегус (1904-1997). Графік і живописець. У 1923-1930 роках навчався у Харківському художньому інституті,

відомий як автор політичних плакатів 1930-х років. Створив 2 серії офортів до драми-феєрії «Лісова пісня»: перша серія – 1950-1958 рр. друга – 1977 р. В образі Мавки 1950-го року відчутна модерністична манера: докладно опрацьовуючи деталі одягу персонажу, автор тонко включає складний виверт фігури у пейзаж, надаючи зображенню трав та квітів динамічних розворотів, властивих для цього декоративного періоду. Однак у гравюрах 1977-го акцент робиться лише на портреті персонажа, особливості вбрання та фігура списуються із тлом.

1970-ті роки відзначаються цікавою неготичною трансформацією образів – фігури витягнуті та статичні, у пейзажі переважає вертикалізм. Таку манеру демонструють естампи Н. Лопухової (1970) та М. Старовойта (1971). Чуттєвість тіла заміщена містицизмом середовища. Роботи М. Старовойта тяжіють до образності німого кінематографа, Лопухової – символізму прерафаелітів.

Виділимо анімаційний фільм Алли Грачової (студія Укранімафільм, 1976). Попри орієнтацію на дитячу аудиторію, мультфільм відзначається чітким еротичним підтекстом. Мавка розкута. У анімації докладно промальовані сцени, що свідчать про недвозначну мову тіла персонажів. Карнавальна грайливість сюжету пов'язана з перетіканням вірувань між язичтвом, християнством та декларованим атеїзмом, що висміював усяку релігію. «Грачова ідеологічно працює з елементами модного на той час хардроку, який в СРСР миттєво пов'язували зі сатанізмом та іншими нехорошими збоченнями. Усі з'яви Того, що в скалі сидить (як найбільше втілення усього темного) супроводжує дісторшн у лісі. Чортовиння з таким натхненням ганяє Лукаша, що увесь їхній легіон у певний момент концентрації на екрані мусив би стати обов'язково обкладинкою якогось альбому блек чи дез-металу» (Ковальчук).

Ілюстрації Софії Караффи-Корбут створені 1996; книга вийшла у видавництві отців-Василіян «Місіонер» у Львові у 2000-му році. Персонажі, попри витягнуті статури прорисовані досить умовно. Акценти на тонких рисах обличчя та великих мигдалевих очах, що робить зображення подібними на японське аніме. Одночасно символізм поз персонажів, прорисовані тонкі пальці рук, ступні, пишний одяг, волосся та прикраси на головах уподібнюють їх до ілюстрацій індуїського епосу.

Художниця Тетяна Павлик (1965 р. н.) зверталась до тематики «Лісової пісні» ще в часі навчання у ЛПІ. Дипломна робота переросла у видання «Хвилі моєї туги» (1990); пізніше

проект акварельних творів «Купальські чари» (1997). Перша робота акцентована на відтворенні духовної аури лірики Лесі Українки – персонажі умовні, розміщені на середньому та дальньому планах, вибрання має символічний характер, без промальованих деталей. Персонажі мають лише духовну складову та позбавлені тілесності. Натомість серія творчих акварелей розкриває суть Мавки чуттєвої. Художниця персоналізує себе через Мавку, зображення набуває не лише портретної схожості, а й тілесності, еротизм відображений через містичну купальську обрядовість.

XXI сторіччя позначене рядом новітніх проєктів. Видавництво «Основи» залучає молоду художницю Поліну Дорошенко до оформлення «Лісової пісні». Книга орієнтована на дитячу аудиторію, ілюстрації умовні, фантазійні, використані комбінаторні властивості цифрових стилів: флет, скетч, колаж, інфографіка. Олександра Болотова створила колекцію ілюстрацій, послуговуючись стилістикою олівцевого скетчингу (2018). Ілюстрації загалом статичні, однак акцентують на відтворенні емоцій, а не тілесних принад персонажів. Книга для дорослої інтелектуальної аудиторії, яка шукає у «Лісовій пісні» не побутових сцен, а нових психологічних та символічних змістів.

Велике зацікавлення викликає презентація анімаційного повнометражного фільму «Мавка» - робота розпочата українською студією Animagrad, що входить до складу Film.UA Group, у 2015 році. Автори прагнуть популяризувати національну культуру через залучення універсальних змістів глобалізованого світу. Образ Мавки адаптований до діснеєвських героїнь: Рапунцель, Білосніжки, Аврори, Бель. Попри те, що фільм ще не вийшов на екрани, відзначаємо зацікавлення бізнесу цим проєктом. Комерційні компанії вже використовують образ героїні та інших персонажів цієї історії у розкрутці своїх брендів: кондитерські вироби, біжутерія, оформлення інтер'єрів мережових крамниць, косметичні засоби, адаптація телевізійних шоу.

Інший рівень занурення у віртуальну реальність демонструє проєкт «TheForestSong» – пригодницька гра від першої особи (Colabee Studios, Київ-Сіетл). Події відбуваються в невеликому селі, розташованому посеред поліського лісу. Ключова ідея – стосунки людства із природою, навчитися задовольняти свої потреби, одночасно поважаючи духів. Персонаж має вирішувати завдання, створені за принципом часових петель. З допомогою чарівної флейти він може відкривати образи минулого. Це даватиме змогу передбачати майбутнє та змінювати світ. Особливістю цього проєкту є

зовсім нове бачення персонажа: міфічні істоти не мають антропоморфних форм, вони більш анімалістичні, дивакуваті, у них немає прямого єднання з природою, як бачимо це в попередніх ілюстраціях. Вони більш схожі на химерних духів.

Висновки. Іконографія міфічних персонажів, пов'язаних з драмою-феєрією «Лісова пісня» демонструє широкий спектр естетизованої, рефлексивної роботи митців із текстом та контекстом творів, для яких характерна більша чи менша міра осучаснення зображення в ілюстрації; відтворення глибинних психологічних, синкретичних якостей у позаілюстративній подачі; збагачення конкретно-історичних образів універсальними смислами та аналогіями.

Література

1. Логвиненко, Ю. Трансформація античних міфів у творчості поетів-постмодерністів. Слово і Час. №6. С. 54-60.

2. Ковальчук, О. Мавка І. Лісова пісня (1976). Еротично-сотеціологічна анімація душі за мотивами драми-феєрії Лесі Українки. Відтворено з: <https://varianty.lviv.ua/76499-mavka-i-lisova-pisnia-1976>

3. Фільм Мавка. Лісова пісня. Відтворено з: <https://kino-teatr.ua/uk/film/mavka-lisova-psnya-48749.phtml?page=2>

4. The Forest Song – Teaser. (2016). Відтворено з: https://www.youtube.com/watch?v=IjmZRVaPdR4&ab_channel=ColabeStudios

УДК 821.161.2

ОБРАЗ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Наталія Божко,

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри
українознавства Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна)*

Зроблена спроба прослідкувати появу перших художніх портретів молоді поетеси і громадської діячки Лесі Українки у виконанні відомих українських художників на початку ХХ ст., висвітлити їхні взаємовідносини та мистецькі уподобання

Ключові слова: поетеса, мистецтво, портрет, Галичина, Наддніпрянщина

The article attempts to trace the appearance of the first artistic portraits of the young poetess and public figure Lesya Ukrainka performed by famous Ukrainian artists in the early 20th century, to highlight their relationships and artistic preferences.

Key words: poetess, painting, portrait, Galicia, Dnieper Ukraine.

Відома українська поетеса та громадська діячка залишила по собі досить велику кількість світлин. Вони дають можливість вдячному читачеві та досліднику творчості поетки краще зрозуміти літературний спадок та долю цієї геніальної жінки. Серед значного візуального архіву належне місце займають також писані з натури портрети Лесі Українки. Портрети з'явилися майже в один і той самий період життя поетеси, але є досить різними як за технікою виконання, так і за трактуванням образу мисткині.

Перший, написаний галицьким художником Іваном Трушем у 1901 р., коли він, на замовлення керівництва Наукового Товариства імені Т.Шевченка приїхав до Києва, щоб написати портрети фундаторів товариства. Ще у 1898 р., випускнику краківської школи мистецтв, вдалося зарекомендувати себе вмілим портретистом. Іван Труш написав тоді портрети засновників НТШ, серед них - Єлизавети Милорадович, Дмитра Пильчикова та Михайла Жученка. Тому у червні 1899 р. на засіданні відділу товариства йому доручають продовжити роботу над написанням портретів наддніпрянських діячів та ухвалюють рішення закласти в бюджет 210 золотих ринських на виготовлення портретів В. Антоновича, П. Житецького, О. Кониського, а також за окрему винагороду - М.Лисенка та І.Нечуя-Левицького [2, с.26].

Поява галицького художника у Києві в 1901 р. не залишилася поза увагою тамтешньої (російської) жандармерії, куди було викликано Івана Труша для підтвердження цілей його візиту. Однак встановленні контакти і знайомства з наддніпрянською інтелігенцією були більш значимі для художника, ніж певні незручності викликані правилами проживання у тогочасній Російській імперії. Перебуваючи на Наддніпрянщині, Іван Труш познайомився і потоваришував з художниками Миколою Мурашко та Фотієм Красицьким, літераторами Іваном Нечуєм-Левицьким, Михайлом Старицьким, Павлом Житецьким, композитором Миколою Лисенко. Але найбільше заприятелював зі своєю ровесницею Лесею Українкою.

Познайомились молоді люди ще у 1900 р., коли Ів.Труш вперше перебував у Києві. Вони мали багато спільних інтересів і вподобань. Так у листі до О.Кобилянської від 20.листопада 1900 р. Леся писала про Ів.Труша: «Ми з ним дуже добрі товариші» [3, с.195] Обое цікавилися модерними тенденціями тогочасної європейської політики, літератури та мистецтва. Леся Українка, завдяки тісним родинним контактам з Михайлом Драгомановим, який був її наставником у самоосвіті. Іван Труш, ще у період навчання підтримував зв'язки з львівським студентським товариством «Академічна громада» на формування громадянської позиції якого мав сильний вплив, дядько Лесі Українки. Згодом Труш писав: «Драгоманов мав на нас у багатьох напрямках дуже великий вплив і то все актуальний, підтримуваний тижневиком «Народ», де майже безперервно друкувалися його статті» [5]. Тому, перебуваючи у Києві Іван Труш, з власної ініціативи, вирішує також написати портрет Лесі Українки.

Для роботи художнику виділили просторий зал зі скляним дахом у щойно збудованому Київському міському музеї. Якраз туди приїздила для позування Леся Українка. У листі до сестри Олі, поетеса писала: «Малює тепер з мене один галичанин портрета, а сидить він аж у новому музеї на Олександрівській вулиці...» [3, с. 174]. Сеанс позування тривав до двох годин, що було досить складно для її слабкого здоров'я, але поетесі імпонував не тільки сам процес портретування, але й спілкування з митцем.

Завершений портрет Леся Українка вперше побачила у квітні 1901 р. перебуваючи у Львові. Про реакцію поетеси, щодо портрету, можна скласти судження з її листа до родини : «Була я в редакції «Вісника», де мала приємність бачити свій портрет, мальований в Києві, - не знаю чому, але воно чогось таки смішкувато на се дивитись» [3, с. 222].

Як майстер психологічного портрета Іван Труш зобразив Лесю Українку сильною, впевненою і, водночас, беззахисною жінкою, яка прагне знайти своє місце у цьому складному світі, використовуючи для цього модерний стиль експресіонізму. Сам Труш вважав себе художником реалістом. Однак, і сучасних глядачів, портрет мисткині вражає властивим для високого модерну пронизливо-напруженим ліризмом, яскравим вираженням емоційного стану портретованої.

Слід відмітити, що дружні відносини між цими двома талановитими людьми згодом погіршилися через родинні

справи Драгоманових-Косачів, а також через невизначеність подальшої долі написаного портрета. Іван Труш продав портрет графу Леону Пінінському, наміснику Галичини, ректору Львівського університету, професору римського права, дуже відомому знавцю мистецтва і колекціонеру. З точки зору визнання, для майстра це була досить знакова подія. Оскільки, роботу Івана Труша визнано гідною уваги знаного і прискіпливого колекціонера. Як згадували сучасники проф. Л.Пінінського, «його палац у Львові завжди був вірним притулком художнього натхнення, неофіційною школою для не одного молодого творця, місцем численних артистичних дискусій та симпозіумів...» [1].

Леся Українка була вкрай незадоволена, що оригінал її портрета буде виставлений не для української громади, де її знають і шанують, а в одному з приватних салонів польського шляхтича, ... «як я вже позувала, наражаючи своє здоров'я, гаючи свій час, і зовсім не інтересуюсь виставлянням моїх портретів, але як вже той портрет є і для нього позувала, то хай би вже краще він висів в українській громадській хаті, а не в польського пана» [6]. Вона попросила автора обміняти оригінал на авторську копію. Однак, скоріше за все, це залишилося лише невиконаною обіцянкою Івана Труша. Відносини між двома знаковими постатями для української культури остаточно зіпсувалися. Згодом, Леся Українка та Іван Труш майже не спілкувалися. Але саме цей портрет поетеси залишається, як підкреслював Климентій Квітка, найкращим зображенням Лесі Українки для нього.

Згодом, оригінал буде переданий з приватної колекції до Львівської картинної галереї (нині – Львівської галереї мистецтв імені Б.Возницького). Залу Наукового товариства ім.Шевченка прикрашася авторська копія [2, с. 28].

Ще один портрет Лесі Українки був написаний у 1904 р. наддніпрянським художником Фотієм Красицьким. Він був учнем відомого організатора Київської рисувальної школи Миколи Мурашка, якраз там, де також брала уроки малювання Леся Українка. У школі М.Мурашка Фотій Красицький знайомиться і отримує підтримку відомих українських культурних і громадських діячів, зокрема, Миколи Лисенка, Михайла Старицького та ін. Завдяки їх матеріальній підтримці він мав можливість продовжувати навчання у майстерні М. Пимоненка. Згодом, київська «Громада» фіндує молодому художнику навчання в Одеському художньому училищі при

майстерні К.Костанді. Диплом про успішне завершення якого надавало право Фотію Красицькому продовжити вдосконалювати майстерність у Вищій художній школі Санкт-Петербурга у класі Івана Рєпіна. У 1903 році художник повертається до Києва і поринає у вир мистецького життя [6].

У 1904 р. він працює над портретом Лесі Українки. Прихильник реалізму у мистецтві Ф.Красицький зображує поетесу виснаженою хворобою, яка стійко переносить страждання, що випали на її долю. Навіть організатори художньої виставки у Львові, де художник запланував виставити портрет поетеси, були вражені реалістичністю пензля майстра і попросили, дещо змінити у творі. Фотій Красицький працює над другим портретом у тому ж реалістичному стилі, але використовуючи світлі тони фарб робить його більш жіночним, світлішим, повним сонячного світла.

Однак Лесі Українці більше припав до вподоби саме перший портрет. У травні 1913 року вона вирішила повторити його у фотографії. Її кузен Юрій Тесленко-Приходько зробив знімок, і на сьогодні це є останнє прижиттєве зображення Лесі Українки [4].

Отже, портрети Лесі Українки написані на початку буремного ХХ століття, двома українськими художниками, які проживали у різних країнах. Вони працювали у різних мистецьких стилях, але обидва зуміли відчутти, відтворити і донести силу духу, незламність волі прекрасної, ніжної жінки, що дивиться на нас через роки.

Література

1. Вілла Потуцьких-Пінінського, або ще один «палац щастя» у Львові. 25.03.2015 \\ <https://photo-lviv.in.ua/villa-potulitskyh-pininskoho-abo-sche-odyn-palats-schastya-u-lvovi>

2. Кондаурова Ганна. Іван Труш у створенні портретної галереї наукового товариства імені Шевченка у Львові. «Вісник НТШ»/Світова рада Наукових товариств імені Шевченка. –Львів, 2012. № 47, - 80с. (С.25-29)

3. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. Вид-ня «Наукова думка». – Київ, 1978. Т.11 Листи (1898-1903), 478 с.

4. Новий експонат: портрет Лесі Українки роботи Фотія Красицького\\ <https://onestreet.kiev.ua/lesya-ukrainka/>

5. Рудяченко Олександр. Іван Труш. Пілігрим фарб і сонця. // www.ukrinform.ua/rubric-culture/2664710-iva

6. Фотій Красицький. https://uahistory.com/topics/famous_people/5797

СУЧАСНИЙ РАДІОПРОСТІР У ДЗЕРКАЛІ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТВОРІВ КЛАСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Тетяна Гуріна,

кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка,
доцентка кафедри журналістики, української словесності та
культури Університету державної фіскальної служби України
(м. Ірпінь, Україна)

Осмислено роль медіапростору в інформуванні та популяризації творчості Л. Українки на сучасному етапі. Проаналізовано жанрову диференціацію радіопрограм літературознавчої тематики у контексті висвітлення творчої спадщини та системи поглядів відомої української письменниці. Окреслено перспективність радіосектору в процесі популяризації класичної та сучасної української літератури серед слухачів ефірного та інтернет-радіомовлення.

Ключові слова: класика української літератури, Леся Українка, радіожурналістика, радіомовлення, радіопрограма.

The role of media space in informing and popularizing the work of L. Ukrainka at the present stage is comprehended. The genre differentiation of radio programs on literary topics in the context of coverage of the creative heritage and system of views of the famous Ukrainian writer is analyzed. The prospects of the radio sector in the process of popularization of classical and modern Ukrainian literature among the listeners of terrestrial and Internet radio broadcasting are outlined.

Key words: classics of Ukrainian literature, L. Ukrainka, radio journalism, radio broadcasting, radio program.

Творчість геніїв української літератури в дзеркалі трансформацій сприйняття суспільством класики в парадигмі мультіекранного медіаконтенту обумовлює її переосмислення та переоцінку. Актуальними та цікавими вибагливим сучасникам можуть бути тільки слова звернені до їхнього серця справжніми віртуозами слова, які крізь віки зверталися до нащадків із власним досвідом та пророчим словом.

Серед таких, безумовно Леся Українка, наша талановита співвітчизниця, сучасне прочитання творчості якої досі тамує подих натхнення дослідників української класики, захоплених дорослих читачів та школярів. Свідченням інтересу аудиторії

та актуальності поглядів авторки є широке інформаційне тло навколо постаті визначної письменниці. Буремне життя актуалізує поточні проблеми відображені в інформаційній картині дня зокрема у контексті «руйнування будинку, де жила письменниця» [11] чи падіння «під час негоди легендарного 200-річного «Лесиноного ясеня», що ріс біля Луцького замку» [10], або ж коли «з фасаду київського музею вкрали погруддя Лесі Українки» [3]. Подібного спрямування інформаційний ореол навколо постаті генія українського слова засмучує, однак відбувається це на фоні натхненного переосмислення її значення для українства в контексті історичних розвідок, перегляду та трактування на сучасний лад творчого доробку. Так, до дня народження письменниці, культурної діячки та перекладачки «український кінорежисер, актор театру й кіно кримськотатарського походження Ахтем Сеїтаблаєв поставить п'єсу «Лісова пісня» кримськотатарською мовою» [2], а в медіапросторі презентують різноманітні медіапроекти присвячені Лесі Українці, її творчості та навіть героям і образам, яскраво реалістично виписаним на сторінках численних драматичних поем, лірики, поезії, епосу, прози та публіцистики її авторства.

Особливе місце у цьому процесі посідає радіо, аудиторія якого традиційно сприйнятлива до історико-культурологічної, освітньо-пізнавальної тематики презентованої слухачам. Сучасний радіопростір значно трансформований під впливом інноваційних перетворень, відтак очікування від медіаканалу посилені його мультиплатформними інструментами. У 2020–2021 рр. радіопростір активно включився в широкий контекст відзначення роковин від дня народження української письменниці. Ефірними та інтернет-радіостанціями представлено окремі тематичні випуски, радіоконцерти, радіовистави, інтерв'ю, аудіокниги та проекти різних жанрів та аудиторного спрямування. Зацікавлені слухачі мали змогу не лише актуалізувати в пам'яті основні факти із її життя, але й дізнатися нову для себе інформацію у контексті громадянської позиції, релігійних та інших світоглядних поглядів. Комплексно такі ініціативи сучасних радієників позитивно впливають на збереження та популяризацію спадщини Лесі Українки як вагомої постаті в плеяді генів українського слова поза роками та географічними межами.

Натхненні поезією Лесі Українки учасники столичного музичного гурту «Тільки світло» у 2020 р. створили альбом під

назвою «Леся». Вірші класика української літератури учасники колективу поклали на власну музику, а результат копіткої праці презентували на «Громадському радіо». В розмові музикантів із ведучим А. Куликовим почергово на розсуд слухачів представлено пісні «Місяць», «Колискова», «Негодонька» [7].

За підтримки канадської неурядової організації «Українсько-єврейська зустріч» (UJE) в ефірі проекту «Зустрічі» інша ведуча громадського радіо І. Славінська у розмові із літературознавицею, журналісткою «Радіо Культура», авторкою книжки «Леся Українка від А до Я» О. Гусейною обговорювали аспект того, що письменниця писала про євреїв, адже «час, у якому вона жила був непростим, він ознаменувався і погромами, і не найпростішими сторінками україно-єврейських взаємин» [9]. Присутні у студії констатували, що авторка дивилася вглиб проблеми, для неї «Ізраїль – це спосіб говорити про незалежність України та використовувати це у метафоричному сенсі» [9].

Актуальною візією творчості класика української літератури, її релігійних поглядів, ставлення до церковної ієрархії та російського православ'я в ефірі «Радіо Культура» поділилася О. Забужко. Сучасна популярна письменниця провела кілька фахових розмов із Блаженнішим Святославом Шевчуком, результатом чого стала книжка «Апокриф». Обговорення у програмі знаменувалося висновком: «до 150-літнього ювілею Лесі Українки час згадати про неї як про автора християнського, хай не за переконаннями, а за світовідчуттям, адже чуттєвість Лесі Українки була глибоко християнською» [8].

Познайомитися з невідомою Л. Українкою в розмові з літературознавцем, публіцистом, викладачем Львівського національного університету імені І. Франка Б. Тихолозом на «Львівській хвилі» мали змогу слухачі в онлайн, а також за запитом на платформі «Soundcloud» [1]. Сорока хвилинний радіоефір надихає на пізнання незвіданих аспектів життя письменників того часу та схиляє поважати нелегку, а почасти небезпечну роботу авторів, які йдуть проти усталеної системи погляду та карального державного апарату.

Важливу увагу в період відзначення уродин приділяють в радіоефірі безпосередньо творчості Л. Українки. В ефірі «Радіо Культура», а також на платформах радіостанції у соціальних мережах у рубриці «Радіотеатр» слухачам періодично пропонують прослухати озвучені театральні постановки створені за творами письменниці. Серед таких драма-феєрія

«Лісова пісня» у постановці В. Малахова. Герої постановки розмовляли голосами відомих українських акторів А. Роговцевої, Б. Ступки, О. Ігнатуші, Л. Кадирової та ін. У вечірньому таймслоті 21.00–22.00 програма ознаменована коротким викладом Н. Коломієць [5]. Серед інших вистава «Жаль» поставлена за однойменним оповіданням письменниці [6], або ж радіовистава «Давня казка» [4] та інші проекти.

Цікаві тематичні проекти в радіoprосторі надихають та стимулюють слухачів відкривати та глибше осягати творчість класиків української літератури, звертати пильнішу увагу на мистецький доробок талановитих сучасників багатого в Україні письменницького сектору. Утім симптоматично подібні галузеві рубрики чи ініціативи здебільшого приурочені до роковин та пам'ятних дат, відтак обумовлені необхідністю створення таких програм. Тож після чисельного засилля подібних тематичних радіогодин відбувається їхній кількісний спад та консервування до наступних роковин. Тож вірус формальності, незримо присутній в підходах до збереження національної культурної спадщини впливає на алгоритми збереження та популяризації спадщини Лесі Українки, у тому числі і в дзеркалі сучасного українськомовного радіо.

Література

1. Бобрик А. Відома / невідома Леся Українка. Розмова з Богданом Тихолозом. URL: <https://soundcloud.com/lvivwaveradio/vdomanevdomalesya-ukranka-rozmova-z-bogdanom-tikholozom>.
2. До дня народження Лесі Українки Сеїтаблаєв покаже п'єсу «Лісова пісня» кримськотатарською мовою. URL: <https://hromadske.radio/news/2020/09/15/do-dnia-narodzhennia-lesi-ukrainky-seitablaiev-vypustyt-p-iesu-lisova-pisnia-kryms-kotatarskoiu-movoiu>.
3. З фасаду київського музею вкрали погруддя Лесі Українки. URL: <http://schedule.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=72434>.
4. Коломієць Н. Леся Українка «Давня казка». Радіовистава. URL: http://ukr.radio/schedule/play-archive.html?periodItemID=2557760/?utm_source=social&utm_medium=fbradiokultura&utm_campaign=photo.
5. Коломієць Н. Леся Українка «Лісова пісня» (драма-феєрія) у постановці Віталія Малахова. Радіотеатр. URL: <http://ukr.radio/schedule/play-archive.html?periodItemID=2432493>.
6. Коломієць Н. Леся Українка. «Жаль». Радіовистава. URL: <http://ukr.radio/schedule/play-archive.html?periodItemID=2523114>.
7. Куликов А. Вірші Лесі Українки в різних музичних жанрах – альбом гурту «Тільки Світло». URL:

<https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/virshi-lesi-ukrainky-v-riznykh-muzychnykh-zhanrakh-al-bom-hurtu-til-ky-svitlo>.

8. Планета Полин» та «Апокриф»: Оксана Забужко презентує дві нові книжки. URL: <http://schedule.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=93387>.

9. Славінська І. Для Лесі Українки Ізраїль – це спосіб говорити про незалежність України – Олена Гусейнова URL: <https://hromadske.radio/podcasts/zustrichi/515964>.

10. У Луцьку внаслідок негоди впав двохсотрічний «Лесин ясен». URL: <https://hromadske.radio/news/2020/06/30/u-luts-ku-vnaslidok-nehody-vpav-dvokhsotrichnyy-lesyn-iasen>.

11. Юровчик П. У Колодяжному на Волині руйнується будинок, де жила письменниця Леся Українка. URL: <https://hromadske.radio/publications/u-kolodiazhnomu-na-volyni-ruynuiet-sia-budynok-de-zhyla-pys-mennytsia-lesia-ukrainka>.

УДК 78.087.68; 78.087.6; 314.743

ЦИКЛ «СІМ СТРУН» ЛЕСІ УКРАЇНКИ В РЕЦЕПЦІЇ КОМПОЗИТОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Ганна Карась,

*докторка мистецтвознавства, професорка, професорка
кафедри методики музичного виховання та диригування
Прикарпатського національного університету імені
Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна)*

Стаття присвячена аналізу музичного втілення поетичного слова видатної української поетеси Лесі Українки. В центрі уваги – цикл її віршів «Сім струн» в інтерпретації композиторів української діаспори Мирона Федоріва із США та Степана Спеха з Німеччини. Зберігаючи форму циклу, перший пише свій опус для дівочого або дитячого хору у супроводі фортепіано, другий – у жанрі мелодекламації теж у супроводі фортепіано. Однак, обидва цикли демонструють синтез мистецтва слова і музики.

Ключові слова: поетичний цикл, музичний цикл, композитор, сім струн, Леся Українка.

The article is devoted to the analysis of the musical embodiment of the poetic word of the outstanding Ukrainian poetess Lesya Ukrainka. The focus is on her poetic cycle «Seven Strings» interpreted by composers of the Ukrainian diaspora Myron Fedoriv from the USA and Stepan Spekh from Germany. Preserving the form of the cycle, the first composer writes his opus for a girl's or children's choir accompanied by a piano, the second one scores

it in the genre of melody recitation also accompanied by a piano. However, both cycles demonstrate a synthesis of the art of words and music.

Key words: poetic cycle, musical cycle, composer, seven strings, Lesya Ukrainka.

Поетична творчість видатної української поетеси Лесі Українки (1871–1913) привертає увагу композиторів впродовж ХХ століття.

Особливою увагою користується цикл «Сім струн» (1890 р.) з першої збірки поетеси, виданої при житті, – «На крилах пісень», 1893). С. Літвінова підкреслює: «Цей поетичний цикл пронизує музика на всіх рівнях: 1) у назвах; 2) у тематиці та поетичних образах поезій, які підкреслюються та підсилюються поетичними тропами (порівняння, епітети тощо); 3) у римобудові віршів, що потім відіб'ється на музичних ритмо-інтонаційних конструкціях у творах композиторів» [2].

Цикл «Сім струн» Лесі Українки став натхненням для багатьох українських композиторів, у тому числі композиторів української діаспори – Мирона М. Федоріва (1907–1993) із США та Степана Спеха (1922–2009) з Німеччини.

Якщо для М. Федоріва ліричний жанр є радше винятком, оскільки в основному він присвятив свою увагу церковній музиці, то для співака С. Спеха лірика була органічною часткою його композиторської творчості.

«Поетичний цикл представляє собою зашифровану вказівку на тональність всього циклу – До мажор, на що вказує перша назва кожної з семи поезій – щаблі від першого до сьомого звуків До мажору. Друга назва кожного вірша має позначку його музичного або літературного жанру в перших шістьох поезіях: четверта – «Fa. Сонет» у Лесі Українки написана за класичною формою літературного сонету та п'ята – «Sol. Rondeau» має також класичну форму літературного рондо, але ці позначення відносяться як до літературного, так і до музичного жанру. Для перших двох поезій циклу («Do» та «Re») поетеса у назвах наголошує на темпах – Grave та Briosso, третя («Mi») – має позначення способу виконання – Arpeggio, сьома – «Si. Settina» сприймається вже як епілог та резюме всього поетичного циклу. Поезії циклу мають позначення жанру, темпу, ритму, форми та навіть засобу виконання» [2].

Всі ці особливості поетичного тексту знаходять свій вираз в музичних композиціях обидвох композиторів – М. Федоріва та С. Спеха.

Збірка **Мирона Федоріва** «Музика до поезій Лесі Українки з циклу «Сім струн» для дівочих або шкільних хорів із супроводом фортепіяна» була написана композитором з нагоди підготовки до 100-річчя від дня народження поетеси в 1965-му році. Вона мала цільове практичне призначення – для учнів школи св. Миколая в Чикаго і, як зазначав композитор у передмові до видання, «...виконана двічі з великим успіхом майже сотнею вибраних до цього старших школярів-співачок на тлі сценічних декорацій (лісна поляна) й драматичним вступом» [5, с. 2].

Мотивація обраного складу хору для композиції зумовлена тим, що «двоголосний хор, особливо для шкільної молоді, показується дуже практичним з огляду на економію часу при розучуванні голосів, проглядність у їх звучанні та легший осяг чистоти інтонації. Але такі двоголосні хори повинні бути цікавіші в розбудові другого голосу й робити більш мистецьке враження в його поліфонію, чи пак горизонтальним і самостійним для себе, а залежним від першого голосу, веденні, щоб теж дав вичути й гармонічні функції, які, як у цьому випадку, маркантно підкреслює партія фортепіяну» [5, с. 2].

Тобто, композитор свідомо обрав двоголосний тип викладу, орієнтуючись на практичне втілення свого задуму у дитячому хорі, в той же час підкреслює важливість нижньої партії, яка планувалася не тільки як втора до першого, а як самостійна партія із виразним поліфонізованим малюнком в традиціях української народної підголосковості. М. Федорів надає право диригентам інтерпретувати цикл: «Темпа при піснях я вправді подав, та найкращим мірилом ходу й пульсу пісні є вичуття диригентом її душі й характеру, а з тим і її вимог темпа й музичного та естетичного виразу. А найважливішою естетичною вимогою є це, щоб хор пісню добре виспівав, а фортепіан відіграв. Це стосується в першій мірі до скорших темп, яких надужиття часто некорисно відбивається на чіткості хорової й фортепіанової продукції» [5, с. 2].

Збірка М. Федоріва являє собою хоровий цикл із семи творів для двоголосного дитячого хору із супроводом, де верхній голос проводить основну тему, а нижній збагачує її цікавим підголосковим малюнком.

Цикл Лесі Українки «Сім струн» відкривається величним гімном на честь України: *«До тебе, Україно, наша бездоляная мати, / Струна моя перша озветься. / І буде струна урочисто і тихо лунає, / І пісня від серця полетить»*.

Анатолій Криловець писав: «Як художнє обрамлення використана у вірші нота «до» («До тебе, Україно, наша бездольная мати...», «До тебе, моя ти Україно мила, кохана...»). Поезія сприймається як «пісня від серця», тобто пісня любові. В останній строфі поетеса, підкреслюючи своє ставлення до України, вживає епітети «мила, кохана». <...> У вірші ж Україна постає як «бездольная», «безталанная мати», як страдниця. <...> Піклуючись про Вітчизну, Леся Українка прагне відшукати патріотів-однодумців, які б допомогли вибороти рідному краю кращу долю. <...> Отже, перша поезія циклу «Сім струн» передусім сприймається як художня картина фізичного рівня буття. В ній знайшли своє відображення звичні нам земні турботи й тривоги» [1].

Відповідно, перший твір циклу М. Федоріва «Do. Гімн. Grave. Заспів. До тебе, Україно» має урочистий характер, повільний темп «Поважно» в розмірі 4/4, тональність до-мажор. Якщо верхня партія має статичний характер із переважанням половинних нот, то нижня – більш динамічна (рух четвертними та вісімками). Урочистий характер твору підкреслюється щільним акордовим супроводом.

Друга поезія циклу має динамічний характер. «Силабічні строфи звучать бадьоро, життєрадісно; в силабо-тонічних чується суворі пересторога силам зла, впевненість у перемозі над ними. Ця твердість і незламність ліричного героя увиразнюється алітерацією на «р»: *Гей, ви, **г**різні, **ч**орні **х**ма**р**и! / Я на вас зби**р**аю **ч**ари, / **Ч**арівну добуду зб**р**ою / І пісні свої узб**р**ою» [1].*

Другий твір циклу М. Федоріва «RE. Пісня. Briosio. Реве, гуде негодонька» – жвавого, веселого характеру, темп – «Не за скоро», розмір 2/4. Обидві партії рухаються в основному дрібними тривалостями (вісімки, шіснадцяті), щоправда цей рух не синхронний, а перемінний, що додає динамічності. Виклад супроводу теж постійно змінюється: рух октавами, арпеджіато, акорди.

Поезія «Мі», на думку А. Криловця, навіяна контактом із астральним світом, який ще «називають чуттєвим. Ніжне почуття материнської любові виявляється у вживанні зменшено-пестливих слів («яснесенький», «тихесенький», «малесенький», «годинонько», «хвилинонько», «леле, дитинонько»). <...> Жінка, співаючи малюкові колискові пісні, передусім постає перед нами як мати («Спи ж ти, малесенький...»). Зазнавши на своєму віку життєвих злигоднів, мати і майбутнє свого сина бачить безрадісним («Хутко

прийматимеш Лихо та жаль»). Ця візія боляче вражає згорьоване материнське серце. Образ матері у вірші ідентифікується з образом жінки-страдниці. Щоб вистояти в герці з соціальними незгодами, син повинен бути борцем за своє щастя. Виховати таку людину може тільки внутрішньо нескорена жінка. Ця грань материнської душі зрепрезентована словами: *Сором хилитися, / Долі коритися! / Час твій прийде / З долею битися, / Сон пропаде...*

Ототожнення мати – страдниця – борець свідчить про високий астральний розвиток жінки» [1].

Тема третього твору М. Федоріва «Мі. Колискова. Agreggio. Місяць ясененький» зумовляє жанр (колискова), темп (Повільно. Настроєво), тональність (мі-мінор гармонічний), розмір (6/8), прозорість фактури супроводу, синхронність хорових партій.

А. Криловець підкреслює: «Сонет «Фа» позначений оптимістичним світобаченням, глибоким інтелектом Лесі Українки. Чотириразовий повтор ноти «фа» засвідчує входження звукових вібрацій поезії в загальний енергетичний континуум ментального світу. Чарівна сила фантазії постає в двох близьких, але не тотожних одна одній іпостасях: а) сила творча і б) сила воскрешаюча. Здатність творити-будувати – загальнолюдська властивість; здатність творити-одухотворяти – риса, притаманна лише Богові та геніальним митцям. Божественне походження фантазії саме й potwierджується гармонійним поєднанням у ній цих двох «сил чарівних»» [1].

Четвертий твір циклу М. Федоріва «Фа. Сонет. Фантазіє» передає характер душевного пориву до змін мужнім темпом, фа-мажорною тональністю, постійним пунктирним ритмом (вісімка з крапкою, шістнадцятка), синхронністю партій.

«Весняний пейзаж у вірші «Sol» дисонує з настроєм ліричного суб'єкта, який буянню весни сприймає відсторонено, не відчуваючи себе втягненим у загальний колобіг. Весна проходить ніби поза його особистим «я» [1].

У п'ятій частині циклу М. Федоріва «Sol. Rondeau Соловейковий спів» пасторальну картину створюють вальсовий розмір (3/4), лагідно, мірно, настроєвий темп, соль-мажорна тональність, рівномірний рух хорових партій та супроводу. Зовнішній ефект співу соловейка по чергово виконують хорові партії у приспіві твору.

«Поезія «La» візуалізує ірреальний світ – «країну таємної ночі» <...> Ця країна – світ творчості, бо ж тільки поетичне

натхнення здатне активізувати такі сили, від яких «в серці цвіте-процвітає Золотистая квітка – надія» [1].

Шоста частина циклу М. Федоріва «La. Nocturno. Лагідні весняні ночі» продовжує пасторальну тематику. Розмір змінюється на 4/4, темп – повільно, сумно, ритм – рівномірний (четвертними та половинними), тональність – мінорна (ля-мінор мелодичний). Загалом зберігаючи синхронність хорових партій, композитор тут застосовує органний пункт то в партії верхнього, то нижнього голосу, на фоні якого інша партія виконує підголосок.

«Сьомий світ – нірванічний <...> Просвітленість, щирість поетичного слова, відсутність гордині, скромність в оцінці власної творчості – такі домінанти поезії «Si». Вірш перейнятий легкою печаллю: ліричний суб'єкт не зовсім задоволений самореалізацією <...> Ліричний суб'єкт вірить, що його справу продовжать інші. Їх кобза гратиме «вільніше»» [1].

Остання, сьома частина циклу М. Федоріва «Si. Settina. Сім струн» немовби підсумовує попередні. Вона має урочистий характер, який підкреслюється мажорною тональністю (сі бемоль), могутнім, з розмахом темпом, розміром (2/2), акцентованим супроводом, які нагадують перебір української кобзи.

Степан Спех для свого циклу «Сім струн» (1976 рік) обирає жанр мелодекламації, який був досить поширений у мистецькому й аматорському середовищі української діаспори [3; 4]. Музичний супровід поглиблював, підсилював ліро-драматизм чи трагедійність поетичних творів, викликав у глядача ще більше замилювання, або ж співпереживання чи то з героєм, чи подією, про яку згадано в творі.

Поетичний матеріал циклу «Сім струн» є багатим для читців, оскільки дає широку палітру настроїв, а музичний супровід С. Спеха тільки посилює їх.

Перший вірш із циклу «До тебе» супроводжується мажорним супроводом, урочистого характеру, у повільному темпі у тональності до-мажор. До вірша «Реве-гуде негодонька» композитор застосовує арпеджовані акорди у тональності ре-мажор, які ілюструють стихію. Для поезії «Місяць ясенесенький» використано тональність мі-мажор, прозору фактуру фортепіанного викладу.

Вірш «Фантазіє» супроводжується майже гомофонно-гармонічним викладом у швидкому темпі, в тональності фа-мажор. Для вірша «Соловейковий спів» композитор

використовує прозору фактуру із форшлагами та трелями у тональності соль-мажор, яка має на меті уяскравити поетичний текст. Шостий вірш «Легідні весняні ночі» у ля-мажорі теж ілюструється легкою, прозорою фактурою у повільному темпі у першій частині, яка ускладнюється у другій частині, ілюструючи мрійливий настрій, надії та фантазії. Заключний вірш «Сім струн» написаний у сі-мажорі. Спочатку, наголошуючи на семи струнах, композитор подає сім звуків мажорної гами у повільному темпі, завершуючи арпеджованим акордом, який ілюструє гру на арфі. Згодом, передаючи надії на волю, партія супроводу переходить у маршовий темп, фактура ускладнюється і ущільнюється. Загалом, ритміка супроводу максимально наближена до ритміки вірша і складають єдине ціле.

Узагальнюючи, варто зазначити, що композитори української діаспори Мирон Федорів та Степан Спех створили оригінальні цикли на тексти Лесі Українки, прагнучи досягнути синтезу слова і музики. Вони не втратили своєї актуальності для концертного виконання та педагогічної практики в хорових класах, заняттях з акторської майстерності.

Література

1. Криловець А. «Сім струн я торкаю...» (Із секретів поетичної творчості Лесі Українки). *Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах*. Київ, 1995. № 7. С. 12–16. URL: <https://poezia.org/ru/publications/17623> (доступ 30.01. 2021).
2. Літвінова С. А. Особливості презентації циклу «Сім струн» Лесі Українки в електронних нотних каталогах. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації*: Тези Міжнародної наук. конф. (м. Київ, 6–8 жовт. 2020 р.). URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1022> (доступ 30.01. 2021).
3. Спех С. Композиції. Нью-Йорк; Мюнхен; Львів: Гердан Графіка, 2005. 464 с.
4. Спех С. Сім струн: мелодекламація на слова Лесі Українки. Мюнхен: Вид-во «Дніпрова Хвиля», 1992. 20 с.
5. Федорів М. Музика до поезій Лесі Українки з циклу «Сім струн» для дівочих або шкільних хорів із супроводом фортепіана. Чикаго, 1971. 17 с.

ЛІТОПИС ТЕАТРАЛЬНИХ ВИСТАВ ЗА ДРАМАТИЧНИМИ ТВОРАМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Леонід Криворучко,

*заслужений діяч мистецтв України, завідувач відділу
літератури з питань мистецтв Публічної бібліотеки імені
Лесі Українки для дорослих міста Києва (м. Київ, Україна)*

Ольга Романюк,

*директорка Публічної бібліотеки імені Лесі Українки для
дорослих міста Києва (м. Київ, Україна)*

*У статті проаналізовано досвід укладання бібліографії
театральних вистав за драматичними творами Лесі Українки для
популяризації творчості видатної української письменниці.*

Ключові слова: публічні бібліотеки, бібліографія,
драматургічна спадщина, Лесья Українка

*The article analyzes the experience of compiling a bibliography of
theatrical performances based on dramatic works by Lesya Ukrainka to
popularize the work of a prominent Ukrainian writer.*

Key words: public libraries, bibliography, dramatic heritage, Lesya
Ukrainka

Драматургічна спадщина Лесі Українки - це скарб української культури. Вона охопила, за влучним визначенням сучасного дослідника, «чи не весь епос світового буття» і надала українській сцені новий вимір, поставивши перед театром складні завдання, яких він досі не знав. Тому зовсім не випадково драматургічна творчість Лесі Українки знайшла захоплений відгук у реформатора українського театру Лесья Курбаса, про якого Павло Тичина писав: «...і весь час немовби дивляться на мене очі, очі, в яких про оновлення драми думок таїлися незмірені глибини».

До «незмірених глибин» драматургії Лесі Українки протягом останнього століття зверталися видатні українські режисери, актори, сценографи, а також майстри світового театру.

Відділ літератури з питань мистецтв Публічної бібліотеки імені Лесі Українки постійно відслідковує історію сценічного втілення драм Лесі Українки. Ця історія, що триває вже 121 рік, розпочалася виставою «Блакитна троянда», зіграною трупю Марка Кропивницького в 1899 році. І ми спробували її бібліографічно осягнути.

Бібліотека має досвід з укладання та видання таких покажчиків. Високу оцінку фахівців отримали видані раніше бібліотекою бібліографічні покажчики «Книжкова колекція Сержа Лифаря» і «Український художній авангард».

Бібліотекою підготовлено та видано у 2017 році завдяки фінансуванню за міською програмою «Київ інформаційний» на 2016-2018 рр. бібліографічний довідник, присвячений життю та творчості Леся Курбаса. Цей довідник подає вичерпну бібліографію публікацій творчої спадщини Леся Курбаса і матеріалів про його театральну та кінорежисерську, акторську, педагогічну і літературну діяльність на сторінках книжкових видань та газетно-журнальної періодики більше ніж за 100 років, починаючи з 1906 р. (рік першої літературної публікації Леся Курбаса у «Літературно-науковому віснику», що видавав І. Я. Франко) і включно по 2011 р.

Бібліографічний довідник «Леся Курбас», на нашу думку, є важливим кроком на шляху створення курбасівської енциклопедії.

У період підготовки до відзначення 150-річного ювілею Лесі Українки, проведена велика робота по укладенню літопису вистав, створених за драматургією Лесі Українки на українській та світовій драматичній, оперній і балетній сцені від першої постановки до останніх прем'єр сьогодення.

До цього видання, що за своїм змістом та типом є бібліографічним довідником, включено також бібліографію джерел про вистави, присвячені Лесі Українці.

На титульній сторінці довідника ми зазначили, що це видання присвячується світлій пам'яті Людмили Іванівни Ковальчук, яка п'ятдесят два роки очолювала Публічну бібліотеку імені Лесі Українки і так багато зробила для популяризації творчої спадщини геніальної поетеси. В усі періоди 75-літньої історії бібліотеки колективом під її керівництвом приділялася велика увага збору джерел про життя і творчість Лесі Українки та поширенню її творчості серед широкого кола користувачів.

Бібліотека була однією з перших в Україні, яка створила електронну пошукову систему до фондів бібліотеки та надала доступ до неї через Інтернет цілодобово. Сьогодні при пошуку в електронному каталозі бібліотеки лише за персоналією «Леся Українка» система видає понад 1000 записів джерел.

У 2011 році бібліотекою підготовлено та видано бібліографічний покажчик «Ні, я жива, я буду вічно жити...», у

2016 році - веббіографічний анотований список літератури «Правдива іскра Прометея». На сайті бібліотеки створено розділ Дорога до Лесі, де серед блоків інформації, присвячених творчій спадщині Лесі Українки, розміщено електронний ресурс Творча спадщина Лесі Українки – оцифроване 12-ти томне видання творчого доробку Лесі Українки (видавництво «Наукова думка»), твори перших 8 томів якого оцифровано фахівцями бібліотеки, а твори з 9 по 12 томи цього видання, інші твори, фольклорні записи, листи Лесі Українки, а також статті про Лесю Українку та колекцію фотографій оцифровано Миколою Жарких, який є автором веб-проекту «Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки».

Бібліотека сьогодні приділяє багато уваги популяризації творів української та світової драматургії через театральне мистецтво, таким чином сприяючи розвитку глядацької та читацької культури. У 2017 році бібліотекою у тісній співпраці з Київським національним університетом театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого та Театральною майстернею Миколи Рушковського започатковано проєкт «Бібліотека+Театр». Щороку відбувається понад 70 вистав, які відвідують понад 2 тис. осіб. У 2018 р. проєкт відзначено престижною премією «Київська пектораль», що присуджується Національною Спілкою театральних діячів.

Тож довідник «Леся Українка на театральній сцені» є закономірним результатом діяльності бібліотеки у напрямку популяризації мистецтва, відображення засобами театального мистецтва творчої спадщини видатної поетеси і драматурга, ім'я якої вона з гордістю носить уже понад 75 років.

Видання складається з п'яти розділів і подає також бібліографію театрознавчих, літературознавчих і філологічних розвідок драматургічної поетики Лесі Українки.

Містить велику кількість рідкісних фотографій сцен з вистав, ескізів костюмів і макетів до вистав видатних сценографів.

В окремий розділ виділено тему «Образи Лесі Українки у сценографії». Цю бібліографію подано за персоналіями художників, які працювали над створенням вистав.

Перші чотири розділи побудовано за хронологією вистав і публікацій про них.

У другому розділі «Літопис вистав» подається рік прем'єри, назва театру або театральної трупи, режисер-постановник та художник спектаклю. У п'ятому розділі персоналії художників

фіксуються за алфавітним порядком, а бібліографію про творчість кожного з сценографів побудовано за хронологією публікацій.

Наприкінці довідника розміщено іменний покажчик.

Таким чином, зміст довідника виглядає так:

1. ЛЕСЯ УКРАЇНКА — ДРАМАТУРГ

1.1. Театрознавчі, літературознавчі та філологічні розвідки драматургічної поетики Лесі Українки

Книжкові видання

Публікації у книжкових виданнях і часописах

1.2. Дослідження окремих драм Лесі Українки

2. ЛІТОПИС ВИСТАВ, СТВОРЕНИХ ЗА ДРАМАТУРГІЄЮ

ЛЕСІ УКРАЇНКИ НА УКРАЇНСЬКІЙ І СВІТОВІЙ СЦЕНІ

3. ВИСТАВИ ПРО ЛЕСЮ УКРАЇНКУ

4. ДРАМАТУРГІЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ НА ОПЕРНІЙ ТА БАЛЕТНІЙ СЦЕНІ

5. ОБРАЗИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У СЦЕНОГРАФІЇ

6. ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Театр Лесі Українки – це цілий всесвіт театральних колективів, вистав, режисерів, акторів, сценографів, композиторів. Нам хотілося, щоб довідник був не тільки інформаційно насиченим, а й візуально цікавим, адже над сценічним втіленням драматургії Лесі Українки працювали видатні художники: Анатоль Петрицький, Василь Єрмілов, Моріц Уманський, Євген Лисик, Данило Лідер.

Новаторська філософська драматургія Лесі Українки чекає на нове концептуальне осмислення та новітні втілення сучасних митців. До творчості Лесі Українки й надалі звертатимуться режисери, актори, сценографи, мистецтвознавці, які будуть зацікавлені історією сценічного втілення «Лісової пісні», «У пуці», «Кассандри», «Камінного господаря».

Сподіваємося, що підготовлене бібліотекою видання з джерелознавства допоможе їм у творчих пошуках.

Верстка та типографський друк довідника здійснено на благодійних засадах Державним спеціалізованим видавництвом «Мистецтво», директор якого пан Сергій Поночевний запропонував бібліотеці допомогу у його виданні.

На нашу думку, довідник «Леся Українка на театральній сцені» буде корисним мистецтвознавцям, акторам, сценографам, завідувачам літературних частин театрів, викладачам і студентам мистецьких вузів, працівникам видавництв, редакцій, музеїв і бібліотек, усім, хто вивчає українську культуру.

Література

1. Леся Українка на театральній сцені: бібліографічний довідник: 1899-2020 / упоряд. Л. Криворучко; уклад. В. Шкарабан; Публічна бібліотека імені Лесі Українки для дорослих міста Києва; Відділ мистецтв.– К. : Мистецтво, 2021. 143 с. : фотоіл., портр.

УДК 7:069

У МАЛЕНЬКІЙ ХАТИНЦІ, У ТИХІМ КУТОЧКУ» (Історія створення музею Лесі Українки у м. Новоград-Волинський)

Віра Мельник,

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри
українознавства Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна)*

Роман Мельник,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,
музеезнавства та культурної спадщини Національного
університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна)*

*«Найкращою шаногою для пам'яті Лесі Українки, цього втілення
благородства, лагідності, добрості, а разом з тим незламної сили й
мужності, буде те, коли її юні земляки з незламною надією в серці
будуть так само напосідливо, як вона, працювати над собою, щоб
стати гідними громадянами її улюбленої України»
Ольга Косач-Кривинюк*

*У статті описано історію створення музею Лесі Українки у
місті Новоград-Волинський. Наукову допомогу у відтворенні Лесиної
домівки надавав Інститут літератури Національної академії наук
України.*

Ключові слова: літературний музей, Леся Українка, національна пам'ять.

*The article describes the history of the Lesya Ukrainka Museum in
Novohrad-Volynskiy. The Institute of Literature of the National Academy of
Sciences of Ukraine provided scientific assistance in the restoration of
Lesina's home.*

Key words: Literary Museum, Lesya Ukrainka, national memory.

Леся Українка – стала символом української самобутності, незалежності та непокори. Основною тематикою її творчості є **національно-визвольна боротьба українського народу та особлива впевненість у перемозі в цій боротьбі**. Саме тому процес збереження літературної та матеріально-культурної спадщини Лесі Українки є важливим, особливо в період сьогодення. Дослідження присвячене історії створення музею Лесі Українки в м. Новоград Волинський, місті в якому вона народилася, зробила перші кроки та де збереглася її домівка.

Громадськість Житомирщини та шанувальники творчості Лесі Українки протягом тривалого часу намагалися створити музей відомої землячки письменниці. Так, завдяки чималим старанням, 1 серпня 1963 року у міській дитячій бібліотеці № 2 м. Новоград-Волинська з'явився філіал музей-бібліотека, що став першим кроком до створення музею. 11 вересня 1970 року був виданий наказ Міністерства культури відповідно до якого в м. Новоград-Волинському створювався літературно-меморіальний музей Лесі Українки. Очолила музей Челядіна Світлана Олексіївна. Проте, варто відзначити, що самостійна діяльність музею відбувалася не довго і вже 1971 р. літературно-меморіальний музей Лесі Українки стає філією Житомирського краєзнавчого музею. Ідеєю та основною метою діяльності філії була покладена концепція не лише увіковічнення творчості поетеси, але насамперед збереження місцевого родинного будинку сім'ї Косачів в м. Новоград-Волинському де народилась Леся Українка. Громадськість міста та шанувальники її творчості не могли змиритися з таким ходом подій, тому завдяки численним листам та проханням все ж таки 25 лютого 1971 року, з нагоди 100-ліття від дня народження Лесі Українки в м. Новоград-Волинському було урочисто відкрито літературно-меморіальний музей Лесі Українки, «для збереження пам'яті та її слави для українського народу. Будинок – музей в Новограді-Волинському — це вагома ланка для вивчення життя письменниці, до ще більшого наближення її виняткової особистості до нашої сучасності і до майбутнього – її ім'я житиме вічно» [14, С.64].

На початку діяльності музею, експозиція носила досить фрагментарний характер, адже формувалася здебільшого за підтримки місцевих ентузіастів та краєзнавців. Зібраний музейний матеріал, який прямим або опосередкованим чином стосувався раннього життя та творчості поетеси не мав наукового обґрунтування. Наукову допомогу у відтворенні

Лесиної домівки надавав Інститут літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка: Мірошниченко А. П., Третяченко Т. Г., Дибя А. Г., Гальченко С. А., Скупейко А. У., Жулинський М. Г., Штонь Г. М. Оформляли експозицію художники-декоратори В. Іванов, Г. Кирилов, С. Раєвський, П. Чайка, В. Прищенко, С. Кисляченко, А. Задорожний, К. Камишний, В. Шкуринський, Ю. Каргаполов [3].

Після заснування музею працював на громадських засадах і штатний працівник був відсутній, обов'язки екскурсовода понад 10 років виконувала Віра Римська. Саме завдяки її плідній праці протягом тривалого часу підтримувалася діяльність музею. У 1971 році В. Римській запропонували працювати завідуючою музею Лесі Українки. [16, с. 1]. Напередодні відкриття будинку-музею Віра Римська допомагала в оформленні першої експозиції музею, що розмістилася в одній з кімнат Лесиного будинку. Експозиція була, власне, виставкою фотознімків з життя Лесі Українки, які були оформлені традиційно для того часу: в багетових рамочках, під склом. [12, с. 6]. Саме її руками і помислами в музеї народилися унікальні композиційно-тематичні інтер'єри з історичними експозиціями.

Суттєвим доповненням та своєрідною окрасою музейного комплексу, стало розміщення на фасаді будинку – меморіальної дошка роботи Галини Кальченко, а на підвір'ї – скульптурного погруддя поетеси (автор Валентина Дяченко), та сад висаджений Анатолієм Софронівим та Олесем Гончарем. «Ці двоє дерев виросли за роки і говорять не тільки за свій вік, а і за вік музею, який змінився, поповнився новими експонатами, реліквіями. Сьогодні це літературно-меморіальний комплекс, який складається з двох будинків – меморіального і відділу вшанування. Довгий і складний був шлях до його створення. Пережито і кращі, і гірші часи, різні проблеми. Але попри всі ті проблеми, музей функціонує, живе хоч і не позбавлений багатьох на сьогоднішній день негараздів» [9, с. 548].

Значно активізувалась у ті роки лекційна діяльність музею: лекції читалися за межами музею переважно для трудових колективів, масова робота проводилася разом із клубом та бібліотекою. Так, щороку 25 лютого в клубі відбувався літературно-музичний вечір, присвячений дню народження Лесі Українки. Музей ставав усе популярнішим. Цьому сприяли і путівники (1971 р.), авторами яких були письменники Струцюк Й.Г. (колишній науковий співробітник музею-садиби Лесі Українки) і Чернецький І. І. Періодично відбувались виступи про діяльність установи по радіо, друкувалися статті про музей та

його колекції в обласних та районних газетах. Зростали і музейні фонди: станом на 1975 р. музей налічував 779 експонатів, з них 656 основного фонду; музей поповнювався і речами Лесі Українки та інших членів Косачівської родини [5, с.12].

До 1985 року в меморіальній частині музею, а саме у трьох кімнатах було відтворено атмосферу життя родини Косачів у Звягелі: документи, картини, фотознімки, багато особистих речей родини та Лесі Українки. У вестибюлі – біло-мармурове погруддя Лесі Українки – (автор М. Обезюк), прибране старовинним рушником XIX ст. Воно наче вітає кожного відвідувача, вводить в атмосферу життя великої родини [7].

Із здобуттям незалежності, постала гостра необхідність побудови нової літературної експозиції, адже ідеологія стрімко змінювалась. З 1991 р. музей має експозицію, створену на високому науковому й естетичному рівні, яка з роками не втрачає своєї актуальності.

Починаючи з 90-х рр. XX ст., музей налагодив дружні контакти з родичами Лесі Українки. Зокрема, завідувачка музею Віра Римська вела листування з Лесиними сестрами Оксаною (Чехія) та Ізидорою (США), племінниками Юрієм Косачем, Ольгою Сергіїв (США), Наталією Драгомановою-Бартаї, внучкою Михайла Драгоманова. Є листи від Аріадни Драгоманової (Бразилія), Аріадни Труш, Євгенії Мільської, Ірини Стешенко, Олени Кушти, родини Кривинюків (Росія). У 2003, 2008 рр. музей відвідала Ольга Петрова (США) – онука наймолодшої Лесиної сестри Ізидори [4, с. 82].

У процесі функціонування музею тут було відтворено дитячу кімнату Лесі Українки, вітальню, робочий кабінет Косачів. Також у музеї експонуються оригінальні речі родини Косачів-Драгоманових, їхніх друзів: українське вбрання, прикраси, чашечка, пенал для олівців, які за словами Ніни Косач, належали Лесі Українці, іграшковий рублик, картина «Волинська хата», книги «Ітоги науки», скатертина, дзеркало, керсетка, сорочка, вишита за узорами Олени Пчілки, дерев'яні шкатулки, аптечна шафа, крісло, жіноче портмоне, посуд, віяло, мушля та ін.

В серпні 1987 року, в центрі м. Новоград-Волинська також було відкрито пам'ятник Лесі Українки, що став ще однією платформою зустрічей шанувальники таланту поетеси – не за вказівкою згори, а за порухом власної душі, від любові до рідної культури [14, с. 74].

Шляхом проведенням різного роду масових подій музей, здобув собі авторитет осередку культурних заходів краю, а його

невеличкий колектив, працюючи здебільшого на ентузіазмі, всіляко долучався не лише до проведення різного роду екскурсій але й до наповнення музею новими експонатами та цікавими фактами із життя поетеси та історії краю загалом.

У лютому 2018 року Верховна Рада України прийняла постанову «Про відзначення 150-річчя від дня народження Лесі Українки». У плані заходів щодо урочистого відзначення цієї події на державному рівні Кабінету Міністрів України рекомендовано передбачити ряд заходів, серед яких і здійснення реконструкції та розширення площ літературно-меморіального музею Лесі Українки в місті Новограді-Волинському Житомирської області.

Таким, чином варто зазначити, що створений у 70-х рр. ХХ ст. літературно-меморіальний музей Лесі Українки в процесі свого становлення, пройшов складний шлях, сповнений рядом перешкод та нелегких етапів функціонування. Але, разом з тим варто зазначити, що не дивлячись на свій місцевий статус, зумів давно вийти за ці межі філії краєзнавчого музею. Його тісна співпраця із представниками культури української діаспори США, Франції та Канади, дають можливість установі щорічно розширювати та наповнювати експозицію музею новими експонатами та цікавою інформацією з життя та творчості Лесі Українки. В процесі своєї діяльності, музею вдалося стати своєрідною візитівкою м. Новоград-Волинського, який не лише розпочинає екскурсійний маршрут містом, але й є жвавим майданчиком культурних зустрічей та плацдармом проведення різного роду загально-міських заходів.

Література

1. Борисюк Т. Жінка з роду Драгоманових // Літературна Україна. 1989. 16 листопада.
2. Історія міст і сіл УРСР. Житомирська область. К., 1973. с. 460 – 474, 475 – 481.
3. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописів. Фонд Лесі Українки. Шифр 28 / 1165 – 1169.
4. Іванюк М. Вічні Берегині України. – Новоград-Волинський, 2001. с. 158.
5. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк. 1970. с. 141.
6. Костенко Л. Геній в умовах заблокованої культури // Літературна Україна. 1991. 26 вересня. с. 3.
7. Кокотюха А. Лесина колиска // «Український тиждень» ч. 15 (76) за 17 квітня 2009 року.

8. Пчілка О. Волинський пам'ятник // Радянська Волинь. – Луцьк. 1991. 22 травня.
9. Пчілка О. Волинські спогади. – К.: Дніпро, 1998. – с. 567.
10. Рильський М. Слово про Лесю Українку. – Зб. Леся Українка в школі. К.: 1966. с. 7.
11. Спогади про Лесю Українку. Вид. 2-е, доп. – Київ: Дніпро, 1971. с. 88.
12. Стрільчук А. В серці моєму назавжди. // Твоєму йменню вічно пламеніти. – Новоград-Волинський. 1997. с. 10.
13. Скрипник П.І., Д. В. Грузін. Лесі Українки Літературно-меморіальні музеї] // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2009. — Т. 6 : Ла — Мі. — С. 128. — ISBN 978-966-00-1028-1.
14. Українка Леся. Документи і матеріали: 1871 – 1970 – Київ: Наукова думка, 1971. с. 87.
15. Українка Леся. Зібрання творів у 12-ти томах. – Т. 10. – К. – 1978. с. 428.
16. <https://www.nastriy.net/news/vira-rimska-virna-dochka-ukrajini-novograd-volinskij-muzej-lesi-ukrajinki/>

УДК 78.27; 78.2У

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І ФОРТЕП'ЯНО

Оксана Станько,

*кандидатка мистецтвознавства, старша викладачка
кафедри спеціального фортепіано Львівської національної
музичної академії ім. М. В. Лисенка (м. Львів, Україна)*

У статті розглянуті проблемні питання ідентифікації інструмента фортеп'яно Лесі Українки та особливостей її фортеп'яної гри. Розкрито залежність розуміння і оцінки цього явища від панівних норм виконавської естетики.

Ключові слова: *інструмент, фортеп'яно, музикування, імпровізація, музичальність, фортеп'янна техніка, професіоналізм.*

This article is dedicated to the problems of identification of Lesia Ukraïnka's instrument piano and peculiarities of her piano's playing. Dependence of the understanding this phenomenon upon the dominant norms of performing aesthetics is shown.

Key words: *instrument, piano, making music, improvisation, musicality, piano technique, professionalism.*

Зі шкільної лавки нам всім відомі щирі рядки Лесиної елегії «До мого фортеп'яно»: *«Мій давній друже! мушу я з тобою / Розстатися надовго... Жаль мені! / З тобою звикла я ділитися журбою, / Вповідувать думки веселі і сумні. / То ж при тобі, мій друже давній, вірний, / Прошло життя дитячеє моє. / Як сяду при тобі я в час вечірній, / Багато спогадів тоді встає!»*

Про музикальність великої української поетеси, виявлену як у життєвих подіях, листах і висловах, так і, особливо, у поетичній творчості, написано багато [3, 5, 10, 11]. Ми ж зосередили свою увагу конкретно на відносинах поетеси з її «вірним другом» - фортеп'яно і виявили, що, як не дивно, у цій сфері все ще існують невирішені питання, які допускають дискусію і неоднозначні розв'язання. Два з них хочемо сьогодні розглянути.

Спершу – декілька вихідних положень для подальшої дискусії.

При кінці XIX ст. фортеп'яни поширилися серед міського населення України не тільки в багатших, а й в сім'ях середнього достатку. Музична освіта малої Лесі не була чимось унікальним. «Всіх нас учили грати на роялі, але добре грали тільки Леся і Оксана», - згадувала наймолодша з сестер Ізидора Косач [8, с.178]. Бо Лесю Українку виділяли унікальні природні здібності, які дозволяли їй легко і швидко засвоювати кожне знання – іноземні мови, прийоми гри на фортеп'яно, техніку живопису, вишивання, проектування і шиття одягу. Дивує і вражає, що, навчавшись музики всього 1-2 роки, Леся Українка здатна була розуміти і грати такі складні твори світової класики, як найвидатніші сонати Бетховена чи великі цикли Шумана.

Варто заакцентувати і той факт, що для Лесі Українки саме фортеп'яно було основним музичним інструментом і у багатьох відношеннях визначало підхід до музики загалом. Леся потребувала мати фортеп'яно завжди коло себе і зверталася до нього для виразу тих інтимних почуттів, яких не могла вимовити словами. Дівчиною знаходила на клавішах фортеп'яну допомогу для запису народних пісень з Колодяжного, до нього ж зверталася для забави зі своїми малими племінницями. І навіть славний поетичний цикл Лесі Українки «Сім струн», хоч має у назві слово «струни», але відбиває власне фортеп'янне сприймання музичного ладу на основі семи білих клавіш в октаві. (Адже скрипка має лишень 4 струни, а бандура – багатострунна).

Тож варто ближче придивитися до того, що являло собою, і яким було це «Лесине фортеп'яно». Відомості про нього скупі. Сестра поетеси Ольга Косач-Кривинюк пише: «*Літом 1880 року до нас у Луцьк приїхала батькова сестра Олександра...Тьотя Саша ... почала вчити Лесю грати на фортеп'яно (на тому самому «Лесиному», як воно завжди у нас звалось, бо мама купила його «для Лесі» ще 1876 року)*» [8, с.139]. А Оксана Косач-Шимановська (третя з сестер) зазначає: «*Фортеп'яно у Лесі в Колодяжному було добре, віденської марки, те, що залишила дядина Драгоманова*» [8, с. 213]. Дослідниця ж Тамара Скрипка подає у коментарі таку інформацію: «*Перед від'їздом за кордон Драгоманови лишили меблі та фортеп'яно для продажу ... О. П. Косач, розуміючи фінансові потреби брата, купила фортеп'яно за 175 карбованців, про що довідуємося з листа В. І. Антонович до Л. М. Драгоманової від 10 жовтня 1876 р. ... Таким чином **восени 1876 року фортеп'яно фірми «Мекленбург» стало власністю родини Косачів***» [8 с. 144].

Однак пошуки в інтернеті не дозволили знайти жодних згадок ні про віденську, ні про німецьку фортеп'янну фірму «Мекленбург» у XIX столітті. Натомість, київський історик Віктор Рожановський повідомляє про фабрику з виробництва фортеп'яно у Києві другої половини XIX ст., власником якої був інструментальний майстер Генріх Йоган Мекленбург. [6]. Був він, подібно, німцем з походження і, запрошував до свого виробництва іноземних працівників та використовував переважно привозні матеріали. Тож фортеп'яно і піаніно, які у нього виготовлялися напевно вважалися серед українських покупців німецькими (або віденськими) і високо цінувалися. Можна припустити, що саме до них належав й інструмент, куплений від Драгоманових.

Лесине фортеп'яно не стояло в одному місці, а постійно «подорожувало» з Колодяжного то у Київ, то в Луцьк чи в маєточок «Зелений Гай». Згадки про гру на ньому регулярно спливають у спогадах і листах Косачів, для прикладу: 1881 (Київ), 1885 (Київ, Колодяжне), 1890 (Луцьк, Колодяжне, Київ), 1904 («Зелений Гай»), 1905 (Київ) і ін. Остаточо, при кінці 1900-х років фортеп'яно опинилося в Колодяжному і далі слід його губиться. За свідченнями деяких членів родини, воно пропало під час Першої світової війни [8, с. 213].

Зацікавлення інструментом великої поетеси відродилося в другій половині XX ст., коли стали створюватися її меморіальні музеї. Важливе місце серед них зайняв літературно-меморіальний

музей Лесі Українки в Колодяжному. Садибу сім'ї Косачів, що тут знаходилася, при кінці 1940-х років відбудували, відновили обстановку і заповнили меморіальними матеріалами. Великою цінністю для музею стало фортеп'яно, яке одержали з Києва у 1960-х роках. Довгий час інструмент стояв у неробочому стані, і тільки 2007 року для його реставрації було запрошено досвідчену реставраторку, київську професорку Наталію Свириденко. Саме вона змогла оцінити, що це – рідкісне фортеп'яно французької фірми Плевель, подібних якому в Україні, можливо, більше й немає. Було проведено ідентифікацію цього інструмента: фабричний номер 28906, рік виготовлення 1860. Вдалося вияснити й обставини його виготовлення: частини фортеп'яно були привезені в Україну з фабрики Плевеля, а готовий інструмент зібраний вже в Одесі у майстерні Карла Гааса [7].

Наталія Свириденко привела «Плевель» до настільки доброго стану, що змогла виступити з виконанням на ньому концертної програми. Захоплені працівники музею стали впевнено називати його «Лесиним роялем» і вважати, що саме його в 1876 році купила Олена Пчілка. Ці твердження з'явилися в низці публікацій [4, 7, 9]. Однак вони суперечать сказаному раніш про фортеп'яно «Мекленбург». То ж чи дійсно цей «Плевель» – саме те «Лесине» фортеп'яно, на якому поетеса грала в «білому будиночку» Колодяжного?

Нещодавно вияснилося, ким були останні власники фортеп'яно «Плевель» номер 28906. Як свідчать нащадки Косачів, цей інструмент стояв у київському помешканні Ізидори Косач-Борисової. У 1940-х рр. під час війни там мешкала також донька Ізидори Ольга та її чоловік Олександр Петров. Коли у 1943 році Ізидора й Ольга з дітьми виїхали за кордон, О. Петров залишився у помешканні і надалі жив там вже з новою сім'єю [1]. Саме він і передав у 1965 році фортеп'яно Косачів до колодяжнинського музею. Повніших відомостей про походження цього інструмента поки що немає. Але очевидно, що теперішній колодяжнинський «Плевель» і колишній колодяжнинський «Мекленбург» – це два різні інструменти. Докладніше вяснення їхньої долі – цікаве завдання для подальших досліджень.

Якщо це перше питання для свого розв'язання потребує архівного пошуку та розслідування фактів, то друга проблема має зовсім інший характер і вимагає аналізу по суті.

При уважному ознайомленні зі спогадами про Лесю Українку зауважуємо принципові відмінності в описах її

фортеп'яної гри. Одні пишуть про «Лесіну музику» з великою прихильністю і схваленням, а в інших відгуках звучить ввічливо зауважена, але виразна критична нота. Так, зі спогадів Ольги та Ізидори Косач довідуємося, що Леся дуже кохалася в музиці, була до неї *«дуже здатна, глибоко розуміла її»* і, незважаючи на травмованість лівої руки, не переставала грати. *«Її музику було надзвичайно приємно слухати, далеко приємніше, ніж багатьох блискучих техніків-віртуозів.»* [8, с. 76]. *«Її гра на п'яно була дуже хороша, і грала вона гарні класичні речі або народні українські пісні, у виконання яких вкладала багато душі і почуття»* [8, с. 158]. Сестри згадують твори, які грала поетеса, і їх немало – вибрані композиції Бетовена, Шумана, Шуберта, Мендельсона, Шопена, Чайковського, Лисенка. Особливо ж запам'яталися слухачам Лесині імпровізації вечірнього часу, в яких вона тихою грою виливала на клавіші «свою журбу». *«Впрочім, у її імпровізаціях музичних були не тільки смуток і журба, а бували ті імпровізації бравурні, урочисті, радісно-співучі, веселі. В музиці Леся всю свою душу виявляла своєму другові, то й була та музика така многогранна, як її душа»* [8, с. 76].

Натомість осудлива нота найбільше відчутна у спогадах сестри Оксани і якось непрямо підрозуміває завжди критичне порівняння з чоловіком поетеси Климентом Квіткою, музикантом з *«фаховою музичною освітою і неабияким віртуозом на фортеп'яно»* [8, с. 213]. У різних нарисах повторюється докір про відсутність у Лесі «блискучої техніки», через що, пише Оксана, *«завжди, граючи, спрощувала собі партію лівої руки»*. Стверджується, що *«коло її знайомства з музикою було досить обмежене»*, мало знала симфонічної музики, не любила Вагнера та не знала класиків, віддаючи перевагу виключно романтикам. Грала *«як дилетант»* та імпровізувала *«якісь бурхливі фантазії»*. Робиться висновок, що *«тісного зв'язку з світовою музичною культурою у Лесі не було»*. А причина вбачається у тому, що *«з природи надзвичайно до музики обдарована Леся, через різні несприятливі обставини свого життя, систематично музики не вивчала ні практично, ні теоретично»* [8, с. 213].

Можна зауважити, що наведене розходження оцінок пов'язується з різними аспектами фортеп'яної гри Лесі Українки: схвалена її змістовність та емоційність, а засуджується недостатність техніки й ерудиції. Щоб пояснити таке розмежування, варт згадати істотні особливості

виконавського мистецтва загалом. У мистецтві піаніста згрубша можна виділити три головні складові: музикальність, техніку і артистизм. Музикальність – це здібність розуміти і передавати музику як вираз певного змісту. Артистизм – це здатність робити справу так, щоб захопити нею інших людей, публіку. А техніка – це і спритність рук, і ритмічність гри, і опанування нотного тексту, тобто всі засоби, потрібні для відтворення музики. Вчителі, як правило, найбільше працюють з учнями над вдосконаленням техніки, бо, порівняно з іншими згаданими складовими виконавства, вона найбільше піддається розвитку. Через це під впливом академічної музичної освіти поступово виникло і поширилося уявлення, що саме опанування техніки і є критерієм професіоналізму виконавця.

На початку ХХ ст., в зв'язку з популярністю фортеп'янного музикування, в Україні швидко розвивалася музична освіта. Вона зазнавала впливу академічної тенденції, що панувала в мистецьких навчальних закладах тодішньої Російській імперії, – пріоритетом стали вважатися професіоналізм та віртуозність виконавця. Натомість, слово «дилетант» стало негативною оцінкою. Саме з позиції таких виконавських пріоритетів й з'явилася критика гри Лесі Українки.

Але згадаймо: Леся Українка ніколи не виступала публічно, вона не концертувала, а музикувала. **Музикування** ж – це важлива форма осягнення змісту музики, бо зосередженому вслухуванню в твір не перешкоджають у ньому зовнішні ефекти віртуозності. Музикуючий піаніст шукає щораз глибшого розуміння музичної інтонації і слухач залучається до цього пошуку разом з ним. На початку ХХ ст. до відродження досвіду музикування звернулися музиканти, стурбовані тим, що надмірне захоплення віртуозністю несе з собою зниження культури як виконавців, так і слухачів. Видатний піаніст-концертант Артур Шнабель з повагою дивився на дилетантів, цінував їхнє безкорисливе захоплення музикою і вважав, що справжній аматор у своїх музичних уявленнях не раз перевершує фахівця [2, с. 160]. Тож зауважені нами суперечливі характеристики фортеп'янної гри Лесі Українки віддзеркалили актуальну проблему фортеп'янного мистецтва загалом: назрілий історичний конфлікт між домашнім музикуванням і концертною віртуозністю. Охоче звертаючись до музикування, Леся Українка не гаяла часу на шліфування своєї віртуозності. Але, як зазначає дослідник, «сприймаючи

музику всім своїм еством, насамперед емоційно, письменниця вміла в ній знайти головне, дати влучну характеристику творові чи виконавцеві.[3, с. 18] І це глибоке розуміння музики передавалося її слухачам та цінувалося ними.

Підводячи підсумки розглянутого питання, потрібно зауважити, що виявлена проблема фортеп'янного виконавства початку ХХ ст., що так несподівано віддзеркалилася у мистецтві великої української поетеси, залишається актуальною до сьогоднішнього дня. Саме в наш час запеклі дискусії про перебудову і дальший розвиток мистецької освіти в Україні відбивають все ту ж саму суперечку адептів суворого академічного школення юних віртуозів, з одного боку, та прихильників вільного музикування, з другого боку. Можливо, розуміння життєвого досвіду Лесі Українки, музикування якої стало джерелом натхнення для її геніальних поетичних творів, допоможе сьогоднішнім вчителям і методистам знайти правильне ставлення до виховання з їхніх учнів різнобічних людей, різноманітних спеціалістів, яким підмогою в житті буде музика.

Література

1. Зінченко Н. Колиска Лесі Українки // День. – 2011. - № 85. – 20 травня.
2. Кашкадамова Н. Виконавська інтерпретація у фортеп'янному мистецтві ХХ сторіччя: Підручник. Львів: КІНПАТРИ ЛТД, 2014. 344 с.
3. Кисельов Г. Сім струн серця (Музика в житті і творчості Лесі Українки). Київ: ІМФЕ, 1968. 86 с.
4. Комзюк В. Воскресіння звука. І звучить Лесин рояль // Волинський музей: історія і сучасність. Луцьк, 2009. Вип. 4. С. 85–87.
5. Кочерга С. Леся Українка і музика // Наше життя. 1993. №2. С. 2-6. URL:<https://drive.google.com/file/d/0B8wySmf6rLteQzREYncusjVUTIU/view> (Дата звернення: 14.01.2021).
6. Рожановский В. Фортепиано с киевской маркой // Зеркало недели. 1998. Вип. № 9. 27 лют.–6 бер. URL: https://zn.ua/SOCIUM/fortepiano_s_kievskoy_markoy.html (Дата звернення: 09/01/2021)
7. Свириденко Н. Лесин рояль // Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі. Вип.1. (2016). URL: <https://mmod.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/13> (Дата звернення: 14.01.2021).
8. Скрипка Т. Спогади про Лесю Українку. Київ: Темпора, 2017. – 308 с.
9. Ураєв Дм. Реставратори повернули 150-річному роялю Лесі Українки «французьке» звучання. // Відомості. 1 березня 2012 р. URL: <https://vidomosti-ua.com/volyn/41537> (Дата звернення: 14.01.2021)

10. Яросевич Л. Леся Українка і музика. Київ: Муз. Україна, 1978. 125 с.

11. Щукіна І. Світ музики Лесі Українки. URL: <https://mvduk.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/11/Щукіна-І.-Світ-музики-Лесі-Українки.pdf> (Дата звернення: 14.01.2021).

УДК 821.161.2

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І НІМЕЦЬКОМОВНИЙ СВІТ

Тарас Федорів,

*докторант Українського вільного університету
(м. Мюнхен, Німеччина)*

У статті здійснено аналіз життя і творчості Лесі Українки у контексті німецької культури.

Ключові слова: *Леся Українка, німецька культура, діаспора.*

The article analyzes the life and work of Lesya Ukrainka in the context of German culture.

Key words: *Lesya Ukrainka, German culture, diaspora.*

Визначна українська поетеса – Леся Українка, особистість визначна й багатогранна. Про надзвичайну роль її у формуванні національної свідомості нашого народу, його самовизначення, а також про всезагальне визнання й повагу свідчать, зокрема, результати проведеного свого часу всеукраїнського голосування в рамках телепроекту «Великі Українці». Тоді Леся Українка виявилась єдиною жінкою у першій десятці. До речі в аналогічних опитуваннях, що відбувались в інших країнах, наприклад, в Росії чи в тій же Німеччині, на провідних позиціях жінок не виявилось!

Мало уваги досі приділялось такій сторінці життєпису да діяльності видатної нашої співвітчизниці як її взаємини із німецькомовним простором. У той же час, ця тема, як виявляється, є досить цікавою, адже поширеність німецької літератури, міжнаціональні взаємовпливи в світі важко переоцінити, як в історичні часи, так і в сучасності.

Короткі енциклопедичні дані: Леся Українка (справжнє ім'я: Лариса Петрівна Косач-Квітка) народилась 13 (25) лютого 1871 року в м. Новоград-Волинський. Вона писала у

найрізноманітніших жанрах: поезії, ліриці, епосі, драмі, прозі, публіцистиці. Також працювала в ділянці фольклористики (220 народних мелодій записано з її голосу) і брала активну участь в українському національному русі [1]. Відома завдяки своїм збіркам поезій «На крилах пісень» (1893), «Думи і мрії» (1899), «Відгуки» (1902), поем «Давня казка» (1893), «Одно слово» (1903), драм «Бояриня» (1913), «Кассандра» (1903-07), «В катакомбах» (1905), «Лісова пісня» (1911) та ін. Друкувались твори знаменитої письменниці і «Українською Накладнею» Якова Оренштайна в Німеччині [2].

Німецькомовний світ – помітний сегмент світової спільноти. Так було колись, так є й тепер. В часи життя та діяльності Лесі Українки існували дві найбільші держави, де побутовала переважно німецька мова – Австрійська та Німецька імперії, до сфери поширення німецької культури належали також Швейцарія, Люксембург, інші невеликі держави з потужними німецькими громадами, до Першої світової війни Німеччина володіла ще й колоніями. Під владою Габсбургів тоді перебували сучасні території Західної України, Чехії, Угорщини, Польщі, Румунії, Північна Італія, балканські слов'янські країни...

Хоча тепер вже немає вищеназваних імперій, але під «німецькомовним світом» ми й далі розуміємо велику спільноту, складену як державами, де німецька мова має офіційний статус, так і ті країни, де є значна кількість осіб з німецьким корінням. Німецька мова раніше була мовою міжетнічного спілкування в Центральній, Східній та Північній Європі і залишається однією з найпопулярніших іноземних мов у Європі і є другою за популярністю після англійської. 32% громадян країн Європейського Союзу говорять про те, що вони можуть спілкуватися німецькою мовою [2].

Самим своїм походженням рід Косачів виходить із південного прикордоння Австрійської імперії – Боснії і Герцеговини, предки Лесі Українки саме із аристократичного середовища цього герцогства, від монарха – герцога Захум'я (частини Боснії) Стефана Косача. До слова, як встановив біограф поетеси – Анатоль Костенко, нібито саме на честь цього предка Лесі Українки його володіння й прозвали Герцеговиною [3].

На формування світогляду майбутньої письменниці великим був вплив її дядька – Михайла Драгоманова. Він був відомим ученим, громадським діячем, який перед еміграцією до Франції й Болгарії співпрацював із І. Франком. 1870 року

Київський університет відрядив М. Драгоманова за кордон. Замість запланованих двох років молодий учений пробув там майже три, відвідавши за цей час Берлін, Прагу, Відень, Гайдельберг. Особливе місце в політично-публіцистичній діяльності М. Драгоманова посідала Галичина. Він був одним із перших, хто намагався розбудити галицьке громадське життя, піднести рівень суспільної свідомості.

Влітку 1883 року Лесі діагностували туберкульоз кісток, у жовтні цього ж року професор О. Рінек оперував ліву руку, видалив кістки, уражені туберкульозом. У грудні Леся повертається з Києва до Колодяжного, стан здоров'я поліпшується, з допомогою матері Леся вивчає французьку і німецьку мови. Українка багато перекладала (М. Гоголя, А. Міцкевича, Г. Гайне, В. Гюго, Гомера й ін.) [4; с.23].

Побувавши 1891 в Галичині, а пізніше й на Буковині, Українка познайомилася з багатьма визначними діячами Західної України: І. Франком, М. Павликом, О. Кобилянською, В. Стефаником, О. Маковеем, Н.Кобринською. Вимушені потребою лікування подорожі до Німеччини, Австро-Угорщини, Італії, Єгипту, кількаразові перебування на Кавказі, Одещині, в Криму – збагатили її враження та сприяли розширенню світогляду письменниці.

Коротко згадаймо ті сторінки біографії Лесі Українки, які пов'язані з німецькомовними країнами!

У січні 1899 року Леся разом із матір'ю виїхала з Колодяжного до Берліна, до Варшави їх супроводжував батько, а далі – брат Михайло. 26 січня (7 лютого) професор Бергман прооперував хворий суглоб правої ноги. У березні мати Лесі виїхала додому, а їй на зміну прибула сестра Ольга. Згодом Косачі звертались за медичними послугами ще й до берлінського професора Израель [5] .

20 травня редактор берлінського журналу «Die Gesellschaft» Людвіг Якубовський відвідав Лесю Україну в клініці. Літом цього ж року вона написала оповідання «Ein Brief ins Weite». Цей нарис був опублікований у цьому часописі (1900, кн..I, с. 43 - 47).

В наступному році вона прочитала реферат «Про основні мотиви творчості Г.Гайне» на вечорі, присвяченому 100-річчю від дня народження поета в Київському літературно-артистичному товаристві. Особливе місце в перекладацькій творчості письменниці займає німецька література і передусім – Генріх Гайне, біографія якого була багато в чому схожою до

життєвих перипетій самої Лесі. 1892 року у Львові вийшла «Книга пісень» Генріха Гейне в перекладах Лесі Українки (спільно з М. Славінським). Портрет Гейне постійно був на її робочому столі [6].

Також наша письменниця переклала українською мовою драму німецького письменника Г. Гауптмана «Ткачі», брошуру С.Дікштейна «Хто з чого жиє», написала передмову для неї – «Додаток від впорядника». З під пера Лесі Українки вийшла стаття про драму Г. Гауптмана «Михаель Крамер» до журналу «Жизнь», однак статтю не було опубліковано через його закриття. Цю роботу було віднайдено аж у 1976 році й надруковано у «Всесвіті» (1976, №1, С. 3 - 15).

Варто відзначити, що Леся Українка була знайома з творами модних на той час Карла Маркса та Фрідріха Енгельса, перекладала їх.

Ще одна маловідома сторінка біографії Лариси Косач, висвітлена нею ж в листуванні – заробляння на прожиток уроками французькою та німецької мов, а також перекладами ділової документації на початку 1910 року, під час перебування в Єгипті: «Тим способом заробляю від 65 до 75 крб. на місяць, а коли є випадкова робота, то й більше. Але се, по тутешньому бюджету, ледве дає половину утримання, так що все-таки мушу проживати запасні гроші, що мене не дуже-то радує...» (З листа до О. П. Косач).

Загалом, на переломі XIX-XX ст., використовуючи мандрівні сюжети світової літератури, Леся Українка стала в авангарді творчих сил, що виводили українську літературу на широку арену світової літератури. Крім того, вона також перекладала твори Івана Тургенєва поетичним, Віктор Гюго, Адама Міцкевича, «Макбет» Вільяма Шекспіра, «Пекло» Данте, а також Байрона [6].

З іншого боку, Леся Українка робила все від неї залежне для того, щоб українське слово дійшло до якомога більшого кола читачів з інших країн. Саме з цією метою вона перекладала російською мовою праці Івана Франка, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Осипа Мокавея, українською ж переклала «Тараса Бульбу» Миколи Гоголя.

Пов'язані з Лесею Українкою й інші місцевості німецькомовних держав. У Швейцарію вона виїжджала для консультації у лікарів про подальше лікування, ймовірно (так як вона подавала для листування тамтешню адресу на прибране ім'я Антона Ляхоцького, «Кузьми») – поетеса мала тут

ще й якісь конспіративні політичні справи. Вона перебувала в Берні, Цюриху [7].

В 1902 році письменниця була у Відні, зокрема, 12-16 жовтня відвідала редакцію газети «Die Zeit», записалася в бібліотеку (замовляє книги для написання статті про австрійську письменницю Делле Граціє), була в театрі. Проїздом була Леся Українка разом із сестрою Оксаною і в Мюнхені (травень 1903 року) [5].

На жаль, німецькомовний читач як і колись, так і тепер не має багато можливостей пізнати творчість Великої Українки. Німецька література відносно недавно стала на шлях глибшого засвоєння її художньої спадщини. Особлива заслуга в перекладі німецькою творів поетеси належить відомому німецькому літератору, до речі, уродженцеві Буковини єврейського походження Йона Ісааковичу Груберу [8]. Збірник «Hoffnung» вмістив 46 віршів і поем, він побачив світ у видавництві «Дніпро» в 1971 році.

Також німецькі славісти відкривали творчість української поетеси. Німецьке наукове видавництво «Boehlaue» опублікувало в 1994 році збірник «Lesja Ukrainka und europäische Literatur» за редакцією Юрія Бойка-Блохина, Г.Роте, Ф.Шольца) [9]. Книжка вийшла як 18-й том ставістичних студій Німеччини. Ще в 1982 році в Мюнхені було організовано відповідну наукову конференцію, на якій виступили такі дослідники як Г. Глясл, І. Качуровський, Е. Ведель, М. Неврлі, А. Кіпа, Й. Гак та ін.) [10; с. 363].

Заслуги О. Грицяя (поруч з А.-Ш.Вуцкі) у справі популяризації літературного доробку Лесі Українки в німецькомовному світі окреслив Ф. Погребенник (1971). Твори Лесі Українки (всього близько десятка назв) можна знайти в небагатьох книгозбірнях сучасної Німеччини, кількість примірників, на жаль, також дуже обмежена. Досить інформаційно насиченою є німецькомовна (одна із 29 варіантів) сторінка Вікіпедії [11].

Померла Леся Українка 19 липня (1 серпня) 1913 року в Сурамі у віці 42 років. Життєві дороги водили письменниць багатьма державами, її твори побачили світ 22-ма мовами світу. Відрадно що нашу мисткиню знають і далеко за межами України. Стараннями тамтешньої української громади відкрито пам'ятні знаки на її честь в Грузії, Канаді, існують такі місця і в німецькомовних країнах: Австрії (Відень) та Німеччині (Берлін) [12].

Меморіальна дошка Лесі Українці в Берліні була встановлена за адресою Йоганніштрассе, 11 на будинку колишньої приватної клініки німецького професора-хірурга Ернста фон Бергманна, де 1899 року лікувалася й працювала поетеса. Ініціатива відкриття дошки Лесі Українці в Берліні належить активістам української діаспори, зокрема об'єднаних в рамках Центральної спілки українців Німеччини, які розпочали проект із збору пожертв. Створив дошку скульптор-гравер Вадим Голобородов з Полтави. До цього проекту зокрема долучилися члени Полтавського відділення Міжнародної організації «Жіноча громада», яку очолює Марія Драч. Дошку урочисто відкрито 30 серпня 2010. У офіційній церемонії відкриття взяли участь міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко, голова Палати депутатів Берліна Вальтер Момпер, голова Центральної спілки українців Німеччини Людмила Млош, посол України у ФРН Наталія Зарудна, бургомістр району Берлін - Мітте бургомістр району Берлін-Мітте Клаус Ганке та численні представники української громади [13].

Отже, взаємини Лесі Українки із німецькомовним світом є цікавою, але, на жаль, недостатньо дослідженою сторінкою її життєпису. Побіжне знайомство з цією тематикою переконує, що відомою українською письменницею було надзвичайно багато зроблено для зближення української культури та німецькомовного культурного простору, насамперед, через переклади творів німецьких авторів, популяризацію їхнього доробку через літературознавчі статті [14]. Здебільшого вже після смерті нашої поетеси робились кроки для того, щоб мистецьке слово славної доньки українського народу дійшло до якомога ширшого кола читачів німецькомовних країн. Відзначаючи певні здобутки в цьому напрямку, мусимо констатувати, що, передусім нами, українцями, замало зроблено для популяризації творчих здобутків Лесі Українки. Хоч і відзначаємо існування установ та пам'ятних знаків на пошану поетеси за межами України, але маємо розуміти, що наявний стан речей катастрофічно відстає від того потенціалу, який нам дає творчий доробок Лесі Українки (надзвичайно багатий на сюжетні теми, які географічно охоплюють десятки країн), так і сторінки її драматичної біографії, переплетеної з подіями в багатьох державах світу. Значну частину цих культурно-історичних зв'язків складають вияви взаємовпливів української та німецькомовної літературно-мистецької спадщини.

Література

1. <https://ua.ua.top/1531/>
2. Вальо М. Видавнича діяльність Я. Оренштайна в контексті українського національного відродження // Українська періодика: Історія і сучасність: Доповіді та повідомлення III Всеукраїнської науково-теоретичної конференції: 22 - 23 грудня 1994 р. Л., 1995.; https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%B9%D0%BD_%D0%AF%D0%BA%D1%96%D0%B2_%D0%A1%D0%B0%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Boyarinya-Lesya_Ukrainka.png
3. Янишин Б. М. Косачі // Енциклопедія історії України. К.: Наукова думка, 2008. Т. 5. С. 206 - 207.
4. Леся Українка / голов. ред. Н. Є. Фоміна. Харків: Фоліо, 2010. 126 с.
5. Спогади про Леся Українку. К., 1963; 2 вид. К., 1971.
6. Журавська І. Леся Українка та зарубіжні літератури. К., 1963.
7. Федорів Т. Леся Українка і німецькомовний світ <https://h.ua/story/373798/>
8. Мойсієнко А. Йона Грубер - німецький поет України // Німецький канал. 1997. Ч. 4. С. 8.
9. Тетерина Д. Життя і творчість Юрія Бойка-Блохина: (До 70-річчя діяльності). — Мюнхен; Київ : Вид-во Олени Теліги, 1998. 272 с.
10. Шемчук В. Культурні та наукові зв'язки громадських організацій Полтавщини з Німецько-українським науковим об'єднанням ім. проф. Ю. Бойка-Блохина // В кн. Німеччина-Україна: історичні, культурні, економічні та політичні зв'язки,- Мюнхен-Полтава, 2011. С. 358 - 366.
11. https://de.wikipedia.org/wiki/Lesja_Ukrainka
12. Леся Українка в діаспорному літературознавстві. Німецько-українські зв'язки [Текст]: зб. наук. пр. за матеріалами XI Міжнар. наук. конф. в Мюнхені (4.04. - 7.04.2019) / Нім.-укр. наук. об'ня ім. Юрія Бойка-Блохина, Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Мюнхен-Тернопіль: Осадца Ю. В. [вид.], [201-]. Т. 11 / [уклад. і заг. ред.: Д. Блохин, М. Моклиця ; редкол.: С. Кочерга та ін.]. 2019. - 363 с.
13. <http://uavisti.narod.ru/news68.htm>
14. Блохин Д. Життєвий, науковий і політичний шлях Юрія Бойка-Блохина <https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/%D0%94%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%91%D0%BB%D0%BE%D1%85%D0%B8%D0%BD.-%D0%96%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%94%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D1%88%D0%BB%D1%8F%D1%85-%D0%AE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D0%91%D0%BE%D0%B9%D0%BA%D0%B0-%D0%91%D0%BB%D0%BE%D1%85%D0%B8%D0%BD%D0%B0-1.pdf>

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ВИЩОГО ОСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ

Людмила Шуліка,

*викладачка української філології ВП «Лисичанський
педагогічний коледж Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка» (м. Лисичанськ, Україна)*

У статті визначаються шляхи та способи збереження біографічної й творчої спадщини Лесі Українки в умовах вищого навчального закладу чи старшої школи. Автор аналізує проблеми сучасного стану доступності творчості Лесі Українки для молоді, ділиться власним досвідом, ідеями популяризації спадщини письменниці серед студентів й учнів старшої школи під час дистанційного та звичайного формату навчання.

Ключові слова: *творча спадщина Лесі Українки, візуалізація літературного матеріалу, популяризація літератури.*

The article identifies ways and means of preserving the biographical and creative heritage of Lesya Ukrainka in a higher education institution or high school. The author analyzes the problems of the current state of accessibility of Lesya Ukrainka's works for young people, shares her own message and ideas for popularizing the heritage of writers among high school students and pupils during distance and regular learning.

Key words: *creative heritage of Lesya Ukrainka, visualization of literary material, popularization of literature.*

Спадщина Лесі Українки надзвичайно важлива для сьогодення в біографічному, творчому, філософському, історико-культурному, та, врешті-решт, загальнонаціональному сенсі. Чим далі ми знаходимось від неї в часовому просторі, тим глибшою вона стає, ближчою для нас, тим більше розкриваємо ми потаємних та глибинних смислів. Дослідниця Віра Агєєва під час лекції в «Мистецькому арсеналі» назвала письменницю «культурною героїнею ХХІ століття». Леся Українка значно випередила час своїми творчими знахідками, тому видається нам сучаснішою, ніж будь-коли. У зв'язку з цим традиційне викладання творчості письменниці в школі чи вищих освітніх закладах, сприйняття її особистості, як «дівчинки у віночку», а не в глибоко європейському контексті, стає неможливим, віддаляє нинішню молодь від неї. Феномен Лесі Українки намагались і намагаються розгадати науковці,

літературознавці, викладачі, філософи, політики, драматурги, кінематографісти. Феноменом є також те, що попри багаторічні зусилля шкільної програми радянського та пострадянського часу «загнати» Лесю в певні межі, «убити» в ній усе живе й цікаве для молоді людини, стандартизувати та канонізувати її творчість, звести її сприйняття до рівня усвідомлення «Лісової пісні» як казки типу «Снігуронька», Лесьа залишається цікавою для сучасного читача. Серед тріади «Шевченко – Франко – Лесьа» для молоді вона найменш канонізована, сприймається живою й справжньою. Можливо, це відбувається й тому, що біографія письменниці, хочемо ми того чи ні, це сторінки болю, боротьби із хворобою, подолання своєї слабкості та вияв нелюдської й нежіночої сили. Можливо тому, що неоромантизм, проголошений Лесею, живе в кожному з нас, і світові мотиви великого кохання в поєднанні з національними, глибоко особливими для українців рисами, викликають у нас постійне бажання йти до прекрасного всупереч вічним бурям навколо. Саме тому таке живе зацікавлення викликає сьогодні трейлер до мультфільму «Мавка» за мотивами «Лісової пісні». Так чи інакше, але Лесьа промовляє до нас як сучасниця.

Говорити про збереження спадщини Лесі Українки в нинішніх умовах достатньо складно. Та й що ми маємо на увазі під поняттям «збереження спадщини»? Сучасні літературні музеї переживають кризу безгрошів'я та відсутності зацікавлення, роблять великі зусилля для збереження матеріальної частини спадку Косачів. Проте він продовжує руйнуватись, і це – неминуча історична прийдешність. Будинки в Новограді-Волинському, Колодяжному витримують ще 100-200 років, якщо в них буде мати зацікавлення наша національна громада. Проте, важливішим, на нашу думку, є слово Лесі, її думка, збережені, осмислені й популяризовані.

Збереження спадщини Лесі Українки – це, перш за все, друк поліграфічної продукції сучасного рівня. Що ж говорить нам аналіз ринку книги в Україні щодо друку творів письменниці? Ось короткі результати проведеного аналізу щодо видання творів Лесі Українки та публікацій про неї за останні 4 роки. Видавництво «Ранок» не пропонує на запит щодо Лесі Українки жодної книги, мабуть, уявляючи, що її достатньо для читання в шкільних хрестоматіях. Електронна книгарня «Видавництва Старого Лева» на запит про автора взагалі не видає в переліку Лесю Українку. Спроба знайти її хоча б у розділі «Шкільна програма» теж є неуспішною. На щастя, інші

видавництва таки друкують книги щодо творчості та біографії Лесі. Зокрема, видавництво «Комора» пропонує паперову книгу «Леся Українка. Листи 1898-1902» від 2017 року, перевидання книги Оксани Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (2018); «Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля» 2019 року перевидав книгу «Лісова пісня. Вибране», а 2020 року – збірку «Думи і мрії»; видавництво «Андронум» 2020 року перевидало «Лісову пісню»; 2019 року видавництво «Кондор» надрукувало книгу «Леся Українка у світі перекладу. Вибрані переклади європейськими мовами. Навчальний посібник»; видавництво «Фоліо» пропонує книгу Тетяни Панасенко «Леся Українка» із циклу «Знамениті українці». Ураховуючи, що нині велика кількість окремих видавництв пропонують деякі книжкові варіанти, можна було б вважати ситуацію задовільною. Проте аналіз книжкового ринку дає змогу зрозуміти, що українська класика значно програє конкуренцію зарубіжній літературі різного ґатунку. Відсутність друкованої продукції щодо творів Лесі Українки говорить про загальне незацікавлення видавців її творчістю. І все тому, що за словами О. Забужко, «до обов'язкового «читацького нормативу» сучасного українського інтелегента Леся Українка попросту не входить. Борхес входить, Умберто Еко входить, який-небудь Акунін - і той входить, а от «Кассандра» й «Камінний господар» - ні, з цього боку – повна культурна амнезія, цілинний, незайманий «пострадянський простір» [1, с. 2]. Компенсувати відсутність книги можуть електронні видання, яких також небагато, доступність творів на літературних блогах та ін. Проте друкована книга справляє значно більше враження, ніж електронна, попри закиди до молоді, що вона не читає.

В умовах сучасного кліпового сприйняття електронної інформації іноді тим, хто опікується літературною освітою, здається, що достатньо цитат Лесі Українки, поодинокі віршів, закинутих у мережу «Інтернет», уривків з відеофільмів, постів у соцмережах, щоб сформувати загальне уявлення про велику письменницю. У такому форматі обов'язково виникне конфлікт між глибоким інтелектуальним наповненням творчої спадщини Лесі та поверховим її вивченням нашими сучасниками. Нинішні викладачі й вчителі шукають нові можливості збереження Лесиної спадщини в умовах загальної інформатизації суспільства. На жаль, немає в цьому питанні підтримки фінансових груп, політичних, провладних кіл, які були б зацікавлені в

популяризації національної спадщини. Леся Українка отримала дуже потужного прижиттєвого «продюсера» в особі матері Олени Пчілки. На жаль, нині вона не має такого продюсування. Мало створювати стандартні хрестоматії з поодинокими творами поетеси, показуючи її так, як хочеться авторам програми. Сучасні технології дозволяють розкрити потенціал драми-феєрії «Лісова пісня» у вигляді, наприклад, якісної комп'ютерної навчальної гри в 3D форматі з використанням яскравих образів національної міфології з притаманними їм у фольклорі рисами характеру, сучасною національною музикою та чудовими видами української природи.

Проблема відсутності якісної кінематографічної версії «Лісової пісні» раніше, здавалось, розглядалась у площині відсутності відповідного режисера чи авторської групи (що достатньо дивно, ураховуючи можливості кіностудії імені О. Довженка та запитаність самої драми). Одна кіноверсія 1980 року «Лісова пісня. Мавка» (достатньо пізня, якщо згадати версію С. Параджанова до повісті М.Коцюбинського «Тіні забутих предків» 1964 року), яка дійсно демонструвала історію української Снігуроньки, не стала подією в світі кінематографії. Сьогодні ми нарешті розуміємо, наскільки випередила свій час Лесі Українка зі своєю потужною неоромантичною фантазією в драмі-феєрії. Якісна візуалізація простору «Лісової пісні» може бути здійснена за рахунок комп'ютерної графіки, сучасних можливостей кінематографії і, звичайно, якісного акторського й режисерського складу, що розумів би інтелектуальний, філософський, національний та загальнолюдський сенс драми без ідеологічних настанов та обмежень. Можливо, ми тільки зараз можемо прийняти виклик великої поетеси, тому й досі ми не маємо потужного візуального твору, який би став перлиною, гідною творчого генія Лесі Українки, а також увійшов до скарбниці світового мистецтва.

Одним із засобів зацікавлення творчістю Лесі Українки сучасною молоддю є відвідання балету «Лісова пісня» М. Скорульського та Н. Скорульської, що став національним українським брендом.

Разом з тим сучасній молодій людині варто демонструвати не лише «Лісову пісню». Леся Українка – частина світової культури, на яку вона реагувала й світовими мотивами. Історія Дон Жуана, вперше викладена жінкою в драмі «Камінний господар», є не менш цікавою для сучасного молодого покоління. Хоча драма не пропонується у програмі для читання з української літератури,

вона є дотичною до курсу «Зарубіжна література» й захопливою для молоді темою любові й зради, жертви й викупу, стосунків чоловіка й жінки. Разом з тим популяризація драми також може бути досягнута за рахунок спільного перегляду кіноверсії «Камінний господар» 1971 року. Фільм має чудовий акторський склад – А. Роговцева, Б. Ступка та ін. Чорно-біла версія не відштовхує сучасного читача, а підкреслює «камінність» у драмі з перших кадрів. Гарним є й музичне оформлення стрічки. Про цей фільм, як і про саму драму Лесі, наша молодь практично не знає. Але він викликає в студентів багато думок щодо самототожності, феміністичних поглядів авторки в драмі, проєкції на сучасні стосунки в шлюбі під час дискусії-обговорення.

Популяризація спадщини Лесі Українки лежить в площині щоденної турботи сучасного вчителя літератури або викладача вищого навчального закладу. Одним із засобів популяризації є створення віртуального музейного комплексу. В умовах обмеження особистого простору набуває особливої актуальності саме така форма відвідання місць, рідних і близьких поетесі, що дають змогу створити уявлення щодо витоків її задумів та ідей. Особливо цікавим є не лише відвідання віртуальних екскурсій, а й створення їх разом зі студентами чи учнями. Студенти вивчають наявні меморіальні музеї, складають біографічний маршрут, збирають фотоматеріали, а потім укладають текст віртуальної екскурсії й створюють відеоролики. Таким чином, з'являється можливість не лише ознайомитись із біографічною спадщиною, а й відчувати себе віртуальним музейним працівником. Такі віртуальні екскурсії стали частиною музею українознавства Лисичанського педагогічного коледжу.

Найцікавішою формою популяризації творчості Лесі Українки серед сучасної молоді залишається постановка шкільної чи студентської вистави. Наша молодь із захватом бере участь у таких заходах, часткових чи повних інсценізаціях. Такі вистави програють професійним щодо майстерності, декорацій, можливо, глибини, зате значно виграють щодо занурення учасників у зміст тексту, особливого сприйняття глядачів, певної камерності та інтимності. Звичайно, повноцінну виставу за одним твором поставити зі студентами складно. Та навіть і не потрібно. Ідеї Лесі Українки розкриваються на зрізі декількох творів. Мозаїчна побудова дозволяє мобільніше планувати репетиції, вистава може знайомити з невідомими сторінками творчості авторки. Так, до 150-річчя з дня народження Лесі Українки, відбулась студентська вистава, яка презентувала не тільки «Лісову пісню», а й «Камінний

господар», «Одержиму», поезію з різних збірок. Інсценізація з учнями старших класів чи студентами дозволяє обирати філософські твори. Це формує у них критичне мислення в цілому та в ставленні до творчості Лесі Українки, високі інтелектуальні вимоги до сприйняття літературного твору.

Одним із засобів залучення студентів та учнів до знайомства із творчістю Лесі Українки є комп'ютерна гра. Звичайно, сучасному вчителеві хотілось би, щоб вона була оформленою професійними гейміфікаторами, та проте нині таких можливостей бракує. Але створення літературної інтернет-гри «Я в серці маю те, що не вмирає» доступне найпростішими віртуальними засобами. Така гра створена для студентів Лисичанського педагогічного коледжу. Протягом гри студенти проходять декілька етапів, знайомляться з цікавими фактами біографії авторки, її творами, виконують завдання від самої Лесі Українки й різних її героїнь, які ведуть учасників на послідовних етапах протягом гри. Гра оформлена з аудіовізуальними ефектами.

Сучасна доступність до інформації дозволяє долучити молодь до наукових та популярних надбань щодо вивчення творчості Лесі Українки. Так, студенти в умовах дистанційного навчання можуть відвідувати не лише лекції та заняття викладача, а й лекції провідних науковців, письменників, літературознавців.

Формування справжньої української інтелектуальної еліти, яка б розуміла Лесю як культурну героїню світового масштабу – першочергове завдання сучасного вчителя, викладача літератури. «Кинута Лесею Українкою «ниточка від клубка» пішла розмотуватися на відстань уже навіть не століть, а, страх сказати, тисячоліть, – і щокрок ставало дедалі ясніше, що саме цю, «Українчину Україну» ми «втратили» аж ніяк не випадково. Повернення її на місце не просто «добудовує» зруйновані поверхи української культури, – воно змушує радикально переглянути цілу її, на сьогодні складену в нашій уяві «архітектоніку» від самих фундаментів» [1, с. 2]. Благородна й естетична Леся Українка, яка промовила до нас «Я в серці маю те, що не вмирає» [2, с. 347], ще має нерозкриті скарби своєї творчості, які ми ще повинні знайти й розгадати.

Література

1. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. 2-ге вид., випр. Київ: Факт. 2007. 638 с.
2. Українка Леся. Лісова пісня. Вибране. Харків. 2019. 352 с.

ФІЛОСОФІЯ. МОРАЛЬНЕ БОГОСЛОВ'Я. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА

Духовно-етична й естетична аксіосфера постаті Лесі Українки. Громадська діяльність Лариси Косач-Квітки та її місійне служіння українській нації. Біографістика

УДК 394.92: 929 Українка +929 Пчілка: 821.161.2.09

ВІДНОСИНИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ОЛЕНИ ПЧІЛКИ У РОДИННОМУ ЛИСТУВАННІ

Олена Богдашина,

докторка історичних наук, професорка, професорка кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна)

У статті подано аналіз стосунків Лесі Українки та Олени Пчілки крізь призму сімейного листування, розкривається вплив матері на життя та творчість доньки. Поетеса все життя важко хворіла, перенесла кілька операцій, довгий час була змушена дотримуватися постільного режиму. Тому перебіг хвороби Лесі Українки постійно обговорювався в листах. Листування поетеси з родиною свідчить про деяку еволюцію відносин Лесі з мамою та батьком: відкритість у висловлюваннях молодшої поетеси змінюється стриманістю, навіть замкнутістю та закритістю. Ці зміни, на наше переконання, були зумовлені несхваленням батьками її пристрасного кохання до С. Мержинського, а згодом і спочатку позашлюбних стосунків з К. Квіткою. Водночас у листуванні Лесі Українки з матір'ю порушено велику кількість різноманітних питань суспільного життя, освіти, науки, мистецтва, мови та літератури.

Ключові слова: *Леся Українка, Олена Пчілка, сімейне листування, творча біографія*

Abstract. In O. Bohdashena's report, the analysis of family correspondence reveals the relationship between Lesya Ukrainka and Olena Pchilka, the mother's influence on her daughter's life and work. The poet all her life was seriously ill, suffered several operations, for a long

time was forced to adhere to bed rest. Therefore, the course of Lesia Ukrainka's illness is constantly discussed in the letters. The correspondence of the poet to his parents testifies to the gradual evolution of relations: openness in the statements of young Lesya is replaced by restraint, even seclusion and secrecy. These changes, in our opinion, were due to the disapproval of the parents of her passionate love in S. Merzhinsky, and later her extramarital relations with K. Kvitka. At the same time, a large number of various issues of public life, education, science, art, language and literature were raised in the correspondence of Lesia Ukrainka with mother.

Key words: *Lesya Ukrainka, Olena Pchilka family correspondence, creative biography*

Постановка проблеми. Епістолярна спадщина Лесі Українки (псевдонім Лариси Петрівни Косач-Квітки) є важливим видом еґо-джерел для вивчення її творчої біографії. У цьому ракурсі важливо показати вплив Олени Пчілки на життя та творчість своєї найбільш прославленої доньки.

Аналіз актуальних досліджень. У розвідках О. Богдашиної та О. Осіпова Л. Вашків, Л. Мірошніченко, В. Святовця [1 – 3, 5 – 7] наводиться фрагменти листування видатної поетеси з членами родини. На жаль не усі аспекти зазначеної теми висвітлені достатньо. Так, порівняно мало уваги сучасні дослідники приділяють впливу Олени Пчілки на корекцію життєвого сценарію Лесі Українки. Аналіз стосунків двох видатних жінок і є **метою** нашої доповіді.

Виклад основного матеріалу. Опублікований епістолярій Лесі Українки та Олени Пчілки великий, з них більшість – до родичів. Нами використані насамперед листи Лесі Українки, надруковані у томах: 10-й (1876 – 1897), 11-й (1898 – 1902) і 12-й (1903 – 1913) Зібрання творів Лесі Українки у 12 томах [8]. Також у доповіді використані й інші еґо-джерела.

Леся Українка все життя важко хворіла, перенесла декілька операцій, довгий час вимушена була дотримуватися постільного режиму. Батьки витрачали великі кошти на її лікування, особливо за кордоном. Петро Антонович та Ольга Петрівна Косачі були поряд, особливо у післяопераційні періоди. Тому перебіг хвороби постійно обговорюється у листах доньки з мамою та іншими членами родини [8, т.10 – 12]

Сама Олена Пчілка пише у листі до сина Михайла які душевні муки вона відчуває від страждань доньки: «Я боюсь, що все ж таки Лесі прийдеться вернутись до костеля, або, може ті витяжки та пов'язки робити... Аж холод у душу

вступає. Цілий вечір я вчора плакала і не знаю, що робить» [цит. за: 3]. В іншому місці Олена Пчілка прямо висловлюється щодо безнадійливості лікування туберкульоза кісток доньки: «Леся терпить, т.е. мовчить, і думає, що я не бачу її мук всякого рода, що я навіть не чую, як вона часом уночі плаче. Я все чую і все бачу, а її стан фізичний лучче бачу, ніж вона сама. Вона, може, ще трохи надіється на вилічення, а я не надіюся ні крихти – всі ці паліативи – це одна мана і скорботна процедура, довга, марудна, тягуча жили і з слабкої, і з цілої сім'ї» [цит. за: 3]. А у листі до І. Я. Франка, в якого на той час сильно хворів син, Олена Пчілка відверто пише восени 1891 р.: «По-моєму, не велику прислугу роблять надто недолугим дітям, коли, так сказавши, силою затримують їх при житті; принаймні я, дивлячись на Лесю, не раз не два винуватила себе, що виратувала її, коли вона дуже слабувала на першому році життя. О, моральні слабости. Чи ж смерть не була б кращою долею, ніж теперішнє її життя, котре у неї, і у всіх найприхильніших людей будить тільки тяжкий жаль. Ну, але що про се говорить! Як я, так Ви не зможемо чинити по холодному розумові спартанців – свідомо прикінчити життя недолугій дитині. Дай боже, однак, щоб Ви з своїми помічними заходами коло бідолашного Петруся були щасливіші, ніж я коло Лесі!» [цит. за: 3].

Сама ж Леся Українка відчувала вину перед мамою та іншими членами великої родини, що завдає своєю хворобою стільки клопоту рідним. У листі до Олени Пчілки від 6–7³ травня 1902 р. поетеса різко заявила матері: «Се дуже добре, коли тобі «зараза» менше страшна, ніж «предрасположение», і я зовсім нічого не маю проти того, що ти щиро мені говориш про те, як ти дивишся на мій стан, – я взагалі не «мнительна» і ніяких страшних слів (та й речей) не боюся. Мені тільки тяжко, що ти все когось винуватиш. Чи то від того легше? Ні, мамочко, ніхто не міг нічого від мене одвернути. Я не така безхарактерна, як часом здаюсь і як звикли мене вважати, і в рішучі хвилини тільки я сама можу собі допомогти або пошкодити, а більше ніхто; се я говорю на основі певного досвіду. Хто міг би мене одвернути, щоб я не була з Дорою при її дифтериті? Хто був винен, якби я тоді заслабла? Думаю, ніхто. Так і тепер. Коли вже хто винен, то тільки я сама, отже мене можна винуватити, але ж тоді ти візьмеш назад

---

³ Усі дати подаються за старим стилем

те страшне слово «проклинаю»? Правда ж, правда? Я зовсім щиро признаю, що я таки дуже була винна, завдавши тоді всім стільки турботи (ще й досі незаспокоєної) за мене, та тільки я вже й так досить «проклята» тією Мойрою чи як там вона зветься, тая «Лесина богиня»... Ну, та годі вже про сю прикру тему, то все речі минулі» [8, т. XI, с. 350 – 351].

Листування поетеси до батьків засвідчує поступову еволюцію відносин: відкриті висловлювання юної поетеси стають стриманими. Вона замикається у собі. Ці зміни, на наш погляд, були обумовлені несхваленням батьками, особливо мамою, доньчиної поведінки, зокрема її закоханості у С. К. Мержинського (1870 – 1901), а пізніше її стосунків з К. В. Квіткою (1880–1953). Усі троє були хворі на сухоти. Всупереч волі батьків Леся, якій нещодавно самій видалили частину тазостегнового суглоба, три місяці (з 7 січня до 3 березня 1901 р.) доглядала за вмираючим у Мінську С. К. Мержинським [1, с. 152].

На той час Леся Українка вже була знайома зі своїм майбутнім чоловіком К. В. Квіткою. Останнього вона тепло називала «Квіточка» та «Кльоня». Коли батьки дізналися про інтимні стосунки між донькою та К. В. Квіткою, Косачі влаштували парі бойкот. Леся Українка писала до сестри Ольги у листі від 5 березня 1902 р.: *«Наші устроїли мені «бенефіс» – на три тижні всі замовкли, ніхто ні слова»* [8, т. XI, с. 327]. І далі поетеса описує свої почуття (більше як матері до сина, ніж люблячої жінки до чоловіка) до нового обранця: *«Квіточку слід би «взяти в руки», страх воно бідне тепер. І ще, як на те, і матеріальні справи чортзна-як стоять. Та ще лікарі наговорили йому всяких дурниць»* [8, т. XI, с. 328].

Олена Пчілка вороже поставилася до вибору донькою супутника життя. З листа Лесі Українки до сестри Ольги ми дізнаємося деталі: *«У мамі пробилося якесь несправедливо напасливе відношення до Кльоні. У мамі був неприємно-холодний вираз в його присутності, одвертання очей, відповіді крізь зуби, закривання себе газетою або книжкою і т. п. «симптоми»* [8, т. XI, с. 376]. У цій битві сильних характерів Леся Українка не згідна з маминим ставленням до К. В. Квітки: *«Се, я вже бачу, починається «ревность материнська», але все одно, може, тій ревності буде дальше ще більше поживи, а свого відношення до Кльоні я не зміню, хіба що в напрямі ще більшої прихильності, у всякім разі, не мамині холодні міни можуть нас посварити. Тільки все-таки се прикро, і тяжко, і*

фатально, що ні одна моя дружба чи симпатія не могла досі обійтись без сеї отрутої ревності...з боку мамі. Кльоня яє єсть нічим не завинив проти мамі, навпаки, спочатку він навіть дуже її ідеалізував» [8, т. XI, с. 376].

Союз Лесі Косач з К. В. Квіткою, суттєво молодшим, дрібним чиновником, спочатку (до липня 1907 р.) мав характер цивільного, а не церковного («законного») шлюбу. Цивільний шлюб у ті часи засуджувався, але Леся прийняла рішення «жити у гріху» з «Кльонею», яким все більше дорожила. Поетеса погодилася на не узаконений шлюб можливо ще і тому, що недооцінювала себе як жінку [1, с. 153].

На наше переконання низька самооцінка Лесі Українки була сформована її мамою. Сестра поетеси О. П. Косач-Кривинюк наголошувала у спогадах, що Леся «не раз умлівала од болю, що завдала її мати» [4, с. 36]. Мемуаристка згадувала, що Ольга Петрівна дуже любила свого первістка – «яскравого, показного» Мішу, а свою другу дитину – Лесю – в її ж присутності називала «негарною, нерозумною» [4, с. 31], «недотепою, нецікавою, нерозвиненою» [4, с. 40]. Дитину навіть не привчали до жіночої ролі. Маленька Леся «ніколи не мала ляльок, ніколи не гралася ними і не любила їх» [4, с. 32]. Хоча сама Олена Пчілка у листі до Драгоманових 1885 р. досить високо оцінює поетичні здібності своєї 14-річної доньки: «Леся прекрасна дитина, така без кінця добряча, поблажлива для всіх. Дуже здібна як до науки, так і до мистецтва. Вона цілком дуже добре і не попаннянському грає на фортепіано, особливо українське. Грає й інші речі. І це ж тільки одну зиму бравши уроки музики. Леся пише вірші і цілком незле володіє віршем. Може, колись стане справжньою поеткою. Вона тепер ніби переживає загальні фази розвитку української поезії» [цит. за: 3].

Не сприяли урівноваженості стосунків між мамою та донькою владність і знервованість матері [1, с. 153]. Характерна ремарка Лесі Українки у листі до О. П. Косач-Кривинюк від 16 листопада 1899 р.: «У мамі нерви часто грають» [8, т. XI, с.150]. Чи розуміла донька, що найчастіше мамина знервованість була викликана її проблемами?

Усвідомлюючи себе свої фізичні вади, Леся Українка показує неабияку волю до життя. У листі до матері від 28 лютого 1898 року з Ялти письменниця оцінює своє життя як боротьбу: «Мені здається, що я маю перед собою якусь велику битву, з якої вийду переможцем або зовсім не вийду. Коли у мене справді є талан, то він не загине, – то не талан, що

погибає від туберкульозу чи істерії! Нехай і заважають мене сі лиха, але зате, хто знає, чи не кують вони мені такої зброї, якої нема в інших здорових людей» [8, т. XI, с. 28]. Наприкінці свого життя Леся Українка оцінювала боротьбу з туберкульозом кісток як «справжню «тридцятилітню війну»» [8, т. XII, с. 406]. Цей вислів у листі до сестри О. П. Косач від 26 липня 1912 р. характеризує стан поетеси дуже промовистий. І далі у цьому листі без оптимізму твердження: «Час колись і втомитись. Не бачу я ніякої надії» [8, т. XII, с. 406].

В той же час у листуванні Лесі Українки з мамою та іншими родичами піднімалася велика кількість різноманітних питань громадського життя, освіти, науки, мистецтва, мови та літератури. Поетеса часто ділилась у цих листах задумами нових літературних творів, обставинами своєї праці, успіхами і невдачами. Наприклад, Леся Українка у листі від 24 січня 1907 р. повідомляє мамі: *«Не писала тобі, бо сором мені було листа посилати без давно обіцяного перекладу, а тим часом усякий клопіт не давав мені відновити чи попросту насвіжо записати сеї речі. Тепер сей переклад вийшов у мене ближчим до тексту, ніж той російський, що увійшов колись у статтю, та й ніж той український, що загубився. Я тепер краще знаю метрику італьянську, ніж тоді, і через те змогла передати далеко точніше розмір сього вірша, можу навіть сказати, що передала його зовсім точно...Пиши, мамочко, хоч коротко, як ти маєшся, а то сумно, як довго нема листів..»* [8, т. XII, с. 175–177]. Олена Пчілка видала своїм коштом першу збірку поезій Лесі Українки «На крилах пісень», влаштовувала її твори у різні часописи. Але донька завжди мріяла про матеріальну незалежність від родини. Леся Українка у листі до матері з Тбілісі від 25 листопада 1904 р. зізнається, що в неї є *«мрія хоч який час пожити зовсім самотійно, при виразній і відповідальній роботі, роботі активній, як-не-як організаторській»* [8, т. XII, с. 124].

Творчість для Лесі Українки була засобом тимчасового забуття від хвороби. Про це вона пише у листі до О. П. Косач-Кривинюк від 16 листопада 1899 р.: *«Мені робота, як і музика служить часом замість горчишника (морального, звісно)»* [8, т. XI, с. 149]. І далі у листі поетеса порівнює свою творчість з поширеним у ті часи знеболюючим наркотиком, який вимушена була приймати: *«Я знаю, що дуже неможливо вживати літературу замість морфії, але все ж се краще, аніж морфій вживати замість літератури»* [8, т. XI, с. 149].

Іншим порятунком для хворої ставали численні подорожі. Письменниця під час подорожей до Італії, Єгипту, Болгарії, Швейцарії, Німеччини детально описувала побачене у листах до рідних [див. детальніше: 1, с. 155]. Подорожі полегшували її моральний та фізичний стан.

Викладений матеріал дозволяє зробити деякі **висновки**. Проаналізоване листування Лесі Українки до матері та інших родичів дозволяє стверджувати про великий вплив Олени Пчілки на світогляд Лесі Українки, її життя та творчість видатної поетеси. В той же час стосунки між матір'ю та донькою були досить складними.

На нашу думку, подальше вивчення листів Лесі Українки та інших представників славетного роду Косачів-Драгоманових буде сприяти кращому дослідженню та популяризації біографії та творчості членів цієї родини.

Література

1. Богдашина О., Осіпов О. Життєва драма Лесі Українки в родинному листуванні Косачів-Драгоманових // Збірник наукових праць. Сер. Історія та географія / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2018. Вип. 55. С. 151–157.
2. Вашків Л. Епістолярна критика Лесі Українки: види, форми вияву, функції // З його духа печаттю... : зб. наук. пр. на пошану І. Денисюка. А., 2001. Т. 1. С. 70–76.
3. Денисюк І., Скрипка Т. Турбота про Лесю// <https://www.t-skrupka.name/LUkrainka/Gnizdo/Figures/OPchilka/Care.html>
4. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка: Хронологія життя й творчості. Нью-Йорк, 1970. 926 с.
5. Мірошніченко Л. Над рукописами Лесі Українки : нариси з психології творчості та текстології. К., 2001. 263 с.
6. Оніпко В. Життєпис Лесі Українки в родинному листуванні Олени Пчілки // Волинь філологічна: текст і контекст : зб. наук. пр. Луцьк, 2016. Вип. 22 : Універсум Лесі Українки. С. 336–345.
7. Святовець В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки : листи в контексті художньої творчості. К. : Вища шк., 1981. 183 с.
8. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Т.10–12. К.: Наук. думка, 1978–1979.

**«ЗАВЖДИ ТЕРНОВИЙ ВІНЕЦЬ
БУДЕ КРАЩИЙ, НІЖ ЦАРСЬКА КОРОНА...».
РОЗДУМИ ПРО ЖИТТЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Оксана Бондарчук,

*вчителька вищої категорії, вчителька української мови та
літератури Полтавської школи-інтернату спортивного
профілю (м. Полтава, Україна)*

У розвідці осмислюються життєві сторінки з біографії Лесі Українки як жінки, письменниці, людини. Подано осмислення її життєвого вибору крізь призму часу.

Ключові слова: *Лесь Українка, біографія, українська література, життєвий вибір.*

The article comprehends the life pages from the biography of Lesya Ukrainka as a woman, writer. The comprehension of her life choice through the prism of time is given.

Key words: *Lesya Ukrainka, biography, Ukrainian literature, life choice.*

*«Завжди терновий вінець
Буде кращий, ніж царська корона.
Завжди величніша путь
На Голгофу, ніж хід триумфальний»*

Лесь Українка [1, ст 6]

Лесь Українка (Лариса Косач) - одна з наймужніших жінок в українській літературі. Ані дня не ходила до школи, але могла позмагатися у знаннях з найосвіченішими постатями того часу. Долала невимовний біль - та не терпіла жалості. Кохала, творила, жила - і не визнавала напівмір. Цій жінці століттями нав'язували образ «нещасної та хворої Лесі», що вічно змучена в стажданнях. Життя завжди просліджували, пов'язуючи нитками болю. Так, вона завжди боролася до самісінького кінця та ніколи не корилася хворобі. З її талантом могла стати чудовою піаністкою або навіть композиторкою. Але ніхто не знає, що хотіла сама Лесь і до чого прагла її душа. Осмислюючи постать Лесі Українки в реаліях сьогодення, якби їй довелося жити у ХХІ столітті, гіпотетично припускаємо, що вона мала б мала мільйон шанувальників в Instagram та Facebook. Агов, хто ще з тогочасних письменниць має так багато світлин? Зовсім

різних! О так, Леся була тогочасною мажоркою. Лише у доброму значенні цього слова. Коштів від батьків вистачало не тільки на лікування, а і на видання першої, омріяної збірки. А вона ще й замовила редагувати рукопис Іванові Франкові! Збірка була того варту. Леся Українка ніколи не була революцінеркою, такий образ їй був до смаку, разом з її героїнями. Може, Леся не була б геніальною, але була б щасливою... Якби не туберкульоз, якби не виснажливе кохання, якби не надмірне напосідання матері. У родині Косачів сповідували любов, взаємопідтримку, досконалість. У 4 роки тямуща Леся читає. У 6 - гаптує. А як піднесено грає на фортепіано. Аж тут вирок - туберкульоз кісток. Як це збагнути!? Знівечилися не просто кістки, а усе її життя. Місяцями у «гіпсових лещатах» Леся виявлятиме неабияку наполегливість, стійкість. Мусить «тримати обличчя», адже у їхній родині немає безпомічних. Мама вишколює її науками. Вимагає не ремствувати й не скиглити, а зайнятися ділом. Леся від усіх приховує сльози й перетворюється на «енциклопедію», стає своєрідним «брендом». Сучасним та тогочасним брендом на українське. Тому що зі своїми європейськими поглядами й батьківськими статками могла б назватися, як завгодно. А стала - Українкою.

Чоловік, якого Леся зустріне під Ялтою, розірве її серце. Сумний, думний, загадковий Сергій Мержинський окутав Лесю, як туман. Обоє захопилися. Українка назавжди, Мержинський на трішки. Мама, звісно, проти нього: хворий, дивний, не влаштований. Але коли від Мержинського через відкриту форму туберкульозу легенів відмовилися майже усі - до нього примчала Леся. Терпіла й догоджала виснаженому хворобою Мержинському. Записувала за ним пристрасні листи іншій жінці й по кілька разів перечитувала вголос її відповіді. Збожеволіти можна! Там, біля напівпритомного Мержинського Леся за одну ніч нашвидку написала одухотворену «Одержиму». Але Мержинський згас на її очах. Леся повернулася до батьків висотана до межі. Довго ходила у чорному. А потім для неї проросла Квітка. Її рятівна Квітка. Климентій Квітка. Хоча Леся не кохала його, у «Кльоні» вистачило почуттів на двох. Вони разом збирають фольклор. Климентій записує Лесин голос, підтримує її. Часто бесіднують удвох, здогадуються, що часу обмаль. Родині Косачів Квітка не подобається: безпомічний, не пристосований, та й різниця у віці (він молодший за Лесю). Чотири роки живуть у цивільному шлюбі, і Леся запевняє матір,

що їхні кімнати нарізно, спільний тільки коридор. До чого усі пересуди! Леся повинчається з Квіткою й він зробить надможливе, аби дружина дожила життя щасливою... Влітку 1913-го з Грузії (м. Сурамі) додому у домовині привезли Лесю Українку. До похоронної процесії приставили наряд кінноти. Заборонили промови. Але натовп сунув за нею аж до Байкового цвинтаря, а там довго співав «Вічная пам'ять...». Потім розійшлися. І тільки Кльоня аж до сутінків ридав над свіжою могилою дружини. «Багато сил йшло на даремну видержку й непотрібну терпеливість». Вона це зрозуміла, але запізно. Вона написала «Лісову пісню». Вона «без надії таки сподівалась». І вона – **найвідоміша жінка України.**

Література

1. Українська література. Універсальна хрестоматія. У 2-х т. / За заг. ред. проф. А.П. Загнітка. – Донецьк: ЦПА, 2000.
2. Історія української літератури ХІХ століття: У 3 кн. / За ред. М. Т. Яценка – К., 1997.

УДК 116:821.161.2

РОЛЬ ПЕТРА АНТОНОВИЧА КОСАЧА У ЖИТТЄВІЙ ДОЛІ СВОЄЇ ДОНЬКИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Степан Борчук,

*доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)*

Людмила Дрогомирецька,

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії
України і методики викладання історії ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)*

РОЛЬ ПЕТРА АНТОНОВИЧА КОСАЧА У ЖИТТЄВІЙ ДОЛІ СВОЄЇ ДОНЬКИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

У статті авторами з використанням мемуарів та спогадів членів родини і сучасників охарактеризовано особистість Петра Антоновича Косача, висвітлено риси його непересічної особистості, що вплинули на формування

характеру та світогляду його геніальної доньки Лесі Українки. Зроблено спробу порівняння рис характеру та цінностних орієнтирів батька й доньки, розкрито роль Петра Косача у життєвій долі Лариси Петрівни Косач (Лесі Українки).

Ключові слова: родина, батьківська любов, батьківське виховання, інтелектуальне середовище, духовний світ, Київська Громада

Using the memoirs and remembrance of family members and contemporaries, the authors describe the personality of Petro Antonovych Kosach, highlight the features of his extraordinary personality that influenced the character and worldview of his genius daughter Lesia Ukrainka. Try to compare the traits of character and values of the father and daughter, the role of Peter Kosach in the life's fate of Larysa Petrivna Kosach (Lesia Ukrainka).

Key words: family, parental love, parental upbringing, intellectual environment, spiritual world, Kyiv Community

Роль батька у формуванні у дитини певних якостей, навичок, знань і вмінь, необхідних для всебічного гармонійного розвитку, надзвичайно важлива. Саме від батька дитина, як правило, отримує впевненість, стабільність і захист. Батько допомагає дитині пізнавати світ у всій його багатогранності, є незаперечним авторитетом і прикладом для наслідування.

Прикладом такого батька, який жив і працював для родини, батьківське серце котрого розуміло порухи душі кожного зі своїх дітей і переймалося їхніми інтересами, можна вважати Петра Антоновича Косача, батька Лесі Українки.

Боже та життєве призначення Петра Косача полягало в тому, що йому судилося стати надійною опорою і захисником, щирим другом і помічником для усіх синів і дочок. Проте особливе ставлення у Петра Антоновича було до його молодшої донечки Лесі.

Петро Антонович Косач народився 20 грудня (ст.ст.) 1841 р. в місті Мглині на Чернігівщині. Його батьки належали до знатної дворянської сім'ї, початок родоводу якої, на думку І. Денисюк і Т. Скрипки, можна починати від часів сербського намісника Боснії й Герцеговини Стефана Косача [4].

У своєму теплому спогаді про батька Петра Антоновича, його донька Ольга Косач-Кривинюк писала: «Петро Антонович Косач, батько Лесі Українки, а також і мій, бо ми з нею рідні сестри, народився 20/XII 1841 в м. Мглині на північній Чернігівщині. Мати нашого батька, Марія Степанівна Косач,

дівоче прізвище Чернявська, була не мглинська, а приїхала туди лише 1838 року з Полтави, де жила довший час, родом же була, здається, з Чернігова. Вона померла 3/XI 1848 року, і батько наш її зовсім не пам'ятав, з оповідань же старших родичів знав і нам розказував, що була вона дуже лагідна, добра жінка, розумна і, як на той час, гарно освічена. З оповідань трудно збагнути, від чого вона померла: не то від сухіт, не то від крайнього виснаження й тяжкої анемії, була вона взагалі тендітна й слабка» [6, с. 4].

Після смерті матері малим Петриком Косачем опікувалася рідна тітка – старша сестра його мами Параска Степанівна Чернявська, в маєтку якої у Мглині був пансіон для дівчат, котрий давав вихованкам трикласну освіту. Тітка, високоосвічена, добра, лагідна, щедра душею, справедлива, проте вольова, не полишила напризволяще своїх небожів, створивши їм належні умови виховання та забезпечивши здобуття необхідного рівня початкової освіти для подальшого навчання і здобуття професії [4]. «По смерті батькової матері доглядати та виховувати дітей (батька нашого та його двох братів і двох сестер), - згадувала сестра Лесі Ольга Косач-Кривинюк, - взялася її сестра Прасковія Степанівна Чернявська. І наш батько і його брат та сестри все життя згадували цю свою тітку з глибокою пошаною, любов'ю та вдячністю, як надзвичайно розумну, добру, справедливу людину, лагідну та з сильним характером. Вона була так само, як і її молодша сестра, наша бабуня, гарно освічена на ті часи і влаштувала у себе в Мглині пансіон для дівчаток» [6, с. 4].

Втрата матері у ранньому дитинстві мала неабиякий вплив на формування особистості майбутнього батька Лесі Українки.

Проте рідні доклали максимальних зусиль, щоб осиротілий хлопець здобув високу освіту. Спочатку він навчається у пансіоні тітки, згодом – у Чернігівській гімназії. «У тому пансіоні, за спогадами Ольги Косач-Кривинюк, разом з тітчиними ученицями наш батько одержував свою найпершу науку. Потім його віддали до чернігівської гімназії» [6, с. 4]. Як відмічають сучасники, родичі та констатують дослідники, до навчання юний Петро Косач виявляв неабиякі здібності, особливо легко йому давалися точні науки і особливо – історія та література. Любов до літератури Петрові привив його вчитель словесності – відомий український байкар Леонід

Глібов, творами якого Петро Косач захоплювався. Байки свого наставника, вивчені у шкільні роки, Петро пам'ятав усе життя і в майбутньому, при нагоді, декламував своїм дітям [4].

У 1860 році Петро Косач став студентом Петербурзького університету, спочатку – математичного факультету, а через рік перейшов на юридичний. Навчання у Петербурзі не було тривалим – з другого курсу за участь у студентських протестах Петра відрахували з числа студентів [9].

У травні 1862 р. він приїхав до Києва і вступив на юридичний факультет університету Святого Володимира. Саме в цей час тут виникла і розпочала свою активну діяльність Київська громада, у якій об'єдналося близько 200 осіб, здебільшого студентів і випускників Київського університету Святого Володимира. Громадівці займалися культурно-просвітницькою діяльністю: організовували недільні школи для дорослих, займалися створенням та розповсюдженням підручників і популярних книжечок українською мовою; записували народні пісні і думи, тощо [9].

«...Величезна культурна робота лежала на плечах громадян, - писав відомий український літературознавець, історик-архівіст В.Міяковський, - недільні школи були утворені громадянами, а праця в них провадилася дуже жваво. Під доглядом В. Антоновича провадилося навчання в декількох школах... Косачі й інші громадяне беруть участь в викладанні елементарних предметів для дорослих. Працю в недільних школах було припинено не через недбалість громадян, а через підозрілість начальства, яке вгледіло в цих школах щось дуже небезпечне й неблагонадійне» [7].

70-х рр. XIX ст. вважаються часом розквіту Київської громади. У цей період учасники громадського руху, серед яких: Михайло Драгоманов, Олександр Русов, Павло Житецький, Микола Лисенко та ін., згуртувалися довкола Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, яке поживало і легалізувало культурно-просвітницьку і наукову діяльність української інтелігенції і в такий спосіб відіграло важливу роль у розвитку українського національного життя. Діячі Київської громади – Петро Косач, Данило Мороз, Ничипір Тумасов, Олексій Гулак долучилися до діяльності товариства. «І треба тільки згадати, яку діяльну й корисну участь через десять років ця ж сама громада, значно побільшена, взяла в роботі Південно-Західного Відділу Географічного Товариства в Києві, щоб зрозуміти, що

студентське об'єднання на ґрунті студіювання етнографічних особливостей українського народу не було даремним для громадян...» - писав В.Міяковський [7].

У Київській громаді близьким другом Петра Косача стає Михайло Драгоманов. «Он принадлежит к числу молодых людей, каких теперь иногда встречаешь: с виду занудноватый и насмешливый, не пускающийся в наружные нежности и почтительности, но на самом деле добрый и способный любить и делать добро гораздо более, чем раскисающие и распускающиеся в извинениях; такие люди вдобавок бывают почти всегда прямые и честные. А при всех этих свойствах жить с человеком легко», – характеризував свого друга М. Драгоманов у листі до матері [11, с. 454].

Особливо близькі стосунки у Петра Косача склалися з Миколою Лисенком, вони разом винаймали житло неподалік будинку, у якому проживав М.Драгоманов з дружиною.

Саме у цьому товаристві однодумців, які докладали надзусилля у справі відродження національної свідомості, культури, мови, працювали над підвищенням освітнього рівня свого народу Петро Косач познайомився зі своєю майбутньою дружиною Ольгою, сестрою Михайла Драгоманова. Софія Русова у спогадах писала про неї: «Разом із ним (Драгомановим) з'являлась теж дуже гарна сестра його Ольга. Це була горда і пишна панночка, що її ми трохи боялися. Вона завжди мовчки слухала жартів брата, але й сама іноді вміла вставити дуже влучне слівце. Обі ці пані (Людмила й Ольга Драгоманови) завжди ходили в чудових українських убраннях» [8, с. 44 – 45].

Здобувши у 1864 р. ступінь кандидата законодавства, на початку 1865 р. Петро Косач отримав призначення на посаду секретаря Київського «присутствія» у селянських справах. У 1866 р. він переїхав до Новограда-Волинського, де отримав посаду голови з'їзду мирових посередників [9].

22 липня 1868 р. Петро Косач і Ольга Драгоманова повінчалися в Христо- Воздвиженській церкві села Пирогів (поблизу Києва). На весіллі Косачів з боку Петра Антоновича шаферами (свідками) були В.Б.Антонович і О. Ф. Кістяківський. Перший – видатний історик, археолог, археограф, етнограф, нумізмат і член-кореспондент Петербурзької Академії наук, другий – видатний юрист і історик, доктор кримінального права, один з фундаторів Південно-Західного відділу Всеросійського географічного товариства – неофіційної української філії Академії наук; обидва – видатні українські

громадські діячі. З молодим П. А. Косачем їх поєднали і здружили спільне навчання в Київському університеті Св. Володимира й активна спільна діяльність заснованої В. Б. Антоновичем «Громади» («Старої Громади», разом з М.П.Драгомановим і М.В.Лисенко та інш.) [9].

Весілля відбулося на літній дачі Драгоманових (урочище Китаєво під Києвом). Одразу після шлюбу щасливе подружжя виїхало на Волинь до містечка Новоград-Волинського (Звягеля) за місцем служби Петра Антоновича. Про свої почуття до дружини П. Косач неодноразово писав у листах: «...завтра буде 23 роки як ми з тобою, моя голубка Олеся, повінчалися-побралися!.. Велике спасибі тобі, моя мила, за ті роки, що пройшли й за все, що для мене робила!!!» [3, с. 14]. В іншому листі П.Косач зізнавався: «... я для тебе, моя дружина, більше ніж друг – чоловік, готовий для блага твого і дітей віддати своє життя!» [3, с. 43].

Подружжя Косачів дуже різнилося своїми темпераментами. Петро Антонович відзначався добротою, був делікатним і стриманим і ці риси згодом успадкувала їхня старша дочка. А Ольга Петрівна, за спогадами, була дуже розумною, гордою, впевненою у своїй правоті і навіть могла бути жорсткою до своїх близьких. Відомий український діяч, меценат української культури Євген Чикаленко якось дав таку характеристику дружині П. Косача: «Це та баба, що їй сам чорт черевика на вилах подає» [10].

Уже через рік у подружжя народився син Михайло, у майбутньому – письменник, фізик та метеоролог. Коли хлопчикові виповнилося 7 місяців, — Ольга Петрівна завагітніла вдруге. Ця вагітність була для неї дещо несподіваною, крім того, мала тяжкий перебіг. 25 лютого 1871 р. народилася Лариса (у колі - рідних Леся), яка для матері виявилася «зовсім не з радістю жданою» дитиною [10].

Народження Лесі супроводжувалося складним післяпологовим станом матері. Загострення анемії, післяпологова депресія, відсутність грудного молока для немовляти. Люблячий чоловік відправляє дружину аж на півроку на лікування за кордон. Батько взяв на себе турботу про новонароджену доньку. Дуже вболівав, що Лесі ніяк не могли підібрати годувальницю, дитина була кволою, згасала на очах. Доведений до відчаю батько вирішив узяти відпустку і, відмовившись від на час від професійної діяльності, взявся самостійно вигодовувати доньку коров'ячим молоком,

розведеним із водою. Консультації з лікарями, дотримання всіх приписів, і, головне, старання батька врятували Лесі життя – дівчинка вижила [10].

Упродовж подальших років у родині Петра Антоновича та Ольги Петрівни Косачів народилося ще четверо дітей – два сини та чотири доньки. Наймолодша донька Ізидора з'явилася на світ, коли Ользі Петрівні було вже 39 років. Всього в родині було шестеро дітей. Майже для всіх, окрім Лесі – спочатку «нелюбимої», згодом – «менше любимої, ніж інші», вистачало матеріної уваги і тепла. Дівчинка намагалася здобути мамину прихильність, шукала спільні інтереси з нею, прагнула продемонструвати свої здібності і вже в дев'ятирічному віці почала писати вірші [10].

Проте з самого дитинства Лариса (Леся) стала «батьковою донькою». З-поміж усіх шести дітей вона найбільше була схожою на тата і зовнішністю, і вдачею. За спогадами молодшої сестри Ольги Косач-Кривинюк, Леся мала такі ж риси обличчя, колір очей і волосся, як у батька, такий самий зріст і таку ж тендітність. Батько і Леся, згадувала Ольга, були однаково «лагідні та добрі безмежно», «однаково обоє могли страшенно скипіти, коли їх дійняти чимсь особливо для них дошкульним» [6, с. 4].

Ольга відзначила стриманість, терплячість, витривалість і неймовірну силу волі, які були притаманні і її батькові, і сестрі Лесі, а ще - велику силу волі і принциповість: «... для любих людей чи справ могли поступитися багато чим, могли бути дуже поблажливими, але я не можу собі уявити тієї людини, тієї справи, взагалі, тієї сили, що могла б примусити батька, чи Лесю однаково, що вони вважали за непорядне, нечесне. Щоб же зробити таке для власної вигоди, чи користи, чи безпечности, то про те не може бути й мови, таке це щось зовсім не до уявлення в поєднанні з ними» [6, с.4]. За спогадами О. Косач-Кривинюк, опублікованими 1 жовтня 1943 р. на сторінках львівської газети «Наші дні», батько і Леся мали чудову пам'ять, обоє були однаково делікатними у відносинах з людьми, намагалися нікого «собою не затруднити, не клопотати, не намагати. Терплячи самі біль, чи жаль, чи горе, намагалися не журити чи не мучити інших тими своїми почуваннями і тлумили їх у собі з якоюсь не людською силою» [6, с. 4-5]. «Батько мав лише, певне, гострішу спостережливість, а може скоріше й краще вмів комбінувати свої спостереження, бо він, напр., надзвичайно скоро й вірно складав ціну людям і

явищам, влучно й дотепно характеризував їх і майже ніколи не помилявся в тих своїх характеристиках. Лесі ж траплялося й помилятися, правда, зрідка, в своїх перших вражіннях. Пам'ятаю, як батько, відпровадивши, зовсім спокійно на вигляд, Лесю з матір'ю в подорож до Відня, як тоді думали, на операцію, замкнувся в себе в хаті і, думаючи, що ніхто з нас молодших не почує, ридав від жалю та турботи. Пам'ятаю теж, як він після смерті сина Михайла тримався на вигляд нібито спокійно і все дбав про те, щоб заспокоїти нас, та все вмовляв нас заспокоювати та підтримувати матір в її безмежному горі. А його самого те горе так підрізало, що коли я, після похорону брата Михайла, не бачивши батька три місяці, побачила його знову, то мені здалося, що я не бачила його 10 років, так він раптом постарів і змінився» [6, с.4-5].

Петро Косач був людиною високоінтелекотною та освіченою, досить делікатною у ставленні до людей. Понад усе цінував людську гідність. Зі спогадів старшої доньки Ольги Петро Косач постає чоловіком принциповим, вольовим, і водночас ніжним, лагідним, делікатним, людиною з широкою ерудицією і високим інтелектом. «Була в батька й Лесі ще одна спільна, надзвичайно цінна риса: вони на диво високо цінували людську гідність, у всякої людини, хоч би у найменшій дитини, і завжди поводитися так, щоб не ображати, не принижувати тієї гідності. Я не пам'ятаю випадку, щоб батько чи Леся повелися з кимсь грубо, брутально; не пам'ятаю й єдиного разу, щоб батько когось з нас, дітей, налаяв чи насварив, чи щоб щось наказав зробити. Він завжди радив, просив, намагаючись і найменшому довести, чому так слід, а так не слід робити, намагався переконати, а не примусити. Так само чинила й Леся. З дітьми ж, і своїми, й чужими, батько був завжди ласкавий та ніжний, говорив, власне «розмовляв»-, поважно, наче з рівним собі, зовсім так само поводитися й Леся. Певне тому вони обоє мали завжди багато «молодих друзів», як казав батько не «малих», а «молодих», і це дуже імпонувало й подобалося дітям та примушувало їх і самих уважно ставитися до своєї гідності), ті молоді друзі дуже їх любили та поважали» [5].

Серед друзів П. Косач мав славу скептика і майстра тонкої іронії та сарказму. Влучні фрази, цікаві характеристики знайомих і навіть окремі висловлювання ставали афоризмами, поширювалися з посиланням на автора: «Старий Косач казав...» [5].

Петро Косач цікавився літературою, першим оцінював і критикував твори дружини (Олени Пчілки), дочки (Лесі Українки), сина (Михайла Обачного), невістки (Грицька Григоренка). За його фінансової підтримки більшість їхніх видань, а також українські часописи й альманахи, на сторінках яких вони публікували свої твори, побачили світ. «Батько мав завжди винятково велику охоту до читання і просто таки виключно гарну пам'ять, надзвичайну пам'ять усе своє життя. В чернігівській гімназії батьковим учителем словесности був Леонід Глібів і батько завжди дуже тепло, з великою симпатією і пошаною згадував його, дуже любив його байки, силу їх знав напам'ять і гарно деклямував нам. Розказували, як батько Лесю, ще зовсім маленьку, навчив, проказуючи, бо вона не вміла ще читати, байки Глібова «Куш та билина», і вона дуже гарно та чуло її декламувала. До сліз проймала її деклямація за кінчення цієї байки, того: «Ох, кущику, я на чужині...» [6, с. 4].

Усе своє свідоме життя Петро Косач був тісно пов'язаний з українським громадським культурно-просвітницьким життям. Видається дивним, що він не володів досконало українською розмовною і письмовою мовою. Проте, в родині Косачів вдома розмовляли виключно українською мовою і батько в усному мовленні використовував окремі вирази, слова, іноді речення. Сучасники жартували, що Петро Косач – «занадто чернігівець, аби розмовляти по-українському» [9]. Зауважимо, що Косач ще в юнацькі роки, під час навчання в гімназії, відчував труднощі у вивченні мов і впродовж усього свого життя не володів жодною іноземною. Очевидно, математичний склад розуму й аналітичне мислення Петра Антоновича не сприяли формуванню у нього чуття мови. Водночас Леся, яка була у всьому неймовірно схожою на батька, на відміну від нього, мала виняткову здібність у цій сфері. Вона досконало володіла не тільки українською, а й ще вивчила понад десять іноземних мов [9].

Петро Косач однаково любив усіх своїх дітей. Але Леся, без сумніву, для нього була особливою. Очевидно, батько вболівав за свою талановиту і дуже хворобливу донечку, тому був особливо уважним, ніжним, турботливим у ставленні до неї. Листи Петра Косача до Лесі пройняті тривогою за її здоров'я, радіщами з приводу її успіхів і болем за її негаразди. У листуванні він вживав українські уснопоетичні звороти, свою доньку він називав «сонце Олесю», «моя Олесічка-ясочка», «моя зіронька», «моя вінозірочка» тощо [9].

Петро Косач був дбайливим господарем. З формулярного списку про службу, складеного у 1899 р., відомо, що у спадок він отримав землі в Чернігівській губернії, а також володів маєтком у Колодяжному (471 десятина). Маючи непоганий дохід від служби (річна платня становила 2500 рублів) і від вмілого господарювання у своїх маєтностях Петро Антонович чималі кошти витрачав на потреби родини: п'ятеро дітей отримали вищу освіту, а Леся, яка часто хворіла, навчалася вдома, приватно, що вимагало великих фінансових зусиль [9].

Батько дбав про всебічний розвиток своїх дітей. Усвідомлюючи, що великий вплив на виховання і формування в дітях цілеспрямованих і різносторонніх особистостей має відповідне оточення і спілкування, він, витрачаючи немалі кошти, утримував т.зв. «великі літні колонії», які щороку збиралися в його маєтках на Волині й Полтавщині. В оселях Косачів у Колодяжному, а згодом – у Зеленому Гаю часто гостювали не тільки родичі чи друзі його дітей, а й українські громадські діячі, письменники. Петро Косач надавав матеріальну підтримку своєму батькові, сестрі Олександрі, яка рано овдовіла і сама виховувала двох синів. Чималі кошти він витрачав на реалізацію українських громадських справ своєї дружини Ольги Петрівни, і особливо опікувався літературною творчістю своєї «своєї Лесічки» [9].

Варто наголосити і на практицизмі батька Лесі Українки. Він, розуміючи свою складність життєвої ситуації своєї хворої доньки, яка не мала сталих заробітків, але потребувала чималих коштів на лікування, виявляв батьківську турботу про її майбутнє. Компетентний у цих справах Петро Антонович розумів, що найкраще забезпечити її могло б придбання земельної власності. Прогресувала хвороба Лесі, батько, як ніхто інший, розумів, що для її здоров'я важливим було те, в яких кліматичних умовах вона житиме, тому мріяв придбати земельну ділянку і облаштувати житло для Лесі у з якомога сухішим кліматом. Леся Українка В листі до своєї бабусі Єлисавети Іванівни Драгоманової у 1889 р. Леся писала про «тую землю, що ми з мамою хотіли купити у Будищах», в селі поблизу Гадяча. Леся рада була «там щоліта сидіти...» [9], турбувалася, чи не зрубали там якихось «білих дерев», готова була «сама приїхати строїти хату» [9]. Вже 1893 р. Олена Пчілка ділилася з дружиною Івана Франка Ольгою новиною: «Щодо поважніших справ, то от Вам новина: П[етро] А[нтонович] продав один свій ліс і купує вкупі з Єлисеєм Купр[ияновичем]

маєток для Лесі в наших сторонах. От будемо сусіди! А Леся матиме свій власний дохід, рублів 600, а може, й більше на рік. Врешті, я найбільше радію тим, що вона значно поздоровшала, а через те й повеселіла» [9].

Усе ж найважливішим моментом у турботах батька Лесі Українки була матеріальна підтримка. У листопаді 1905 р. Петро Косач купив ділянку землі поблизу Торчина на Волині у поміщика Трегубова і записав її на ім'я Лесі [1]. А вже через два роки П. Косач почав продавати цю землю й виручені від продажу гроші пересилати Лесі. Частину коштів у 1907 р. було передано з Ковеля на рахунки Лесі у Азовсько-Донському банку у Ялті, про що дізнаємося з листа Лесі Українки до матері від 22 жовтня 1911 р., який вона надіслала з Цулукидзе. В листі вона ділиться інформацією про рахунки за продаж торчинської землі, отриманою від батька [9]. Дослідники припускають, що ця земельна оборудка була пов'язана зі складним фінансовим становищем подружжя Лесі України і Климента Квітки. Чоловік Лесі тільки починав свою юридичну службу і його мізерної платні не вистачало для утримання родини. Дбаючи про майбутнє доньки, Петро Косач радив їй придбати земельну ділянку в Криму, де кліматичні умови були сприятливими для неї та її чоловіка, який також хворів туберкульозом. До того ж, саме у той час Квітка отримав призначення до Сімферопольського суду. На жаль, цей план не було реалізовано [9].

Отже, П. А. Косач дбав, щоби у його доньки Лесі була власна нерухомість, яка б у скрутну хвилину, коли він не буде мати змоги їй фінансово допомогти, узабезпечила від життєвих негараздів. Крім того, батько розумів, що для творчості Лесі її перебування у власному куточку, в нерозривній єдності з природою є надзвичайно важливим.

Петро Косач болісно пережив період, коли діти подорослішали і почали самотійне життя, а дружина повністю захопилася громадсько-видавничими справами у Києві. Йому не раз подовгу доводилося перебувати на самоті в родинному Колодяжненському маєтку. Ці роки були найтяжчими для Петра Антоновича. Свій біль і жаль, свою самотність, він передавав поетичними рядками у листі до дружини: *«В уединеньи, среди метели, / Под крик филинов я погибал! / Мой злобный гений, хандра-мучитель, / Холодный, черный, торжество вал»* [2].

Відчуваючи наближення останнього дня, в останні роки дуже тяжко хворів, Петро Антонович, «за 4 місяці до смерті, ...

переміг свою неохоту до подорожування і поїхав до Лесі в Ялту. Їхати йому було важко, Ялта йому чомусь зовсім не сподобалася, але він був дуже радий, що бачився з Лесею. Може передчував, що бачився з нею, своїм найдорожчої ціни скарбом, востаннє» [6, с. 5].

Таким чином, у життєвій долі Лесі Українки є неоціненною роль її батька Петра Антоновича Косача, який скромно, непомітно, але самовіддано й щиро служив своїй родині, своїй доньці Ларисі Косач, ставши ангелом-охоронцем, що подарував українському народу геніальну поетесу Лесю Українку. Оцінюючи роль Петра Косача в житті Лесі Українки, О.Косач Кривінська назвала його найщирішим, найкращим приятелем-другом, «що за все своє життя не поклав і марної стеблинки поперек Лесиної дороги, а навпаки, як тільки міг і вмів, промітав тую дорогу для неї» [6, с. 5].

Література

1. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. Ф. 77. Ф. 28. Од. зб. 1083.
2. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. Ф. 77. Ф. 28. Од. зб. 1045.
3. Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів: НВТ «Академічний експрес», 1999. 269 с.
4. Денисюк І., Скрипка Т. Петро Антонович Косач (1841 -1909) / Режим доступу: <https://www.t-skrypka.name/LUkrainka/Gnizdo.html>].
5. Косач-Кривинюк О. Нотатка з приводу статті Юрія Косача «Стародубські Косачі: (Гр)оно пращурів Лесі Українки]]» (автограф у приватній збірці. Режим доступу: <https://www.t-skrypka.name/KosachFamily/BatkoVelUkrainky.html>
6. Косач-Кривинюк. Спогад. Батько Лесі Українки. *Наші дні*. 1943. №10. С. 4–5.
7. Міяковський В. Передмова. *Наше минуле*. 1919. Ч. 1/2. С. 76–77. У публ.: «Помийниця». Українська гумористична часопись 1863 р. / подав М. Марковський.
8. Русова С. Мої спомини. Львів: Хортиця, 1937. С. 44–45.
9. Скрипка Т. Батько великої українки. Тамара Скрипка. Персональний сайт. / Режим доступу: <https://www.t-skrypka.name/KosachFamily/BatkoVelUkrainky.html>
10. Українка Леся: листи, троянди і блакить / Режим доступу: <https://neuronews.com.ua/ua/archive/2019/2%28103%29/pages-60-66>
11. *Хроніка 2000: український культурологічний альманах*. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2009. Вип. 79. С. 454.

**«ДУША ЇЇ І СЛОВО НЕ ДАЄТЬСЯ ПІД ЯРМО»:
«КАСАНДРА» ЛЕСІ УКРАЇНКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ МОВНОЇ,
МІФОЛОГІЧНОЇ, СОЦІАЛЬНОЇ І ФІЛОСОФСЬКОЇ ВИНИ**

Софія Варецька,

*кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри
світової літератури Львівського національного університету
імені Івана Франка (м. Львів, Україна)*

Світлана Маценка,

*докторка філологічних наук, професорка кафедри німецької
філології Львівського національного університету імені Івана
Франка (м. Львів, Україна)*

Діана Мельник,

*кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри світової
літератури Львівського національного університету імені
Івана Франка (м. Львів, Україна).*

Ярина Тарасюк,

*кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри світової
літератури Львівського національного університету імені
Івана Франка (м. Львів, Україна)*

Статтю присвячено наративу вини у творі Лесі Українки «Кассандра» (1907). Наратив досліджено в різних аспектах: мовному, міфологічному, соціальному і філософському, що уможливорює багатогранне, багаторівневе і багатовекторне прочитання тексту. Тож відзначено, що наратив вини є наскрізним і на кожному з досліджених рівнів отримує свої культурні контексти, інтертекстуальні зв'язки, смислові моделі і мовне втілення.

Ключові слова: Леся Українка, Кассандра, міф, вина, мовне вираження вини, міфологічна вина, соціальний аспект вини, філософсько-екзистенційний вимір вини.

The article is dedicated to the narrative of guilt in Lesya Ukrainka's «Cassandra» (1907). The narrative is considered from different aspects: linguistic, mythological, social and philosophical, which allows a multifaceted, multilevel and multi-pronged approach to the text understanding. Thus, it is noted that the narrative of guilt is pervasive and receives its own cultural contexts, intertextual relations, semantic models and language structures at each of the studied levels.

Key words: Lesya Ukrainka, Cassandra, myth, guilt, linguistic expression of guilt, mythological guilt, social aspect of guilt, philosophical and existential dimension of guilt.

Вина – це багатогранне енісне поняття, яке можна розглядати в багатьох аспектах: мовному, міфологічному, філософському, соціальному. Тож саме вина слугує підґрунтям для усвідомлення координат залежності модерної людини, які Леся Українка увиразнює в «Кассандрі» (1907) на міфологізованому матеріалі.

Мовне вираження вини. Читаючи «Кассандру» Лесі Українки, не можна не помітити впливу «мовного скепсису», який охопив багатьох європейських письменників на зламі XIX-XX ст. Тож і в «Кассандрі» Лесі Українки розігрується драма мови, зумовлена обмеженістю вираження, не/вірою у слово, його впливовістю. Із такого погляду, Кассандра-пророчиця, рід заняття якої тісно пов'язаний з мовою і володінням словом вживає для позначення ситуації, в якій опинилися троянці, певні абстрактні формули («*кров і смерть*», «*щастя і правда*», «*кров і помста*», «*правда і неправда*»), наповнені глибоким смислом в міфологічно-поетичному аспекті, бо містять багатий конфліктний потенціал, і водночас позбавлені достовірного значення для тих, хто сприймає їх у площині буденної мови й очікує конкретики. Такі слова-образи визначені, ймовірно, тим, що Кассандра «*тільки бачить*», а не зв'язно розмірковує, в результаті чого вона зголошує наслідки подій, не кажучи нічого про їх причинно-наслідкові зв'язки, окрім як про вплив долі. Її «розмови» з богами мають ритуальну природу і в цьому вона активна та дієва, однак повсякденною мовою, як і мовою почуттів, вона не володіє, що суттєво віддаляє її від соціального світу. У тексті вина Кассандри виражена низкою атрибутів, приписаних їй чи не всіма її співрозмовниками: Гелена називає Кассандру «*ненависною*», «*лютою*», «*безумною*», Поліксена підозрює її в заздрості, виправдовує її слова «*хворобою*», називає її «*безумною*», Андромаха вважає «*зловісницею*», яка «*бодай заніміла*», «*отруйницею*», «*лютою згубою*», Деїфоб закидає їй «*рабську мову*», Гелен глузує, що Кассандра «своїми очима» врочить навіть правду. Словом проти слова завершуються взаємні обвинувачення двох «богорівних» царівен Кассандри і Гелени, що означає, що приміряння сил у словах не досягло жодного прориву. Розмова Кассандри і Поліксени побудована на самовиправданні молодшої сестри в очікуванні шлюбного щастя і виправданні Кассандрою Долона. З'являється мотив невинності Кассандри в тому, що їй «*скрізь лихе ввижається*», бо «*бог тобі так затуманив думку*». Проте навіть любляча

сестра закидає Кассандрі, що та «спогадами труїть». Найпослідовніше виступає саме проти мови Кассандри, її слів, Андромаха. Вона навіть взиває до богів, щоб ті відібрали їй мову, щоб Кассандра зааніміла. Коли гине Гектор, Андромаха переконана, що своїми словами про «помсту і смерть» та зламала героїчний дух воїна. І Кассандра бере вину за гибель брата на себе. Вона і сама часто картає себе за свою позбавлену чуттєвості мову чи за те, що «несила» їй «мовчати». Її готовність брати вину на себе може означати те єдине, чим Кассандра дієво здатна допомогти оточуючим її людям. Примітно, що якщо щось стається (вбито Гектора, гине Долон, знищене військо Ономая), то для оповідної логіки в тексті важливо закрити цей сегмент розповіді, назвавши винуватого. У вирішальний момент віщуни Кассандра і Гелен досягають повного нерозуміння, що мовно увиразнює трагічну розв'язку конфлікту і роз'єднаність сфер (сакральної та соціальної), від яких залежна людина. Тож і вага слова, ціною якого є військо чи життя одного полоненого, від якого проте залежить доля Трої, вивершує конфлікт на мовному рівні. Різниця у тому, що тут за словом має бути фізична дія, на яку Кассандра не здатна.

Міфологічна вина Кассандри. Міфологічну вину в «Кассандрі» Лесі Українки можна розглядати полівекторно, бо вже сам образ Кассандри багатовимірний. Вона – міфологічна постать з атрибутикою пророчиці-відступниці і літературний образ, конструйований багатьма поколіннями письменників, починаючи від античності і завершуючи сьогоденням. Уже в античну добу образ Кассандри неодноразово перетлумачувався, і навіть міф про набуття віщого дару має два варіанти. Елліністичний письменник, автор «Міфологічної бібліотеки» Аполлдор, розповідаючи про рід Пріама, згадує і про покарання Кассандри богом Аполлоном, який за відмову в ласці відібрав у неї можливість «переконувати». Тут йдеться про вміння використовувати мову, перекладати екстатичні візії на раціональну мову. Цим пояснюється недовіра до Кассандриних слів та сприйняття її іншими як безумної. Перекладач видання та коментатор, міфокритик Джеймс Фрейзер у коментарях до цього міфу, посилаючись на коментаторів Гомера, вказує на ще одну версію походження віщого дару в Кассандри та її брата близнюка Гелена. Мовляв, обоє близнюків отримали дар у храмі Аполлона, коли змії вилизали їм ограні чуттів, проте цей міф не пояснює, чому словам Кассандри надалі не вірили. Примітно,

що в Гомера ні в «Іліаді», ані в «Одіссеї» не згадується про віщий дар Кассандри, про неї сказано, що вона «*найкраща Пріамова донька, юна*» дівчина, «на золоту Афродіту подібна», обіцяна Ономаєві за допомогу троянцям. Кассандрі як міфологічному образу героїчного епосу чужий сумнів та спротив богам, її роль у Троянській війні зводиться лише до подарунка герою-лідійцю, вона навіть не оплакує убитого брата Гектора. Кассандра стоїть наче осторонь Троянської війни. Тож їй ще не приписують жодної провини в її розгортанні і вона не віщує про загибель Трої. Повноголосим образ Кассандри стає в трилогії Есхіла «Орестея», в якій чи не вперше розкривається таємниця її віщого дару, й цей образ починає корелювати з історією Трої та Мікен. Саме у трагедії «Агамемнон» Кассандра стає носієм історії та пророкує майбутнє, тобто пов'язує минуле, теперішнє і майбутнє. З міфологічного персонажа вона переростає в літературний образ і слугує призмою, крізь яку оприявнюється теодіцея Есхіла. Трагик доповнює міфологічний образ мотивом вини. Кассандра покарана за відмову Аполлону, в такий спосіб Есхіл виправдовує її нищу смерть в «Агамемноні» (Аполлон не заступився за свою віщунку). Мотив провини з'являється з наростанням відчуття самоті й індивідуальності. Леся Українка підхоплює цей мотив спротиву богам. З огляду на міф, вина Кассандри полягає в тому, що вона єдина знає про долю Трої, та, будучи покараною за відмову Аполлону, не може запобігти її загибелі і гине разом з нею.

Соціальний аспект вини. Через свою здатність бачити фатальну правду Кассандра постає в поемі Інакшою, одмінною од юрби, вона не приймає усталені правила гри суспільства. Згідно з ними, роль жінки – це прясти вовну на золотій кужілці, обмежитися жіночим простором гінкеєм і дбати про свого чоловіка. Маскулінний світ чітко розподіляє функції, як, скажімо: *Деїфоб на раді, Гектор на війні, Гелен у храмі*. Коли такий розподіл функцій непорушний, тоді суспільне буття зрозуміле і стабільне. Кассандра випадає з цього соціального порядку, чим зумовлене неприйняття її оточенням. Чоловіки закидають їй, що вона не на своєму місці, а жінки, що вона «*безумна*» й «*божевільна*». За суспільними нормами її інакшість багатогранна: як пророчиця – вона не так пророкує, як майбутня дружина – не вміє привернути до себе коханого, задля порятунку батьківщини вона внутрішньо не погоджується на шлюб без любові. Кассандра й сама усвідомлює свою інакшість і приймає її. Троянська царівна – не

та віщунка, до якої прислухаються. Люди не хочуть чути трагічної й нестерпної правди, навіть, якщо вона походить від богів. Кассандра – Інакша, бо не вміє лукавити, як і не вміє «правильно» доносити свою правду. Із давніх давен до пророків у суспільстві ставилися з пошаною й благоговінням. Саме таке ставлення до Гелена, сила його пророчого слова важить багато, люди його шанують. Він поважаний чоловік на противагу до «покараної» жриці. Він не лише бачить «правду», але й почоловічому вміє нею керувати. Для його практики віщування характерна блискуча риторика, мовна гра, маніпуляція атрибутами й віруваннями. Він вважає, що дар прозорливий – це не просто знання правди, а й вміння з ним поводитися, не все можна відкривати людям, не все вони готові прийняти. Для Кассандри більше важить не реакція соціуму, а те, що вона транслює вищу істину, яку Гелен використовує для суспільного «блага», яким він його розуміє. Цілковито віддана своєму пророцтву, Кассандра не лише не боїться проголошувати трагічну правду, а й у такий спосіб спонукає до колективної відповідальності за неї. А той, хто не здатен сприйняти істинність її пророцтва, той і не може взяти на себе провину, бо це виходить за межі його розуміння. На таке наважується хіба зневірена в усьому людина-відчайдух, або така сильна духом постать, як Кассандра. Вона бере відповідальність не лише за свою, але й за чужу недосконалість. За Лесем Танюком, *«істинний лише той пророк, якого побивають камінням... Нерозіп'ятих месій не буває»*. Саме на цьому ґрунті в творі формується конфлікт між пророчицею й юрбою.

Філософсько-екзистенційний вимір вини. Звернення до міфу, за Віржині Бренкер, замикає персонажів в їхній долі, оскільки історія їхня вже написана і відома читачеві – вони приречені на свій наратив і культурний стереотип їхнього сприйняття [7]. Проте міф як універсалія, як певний конструкт, точно, чи адекватно, охоплює й артикулює таємницю, або впускає одкровення, яке є *«основою нашого буття»* (П. Тілліх). Леся Українка здійснює археологію сенсу – пробирається до джерела, відчищає від нашарувань інтерпретацій, вмонтовує-інкорпорує певний інтелектуальний і культурний артефакт в особисту й ширше українську материнську плату та доєднується до ширшого європейського контексту. Важливо, що така реконструкція міфу як смислу через художній текст, який, за М. Мамардашвілі, сам є конституюванням смислу [2], стає рухом досередини,

поверненням себе зі світу, розташуванням світу в собі, якоюсь мірою деміфологізацією світу з перенесенням міфотворення в середину себе, на відміну від створення міфу, що є рухом назовні, олюдненням світу. Тож, звертаючись до міфу про Кассандру, Леся Українка робить спробу переосмислити концепт вини, зазирнути за міфологічну підкладку вини Кассандри, щоб деконструювати сам феномен вини. Усі персонажі так чи інакше до нього причетні, але всі вони залишаються на рівні екстеріоризації вини, пошуку офірного цапа поза собою. Усі звинувачення стосуються Кассандри-пророчиці чи Кассандри-чаклунки, Кассандри-царівни, Кассандри-троянки, вся ненависть, страх і агресія, війна і смерть Трої персоніфікуються в Кассандрі, Троя виносить назовні і матеріалізує через Кассандру свою Тінь. А Кассандрине питання «хто винен?» виводить її на питання «хто я?». Спочатку Кассандра звинувачує себе в тому, що її не розуміють, бо вона не може перекласти видіння мовою, доступною людям, у тому, що безпорадна відвернути нещастя. Вона звинувачує в усіх бідах себе, свої очі, проте ці звинувачення вона повторює за іншим/іншими. Та поступово Кассандра відклеюється від «Кассандри»: спочатку від вини очей (міфологічна вина), потім від вини сказаного/не сказаного/не так сказаного (соціальна вина) до екзистенційного виміру вини після смерті Долона. Вона робить очевидний і логічний рух – виносить Тінь назовні, а потім знову втягує її в себе. Це прийняття вини стає усвідомленням співприсутності і співпричетності людини й світу, завдяки чому усяка подія універсуму є подією в самій людині. Фраза «я винна/винен» змінює конфігурацію світу, незалежно від причини і джерела вини, бо тоді конкретна людина відтворює первісного Адама, який, порушивши закон повноти, здійснив рух з «власної волі» і, зробивши крок до саморозуміння, пройшов ініціацію від невинності і безтурботності до вини і турботи про себе. У «Кассандрі» Лесі Українки вина отримує статус порогового стану, призводить до розколу не тільки між людиною і світом, а й – всередині самої людини. Вина стає наріжним каменем прозріння, усвідомлення, становлення, а відтак трансформації. Вина стає ініціацією, переходом від самоідентифікації до самоусвідомлення, від невинності і цілісності раю, від золотого віку злитості з Єдиним до «крику» індивідуалізації, з міфологічного часопростору до історичного.

Тож текст, розглянутий в різних аспектах вини, виявляє колізію модерної людини, залежної від сакрального і соціального світу, саме в момент омовлення і трагічного переживання цієї залежності, результатом чого має стати звільнення через смерть і усвідомлення людської автономності.

Література

1. Есхіл. Трагедії / пер. з давньогрец. А. Содомори та Б. Тена. Київ : Дніпро, 1990. 318 с.
2. Мамардашвили М. Психологическая топология пути [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.mamardashvili.ru/Lektsii/psixologicheskaya-topologiya-puti.html>
3. Танюк Л. До проблем української «пророчої» п'єси («Кассандра» Лесі Українки, «Пророк» В. Винниченка, «Народній Малахій» М. Куліша) // Сучасність. – 1992. – № 2. – С. 130–140.
4. Тиллих П. Систематическая теология. Т. I-II. М.; СПб. : Университетская книга, 2000. 463 с.
5. Українка Л. Кассандра // Твори в п'яти томах. Том 2. Драматичні твори. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1951, С. 248-333.
6. Apollodorus. The Library [Translated by Sir James George Frazer]. -. Loeb Classical Library Volumes 121 & 122. – Vol. 2. - Cambridge : MA, Harvard University Press; London :William Heinemann Ltd. 1921., S. 49
7. Brinker V. L'Art est un anti-destin. La Plume phrancophone, 19 décembre 2008 [En ligne]. – Disponible sur : <https://la-plume-francophone.com/2008/12/19/henry-bauchau-oedipe-sur-la-route/>

УДК 821.161.2:82.091

«ТИ ЧУЄШ, ЯК БРИНИТЬ СТРУНА ЯКАСЬ ТРЕМТЯЧА?...»

Наталія Гірна,

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри
українознавства Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна)*

У розвідці з'ясовано роль і місце особистісних чинників у житті Лесі Українки та їх вплив на літературну діяльність поетеси. Досліджено імена чоловіків, які зуміли торкнутися душевних струн жінки.

Ключові слова: *Леся Українка, літературна творчість, особистісні чинники, родина.*

The role and place of personal factors in Lesya Ukrainka's life are their influence on the poet's literary activity are clarified in the investigation. The names of men who touched a woman's mental strings were studied.

Key words: *Lesya Ukrainka, literary creativity, personal factors, family.*

У дуже талановитих, як правило, багато душевних мук і фізичного болю. Постать Лесі Українки нам це вкотре підтверджує, а творча спадщина поетеси – це історія її життя, зрад, інтриг, розчарувань і захоплень. Завдяки старанням радянських літературних критиків Леся Українка постала перед читачем одним із трьох «вічних революціонерів», героєм без будь-яких особистісно-статевих ознак, борцем за суспільне благо. На підтвердження такої думки читачеві свідомо подавалася неповна цитата Івана Франка про те, що поетеса є «трохи чи не самотнім чоловіком на всю новочасну соборну Україну...» [7, С. 254]. Щоб цього не було замало, майже кожному розповідь про Лесю Українку доповнював її портрет в чорній суворій сукні, зі стриманою зачіскою пензля Івана Труша. Але, читаючи далі, ми зустрічаємо дуже цікаве продовження – «Лесі притаманна жіноча грація та елегантність». Видається, що саме ця частина є визначальною, саме її хотів виділити Іван Франко. Лише в незалежній Україні розпочалося всебічне та неупереджене дослідження Лесиної творчості, а також її жіночої долі.

Метою розвідки є дослідження ролі та місця особистісних чинників у житті Лесі Українки, з'ясування їх впливів на літературну діяльність поетеси.

Біографія Лесі Українки переконує, що вона, як і кожна жінка, хотіла подібатися, закохувалася, страждала, мріяла про сімейне щастя. «Всі – жінки, коли вони кохають», – безапеляційно стверджувала Леся в листі до сестри Ольги. Її життя не раз спалахувало коханням – і нерозділеним, і взаємним. Зауважимо, що струнка білява блакитноока Леся (у родині – Зея) цікавила не одного чоловіка. Тим більше, що дівчина мала неординарний характер. Це поєднання природної стійкості, розсудливості та оптимізму. Вона «немов казкова фея, здатна була, появившись на горизонті, оживляти...», – читаємо у щоденнику закоханого в жінку Агатангела

Кримського [3, С. 882]. Літературознавці виокремлюють кілька доленосних зустрічей в житті Лесі Українки – із Максимом Слівінським, Нестором Гамбарашвілі, Сергієм Мержинським і Климентом Квіткою.

Максим Слівінський. Вони зустрілися влітку 1886 року в Колодяжному, у маєтку її батьків. Лесі було 15, Максимові – 18, спільна любов до літератури, мов, філософії об'єднувала цих талановитих людей. Збереглися десятки листів, де поетеса розповідає про їхню спільну тривалу працю, про те, як чекала на переклад віршів Генріха Гейне. Вони разом перекладали його «Книгу пісень». У 1892 році друкарня НТШ у Львові видала цю збірку, де перекладачі вперше в українській літературній мові вжили такі нині звичні слова, як «промінь», «палац», «прийдешність», «завжди» [7, С. 255]. Робота над збіркою ще більше зблизила молодих людей. «І коли б знали ці маленькі квіти, як глибоко зранене моє серце», – писала Леся в одному із листів. Микола Лисенко, вражений майстерністю перекладу, поклав вірш «Коли розлучаються двоє» на музику. Цей романс викликає захоплення і нині. А Леся присвятила «пану Максиму» кращі взірці своєї інтимної лірики – вірші «Горить моє серце», «Хотіла б я піснею стати», «Сон літньої ночі». Невідомо, які причини зумовили поступове згасання почуттів і те, що відносини між Лесею і Максимом стали дружніми. «Милий мій! Ти для мене зруйнований храм...», – прощалася дівчина з Максимом Слівінським [4, С. 132]. Зі спогадів О. Шульгина – друга М.Слівінського – дізнаємося, що «зворушливий його роман із великою українською поетесою в душі лишив глибокий слід...». Біографи Лесі Українки вважають, що негативне ставлення Олени Пчілки – матері Лесі – до Максима призвело до того, що пара розлучилася. Вона вважала хлопця «лінтюгою», хоча згодом Максим Слівінський став міністром закордонних справ в уряді УНР, займався дипломатичною роботою в еміграції, сприяв виданню творів О. Пчілки, яка опинилася в скруті. Він був заарештований радянськими агентами в Празі в травні 1945 року, помер від тортур у Лук'янівській тюрмі... На жаль, у своїх листах Леся Українка не згадує ні про стосунки із Максимом Слівінським, ні про причини їх припинення. Але ці романтичні відносини залишили нащадкам прекрасний слід у музиці та літературі.

Із Нестором Гамбарашвілі Леся Українка познайомилася під час лікування в Грузії. Лесина сестра Ольга, якій поетеса найбільше довіряла, каже, що стосунки Лесі та Нестора були

короткими, але більше, ніж дружніми. І це цілком зрозуміло, адже Леся Українка завжди захоплювалася волелюбністю грузинського народу, його відвагою і незламністю. Вона давала йому уроки французької, а він вчив її грузинської мови. Романтичний зв'язок перервала хвороба Лесі. Через загострення вона поїхала на лікування до Ялти. А Нестор одружився - мабуть, дався знаки його кавказький темперамент. Попри іронічний коментар: «Попався, жучку, в панську ручку!», – для Лесі це був великий удар, що озвався болем у серці. «Не дорікати слово я дала...», – написала поетеса й продовжувала жити, продовжувала творити.

Сергій Мержинський був найбільшими і найболіснішим коханням Лесі Українки. Із ним вже знана двадцятишестирічна поетеса познайомилася під час лікування в Ялті влітку 1897 року. Сергій закінчив Київський університет, був дуже освіченою та цікавою людиною, громадським діячем, шанувальником театру, перекладав твори англійської літератури. Водночас, був самотником і песимістом. У своєму щоденнику Леся Українка занотувала, що «тільки останні роки короткого життя Сергія були осяяні світлом прекрасної дружби і ніжного піклування друга-поета...». Цей трагічно-виснажливий та благородно-високий зв'язок тривав три роки, до смерті Сергія. Вони обоє не вводили в оману ні себе, ні один одного: Сергій знав, що Леся кохає його, а Леся знала, що він кохає іншу. Тільки жіноча вірність і самопожертва заради коханого можуть пояснити поведінку письменниці. А для дев'ятнадцятого століття вона була просто шокуючою і неприйнятною. Родина мовчки засуджувала Лесю, а Олена Пчілка вважала, що вона марнує себе чужим лихом [4, С. 35]. Невимовна туга звучала тоді в її віршах: *«Все, все покинуть, до тебе полинуть, / Мій ти єдиний, мій зламаний квіте! / Все, все покинуть, з тобою загинуть, / То було б щастя, мій згублений світе!»*.

Вона оббивала високі пороги в Києві, домагаючись для С. Мержинського посади в Криму, де був сприятливий для нього клімат, писала статті для петербурзького журналу «Жизнь», а виручені кошти витрачала на лікування коханого. Але хвороба не відступала. В останні дні життя Сергій попросив Лесю записати листа з освідченням до своєї коханої... «Хто зрікся в'ого, а себе не зрікся, - не любить той», - так охарактеризувала своє тодішнє становище сама Леся. У стані надзвичайного емоційного напруження вона за одну ніч написала свою

найсильнішу драму «Одержима» [6]. Хоча Леся знала, що нема порятунку, смерть Сергія Мержинського стала для неї страшним ударом – він помер на її руках 3 березня 1901 року. *«Ти чуєш, як бринить струна якась тремтяча? / Тремтить – бринить, немов сльоза гаряча...»*, – безмовно голосила молода жінка. Переживши похорон, Леся Українка, аби не збожеволіти, сублімувала всі свої страждання у творчість. *«Слово, моя ти єдина зброє...»*. Але надмірне нервово і фізичне напруження, перевтома знову призвели до погіршення Лесиного здоров'я. Доглядаючи Мержинського, вона захворіла ще й на сухоти легень. Відтоді поетеса жила в санаторіях Карпат, в Сан-Ремо, Ялті, Кутаїсі, Берліні. І творила свої сумні шедеври: *«Порвалася нескінчена розмова...»*, *«Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти...»*, *«Я бачила, як ти хилився додолу...»*, *«Уста говорять: він навіки згинув!...»*, *«Мрія далекая, мрія минувшая...»* [6, С. 11- 20].

Климент Квітка. Напевно, так влаштована людська природа, особливо жіноча природа, що у моменти гірких втрат ми прагнемо захисту когось сильнішого, ми потребуємо того, хто убезпечить від нових страждань. Пізньої весни 1901 року Леся Українка на запрошення Ольги Кобилянської гостювала у неї на Буковині. І саме там згорьована тридцятилітня поетеса познайомилася з молодим юристом, любителем фольклору та музики Климентієм Квіткою. Він був на дев'ять років молодшим від Лесі, але закохався в цю харизматичну жінку з першого погляду та обожнював її впродовж життя. Але вона ще страждала і писала вірші-посвяти С.Мержинському. Климентій виявився терплячим і цілих шість років мав у відповідь тільки *«братерське почуття»*. *«Притулись де мене. Я дужий – здержу, ще й обороню...»*, – звертався К. Квітка до коханої. У 1907 році вони одружилися, хоча родина не зрозуміла цього шлюбу. Олена Пчілка була переконана, що бідний Квітка спокусився на гроші їхньої родини [5, С. 38-39]. *«У мами неприємно-холодний вираз в його присутності, одвертання очей і тому подібні «симптоми», – нарікала Леся в листі до сестри Ольги*. Попри все, Леся Українка знайшла в чоловікові вірного друга, який піклувався про неї і безтямно любив, оберігав від всіх негараздів: *«Ми звінчалися і, сподіваюся, тепер матимемо спокій хоч від людей...»* Із Климентом Леся завжди була спокійною, впевненою, саме під час заміжжя вона створила свої найвідоміші твори. Він завжди був поруч, вони розуміли один одного, тому цей шлюб став глибоко духовним. Подружжя

щасливо прожило майже шість років. У цей час вони займалися суспільною працею, подорожували, Леся Українка багато писала. Спокійне сімейне життя позитивно впливало на зовнішність і самопочуття письменниці. Климентій плекав надію на її зцілення. Але влітку 1913 року туберкульоз вразив нирки, а 19 липня Лесі не стало. Вона покинула цей світ у Сурімі (Грузія) на руках в чоловіка. Після смерті коханої дружини 33-річний Квітка вважав себе глибоким старцем [2, С. 208]. Він пережив дружину на сорок років і до останніх своїх днів оплакував її. Друзям казав, що волів би бути нею зрадженим, покинутим, забутим, щоб тільки Леся була живою. Сила почуття вражає і зворушує до сліз!

Коротке життя Лесі Українки було сповненим всіх барв людських почуттів. Вона мріяла про жіноче щастя, шукала кохання, хотіла створити і створила сім'ю. На жаль, стан здоров'я не дозволив їй мати дітей, але жінка відчувала материнські почуття до дітей своїх родичів і друзів. Разом із чоловіком вона активно допомагала дітям-сиротам. Надійна чоловіча опора позитивно впливала і на творчість письменниці, адже саме у шлюбі Леся Українка написала свої найкращі, найзріліші твори. «Я не завжди тямлю, за що і через що я кого люблю... Не знаю і, скажу правду, знати не домагаюсь. Люблю і вже. Любов абсолютної справедливості не знає, але в тім її вища справедливість. У світі стільки несправедливо-прикрого, що якби не було несправедливо-лагідного, то зовсім не варто було б жити ... Будем поправляти всесвітню несправедливість іншою несправедливістю – любов'ю!»

Література

1. Агєєва В. Поетеса зламυ тисячоліть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації. К., 2001. С. 64 -65.
2. Денисюк І. Франки в гостині у Косачів на Волині // Денисюк І. Невичерпність атома. Львів, 2001. С.208 - 215.
3. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк, 1970. С. 882-883.
4. Леся Українка. Листи: 1898 – 1902. К., 2017. С.132-138.
5. Пчілка О. (О.Косач) З біографії // Спогади про Лесю Українку / упорядн. Скрипка Т. К., 2017. С. 35 - 39.
6. Українка Леся. Зібрання творів. У 12- ти томах. Т. 9 – 10. К., 1978.
7. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. К., 1981. Т.31. С. 254 - 259.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ЯК ФІЛОСОФ-БУДИТЕЛЬ

Ігор Держко,

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та економіки
Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна)

У статті висвітлюється світогляд Лесі Українки як, перш за все, як філософині. Їй вдалося зламати кордони міжнаціональних, станових та жінкофобних утисків, стати самостійною творчою особистістю.

Ключові слова: філософія, Леся Українка, світогляд.

The article covers the worldview of Lesya Ukrainka as, first of all, as a philosopher. She managed to break the boundaries of interethnic, class and feminist oppression, to become an independent creative personality.

Key words: philosophy, Lesya Ukrainka, worldview.

Не всі народи в світовій спільноті можуть похвалитися тим, що в одну й ту ж епоху жили, працювали та масштабно впливали власною творчістю на духовний стан народу троє універсальних поетів, письменників, філософів та активних громадських діячів. Реалізуючи себе в одному смисловому полі, вони водночас займали свої особливі місця на хвилі духовного злету власного народу, конгруентно доповнювали один одного. Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка є прикладом такої неподільної гармонії, в якій чітко вирізняються три потоки - Думки, Волі та Пристрасті. Розглядати Лесю Українку через призму духовної творчості можна за умови чіткої конкретизації її персонального місця в новітній епосі відродження української національної ідеї.

Цікавий, взірцево досконалий та стислий у часі є шлях становлення німецького етносу в німецьку націю. Відновлення німецької державності, об'єднання розрізнених німецьких земель в єдине державне ціле було можливе за умови опертя на три фундаментальні ідеї. Це німецька класична філософія, геній Йогана Гете та воля Отто фон Бісмарка. Інтелектуальне, духовне та вольове начало стали тою тринітарною платформою, яка нагадала розрізненим мовними діалектами політично конкуруючими аж до несумісності самостійним невеличким державам та князівствам, що вони є єдині в лоні німецької ідеї.

За короткий час, здавалося б, забута ідея ідентичності, спалахнула могутнім факелом рішучості та наполегливості. Таке ідейне полум'я вказало напрям становлення та прогресу, додала сили тотальному об'єднанню, здавалось би, назавжди роз'єданого та відчуженого від самого себе, німецького народу. Ефект від становлення нової держави на території, яку Австрія, Франція та Англія трактували не інакше, як географічним поняттям, був своєрідним шоком для недалекоглядних політиків та уроком для тих, хто прагнув відновлення цілісності та соборності. Саме в епоху тріумфу німецького духу, який набирив сили і ставав конкурентноздатним, привернули увагу і до *терри інкогніто* - України.

Йоган Готфрід Гердер, німецький теолог, історик та філософ, вперше серед європейських інтелектуалів, визначаючи шляхи розвитку світового прогресу, вказав на особливу роль слов'янських народів в європейській перспективі. Він перший виділив серед східних слов'ян українців. Шанобливо оцінив їх історичний досвід державотворення часів Київської Русі. Стверджував, що такі великі здобутки в політичному, соціальному та економічному спрямуванні не щезають, а стануть фундаментом бурхливого відродження.

На початку ХХ ст. Макс Вебер стверджуватиме, що рівень духовності та здатності до самостійного індивідуального господарювання особистості є підставою віднести малоросів-українців до західних слов'ян. Поцінювання особистості, опіка її персональних творчих ініціатив є параметром західної цивілізації. Українці, які живуть на сході Європи, - ментально визріла європейська нація, яка має у власних параменах як ознаки Сходу, так і ознаки Заходу. Європейцям важко зрозуміти, як українці, попри валуєвський циркуляр та н-ський указ, зуміли зберегти та розвивати власне національну мову. З огляду на здобутки в красному писемстві, поезію Тараса Шевченка рекомендували до вивчення в державних гімназіях, друкуючи його вибрані твори російською абеткою.

Не менше всіх дивував Іван Франко. Поет та прозаїк європейського виміру був настільки ж успішним, як науковець. Залишив по собі твори у всій царині гуманітарних дисциплін, актуальних й понині.

Проте, найбільший подив та захоплення у сучасників в трійці будителів викликала Леся Українка. Їй вдалося зламати

перепони міжнаціональних, станових та жінофобних утисків, стати самостійною творчою особистістю. Лариса Петрівна Косач додала нової енергії в творчий доробок Тараса Шевченка та Івана Франка, й зуміла стати не тільки їхньою послідовницею, а й дівою, невпинно полемізуючою сучасницею. Така практика підтримки та популяризації класиків, як рівних собі, робила їх значно доступнішими у сприйнятті широких верств населення.

Світогляд Лесі Українки - це своєрідне, але дієве поєднання як філософії екзистенціалізму, так і здавалось би, несумісної філософії позитивізму. Екзистенціалізм спонукав до пошуку глибинних первнів національної ідеї у суспільному та персональному полі. Позитивізм давав мотивацію перетворювати ідеї у практичні вольові імпульси. Позитивістська формула вчитися описувати предмети, а не тільки пізнавати, впливала на пошуки нових форм літературної діяльності. Не менш важливою була позитивістська теза конкретизувати наміри філософських пошуків чіткою метою, відкидаючи хирляві абстрактні бажання мислити про світ в найглобальніших масштабах. Леся Українка надала цій рекомендації практичного завдання - в політичних програмах конкретно визначати необхідні соціальні переміни, які полегшать життя конкретній людині, конкретній соціальній групі. Про соціум глобально можна буде думати після вирішення проблем локальних. Власне, загальне реалізується через одиничне.

Будучи витонченим ліриком, Леся Українка була настільки ж гострим публіцистом. Понині є актуальною критика лідера львівських соціал-демократів Миколи Ганкевича. Леся Українка обстоювала комплексні програми великих та малих справ, вимагала масштабної діяльності зі зміни політичного устрою та водночас конкретних дієвих вимог щодо полегшення матеріального становища та активізації освітньої і культурної діяльності рідною мовою. Її праці «Політика і етика», «Утопія в белетристиці», «Державницький лад» та «Джон Мільтон» показали високий рівень інтелектуальної кваліфікації при аналізі загальноєвропейських та власне українських соціально-економічних та політичних проблем. Понині викликає дискусію те, чи належала Леся Українка до табору соціалістів, чи була відвертою егоцентричною ніцшеанкою.

Ми повинні зрозуміти, що творчі генії першого ешелону мислителів та будителів людства не можуть належати до тієї чи

іншої політичної партії, тієї чи іншої філософської школи. Леся Українка і її рівновеликі творили власне світобачення. А конкретні політичні сили та академічні школи черпали від них думки та енергію. Леся Українка була соціал-демократкою, коли прагнула захищати суспільні групи, класи, народ в цілому. Вона ж використовувала ідеї та термінологію Ніцше, коли прагнула захистити окрему людину, якої позбавляють індивідуальності підступна та хижа соціальна машина.

Українці не є лідерами в академічній філософській думці західного штибу. Але вони є в числі перших, які власною літературою, поезією, культурою в цілому розвивали, обстоювали та народжували нові філософські ідеї, що увійшли у скарбницю світової та української думки.

УДК 821.161.2-1Укр:140

ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Віталій Жадько,

*доктор філософських наук, професор, професор кафедри
суспільних дисциплін Запорізького державного медичного
університету (м. Запоріжжя, Україна)*

У статті аналізується спорідненість поетичних творів Лесі Українки із філософським розумінням становлення людини в якості суб'єкта саморозвитку.

Ключові слова: *філософія, поезія, творчість, слово, суб'єкт.*

This article analyzes the affinity of Lesya Ukrainka's poetic works with the philosophical understanding of human development as a subject of self-development.

Key words: *philosophy, poetry, creativity, word, subject.*

Поезію цілком об'єктивно можна назвати естетичною філософією. Якщо філософія в якості єдності діалектики, логіки й теорії пізнання апелює до розумно-вольових пізнавально-дослідницьких розумно-вольових самодіяльних зусиль людини, то поезія, якщо вона щира, витворена геніальними провидцями, апелює до почуттів людини тим, що відразу ж вражає її свідомість тими смисло-життєвими проблемами, які її турбують ледь не щоденно і на які вона бажала б отримати

адекватну відповідь. У цьому різниця між можливостями впливу раціональної філософії і мистецтва, найперше поезії, на свідомість людини, суспільства загалом.

Видатний філософ-гуманіст Людвіг Фейєрбах із цього приводу влучно відзначив: «Поет іде на коні, прозаїк ходить пішки. Поет за допомогою *одного* положення перестрибує через рів, через який прозаїк повинен побудувати «міст для ослів»» [5, с.396]. Для мого «прозаїчного» аналізу поезії Л. Українки важливо навести визначення мислення ним же: «Почуття говорять все, але, щоб зрозуміти їх вислови, потрібно пов'язати їх. Взаємопов'язано читати євангелія почуттів – означає *мислити*» [5, с. 238].

Отже, для аналізу поетичної творчості Лесі Українки я візьму декілька її поезій і спробую пов'язати їх певними власними роздумами. Це вкрай важливо для того, аби підняти свій розум і своє розуміння до рівня, який задають видатні мислителі й поети. Така потреба з'явилась, оскільки в асоціативній пам'яті сама собою виникла думка про необхідність послатись на думку іншого генія – М. Гайдеггера. Він стверджував, що для входження в філософію «наша розмова має йти таким шляхом і в такому напрямку, щоб те, про що говорить філософія, відносилось до нас самих, зачіпало нас, причому саме в нашій суті» [6, с. 113]. Це відноситься й до поезії як форми лаконічно-афористичного філософування.

Звичайно, що напрошуються роздуми-міркування над поетичними творами «*Contra spem spero!*» – «Без надії сподіваюсь» та «Слово, чому ти не твердая криця». Чому «звичайно»? – Тому що це засадничий принцип життя людини, те «останнє й граничне» (М. Гайдеггер), яке складає суть філософування. Ще одна важлива обставина для вибору цього твору. Йдеться про те, що це поезія молодोї та високоосвіченої людини. Варто б дослідити, чи є в наших ЗВО студенти з таким світоглядом.

Я спеціально не звертаюсь до аналізу змісту цих віршів іншими авторами. Адже в теорії мистецтва художній образ має два діалектичні виміри: первинний авторський і безліч вторинних, похідних, які формуються читачами. Так постає єдність протилежностей на теоретико-аналітичному рівні, яка, якщо це геніальні твори, трансформується в єднання між людьми, для яких зміст твору стає спільною внутрішньою суттю.

Відразу ж зверну увагу на ключові слова: надія, сподівання, думи, сум, веселість, весна, осінь, спів, сльози.

Серед розділових знаків, які мають чітке смисло-життєве спрямування, домінує знак оклику, що зустрічається шість разів. І всі вони стверджують чітку та впевнену відповідь на одне запитання: як саме «проминуть молодії літа?».

Можна стверджувати, що наведені слова досить повно, об'єктивно-адекватно, діалектично-драматично відображають загально-родову сутність індивідуального людського буття. А це вже філософія з її заклик до людини стати в своєму житті на шлях самопізнання. Сила поетичного слова, мовлення загалом, якраз в тому й полягає, що вони безпосередньо, без надмірного, як це властиво суто науковим текстам, доведення вражають людські почуття, спонукаючи їх не просто до сприйняття, а до співпереживання, до своєрідного співу переживань, до роздумів, до співу чуттів, а не звичного бездумного співчуття. Порівняймо російське *со-чувствие* та рідне *спів-чуття, спів почуттів*. То ж зовсім не випадково українська мова не просто співуча; вона мелодійна, музична, небайдужа до свідчень власних почуттів: звичне слово недостатнє для того, аби розкрити всю повноту, глибину, людської душі. Надто ж української, зважаючи на надмірно драматичну історію українського народу. Найперше ж його провідників, оскільки саме вони, власне кажучи, представляють народ як оригінальний і самобутній суб'єкт соціокультурного розвитку. Чому вони? – Тому що в їх творчості органічно поєднується не просто вихідні діалектичні поняття «одиничне – особливе – загальне» як категорії пізнання. Так влаштована їх душа, яка в окремому/одиничному/індивідуальному особливому організмі відчуває, переживає, фактично *вистраждає* загально-родову долю народу, який без такої категорії людей являє собою всього лише народонаселення.

Зазначений драматизм української життєвої долі тому й виражений протилежними душевними станами засобами виділених мною ключовими словами. Так постає вражаючий лексичний рід: «хмари осінні», а «весна золота»; «крізь сльози сміятись»; «серед лиха співати пісень»; «сумний переліг – барвисті квітки»; «квітки на морозі – поливати гіркими сльозами»; «сльози гарячі – тане кора льодова» [4, с.410] і так в кожному куплеті. Оскільки драматизм людського життя властивий не лише українській душі, зміст поезії має загальнолюдський характер. Інша справа, чи може переклад на мови інших народів дати їм самобутність відчуттів і почуттів страждального чи, навпаки, щасливого народу. Тут варто

навести авторитетну думку з цього приводу видатного мислителя-діалектика Гегеля: «Тієї проникливості, з якою належить нам наша власна мова, немає в знаннях, даних нам тільки чужою мовою; вони відділені від нас перегородкою, яка не дозволяє їм бути своїми для духу. ... Мова – це музична стихія, стихія проникливості, яка зникає у перекладах; це тонкий аромат, завдяки якому можна насолоджуватись симпатією душі, і без нього витвір все рівно, що рейнвейн, який видихався» [1; с. 400, 404].

Специфіка української філософської думки полягає в тому, що вона щиросердна, що її зміст найповнішим чином виявляється якраз у єдності «думи й пісні», дум, що стають піснями. Це, можливо, прояв архаїзму, адже чим далі в минуле, тим більш протяжною, неспішною було мовлення не лише українського, але й інших народів. А протяжність органічно властива музиці, її мелодиці. Це прояв не лише неспішності, але й розважливості, яка, як стверджував Епікур, навіть більш важлива, ніж сама філософія. Звичайно, Леся була проти такої легковажної непоспішності, яка не може вирішити тих проблем, над якими ллє сльози українська душа. Тому розважливість має стати прискореною у своїй швидкості, адже життя людини коротке. Звідси, цілком можливо, домінування окличних знаків як знаків імперативних, як закликів до дій, а не до плачу. Звідси ж і подвійне: спочатку «Жити хочу! Геть думи сумні!», в кінці «Буду жити! Геть думи сумні!» [4, с. 410 - 411]. Побіжно зауважу, що слово «буду» також зустрічається шість разів у даному поетичному творі. Слід сказати, що життя Лесі Українки підтверджує дану нею в юні літа обіцянку жити енергійно, творчо, продуктивно, не скітати, не «нудити світом». Що відповідає філософській заповіді «не плакати, не сміятись, а розуміти».

Я вже відзначив високий рівень освіченості, властивий поетці. В іншому разі думи не могли досягти філософських глибин у пізнанні й висвітленні життя. Тому слід відрізняти думку, сформовану буденністю щоденного життя, і думку/думки, заглиблені в його фундаментальні підвалини. Ця глибина якраз і виведена в назву вірша. Вже в ній діалектика протилежностей, які потрібно пропустити через «євангелія почуттів», щоб знайти їх поєднану, спільну й загальну основу.

Справді, як можна «без надії сподіватись»? Здається, що це не діалектичні, а полярні протилежності, на зразок «круглого квадрата». Але тим-то й приваблюють думки геніїв, що вони

спонукають зацікавлену в саморозвитку людину до пошуку такої основи. Тут не стане в нагоді відоме поетично-пісенне «Боже, нам єдність подай!». Потрібно прагнути до неї, долаючи власний природно визначений егоцентризм, долаючи при цьому також вроджені людині пізнавальні лінощі. Біблійний Бог саме через це й не радив людям зривати плоди з дерева пізнання добра і зла. Це цікаво, але переважна більшість людей, маючи також вроджену допитливість як потенційне джерело пізнання, не витримує, тому й оминає труднощі на його шляху.

Спробую не полінуватись, а знайти спільну основу для фактично синонімічних слів, якими є «надія» і «сподівання». І досить швидко виявиться не лише для мене, але й для будь-кого, що ці синоніми якраз і є тим мовним багатством, яке спонукає до пошуків у них спочатку відмінностей, хоча б і мінімальних, які зацікавляють своїми пошуковими діями. Завжди має бути **надія на дію, надія на подію, на події, на активну життє-діяльність**. Надія без дії, без подій в напрямку її очікувань не приводить до їх здійснення. Спорідненими за смыслом є також надія й віра. Але віра у власні сили, а не в допомогу чи то від інших людей, часто й переважно безпорадних, чи від якихось потойбічних сил.

Уважно, з любов'ю, а не відразу, читаючи будь-який текст, людині відкриваються ті потаємні смисли, які він містить у собі. До цього закликають її дві головні дисципліни, якими є філологія й філософія. Їх еднає любов до тексту, яка відкриває в ньому його смисли, його сутність, які містяться також і в ній самій. До речі, мислячі люди від часу виникнення філософії включно по п'яте-шосте століття нової ери називались філософами, філологами або ж математиками. Останнє слово перекладається як дослідження природи речей, їх сутності, а не самої природи в її матеріально-речовому бутті. Звідки можна знати сутність/природу? Як не парадоксально, але із текстів. Тому вони й отримали статус Священних Писань.

Людина, яка стає на шлях пізнання, відкриває для себе ту таємницю, що, як виявляється, пізнання зовнішніх об'єктів тотожне самопізнанню. Виявляється також, що людина насправді мікрокосм, подібний макрокосму. Тому в даній поезії Леся постійно говорить від власного імені. Це чітко видно як у всьому змісті вірша, так і у використанні займенника Я – чотири рази. Що означає визнання своєї власної суб'єктності: «я хочу», «я буду». Що саме? – Відповіді у всьому змісті, який не

варто цитувати. Його треба сприймати й мати надії на свої власні дії, на життя, сповнене всіляких подій, які розкривають свій власний творчий потенціал. Якщо поезія в перекладі означає творчість, то це ж саме має творити й людина, бо в такій якості вона творить себе сама. Звичайно, в постійній співпраці, постійних сумісних діях з іншими людьми, насамперед із тими, в кого споріднені інтереси. Так формується людина індивідуально-видова й водночас індивідуально-родова. Так формують себе видатні люди, серед яких і Леся Українка.

Вірш начебто короткий, але в ньому вся методологія формування людини. В даному разі це напрям від надій, які активно формує дитяча свідомість, але без впевнених у їх здійсненні сподівань, оскільки батьки, дорослі загалом, виявляючи свою неприховану любов до дітей, далеко не завжди виконують дані їм обіцянки, тому часто буває так, що це надії без сподівань на їх здійснення. Так завжди буває в історії людства, адже свідомість не просто відображає наявну дійсність, їй властивий вільний політ думки як у минуле, так і в майбутнє. Звідси суперечливість вихідного/початкового суб'єктного стану кожної людини. При народженні та в молоді літа вона сподівається на те, що її мрії/надії мають здійснити дорослі, починаючи від батьків і закінчуючи Батьківщиною, оформленою як держава. Дорослішаючи, вона переорієнтовує мотивацію своєї поведінки на майбутнє, в якому здійснення її *надій* вже значною мірою усвідомлюється як необхідність сподіватись *на дії*, які вона зобов'язана вчиняти самостійно, сподіватись *на події*, ініціатором і водночас виконавцем яких має бути вона сама.

Я на цьому наголошую з тієї причини, що в даному поетичному творі наведене протиріччя цілком очевидне. Для дитячого віку властивий патерналізм як спосіб життя. Оскільки він не ефективний, світосприйняття та світопереживання, з одного боку, безтурботне, безпосереднє, загалом веселе, з іншого, час від часу тривожне, стурбоване, невпевнене, загалом залежне від зовнішніх обставин. Звідси наведений вище ряд: «хмари осінні», але «весна золота» та ін. Проте вже в середині вірша чітко проявлений перехід до дорослого способу життєдіяльності, в якому мають домінувати не безнадійні сподівання, а такі, які *можуть* здійснитись. Як наслідок таких мотиваційних трансформацій свідомості: «Може, квіти зійдуть – і настане Ще й для мене весела весна» [4, с. 410]. Ось ця

можливість переходить у другій частині твору в повне домінування в його змісті неодмінної суб'єктності Я. Так долаються всі перешкоди на шляху людини до себе самої активної та припиняється відчай і «плач-голосіння», так, на жаль, властивий українській людині. Долаються «круті крем'яні гори», на які цілком можливо підняти «камінь важкий»; долається «нічна темрява», в якій перебуває «зірка провідна», що є володаркою «темних ночей».

Тут знов асоціація із висловом Гегеля. Він стверджував, що темрява не в книгах, не в наукових, філософських, літературно-поетичних чи релігійних текстах, а в людських головах, які не дають собі праці відкрити в них «зірки провідні». Адже тексти – це система мовлення, складовими яких є слова, що, в свою чергу, містять в собі смисли, що і є володарями «темних ночей» людських голів, якщо вони не свідомі того, що саме мова творить людину. Але тільки в єдності мовлення й мислення, в єдності мовомислення [див.3].

Такий людино-творчий статус слова висвітлено у вірші про нього як про «твердую крицю». Сумно, що цього не розуміють навіть українці, не кажучи вже про нібито «братній» сусідній народ. При цьому йдеться не про українське слово, а про слово як арсенал мислення, слово як засіб формування людини як істоти розумної. Що прикметно: якраз в українській мові новонароджена людина поіменована як *немовля*. Освіченість людини проявляється в тому, якою мірою вона усвідомлює такий людино-вимірний статус Слова, Мови загалом. Леся Українка у свої 19 років, адже обидва ці вірші написані нею в такому віці, чітко виразила його могутність. Відзначаючи її ювілей, дуже бажано, аби державні мужі всіх рівнів не просто перечитали їх, але й взяли до виконання. Тут важливо усвідомити, що рідна мова будь-якого народу є нічим іншим, як даною від природи, тобто об'єктивно, незалежно від його вибору, первинною формою його самоідентичності, його державності. Саме вона єднає без примусу держави як більш пізнього політико-правового витвору з властивими їй функціями, в тому числі примусовими.

Слово, якщо воно рідне, а не нав'язане, також чинить примус своїм змістом, виробленим еволюцією природи, її розумом, або ж розумом, який і є суттю закону. Не випадково, що словниковий арсенал мови має наступні смисли: «lex, legis – закон, юридична норма., правило, принцип., порядок., договір, угода., право управління, влада» [2, с. 588 - 589],

похідні від «lexis, eos – слово» [2, с. 589]. Народ, який творить власну державу, не може не надати своїй рідній мові державного статусу. Звичайно, що це нелегко в перемішаних різними народами країнах і державах. Але вирішувати цю проблему потрібно засобами свідомого вибору індивідуального розвитку в плані оволодіння багатьма мовами.

Леся Українка у цьому сенсі також блискучий приклад для наслідування. Її характеристика мови та її знаряддя – слова – неперевершена. Звідси її заклик до того, щоб воно не було звичним звуком, а, будучи використовуваним людиною, набувало для неї значення «твердої криці», «гострого, безжалісного меча», здатного «здійняти вражі голови з плеч» [4, с. 445]. Воно, як інструмент мови, має вражати не лише серця тих, хто свідомий того, що в ньому міститься зброя розуму. Їх доля трагічна, адже без автономних самодіяльних зусиль вони не можуть «клинком розуму пробити вражі серця» [4, с. 445].

Висновок. Найбільшою мірою таке завдання актуальне для викладачів вищої школи. Саме вони мають справу зі студентами, вік яких збігається з віком геніальної поетки Лесі Українки. Проблема в тому, як «клинком розумного слова» розбити властиве цьому юному віку «залізо кайданів», яке є «тиранічною твердинею» некритичної свідомості, сформованої мережевим інтернетним «багатознайством» пам'яті, а не індивідуально сформованим вольовим розумом. Якщо ми не сформуємо діалектичний розум у молоді, суспільство й надалі отримуватиме не лише мало освічених державних управлінців, але й властивий їм волюнтаристський тиранічний стиль управління.

Література

1. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет: В 2-х т. М.: Мысль. 1970. Т.1. 668 с.
2. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. М., «Русский язык», 1976. 1096 с.
3. Жадько В.А. Філософія як процес мовомислення. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2004. 328 с.
4. Золоті рядки української класичної поезії / Укладач С. М. Заготова. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2009. 608 с.
5. Фейербах Л. Избранные философские произведения. В 2-х т. М.: Политиздат. 1955. Т. 1. С. 211 - 238.
6. Хайдеггер М. Что это такое – философия? // Вопросы философии. 1993. №8. С. 113-123.

**ЛЕСЯ УКРАЇНКА І КЛИМЕНТ КВІТКА:
ДЕЯКІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ**

Ніна Загребельна,

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри методики
навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного
педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(м. Київ, Україна)*

Микола Яретик,

*студент історичного факультету Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)*

У статті розглянуто історію взаємин між видатною українською письменницею, поетесою, культурною діячкою Лесею Українкою та українським етномузикознавцем і фольклористом Климентом Квіткою. У дослідженні акцентується увага на тому, де, коли і як проходило вінчання Лесі та Климента, яка церковна споруда в Києві залишила пам'ять про цю подію. Висвітлюється ставлення родини Косачів до цього шлюбу шляхом аналізу епістолярної спадщини Лесі Українки.

Ключові слова: *Лєся Українка, Климент Квітка, лист, вінчання, церква Вознесіння Господнього, Косачі-Драгоманови, сухоти, «Кльоня», «Квіточка», цивільні шлюби, етномузикознавець.*

The article examines the history of the relationship between the outstanding Ukrainian writer, poet and cultural figure Lesya Ukrainka and Ukrainian ethnomusicologist and folklorist Klyment Kvitka. The study focuses on where, when and how the wedding took place, which church building in Kyiv left a memory of this event. The attitude of the Kosach family to this marriage is covered by analyzing the epistolary legacy of Lesya Ukrainka.

Key words: *Lesya Ukrainka, Klyment Kvitka, letter, wedding, Church of the Ascension of the Lord, Kosachi-Drahomanovy, tuberculosis, «Klyony», «Kvitochka», civil marriages, ethnomusicologist.*

Лариса Петрівна Косач (1871 - 1913 pp.) – відома українська письменниця, фольклористка, перекладачка та культурна діячка. Вона входить у триаду світочів української культури. Її вірші, поеми, драми, публіцистика та біографія пропонуються до вивчення як шкільною, так і університетською програмами. Однак історія взаємин української поетеси з її чоловіком, Климентом Васильовичем Квіткою, є недостатньо висвітленою в сучасній українській історичній біографістиці.

Климент Васильович Квітка – відомий український фольклорист і етнограф, автор численних записів народних пісень (понад 6 тисяч), один із засновників музичної етнографії, професор, чоловік Лесі Українки. [3, с.11-19] Він народився 23 січня (4 лютого) 1880 року у с. Хмелів Роменського повіту Полтавської губернії у старовинній козацькій родині. Ще в п'ятирічному віці він утратив свого батька, і мати, не маючи змоги утримувати свого сина, віддала його на виховання київським міщанам Карповим, які його усиновили. Із семи років він навчався музики у приватних учителів, а згодом – в училищі Київського відділення Російського музичного товариства. Пізніше К. Квітка закінчив Київську гімназію № 5, був нагороджений золотою медаллю, а в Імператорському університеті Святого Володимира здобув юридичну освіту. Квітка володів 13 мовами: двома класичними, трьома новоєвропейськими, сімома слов'янськими та грузинською. [1, с. 35]

Леся Українка познайомилася зі студентом юридичного факультету Климентом Квіткою у 1898 році на вечорі літературно-артистичного товариства. Лариса Петрівна виконувала пісні, а студент першого курсу Климент запропонував їх записати. Лесею вразило замилювання молодого хлопця українською пісенною спадщиною. Той щирий інтерес до музичного фольклору, котрий вона побачила в Климента, схвилював, привернув її увагу до нього. Потому було чимало інших пісень, які знала Лариса Косач та наспівувала їх.

Їхня співпраця з часом переросла в дружбу. Їдучи до Швейцарії, Квітка завітав і в Чернівці, де в той час була Леся. Климент підтримав Лесею, коли помер її хворий друг Сергій Мержинський та її старший брат Михайло. Через певний час Климент і Леся усвідомили, що більше не зможуть жити один без одного. З 1903 року вони починають жити спільно.

Наприкінці XIX – на початку XX століття в Російській імперії не визнавалися цивільні (громадянські) шлюби. Натомість дійсними вважалися шлюби, укладені в православних храмах (церковні). Тому родина Лариси Косач, особливо мати, Олена Пчілка, були категорично проти відносин Лесі з Климентом. Вона підозрювала Квітку в бажанні взяти собі багату дружину і породичатися з відомою родиною Косачів-Драгоманових. Мати, піклуючись і підтримуючи свою доньку, оберігала її від різних незгод і в будь-якому чоловікові, що з'являвся поруч із Лесею, вона відшукувала (а інколи й

вигадувала) корисливі мотиви, рішуче відкидаючи зацікавлення або й кохання. [8, с. 91-92] В одному з листів до свого батька Леся писала: «Мені дуже дивно, що ти пишеш мені «не удерживай Квитку, пусть едет в Швейцарию». Коли се я кого удерживаю? І чого б я мала удерживать в данім разі? Се зовсім залежить від його волі і потреби, куди їхати, а куди ні, і я нічого йому радити не буду. Не бачу теж причин, чого б я мала забороняти йому бути там, де я. Мені неприємно, що і ти йому про се говорив, так, наче він божевільний чи заразний, що вже з ним в одному городі жити не можна... Не знаю теж, чому вираз симпатії до мене, чи дбання про моє здоров'я має називатись «вмешательством в наши семейные дела» - коли так, то й порада твоя «їхати в Швейцарию» теж есть вмешательство? Мені чогось неприємно те, що ти ставиш питання, чи бути Квітці там, де я, чи ні – се мене ставить в фальшиве положення» [5, с.252-255].

Однак, очевидно, перемогло щире кохання. Климент Квітка знав про хворобу Лариси і був молодшим за неї на 9 років, але, не зважаючи на те, він став надійною опорою та підтримкою для Лесі. Все це висвітлюється в епістолярній спадщині української поетеси. Вона називала його «Кльонею», «Квіточкою». Попри всі негаразди, спротив та психологічний тиск з боку родини Косачів, матеріальну скруту вони мали добрі стосунки.

Лише під сильним тиском рідних вони погодилися на укладання церковного шлюбу. Ця подія відбулася в далекій на той час периферійній церкві на Деміївці в Києві та зафіксована в метричній книзі церкви Вознесіння Господнього 25 липня 1907 року.

Дана церква була побудована на околиці Деміївки силами парафіян та пожертвуванням директора цукрорафінадного заводу пана Раузера. Церкву було збудовано у 1883 році та освячено на честь Вознесіння Господнього. У 1900 році в церкві було проведено капітальний ремонт, розширено та перебудовано її приміщення: добудовано боковий вівтар, хори, а всю споруду було обкладено цеглою. [9] Той факт, що в цій церкві брали шлюб Леся Українка з Климентом Квіткою, не раз зупиняв радянську репресивну машину, яка нищила все, пов'язане з релігією. Храм уцілів.

Ось як описує своє вінчання Лариса Петрівна в листі до матері: «Люба мамочко! Справа скінчена – ми звінчались сьогодні, в 1-й годині дня. Знайшли такого попа, що сам

порадив коротший спосіб без оглашень. Хоч сьак, хоч так дивитись на сей обряд, то все можна сказати: «grace a Dieu c'est fini» (з франц. – «слава Богу, це скінчено»), коли вже взагалі він мусив відбутися. Ми не запрошували нікого, крім конечних свідків, і з них одним був п. Карпов, а решта Петро Васильович, Зоря і Максим Іванович. Я не кликала нікого з церкви до нас, бо думала, що Кльоні краще перейти від урочистого до звичайного, бо таки страшно було за нього. Поки що він почувається нічого собі, хоча, звісно, втомлений попередньою турботою та й самою відправою (ми в далекій церкві вінчались). Ніхто з родичів Кльоні не робив нам жадних труднощів і зайвих урочистостей, навпаки, в чому треба було – помагали, чого не треба було – до того не примушували. Більше не пишу, бо теж втомлена і мушу чимсь таким зайнятись (хоч коректурою), щоб вернути собі рівновагу душевну. Твоя Леся» [6, с. 210].

Запис № 143 від 25 липня 1907 року про вступ до шлюбу Лесі та Климента з метричної книги церкви Вознесіння Господнього

Через кілька днів після вінчання Лариса Косач пише листа своїй сестрі Ользі, яка також не поділяла материного тиску щодо укладання церковного шлюбу: «Я думала, що ти скоріш осудиш мене за сей крок, що тобі трудно буде зрозуміти, як могли ми «скласти зброю» там, де ти свою держиш, не хияючи... І великий камінь знявся з душі моєї, як я побачила, що ти очевидячки «ввійшла в наше положення». Справді, стільки вимучившись, як я за сей рік, може, навіть Галілеєве одречення можна зробити, бо таки людина більш не видержить, ніж її сила дозволяє, та й то, якби річ була тільки в мені, то, може б, я й видержала ще, але наражати Кльоню на дальшу турботу я вже не могла, се занадто страшно». [6, с. 210-211]

Після одруження молоді деякий час проживали на квартирі Карпових на вулиці Велико-Підвальній, 32 та готувалися до поїздки в Крим, а потім у Європу. Коли Квітка тяжко захворів (у нього виявили тяжку форму сухот), Леся піклувалася про нього, підтримувала та всіляко допомагала йому, хоча й сама була хвора і її хвороба прогресувала. Леся Косач-Квітка переписувала не лише рукописи власних творів, а й тексти Климентових наукових праць і навіть папери, які чоловік мав розглянути як чиновник Російської імперії. Тому, без сумніву, це була всеохопна жертвна любов. Кльоня відповідав їй тим самим почуттям. Розуміючи, що хвороба Лесі прогресує, Климент не втрачав надію врятувати її. Маршрут їхньої подорожі простягався з Криму до Берліну, із Європи назад до Криму, Ялти, а згодом Грузії, Тифлісу, Телаві та Єгипту. Однак, стан здоров'я Лесі не покращився.

Леся Українка відійшла у вічність у віці 42 років 1 серпня 1913 року в місті Сурамі (Грузія). Климент Квітка важко переживав її смерть. І хоча він пережив Лесю на 40 років, однак до кінця життя не забув її. Після смерті дружини він видав фотоскопічним способом двотомник «Мелодії з голосу Лесі Українки» у 1917 році.

Спочатку Лесю й Климента поєднувала любов до пісні, до етнографічної спадщини українського народу, згодом - міцна дружба і шлюб, закріплений у липні 1907 року, спільні радощі, боротьба з тяжкою хворобою, вболівання. Климент Квітка професійно підійшов до справи збереження фольклорних скарбів, які містила пам'ять поетеси. Ті фольклорні твори — то й часточка пам'яті українського народу. Зробивши цей унікальний запис, Климент Квітка фактично здійснив подвиг, що нині вияскравлюється як ціла доба в українській фольклористиці.

Література

1. Бугрим В. Де народився і хто такий Климент Квітка? (До 140-річчя від Дня народження видатного етномузикознавця, українця-патріота К. В. Квітки). Р.: Літературно-історичний альманах «РОМЕН», 11.06.2019. 35 с.

2. Грабовський С. Незнайомий знайомець Климент Квітка / Сергій Грабовський // День. 2013. 20-21 вересня (№169/170). 30 с.

3. Дутчак В. Климент Квітка й кобзарство (до 140-річчя від Дня народження дослідника). Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство. Вип. 42, 2020. 250 с.

4. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчости. – Нью-Йорк: 1970 р. 932 с.

5. Леся Українка. Зібрання творів у 12 т. К.: Наукова думка, 1978р., т. 11. 480 с.
6. Леся Українка. Зібрання творів у 12 т. К.: Наукова думка, 1979р., т. 12, 696 с.
7. Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. (до Є. І. Драгоманової, О. П. Косач (матері), Г. Хоткевича, М. Павлика та ін.). Вип. 3. К., 1960. 109 с.
8. Панасенко Т. Леся Українка / Тетяна Михайлівна Панасенко; худож. – оформ. Є. В. Вдовиченко. Харків: Фоліо, 2019. 122 с.
9. Режим доступу: <https://kyiv.ridna.ua/2014/12/hram-voznosinnya-hospodnoho-na-demijivtsi/>

УДК 821.161.2.

**«УКРАЇНЬСЬКА БІАТРІЧЕ» І «ДОНЬКА ПРОМЕТЕЯ»:
ЖЕРТОВНЕ КОХАННЯ У ЖИТТІ
ГАННИ БАРВІНОК І ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Ігор Коляда,

*доктор історичних наук, професор кафедри методики
навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного
педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(м. Київ, Україна)*

У статті автором здійснено спробу порівняльного аналізу особистого життя Ганни Барвінок і Лесі Українки, ролі кохання у житті та творчості мисткинь, розкрито історію стосунків Ганни Барвінок і Пантелеймона Куліша та історію кохання Лесі Українки й Сергія Мержинського і його впливу на творчість поетеси, визначено значення жертвовності у духовному та особистому житті двох видатних українських жінок, його ролі у житті їх обранців П.Куліша та С.Мержинського.

Ключові слова: *жертвовність, жертвне кохання, творчість, українське жіноцтво, духовний світ, духовні ідеали*

In the article «Ukrainian Beatrice» and «Daughter of Prometheus»: sacrificial love in the lives of Anna Barvinok and Lesya Ukrainka» the author tries to compare the personal lives of Anna Barvinok and Lesya Ukrainka, the role of love in the life and work of figures, reveals the history of relations between Anna Barvinok and Panteleimon Kulish and the love story of Lesya Ukrainka and Serhiy

Merzhynsky and its influence on the poet's work. spiritual and personal life of two prominent Ukrainian women, his role in the lives of their chosen ones P. Kulish and S. Merzhynsky.

Key words: sacrifice, sacrificial love, creativity, Ukrainian femininity, spiritual world, spiritual ideals.

Сучасний глобалізований світ з його інформаційними технологіями, шаленим ритмом життя, культом споживання, наростаючим індивідуалізмом і егоїзмом, пропагуючи швидко мінливість нашого буття, руйнує загальнолюдські цінності, нівелюючи цінність людських почуттів. Кожен другий шлюб в Україні розпадається: на 10 одружень припадає 6 розлучень. За цим показником Україна - серед лідерів у Європі. Найчастіше шлюби розпадаються, не витримавши й трьох-чотирьох років. Пік розлучень припадає на період від 4-х місяців після укладення шлюбу до 1,5 року. тому актуальним і суспільно важливим та науково значимим є висвітлення міжособистісних стосунків у житті видатних українців, які слугували б прикладом жертовності особистого в ім'я високості почуттів. Такими прикладами для молодії генерації українців, покоління «зе» є історія кохання у житті двох видатних українок - Ганни Барвінок і Лесі Українки.

«Колись Домінікас був безтурботним диким конем. Він гасав лугами й полями та грався в піжмурки зі знайомими жабками. Направду, він тоді був не дуже вихованим, бо навіть не знав, як потрібно поводитися з гарними панночками-квітами. Навіть не замислювався, що краса існує для того, аби нею милуватися, складати для неї вірші й відчувати від цього велику радість. І лише кохання до синьоокої волошки та мандрівка до Африки змінили коня Домінікаса та весь його світ» (з міфології литовського народу) [4, с.4].

Її - 15-ть. Він старший за неї на 9 років. Їхнє особисте знайомство відбулося на Різдво (25 грудня) 1842 р. у її родинному хуторі Мотронівка: «1845 рік. 24 грудня. Кутя. Хутір Мотронівка. Серед столової у великому панському будинку стоїть столітній круглий стіл; уже ніжки й шашелюки поточили - красиві - та він дорогий. Не одно покоління на ньому уже обідало, росло і хороші речі говорило, весілля справляло. Говорили про бувальщину, про старовину, про просвіту, як її поновляти далі - новим потягом» [12, с. 249]. А до цього вона слухала захоплені розповіді свого брата Василя про його київського товариша, котрий запевняв, що «хто раз бачив

Куліша, то ніколи його забути не може» [12, с. 278]. Так, воно й сталося: юна Олександра Михайлівна Білозерська закохалася у молодого юнака, в якому було «стільки вабливості, стільки чарування в мові, в обхідливості з людьми» [12, с. 278]. Хоча за спогадами брата Василя, сестра, вихована «під уважним наглядом матері, прагнула бути стриманою з Кулішем», молодий Пантелеймон Куліш відповів не меншою пристрасстю. І не дивлячись на відмову матері, він усе-таки домогся свого – згоди на їхнє одруження. У віці 77 літ (1905 року), Ганна Барвінок, пригадуючи ту пору, писала: «Всем ли так удастся в молодости три года обоюдной горячей любви? И теперь еще этот пыл любви не угас, и оттого я так долго живу, что есть горячность жизни, есть фундамент - воспоминания прошедшего» [14, с. 306]. Проте їхнє 50 - річне подружнє життя не стане таким же ідеалічним, як про те мріялося юній Олександрі. У ньому буде все: й зради, й клятви у вірності, і прощення, і каяття. Він стане її натхненником у творчості. Саме Пантелеймону Кулішу належить авторство її літературного псевдоніму «Ганна Барвінок»: «Псевдонім же її прибрав я, згадавши Діккенсову молитву: God, make my memory every green! і озирнувшись на Гомера, що мовляв: «Зеленіють Одиссеїві й старощі» [6]. Він буде редактором її літературних доробків, але і він буде винуватцем усіх бід і негараздів. Переживаючи за його долю (арешт та заслання у справі Кирило-Мефодіївського братства), вона втратить немовля і уже не зможе мати дітей ніколи, а він згодом не раз їй цим дорікатиме, бо «геть усе життя він прагнув і мріяв мати купу дітей, а його позбавили найсвятішого» [6]. І не тільки дорікатиме, але й відкрито нехтуватиме її товариством, принижуватиме її жіночу гідність перед друзями і знайомими, зазначаючи у своєму «Щоденнику» (вів у молоді роки, 40-і рр. XIX ст.), звинувачуючи її у провінційності, недостатній освіченості та неналежному рівні вихованості й культури [5, с. 116]. Так, у Олександри Білозерської-Куліш складався комплекс вини, а згодом з'явилась і почало прогресувати тяжке психічне захворювання [9]. Він, який, ще донедавна домагаючись одруження з нею, нині буде шукати втіхи у обіймах інших жінок, а вона виявлятиме дивовижно мудру терплячість під час його «романів» як от: з «ангелом», «милою квіткою» Манею де Бальмен (роман тривав 1,5 місяці); з «милим дівчам» 17-літньою Лесею (Олександром) Милорадович (роман з якою у листах тривав більше як 2 роки); з емансипованою 23 - річною

«українською Жорж Санд», «мовчазним божеством», за означенням Пантелеймона Олександровича, Марією Вілінською (Маркович, псевдонім «Марко Вовчок» також їй він подарував), котрій швидко (через 5 місяців) він, 37-річний літератор (який знаходився на межі нервового зриву, уже не тільки подумував про самогубство, а й, навіть, склав заповіт), обридне своїм моралізаторством та іпохондрією; як от з Параскою Глібовою, втішаючись роллю «третього» в родині. Це захоплення юною красунею, за його словами, зробило його молодшим, у листах, навіть, зменшилося його звичне моралізаторство, але уже через деякий час він повертається до звичної творчої праці, заявивши знову, що «немає більшого щастя, як книги і здобуті з них знання». А вона, його Саня, «надзвичайно мила, простодушна жінка, прекрасний тип української жінки, що повна некорисливої любові, відданості, самопожертви, яке доходить, навіть, до самоприниження» (В. Аксакова) мовчки гаряче продовжуватиме кохати свого «дружину Панька» [9]. Завжди, будучи в тіні його слави, вона ж, дружина генія, опікуватиметься ним, як дитиною, створюючи моральні й матеріальні умови для його творчості; буде економістом, розпорядником, рекламним агентом одночасно, ставши його «тінню». Так, жертвне кохання і повага до праці свого чоловіка допомогли Ганні Барвінок затамувати власні образи, підпорядкувати особисте життя творчим задумам та ідеалам П. Куліша. Пантелеймон Олександрович, в одному з листів до П. Плетньова, редактора журналу «Современник», писав: «Жінки створені для того, щоб зробити з нас Сократів» [9]. І тут він мав рацію.

Отже, українська письменниця, «праматір української літератури» (І. Франко), «справжній поет жіночого горя» (Б. Грінченко) Ганна Барвінок, «українська Біатріче», «ідеальна дружина» (М. Євшан), своїм жертвним коханням, не відчуваючи власної самопожертви, не руйнувала, а «створювала», «вимальовувала» свого такого пристрасного до жіноцтва чоловіка впродовж багатьох літ їхнього подружнього життя. І завдяки цій надзвичайно дивовижно мудрій українській жінці світ побачив у постаті П. Куліша великого українця, талановитого митця, якому судилося відіграти провідну роль в українській культурі та українському національно – культурному відродженні ХІХ ст.

Жертвним коханням у житті і в той же час надзвичайно багатою сторінкою в біографії Лесі Українки стали її стосунки з

Сергієм Мержинським. У 1897 році різко загострилася хвороба Лесі Українки. Боротися з недугою у червні 1897 р. Леся приїхала до Ялти, де отримала листа від матері й дізналася про одруження Нестора Гамбарашвілі, стосунки з яким, за свідченням деяких біографів «були більш ніж дружніми» (про це начеб-то свідчила Лесина сестра – Ольга Петрівна): «Дуже сумно мені те, що ти пишеш мені про Гамбарова... Привітай його від мене, як побачиш, конечно, скажи, що я часто згадую його, а що я йому не пишу, то се, певне, його не здивує...» [7]. У липні того ж року відбулося знайомство тендітної, худорлявої, сором'язливої, на вигляд молодшої за свій вік 26-річної поетки, яка цікавилася марксизмом, Лесі Українки зі стриманим, скромним, делікатним, синьооким, вродливим, із хворобливою матовою шкірою і нездоровим рум'янцем 27-річним революціонером соціал-демократом, що захоплювався марксизмом, одним із організаторів I з'їзду РСДРП, засновником політичних гуртків у Києві та Мінську, котрий захоплювався поезією, білорусом Сергієм Костянтиновичем Мержинським (1870-1901). Київський університет він так і не закінчив, тож, як і численні російські інтелігенти, все життя заробляв на хліб щоденний приватними уроками. Леся – жінка Ломикамінь втілювала собою волю і мудрість, талант і щирість і, попри хворобу, бажала жити яскравим і повноцінним життям. Сергій Мержинський - це рідкісна, чудова особистість, смілива, незалежна, красива тілом і душею, яка повністю присвятила себе революційній боротьбі, лицар не казковий, а справжній, сучасний, про якого Леся мріяла ще в дитинстві [7]. «Типовий російський інтелігент (він не закінчив університету і все життя поневірявся по приватних уроках, як і численні російські інтелігенти), з тонким скорботним лицем, він був великим другом молоді і справляв чаруюче враження. І зовнішність його підкупала: прекрасний, тонкий, обрамований чорною бородою профіль, з блідим матовим, що часто палало нездоровим рум'янцем, лицем, з чорною хвилястою шевелюрою», - залишили про С. Мержинського спогади сучасники [11]. Цей надзвичайно привабливий чоловік справляв неабияке враження на сучасників: «Він подобався без винятку всім, хто тільки його знав. Делікатний, рівний у спілкуванні з людьми, м'який, щирий, правдивий, він надзвичайно привертав до себе увагу. В ньому гармонійно поєднувалися фізична й духовна краса, і в цій гармонії був секрет його привабливості» [7]. Так, полум'яна поетеса Леся Українка побачила у молодому чоловікові,

одержимому служінню народу, вогнів «зненацька проміння ясне», які запалювали «люди робочі» [7]. Молодих людей поєднала висока духовність, прагнення віддати себе до останку справі визволення народу та... хвороби, які кожен із них долав самотужки. Лесю мучив туберкульоз кісток, Мержинського – сухоти. «Мій новий знайомий панич Мержинський (направлений до мене Тучапським)», – уперше Леся згадала про С.Мержинського в листі до матері від 21 липня 1897 р. [2]. Петро Тучапський – київський знайомий Косачів, редактор «Рабочей газеты», видання якої за рішенням місцевих соціал-демократичних груп і петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» мало бути зоорганізоване у Києві. Лесю і Мержинського поєднали спільні погляди на життя, літературу, романтично-піднесене ставлення до революційного обов'язку, людяність, щирість і чесність. Мержинський цікавився творчістю Лесі Українки, високо її цінував, вважав надзвичайно талановитою поетесою. Молоді люди часто зустрічалися. Доволі швидко знайомство справді переросло у велику дружбу, а для Лесі – у глибоке кохання. Гарний, освічений, захоплений революційними ідеями, а також поезією, молодий чоловік не міг не пробудити в молодій дівчині прекрасне почуття кохання [11].

Три роки поспіль Сергій Мержинський приїздив до Косачів на вакації – у Гадяч та Зелений Гай на Полтавщині (липень 1898 р., липень 1899 р., липень 1900 р.). Його подарунки завжди супроводжували її, де б вона не була. Так, він подарував їй репродукцію мадонни Рафаеля, зробивши дарчий напис: «На добрую память о вместе проведенном времени 6 – 9/ II 1900 г. С.Мержинский» (за свідченням сестри Ольги, Леся Українка з цією картиною не розлучатиметься, завжди матиме її при собі); відвідавши Київ, він подарував Лесі перший том зібрання творів Генріха Гейне німецькою мовою, підписавши: «Панне Лесе в знак дружеской приязни 8.V.1900 г. Сер. Мержинский». Леся також неодноразово була у білоруського друга в Мінську (у 6-9 лютого й між 5-9 березня 1900 р, потім у 2-22 вересня 1900 р. й востаннє – від 7 січня до 5 чи 6 березня 1901 р.) [1, с. 370-371]. Усю бурхливість власних почуттів до смертельно хворого коханого Леся виразить у 8 рядках: «Все, все покинуть, до тебе поинуть, / Мій ти єдиний, мій зламаний квіте! / Все, все покинуть, з тобою загинуть, / То було б щастя, мій згублений світе! / Стать над тобою і кликнуть до бою / Злую мару, що тебе забирає, / Взять тебе в бою чи

вмерти з тобою, / З нами хай щастя і горе вмирає» (16 листопада 1900 р.). А ще у ліричній сповіді від 7.11.1900: «Твої листи завше пахнуть трояндами, що в'януть, ти, моя бідна, пожухла квітко! Легкий, тонкий аромат — ніби нагадування про якусь любу, проминувшу мрію. І ніщо тепер так не ранить моє серце, як ці пахощі; тонко, легко, але невідступно, невгамовно нагадують вони мені про те, про що віщим голосом говорить моє серце і чому вірити я не хочу, не можу. Мій друже, любий мій друже, створений для мене, чи можливо, щоб я жила тепер, коли я знаю вже інше життя? О, я знала ще й друге життя, виповнене якимось різким, пронизаним жалощами і тугою щастям, що спалювало мене, і мучило, і гнало заламувати руки, і битися об землю в дикому прагненні пропасти, щезнути з цього світу, де щастя і горе так божевільно переплелися... А потім і щастя, і горе обірвалися так само раптово, як дитяче ридання, і я побачила тебе. Я бачила тебе і раніше, але не так чітко, але тепер я пішла до тебе всією душею, як заплакане дитя йде в обійми того, хто його жаліє. Це нічого, що ти не обіймав мене ніколи, це нічого, що між нами не було й слова про поцілунки; о, я піду до тебе з найміцніших обіймів, від найсолодших поцілунків! Тільки з тобою я не самотня, тільки з тобою я не на чужині...» [13, с. 257 - 258.].

Але незважаючи на те, що вони проводили багато часу разом уже після Ялти: бачилися в Києві і в Зеленому Гаї, С. Мержинський, судячи з усього, не відповів поетесі взаємністю. Проте, нам, сьогодні, не варто заглиблюватися в почуття молодих людей – вони були такими, якими були. Її кохання – високе і жертвне, її почуття вище ревностів, а тому, знаючи якої втіхою для Сергія є листи від його коханої Віри Крижанівської, вона щиро писатиме їй листи: «Сегодня получили мы, Вера Григорьевна, Ваши письма, читали мы их оба, но отвечать я буду одна, потому что Сергей Константинович не в состоянии уже и диктовать, у него мысль работает с трудом. По ночам и по утрам он бывает то в бреду, то в странном и тяжелом полубредовом, полусознательном состоянии. Сознания достаточно для того, чтобы понимать безнадежность своего положения. Во вторую половину дня мысль его яснее, но все же он очень слаб, и нервы в таком ужасном состоянии, что я даже не хочу предлагать ему заняться перепиской, боюсь припадков, кошмаров и пр. на всю ночь. Да и что может он написать теперь!? Разве то, что говорит мне теперь, но лучше Вам этого не читать, это слишком тяжело. Вашим письмам С[ергей] К[онстантинович] был очень рад... Он

теперь ничьих писем не читает ... но Ваше прочел сам... Я теперь совсем переселилась к С[ергею] К[онстантиновичу] в дом его родных (теток), где он лежит, так он просил.... Я прихожу к нему в комнату несколько раз ночью, а около 6 ч[асов] утра совсем сменяю сиделку ... Когда с ним бывают особенно тяжелые припадки, то я остаюсь с ним одна, иногда бывает при этом его отец... но большей частью я одна, так как тетки его всегда в таких случаях или бегут вон из дому, или прячутся в дальнюю комнату. Я очень рада, что привыкла не бояться больных, а то было бы совсем плохое положение. С[ергей] К[онстантинович] не может теперь сам даже головы поднять сколько-нибудь высоко, кормить его надо, как ребенка, а кроме того, он не может теперь выносить одиночества (должно быть, реакция против одиночества всей жизни!). Я никогда не видала такого упадка сил... это начало конца, говорит доктор», – писала у листі до Віри Крижанівської-Тучапської Леся Українка (1901 р.) [3].

Коли Сергію стало дуже погано, Леся поїхала у Мінськ, у січні 1901 року, доглядати смертельно хворого. Родина відмовляла їй від цієї поїздки. У Мержинського був туберкульоз у стадії загострення, а Леся нещодавно тільки стала почувати себе ліпше. Рідні дуже переживали, що «палиця Коха» знову причепиться до їхньої і так нездорової доньки (так згодом і сталося). Проте її, закохану, ніякі труднощі і небезпеки не могли зупинити. Забувши про свої болі, два з половиною місяці, Леся доглядала за Сергієм. Це був період надзвичайно трагічного напруження. Леся намагалася підбадьорити смертельно хворого Сергія, розв'язка насувалася невблаганно. Надії на одужання вже не було. Він уже не міг підвестися. Говорив мало і лише пошепки. Щодня температура 38-39°. Часто горлом ішла кров. «...Тепер от приїхала та й сиджу, жду, що далі буде. А далі, здається, нічого доброго не буде. Він уже близько півроку не встає з ліжка, кашель, кров, голос втратив зовсім, гарячка безперестанку, сили менш, ніж у дитини... Тим часом я тут уже тиждень і ліпшого нічого не бачу, хіба навпаки...мій друг спить не спить, лежить тихо, а я пишу листи і думаю собі: «Нащо, властиве, їх писати? тільки людям жалю собою завдавати!» Життя моє тут досить трагічне. Я мушу бути найспокійнішою від всіх, хоч я, власне, найменше маю ілюзій, а через те й надії (зо мною лікар був найщирішим)... В сьому правда те, що я не покину його так, як його покинули інші його друзі. Я з ним останусь, поки буде треба...», – писала Леся у листі до Ольги Кобилянської. У ніч на 18 лютого 1901 року, у хвилини одного з

найтяжчих нападів хвороби, коли Сергій забувся у тяжкому сні, Леся Українка в самому апогею пише драму «Одержима», в якій виразить так, як вона її відчувала, асоціативно і неவிгадливо-чесно, істинну суть стосунків своїх і С. Мержинського [10]. Довгий час літературознавці у драмі «Одержима» знаходили, то біблійний фантазмагоризм, то революційний романтизм. У своїй відчайдушній пісні про Христа і Міріам Леся висловила те, як вона свого коханого сприймала всі ці роки [8, с. 123]. 3 березня 1901 року С. Мержинський полишив цей суєтний світ на руках тієї, яка кохала його жертовно і без взаємності. Після похорону Сергія в Лесі сильний нервовий припадок, її мучать думки про самогубство, загострюється істерія та анемія, а також починає горлом іти кров (як іронізуватиме Леся – «новий дарунок щедрої природи»). Лесине жертвне кохання стало джерелом її поетичної творчості, саме любовна туга визначила зрілість творчості Лесі Українки. Так, інтимна лірика Лесі Українки народилася з любовної туги: »Уста говорять:»він навіки згинув!», «Мрія далекая, мрія минулая...». Сергій Мержинський просив, щоб після його смерті, Леся, накривши його лице вуаллю, прикрасила його квітами і щоб ніхто не бачив його таким, яким його бачила тільки Леся. І, мабуть, у Лесиній душі, спогад про це прохання викликав надзвичайно зворушливу поезію «Квіток, квіток, як можна більше квітів...» [2, с. 78-83].

Ганна Барвінок і Леся Українка – жінки жертвовного кохання, яке виявило Величність їхніх Душ, Високість їхнього Духу. Жертвоність Кохання «Української Біатріче» і «Доньки Прометея» возвеличує і нині духовний світ українців, слугуючи прикладом справжніх почуттів, відданість яким творить вічні ідеали Щирості Добра Душі.

Література

1. Диба А. Катарсис:в горнилі апогею болю, або Леся Українка: до історії тексту й контексту / «Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в українській та світовій історії». Науковий збірник. Вип. 65. Ковель, 2018. 624 с.

2. Диба А. «Він був другом її ідей...» (Леся Українка і С.К.Мержинський) // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 1. С. 78-83.

3. Кохання у житті Лесі Українки / Режим доступу: http://zaikinatanja.blogspot.com/p/blog-page_10.html.

4. Ландсбергіс В. Любов коня Домінікаса: повість / В. Ландсбергіс; пер. з лит. Д. Чередниченка; худож. Н. Дойчева-Бут. – К.: Грані – Т, 2011. 104 с.

5. Лисак В. Виховна концепція родини в житті та творчості Ганни Барвінок / Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор В. В. Серeda. Львів: ЛьвДУВС, 2014. Вип. 2. 292 с.
6. Назаренко М. «Крім Кобзаря». Ганна Барвінок (1828–1911) / Режим доступу: <https://kyivdaily.com.ua/ganna-barvinok/>.
7. Панченко В. «Я бачила кохання й молодощі» (Леся Українка) / Режим доступу: <http://svitlytsia.crimea.ua>
8. Павлінчук Т. Іпостасі головного героя у драмі Лесі Українки «Одержима» / Вісник Житомирського педагогічного університету. – Випуск. 7. 2001. 132 с.
9. Рудяченко О. «Ганна Барвінок: Як мені не збожеволіть! Життя та кохання дружини Куліша» / Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2486467-ganna-barvinok-ak-meni-ne-zbozevolit-zitta-ta-kohanna-druzini-kulisa.html>
10. Рудяченко О. «Леся Українка. Порятуй мене від самої себе» / <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3063075-lesa-ukrainka-poratuuj-mene-vid-samoi-sebe.html>
11. Рябцева Л. «Леся Українка і Сергій Мержинський» / Режим доступу: <http://vuam.org.ua/uk/704>
12. Спомини про знаємність Куліша з домом Білозерських (Ганни Барвінок). Ганна Барвінок. / Ганна Барвінок. Збірник творів до 170-річчя від дня народження. Загальна редакція професора Василя Шендеровського, упорядкування Володимира Яцюка. – Київ: «Рада», 2001. 556 с. С. 249.
13. Українка Леся. Зібрання творів у 12 тт. К. : Наукова думка, 1975 р., т.1, с. 257 – 258.
14. Українська хата. 1911. № 5/6. С. 306.

УДК УДК 821.161.2.09

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ЯК АПОЛОГЕТКА ХРИСТИЯНСТВА

Юрій Мартинюк,

*ліценціат богослов'я, докторант з морального богослов'я
(біоетика) кафедри богослов'я Українського католицького
університету (м. Львів, Україна)*

В статті розглянуто значення християнської тематики у драматичних творах Лесі Українки та її епістолярній спадщині. Запропоновано методологічний підхід трактування її творчості в ключі апологетики християнства. Виокремлено основні біографічні

етапи та тематичні напрямки становлення письменниці як апологета християнства.

Ключові слова: християнство, мучеництво, апологетика, віра.

The article deals with the importance of Christian issues in the dramatic works of Lesya Ukrainka and her epistolary heritage. The methodological approach of interpretation of her writings in the key of apologetics of Christianity is offered. The main biographical stages and thematic directions of the writer's formation as an apologist of Christianity are singled out.

Keywords: Christianity, martyrdom, apologetics, faith.

В одній з розмов із О. Забужко про Лесю Українку і її творчий доробок на християнську тематику патріарх УГКЦ Святослав Шевчук називає її «апологетом християнства – не як системи віроучительної, але як живого богоспівкування» [18, с. 25]. Незаперечним фактом є те, що християнська і біблійна тематика була для Лесі Українки однією з найбільш затребуваних та ключових, адже саме цій темі присвячена велика кількість її творів, серед яких є дев'ять драм: «Одержима», «На полі крові», «В катакомбах», «Руфін і Прісцилла», «Адвокат Мартіан», «Йоганна, жінка Хусова», «У пущі» і ін.

В літературознавчих дослідженнях ще до тепер можна зустріти домінуючу в радянський час думку про атеїстичний світогляд та відповідний характер творчості авторки «Одержимої» та «Адвоката Мартіана». «Ставлення Лесі Українки до християнства не було завжди однозначним, не позбавлене протиріч і сумнівів, але сповнене постійних пошуків істини, що народжувалася у гарячих дискусіях і гострій полеміці митця із власним «Я» аналітика, а інколи й у неприйнятті уже готових висновків.... Полеміка з окремими християнськими положеннями, що стало основою багатьох художніх концепцій Лесі Українки трактується літературознавцями неоднозначно: як атеїзм, богоборство, ніцшеанство» [1, с. 24].

Проте, із застосуванням різних методологічних підходів в останні десятиліття почали з'являтися діаметрально протилежні погляди та альтернативні способи прочитання творчості Лариси Петрівни Косач. Не є тут винятком і християнська аналітична матриця оцінки творчої спадщини письменниці. Цілком оправданим в цьому контексті є висновок І. Бетко про те, що певним «перебільшенням видається абсолютизація рядом дослідників атеїстичного пафосу творчості Лесі Українки» [2, с. 36]. Представлення її радянською пропагандою

як основоположницю українського марксизму та поборницю християнського і націоналістичного гніту є ідеологічно заангажованою тенденцією, яка вщент руйнується при глибшому аналізі її творчого доробку.

Безперечно, що сама назва статті може викликати неоднозначну реакцію, однак ніхто з літературознавців не зможе заперечити виняткову зацікавленість Лесі Українки в християнській тематиці. Саме тому, метою статті є розглянути вже згадане припущення стосовно апології християнства письменницею, аналізуючи її життя і творчість та дошукуючи аргументів на підтримку чи спростування цього твердження.

Задля формування більш чіткої картини християнського тла світогляду Лесі Українки необхідно максимально виразно змалювати історичну епоху життя письменниці, яка була позначена не лише проголошенням «тріумфу» науки, домінуванням лівих політичних настроїв та пошуками національної ідентичності, але й викриттям їх внутрішніх протиріч. В цю епоху за твердженням Д. Донцова відбувається культивування «релігії розуму». Леся жила в «епоху, що на місце невидимого Бога поставила релігію розуму. На місце абсолютної моралі етику, якої приписи, як математичні формули, доводилися доказами розсудка (...) На місце віри, що рушає горами – сліпе упокорення перед так званим бігом подій» [3, с. 4]. Більш розлого цей історичний відтинок характеризує Є. Сверстюк: «Треба нам ясно усвідомити, що кінець ХІХ ст. – вік соціалістичних і атеїстичних ідей, вік шукань нової істини. І дуже мало хто тоді шукав у старих річищах. І особливо мало хто шукав у ділянці релігії з-посеред поетів нації поневоленої. Тому що шукали нової дороги і активної праці, активної боротьби. А дорога, яка веде від релігії, була цілком заповнена казенними фігурками від офіційної православної церкви. І численна армія казенних служителів переконала народ, що все гаразд, шукати нічого і всякі дороги і шукання виходу неактуальні і неможливі – «опасные мечтания». Так от, Леся Українка жила дуже великою мірою в тій же духовій традиції, і, я б сказав, у своїй духовій одержимості вона ще більша духовна, ніж її сучасники» [16, с. 224 - 225]

Наступним кроком в аналізі ставлення Лесі Українки до християнства є відстеження ключових подій з біографії письменниці, які б могли значно краще сформувати уявлення про місце християнської релігії в її життєвому досвіді. Лариса Косач народилася, росла, здобувала освіту та формувалася як

особистість у великій, традиційній, національно свідомій, культурній, високо освіченій, аристократичній у всіх смислах цього слова родині. Мати Лесі Українки – Ольга Драгоманова (Олена Пчілка) та батько Петро Косач займали високе суспільне становище та належали до заможних верств громади. Саме тому, вони були спроможні забезпечити своїм дітям якісну освіту навіть в домашніх умовах та привити людяність і любов до цінностей і культурної спадщини свого народу. Зростати у національно зорієнтованій атмосфері сприяла близькість Косачів до інших національно свідомих родин Драгоманових, Старицьких та Лисенків.

Виховання в національно-традиційному руслі сприяло формуванню в майбутньої письменниці цілісного погляду на дійсність, радикального неприйняття несправедливості та особливої милосердної чутливості до потреб і страждань знедолених. До життєвих кредо письменниці можна з певністю віднести вислів: «Величніша путь на Голгофу, ніж хід тріумфальний» («Завжди терновий вінець...»), який згодом стане головною ідеєю для триптиху «Що дасть нам силу? (Апокріф)». Безперечно, що всі драматичні події з життя близьких людей не обійшли осторонь Лесину чутливу душу. Саме в ці моменти потрясіння з під пера письменниці з'являються знакові в її житті твори. В 1880р. пише свій перший вірш «Надія», глибоко переживаючи подію арешту та заслання на Сибір своєї тітки Олени Косач. В 1895р. помирає дядько Михайло Драгоманов, в часі відвідин його Лесею. Письменниця власноручно записує під диктування дядька «Про волю віри» та перекладає твір на українську мову. Того ж року з'являється Лесин переклад «Євангелія» Моріса Верна, вірш «Божя іскра» та достатньо радикальні публіцистичні статті «Безпардонний патріотизм», «Релігійний дур на Україні» та «Беседа» – часопис баптистів», в яких порцію критики отримують три гілки християнства греко-католики Галичини, православні і протестанти-баптисти. В 1901р. у Мінську при смертному одрі С. Мержинського з'являється «Одержима».

В свій дитячий і юний вік Леся брала чи не найактивнішу участь з усіх Косачів в народних та релігійних традиціях. Зокрема про це яскраво згадувала сестра Лесі Ольга Косач-Кривинюк. «З переїздом на життя до с. Колодяжного... Леся, як і всі ми, поринула в його народну поліську стихію [...] Наша сім'я жила в дуже близьких стосунках з селянами, всі ми, в тому числі й Леся, може, ще більше, ніж хто, мали між колодяженцями не

лише знайомих, а й приятелів, і товаришок, і товаришів, тому весь їх побут дуже скоро став нам відомим, а далі й рідним [...] Всі колодязненські і навколишніх сіл «сезонні» звичаї, пісні та оповідання, що їх супроводять, як-от щедрівки, весільні, колядки, веснянки, петрівські, купальські, жнив'яні та обжинкові і под., і сила-силенна усього «позасезонного» чи «всесезонного», як пісні, казки, прислів'я і под., - все те знала Леся, всім цікавилася» [10, с. 37].

Доповнити картину ставлення Лесі до звичаїв, традиції і релігії в цілому допоможуть ще окремі факти з її біографії. Після переїзду батька Петра Косача з родиною до Луцька Лариса надзвичайно захоплюється органною музикою та часто відвідує римо-католицький катедральний костел Св. ап. Петра і Павла. В Луцьку її родина оселилась в костельному домі, поблизу католицької катедри [9, с. 35]. Оправдано можна ствердити, що Леся відвідувала саме богослужіння, на котрих, власне, і звучав органний супровід. Загострення її хронічного захворювання, з яким вела свою «тридцятилітню війну», пов'язують з подією Йорданського водохреща у 1881р., під час якого вона опинилась ногами в холодній воді. Очевидно, що й на цьому релігійному дійстві майбутня письменниця не була випадково присутня. Незаперечним фактом є те, що смерть С. Мержинського в 1901р. стала доленосною для її подальшої творчості, котрий був їй більше аніж друг. На думку І. Сюдюкова, незадовго до своєї смерті переконаний соціал-демократ і марксист став християнином, а біля його ліжка – лежало Євангеліє [17]. Вмираючи на руках в Лесі, він подарував репродукцію Сикстинської Мадонни, з якою вона не розлучалась до кінця свого життя. «Не буде перебільшенням ствердити, що від часу знайомства з Мержинським, а особливо після його смерті християнська тематика стає домінантною в творчості Лесі Українки» [7, с. 52]. Більше того, обставини смерті Сергія, покинутого друзями-«однодумцями», змусили її переконатись в штучності філософії соціалізму і марксизму, де розбігалась теорія з практикою, основоположні тексти якого не лише читала в оригіналі, але й перекладала.

Через кілька років, 7 серпня 1907р. у храмі Вознесіння Господнього Лариса Петрівна Косач повінчалась з Климентом Квіткою. Очевидно, що цей важливий крок в житті теж не був випадковим. У своїх «Споминах» Д. Дорошенко пригадує як відбувався похорон Лесі Українки. Згідно бажання покійної похорон не був очолюваний духовенством. Однак, за труною

йшли, як згадує автор, троє священиків: «о. Павло Погоріло, о. Марко Грушевський і ще хтось третій», а «попереду жалібної процесії несено тільки чорний хрест» [4, с. 152]. Очевидно, що навіть побіжний опис похорону зовсім не відповідає традиції поховання атеїста чи безбожника, на якому не були б присутні священики навіть неофіційно.

Суспільно-політична і світоглядна позиція Лесі Українки після 1901 року помітно еволюціонує в напрямок національно-демократичного спектра. Помітно, як зацікавлення християнською тематикою поетеси змінює і сам творчий підхід до її художньої реалізації. До 1900 року у її взаєминах з християнством переважають обробки біблійних оповідей, наративів, переклади на українську мову різного роду християнської літератури. Вже з початку ХХ століття Лариса Петрівна звертається у саму суть християнської доктрини, пережиття і досвід первісної християнської спільноти. Хоча Михайло Драгоманов, який мав незбагненно великий вплив на свою ученицю і племінницю, і спрямовував її в напрямок наукового поступу і просвітництва народу, Леся ж береться за осмислення християнства, його витоків і сучасного становища. «І це був не стільки відхід від драгоманівської програми, як її розвиток у нових умовах» [15]. Українка не йде шляхом «безбожництва», в якому часто звинувачували М. Драгоманова [25], але шляхом духовного поступу та пошуку відповідей на незручні питання. Вона читає твори Е. Ренана, перекладає українською мовою М. Верна та цілі уривки з Біблії. «Оце прочитала *Les Evangles*» і стала на один сантиметр розумніша. Тільки, здається мені, Ренан даремне так нехтує неканонічними євангеліями і всякими апокрифами, се певне його католицьке виховання сьому виною. Чи нема у Вас часом у Софії книги Hilgenfeld'a *Novum Testamentum extra Canonem receptum*? Я була б цікава переглянути її» [20, с. 300-301] – писала до свого дядька поетеса. Як наслідок глибокого зацікавлення християнством, в її творах згодом розвиваються теми віри і свободи вибору, морально-етичних і світоглядних основ релігії тощо.

Задля формування цілісного бачення взаємин Лесі Українки та християнства доцільно згадати про виняткові риси її психологічного портрету, що в свою чергу допоможе зрозуміти хід і розвиток творчої думки. Осердям її християнської тематики є Любов, зустріч любові людської та Любові Божественної, котра може себе пожертвувати і за

ворогів та недругів. Леся сприймала християнство не лише у площині любові до всіх, але й боротьби зі злом, і особливо, якщо це зло затаїлось в клерикальному світі, світі інституційного християнства, незрозумілій для Лесі церкві. Зло любити не можна, а лише викорінювати. Друга риса Лесиної парадигми – це пізнання Істини, правди, найкращою дорогою до якої є любов. Істина в розумінні Лесі – це незручна правда, котра солодкою не буває. Правда буває здебільшого гірка, вона відразу не лікує, до неї треба визріти. Дуже яскраво філософія правди змальована в образі Касандри. Люди ладні слухати те, що хочуть, а Касандра говорила те, що має бути, говорила правду, а не лестила.

Наступною характерною ознакою творчості Лесі є осягнення Ідеалу, задля якого оправдані всі потуги. Одним з прикладів цієї риси є бажання впровадити українську культуру та літературу в європейський, а зрештою і світовий канон. Численні переклади, класичні тематики творів, дослідження світової літературної спадщини демонструє це її внутрішнє прагнення. Лариса Петрівна Косач в своїй особі формує нову матрицю сучасного українського письменника – не лише талановитого умільця з неабияким письменницьким хистом та інтуїцією, але в першу чергу – високо освіченого професіонала. Її твори – це натяк і алюзії, непідготовленому їх важко розуміти. Вони – не декларації, а поштовхи до мислення. Для неї найгіршою ознакою є посередність та недбалість. В листі до М. Драгоманова від 15 березня 1892 року пише: «Що ж до мене, то я тільки генієві можу простити кепсько збудований вірш, та й то не завжди. Українським же поетам слід би на який час заборонити писати національно-патріотичні вірші ... а то тепер вони найбільше надіються на патріотизм своїх читців, а не на власну рифму та розмір» [21, с. 130]. Леся Українка ніколи не нарікала на ворогів за те, що вони є собою, але не могла стерпіти лінивості, млявості, слабодухості і податливості своїх людей, патріотів, земляків і однодумців. Ставила завжди високі вимоги до себе і не ремствувала: «Щоб не плакати, я сміялась».

Працюючи над драмами «Адвокат Мартіан» та «В катакомбах» про переслідування ранніх християн, вона опрацювала цілу бібліотеку на зазначену тему. Агатангел Кримський, якому присвячена драма «В катакомбах», не лише вів інтенсивну консультаційну переписку з нею, але й мусів по кілька разів надсилати Лесі відповідну наукову літературу і дослідження про переслідування ранніх християн. В своїх

мемуарах він згадує: «Леся Українка ґрунтовно вивчала цю велику дисертацію, а потім пише мені: «Це мене не задовольняє, мені потрібні оригінальні документи», а вона знала класичні мови – латинську, грецьку. І писала, що саме їй треба діставати. Я послав їй ще величезну дисертацію Олара «Переслідування християн Римською імперією», написану французькою мовою, - товста книга. Поетеса місяців два читала її і знову пише, що не може «тільки розвідкою обмежитись». Вона замовила ще ряд книжок. Я їй цілу бібліотеку послав. Вона всі ці книжки уважно перечитала. Якби який-небудь приват-доцент стільки прочитав, скільки вона! А вона стільки працювала лише для того, щоб написати дві коротесенькі одноактові драми. Без перебільшення можу сказати, що Леся Українка була справжнім ученим, дослідником [11, с. 504]». Ще задовго до звернення по літературу до А. Кримського, письменниця опрацювала достатньо літератури самотужки, включно з Е. Ренаном та М. Верном.

Очевидно, що Леся не ставила за мету стати виключною апологеткою християнства, але апологеткою української культурної самобутності, національної самостійності ставала свідомо. Поряд з цим стає вона християнською апологеткою українства через глибокий і нетривіальний зміст своїх драм, в яких переплітається свідомість історичної справедливості та відвічної Істини, які не можуть суперечити одна одній. На те вона й обрала цей літературний жанр, який передбачає певну внутрішню напругу, протистояння, конфлікт, колізію, зрештою скандал, щоб читач міг глибше задуматись над змістом і ідеєю твору та усвідомити його актуальність.

Леся Українка була свідомо всіх суспільно-культурних процесів сучасної їй Європи, була свідомо головних філософських і світоглядних тенденцій. Була вона знайома і з філософією Ф. Ніцше, який проголосив «смерть Бога» і народження «надлюдини». Однак, не була ця філософія близька і прийнятна для самої Лесі, адже оправдано «викликає протест своєю відкритою проповіддю людиноненависництва» [14, с. 226]. У своєму листі до О. Кобилянської письменниця застерігає: «Я не поділяю Вашого ніцшеанства, бо сей філософ ніколи не імпував мені яко філософ, його ідеал *Uebermensch*'а, тієї *Blonde Bestie*, якось не чарує мене. Його афоризми справді часом блискучі і гарні, але я не кохаюсь в афоризмах» [19, с. 127]. Ф. Ніцше проголосив своїм опонентом Бога, чого ніколи

не робила Леся Українка. Надлюдина Ніцше насичується безмежною волею до життя, в якій бувають природні потуги. Ніцше протистоїть християнству через те, що воно не возвеличує життя саме по собі. Життя має сенс лише тоді, коли веде до чогось вищого за себе. В Лесиних героїв, зокрема християн, є відсутній страх втратити життя задля свідчення своєї віри. «Улюблені герої Лесі Українки – це християни в справжньому сенсі цього слова, якими вони мусять бути. А мусять вони бути найперш такими, як Месія. Для Ніцше Христос – головний опонент. Для Лесі Українки – ні, її опонент, навіть супротивник – натовп. І не лише християн. У «Руфіні і Прісциллі» цей натовп складається з язичників» [12, с. 24].

В середовищі літературознавців побутує спрощене трактування того, що образи Месії та Міріам з поеми «Одержима» є проекцією постатей Лесі та Мержинського [6, с. 123]. Однак, при глибшому аналізі рис головного героя та спогадів про Сергія виявляються багато невідповідностей. Месія, який хоче дарувати Міріам спокій не дуже відповідає образу ідеального коханого, що просить Лесю писати під диктування любовні листи до іншої жінки. В «Одержимій» представлено Ідеал, Месію з безмежною любов'ю і глибоким відчуттям спорідненості з людиною. В подібнім ключі зображено Ісуса Христа в Ернеста Ренана, якого він називає ідеалістом і символістом, «захоплюється його неймовірними людськими якостями, показує, яким важливим і принципово новим було вчення Ісуса. Братерство, рівність, щира любов до ближнього, послідовне нехтування благами земними заради благ небесних, духовних, внутрішня і зовнішня свобода (...) – ось що приваблює Ренана у проповідях Ісуса і в його способі життя. [...] Образ Ісуса у викладі Ренана входить у свідомість Лесі як ідеал людини» [13, с. 41], з яким вона зрештою співставляє постать свого коханого. У описі Ренана вчення Ісуса Христа не містить рабського духу, проти якого так активно виступає Леся, зокрема в своєму листі до А. Кримського від 9 лютого 1906 року.

Головне завдання, яке ставить перед собою Леся Українка, це не викриття християнства, не винесення вердикту, а пошук і вияснення причин появи неприйнятних і хворобливих наростів в християнстві з метою їх викорінення. Зрештою, для мети викриття вона могла б обрати і якісь інші історичні рамки (Середньовіччя чи початки Реформації), а не час переслідування християн, коли в принципі історичні обставини

є непридатні для викриття, хіба що це робити як деспот Нерон, що безглуздо звинуватив християн у спаленні Риму. Найбільш яскраве протистояння Лесі з інституційною церквою стосуються явища клерикалізму, яке сучасний Святіший Отець Франциск визнає однією з головних небезпек для Церкви. Служіння священнослужителя не може перетворюватися в намагання отримати владу, способу пошуків привілеїв, становища, грошей, стаючи бюрократом від релігії [18, с. 27]. Проти такого бачення речей виступає і Лесья.

На думку Блаженнішого Святослава Шевчука саме в драмі «На полі крові» Лесья Українка в образі Юди максимально яскраво висвітлює проблему сприйняття релігії як суспільно-політичного проекту з метою отримання статусних дивідендів: «все ж таки Юда був одним із учнів Ісуса Христа, - і в Юді я до певної міри відчуваю образ кожного бюрократа від релігії. Це є велика небезпека, зокрема для церковнослужителів – перетворитися на бюрократа від релігії, який буде заробляти на Богові [...] який буде навіть захищати доктрину, буде говорити про невірність чистоті і сповідання тої доктрини тими чи іншими людьми, - але хто він сам є насправді? Він – той учень, який *de facto* не може так далеко йти за Христом. Тому що навіть своє священниче служіння він трактує як суспільний ліфт, а не як служіння» [18, с. 27]. На противагу цьому Лесья Українка змальовує ідеальний образ Учителя, протилежний до очікувань Юди. «А насправді і сам Христос, і той, хто повинен Його наслідувати, тобто діяти так, як Христос, має не владу над кимось – а має завдання служити комусь» [18, с. 27].

Серед християнських тем в творчості Лесі, чи не найбільш головною є тема свідомої мученицької жертви за віру. Максимального розвитку ця тема набирає в драмі «Руфін і Прісцилла», де головний герой римлянин Руфін добровільно і свідомо йде на мучеництво разом з християнами, приймаючи таким чином Хрещення кров'ю. Її улюблені герої – Мартіан, Йоганна, Прісцилла – готові йти на хрест за віру. На особливу увагу заслуговує інший її персонаж – Долорес з «Камінного господаря». Саме її, а не Донну Анну, авторка розцінювала як головну героїню драми. Сила її образу, неначе, відповідає самій Лесі Українці. А Дон Жуанове «Се тільки тінь моя» є свідомим авторським сарказмом, на гачок якого потрапило багато критиків. Лесина Долорес – це особливий тип мучениці, яка перевершує в задумі навіть інших, хто пішов в монастир. Адже вони пішли туди – щоб душу свою врятувати, а Долорес – щоб

скласти в жертву. Можливо інтуїтивно, але в образі Долорес Леся передала ідеал монашества з його відріканням від себе, від багатства, від своєї волі, від замужества. Леся змальовує Долорес як таку, що змогла не стати жертвою Дон Жуана, а принесла себе в жертву свого надлюдського призначення. В останньому листі до О. Кобилянської від 3 травня 1913 року Леся Українка висловлюється про Долорес в наступний спосіб: «Се тип мучениці прирощеної, що все мусить гинути розп'ята на хресті, хоч би мала сама себе на той хрест прибити, коли бракує для того катівських рук [...] але те, що в тих формах [життя] є «камінного», пригнітаючого, позбавляючого волі, не може мати влади над її вільною душею» [23, с. 462].

Є в її драмах присутні і інші важливі теми. «В її християнських творах так багатопланово розглядаються проблеми міжособистісних стосунків та індивідуальної психології в екзистенційних ситуаціях і станах: «віра і невіра», «щире служіння Богові і фанатизм», особистітсь і натовп», «моральне вчення і його соціально-ідеологічна реалізація», «етичний релятивізм і його переростання в онтологічний нігілізм». Можна сказати, що твори Лесі Українки дозволяють осмислити рухому картину зародження, становлення й утвердження християнства як специфічної системи світосприйняття, а пізніше – релігії» [1, с. 23].

В контексті християнства не можливо оминати тему зрадництва, як у площині загально-людських морально-етичних принципів, так і національної зради чи віровідступництва. І знову на чільне місце тут виступає драма «На полі крові», яка поділила думки дослідників. Одні вбачають тут спробу оправдати поведінку зневіреної людини, яка отримала не те, що очікувала, інші – знаходять тут зображення трагедії екзистенційної самотності, тощо. Р. Задеснянський відстоює, що цей твір «Не є жодною спробою, за допомогою насвітлення мотивів злочину, виправдати, чи хоча «пояснити» злочин Юди Іскаріота» [5, с. 88]. У своїй зраді Юда шукає оправдання, ба більше – намагається звинуватити в цьому самого Учителя, який «збаламутив» людей, відриваючи їх від власного дому і праці. Це типова тактика агресора – звинуватити жертву в своїх зlodіяннях. Леся в образі Юди йде ще далі – змальовує глибу онтологічної прірви зрадника, що переходить межі видимого світу. Вершину фальші відображено у поцілунку Юди – він куди гірший за зраду. В зверненні Прочанина описана вся відраза: «Коли ти справді отаке плюгавство / вчинив, то краще

вже тобі мовчати (...) Убий, заріж, / втопи, продай, та хоч без поцілунків». Поцілунок – це декларація цілковитої відданості, інтимної приналежності, та коли він фальшивий – це зрада вже не іншої людини, а самого себе, своєї людяності. Це кульмінація розриву між людиною і її Творцем. І не існує жодної людської влади, щоб винести за це належний вердикт, осуд – каміння до Юди не долітають. Можливо він і радий був понести це покарання для облегшення душі, але йому ще тільки доведеться стати перед Суддею. Леся намагається промовити через цей образ віровідступництва, що для зрадників свого народу жодні улаштування (поцілунки) не зможуть виправдати вчинок як на землі, так і, мабуть, на небі.

Про особливе ставлення Лесі Українки до віри в Бога, християнства, церкви свідчить і стиль її письма. На основі лексико-семантичного аналізу церковно-релігійної лексики *Бог* в прозовій творчості Лесі Українки А. Ковтун робить висновок, що ставлення письменниці до християнства не можна віднести до атеїстичного [8, с. 353]. При аналізі вже драм християнської тематики Г. Гаджилова помічає характерну письменниці особливість: в репліках тих дійових осіб, які негативно ставляться до Ісуса Христа і зневажливо про нього висловлюються, слова *Бог* і *Учитель* Леся пише з малої букви, а в репліках Його послідовників – завжди з великої [18, с. 130]. Цього ж принципу Лариса Петрівна Косач притримується і в епістолярній спадщині. «Письменниця чітко розрізняє такі поняття, як віра в Бога та церква як інститут влади, акцентуючи моральну перспективність першого і суперечливість другого» [1, с. 24].

Чи не єдиний раз за свою творчу кар'єру Леся Українка висловлюється про своє віровизнання в одному з листів до О. Кобилянської, де в контексті критики захоплення подругою спиритизмом пояснює своє ставлення до різного роду вірувань: «Я взагалі давно вже втратила віру в «духів» і спиритичних і всяких інших, добрих і злих, небесних і підземних [...] вірю ж я тільки в одного духа, того, що про нього співав Heine в своїй «Bergidylle» і що йому служили всі найсвітліші душі людські. І з мене тієї віри досить. Той дух може замінити всіх духів, що грають на столиках, бо той дух грає просто на серцях людських і що може, те творить просто, без містифікацій, і створив він найкращі діла людської штуки через своїх обранців. А що створили спиритичні духи, окрім нападів істеричних? «По ділах їх пізнаємо їх», - сказано в Євангелії» [22, с. 324]. Радянська

пропаганда називала цього духа, в якого вірила Леся Українка – духом свободи. Однак, якщо поглянути на вірш Гейне, то з легкістю можна зрозуміти, що там йдеться зовсім про іншого Духа. Свого часу цей вірш був перекладений письменницею на українську мову під назвою «Гірська ідилія». Зі змісту вірша зрозуміло, що там описане лицарське віровизнання у Пресвяту Трійцю – Бога Отця, Сина і Святого Духа, і саме останнього має на увазі Леся у своєму віровизнанні. «А тепер дійшов до літ я, / І читав, і мандрував, / Я в Святого Духа віру / Щирим серденьком прийняв» [24, с. 179]. А ще в одному листі до Ольги Кобилянської від 24 січня 1903 року Леся називає себе «Ritter von dem heiligen Geist» [23, с. 28], тобто лицарем Святого Духа⁴. Покликання на цитати з Євангелія засвідчують виняткову пошану в письменниці до його авторитету.

Написавши ряд творів на християнську тематику, Леся Українка бажала виконати кілька завдань: розкрити свою натуру, вписати українську літературу в європейський та світовий канон, утвердити українську культурну самобутність, відстояти національну ідентичність та змусити своїх читачів замислитись над вічними цінностями. Оскільки кожен митець в моменти свого натхнення творить свій шедевр культури, то справжня «культура у своїй природі завжди буде духоносна». Справжнє натхнення походить від Духа Святого. Культура – означає культивувати, розвивати людину до цвітіння, а та культура, що цього не робить є культурою смерті – антикультурою. Культура – це середовище життя, його цвітіння та розвитку, а в своїм найвищій ступені свого розвитку відкривається в культ [18, с. 64]. Лесина натура, що органічно поєднувала в собі тягість до античної аристократичності з її вивищенням особистої свободи та до християнської духовності з культом Любові не могла перетерпіти навіть найменшої форми поневолення, пригноблення та підпорядкування. Саме

---

⁴ В розмовах із Святославом Шевчуком Оксана Забужко відстоює думку, що Леся Українка «ідентифікує сама себе як лицаресу Святого Духа» Див.: Українка Леся Апокриф: вибране / Леся Українка. Чотири розмови про Леся Українку / Святослав Шевчук, Оксана Забужко. Київ: Комора, 2020. С. 61. Однак, в листі до О. Кобилянської від 24.01.1903 Леся використовує саме німецький іменник в чоловічому роді «Ritter», себто лицар, а не жіноче «Ritterin» - лицареса, як це є наприклад в книзі Бернарда Брунера «Die Ritterin Johanna: Johanna und Ritter Siegbert». Перекручування на феміністичний лад оригінальних висловлювань перекручує світогляд письменниці та ідеологічно заангажує сприйняття творчості Лесі Українки.

тому вона інтуїтивно по-своєму виступає проти сучасній їй формі церковної організації з підпорядкуванням чужоземним культурним і духовним центрам. «Поєднавши у символічній смерті духовною любов'ю Прісцилу і Руфіна, Леся несвідомо утверджуватиме українське християнство – як відродження культури життя у його високому духовному смислі і значенні – із Сином Людським, із жіночою духовністю...» [6, с. 148].

Порівняння Лесі Українки з християнськими апологетами має свою власну логіку. Християнські апологети – це християнські письменники II-III століття, які першими стали на захист істинності Христової віри перед суспільно-світоглядним несприйняттям греко-римського світу. Вони були першими, хто прийняв на себе могутню хвилю критики і спротиву. Часу на детальне опрацювання догматів в них не було, оскільки багато хто з них засвідчив свою віру мучеництвом, а спосіб обґрунтування теж не завжди був непомильний. Це вже потім, Отцями Церкви з 4 століття і далі були ретельно обґрунтовані правди віри. В Лесі Українки теж не було занадто багато часу, щоб своєю творчою діяльністю цілковито висвітлити своє християнське відчуття Істини. Аналізуючи колосальний обсяг її творчого заангажування та, знаючи всю серйозність, з якою вона підходила до реалізації задумів, складається враження, що вона поспішала зробити і охопити якомога більше матеріалу, щоб розбудити і дати своїм сучасникам поживу для усвідомлення своєї української культурної винятковості та самотності. Будучи свідомою грандіозної християнської спадщини української історії, вона, як і ранньохристиянські апологети присвячує багато уваги біблійній і ранньохристиянській тематиці, щоб оголити нерв розуміння віри в порівнянні із сучасним їй становищем християнства в особі клерикального інституційного православ'я. Як і ранньохристиянським апологетам, Лесі часом в більшій, а часом в меншій мірі це вдається – відчувати і передати в своїх творах і листах істинну християнську правду.

Порубіжжя XIX-го та XX-го століття – це час зародження усвідомлення української ідентичності, це час переходу від українофільства до українськості, від народолюбства до усвідомлення нації. Це час з гострою потребою апологетів її основ – культури і віри. Відчутно, що Леся свідомо приймає на себе цей непосильний виклик і виправдано залишає по собі незгладимий слід формування національної свідомості наступних поколінь. Самій Лесі необхідно було ще дозріти і

пройти цей шлях до зрілого розуміння своєї національної та християнської ідентичності, тому так відчутна різниця смислів в її ранній і пізній творчості, якою вона не лише себе переросла, але й багатьох своїх сучасників, залишивши чіткий дороговказ для наступних поколінь.

Література

1. Антофійчук В. Леся Українка – Наталена Королева: християнська традиція в українській літературі ХХ століття / Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр. Т.2. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. С.20-30.
2. Бетко І. П. Біблія як джерело ідей у творчості Лесі Українки / Слово і час № 3, 1991. С. 28–38.
3. Донцов Д. Поетка українського рісорджімента. Львів: Видавництво Донцових, 1922. 35 с.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле (1901-1914 роки). Вінніпег, Манітоба: Видавнича спілка «Тризуб», 1949. 167 с.
5. Задеснянський Р. Творчість Лесі Українки: Критичні нариси. – Мюнхен: Українська критична думка, 1994. 178 с.
6. Зборовська Н. Моя Леся Українка. Тернопіль: Джура, 2002. 228 с.
7. Качуровський І. Завуальована молитва?.. // Слово і час №12 (1993). С. 48-53.
8. Ковтун А. Традиційне і нетрадиційне в семантиці лексеми Бог (на матеріалі прозової творчості Лесі Українки) // Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр. Т.2. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005р. С. 353-361.
9. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка: хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: Видавнича спілка «Гомін України», 1970. 926 с.
10. Костенко А.І. Спогади про Лесю Українку. Київ: Дніпро, 1971. 482с.
11. Кримський А.Ю. Із спогадів щирого друга// Вибрані твори. Впоряд., підготовка текстів та приміт. Й.Я. Куп'янського. Портр. роботи Г.М. Романова. Київ: «Дніпро», 1965. 660 с.
12. Моклиця М.В. Pro et contra християнства (драматургія Лесі Українки) // Слово і час №6 (2001). С. 21-28.
13. Моклиця М.В. Естетика Лесі Українки (контекст європейського модернізму). Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 242 с.
14. Олійник М.Я. Леся. Київ: Молодь, 1960. 234 с.
15. Романов С.М. Українка Леся [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainka_Lesia (останній перегляд: 27.01.2021).
16. Сверстюк Є. На святі надій: Вибране. Київ: Наша віра, 1999. 781 с.

17. Сюдюков І. «Те, що не вмирає». Леся Українка і Сергій Мержинський / Газета «День» №186 (2001) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/te-shcho-ne-vmiraie-lesya-ukrayinka-i-sergiy-merzhinskiy> (останній перегляд 27.01.2021).

18. Українка Л. Апокриф: вибране / Леся Українка. Чотири розмови про Лесю Українку / Святослав Шевчук, Оксана Забужко. Київ: Комора, 2020. 627 с.

19. Українка Л. Лист до Кобилянської О.Ю. від 20.05.1899 // Листи: 1898-1902 / упорядник і автор приміток Валентина Прокіп (Савчук). Київ: Комора, 2017. 541 с.

20. Українка Л. Лист до М. Драгоманова від 16(28).VIII.1894 // Листи: 1876-1897 / Упорядн. Прокіп (Савчук) В.А., передмова Агеєвої В.П. Київ: Комора, 2016. 512 с.

21. Українка Л. Листи (1876-1897) // Зібрання творів в дванадцяти томах. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 10. 542 с.

22. Українка Л. Листи (1898-1902) // Зібрання творів в дванадцяти томах. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 11. 478 с.

23. Українка Л. Листи (1903-1913) // Зібрання творів в дванадцяти томах. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 12. 696 с.

24. Українка Л. Поеми. Поетичні переклади. // Зібрання творів в дванадцяти томах. Київ: Наукова думка, 1975 р. Т.2. 367 с.

25. Чехович К. Шкідливі думки Михайла Драгоманова // «Український Бескид» (1938р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/12665> (останній перегляд 27.01.2021).

УДК 821.161.2+659.3:94(477)

«ЛЕСЯ УКРАЇНКА ЯК ІДЕАЛ» В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ НАВКОЛО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Кирило Мелекесцев,

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

У статті розглянуті різні підходи до висвітлення Лесі Українки у мережі Інтернет, здебільшого в гумористичних інтернет-мемах. Характерною для такого висвітлення є десакралізація образу поетеси, перетворення її на об'єкт жартів, що може викликати

протест. Визначено, що причини такого ставлення є довготривале введення Лесі Українки саме як образу, ідеалу, а не як людини, в культурний пласт і суспільну свідомість протягом довгих років, починаючи з радянської системи шкільної освіти. Ініціативи Музею Лесі Українки та інших організацій з метою «підхопити» нові тренди вказують на початок адаптації «офіційного» ставлення до образу з метою наближення до «народного». Залучення до створення мемів представників культури, бізнесу, а також користувачів з інших держав ставить питання доцільності захисту образу Лесі Українки в умовах інформаційного протистояння навколо історії та культури України.

Ключові слова: історія України, Інтернет, інформаційна війна, мему, політика пам'яті, українофобія.

The article considers different approaches to covering Lesya Ukrainka on the Internet, mostly in humorous Internet memes. Characteristic of such coverage is the desacralization of poetess's image, turning her into an object of jokes, some of which can provoke indignation. The reasons for such portrayals are determined to be related to the long-term exposure of Lesya Ukrainka as an image, an ideal, and not as a person, to the cultural layer and public consciousness for many years, starting with the Soviet school system. The initiatives of the Lesya Ukrainka Museum and other organizations to join with the new trends indicate a beginning of adaptation of the «official» portrayal in order to get closer to the «popular» one. With the involvement of professional artists, marketers, as well as Internet users from other countries in the creation of memes raises the question of the expediency of protecting Lesya Ukrainka's image in the conditions of information warfare that involves Ukraine's history and culture.

Key words: History of Ukraine, Internet, information warfare, memes, memory politics, Ukrainophobia.

«Все таки, не уважайте мене за ідеал, бо я не варта сього, скажу більше, – ніхто не вартий сього, бо ідеал, се ідея, а не людина». Ці сповнені скромності слова Лесі Українки чітко характеризують її власну позицію щодо перетворення на образ, ідеал, замість особистості. Проте бажання та думки однієї людини нерідко не в змозі зупинити подібної бурному океану «колективної свідомості». Як влучно відмітив Л. Скупейко, протягом історії в українському суспільстві сформувалося особливе, сакральне ставлення стосовно «тріади Шевченко-Франко-Леся Українка як символу українства загалом» [9, с. 18].

Та чи була така сакралізація повністю «природним» процесом суспільного розвитку, чи результатом радянської політики, яка розглядала персоналії з історії України та її культури з позицій відсутності небезпеки для ідеологічної

платформи режиму? Автори ХІХ ст., які не встигли стикнутися власноруч з червоною диктатурою, не мали «класово ворожого» походження були «дозволені» для сприйняття українцями, та ще й представлені у вигляді єдиної нерушимої плеяди. Однак якщо прислухатися до слів Лесі Українки та почати розглядати ці персоналії як людей, а не як образи, то стереотипні уявлення швидко руйнуються. Насправді ж, джерела з родини та оточення поетеси вказує нам, що «творчість Шевченка не стала визначальним чинником у формуванні художнього світогляду Лесі Українки» [9, с. 18]. Дійсно, «у всякого своя доля і свій шлях широкий»...

Проте «Леся Українка як ідея» збереглася у суспільній свідомості чи не ясніше, ніж сама поетеса, та за умов системи освіти в Радянському Союзі розповсюдилася й поза межами України. І сьогодні з Лесею Українкою молодь знайомиться в першу чергу в школі, де перед ними постає патетичний образ мужності та незламності, при чому образність і символізм персоналії все ще ставиться поперед життєвих уроків Лариси Косач-Квітки як людини. «Саме ім'я Леся Українка – наче символ України,» – читаємо ми в шаблонах учительських планів розробки уроку [8].

На відміну від радянської доби, сучасна молодь має значно більше можливостей для вільного саморозвитку поза межами впливу держави, школи, «класичних» суспільних авторитетів. Це світ Інтернету, з його приманливою «несерйозністю» та «анонімністю», де винахідливість, харизма, гострий гумор ставляться вище за повагу до минулого, традиційності, відчутті наступництва. Таким чином, для вільнодумців з'являється дві альтернативи: повністю відкинути старе та насміятися над ним, або перейняти як «своє» та перетворити на частину нового, осучасненого культурного контексту. І «Леся Українка як образ» також стає предметом культурного діалогу в мережі Інтернет, відділена від авторки як людини. Як «символ України» вона стає предметом злих жартів, кепських інтернет-мемів (за визначенням дослідниці Е. Циховської «меми – це інфо, яка швидко поширюється й популяризується, це мода на певні речі, пропаговані каналами зв'язку, це установки, якими ми керуємося у виборі того чи іншого предмета») [12, с. 153]. Мов, українці і жити не можуть без Лесі Українки, навіть у в'язниці, як кепкують на російських гумористичних сайтах [10]. Проекція історії на сучасність задля «ілюстрації» негативного ставлення до іншого народу чи пояснення претензій є взагалі типовою

характеристикою сучасного інформаційного протистояння: воно не унікальне для українсько-російських відносин, а присутнє й, наприклад, у польсько-українських міжетнічних взаєминах [6].

Однак і створення «мемів», жартівливих зображень і повідомлень про Лесю Українку характерно не лише для російської аудиторії, де «Лесья є символом України», відповідно – символом «Іншого», над яким можна глузувати. Нав'язування «Лесі-символа» перетворює її і на об'єкт жартів для української молоді, гумор якої може здатися некоректним для старших поколінь. Популярною в україномовному сегменті Інтернету останніми роками стають «меми про українську літературу», де образи, портрети, цитати класиків української літератури, особливо вищезгаданої «тріади», адаптуються під сюжети, близькі для молоді: відеоігри, проблеми в стосунках, важкість підготовки до ЗНО [3]. Контент, тобто акумуляція всіх творінь з певної теми, щодо Лесі Українки на сьогодні не є виключно «народним» творінням, поодинокими публікаціями анонімних користувачів всесвітньої мережі. За продукування інтернет-гумору про класиків української літератури беруться митці, інтернет-активісти і маркетологи. «Не робити з української літератури багатостраждальну епопею, а з письменників – ікони», – так вони представляють свою мотивацію на «Радіо Свобода» [7]. «Так, серед мемів згадуються імена таких великих діячів як Лесья Українка», – дивуються журналісти «Апострофу» жартам про «*Contra spem spero!*» [2].

З огляду на ці тренди до жартів приєднуються і діячі культури та навіть організації. Лесья постає в різних образах: як персонаж у стилістиці японської анімації, в масці жінки-кішки та в українському вбранні на мемах столичного ілюстратора О. Грекова [5]. Музей Лесі Українки здійснив пошук чотирьох різних образів, які показують чотири сторони Лесі Українки як особистості в епоху Інтернет: професійну (для LinkedIn), звичайну буденну (для Facebook), стильну (для Instagram) та пристрасну (для Tinder) [4]. До того Музей презентував у Луцьку виставку «Лесья Українка в політичному плакаті і постері», при цьому показав її не в традиційному образі, до якого звикли, а «з точки зору сучасної молоді». Тому й підібрали роботи молодих українських художників, які є у вільному доступі в Інтернеті, але малознайомі загалом [11]. Тобто, ми бачимо, що й діячі та установи, завданням яких є конкретно збереження пам'яті про поетесу, намагаються орієнтуватися на інтернет-культуру гумористичних мемів, ідентифікуючи це як шлях зближення з молоддю. Задля того, щоб це не отримало вигляд безідейного

копіювання популярної тенденції, Музей Лесі Українки саме й організував роботи авторів, які справді «жили» темою осучаснення образу, презентувавши їх як продовжувачів вже усталеного жанру політичного плакату та карикатури.

До того ж, є і виключно меркантильні підходи до розгляданої теми. Наприклад, маркетологи ПриватБанку використовують образ «нової Лесі», десакралізованої, зі світу інтернет-гумору, задля реклами новітніх акцій щодо депозитів у банку [1]. У цьому прослідковується характерна для культури чи не всіх країн у ХХІ ст. комерціалізація культурного простору, використання знайомих образів, щоб приманити покупця до того чи іншого товару.

Приклади «осучаснення» образу Лесі Українки є як «негативними», так і «позитивними», проте обидві варіації можуть здатися крамольними для поколінь, звиклих до святості персоналій української літератури як ідеалів. З одного боку, діячам, зацікавленим у захисті українського інформаційного простору та зв'язку українства з власною історією варто обережно споглядати за цим сюжетом: разом із «лагідними» жартами у десакралізованому інтернет-гуморі можуть проникати і спроби опошлення, кепкування над «Лесею-як-образом-України», результат якого – байдужість до власної історії та культури. З іншого боку, на прикладі Музею Лесі Українки, ми можемо побачити, що є можливість для спрямування такого образу у позитивне русло. Це, звичайно, є протиріччям зі звичним, святим, недоторканим ідеалом поетеси. Проте, як вважала сама авторка, не варто створювати з людей ідеали – «ніхто не вартий сього, бо ідеал, се ідея, а не людина». Можливо, саме цей урок має засвоїти українство задля перемог як в умовах інформаційного протистояння, так і для подальшого, вільного від забобонів розвитку вільного суспільства.

Література

1. Депозиты в Приватбанке. *ПриватБанк* / *via Internet Wayback Machine*. URL: <https://web.archive.org/web/20200318082705/http://privat-bank.pp.ua/depozity-v-privatbanke>

2. Кобзарю і не снилося: мережу підірвали кумедні меми з українськими поетами та письменниками. *Апостроф*. 25 вересня 2019 р. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/culture/2019-09-25/kobzaryu-i-ne-snilos-set-vzorvali-smeshnye-memy-s-ukrainskimi-poetami-i-pisatelyami/175589>

3. Леся Українка Archive. *Коні в яблуках. Гумор українською*. URL: <https://konivjab.net/tag/леся-українка/>

4. Лесю Українку долучили до відомого челенджу. *News DKS*. 27 січня 2020 р. URL: <http://www.news.dks.ua/index.php/news/zhitomir/37219>
5. Леся Українка на мемах столичного ілюстратора. ФОТО. *Таблоїд Волині*. 25 лютого 2020 р. URL: <https://volyn.tabloyid.com/art/lesia-ukrayinka-na-memah-stolichnogo-iliustratora-foto>
6. Мелекесцев К. І. Polish-Ukrainian relations and the issue of historical grievances in the societies of two countries. *Історичні і політологічні дослідження*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. № 1. С. 270–283.
7. Набока М. Класика без шароварів. Шевченко в мемах та Леся Українка в коміксах (відео). *Радіо Свобода*. 19 квітня 2017 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28439293.html>
8. Розробка уроку на тему: «Її життя – сонячний промінь. За творчістю М. Олійника та Лесі Українки». Реферат. *Освіта.ua* URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14897/>
9. Скупейко Л. Леся Українка і Т. Шевченко: колізії сприйняття. *Слово і час*. 2016. № 12. С. 18–22.
10. Тюрми на Україні. *Пикабу*. 21 вересня 2013 р. URL: https://pikabu.ru/story/tyurmyi_na_ukraine_1571031
11. У Луцьку презентували виставку «Леся Українка у політичному плакаті і постері». *День*. 23 лютого 2016 р. URL: <http://day.kyiv.ua/uk/news/230216-u-lucku-prezentuvaly-vystavku-lesya-ukrayinka-u-politychnomu-plakati-i-posteri>
12. Циховська Е. Інформаційні віруси: картина як інтернет-мем. *Актуальні проблеми іноземної філології. Серія: Лінгвістика та літературознавство: зб. наук. статей*. Бердянськ: БДПУ, 2013. Вип. VIII. Ч. 1. С. 152–158.

УДК 82.09:821.161.2

НЕЗЛАМНІСТЬ ДУХУ, АБО ЛЕСЯ УКРАЇНКА В ТРАКТУВАННІ ДМИТРА ДОНЦОВА

Оксана Микитюк,

кандидатка філологічних наук, доцентка катедри української мови Національного університету «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)

У статті проаналізовано спільність ідеології та ідей Лесі Українки і Дмитра Донцова. На основі творів мислителя показано розуміння величі поетки, віднайдено перифрази-маркери щодо Лесі Українки,

охарактеризовано її як видатну представницю пантеону українських класиків-націєтворців, проаналізовано «вогонь ентузіазму», який запалила Леся Українка в боротьбі за українську державу.

Ключові слова: Дмитро Донцов, Леся Українка, ідея, ідейність, персонomen.

The article analyzes the common ideology and ideas of Lesya Ukrainka and Dmytro Dontsov. Based on the thinker's works, the understanding of the poet's greatness is shown, periphrasis-markers about Lesya Ukrainka are found, she is characterized as an outstanding representative of the pantheon of Ukrainian classics-nation-creators, the «fire of enthusiasm» lit by Lesya Ukrainka in the struggle for the Ukrainian state is analyzed.

Key words: Dmytro Dontsov, Lesya Ukrainka, idea, ideology, personalization (personomen).

Епохальний та непроминальний портрет Лесі Українки, кардинально відмінний від того, що пропагується для широкого загалу, формують твори Д. Донцова. Мислитель змінює оптику сприйняття творів поетки-пророчиці, бо не «Лісова пісня» є її програмовим твором, а драматичні поеми з ідеєю «заграви кривавої», з утвердженням сильних особистостей, які можуть вести за собою маси. В українське політичне життя Леся Українка впровадила мораль активізму та потребу боротьби. Ці думки славетної постаті українського Рисорджименто Д. Донцов підкріпить низкою пояснень щодо необхідності могутньої провідної верстви, яка скеровує націю, формує ідеали честі та невідступно обороняє Вітчизну.

Метою дослідження є відтворити позицію Лесі Українки у творах Д. Донцова. Поставлена мета передбачає розв'язок таких **завдань**:

- охарактеризувати ідеологічну й ідейну єдність Лесі Українки та Д. Донцова,

- проаналізувати велич поетки за творами великого публіциста,

- показати Лесю Українку як чільну представницю пантеону українських класиків, котрі розуміли потребу побудови власної держави.

Д. Донцов переконаний, що течії націоналізму «глибший світоглядний підклад дала, безперечно, у своїх творах Леся Українка» [2, т. 9, с. 233], а максималізм цієї програми виписав у «Заповіті» Т. Шевченко. Леся Українка – це перша представниця «волевого світогляду...з її філософією чину для чину, з відразою до гармонійно-розніженого стаціонарного

світогляду «євнухів і кастратів», з її звеличенням експансії, жорстокости і права сильного» [4, с. 146].

Для Д. Донцова духовість творів Лесі Українки є визначальною, він сам називає її своєю учителькою, відтак неймовірно захоплення викликають перифрази про поетку. Для нього та українців Леся Українка «яскравий смолоскипи нашого минулого», «постать української епохи *Sturm und Drang* («Бурі та натиску»), «людина інтенсивного шукання і впертої думки», «поетка українського Рисорджименто», «маленька жінка з душею скованого Прометей», «велика бунтарка», «поетка-пророчиця», «наша Касандра». Варто наголосити, що М. Зеров вважає односторонньою характеристикою Франкову дефініцію щодо Лесі Українки як «одинокого чоловіка на цілу соборну Україну» та вважає, що сю формулу «треба приймати *cum grano salis*» («з дрібною соли»; перен. з іронією, глузливо (лат.)) [2, т. 10, с. 318].

Одностайність думок та почувань Лесі Українки та Д. Донцова можна пояснити невичерпною любов'ю до своєї нації, непоборною вдачею, готовністю загинути, але не зрадити своїх інтересів. Трибун нації сутність творів поетки визначає так: «Трагізм внесла до нашої літератури Леся Українка, трагізм непохитної волі, непростяючого почування, упертої гордості жовніра, що під наведеною люфю готується до останнього скоку; трагізм нації, поставленої в положення перемогти або згинуть» [2, т. 8, с. 30]. Прикметно, що і Леся Українка, і Д. Донцов силою свого письма випалюють вади українців, породжені рабством: покору, прогинання перед владою, невміння обстоювати власні ідеї. Матеріальне для них – це непримиренний ворог, вони проти «щастя всіх», яке передбачає особисту вигоду, працю в ярмі. «Одержима» Лесі Українки «не приймає науки Месії через те, що він вимагав від неї любити «всіх», дбати про щастя «всіх», тоді як вона любила лиш його, лиш свою велику ідею» [2, т. 8, с. 34].

Д. Донцов неодноразово визнає пророчість слів постаті українського Рисорджименто, бо саме Касандру неперевершена Леся Українка обрала собі за героїню. Мислитель наголошує, що Велика бунтарка шукає «оправу для мечей», їй мариться «меч, политий кров'ю», бо вона передбачає великі зміни в суспільстві, а «нитки інтернаціоналізму й угоди були безконечно чужі світоглядові Лесі Українки» [2, т. 8, с. 32]. Ці думки знаходять відтворення у працях Д. Донцова з його наступальним, безкомпромісовим чином, «який би змів масу українського малоросійства й історичного пристосуванства, який би

вибудував мур національного завзяття супроти вічно зажерливої, вічно загрозливої і вічно антиєвропейської Російської імперії» [1, с. 4]. Тому афоризм поетки «путь на Голготу велична тоді, коли тямить людина, на що й куди вона йде!» такий одностайний, нераз повторюваний, відгук має в творах ідеолога українського націоналізму. І Д. Донцов, і Леся Українка могли критикувати власний час, бо бачили «безсилий гуманітаризм», який руйнував суспільство.

Нерозривність ідей Трибуна нації та поетки ще й в тому, що вони обоє не вибирають легкого шляху для боротьби, вони проти «пасивно-духового», бо світогляд споглядання та пристосування до світу для них чужий. Натомість важлива для Лесі Українки філософія «тути за тим, що повинен зробити», «змагання для змагання», неспокій у постійних поривах до вищого, до досконалого, що є найвищим щастям. Аналогічно в творі «Криза нашої літератури» говорить Д. Донцов, бо «носитися з ідеями пасивної гуманності і безоглядного мрійництва – се небезпечна хвороба» [2, т. 8, с. 84]. За мислителем суспільнотворчою в державі є лише активна меншість.

Леся Українка в публіциста формує ідеологічне ядро українських класиків, до якого також належать Т. Шевченко, І. Франко, О. Теліга. Усі вони проповідують абсолютну неподільну Правду та творять канву його текстів.

Д. Донцов маніфестує погляд Лесі Українки про ворожість Росії для України. Ця стрижнева максима, подана в програмових творах публіциста, має своїм опертям твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та квадриги поетів «Вістника». *«Вони ж, як Франко – в геніальній інтуїції, давали образ диявольської Росії, для багатьох невидимий, і такого ж диявольського соціалізму, чого не бачили і не бачать досі заблукані звеличники «логіки» і «холодного розуму»»* [2, т. 9, с. 63]. Мислитель констатує, що українські класики вчили зложити *«свої голови в боротьбі із силами Нечистого, з московською ордою»* [2, т. 10, с. 300], яка прийшла на наші землі, грабувала та винищувала споконвічне корінне населення, а методи геноциду, терору та репресій стали суттю московита.

Твори Д. Донцова привносять ще одну світоглядovu близькість Лесі Українки, Т. Шевченка та І. Франка – це те, що всі вони були в конфлікті зі своїм оточенням. Великий Каменярь картав своїх земляків за «брак правдивих характерів», за «егоїзм і дволичність»; Леся Українка в листі до І. Франка писала, що поети мусять *«гукати на майданах і проріцати, аки*

одержимі» [2, т. 8, с. 209]. Аргументи класиків, які подає Д. Донцов, утверджують виняткову духовість нашого народу, яка невідома для світу, та змушують читача усвідомити важливість історичного моменту. Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, як і Трибун нації, впевнені, що люди-раби не здатні на великі вчинки. Мислитель цитує Великого Кобзаря, бо його земляки – це «рабами з кокардою на лобі», «сміття», «грязь», «свинопаси». Леся Українка зневажає своїх земляків, в яких серце «мохом поросло», та маємо І. Франка з його критикою, що він «не кохав Руси» за її слабосилість, кволість, невміння боротися. Їх усіх великий публіцист називає «яскравими смолоскипами нашого минулого».

Трибун нації спостеріг, що Леся Українка для сучасників залишилася дивно невідомою, та описує її незвичайний темперамент. Зіставляючи нашу українську постать епохи «Бурі і натиску» з М. Башкирцевою, Т. Шевченком, І. Франком, він пише, що їх об'єднувала, «*гризла й поривала вгору **туга за героїчним***» [2, т. 9, с. 294]. Оця незнищенність української традиції, віри в перемогу і була провідною темою для мислителя та тих величних українських діячів, ідеї яких він пояснює.

Особливо щемливо Д. Донцов виводить неординарні персоніфікації Лесі Українки та О. Теліги, які сформувалися всупереч своєму пасивному оточенню, та мають в творчості християнські елементи й містику старого Києва. Він називає їх «поетки-пророчиці, наші Касандри». Мислитель показує, як О. Теліга сміялася з тих, які не доросли до авторки «Одержимої», ганьбила інтелігентів, «які не розуміли цілої величі Шевченка, Лесі Українки, не могли позбутися своєї лакейської психіки» [2, т. 8, с. 209].

Д. Донцов зображає спільні риси характеру Лесі Українки та О. Теліги. Показовою є їхня принциповість, бо вони за збереження власної та національної гідності, вони безкопромисові проти зла, проти контактовців, себто тих, хто служить владі. Таких О. Теліга називає «партачі життя», для Лесі Українки – це «лицарі абсурду», «хитрі лакеї». Поетки мають погорду до людей, котрі не вміють сказати «Ні», що збігається з ідеологічними стрижнями Д. Донцова, який завжди проти яловості, літєвості, пристосуванства, розмитості й відносності у всьому, себто проти такого утверджованого тепер принципу релятивізму.

Ще одна подібність поеток, за Д. Донцовим, це те, що і О. Теліга, і Леся Українка мають мілітарний дух. «У Теліги

рвуться пальці – вхопити зброю, у Лесі «рука стискає невидиму зброю» [2, т. 8, с. 219], обоє хочуть *«розірвати сірий туман громами і блискавками, весняною бурею»* [2, т. 8, с. 219], Україна для них є чужиною, бо це край, «згвалчений чужинцем фізично і морально», а справжня, українська Україна має воскреснути з могил. Так само пише Д. Донцов, бо лише повернення до національних традицій, пошанування ідеалів предків, уславлення величі руських князів та запорізьких гетьманів дозволить українцям відновити національну гордість.

Лєся Українка протестує проти занепадницької філософії, проти раю для слабких, а людей, що прославляють лише відпочинок, а не справедливість, вона, як і І. Франко, називає «каліками» і «паралітиками». Це однозвучне і зі Шевченковими «свинопасами», і з максимою Трибуна нації «щастя – це бути сильним» [3, с. 136].

Д. Донцов повернув призму подачі й поетки-пророчиці, й інших письменників у русло неспинної боротьби проти одвічних ворогів. Великий публіцист спростував ідею інтелігенції, для якої «Котляревський був ... віршун-смішак і автор «Наталки Полтавки», Шевченко – тим, який проливав сльози над «недолею кріпаків», а Лєся Українка – такою ж далекою й незрозумілою землякам, як й Касандра – троянцям» [2, т. 9, с. 211]. У ЛНВ, який став інформаційною трибуною, мислитель відтворив націєтворчу ідеологію Т. Шевченка, Лєсі Українки, В. Стефаника, М. Черемшини, він показав для сучасного здеморалізованого світу непороминальні набутки українських класиків, у висліді створив плеяду письменників-державотворців.

Прикметно, що Д. Донцов простежує в майстрів слова пожежу та заграву й об'єнує їхню творчість символом вогню, що має очищувальну силу. Приміром, Лєся Українка безнастанно говорить про племінь пожежі, О. Теліга відчуває стихію вогню, що її оточує, «одблиск пожежі», яка віщує лихо та розсуває «темряву ночі», а Т. Шевченко та Лєся Українка «запалювали вогонь ентузіазму». В іншому тексті мислителя І. Франко, Т. Шевченко, поети-«вістниківці», Лєся Українка, О. Теліга ведуть свій народ до боротьби, ба мають «ту іскру вогню». Навіть щодо смерті Лєсі Українки Д. Донцов має свою візію, бо поетка-пророчиця померла не від сухот, а «від того внутрішнього вогню, що гонив її до чину, тоді ще нездійсненого» [2, т. 8, с. 46], а *«віщий дух ще в темну ніч перед пробудженням народу вказував йому страшну й величну путь безумства і слави»* [2, т. 8, с. 47]. Ідеолог українського націоналізму, як і Лєся Українка, як і

Т. Шевченко, бачать майбутнє за запорізьким лицарем, який виведе націю на дорогу самостійності.

Отже, спільність ідеологій й ідей Лесі Українки та Д. Донцова, велич поетки в творах мислителя, чільна присутність Лесі Українки серед українських класиків, які словом-зброєю боролися за існування власної держави, – це ті напрямні, які є засадничими в творах Д. Донцова.

Література

1. Баган О. За нову українську людину. *Донцов Д. Вибрані твори: у 10 т. Т. 3. Ідеологічна есеїстика (1922-1932 рр.)* : Відродження, 2012. С 3–11.
2. Донцов Д. Вибрані твори: у 10 т. Т. 1 – Т. 10. / Упоряд., післям., комент. О. Баган. Дрогобич : Відродження, 2011–2016.
3. Донцов Д. Дух нашої давнини. Львів–Київ : Накладом Юрія Криворучка, 2011. 160 с
4. Донцов Д. Націоналізм. Вінниця : ДП «ДКФ», 2006. 236 с.

УДК 165.742:316.42(477)

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ТА ТРАДИЦІЇ ГУМАНІЗМУ Й ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Андрій Міносян,

*кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри
суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського
державного університету харчування та торгівлі
(м. Харків, Україна)*

Олексій Варпаєв,

*кандидат філософських наук, професор кафедри суспільних та
гуманітарних дисциплін Харківського державного
університету харчування та торгівлі (м. Харків, Україна)*

Любов Юрченко,

*докторка філософських наук, професорка кафедри суспільних
та гуманітарних дисциплін Харківського державного
університету харчування та торгівлі (м. Харків, Україна)*

У статті простежується розвиток традицій гуманізму та загальнолюдських цінностей від часів Київської Русі до наших днів. Особлива увага приділяється формуванню гуманістичного

світогляду українців за козацької доби та під керівництвом царського уряду. Гуманістичні погляди Лесі Українки, її погляди на ідеал людського співіснування та своєрідний екзистенційний гуманізм, що мав велике значення для формування української інтелігенції у XX столітті, містять філософський та культурний потенціал для формування гуманістичної свідомості сучасних людей.

Ключові слова: гуманізм, Леся Українка, екзистенція, культурний потенціал, національна ідея.

The article traces the development of traditions of humanism and universal values from the times of Kiyivska Rus to the present day. Particular attention is paid to the formation of the humanistic worldview of Ukrainians during the Cossack era and under the leadership of the tsarist government. Lesya Ukrainka's humanistic views, her views on the ideal of human coexistence and a kind of existential humanism, which was of great importance for the formation of the Ukrainian intelligentsia in the XX century, contain philosophical and cultural potential for the formation of humanistic consciousness of modern man.

Key words: humanism, Lesya Ukrainka, existentsia, cultural potential, national idea.

Протягом майже всієї історії розвитку людського суспільства докорінні зрушення і перетворення, які відбувалися в ньому, а також будь-які непорозуміння, незгоди чи спірні питання вирішувалися або шляхом насильства, або пошуком взаємоприйнятих рішень, орієнтацією на гуманізм, розуміння загальнолюдської вартості тощо.

Про цінність людини як особистості, її права на свободу, розвиток, щастя, на прояв своїх здібностей говорили Арістотель, Данте, Петрарка, Бердяєв та ін. [3, с. 36]. Видатний український філософ, просвітитель, поет Григорій Сковорода у своїх творах утверджував високі моральні якості людини, вирішуючи проблему її щастя в самопізнанні та праці, яка відповідає природним нахилам особи. Ідеали гуманізму і людяності яскраво відбилися в його словах про те, що «щастя треба шукати всередині нас самих. Розглядівши себе, спізнавши себе самого, ми знайдемо у себе самих душевний спокій і сердешну радість» [2, с. 85].

Гуманістична традиція формувалася багатьма поколіннями на тривалому і суперечливому шляху свого розвитку. Сьогодні, гортаючи сторінки вітчизняної історії, ми звертаємо увагу не тільки на те, що впровадження християнства було найвеличнішою подією стародавньої Русі, а й на те, що «нову віру густо полито кров'ю українського народу, що боронив батьківську віру». «Вогнем і мечем»

запроваджувалася нова віра, як стверджує у своїй праці «Хрещення українського народу» відомий політичний і церковний діяч І.Огієнко [10, 119], і про це також не слід забувати.

Гуманістичні традиції, закладені у культурі Давньої Русі, продовжувалися у часи козацтва. Саме козацтво стає каталізатором зростаючого національно-визвольного руху в Україні, що став складовою частиною загальноєвропейських соціально-економічних, політичних та культурних зрушень в контексті руйнації феодалізму та народження буржуазної системи.

На думку зарубіжних дослідників, «козацтво започаткувало важливу сторінку нашої історії» [9, с. 79], відіграло значну роль у збереженні українського народу як етнічної спільноти.

Формуванню політичної свідомості, патріотичного піднесення, національної самобутності і окремішності сприяли культурно-побутові традиції, що корінням своїм сягають у глибину століть. Звички і традиції формувалися у постійній боротьбі з ворогами і сприяли набуттю особливих рис українського козацтва, таких, як мужність, хоробрість, відчайдушність, готовність до самопожертвування [13, с. 234].

Козацькій душі були притаманні романтизм, омріяність, поетика, що відзначалось в створенні видатних творів художнього слова, зокрема дум, пісень, козацьких літописів. Серед них були й такі, що здобули освіту в Києво-Могилянській академії і навіть у західноєвропейських університетах [1, с. 17].

Власне, вся історія українського народу являє собою протистояння гуманізму та насильства, що стримувало зростання вітчизняної духовної культури і було дуже серйозною перешкодою на шляху до державної незалежності. Згадаймо хоча б «домашню», як її охрестили історики, війну Виговського з козацькою старшиною, до якої був притягнутий український народ.

Саме він і став жертвою і заручником необачної політики гетьмана, зрештою утримавшого свою владу, але чи не занадто велика ціна (50 тисяч людських жертв) заради порозуміння з опозицією?! Такі свідчення знаходимо у праці І. Крип'якевича «Історія України» [8, с. 190].

Процес переосмислювання історичного минулого передбачає й осудження тієї жахливої різанини, що скоїлась в Україні під час повстання, відомого як «Коліївщина». Драматизм цієї події тим більший, що він мав, так би мовити,

своє продовження. Дещо схоже станеться пізніше, в 1919-1920 рр., коли під час погромів в Україні загинуть 35-50 тис. євреїв, і, на жаль, участь у репресіях візьмуть й війська Директорії (факти зустрічаємо у О. Субтельного [11, с. 317]).

Сьогодні ми маємо можливість говорити про поступове і послідовне знищення української автономії усіма без винятку царськими адміністраціями, посилаючись й на відомих російських істориків (про «кривість» вирішення малоросійського питання неодноразово писали Соловйов, Ключевський та ін.); про свідому експлуатацію людських пороків, таких, як ненависть, заздрість, підозра, які насаджувались серед козацтва та старшини, що відіграло роль роз'єднуючого фактора в національному русі за свободу та незалежність протягом усієї історії Української держави.

Політика царського уряду знищувала ті паростки просвітництва та гуманізму, що були притаманними українському населенню. Французький інженер Гійом Левассер де Боплан (1595-1673), який тривалий час мешкав в Україні, згадував про те, що незалежності української жінки могла позаздрити дворянка будь-якої-європейської країни, бо вона була освіченою, рівною у правах з чоловіком, мала такі ж громадянські права, особисту незалежність та ін. Переписи 1740 і 1748 років ще показували, що в Полтавській і Чернігівській губерніях на 1094 села припадало 860 шкіл. Але вже за піввіку навчання рідною мовою було заборонено. І вже в 1894 році за переписом в Україні на 100 душ налічувалося всього 13 освічених.

Як писав відомий український і російський історик Микола Костомаров, «влияние европейских идей – сочетания государственного единства с единством народности заронило и у нас несправедливую мысль, что поддержка южнорусской народности и развитие южнорусского языка могут быть вредны для государственной цельности» [7, с. 57].

Чимало видатних діячів української культури, мистецтва та літератури спирались у своїй творчості на ідеї гуманізму та відтворювали їх. Однією з яскравих постатей, що втілює розвиток національної ідеї у річищі гуманізму, була Леся Українка (1871-1913), чия постать та творчість були просякнуті ідеями гуманізму та кращої долі власного народу й людства.

Безумовно, погляди Лесі Українки на ідеал людського співіснування та на подальшу долю власного народу ґрунтувалися на попередній гуманістичній традиції українства.

Зародки ідей гуманізму можна побачити й у діячів Києво-Могилянської академії та Григорія Сковороди, відбилися вони й у творчості письменників XIX століття, зокрема у Миколи Гоголя, формувалися в дискусіях та обговореннях з сучасниками, зокрема Ольгою Кобилянською та Іваном Франком, бралася до уваги творча й духовна позиція письменників модернізму на Заході.

Кінець XIX ст. характеризується вивільненням людини, її особистості від нав'язуваних обов'язків сімейного, державного та релігійного характеру. Людина опиняється на перехресті шляхів, де їй самій треба вирішувати свою долю, вибудовувати свій екзистенційний потенціал. Людське «Я» формується багатьма принципами свідомого та несвідомого розвитку особистості, і тут цікаво, який шлях вибирають герої та героїні творів Лесі Українки, щоб змоделювати цілісну особистість, що пориває з традицією та намагається сформувати власні життєві орієнтири.

Безумовно, у творчості Лесі Українки прослідковуються певні етапи та періоди, від юнацького романтизму до більш зрілого погляду на світ, що подекуди формує й деякий песимізм.

Духовність, людяність, ідеї гуманізму як дієві механізми, які можуть врятувати світ та людство, стають наріжним каменем поезії та драматургії письменниці. Сенс людського буття Леся Українка ще з ранніх творів вбачала у гуманістичному ідеалі розвитку людини, яка є особистістю та бореться з існуючими суспільними негараздами, відстоює національні інтереси та національну гідність власного народу.

Людина і природа, людина і праця, самоусвідомлення людини та її вираження у боротьбі за кращі суспільні умови та кращу долю людства стають важливими для формування людини нового типу, яскравим представником якого була й сама Леся Українка.

Нелегкі умови особистого життя поетеси теж сприяли тому, що людяність, духовність була для неї найважливішою складовою особистості, формуючи тип людини, яка втілює ідеали національної самосвідомості та одночасно здійснюється до загальнолюдських ідеалів гуманності. Тут безумовно простежується вплив філософсько-культурологічних ідей Григорія Сковороди та Тараса Шевченка. Ідеї загального гуманізму, за думкою таких дослідників, як О. Забужко, Н. Горбач, Л. Костенко, А. Бичко, Леся Українка збагатила

аналізом відносин еліти, яка розділилася на прогресивну інтелігенцію та владну еліту, та народу і його важкого побуту й буття [1, с. 5-15].

Головні ідеї незалежності й свободи нації, національного відродження та боротьби за нього органічно поєднувалися у Лесі Українки з загальнофілософськими поглядами на світ та його устрій.

Гуманізм як феномен філософської антропології є провідною темою роздумів людства у часи кризи ХХ століття (згадаємо твори М. Метерлінка, «Чарівну гору» Т. Манна та ін.), й тут Леся Українка наближається до філософської позиції екзистенціалізму, пропонуючи свій ідеал «людини-бунтівника», але для якого на першому місці стоять почуття власної Батьківщини, її відродження, заступництво за гноблених та постійна боротьба з існуючим несправедливим станом речей.

Національна свідомість і національна пам'ять стають у творчості Лесі Українки важливими складниками людської особистості, тим корінням, яке плекає паростки гуманізму. Просвітницька та культурна місія, яку інтелігенція повинна виконати перед власним народом, були наслідком існуючого стану речей у Російській імперії, де український народ зазнавав державницьких перепон з боку самовизначення та функціонування національної культури.

Ще один бік гуманістичної позиції Лесі Українки – показ творчого трагізму митця, що було у душі неоромантичних тенденцій часу, однак на перший план все одно висувається тема служіння своєму народові, що можна прослідкувати у творах «Давня казка» та «Лісова пісня». У останній через народно-фольклорні мотиви оспівується утопічно щасливий час, який обернений не тільки у минуле, але й звернений до майбутнього. Духовна краса людини стверджується як її найвища цінність, а зрада ідеалам кохання, боротьби та служіння людям суворо засуджується. Прекрасне у людині належить до вищого світу, робить її Божим творінням, яке повинно жити за ідеалами добра й краси.

Високий гуманістичний ідеал письменника художньо втілює та філософськи обґрунтовує у своїх віршах та драмах, протиставляючи споглядання боротьбі та дії [6, с. 125].

Кризою ідей гуманізму стала перша світова війна та червонобіла трагедія, що зіткнули українців, роздертих поміж кількома країнами, зупинивши цим налагоджений було процес відновлення української державності. Спроба нової влади

виправдати насильство загостренням класової боротьби та революційною мораллю (!) призвела до таких страхів, яких не знало людство. Слід згадати лише про штучний голодомор 1932-1933 рр. або винищення селянства під час колективізації, щоб зрозуміти неможливість будь-яких політичних формул та лозунгів, які руйнують принципи рівності, свободи, справедливості як норми взаємин між людьми.

Й нині відродження нації, побудова нової держави не повинні виходити за межі конструктивних відношень між людьми. Ми повинні зберегти цивілізований підхід, тобто усунення системи поглядів і «цінностей» соціалістичного минулого не повинно супроводжуватись новою «міфологізацією», нехтуванням надбань попередніх поколінь.

Ось чому, створюючи сьогодні нові концепції буття та розвитку нації, відмовляючись від ідеологічних кліше, «нормативів» та чорно-білого мислення, від доктрин, що виправдовують і абсолютизують насильство як метод здійснення суспільних перетворень, слід уважніше придивитися до ідейної спадщини видатних митців українського народу, зберегти тисячолітні традиції під ознакою гуманізму, розуму й людяності. Яскравим прикладом такого гуманізму є життя й творчість Лесі Українки, оригінальним внеском якої до скарбниці національної культури стала концепція людини, що поєднує загальнолюдський гуманізм з повсякденною боротьбою духу як за власний духовний розвиток, так і за ідеї національного відродження.

Література

1. Апанович О.М. Розповіді про запорозьких козаків. Київ : Дніпро, 1991. 333 с.
2. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. Харків : Основа, 1991. 256 с.
3. Бердяев Н.А. О назначении человека. Киев : Амрита, 2019. 460 с.
4. Бичко А.К. Леся Українка. Світоглядно-філософський погляд. Київ : Укр. Центр духов. культури, 2000. 185 с.
5. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ : Т-во «Знання» України, 1991. 240 с.
6. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Факт, 2007. 640 с.
7. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. Киев : Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1989. 734 с.

8. Крип'якевич І.П. Історія України. Львів : Світ, 1990. 519 с.
9. Мірошніченко В. Запорізьке козацтво в англomовній періодиці та історіографії / Київська старовина, № 3, 1992, с. 79-81.
10. Огієнко І. Хрещення українського народу // Віра й культура. 1982. № 4. с. 13-56
11. Субтельний О. Україна. Історія. Київ : Либідь, 1991. 509 с.
12. Черненко А.М. Українська національна ідея. Дніпро : Вид-во ДДУ, 1994. 138 с.
13. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. Львів : Світ, Т. 1., 1990. – 316 с.

УДК 821.161.1.09(045)

ПОСТАТІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ У РЕЦЕПЦІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Олександр Музичко,

*доктор історичних наук, професор кафедри історії України
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
(м. Одеса, Україна)*

Метою нашої розвідки є висвітлення питання про рецепцію Лесею Українкою постатей всесвітньої історії. Це питання слід розглядати як у контексті проблеми історичних поглядів поетки, так і інтелектуальної історії України, особливо історіографічного процесу та просвітницького руху кінця XIX – початку XX ст. Зроблено висновок, що Леся Українка прагнула передусім встановити вплив видатних осіб на долю простолюду і формувала своє ставлення до них крізь призму уявлень інтелектуалів про «народні маси».

Ключові слова: *Леся Українка, історичні погляди, всесвітня історія, біографістика*

The purpose of our investigation is to cover the issue of Lesya Ukrainka's reception of world history figures. This issue should be considered both in the context of the problem of historical views of the poet and the intellectual history of Ukraine, especially the historiographical process and the educational movement of the late nineteenth - early twentieth century. It is concluded that Lesya Ukrainka first of all sought to establish the influence of prominent people on the fate of the common people and formed her attitude to them through the prism of intellectuals' ideas about the «masses of the people».

Key words: *Lesya Ukrainka, historical views, world history, biography.*

Творчість, громадська діяльність, внутрішній світ Лесі Українки завдяки тривалим та ретельним студіям кількох поколінь дослідників вже мають величезний історіографічний доробок. Тому, на нашу думку, перспективним дослідницьким завданням є заглиблення в окремі аспекти діяльності Лесі Українки у певному контексті. Одним з найважливіших завдань сьогодення української науки є осмислення історії України у тісному зв'язку з всесвітньою історією. Витоки реалізації цього завдання сягають Лесіних часів, коли, зокрема, зусиллями М. Грушевського та інших вчених з'являються перші фахові та популярні курси з всесвітньої історії.

Метою розвідки є висвітлення питання про рецепцію Лесею Українкою постатей всесвітньої історії. Це питання слід розглядати як у контексті проблеми історичних поглядів поетки, так і інтелектуальної історії України, особливо історіографічного процесу та просвітницького руху кінця XIX – початку XX ст. На сьогодні історичні погляди Лесі Українки були предметом дослідження низки дослідників, з яких особливо слід відзначити Ю. Багаліку (Кузьменко), та були згадані у загальному контексті складання її біографії [1]. Проте, нам не вдалося виявити публікації, що спеціально розглядали б саме заявлену нами тут тему.

Можна твердити, що з самих витоків української історіографії формувалася традиція вписування вітчизняних постатей у світовий контекст шляхом порівняльних, передусім за допомогою використання зворотів в ренесансному та бароковому стилях. Так, київський автор першої половини XVII ст. Іоанн Домбровський у своєму відомому творі «Дніпрові камені» порівнював княгиню Ольгу не лише з біблійною легендарною Семірамідою, але і з цілком реальною історичною особою Жанни Д'Арк. Вже у козацьку добу, один з видатних авторів козацьких літописів Самійло Величко вклав у уста своєму вигаданому історичному герою С. Зорці порівняння Б. Хмельницького з «могильником» Римської імперії Одоакром. Щодо Лесіної доби, то найпоказовішим є приклад її знайомої, дружини Бориса Грінченка, Марії. Її перу належать популярні праці, зокрема, Авраама Лінкольна [2]. Вочевидь, М. Грінченко цікавила не історія США як «річ у собі», а проекція на історію та сучасність України у світлі Шевченкового «коли ми діждемося Вашнітона з новим і праведним законом?».

Найбільший вплив на історичні зацікавлення та формування відповідних знань Лесі Українки мав її дядько

Михайло Драгоманов, історик-всесвітник за фахом, схильний до широких історіософсько-політологічних узагальнень. Якщо його вплив на формування поглядів поетеси на історію України є очевидним, то його вплив на її уявлення про всесвітню історію є безумовним. За його безпосередньої участі Леся Українка написала свою єдину спеціальну працю на цю тему, короткий, підручковий, виклад історії стародавнього Сходу для своєї молодшої сестри, йому вона присвятила свою поему про Брюса-шотландського. Звичайно, як нефахівець вона спиралась на тогочасну провідну західноєвропейську популярну літературу, здебільшого, французьку, але слід врахувати, що кожна, компілятивна праця і навіть переклад є результатом перероблення у свідомості реципієнта, тим більше наділеного таким образним мисленням як велика поетеса. Дуже важливо, що поетеса мала можливість особисто бачити видатні пам'ятки історії в Єгипті.

Поетеса зазначала, що «як розвивались думки і хист людські, є важніше, ніж історія самих подій, не зв'язаних ніякою думкою». Народницькі та культурницькі погляди Лесі Українки вступали у певну суперечність з традиційним на той час підходом викладу історії крізь призму біографістики, «за царюваннями» і т.п., хоча вона була чудово обізнана з альтернативними поглядами Т. Карлейля. В її нарисі історії стародавніх народів Сходу багато місця приділено історії розвитку релігій, позаісторичних, міфічних, персонажів. Втім, ці персонажі були узагальненими типами людей, що реально існували та умов їх життя. Проте, вочевидь, авторка не могла оминати і згадки про видатних особистостей, що, на наш погляд, саме і роблять історію.

Описуючи давню Індію авторка не згадала, наприклад, про таку цікаву постать як цар Ашока. Перші персонажі історії давнього Сходу, яких є підстави вважати історичними, тобто такими, які реально існували, з'являються в її нарисі про близькосхідних мідійців, відгалуження дуже популярних на зламі XIX – початку XX ст. як дослідницький предмет аріїв/арійців. Вона перелічила за Геродотом легендарних перших царів і більш докладно зупинилась на постаті Кіра. Напевно, згідно принципу позитивізму про «правдиву історію», на відміну від сучасного підручникотворення, Леся Українка аж ніяк не уникала моторошних кривавих згадок, на які така «багата» східна історія. Використовуючи Геродота, який, як відомо, давав скептичні коментарі до легенд, які він наводив, авторка й сама вдавалась до

такого способу коментування, щоправда, «зіткаючи» між собою різних давньогрецьких істориків. Такий підхід суттєво відрізняється від сучасного підручникотворення, адже історіографічний метод, що сприяє критичному аналізу, там теж мало, або й зовсім не використовується.

Іноді скептицизм авторки виглядає надмірним, бо у згаданих Геродотом легендах немає нічого надприродного (наприклад, про Аттіса). Леся Українка охоче і, звичайно, природно для себе як для митця, докладно наводила численні біографічні легенди, що як раз відповідає й сучасним методичним тенденціям. Досить часто авторка вдавалась до моральних оцінок. Так, характеризуючи постать сина Кіра Камбіза, вона зазначила, що таким жорстоким як він могла бути тільки божевільна людина.

Категорії «безумства» та «несправедливості» доволі несподівано виринають і в її описі діяльності найвідомішого і «найблизкішого» українцям перського царя Дарія, бо, мовляв, таким виглядає його відомий скіфський похід. Хоча оцінка внутрішньої політики Дарія загалом прихильна, але авторка зазначала, що струнка організація управління та оподаткування тільки «краще запрягала народи в ярмо». Ця фраза, а також загальна оцінка монархічного ладу, висловлена Лесею Українкою саме в контексті оцінки правління Дарія, чітко вказує на її соціалістичні, ліві, переконання: «Після Дарія перська держава швидко пішла на упадок. Та се й не диво; монархія доти може бути в порядку, поки над нею царює чоловік розумний, енергійний; а як вона попаде в руки неспосібному чоловікові, то в ній мусить лад загубитись; управителі перестають його слухатися, народ повстає і перше чуже завоювання приймається народом, як визволення. Ще ж треба собі уявити всі чвари придворні, що вічно колотилися в царських перських дворах, і котрими цар не раз був більше зайнятий, ніж державними справами. Взагалі царі здавна звикли дивитись на державу, як на свій маєток, тільки що великий, а при такому погляді добра в країні не могло бути» [4, с. 80]. Як показала історія, насправді чвари характеризують і демократичне середовище, а нестабільність може настати і за найдемократичнішого ладу. Безумовно і те, що й за республіканського і за усіх можливих політичних ладів роль особистості є вкрай важливою і часто вирішальною.

Звичайно, наводячи докладний опис давньоєгипетської цивілізації Леся Українка не могла уникнути згадок про

фараонів. Але більш-менш виразно згадані лише постаті Рамсеса II та Рамсеса III. В узагальнюючому описі фараонів та природи їх влади, вона слушно зауважила, що все залежало від здатності кожного фараона втримати владу і особливо за неї трималися ті, хто захопили владу силомиць. При тому, вона транслювала нині застарілий погляд на будівництво пірамід як на рабську повинність. «мучення народу». В описі асирійських царів Саргонидів панує ще більша жорстокість, аніж в перських сюжетах. Проте, Леся Українка втрималася від моралізаторських відступів, а описує це все з хронологічною діловитістю. Згадуючи про вавілонських царів, Л. П. Косач вдалася до узагальнення: «як і всі войовники-царі, Навуходоносор багато будував», хоча, напевно, для дитини, якій призначався цей текст, ця взаємозумовленість мала б бути не зовсім ясною. Жіночі персонажі не залишилися повз увагою авторки. Щоправда, усі вони описані за Геродотом і забарвлені ореолом легендарності. В описі відчувається, що Леся Українка відчувала симпатію до сильних жінок, що могли відстояти себе та помститися за рідних (Томіріс, Нітокріс). Поетичні образи давньоєгипетської та жидівської історій з використанням цілком вигаданих постатей та подій, відбивають її погляди на стосунки царів та їх підданих, висловлені в «Історії».

Зацікавлення подіями західноєвропейської історії відбилися у поетичних та прозових творах Лесі Українки. Власне, тільки один твір присвячений реальній історичній постаті написаний у формі есе, не художнього тексту, що споріднює його з «Історією». Йдеться про невелику статтю про англійського філософа та поета Джона Мільтона, що залишилась лише частиною ширше задуманої праці [3]. Помітно, що авторка хотіла включити постать Д. Мільтона у широкий історичний контекст, задекларувала ідеалізований погляд Д. Мільтона як співця свободи. Але, на жаль, більша частина уривку є прикладом використання біографії як приводу для актуалізації тогочасних проблем несвободи та пошуків виходу.

Українських митців та інтелектуалів загалом завжди приваблювали бездержавні народи, в яких шукали паралелей з українцями. Леся Українка провела такі паралелі у творах про шотландських героїв: Роберта Брюса та Марію Стюарт. Обидві постаті міфологізовані поеткою. У поемі «Роберт Брюс, король шотландський» нею ретрансльований концепт

М.П. Драгоманова та інших представників української лівої думки про «зраду української еліти» власному народові, селянам, що є ідеологізовані та наділені високою ступеню національної та соціальної свідомості [5; 6].

Отже, постаті світової історії сприймалися Лесею Українкою крізь призму її поетичного емоційного світогляду та лівих переконань. На її погляди впливали лівий позитивізм та неоромантизм. Безумовно, тепер, коли історія ХХ – початку ХХІ ст. з усією ясністю продемонструвала крах лівих ідей не можна абсолютизувати відповідні оцінки, навіть зроблені видатними представниками української інтелектуальної еліти. Проте, цінним є вивчення досвіду пізнання такими видатними посталями як Леся Українка всесвітньої історії, бажання вписати українську історію у всесвітній контекст. Наскільки можливо інтегрувати такі предмети як історія України та всесвітня під однією обкладинкою? Чи потрібний натуралізм в описанні насичених кривавими сторінками подіях, що можуть посіяти зерно розчарування людством у найменшому, ніжньому, віці? Яка має бути міра історичної правди і чи взагалі є вона, ця правда? Чи можна досягнути видатні постаті минулого на вузькому, дуже далекому від нас як у часі, так і ментально матеріалі? Усі ці та багато інших питань є вкрай актуальними і зараз і вивчення історичних поглядів не істориків в даному разі є цінним.

Література

1. Багаліка Ю. О. Історичні погляди ЛесіУкраїнки : автореферат дис.... канд. істор наук. К., 2000. 20 с.
2. Загірня М. [Грінченко М.] Абрагам Лінкольн: Оповідання про його життя. Львів, 1901. 50 с.
3. Леся Українка. Джон Мільтон // Зібрання творів у 12 тт. К.: Наукова думка, 1977 р. Т. 8. С 203 – 214.
4. Леся Українка. Стародавня історія східних народів. Катеринослав, 1918 р. 252, 3 с.
5. Леся Українка. Роберт Брюс, король шотландський // Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. К. : Наукова думка, 1975. Т. 2. С. 41 – 53.
6. Шаровольський І. Роберт Брюс, король шотландський // Леся Українка. Твори. Київ, 1927. Т. 3. С. 81 – 89.

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Олег Огірко,

доктор філософії (PhD), доцент кафедри філософії та
педагогіки Львівського національного університету
ветеринарної медицини та біотехнологій імені Степана
Гжицького (м. Львів, Україна)

Розглядаються проблеми духовності та моральності в творчості української поетеси та письменниці Лесі Українки. Вказано на розуміння духовності і моральності в сучасному розвитку української культури.

Ключові слова: *Лесья Українка, духовність, моральність.*

Problems of spirituality and morality in the works of Ukrainian poetess and writer Lesya Ukrainka are considered. The understanding of spirituality and morality in the modern development of Ukrainian culture is pointed out.

Key words: *Lesya Ukrainka, spirituality, morality.*

Аналіз творчого доробку Лесі Українки в духовно-моральному аспекті є актуальним у зв'язку з процесами, що відбуваються в духовному і культурному житті України. Творчість Лесі Українки позначена ідеями духовних та моральних аспектів, а її досягнення є потужним джерелом ідей для українського народу. В творчості поетеси аналізуються проблеми краси, істини, людського буття, мистецтва, особистості й суспільства.

Парадокси минулого століття: Московська церква забороняла твори письменниці «за безбожництво» і не допускала її п'єси на сцену, а радянська влада, навпаки, хвалила її «за атеїзм» і водночас ті самі п'єси не допускала на сцену.

За висловом Блаженнішого Святослава Шевчука, предстоятеля УГКЦ: «Вона (Лесья Українка) жила і писала в контексті все-таки християнського світогляду. Використовуючи образи раннього християнства, вона несла нам свого духа. Вона при допомозі тої образної мови – християнської, ранньохристиянської – формулює свій меседж, своє послання» [1, с. 5].

Розглядаємо духовність як моральну культуру людства, а відродження духовності як повернення до традиційних духовних цінностей народу.

Духовність походить від слова дух. Не можна зараховувати до неї те, що не має посилення на Бога як Особу. Духовність – це релігійна або моральна культура душі, тобто коли людина відповідає за свої вчинки перед собою, ближнім і Богом. Вона проявляється в християн, які постійно розважають над Словом Божим, вшановують його, читають Святе Письмо і реалізують його настанови у житті. Духовність – це приналежність людини до Божественного через віру, надію й любов, це життя людини у святості й досконалості.

Слід зауважити також, що духовність може бути тільки в таких людей, що визнають наявність, не тілесність та безсмертність душі і її залежність від вищої істоти – Господа Бога. Духовність – це пошук Бога у власній душі, це життя з Богом.

Бог сотворив Духа в людині. Він обдаровує кожне утворене вже тіло душею. Душа людини оживляє тіло і ним керує. Тіло є місцем перебування душі. У Святому Письмі сказано, що лише тоді людина стала живою істотою, коли Бог вдихнув у неї душу (Бут. 2, 7). Людина – це єдність духу, душі та тіла (1 Сол. 5, 23). Дух є найглибшою частиною душі, бо він відображає нашу самосвідомість. Дух – це наше власне «Я», через яке ми безпосередньо лучимося з Богом. У душі діє совість, тобто надприродний Божий голос, який закликає людину чинити добро та остерігатися зла.

Замість терміну «душа» говоримо також і «дух». Душею називаємо те, що перебуває у тісній єдності з тілом, а духом – духовні якості людини: розум і волю. У людському тілі є лише одна душа, без якої воно є мертвим. Душа, керуючи тілом, спонукає його до стриманості в бажаннях і діях. На жаль, душею часто оволодівають низькі пристрасті тіла, і людина стає подібною до тварини, що приводить до нещастя.

Людська душа є образом Бога, бо є невидимим духом, подібним до Бога, так само як Бог має розум та волю, і тому є здатною пізнавати і любити добро і красу, а також панувати над видимим світом. Ще довершенишим образом Бога людина стає тоді, коли дотримується Заповідей Божих, є покірною, лагідною і милосердною.

Таким чином, духовна людина та, яка вірить, любить і шукає Бога – джерело добра. Людина – істота духовна, бо народилася від Бога Духа. Як така, вона дозволяє вести себе Духом. Тому кожний християнин є покликаний до духовного життя. Він помазаний Духом Святим і покликаний жити у цьому світі життям духовним, яке означає не лише побожність, але й

сукупність діяння людини в цілому обсязі її життя. Християнин живе в орбіті Духа і св. апостол Павло дуже слушно закликав: «Оскільки ви прийняли Духа, то жийте по Духу».

Термін духовність (з грецької мови – Πνευματικότητα, а в латинській мові – Spiritualitas) виник в сфері релігії, теології, філософії ідеалізму. Є багато різних критеріїв для класифікації духовності. У сучасному Енциклопедичному словникові духовності подано наступні критерії: 1) Етнічно-географічний (наприклад, духовність Сходу, духовність Заходу, українська, російська, польська, німецька, французька, італійська, англійська та ін.) 2) Богословський (наприклад, духовність тринітарна (троїчна), христологічна, пневматологічна, євхаристійна, марійська, літургійна та ін.) 3) Аскетично-практичний, за чеснотами (наприклад, духовність любові, покори, убогства, покаяння, надолуження тощо) 4) Антропологічний чи психологічний (наприклад, духовність інтелектуалістична, спекулятивно-споглядальна, чуттєва, прагматична та ін.) 5) Професійно-становий (наприклад, духовність мирянська, священицька, чернеча, вчительська і т.ін.) 6) Історично-хронологічний (наприклад, древньо-християнська, середньовічна, модерна, барокова, сучасна).

Духовність – необхідна умова досягнення людиною правдивого щастя. Духовність особистості проявляється: у долученні до традиційних духовно-моральних цінностей і народної духовної культури; у постійній праці над моральним вдосконаленням; у прагненні до істини (пор. Ів. 8, 32); у потребі до самопізнання і самореалізації; у необхідності слухати власну совість і зберігати її чистою; у прагненні зберігати мир у власній душі та в суспільстві; у вмінні користуватися своєю свободою і поважати свободу інших людей, бо свобода – це не бажання робити те, що хочеш, а бажання робити тільки те, що веде до добра; у творчості, скромності і здатності стримуватися; у здатності бачити в людях позитивні якості, приймати інших такими, які вони є; у прагненні до добра; у здатності любити і приймати любов [2, с. 68].

Отже, духовність – це стиль релігійного життя, гармонійна дія богословських і моральних чеснот в особі, яка спричиняє гідну відповідь людини дарам Божої благодаті й харизмам Святого Духа та вільною волею йде Божій волі на зустріч, прагнучи щоденно наслідувати Ісуса Христа і Його Матір та й святих Божих угодників. Духовність – це визнання Бога своїм Отцем і Творцем, Учителем і Спасителем, Утішителем і Духом істини.

Духовність – це релігійна або моральна культура душі, тобто коли людина відповідає за свої вчинки перед собою, ближнім і Богом. В залежності від раси, народу, племені і культурного нашарування духовність може бути різною [2, с. 67].

Духовність – це не тільки богословське тлумачення, а також духовна культура, освіта, література, мистецтво. За висловом о. Олександра Меня, духовність – це все те, що відрізняє людину від тварини. Духовна людина завжди готова послужити потребуючому, терплячому, погордженому, скривдженому, убогому. Бог любить бідного не тому, що він бідний, а тому, що несправедливо покривджений. Осердям християнської духовності – є важливість бути, ніж мати.

З допомогою сформованої духовності людина усвідомлює свою гріховність, необхідність покаяння і навернення до Бога. Духовна людина усвідомлює себе як образ і подобу Божу. Духовність – це дотримання і виконання Заповідей Божих, діл милосердя щодо душі і тіла ближніх. Вона проявляється в християн, які постійно розважають над Словом Божим, вшановують його, читають Святе Письмо і реалізують його настанови у житті. Духовність – це життя християнина у молитві та добрих ділах.

Духовною є людина, яка на перше місце у своєму житті ставить Бога, бо знає, що без Бога – ні до порога. До духовних належать люди, які щиро вірять в Бога, тобто беззастережно приймають все те, що Він об'явив у Святому Письмі, а Церква додала до цього. Духовною є людина, яка визнає і шанує Христову Церкву як матір, яка веде нас до Царства Небесного. Нею є людина, яка готова більше давати, аніж брати. Духовною є людина, яка постійно шукає правди, шукає Бога і відкриває Його у світі та в інших людях.

Духовною є людина, яка надмірно не прив'язується до матеріальних благ; намагається бути смиренною, тихою, покірною, лагідною, скромною; йде в житті середньою дорогою, визнаючи свою грішність, внутрішньо оплакуючи свої гріхи, якими зневажаємо Бога і ближніх; прагне жити в милосерді, чистоті серця, в мирі з Богом, ближніми і самим собою; прагне бути голодною і спраглою правди і справедливості, не лякаючись переслідувань, гонінь, зневажань та обмовлянь.

Духовність – це «вертикальний» вимір людського буття, а моральність – це «горизонтальний» вимір буття людини. Розуміємо мораль як норми і правила життя людини з погляду

добра і зла. Мораль – система поглядів, норм, цінностей, що регулюють життєвий шлях і повсякденну поведінку людини.

Мораль – система норм і принципів, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один з одним і суспільством (класом, соціальною групою, державою), спрямовані на регулювання поведінки людей відповідно до понять добра і зла та підтримуються особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою громадської думки.

Мораль має історичний характер, але за всіх часів критерієм моральних норм виступають категорії добра, зла, чесності, порядності, совісті. Вона охоплює майже всі сфери життя – економіку, політику, право та ін. За допомогою моралі узгоджується поведінка особи з інтересами суспільства, долаються суперечності між ними, регулюється міжособистісне спілкування.

Мораль – більше, ніж сукупність фактів, яка підлягає узагальненню. Мораль – не просто те, що є. Вона скоріше те, що повинно бути. Мораль – це сукупність норм поведінки, спілкування, взаємостосунків. Мораль подає орієнтири, які вказують шлях людського удосконалення, це певна форма свідомості, а моральність є втіленням принципів моралі у реальній поведінці людей та стосунків між ними. Мораль – це спосіб думання, вибору, любові, діяння, що спричинює перехід людини від того, ким вона є, до того, ким має стати – досконалою. Християнська мораль наголошує на впокорення людини: «Хто терпен, той спасен» [2, с. 153].

Мораль розвивається на основі відкриття, пізнання, осмислення об'єктивно існуючих норм та обов'язків, заснованих на безвідносних цінностях та гідності людини. Християнська моральність містить етичні вказівки, які стосуються однаково як до одиниць і співвідношень між одиницями, так і суспільних груп, а також цілого суспільства. Вона обіймає індивідуальне і суспільне життя, оцінюване в світлі норм. Остаточне розрізнення між тим, що закономірне і що незакономірне, буде залежати від відповідності (або невідповідності) людських дій з гідністю особи, яка ставить певні неспростовні етичні вимоги. Особова гідність людини є джерелом і правотою обов'язку дії. Вчинок, який гідний людини і їй одночасно належний, носить ознаку моральної доброти. Він має одночасно творчий (формує суспільну моральність) для співдружності характер, як і характер самореалізації діючого суб'єкта (індивідуальна моральність).

Творча спадщина Лесі Українки наповнена духовно-моральними аспектами, такими як принципи моралі й добротворення, які представляють людину як сердечну і щедрю особистість, як учасника боротьби за вищі духовні та людські цінності, за високий гуманістичний ідеал суспільства і людства. У своїх драмах Леся Українка звертає основну увагу на такі негативні риси людини, як егоїзм, егоцентризм, злість, а також на позитивні риси: альтруїзм і доброту. Одухотворена особистість у творах Лесі Українки окреслюється активним борцем за високі принципи моралі, за добро, благо й добротворення людини в ім'я нації, народу й людства взагалі.

Проблему моральності особистості Леся Українка глибоко аналізує, зокрема, на основі образу Юди (драма «На полі крові»). Вона розглядає зраду як внутрішньоруйнівний процес самого зрадника. Прояви відступництва в інших творах розглядаються і як зрада своєї Батьківщини та народу («У пущі», «В катакомбах», «Бояриня»), і як зрада своєї сутності, що призводить людину до морального та фізичного знищення («Лісова пісня», «Камінний господар»).

Християнська духовність у творчості Лесі Українки базувалась на глибоко продуманій світоглядній системі, яка охоплювала філософський, психологічний і моральний аспекти життя людей.

В творах на ранньохристиянські сюжети: «Одержима», «Що дасть нам силу?», «Руфін і Прісцилла», «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова» та «Адвокат Мартіан», а також у драматургічному доробку Леся Українка дотримувалась євангельського тексту, глибоко сприймала і розуміла вчення Христа Господа, як єдиного Спасителя світу і ніколи легковажно, чи зневажливо не висловлювалася ані у творах, ані в листах про Ісуса Христа і Його вчення. Майже половина драматургічної творчості Лесі Українки присвячена християнству та його ролі в облагородженні та духовно-моральному піднесенні людини.

В драматургії Лесі Українки такі християнські поняття як гріх, кара, покаяння використовуються для розкриття найважливіших духовно-моральних цінностей, а саме: любові, віри, надії, свободи, втрата яких приводить до особистих та суспільних трагедій.

Леся Українка щиро вірила в безсмертя душі, пишучи: *«Ні! Я жива, я буду вічно жити, / Я в серці маю те, що не вмирає»*. Життєве кредо Лесі Українки: *«Contra spem spero»* – сміливо творити свій шлях серед будь-яких незгод, не впадати у відчай

під ударами долі: «Так! Я буду крізь сльози сміятись, / Серед лиха співати пісні. / Без надії таки сподіватись. / Буду жити – геть думи сумні!» [3, с. 56].

Завдяки цій дивовижній духовній незламності наш Каменяр Іван Франко назвав Лесю Українку «Трохи чи не самотнім чоловіком на всю нашу сучасну Європу...».

Українська письменниця, поетеса, фольклористка, перекладачка і культурна діячка Лесья Українка була правдивою аристократкою духа, бо не визнавала над собою жодного володаря окрім Господа Бога.

Література

1. Українка Лесья, Забужко Оксана, Шевчук Святослав. Апокриф. Чотири розмови про Лесю Українку. К.: Комора, 2020. 632 с.
2. Огірко Олег. Християнська етика для всіх: Словник християнсько-етичних термінів. Львів-Черкаси: ЛНУВМБ, 2016. 273 с.
3. Українка Лесья. Зібрання творів у 12-ти т. К.: Наукова думка, 1976. Т.1. 446 с.

УДК 821.161.2 – .09(19)

ТВОРЧИСТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК ФАКТ БІОГРАФІЇ

Олена Онуфрієнко,

доцентка, кандидатка філологічних наук, завідувачка кафедри української мови, літератури та культури факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»
(м. Київ, Україна)

У статті порушуються проблеми дослідження і формування наукової біографії митця в ситуації «fin de sècle» в культуротворчому контексті, коли творчість модерного автора стає життєтворчістю, фактом біографії, коли власне життя стає духовним пошуком шляхів впливу мистецтва на реальність національного життя, коли існує взаємопов'язаність особистого життя і творчості з епохою, коли важко визначити, що є первинним у двоєдиному зв'язку: митець, який формується історико-культурним контекстом, епохою, чи епоха, яка формується митцем, що своєю творчістю стверджує нове світовідчуття, інші буття і нові світоглядні засади.

Ключові слова: наукова біографія, біографічний метод, біографіка, модернізм, національна ідентичність, концепти творчості, герменевтика, філософська антропологія, екзистенціалізм, біографічна свідомість епохи.

This article is devoted to the formation of the scientific biography of the artist, in a situation of «fin de siècle» in the culture and creation aspects, when personal life becomes a spiritual search for ways to influence of art on the realities of national life, when the relationship of one's life and work, with epoch exists, when it is difficult to determine what is primary in dual connection: artist, which was formed by the historical and cultural context, by the epoch, or the epoch which was formed by the artist, who asserts a new attitude, other beingness and new worldviews through his creativity.

Keywords: curriculum vitae, biographical method, biography, neoromanticism, modernism, national identity, concepts of creativity, hermeneutics, philosophical anthropology, existentialism, biographical consciousness of era.

Кожен ювілей видатних особистостей відкриває нові грані їх життя і творчості, особливо такої особистості, якою є Леся Українка. Вона виокремлюється в українському мистецькому житті стрімким злетом на вершини Високої Поезії, рішучим розривом з українофільством і побутовізмом та зверненням до нової школи, школи модернізму. Йтиметься про оцінку творчого надбання поетеси, про те, як особистість письменника, плин його життя пов'язані з його творчістю і епохою, в якій він формується. Слушною є думка М. Ігнатенка щодо розбіжностей оцінки творчого надбання Лесі Українки, який пропонує «аби впізнати витoki українського літературно-мистецького життя ХХ ст. слід гаразд би збагнути взаємини між Лесиним інтелектуальним і художнім світом та сучасними їй не просто новаціями, а справжніми революціями в галузі художньої наукової думки на тогочасному Заході» [6].

Розвиток біографіки, як науки, пов'язаний з різними аспектами культури, розвитком науково-інтелектуальних уявлень, з науковою та художньою підсистемами культури. Тут постає певна суперечність між біографією як науковим розробленням, та біографією як художньою літературою, але біографії, створені на межі таких наук, як психологія, історія, культурологія, філософія, літературознавство, дозволяють деяким дослідникам (О. Валевський, Г. Вінокур) виокремлювати біографію, з її специфічними законами дослідження, в окрему галузь гуманітарного знання, адже через

біографічні засади особистості можливо відстежити, як історичні перипетії, не безпосередньо, а опосередковано, через психологічні структури людини реалізуються і постають чи не найголовнішим механізмом історії. В розмірковування про літературу, з біографією входить історична відносність, яка пов'язує літературні явища з такими фактами як родовід, походження, соціальний статус та соціальні зв'язки письменника, його успішне чи неуспішне буття на літературному полі, рівень підтримки або ні, що сприяє з'ясуванню системи оцінювання літератури, виробляє «критерії літературності» (за Якобсоном). Це надає постаті письменника людських рис, він постає особистістю, а не пам'яткою історії.

Вироблення методики наукового вивчення біографії будь-якого письменника сприяє формуванню засад наукової біографії як виду історичного, літературного та біографічного дослідження. Наукова біографія використовує модифікації біографічного методу. Відомо, що цей метод є особливим методом дослідження літератури, коли життєвий досвід письменника, його особистість формують засади його творчості. Зауважимо, що біографічний метод, є способом вивчення літератури, який передбачає занурення у життєвий досвід письменника, і осмислення його особистості, складає у сукупності базові фактори творчості [8, с. 90]. Таким чином, біографічний метод засвідчує зв'язок особистості письменника з його творчістю і, більше того, саме особистість письменника, перипетії його життя впливають на його твори. Тепер особисте життя поетів, письменників можна вважати особливим видом творчості. Окрім того, за герменевтичною теорією Ф. Шлеєрмахера, ідеї і цінності, викладені у творах того чи іншого письменника, стануть зрозумілішими після вивчення їх генези, біографії та мови його творів, фактів відомих із внутрішнього і зовнішнього життя певного автора. Різні підходи до вивчення біографії письменника створили і різні методики досліджень такого типу. Пошуки методики і мови наукової біографії Лесі Українки доцільно проводити у напрямі культурної антропології як сфери пізнання, де увага зосереджена на процесах взаємодії людини і культури, становлення людини як феномена культури [4, с. 28]. Психологічний метод, який теж застосовується для вивчення творчої постаті та її спадщини, розкриває особистість, людину (Ш. Сент-Бев). Не можна оминати у нашому контексті і метод названий історико-психологічним (Г. Брандес), який дозволяє розглядати літературу як єдиний

процес, що залежить від національних, ментальних, історичних особливостей тієї чи іншої країни і сприяє прогресивному розвитку суспільства. Згідно з культурно-історичним методом (І. Тен) дуже важливими є історичні системні наголоси та роль підсвідомого у творчості, на що впливає походження, культурний код, середовище, раса, історичний момент.

Сьогодні виокремився імпресіоністичний метод, який відкидає зовнішні чинники і заглиблюється у внутрішнє «я» письменника і в те, як воно відтворюється у текстах і творах письменника. Підходи до наукової біографії формуються і на засадах біографічного методу, і на засадах філософії, соціології, суспільствознавства, культурології, герменевтики, філософської антропології, психології творчості. Сучасна біографіка різноманітна і багата, але її підходи до постаті автора і його текстів різні, залежно від того, що хоче виявити дослідник. Наукові, фундаментальні дослідження сприяють формуванню історичної біографії, яка трансформувалась у белетристичний жанр (А. Моруа, С. Цвейг, Р. Роланд) та історико-біографічний жанр, який спирається на історико-наукові дослідження. Цікавий напрям сформувався у цьому жанрі, який можна назвати психобіографічним (Л. Левчук). Портретна біографія, визначаючи сенс буття Особистості, суб'єктивна, адже спирається на один факт, епізод, етап, довільний відбір домислів, чуток, смислів, навіть міфів і легенд, на противагу об'єктивності та науковості історичної біографії. На відміну від попередньої, в енциклопедичній біографії у стислому вигляді та хронологічному порядку детально та об'єктивно викладені підтверджені факти життя, діяльності та творчості письменника, поета. І нарешті, літературна або художня біографія, що межує з художньою літературою, може використовувати художній домисел, який спирається на доведені факти (Ю. Тинянов) [9].

Як бачимо, підходи до біографії як жанру різноманітні, і все залежить від того, про яку біографію йдеться. Літературознавець І. Кон вважає, що «біографічний жанр, де пояснення і розуміння стоять поруч, не випадково називають науково-художнім» [переклад наш] [7, с. 267], адже біограф не створює, а відтворює, реконструює біографію того чи іншого письменника і тут без точного, наукового знання не можна обійтись, а чуття виведе досвідченого дослідника на ті особливі орієнтири, які дозволять поєднати підтверджені наукові знання з інтуїтивними і саме такий синтез стане науковою біографією. І, якщо ми беремося за

наукову біографію, треба пам'ятати, що матеріали, на які спирається дослідження, мають бути науково достовірні і виходити із внутрішнього змісту біографії, незважаючи на зовнішні чинники і впливи. Кожний життєпис – це особлива сфера дослідження, що здійснюється особливим підходом до кожної постаті, яка вимагає і спеціального методологічного інструментарію. Так О. Валевський, теоретик біографіки, зазначав «захоплення «науковістю» в біографії без відповідних попередніх методологічних пошуків – це будинок, зведений на піску» [переклад наш] [2, с. 68]. Обираючи особистість для створення біографії, обов'язково потрібно не лише осмислити, а й зануритися в її індивідуальне життя «адже біографія – це особливий тип знання, а саме – знання особистісної індивідуальності» [3, с. 56], а і в той соціально – культурний, історико-культурний контекст, в якому відбувалось її становлення і формування. Тут, зауважує Г. Вінокур, дуже важливо відрізнити факт біографії від факту життя, адже лише тоді історичний факт може стати біографічним, якщо він був пережитий тим, чия біографія реконструюється [3]. О. Валевський зазначає, що, беручи це до уваги, стає зрозумілим, що переживання, відбувається лише тоді, коли відбувається осмислення, позначення, називання себе особистістю у співвіднесеності з певними цінностями культури [2]. Всі окреслені підходи до наукової біографії сприятимуть створенню не опису життєвих фактів, а їх поясненню. Це і становить сутність наукової біографії. Таким чином, вивчаючи і відтворюючи біографію творчої особистості, що належить до певної культури, і яка в концентрованому і неповторному вигляді являє специфіку цієї культури, де злиття воєдино індивідуального та типового у життєтворенні та художній творчості, в історичній конкретності постає в окремих образах. «Така реконструкція – теоретична основа наукового життєпису» [10, с. 64].

Леся Українка завжди виокремлювалася на небосхилі української літератури та культури особливим поглядом на призначення поета, на українську історію, на творчість. Вона випереджала свій час, прозираючи майбутнє, відшукувала у світовій історії такі історичні моделі, які, як вона вважала, відповідають українським реаліям. Вона ніби попереджала, що та, чи інша модель поведінки призведе до певних наслідків, які можуть стати катастрофічними.

Наукова біографія повинна визначити, реконструювати творчу особистість Лесі Українки, як неоромантичного автора

на межі епох і в контексті українського модернізму, пояснити як її неоромантичний модерний світогляд впливав на конструювання власного життя, створював новітні моделі культури. Зауважимо, що відтворення і реконструкція постаті поетеси неможливі без з'ясування всіх аспектів її творчої взаємодії з культурним контекстом, без розуміння становлення людини як феномена культури. Через неоромантичний світогляд, що продукував формування національної окремішності та ідентичності, формувалася і культ життєтворчості, а поетеса свідомо обирає такі естетичні та філософські засади, які підсилюють націотворчі чинники і дозволяють їй стати їх уособленням. Зовсім юною вона обирає псевдонім – Українка, [15 (12) листопада у Львові, у журналі «Зоря» за підписом «Леся Українка» побачила світ поезія юної Лесі «Конвалія»]. Відтоді цей літературний псевдонім став її другим ім'ям. Впродовж життя у побуті, одязі, мові, творчості стверджувала вона свою національну ідентичність і формувала нове обличчя уярмленої нації. Її світоглядні засади сформувалися на обширі світової культури, що дозволяло їй відчувати той момент в українській модерній історії, який настав для української нації, що потребувала інших горизонтів, і яка в контексті новітньої історії не могла лишатися лише селянською. Звідси її протест, навіть бунт проти народовства, побутовізму. Вона усвідомлює, що цю місію має виконати українська інтелігенція, створивши світового рівня культурний контекст і піднявши до нього український народ, що виведе його за межі гречкосійства. Добре обізнана з модерною філософією, на її засадах Леся Українка створює власну модифікацію життєтворчості, поєднавши юнацький протест проти примітивізму у зображенні народного життя відповідно до позитивістських цінностей і починає формування національних чинників. Це виводить поетесу в авангард історично-культурного процесу чим вона і виокремлюється із своєї епохи «потреба [...] побачити, відчувати себе у світі і світ у собі, – пише В. Блок. – Звідси прагнення у мистецтві начебто вирватись за межі безпосередньо споглядального й відчутного почуттєвого світу, щоб висловити його сутність як найоб'єктивнішу і водночас найсуб'єктивнішу даність, що в ідеалі – об'єднані над особистісним прозрінням людського духу» (переклад наш) [1, с. 123]. Леся Українка сповідує свідому життєтворчість, вона бере на себе відповідальність за власне життя і творчість, (за Гайдеггером) власне існування, «буття – у – світі», як певного

«внутрішньо світового суцього», що перебуває під владою долі, дозволяє здійснити «тлумачення людського життя» не звичайним посиленням на факти відомі чи невідомі, а під іншим кутом зору. Українська поетеса, як її називав Д. Донцов «поетка українського рісоржісменту», свідомо постулює новий тип життєтворчості, який спирається на екзистенційні принципи людського буття, що сприяло новітнім духовним пошукам і у творчості, і у житті. Опанувавши модерні філософські, естетичні, етичні концепції Леся Українка вписує їх в український контекст і тим стимулює та продукує розвиток новітньої української літератури. Вся її творчість свідчить про прагнення високого мистецтва, яке «за Гегелем» полягає у потребі людини глибинно і двоєдино засвоїти світ і себе, поєднати об'єктивне та суб'єктивне, індивідуальне та типове. На таких орієнтирах Леся Українка свідомо вимислює і вирисовує себе як Українського поета, що стає Провідником нації. Перед нами національний поет, що з європейським світоглядом і національним чуттям світу вибудовує нову культурну парадигму новітньої нації. Саме тут відбувається творення власного життя за законами мистецької творчості. Лесю Українку визначають поетом перехідної епохи, і її світоглядні обрії доцільно розглядати під кутом такого визначення як «біографічна свідомість епохи», яка поєднує непоєднуване: уярмлена заборонами друкування та написання українською мовою література і вільний політ Лесиної поезії, драматургії, який сприймався «як глас вопіючого в пустелі», але який модернізував і українську культуру, і українську літературу і увів їх в коло європейського контенту. В листах, статтях, поезіях, драматичних етюдах, драмах викладається теорія українського модернізму та його модифікації – неоромантизму, без чого не було б «Молодої музи», епохи, так званого «розстріляного відродження», Нью-Йоркської поетичної школи, шістдесятників. Мабуть, нікому з українських поетів не вдалося, як це вдалося Лесі Українці, захопити сенс тих поривів *ins Blaue*, якими пронизана вся її творчість. У неї ідеал, утопія творять майбутнє, звідси оптимізм та життєствердний дух її творів, там завжди бринить сподівання на перемогу, на силу людського духу, немає пригніченості, приреченості, її творчість не слабосила, тому вона сама набирається наснаги від своєї творчості. Доказом цьому є її праця, в стані загострення тяжкої хвороби, над «Лісовою піснею», яка стала лебединою піснею поетеси. Звичайно, розглядаючи творчість, як елемент

життєтворчості, формування власного буття у світі, не можна не зупинитися на таких концептах як «зрада», «любов», «одержимість», «відданість», «воля» та інші. Леся Українка розглядає їх у різних контекстах і доводить, що зрада своїх поглядів, своїх принципів, обов'язків руйнує людську душу, людську особистість і наслідки цього руйнування позначаються на всій людській спільноті. Вона живе повноцінним життям у своїх творах, стверджує свою громадянську позицію, і самостверджується як творча особистість. М. Євшан підмітив: «Життя українське в її творчості зовсім не дало їй відповідних мотивів та струн, не виховало її думок та поглядів – те все вона здобула собі сама, довгим майже тридцятилітнім трудом. Її творчість – різкий дисонанс з епохою; становище її зовсім відрубне, вона стоїть одинока в нашій літературі і дає нам один твір за другим, твір пересичений високою культурою душі та серця і повний великого, поетичного пориву» [5, с. 32]. Вона виокремлюється своєю геніальністю, своїм життям-подвигом і своєю самотністю (як зазначала Ліна Костенко), своїм потужним духовно-творчим пошуком тих культурних важелів, які зможуть розбудити українське суспільство і вивести його на обшир світового прогресу. Своїми творчими пошуками вона піднімається на рівень створення власної біографії, а її окремішність дозволяє їй злити воедино процеси самотворення і процеси культуротворення. Події її біографії стають культурною формою в історії культури, і тут важко вловити межу між соціумом і особистістю. Власне, перед нами зразок самотворення, самовибудовування біографії на засадах творчості, що дає можливість у науковій біографії віднайти зв'язок культурної форми із становленням та розвитком особистої відрубності від загалу в історії культури. Так формується мікромодель культури, а завдання біографа, який спирається на достовірні факти, декодувати її у контексті конкретної творчої і життєвої біографії. Адже перед нами життєві структури, втілені поетом у творчості, і очевидним є їх двосторонній зв'язок їх взаємозалежність, взаємопереклад. Леся Українка – поет межі століть, коли вимальовувалися нові горизонти свідомості, культури, історії, формувалася нова цивілізація. Не випадковим став такий вибух лесезнавчих студій і на межі ХХ та ХХІ ст. Сьогодні вищий та глибший рівень сучасних студій з філософії, нових відкриттів в культурології, історії уможливорює глибоке осмислення Лесиної біографії із залученням найсучасніших студій з біографіки,

культурології, лесезнавства та інших гуманітарних наук в обширі культурогенезу.

Література

1. Блок В. Потребность в искусстве / Владимир Блок. – М., 1987. – 253 с.
2. Валевский А. Основания биографики / Александр Леонидович Валевский. – К., 1993. – 195 с.
3. Винокур Г.О. Биография и культура / Григорий Осипович Винокур. – М., 1927
4. Воронкова Л., Белик А. Антропология // Культурология. XX век. Энциклопедия. – Т. 1. СПб., 1998. – С. 28-29
5. Євшан М. Критика: Літературознавство; Естетика / Микола Остапович Євшан. – К.: Основи, 1998. – 658 с.
6. Ігнатенко М. Леся, ми і європейська культура XX ст. // Слово і час. – 1995. – № 3. – С. 49-54
7. Кон И. В поисках себя. Личность и ее самосознание. – М., 1984. – 276 с.
8. Литературная Энциклопедия терминов и понятий / под редакцией А.Н. Николюкина. Институт научн. информации по общественным наукам РАН. – М.: НПК «Интелвак», 2001. – С. 90. – 1600 стб.
9. Онуфрієнко О.П. Наукова біографія митця в культуротворчому контексті // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). Випуск 15. – Ужгород. – 2011
10. Рабинович В.Л. Алхимия как феномен средневековой культуры / Владимир Леонидович Рабинович. – М., 1979. – 338 с.

УДК 141.30:811.161.1

ЕПІСТЕМОЛОГІЯ ПАМ'ЯТІ

Павло Содомора,

доктор філософських наук, завідувач кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У сучасній науці існує кілька підходів до класифікації видів пам'яті, з яких найпоширенішим є поділ пам'яті на декларативну і недекларативну. Інші класифікації пам'яті базуються на тривалості: як-от короткочасна пам'ять характеризується певним

обмеженням, оскільки отримує інформацію від ультракороткої пам'яті; довготривала пам'ять, отримуючи інформацію від короткотривалої, не обмежується терміном. Загалом, пам'ять безпосередньо стосується епістемології, тобто процесу вивчення чогось якимись способами, тому тут виникає багато суміжних питань, пов'язаних із співвідношенням нативізму й емпіризму, тобто того, що закладено у нас апіорно і того, що ми здобуваємо у процесі життєдіяльності.

Ключові слова: пам'ять, епістемологія, нативізм, емпіризм.

The modern science possesses several approaches to the classification of modes of memory. The most popular one is the division into declarative and non-declarative. Other types of classification are based on its duration, e.g. short-termed memory is characterized by certain restrictions, as well as it obtains information from ultrashort memory; long-termed memory obtains information from short-termed one, is not time-limited. Generally, memory is linked to epistemology, i.e. to the process of studying by various methods. This is why many questions arises here which are linked to the correlation of nativism and empiricism, or what is inborn in us and what we acquire in the process of activity.

Keywords: memory, epistemology, nativism, empiricism.

Як ми вчимося? Чи є межа у здобуванні знань? Скільки ми можемо вивчити? Такі й подібні питання ставить собі майже кожна людина, яка намагається щось вивчити. До того ж, такі питання цілком не є новими, - вони поставали перед людьми усіх поколінь. Тут не говоримо про визначних вчених, мислителів, чи навіть «філософів» - як ми, подекуди з долею іронії, про них відгукуємося. З такими питаннями стикається кожен, оскільки вирішення залежить від кожної людини зокрема. Не існує універсальних методів, як саме можна вивчити, скажімо, якусь мову - існує лише набір вказівок і рекомендацій, порад і правил, прикладів і заохочень. Всі ці й багато інших моментів важливі - адже мозок не є чимось простим і зрозумілим: тому заохотити його до роботи значно важче, аніж м'язові органи людського тіла. Тому й використовуємо різні методи для того, щоб спонукати розум працювати у правильному напрямку, а пам'ять - затримувати відповідну кількість інформації. Тут кожен вдається до різних способів, покладаючись на ментальні, корпоральні й навіть екстракорпоральні засоби, а найзаповзятіші - до поєднання усіх цих методів разом.

Для процесу пізнання світу - як загалом, так і усвідомлення власної ідентичності у різних планах необхідна пам'ять: адже те, що вже трапалося, не може змінити навіть Бог, як говорить Тома з Аквіну в «Сумі теології» (1, 25, 4) [1,

329], оскільки це підпадає під поняття суперечності. Останнім часом інтерес до поняття пам'яті поживавився з огляду на інтердисциплінарність поняття з огляду на різні види пам'яті. Тому й не виглядає ймовірно можливим випрацювати єдину теорію запам'ятовування: радше, можливо випрацювати різні теорії, які відповідали б різним видам пам'яті. У цьому плані нещодавно з'явилося багато праць [4; 5], які стосуються епістемології пам'яті: ці праці є новим опрацюванням творів Аристотеля, Локка, Гюма щодо так званої «епізодичної» пам'яті.

У сучасній науці існує кілька підходів до класифікації видів пам'яті, з яких найпоширенішим є поділ пам'яті на декларативну і недеklarативну [2]: перша стосується минулого окремої особи і загальних фактів, що можна пригадати загалом; інша стосується того, що неможливо одномоментно пригадати - як-от вміння плавати чи здійснювати якусь іншу професійну діяльність. Докладніший опис цього поділу пропонують дослідники [Michaelian 2017], пристосовуючи перший тип до поняття «знаю, що», а другий - до «знаю, як», долучаючи й Віттгенштайна: адже він стверджує, що пригадування може стосуватися радше роблення чогось (у тому числі й говоріння), а не витягнення певного вмісту [5]. Інші класифікації пам'яті базуються на тривалості: як-от короткочасна пам'ять характеризується певним обмеженням, оскільки отримує інформацію від ультракороткої пам'яті; довготривала пам'ять, отримуючи інформацію від короткотривалої, не обмежується терміном. Також, пропонують підхід, за яким пам'ять поділяють відповідно до дієслова «пам'ятати»: розрізняють пам'ять про речі, властивості, події, факти тощо [6]. Однак, у психології вивчають сотні різних видів пам'яті, окрім описаних.

Зазвичай, говорячи про пам'ять, ми говоримо про так звану епізодичну пам'ять [4]. Ця пам'ять загалом пов'язується із минулими подіями кожної окремої людини: однак, цей вид пам'яті зіставляють із так званим семантичним видом, коли обдумується та чи інша минула подія; а також, потрібно виділяти уяву, дотичну до пам'яті, але це питання отримало досить значну увагу, починаючи із середньовіччя. Епізодична пам'ять також містить епізодичне знання, а вона регулюється із поняттям так званого «правильного переконання», про яке говорить ще Платон у «Меноні»: це «правильне переконання» не є синонімом поняття «знання». Тому розрізнення між успішним і неуспішним запам'ятовуванням вимагає уточнення різниці між власне пам'яттю і випадками так званої «конфабуляції», коли до пам'яті

долучається стороннє уявлення. Питання розрізнення власне пам'яті від надуманих елементів, а також їх співвідношення і взаємного впливу отримало доволі широке висвітлення у працях різних дослідників [9; 5]. Деякі дослідники навіть вказують на епістемологічний ефект неправильної інформації, інкорпорованої у пам'ять [8]. Тут важливим є визначення маркерів пам'яті, тобто тих факторів, які проводять межу між пам'яттю й уявою. Гюм виділяє два таких фактори, стверджуючи, що пам'ять, по-перше, «поважає» впорядкованість, уява - ні, хоча це не завжди справджується; по-друге, пам'ять і уяву можна розрізнити за ступенем живучості [8].

Загалом, пам'ять безпосередньо стосується епістемології, тобто процесу вивчення чогось якимись способами, тому тут виникає багато суміжних питань, пов'язаних із співвідношенням нативізму й емпіризму, тобто того, що закладено у нас апріорно і того, що ми здобуваємо у процесі життєдіяльності. Тому пам'ять можна умовно поділити й відповідно до цих понять. Запозичуючи деяку термінологію від епістемології, виділяють «презерваційну» і «генералізаційну» теорії пам'яті. Перша головним чином сприймає пам'ять як процес кодування, зберігання і «витягання» інформації, що, по суті, також виходить від Платона (Тетей). Генералізаційна теорія сприймає запам'ятовування як активний процес, у якому суб'єкт конструює адекватну репрезентацію минулого. Теорія відрізняється від попередньої хіба лиш підвищеним інтересом до помилок пам'яті, тому сучасні версії обох теорій не обов'язково є суперечливими. Презерваційна концепція відображається в емпіристичній теорії, яка сприймає пам'ять і уяву стосовно збережених сенсорних чуттів. Основними розробниками емпіристичної теорії були англійські мислителі - Гюм, Локк і Рассел, а також деякі сучасні дослідники [9]. Епістемічна теорія пам'яті отримала більше опрацювання [10; 11] і засновується на ствердженні, що пам'ять є чимось таким, що є вивченим і свідомо пізнаним. Однак, докладне дослідження пам'яті в такому аспекті виявляє певні проблеми: наприклад, оскільки знання вимагає істини, пам'ять також повинна бути істинною. Однак, пам'ять не завжди буває істинною, а також, можна пам'ятати щось на підсвідомому рівні, цілком його не вивчаючи.

Бертранд Рассел переконує, що пам'ятання включає образ, чи ідею, як вважав Локк, а також і так зване «почуття переконання», що ці образи змальовують минуле. Оскільки важко окреслити, чим є пам'ять, виник «негативний» підхід, за

аналогією до «негативної теології» - тобто намагання вказати, чим пам'ять не є [12]. Однак, основним питанням для того, щоб пам'ять була якимось знанням, є питання надійності пам'яті, як з фігурками Дедала у «Меноні» Платона. Когнітивна психологія вивчає здатність людської пам'яті відтворювати знання, досліджуючи, у яких випадках забування трапляється частіше. Але при дослідженні надійності пам'яті покладатися будемо не на що інше, як на саму пам'ять: тому й надійність пам'яті неможливо довести, а лише сприймати її як аксіому - навіть на сучасному етапі розвитку наукової думки.

Література

1. Тома з Аквіну. Сума теології. Пер. П.Содомори. Львів : Сполом, 2010. - 520 с.
2. Teroni, Fabrice, 2014, «The Epistemological Disunity of Memory», in Anne Reboul (ed.), *Mind, Values, and Metaphysics: Philosophical Essays in Honor of Kevin Mulligan*, Vol. 2, Dordrecht: Springer, pp. 183–202. doi:10.1007/978-3-319-05146-8_12
3. Hoerl, Christoph, 1999, «Memory, Amnesia and the Past», *Mind & Language*, 14(2): 227–251. doi:10.1111/1468-0017.00111
4. Squire, Larry R., 2009, «Memory and Brain Systems: 1969–2009», *Journal of Neuroscience*, 29(41): 12711–12716. doi:10.1523/JNEUROSCI.3575-09.2009
5. Sutton, J. 2015 «Remembering as Public Practice: Wittgenstein, Memory, and Distributed Cognitive Ecologies», in Moyal-Sharrock, Munz, & Coliva 2015: 409–443. doi:10.1515/9783110378795.409
6. Bernecker, S. 2010 *Memory: A Philosophical Study*, Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/acprof:oso/9780199577569.001.0001
7. Dokic, J. 2014 «Feeling the Past: A Two-Tiered Account of Episodic Memory», *Review of Philosophy and Psychology*, 5(3): 413–426. doi:10.1007/s13164-014-0183-6
8. Hirstein 2009 *Confabulation: Views from Neuroscience, Psychiatry, Psychology, and Philosophy*, Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/acprof:oso/9780199208913.001.0001
9. Hume, David, [1739] 2011, *A Treatise of Human Nature*, Oxford: Clarendon Press.
10. Moon, A. 2013 «Remembering Entails Knowing», *Synthese*, 190(14): 2717–2729. doi:10.1007/s11229-012-0065-3
11. Adams, F. 2011 «Husker Du?» *Philosophical Studies*, 153(1): 81–94. doi:10.1007/s11098-010-9663-4
12. Senor, Thomas D., «Epistemological Problems of Memory», *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/memory-episprob/>>.

НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКІ ІДЕЇ ТА СВІТОГЛЯДНА ПОЗИЦІЯ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Надія Степанець,

кандидатка філологічних наук, викладачка української мови та літератури Львівського професійного коледжу готельно-туристичного та ресторанного сервісу (м. Львів, Україна)

У статті зроблено оцінку соціально-національних поглядів Лесі Українки, що ґрунтуються на демократичних і соціальних ідеях. Панівними в державі, на переконання Лесі Українки, повинні бути право і закон, що є гарантом свободи, збереження прав кожної особистості, утвердження демократичних принципів розвитку суспільства і держави, що не допускає поневолення людини людиною.

Ключові слова: соціально-національні погляди, право, закон, ідея, прогрес, свобода, поетичні твори.

The statistic has a detailed assessment of the social and national views of the Forest of Ukraine, so that it can be ruled by democratic and social ideas. In the state, on the reconciliation of the Lesya of Ukraine, we are guilty of the right and the law, that is the guarantor of freedom, the protection of the rights of the skin specialness, the approval of democratic principles in the development of the suspension and the state, but it does not allow people to become indifferent to the people.

Key words: social and national look, right, law, idea, progress, freedom, poetry.

«Великі народні поети, - писав М. Рильський, - говорячи про свій народ, кажуть від його імені, але говорять своїм голосом, в усій неповторній красі свого обдарування, своєї культури». Такою і є Леся Українка: письменник, поетеса, літературний критик, громадсько-політичний діяч. Світогляд Лесі Українки формувався під впливом ідей Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова, а також революційного демократизму. Відомий український філософ В.Горський відзначав, що в творчій еволюції Лесі Українки простежується два періоди, які охоплюють 90-ті роки XIX ст.

У перший період, у ранніх творах Леся Українка різко засуджує пасивно-споглядальне ставлення до дійсності. «Дух Спартака, - каже поетеса, - не жив ні в філософії, ні в християнстві» [2, С.23]. Другий період відзначається її зближенням із революційною соціал-демократією значним розширенням і поглибленням філософського осмислення і

аналізу минулого та сучасної історичної дійсності. Перехід від одного періоду до іншого не пов'язаний зі зміною поглядів і переконань Лесі Українки, він характеризується визріванням духовного зростання, напруженими роздумами про людину, сенс життя, майбутнє України.

Соціально-політичні погляди Лесі Українки ґрунтуються на демократичних і соціальних ідеях, у яких вона бачила порятунком від жорстокої дійсності. Цей порятунок Леся Українка пов'язувала з боротьбою народу і, перш за все звичайних людей, проти соціального і національного гніту за звільнення всього суспільства, що не може здійснитися без соціальної рівності і приватної власності, без асоціації, в якій вільний розвиток кожного буде умовою вільного розвитку всіх. У своїх віршах «На крилах пісень», «Думи і мрії» і «Відлуння» Леся Українка закликає до боротьби з соціальним і національному пригніченням [5].

Ідея відродження народу як суб'єкта історії проходить червоною ниткою через її твори «Одержима», «Вавилонський полон», «На руїнах», «Кассандра», «Адвокат Мартіан», «Оргія». Найважливішим завданням Лесі Українки вважала завоювання політичної свободи. У «Нотатках з приводу статті «Політика і етика» [1, С.34] поетеса висловлює тверду впевненість в необхідності боротьби народу для прогресу людства, говорить про історичну місію в цій боротьбі. Леся Українка вважає, що народний поет повинен не тільки писати про страждання народу, він повинен бути мислителем, ідейним натхненником, провидцем, борцем за соціальний і культурний прогрес. Бути в авангарді визвольної боротьби - така місія поета. Мета поета - підняти народ, широкі маси на звільнення від рабства. Леся Українка прийшла до розуміння розвитку суспільства, єдиним способом знищення гніту вона вважала соціалістичну революцію, була впевнена в тому, що мирною проповіддю нічого досягти не можна.

У статті «Утопія в белетристиці» поетеса, говорячи про майбутнє суспільства, створеного на науковій основі, розглядає його не ізольовано від всього попереднього історичного розвитку, а в нерозривному зв'язку з ним. У своїх публіцистичних і поетичних творах Леся Українка розглядає проблеми рушійних сил суспільного розвитку [2, С.67].

У драматичній поемі «В катакомбах» Леся Українка викриває ідеологію добровільного рабства в ранніх християнських громадах Риму: герой цієї поеми - раб, що

бореться за свободу, викликає в уяві образ Прометея нової епохи. Настільки ж багатозначна символіка драматичних поем «Вавілонський полон» і «На руїнах». Усвідомлюючи мету звільнення народу, Леся Українка вибрала для себе його символ - безстрашного Прометея, готового йти на муки і смерть в ім'я правди і надії на світле майбутнє [4].

Якщо для М. Драгоманова Прометей був символом знання і прогресу, то для Лесі Українки - це символ всього поступального, сміливості думки, доброго серця, твердості духу та безстрашності. Як і Прометей, поетеса вірить в незламність людського духу, прагне будити народ, вселяє йому надію на звільнення, вчить не «лити сльози», а шукати «живий вогонь», закликає до рішучих дій у боротьбі проти тиранії [3]. Велику увагу в своїй творчості Леся Українка приділяє проблемі держави, яку вона розглядає з точки зору утвердження в ньому реальних прав і свобод громадян, демократичних і правових принципів його побудови. Вона мріяла про таку державу, в якій усі люди будуть мати рівні громадянські права незалежно від соціального статусу, національності, віросповідання. Панівними в державі, на переконання Лесі Українки, повинні бути право і закон, що є гарантом свободи, збереження прав кожної особистості, утвердження демократичних принципів розвитку суспільства і держави, що не допускає поневолення людини людиною. Поетеса вважає, що в суспільстві з деспотичним режимом використовуються всі засоби для придушення нації, там діє лише покірність, страх і не може існувати справедливість. Багато творів Лесі Українки пройняті оптимізмом, вірою у світле майбутнє, прихід нової ери, яка повністю змінить світ, призведе до справедливого суспільного устрою.

Література

1. Бичко А. Леся Українка: Світоглядно-філософський погляд. – К.: Український центр духовної культури, 2000. 186 с.
2. Одарченко П. Леся Українка: розвідки різних років. К., 1994.
3. Українка Леся. Слово, чому ти не твердая криця // Леся Українка. Зібр.тв.: У 12-ти т. Т. 1.
4. Українка Леся. «Contra Spem Spero» // Леся Українка. Зібр.тв.: У 12-ти т. Т.1.
5. Українка Леся. «Епілог»// Леся Українка. Зібр.тв.: У 12-ти т. Т.1

ЛЕСЯ УКРАЇНКА – ВЗІРЕЦЬ ДУХОВНОСТІ І МОРАЛІ

Галина (с. Діогена) Терешкевич,

кандидатка наук із державного управління, доцентка,
докторантка Національної академії державного управління
при Президентові України, доцентка кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені
Данила Галицького (м. Львів, Україна)

Ольга Джура,

кандидатка медичних наук, доцентка кафедри гістології,
цитології та ембріології Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна)

Ольга Опришко,

лікарка-кардіологиня Стрийської центральної лікарні
(м. Стрий, Україна)

Галина Осадча,

журналістка (м. Львів, Україна)

Розглядаються проблеми духовності та моральності в творчості української поетеси та письменниці Лесі Українки. Вказано на розуміння духовності і моральності в сучасному розвитку української культури.

Ключові слова: *Лесь Українка, духовність, моральність.*

Problems of spirituality and morality in the works of Ukrainian poetess and writer Lesya Ukrainka are considered. The understanding of spirituality and morality in the modern development of Ukrainian culture is pointed out.

Key words: *Lesya Ukrainka, spirituality, morality.*

Лесь Українка народилася в інтелігентній родині українських письменників та драматургів, змалку, як губка, ввібрала в себе найкращі людські чесноти, відображені у її творчості, які є еталоном духовності та моральності назавжди. Маючи шляхетний вишкіл, вільно володіючи понад 10-ти іноземними мовами, багатьма іншими досягненнями та привілеями, що були притаманні її статусу, Лесь водночас залишалася людяною, чуйною та співчутливою до чужого болю. Маючи слабе здоров'я, вона й сама пізнала, що таке біль та страждання. І все ж, незважаючи на свою неміч, Лесь Українка принесла своє життя в пожертву людям, залишивши по собі геніальні твори, які вражають глибиною духовності, чуттєвості,

моральності, окриляють багато людських душ, пробуджують в них найкращі пориви, відгукуючись на високе слово поетеси.

Леся Українка часто навіть ціною своїх втрат відкривала та доносила до народу ці нові, а, найчастіше, несправедливо забуті істини, зокрема про велич людської душі, в глибоких та проникливих рядках від першої особи. Інколи згодом більшість людей приймає цю звістку настільки, що канонізує тих, кого ще вчора була готова розтоптати. *«Золотих не хочу лаврів, - / З ними щастя не здобуду. / Як я з ними увінчаюсь, / То поетом вже не буду. / Не поет, у кого думки / Не літають вільно в світі, / А заплутались навіки / В золотії тонкі сіті. / Не поет, хто забуває / Про страшні народні рани, / Щоб собі на вільні руки / Золоті надіть кайдани»* (Леся Українка «Давня казка» (уривок) [1].

Окреслені та озвучені в уривку з «Давньої казки» засади поетеси і досі є еталоном громадянської відповідальності митця. Адже натхненне Святим Духом її поетичне слово несе в собі силу пробуджувати найкращі людські риси та почуття навіть не в одній особі, а в масштабах нації. Розуміючи, яким талантом її обдарував Всевишній, Леся працювала відповідально, наполегливо та жертвовно, залишивши по собі твори, читання яких збагачуватиме читача, наповнятиме його внутрішній світ саявом людяності, відкриватиме його серце на істинну любов до ближнього, до рідного краю, до народу та його переживань.

Патріотизм є однією із граней громадянської відповідальності поетеси. Без цієї складової сам творчий здобуток будь-якого поета чи письменника втрачає сенс, адже любов до свого краю та його люду є тією пуповиною, яка з'єднує автора зі своїм народом, з дійсністю, допомагає йому служити своєму суспільству, відчувати його потреби та скеровувати свої творчі зусилля на його просвітлення, наслідуючи в певному аспекті Христа, віддавати себе і все найкраще в собі людям. Адже кожна цінність, аби була реалізована, має вмерти, щоб воскреснути. Це нам показав Христос, Який прийшов, аби віддати Своє життя як викуп за нас, задля нашого спасіння. Його Воскресіння, здобуте через Хресні Страсті, є гарантією нашого Воскресіння. Дуже важливо нам завдяки Господній благодаті бути безумовно вірними абсолютним, вічним, незмінним і універсальним засадам (котрими є Божі Заповіді), реалізуючи Христові цінності, навіть, якщо потрібно, ціною втрат чи жертви, пам'ятаючи, що Христове Воскресіння є

запевненням нашого Воскресіння. *«Я знаю се і жду страшних ночей, / І жду, що серед них вогонь той загоритьс / Де жевріє залізо для мечей, / Гартується ясна і тверда криця. / Коли я крицею зроблюсь на тім вогні, / Скажіть тоді: нова людина народилась; / А як зломлюсь, не плачте по мені! / Пожалуйте, чому раніше не зломилась!»* (Леся Українка «О, знаю я, багато ще промчить...» (уривок) [2].

До прикладу, кожен, кому відомо, як функціонує симфонічний оркестр, той знає, яку велику роль в ньому відіграє така маленька деталь, як камертон. Перед початком гри камертон задає тон – чистоту та тональність звучання всього музичного твору. І всі інші інструменти та їхня злагоджена гра є узалежненими від цього тону, який задає камертон. Таким камертоном для кожного з нас є творчий здобуток Лесі Українки, який структурує в цілому літературну спадщину нас, українців, певним чином зобов'язуючи інших письменників та поетів дотримуватися високого морально-етичного рівня у кожному слові, зверненому до читача. Цикл «Невольничі пісні» був створений Лесею Українкою свідомо і зріло як меседж в майбутнє. У вірші «Завжди терновий вінець...» ми зустрічаємо словесно оформлену головну тезу творчої філософії Лесі Українки, яка дослівно звучить так: *«Завжди терновий вінець / Буде кращий, ніж царська корона. / Завжди величніший путь / На Голгофу, ніж путь тріумфальний. / Так одвіку було / Й так воно буде довіку, / Поки житимуть люди / І поки ростимуть терни»* (Леся Українка «Завжди терновий вінець...» (уривок) [3].

В ці прості, на перший погляд, слова вкладено великий і багатогранний зміст. Суть його лежить одразу в багатьох площинах. Варто звернути увагу на його вагоме виховне значення для читача. Адже людям також притаманно мислити про краще життя, про більший достаток, про більші можливості і все це асоціюється у нас із такими поняттями як «гроші, багатство, влада, слава» тощо. Та наведені вище Лесині рядки нагадують нам про вищі вічні цінності. Питання полягає в тому, що ми залишимо по собі, що візьмемо з собою. І людина, читаючи ці рядки, зупинить свою увагу і замислиться про сенс свого життя на цих Святим Духом натхнених словах.

Важливо нагадати, як Ісус Христос засвідчив безумовну вірність Богові-Отцеві, перемігши спокуси диявола, який хотів звабити Його у пустелі після Хрищення, пропонуючи багатство, владу та славу, які були передані сатані внаслідок гріхопадіння

перших людей (Лк.1, 13) [4]. Ісус Христос все це виправляє. Ісусова вимога - одна: об'явити Бога-Отця і Його Царство. Маємо перш за все шукати Боже Царство та його справедливість, а все інше нам Господом додасться (Мт. 6, 33) [4]. Нашим критерієм поведінки має бути чесність. Ми не повинні ставити питання, чи легко бути чесними, але маємо бути чесними.

Людське життя є трансцендентним шляхом, який веде за межі теперішнього земного буття. Обов'язок людини - зважати не лише на підтримку земного життя, а й на остаточну мету - єднання з Богом протягом Вічності.

Цікавою є притча про Йова, який втратив усе – багатство, дітей, здоров'я, але славив Бога, незважаючи ні на що, не зневірювався, не нарікав (Йов. 1-42) [4]. Чому сучасній людині так важко приймати терпіння, бути смиренно мудрою? Можливо, випробування, яке вона переживає, спрямоване на поправу її внутрішнього, духовного світу, а також розвине почуття співчуття і милосердя у людей, що її оточують?

Прийняття страждання має особливе значення у житті християнина, як спосіб єднання з терпінням Христа, має зміст покути, освячення, спасіння.

Апостол Павло у своїх Посланнях говорить: «Тепер я радію стражданнями за вас. Доповнюю на моїм тілі те, чого бракує Христовим скорботам для Його тіла, що ним є Церква» (Кол. 1, 24) [4].

Інколи цінність людського життя, на жаль, перекреслюється, маскуючись за фразою «якість людського існування», що є однією з форм прояву егоїзму чи страху перед терпінням. Важливо передусім те, що поняття «якість життя» хибне. Той, хто застосовує це поняття, вважає, що людське життя, яке не має відповідної матеріальної, а навіть фізичної чи психологічної «якості», не має також неповторної фундаментальної цінності. В іншому випадку поняття «якості життя» використовують для виправдання думки про те, що деяким особам не варто жити. Поняття «якості життя» не тільки логічно необґрунтоване, але і морально неприпустиме. Ті, хто керуються цим поняттям, вважають «якість життя» за об'єктивність, яку можна пізнати та виміряти. Це мало б означати, що одна людина може оцінювати корисність життя іншої людини, а відтак і стверджувати, що ця корисність є недостатньою і нарешті мати право, а можливо, навіть обов'язок, покласти кінець такому життю.

З цього приводу доктор медицини Р. Фенігсен зазначає: «Що з того, що незрячі, глухонімі, скалічені ампутацією кінцівок працюють, мають досягнення, є щасливими батьками родин; що хлопці та дівчата з вадою Дауна такі щасливі і повні радості... У наш час - це вирок, котрий загрожує життю, особливо у разі хвороби» [5, с. 22 – 23].

В Апостольському листі *Salvifici doloris* («Спасаюче страждання») папи Івана Павла II зазначається, що, звершуючи спасіння через страждання, Христос підніс людське страждання до рівня спасіння. Тому кожна людина через своє терпіння може стати учасником Христового страждання, яке приносить спасіння [6, ч. V, с. 28].

Висновки. Поезія Лесі Українки змушує нас передивлятися свої цільові настанови, зробити ревізію своїх цінностей, вона нас живляє духовно, як кришталево чиста джерельна вода втамовує спрагу в спекотний день. Це відбувається тому, що ці морально-етичні категорії існують не тільки на папері, а є життєвим кредо поетеси та письменниці Лесі Українки.

Необхідно частіше заглядати до книги, перечитувати та по-новому відчувати не тільки розумом, а насамперед серцем, осмислювати улюблені рядки, привчати дітей до творчості Лесі Українки та наповнюватися її життєдайним словом.

Література

1. Леся Українка. Давня казка. 1893. URL: <https://www.yakaboo.ua/davnja-kazka.html>
2. Леся Українка. О, знаю я, багато ще промчить... . 1896. URL: <https://ukrvirsh.com/o-znayu-ya-bagato-shche-promchyt/>
3. Леся Українка. Завжди терновий вінець.... 1900. Із циклу «Невольницькі пісні». URL: https://www.ebk.net.ua/Book/buunt/ukr_lit_tvory/part3/346.htm
4. Святе Письмо Старого та Нового Заповіту (повний переклад, здійснений за єврейськими, араміїськими та грецькими текстами) / пер. о. І. Хоменка. Львів: Місіонер, 2008. 1460 с.
5. Fenigsen R. Eutanazja — śmierć z wyboru? / Poznań: W drodze, 1994. 178 s.
6. Giovanni Paolo II. Lettera Apostolica sul senso cristiano della sofferenza umana «*Salvifici Doloris*», 11 febbraio 1984. Roma: Padline Editoriale Libri, 1984. 92p.

«НЕ ПОЕТ, ХТО ЗАБУВАЄ ПРО СТРАШНІ НАРОДНІ РАНИ...»

Світлана Топалова,

кандидатка політичних наук, доцентка, доцентка кафедри менеджменту, бізнесу та професійних комунікацій
Каразінського банківського інституту Харківського
національного університету імені В.Н. Каразіна
(м. Харків, Україна).

Простежуюся громадянські почуття й переконання, ідеї служіння своїй нації, що відображені у листах-роздумах та поетичних рядках Лесі Українки. Проводяться паралелі між соціально-політичними проблемами недавнього історичного минулого та сучасності. Акцентовується увага на ролі культурної еліти у їх вирішенні, про яку писала Леся Українка, яка вкрай актуальна й зараз.

Ключові слова: *культурна еліта, патріотизм, «дочка Прометей»*

Civil feelings and beliefs, ideas of serving one's nation, which are reflected in Lesya Ukrainka's letters of reflection and poetic lines, are traced. Parallels are drawn between the socio-political problems of the recent historical past and the present. Emphasis is placed on the role of the cultural elite in their solution, which Lesya Ukrainka wrote about, which is extremely relevant even now.

Keywords: *cultural elite, patriotism, «daughter of Prometheus».*

Про актуальність громадянської лірики та самовіддане служіння словом українській нації Лесі Українки можна було б говорити у минулому, аби проблеми державного поневолення залишилися у 19 столітті, а наша творча еліта міцно стояла б на державницьких позиціях, виконувала б роль духовного й ідейного провідника нації та просвітника. Тоді б ми ще раз перечитали мужні й водночас мелодійні рядки її віршів, зосередилися б на великому творчому внеску у справу становлення національної еліти, здатної у своїй сфері діяльності відстоювати національні інтереси, впроваджувати базові принципи життя і взаємодії цивілізованої держави, виховувати нинішнє та майбутні покоління в дусі справжнього патріотизму з усіма його складовими.

Однак ми маємо іншу ситуацію. Не зменшилася ані жага імперської Росії до загарбання України та асиміляції українців, ані міра агресивності її дій, а масштаби зусиль на ідеологічно-

пропагандистському напрямку лише зростають і дають свої отруйні для нас плоди. Війна провела лінію розколу не лише в суспільстві, значна частина якого є цінним об'єктом для впровадження ідей «руського мира» та відтворення його рабської ментальності. Вона дуже наочно показала реальний стан і рівень того суспільного прошарку, який мав би бути національною культурною елітою. Тут йдеться не лише про митців – літераторів, співаків, артистів театру й кіно, а про усіх тих, хто мав би стати «Прометеями», що беруть на себе місію розірвати імперські духовні пута й вивести з вікової пітьми російського впливу свідомість значної частини наших співгромадян. Тому освітян – вчителів, як перших «архітекторів людських душ» та університетську спільноту, що має бути найбільш мислячою і прогресивною частиною суспільства, варто розглядати як «фундамент, головну конструкцію і цементуючий розчин» не лише елітного суспільного прошарку, а й усього суспільства. Тож зміст вислову Лесі Українки, що взятий для назви цієї доповіді, поширюємо на усіх, хто має реалізувати культурну, освітню й просвітницьку місію задля життя у незалежній державі та її розвитку.

Читаючи твори Лесі Українки, навіть підсвідомо замислюєшся над тим, наскільки точно вона усвідомлювала і чітко відображала низку суспільно-політичних проблем і як мало ми просунулись у їх вирішенні до сьогодні. Зокрема, поетеса розуміла внутрішню генетичну сутність царської Росії, яку називала «в'язницею для всіх, що люблять волю, батьківщину і народ» [1, с. 16]. У памфлеті, написаному французькою мовою, Леся запитувала: «Чи ви знаєте, славетні побратими, що таке убожество? Убожество країни, яку ви називаєте великою?». І відповідала: «Так, Росія величезна, голод, неосвіченість, злодійство, лицемірство, тиранія без кінця, і всі ці великі нещастя величезні, колосальні, грандіозні». Й тут же закликала: «Не бійтесь, побратими, в'язниця поетів, що люблять волю, батьківщину і народ, не така тісна, як інші місця ув'язнення, вона простора й її славне ім'я – Росія...». І засуджувала: «Ганьба лицемірній лірі... Ганьба чаклуванню зрадливої німфи, яка з хаосу віків викликала морок. Ганьба вільним поетам, які перед чужинцями дзвенять ланками своїх добровільно накладених кайданів. Невольа ще мерзотніша, коли вона добровільна...».

І тут знову мимоволі постають запитання: А що змінилося з того часу? Наскільки змінилося? 70 років підневільні піддані співали: «Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит

человек». Сьогодні політика Росії – зовнішній тероризм і внутрішня тиранія. Величезні природні ресурси й гроші від їх продажу витрачаються на просування «руського мира» і розкішне утримання його рупорів і лобістів, зокрема й в Україні, а в самих російських регіонах життя надто далеке, від гідного за сучасними, навіть скромними мірками. Але при цьому мільйони українців живуть ностальгічними настроями та викривленими, химерними уявленнями про російський добробут. В епоху сучасних комунікаційних технологій просто видозмінюються як натовп, що так само готовий віддати себе у добровільне рабство.

Це про деяких «пересічних громадян». А що ж митці, де ж культурна й освітянська еліта нації? Знаходження по різні боки «червоної лінії» стало надто очевидним. Оперний співак зі світовим ім'ям Василь Ступак, що загинув на передовій, Кузьма Скрябін, який з перших днів став поряд із захисниками, тендітна Руслана, голос якої у буремні дні був чутний значно більше і переконливіше, ніж багатьох дипломатів, разом узятих, Ахтем Сеїтаблаєв, що показує у своїх фільмах злочини імперсько-російської влади усіх часів проти людяності, Ада Роговцева, що усією творчістю і громадською діяльністю демонструє відданість Україні, інші артисти, які відразу стали волонтерами й досі підтримують бійців словом, пісню й необхідним матеріальним - це саме ті «Прометеї», яким прагнула стати сама Леся Українка.

Але ж маємо й інші, на жаль, не поодинокі приклади. Мова навіть не про тих, хто подався до Росії на заробітки у шоу-бізнесі чи на пропагандистському поприщі. Принаймні, тут все очевидно. Значно ганебніше й огидніше виглядають як особистості, так і діяльність тих, хто їздить розважати російську публіку, дає концерти для просування на виборах відверто проросійських партій і кандидатів, а потім наче «зшивають Україну» «шлепками». Тих, хто просувається на російські канали, зокрема й через продаж франшиз, в той час, коли литовське МВС забороняє на 5 років в'їзд до країни Кіркорова із формулюванням, що в жодній демократичній державі не варто терпіти виконавців, що виправдовують окупацію Криму, а в Естонії сьомий рік існує державний орган, що здійснює нагляд за дотриманням санкцій усіма суб'єктами. Тих, хто прийшовши зі сцени до влади, дрейфує від «оксамитового сепаратизму» на сцені до капітуляції під лжепатріотичними гаслами в політиці.

Не надто відмінна ситуація і в освітньому середовищі. У східному регіоні чітко простежується лінія «школа поза політикою». На практиці це виявляється у тому, що на обговорення теми війни, її причин фактично накладене табу. Лише окремі вчителі, за власною ініціативою, організовували збір волонтерської допомоги, пропонували учням писати листи та знімати відео для підтримки бійців на фронті, іноді пропонують обговорення цих питань на уроках історії. В університетському середовищі безболісно для влади відбулася фактична ліквідація нею гуманітарних дисциплін, які мають формувати критичне мислення та громадянську свідомість потенційної еліти. Для влади це зайве, а університетській спільноті, як виявляється, не потрібне. Тож без освітніх «Прометеїв» не варто сподіватися ані на виховання духовно вільного й свідомого громадянина, ані на процвітання держави.

У цьому сенсі дуже показово, як для культурної еліти, так і для освітян те, що ще у 25-річному віці, у вірші «Зимова ніч на чужині», поетеса визначила свою життєву місію. Вона не сприймає Музу, що надихає на ліричні чи веселі мотиви: *«Ні, Музо, ся пісня незграйно лунає, / Чомусь я на голос її не звезду, / Мій голос журливеє щось починає, / А струни твої на веселім ладу. / Лишімо сю пісню... / І лише, коли Муза заспіває героїчну пісню про те, як «одважно Герой умирає на війні», Леся відчуває, що її покликання – це боротьба силою духу й слова. Розуміючи, що слово – це її єдина зброя, вона прагне зробити її гострішою й міцнішою: «Слово, чому ти не твердая криця, / Що серед бою так гостро іскриться? / Чом ти не гострий, безжалісний меч, Той, що здіймає вражі голови з плеч? / ...Вигострю, виточу зброю іскристу, / Скільки достане снаги мені й хисту...» (Леся Українка «Слово, чому ти не твердая криця»).*

Цикл «Сльози-перли» пронизаний ідеями самовідданої і навіть жертвовної боротьби з «кайданами та ярмом неволі», від яких «на руках і на шиї у мене видно червоні сліди»: *«Або погибель, або перемога / - Сі дві дороги перед нами стануть... / Котра з цих двох нам судиться дорога? / Дарма! повстанем, бо душа повстане».*

У «Грішниці» ці заклики перегукуються із почуттям сорому за смиренне рабське терпіння: *«Ні, сором се терпіти, наша смерть / Научить інших, як їм треба жити. / ...О, сором мовчки гинути й страждати, / Як маєш у руках хоч заржавілий меч».*

Лесю Українку не випадково називають дочкою Прометея, образ якого в мистецтві здавна використовується як персоніфікація просвітителя, героя, що не лише викрав з неба і дав вогонь людям, показав, як його добувати, відкрив різні науки, але й розбудив людський дух і навчив володарювати над світом. Сама ж вона називає нащадками Прометея усіх тих, хто мужньо й самовіддано бореться за свою землю і свій народ, піднімає на боротьбу інших. Тож учасниця оборони свого краю у поезії «Грішниця», вочевидь, уособлює образ тендітної, але мужньої дівчини, готової віддати життя за звільнення своєї землі.

У своїх роздумах і листах намагалася Леся Українка визначитися із такими непростими й дискусійними і в наш час питаннями, як патріотизм та його сутність, взаємозв'язок мови й патріотизму, мови й національної ідентичності. Викривала показний патріотизм, його імітацію, в тому числі, й українською мовою. У листі до М.Драгоманова вона писала: «У нас велика біда, що багато людей думають, що досить говорити по-українськи (а надто вже писати дешицю), щоб мати право на назву патріота, робітника на рідній ниві, чоловіка з певними переконаннями і т. п.» [2, с. 175]. Дійсно, зараз добре володіють українською і прислужники «руського мира» з відомих телеканалів, тільки з патріотизмом це не має нічого спільного. Навіть навпаки. В той же час, живучи у регіоні, що вважається російськомовним, істинний патріотизм спостерігаєш і серед етнічних росіян, що стали ментальними українцями-патріотами, і серед російськомовних українців, яких довго й усіляко асимілювали. Хоча, справедливо відмітити, що вони дедалі більше намагаються спілкуватися українською, підкреслюючи тим самим свою ідентичність. Далі в листі йдеться: «От Ви казали, що NN дурень і тупиця, а він же так чудово говорить по-нашому! А послухати часом, що тільки він говорить по-нашому, то, може б, краще, як би він говорив по-китайськи» [2, с. 175]. На жаль, зараз теж це не виключення, зокрема й в тому середовищі, що мало б представляти національну еліту.

Тож проводячи паралелі між минулим і сучасністю, тодішніми і теперішніми вимогами щодо історичної місії національної культурної еліти, можемо констатувати, що ідеї та практика Лесиного «прометеїзму» залишаються одним із визначальних факторів, що мають значно прискорити остаточне подолання рабської складової ментальності та

цивілізаційний відрив від незмінно імперського «руського мира». Заклик до всезагального пробудження поетеса написала понад 100 років тому: *«Вставай, хто живий, Не бійся досвітньої мли, / - В кого думка повстала! Досвітній огонь запали, / Година для праці настала. коли ще зоря не заграла»* (Леся Українка «Досвітні огні»)

Література

1. Українка Леся. Голос однієї російської ув'язненої / Леся Українка // Твори. У 10 т. Т. 8 / Леся Українка. – К., 1965., С. 16.

2. Українка Леся. До М. П. Драгоманова 28 січня 1894 року / Леся Українка // Твори. У 10 т. Т. 9 / Леся Українка. – К., 1965, С. 175.

УДК 821.161.2+929

СЕСТРИ НЕ ТІЛЬКИ ПО КРОВІ: ЛЕСЯ УКРАЇНКА ТА ОЛЬГА КОСАЧ-КРИВИНЮК

Анастасія Шапошнікова,

наукова співробітниця відділу-музею «Літературне Придніпров'я» Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького (м. Дніпро, Україна)

У пропонованому дослідженні розглядаються відносини Лесі Українки та її сестри Ольги Косач-Кривинюк; опосередкований зв'язок Лесі Українки та Придніпров'я – місцевості, де понад 10 років мешкала та працювала її сестра. Проведено аналіз теми сестринства в житті та творчості Лесі Українки.

Ключові слова: Леся Українка, родина Косачів, Ольга Косач-Кривинюк, сестринство.

This study explored the relationship between Lesya Ukrainka and her sister Olga Kosach-Kryvyniuk; indirect connection between Lesya Ukrainka and Prydniprovya, the area where her sister lived and worked for more than 10 years. An analysis of the topic of sisterhood in the life and work of Lesya Ukrainka.

Key words: Lesya Ukrainka, Kosach family, Olga Kosach-Kryvyniuk, sisterhood.

«Люба сестричка твоя, голубка, моя жалібниця, / гірко б заплакала, вгледівши бідну матусю, / впала б до третьої доні

*моєї у рідні обійми, / тая ж одважна була, і розсудлива, й тихо-завзята, / завжди готова усіх захистити одним своїм серцем, / тим-то до неї горнулися мої всі малятка, / сльози свої їй несли, вона ж дарувала їм усміх» [7, с. 285]. У творах Лесі Українки досить часто з'являється тема сестринства – по духу, по крові. На цьому зауважує Віра Агеєва [3, с. 8], згадує про це у свої спогадах Ізидора Косач [13]. Не лише в «Ніобеї» знаходимо звернення до архетипу сестри в античному обрамленні. Досить яскравим є образ Касандри, створений Лесею Українкою. Юнг писав, що художній твір, окрім того що є символічним, має своїм джерелом не лише особисте несвідоме поета, а й сферу несвідомої міфології, первісні образи якої є спільним спадком людства [15, с. 7]. І цим спадком досконало, як і подобає генію, розпоряджалась Лариса Петрівна Косач, «перекладаючи» міфи та легенди на мову своїх сучасників, використовуючи первісні образи сестер для того, щоб підняти важливі філософські питання щодо сутності сестринства – розмежування та взаємозв'язку сестринства по крові та духу. *«Радій, Гелено, – / бо ми не сестри», «Хіба сестра сестру повинна вбити? / Сестра сестрі частіше помагає»* – вустами Касандри Леся Українка вказує, що сестринство це близькість та розуміння, а не просто формальне звертання [8, с. 10]. Звісно, що досвід сестринства по крові Леся Українка мала не аби який – три рідні сестри. В цьому дослідженні звернемося до сестринства по крові і по духу, а саме до відносин Лесі Українки та її молодшої сестри Ольги Петрівни Косач (у заміжжі Кривинюк).*

Не треба бути прихильниками теорії психоаналізу, щоб погодитися, що родина, зокрема сестри, впливають на формування людини, лишають свій відбиток на творчому доробку. Особистість Лариси Косач так само сформована під цими впливами і, безсумнівно, вона впливала на світогляд своїх молодших сестер. Маємо дві причини, чому зупинилися саме на взаєминах Лесі Українки з сестрою Ольгою Косач. Перша – Леся Українка вважала її близькою за духом; у листі до сестри Ольги за 1897 рік читаємо: *«Я думаю, що ми ніколи не розійдемося різно, завжди будемо рідними не тільки по крові, але й по духу, – а чи кожна людина має таких рідних?»* [9, с. 404]. Друга – життєпис О.П. Косач-Кривинюк пов'язаний з Придніпров'ям та колекцією Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького (далі – ДНІМ).

Коли Ларисі Косач було шість років, то в неї з'явилася сестра – 26 травня 1877 року народилася Ольга Косач.

Пізніше Леся Українка буде звертатися до неї: *любий Пуцю, Ліля, дорогий Ліцику, любя моя Лілея, Зірко, моя Лілія, Джілія, Ліліточка, душа звезды моей, mein braves Mädchen, милая Лілеєнька, моя рожево-золотая, тощо.*

Леся Українка була в Катеринославі разом з сестрою Ольгою та матір'ю. Сталося це у червні 1891 році. Про цю поїздку згадує Олена Пчілка у своїх спогадах «В гостях у Катеринослава»: *«Мені доводилось колись раніш, як я була в Катеринославі з дітьми, бачити перший поріг Дніпровський, Кодак, що лежить верстов за 8 чи 10 від Катеринослава»* [6, с. 16] Пише про це і Ольга Косач-Кривинюк у книзі «Леся Українка. Хронологія життя і творчості»: *«В червні Леся з матір'ю і сестрою Ольгою поїхали до Євпаторії. Їхали до Києва залізницею, од Києва до Катеринослава пароплавом Дніпром»* [4, с. 140].

Пізніше доля оселила Ольгу Косач на Катеринославщині, а Леся Українка не раз згадувала про Катеринослав: то свій архів та книжки у місто відправляла *«хотіли б ми тобі послати збірницю книжок і журналів прочитаних і хоча не зайвих, але і не необхідних для нас, що лежать у нас без ужитку, бо тут читачів на їх нема, а в Катеринославі могли б людям послужити під твоєю опікою»* [11, с. 322], то прохала масла вислати *«чомусь думаю, що в Катеринославі повинно бути добре натуральне масло (там же німців багато довкола), коли се справді так і коли тобі не трудно його купити»* [11, с. 375], то отримувала запрошення як від сестри, так і від місцевої інтелігенції, просвітян.

Сьогодні в експозиції Дніпропетровського національного історичного музею представлено збірку Лесі Українки «На крилах пісень» (фондовий предмет), яка потрапила до музею у якості дарунку від Олени Пчілки у травні 1915 року. Тоді мати Лесі Українки вкотре відвідала музей і подарувала книжку з підписом: *«Прекрасному історичному музеєві в Катеринославі. Пам'ятка від О. Пчілки. с. Кам'янка. 1915 р.»*.

Однак, на нашу думку, найбільший зв'язок між Лесею Українкою та Придніпров'ям в тому, що ця місцевість понад 10 років була домівкою для її золоторожевої Лілеї.

«На літо зелене / Поїду я геть в чужий край, / Згадай же про мене, / Як підеш по квіти у гай. / Спогадуй, Олесю, / Сестру свою Лесю! / Весняного ранку / Даю тобі сюю веснянку!» – саме така остання строфа у вірші «Веснянка», написаному у 1890 році з посвятою «Сестрі, Олесі Зірці» [12,

с. 114]. Справді, не раз Лариса Косач у листах до сестри прохала не забувати себе і частіше писати. Беззаперечна близькість між сестрами, які вели переписку на різні теми, шукали поради та розради, відверто зізнавалися у труднощах, ділилися радощами, відчували одна в одній підтримку, хоч, мабуть, і були різними за характером. *«Ти знаєш, сестро, як блакитна нічка / бентежить серце, думку порива?»* [7, с. 240] – запитує лірична героїня у поезії «Братові й сестрі на спомин», і так лунали збережені в епістолярній спадщині питання Лесі Українки до Ольги Косач, коли вона розмірковувала про родинні відносини, кохання, життя, творчість.

Ольга Косач була більш практичною, могла і у садку *«мов курка»* гребтися, коли Лариса Косач зазначала, що *«тільки я до землі не схиляюсь, а все десь пробуваю в небесних сферах»* [9, с. 149] і рецепт пастилки з яблук написати [9, с. 320], *«не ставила всього на карту для любові»* [10, с. 380]. До неї зверталася Леся Українка за порадою, як розподіляти фінанси; обговорювала, як краще спілкуватися з батьками, тощо. Маючи постійну слабкість та виснажливу хворобу, Лариса Косач пишалася цілеспрямованістю, впертістю та енергійністю Ольги Косач, і свідомо (припускаємо, що і несвідомо) порівнювала себе з нею. *«Для вас, мої дорогі сестри і брати, я хотіла б бути енергичною, міцною, з ясним, хоч і поважним, поглядом, з сильними руками, здатними до постійної путньої роботи, з нормальним серцем і здоровою душею – тоді мені нічого було б ховати од вас і вам було б на що подивитись, а тепер... суди сама!»* [9, с. 347]. І якщо Леся Українка потребувала чіткого графіку роботи-відпочинку, то її молодша сестра, Ольга Косач, могла максимально витратити сили на освіту, опанування професії, громадську та просвітницьку діяльність.

Для жінки кінця XIX століття медицина була саме тією галуззю, де була можливість самореалізуватися та отримати стабільний заробіток. Тому більшість українок, не маючи змоги отримати вищу медичну освіту вдома, якщо мали змогу, то виїздили навчатися закордон [1, с. 71]. Саме так вчинила Ольга Кривинюк, яка по завершенню гімназії (до якої вступила одразу до 7 класу, отримавши гарну домашню освіту [13]) стала слухачкою Вищих жіночих медичних курсів у Санкт-Петербурзі. Вибір своєї сестри Лариса Косач

схвалювала і пишалась Ольгою, про що свідчать її листи: *«Запевне, я можу тільки похвалити тебе, що ти вірно тримаєшся своєї медицини. Кому ж би з того була потіха, якби ти зосталась жінкою без професії, потративши 2½ роки інтенсивної праці надаремне?»* [10, с. 286]. Інший лист засвідчує, що Л. П. Косач дослухалась до думки сестри з медичних питань: *«Послухавши Лілі і Максима Івановича, я поки що оперуватись не збираюсь, але й на провірку не їду – нехай уже як зовсім тепло стане, бо я тепер холоду більше усього боюся»* [11, с. 230].

Навчання медицині було складним. Леся Українка, проводячи паралелі зі своїм здоров'ям, знаючи, як воно нездужати, турбувалась, що для сестри це занадто виснажливо, прохала дбати про здоров'я. Та Ольга Косач успішно витримала усі життєві випробування на шляху до професії.

Займалась Ольга Косач медициною і на Придніпров'ї. Ольга Петрівна Косач-Кривинюк мешкала разом зі своєю родиною в Лоцманській Кам'янці, передмісті Катеринослава (нині район міста Дніпра). Лікар за фахом, Ольга Петрівна майже десять років (з 1910 р.) працювала на посаді ординатора патронажу Катеринославської губернської земської лікарні. У патронаті Ольга Петрівна Косач-Кривинюк опікувалася психічно-хворими дітьми та дітьми-сиротами, проводила амбулаторний прийом хворих [14]. У 1914 р. була нагороджена срібним нагрудним знаком до 50-ліття заснування земських установ.

Історик Д. І. Яворницький, на той час директор Катеринославського краєзнавчого музею, який товаришував з Оленою Пчілкою, клопотав перед губернатором, допомагаючи Ользі Косач-Кривинюк поселитися у Лоцманській Кам'янці. Так, Ольга Косач спочатку жила у звичайній сільській хаті, а потім у окремому будинку [2].

На Придніпров'ї життя Ольги Косач-Кривинюк не було простим. Читаємо у листі від Лесі Українки за 1913 рік і бачимо стурбованість за здоров'я сестри: *«А тепер от я тобі неприємність напишу, вживаючи права старшої сестри. Яке се в тебе протианемічне лічення з трьома чужими мовами, з юрбою дітвори в хаті, з двома службами медичними, з репетицією небоги і т. п., з їздою щодня по 14 верстов?»* [11, с. 469]. Та не зважаючи на професійне навчання, роботу протягом десяти років, Ольга була з родини Косачів і не могла лишатися осторонь літературної діяльності. Займалась Ольга Косач-Кривинюк

перекладами; у фондах ДНІМ зберігаються катеринославські видання її перекладів Ч. Діккенса «Різдвяна пісня в прозі, або різдвяні оповідання з привидами» 1918 року, «Чеські оповідання для дітей», спільний переклад з чоловіком М.В. Кривинюком, ілюстрації М.С. Погрібняка, 1918 року. Окрім перекладів разом з чоловіком вони вели видавничу справу, популяризували українську дитячу літературу. Інколи в статтях про неї можна побачити на першому плані її характеристику як «письменниця». Однак тут хотілось би знову звернутися до музейного зібрання ДНІМ. У фонах зберігається переписка сина Ольги Петрівни Косач-Кривинюк – Михайла Михайловича Кривинюка (1905 – 1993) – з науковою співробітницею музею. Так, у листі від 1989 р. він пише: *«Моя мама О.П. Косач-Кривинюк дійсно була зв'язана з Катеринославом в роки 1911 (приблизно) – 1921. Однак вона не була письменницею і сама себе письменницею не вважала. Вона була лікаркою і в названі роки жила в селі Лоцманська Кам'янка і завідувала дитячим патронажем губернського земства»*. Ізидора Косач у своїх спогадах зазначає також *«сестра Ольга, лікар з освіти, одного разу отримала нагороду за свою новелу, хоч письменницею ніколи не була»*, проте написала новелу *«і змістом цікава, і формою гарна»* (мова йде про домашній конкурс, організований Лесею Українкою за для розваги) [13]. Та для цього дослідження важлива ідентифікація Ольги Косач-Кривинюк як сестри – сестри ідеалогині національної аристократії і одночасно сестри змученої хворобою та життєвими випробуваннями жінки, яка потребувала підтримки та розуміння. Завдяки Ользі Косач-Кривинюк, яка склала хронологію життя Лесі Українки, зберегла її архіви, сучасники здатні побачити різні сторони Лариси Косач; дізнатися об'єктивні факти, котрі були ретельно зафіксовані завдяки сестринській суб'єктивності.

В свої останні дні Леся Українка чекала на приїзд сестри Ольги Косач, запитуючи у рідних, коли приїде Ліля [13]. Вона хотіла бачити поряд ту сестру, якій якимось писала: *«Я ж тебе люблю, в тім все діло. Я не пекти тебе хочу, я б сама за тебе в огонь пішла»* [5, с. 27]. Однак зовсім трохи не встигла Ольга Косач-Кривинюк – на світанку 1 серпня 1913 року полум'я життя Лариси Косач згасло. Та всі ми і досі освітлені промінням слова Лесі Українки; відчуваємо його читаючи «Хронологію», написану О. П. Косач-Кривинюк, роздивляючись збірку «На крилах пісень» в експозиції музею і, звісно, кожного разу, коли у важку годину згадуємо осяйні слова – «Contra spem spero!».

Література

1. Байдак М., Бежук О., Вороніна М. Українські жінки у горнилі модернізації / заг. ред. О. Кісь. Харків: Кн. клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 303 с.
2. Василенко Н.Є. Катеринослав і родина Косачів. URL: <http://www.museum.dp.ua/article0312.html>. (дата звернення 25.01.2021).
3. З непокритою головою. Українська жіноча проза / Передмова, упорядкування В. Агеєвої. Київ: КОМОРА, 2017. 424 с.
4. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Луцьк, 2006. 926 с.
5. Листи так довго йдуть...: знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі. Київ: Просвіта, 2003 р., С. 27–33.
6. Пчілка О. В гостях у Катеринослава. Рідний край. Київ, 1908. № 32. С. 16
7. Українка Л. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 1975. Т. 1. 446 с.
8. Українка Л. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 1976. Т. 4. 347 с.
9. Українка Л. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 1978. Т. 10. 541 с.
10. Українка Л. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 1978. Т. 11. 477 с.
11. Українка Л. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 1979. Т. 12. 693 с.
12. Українка Л. На крилах пісень: Поезії. Київ: Веселка, 1994. 128 с.
13. Унікальний запис спогадів Ізидори Косач-Борисової, сестри Лесі Українки. URL: https://www.youtube.com/watch?v=m5CTLDKkva8&ab_channel=TamaraSkrypka (дата звернення 25.01.2021).
14. Чабан М.П., Шевцова З.І., Гапонов В.В. Просвітянка Ольга Косач-Кривинюк – земський лікар на Катеринославщині (до 140-річчя від дня народження). *Гастроентерология*. 2018. Т. 52, №3. URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/46459> (дата звернення: 25.01.2021).
15. Юнг К. Нойманн Э. Психоанализ и искусство. Київ: Ваклер, 1998. 304 с.

ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЯ. МЕДИЦИНА

*Леся Українка і національно-мовна освіта.
Українська родина як національний архетип формування
особистості Лариси Косач. Психологія мовотворчості
Лесі Українки: тексти і контексти.
Медичний аспект «тілесної драми» Лариси Косач-Квітки*

УДК 37.017(477)-029:2]:821.161.2.09 Українка

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОРОБОК ЛЕСІ УКРАЇНКИ І ІДЕЯ РІДНОМОВНОГО НАЧАЛА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ОСВІТІ

Володимир Алтухов,

*старший викладач кафедри мовної підготовки Донецького
національного технічного університету
(м. Покровськ, Україна)*

У статті розглянуто роль і значення Лесі Українки в розвитку української літературної мови, схарактеризовано педагогічний аспект її творчості, ідею рідномовного начала у вітчизняній освіті.

Ключові слова: *spirituality, culture, language, literature, education, pedagogy Summary. This article explores the role and significance of Lesya Ukrainka in the development of the Ukrainian literary language and characterizes the pedagogical aspect of her work, the idea of the native language principle in the national education.*

Key words: *spirituality culture pedagogy language spirituality.*

Серед багатьох питань, які сьогодні є актуальними для нашого суспільства – це питання мови і рідномовної освіти. Злободенність його посилюється тим, що Україна презентує себе світові як демократичне й цивілізоване суспільство, яке прагне гармонійного розвитку в усіх сферах життя. Особливої ваги це набуває в умовах прямої московської агресії проти українського народу, в результаті якої окуповано Крим й окремі райони Донбасу, де українську мову заборонено, а за її вживання - покарання і навіть фізичне знищення. Бо саме у

мові відображено і зафіксовано найглибші витoki свідомості українського народу, його ментальність, закодовано народну мудрість і глибинні знання.

Тому сьогодні як ніколи треба гострити українське слово, відстоювати засадничі принципи національно-мовної освіти і виховання молодшої генерації.

Сприяти цьому може звернення до досвіду відстоювання прав і свобод українського слова, освіти на рідномовній основі, напрацьованому протягом кінця ХІХ – поч. ХХ сторіч.

Упродовж кількох століть український народ привчали до думки про нібито «вторинність» української мови, ретельно приховуючи величезний масив української писемності, історії та культури, корені якої сягають глибокої давнини й нараховують багато століть.

У розвитку української літературної мови Леся Українка, 150-річчя від Дня народження якої відзначається на державному рівні, посіла одне з найпочесніших місць. Давши чудові зразки художньо-літературного, публіцистичного, наукового, ділового, епістолярного стилів української літературної мови, вона справедливо вважається одним із творців сучасної української літературної мови.

Творчий шлях Лесі Українки припадає на час повної офіційної заборони української мови в царській Росії. Але незважаючи на всі перепони, розмовна українська мова в устах українського народу залишалася незнищеною, продовжувала функціонувати у побуті, у пісенній і художній творчості; пробуджувалася національна самосвідомість у передової української інтелігенції, зростала й мужніла українська суспільна думка, яка доходила до того, що без вільного розвитку української літературної мови не буде поступу в українській культурі і не буде повноцінною українська нація в сусідстві з іншими слов'янськими [8, с. 136]. Як зазначав Михайло Грушевський, тоді вже всі народи Європи творили культурну працю власними національними літературними мовами [2, с. 174].

Теми рідної мови, стану освіти, навчання і виховання дітей в Україні рідною мовою були для Лесі Українки одними з найбільш гострих і болючих. У часи бездержавності, заборон українського слова Леся Українка виразно усвідомлювала важливість літературної мови як ознаки національної ідентичності, у формуванні національної свідомості українців. Вона, як і безліч українських діячів, мріяла про незалежну

українську державу, наближала той час, коли в ній вільно звучатиме українське слово.

Сьогодні ми маємо свою державу, і одним із її символів постає українська мова. Нині ХХІ століття, а українцям досі доводиться захищати своє право на мову. «Нація повинна боронити свою мову більше, ніж свою територію», — говорила Леся Українка. Бо територію можна з часом відвоювати, а коли вмирає мова, то вмирає і нація.

В умовах царської імперії, зрозуміло, шкільне виховання (за невеликим винятком) не могло прищепити учневі пошани до рідного слова й культури. Чи не єдиним виходом, на думку Бориса Грінченка, мало стати домашнє виховання дітей, вплив батьків, сім'ї. *«Хоч і як скрутно тепер нам освічувати своїх дітей по-українському, все ж мусимо дбати з усієї сили, щоб діти наші змалку виростили українцями, а не москальчатами»*. Задля цього, зазначає письменник, *«мусимо починати вчити своїх дітей дома, щоб учити по-українському, а потім уже, геть далі, вчити мови московську, французьку, німецьку та давати дітям виразно зрозуміти, що українська мова їм рідна, а не московська... Доводиться віддавати дітей до московських шкіл, але мусимо самі дома вчити їх рідної мови, історії, літератури»* [11].

Сама Леся Українка (родом волинянка, вчилася мови на волинському селі, і вже за дитячих років добре знала її) отримала домашнє освіту й виховання. Мовним вихованням доньки займалася її мати, Ольга Косач (Олена Пчілка). Олена Пчілка добре знала українську мову, дбала про її культуру й усе це передала і своїй доньці Ларисі. Вона не віддала своїх дітей до офіційної російської школи, а взяла на себе виховання доньки й сина Михайла. І Леся отримала прекрасну освіту: знала мову грецьку, чотири мови європейських і кілька мов слов'янських, а це дало їй змогу читати європейських поетів в оригіналі, і згодом - перекладати їх твори українською. Коли маленька Леся стала писати, мати завжди виправляла її мову, роблячи слухні за уваги. Людмила Старицька-Черняхівська, яка з юнацьких років стала близькою подругою Лесі Українки, у своїх споминах зазначала, що, коли вони, діти, говорили по-українському, то була якась мішанина української мови з російською, яка затопляла їх у гімназії. Навпаки, Леся Косач, будучи ще дитиною, розмовляла добірною українською мовою.

Отже, Леся Українка *«ще змалку розумілася на питаннях культури літературної мови і її чистоти, і всі її писання*

завжди писані найкращою літературною мовою» [10]. Глибоко усвідомлюючи животворну силу слова, Леся Українка демонструвала неабияку сміливість, щоб заговорити з народом про здобутки світової науки та цивілізації його рідною мовою.

Прикметно, що Леся Українка у «мовних дискусіях кінця XIX - початку XX ст. як духовна вихованка Михайла Драгоманова, сучасниця Івана Франка, Михайла Грушевського і Бориса Грінченка підтримувала і продовжувала нову філософію літературної української мови, суть якої полягає у вимогах і потребах зняття заборони й обмеження з української мови, розширення функціонального поля української мови, [9, с. 140]. Вона виступала за активне нормування літературної мови з використанням багатства всіх основних діалектів, формування публіцистичного і наукового стилів, створення й розвитку національно-мовної освіти й культурну діяльність свого народу рідною мовою.

Крізь усе життя пронісши щиру любов до «дядька Михайла» - М.П. Драгоманова, вона все ж таки у своїй діяльності більш тяжіла до грінченківської культурної ідеї, до його педагогічних поглядів. Це можна простежити в її публіцистичних, і з численних художніх творах (зокрема, драматичній поемі «Бояриня»).

Леся Українка була невтомним подвижником народної освіти й виразником передових педагогічних ідей кінця XIX - початку XX ст. [1; 13] У своїх творах Леся Українка порушувала багато важливих педагогічних проблем. Зокрема, у статті «Голос однієї російської ув'язненої» піддала критиці систему освіти царської Росії. Росію вона назвала «бастилією», де панують *«голод, неосвіченість, злочинство, лицемірство»* [8]. У нарисі «Школа», опублікованому в журналі «Народ», критикуючи відсталість тогочасних народних шкіл, а саме парафіяльних, Леся Українка не обійшла критикою і середні школи, де процвітали муштра і зубріння. Вона також не могла не звернути уваги на тяжке становище вчителів. Описуючи побутові умови життя вчительки, вона пише: *«Голі стіни, полупана стеля і ще більш полупана груба, біля груби ослінчик з кухлем і мискою до умивання, потім шафка маленька, під другою стіною стіл, – на сей час він присунутий до ліжка, – скриня та відомі вже стільці, та от і все»* [8].

Трагізм школи кінця XIX - поч. XX ст. полягав у тому, що її завданням було лише те, щоб навчити дітей тільки читати і писати. Як вважала Леся Українка, цього було замало. Головне

полягало в тому, щоб навчити дітей розуміти прочитаний текст, його зміст, логіку, думки, розуміти те, що впливає з контексту прочитаного тощо. На думку Лесі Українки, необхідно навчати дітей рідною мовою, спонукати їх до самоосвіти. І важливу роль у цьому вона відводила змістові освіти і методам навчання.

Вона з болем писала про тодішні шкільні підручники, які не сприяли розвитку розуму дітей, їх творчих, сил, а обмежували їх розумово-пізнавальну діяльність. Ці книги привчали дітей до пасивного сприйняття дійсності й підлаштовували навколишнє життя до життя «Святих». Про це Леся Українка писала в листі до М. Драгоманова: *«Якби я могла, то я б віником вимела усе то «героїчне» сміття на смітник, там би йому лежати, а не людям голову туманити». «...Я про сі речі не можу спокійно говорити, бо мене болить, коли я про се згадую, я занадто близько бачу, як людей в тім'я б'ють героїчними книгами і як мало людей, що б'ються проти сього. Погибель і нещастя наше сей героїчний напрямок в ділі народної просвіти» [7].*

Леся Українка зазначала, що українські діти дуже здібні, їхні розумові здібності закладені в генетичному коді української нації, що вони здатні опановувати будь-які знання рідною мовою. Із цього приводу вона писала: *«Я думаю, що наші люди від природи дуже розумні, бо їх навіть волинські школи не можуть дурнями зробити, а для сього немало витрачається зусиль» [8].*

Леся Українка також звертала особливу увагу на необхідність навчати дорослих і дітей самостійного рідномовного читання: *«Читати самостійно чогось поважнішого наші люди не дуже-то люблять; бо взагалі страх мало звикли до самостійного читання, ... Є багато таких, що по 3, по 4 роки до школи ходили, проте читати ледве-ледве тямлять, а жінки і зовсім не вміють читати ні одна і вчитись не хочять» [8].*

Відомо, що 1890 р. Леся Українка у 19-літньому віці написала для своїх сестер україномовний підручник «Стародавня історія східних народів», виклад історичного матеріалу в якому, з точки зору принципів дидактики, був досконалим.

Варто зазначити, що високо художні дитячі літературні твори Лесі Українки, написані добірною українською мовою, пронизані гуманізмом і високою художньою майстерністю, любов'ю і повагою до рідного слова. Це, зокрема, такі твори, як «На зеленому горбочку», «Літо красне минуло», «Мамо, іде

вже зима», «Тішся, дитино, поки ще маленька», «Веснянка», «Дитячі ігри, пісні й казки», «Народні пісні до танцю», прозові казки «Метелик», «Лілея», «Біда навчить».

Леся Українка, неухильно виступаючи за навчання дітей українською мовою, водночас з любов'ю писала про рідну мову, про її незбориму силу в боротьбі з ворогами України. Яскравим прикладом є вірш «Слово, чому ти не твердая криця». Бачимо поєднання педагогічних поглядів із мистецтвом рідного слова, в обороні якого вона була все своє коротке, але яскраве життя. Своїм животворним словом вона возвеличила перед світом Україну, заклала засадничі принципи національно-мовної освіти і виховання молодого покоління.

«Глибоко національна в своїй основі, всім змістом своїм зв'язана нерозривно з життям свого народу, з переживаннями нашої людини в теперішню переломну добу...» [3, с. 328], творчість Лесі Українки і сьогодні стоїть на сторожі рідної мови, незалежності і соборності України, *«... щоб моя Донеччина давала не тільки уболівальників футболу, учених-безбатченків, російськомовних інженерів, агрономів, лікарів, учителів, а й українських спеціалістів-патріотів, українських письменників, українських композиторів та акторів»* [12, с. 191]. Ці слова Олексі Тихого, одного з найтрагічніших культурних і суспільних діячів другої половини ХХ століття, в'язня радянської системи, члена-засновника Української гельсінської групи, патріота Донбасу, вкотре наголошують на актуальність ідеї рідномовного начала у вітчизняній освіті: формування національно-мовної особистості, людини, що має досконалі лінгвістичні знання з мови, володіє високим рівнем комунікативних умінь, любить і поважає рідну мову, яка є для неї єством, частиною світогляду та світосприйняття [4, с. 960].

Для Лесі Українки, як і Олексі Тихого, боротьба за повноцінне функціонування національно-рідної мови як самодостатнього складника функціонування української держави, відстоювання права на рідномовну освіту, на самоідентифікацію та самовираження з послідовним національним самовиявом кожної особистості була також сенсом усього життя.

Література

1. Березюк О. С. Педагогічні погляди Лесі Українки [Електронний ресурс] / О. С. Березнюк. – Режим доступу : www.ukrlit.vn.ua/article/1545.html.

2. Грушевский М. Освобождение России и украинский вопрос / М. Грушевский. СПб, 1907. 301 с.

3. Грушевський М. С. Пам'яті Лесі Українки. Вступне слово, сказане на засіданні Українського наукового товариства, присвяченім пам'яті Лесі Українки / М. С. Грушевський // Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. – Львів: Видавництво «Світ». 2008. Т.11. С. 328.

4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України [гол. ред. В. Г. Кремень]. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

5. Леся Українка – Голос однієї російської ув'язненої [Електронний ресурс] / Леся Українка – Режим доступу: <https://ukr-lit.com/lesya-ukrayinka-golos-odniyeyi-rosijskoyi-uv-yaznenoyi/>

6. Леся Українка Волинські образки. 1. Школа [Електронний ресурс] / Леся Українка – Режим доступу : <https://www.l-ukrainka.name/uk/Prose/VolynObrazky.html>

7. Леся Українка – Листи Лесі Українки 29.08.1893 р. До М. П. Драгоманова [Електронний ресурс] / Леся Українка – Режим доступу : <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1893/18930829mpd.html>

8. Леся Українка – Листи Лесі Українки 27.10.1892 р. До М. П. Драгоманова [Електронний ресурс] / Леся Українка – Режим доступу: <https://www.lukrainka.name/uk/Corresp/1892/18921027.html>.

9. Мацько, Любов, і Сидоренко, Олеся. «Лінгвостилістичний погляд на мовний світ Лесі Українки». Лінгвостилістичні студії, вип. 1, 2014. С. 135 – 145.

10. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. Каменярі української літературної мови [Електронний ресурс] / Огієнко Іван – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu15.htm>.

11. Панченко Володимир. Ідея україномовної освіти в циклі памфлетів Бориса Грінченка «Листи з України Наддніпрянської» [Електронний ресурс] / Панченко Володимир – Режим доступу : ushchuk.files.wordpress.com.

12. Тихий О. Думки про рідний донецький край. Тихий Олекса. На перехресті дуок / Упорядник Огнева Людмила. Донецьк: Музей «Смолоскип», 2013. 438 с.

13. Шиманська І. Ф. Леся Українка про освіту та виховання / Шиманська І.Ф. К.: Радян. шк., 1973. 112 с.

УКРАЇНЬСКА РОДИНА ЯК НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХЕТИП ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЛАРИСИ КОСАЧ

Людмила Ващенко,

учителька вищої категорії, старша учителька української мови і літератури Красноградського ліцею №1 ім. О. І. Копиленка Красноградської міської ради Харківської області (м. Красноград, Україна)

У статті висвітлено основні аспекти формування і становлення особистості Лариси Косач у родині засобами народної педагогіки.

Ключові слова: *родина, національний архетип, виховання, Леся Українка.*

The article highlights the main aspects of the formation of Larisa Kosach's personality in the family by means of folk pedagogy.

Key words: *family, national archetype, upbringing, Lesya Ukrainka.*

У другій половині XIX століття на всій території України існувало декілька інтелігентних родин, де панувало українське слово і дітей виховували в дусі рідної культури. Велика сім'я Косачів належала до цієї невеличкої громади лише завдяки Ользі Петрівні Драгомановій (Олені Пчілці). У драгомановській родині в Гадячі завжди були в пошані і мова й рідна пісня. Вони мали вирішальний вплив на Олену Пчілку, а через неї і на її доньку Лесю. Недарма вона сама казала про це: *«У дітей мені хотілось перелити свою душу й думи, із певністю мушу сказати, що мені це вдалося. Чи стали б Леся й Михась українськими літерато-рами, коли б не я? Може б, стали... Від батька вони не могли б навіть навчитися української мови, бо він нею не вміє говорити... Власне, я «наважила» й завше окружала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, щоб вони змалку пізнали її якнайбільше. Життя посеред волинського люду сприяло тому»* [5, с.76].

З появи на світ і до пансіону в Києві Олена Пчілка жила в обіймах українсько-народної стихії. Драгоманови, не дуже великі пани, не заводили надмірних розкошів. Доглядала й виховувала малечу рідна мати з допомогою няньки – звичайної сільської бабусі.

«Народна стихія, – згадувала Лесина мати, – се було наше природне оточення з найменших літ. Українська мова і українська етнографія були нашою природною течією. А полтавська людність в ті часи зберігала, звичайно, всі українські особливості значно краще, ніж тепер». «Багато особливостей у мові, співах, убранні, в побуті, що їх тепер треба шукати в книжках, – були тоді живі, свіжі. Щодо пісень українських, то не знаю, чи ще в якому домі панському співалось їх так багато, як у нашому. Найчастіше лунали вони, як приходили «тижнівки». Це були дівчата й молодиці, що восени приходили по черзі «в двір» і співали проміж ділом, таки «в горницях», де плутались і ми, діти. Одна скінчить, друга починає. Тиждень відбудуть одні, на другий приходять інші. І знову хоч цілий збірник записав би етнограф! Я до сеї пори знаю безліч тих гадяцьких пісень. Між ними багато таких, що вже тепер їх не співають. Плутаєшся, було, поміж пряхами, а пісні лунають без кінця: «Ой мати моя та жаліслива, / Oddala ж ти мене у чужу сторону... / Отак тягнуться-пливуть пісні за нитками, нитки за піснями. А вже як згадають прялі, що котра товаришка хутко йтиме заміж, отож-то їй приспівують усяких! Коли співають сироті, то се вже такі смутні, що хоч я й мала, а готова заплакати з жалю» [3, с. 129].

Казки й легенди – то була справжня народна белетристика, тільки не писана й не друкована. Довгими осінньо-зимовими вечорами переказувалось їх безліч. І ніхто не вважав того за вигадку, вірили, що таке справді було.

Свій материнський обов'язок Олена Пчілка вбачала у закладанні основ дитячих знань і вмінь, у наданні перших уроків любові, праці, відповідальності, честі, порядності.

Знання і постійне самовдосконалення дали змогу забезпечити початкову освіту дітеї власними зусиллями. Від природи маючи неабиякі педагогічні здібності, Олена ставилася до дітей, як до рівних собі, поєднуючи материнську любов з вимогливою принциповістю. Олена Пчілка досконало і майстерно володіла рідною мовою, була чудовим оповідачем, вміла малювати, грала на фортепіано, співала, гарно танцювала, мала акторські здібності, взагалі була творчо обдарованою особистістю. Ці риси мати намагалася передати своїм дітям, виховуючи їх власним прикладом.

Родину Олена Пчілка вважала тим життєдайним осередком, в якому формуються національні почуття, закладається підґрунтя національної свідомості і

самосвідомості. Олена Пчілка спеціально возила дітей до волинських сіл, аби вони могли поспілкуватися рідною мовою з селянськими дітьми, часто подорожувала з ними Україною, щоб вони краще пізнали її природу і побут, послушали народні пісні, перекази, легенди, побачили обряди. Всіх дітей мати прилучила до збирання фольклору.

Олена Пчілка віддавала перевагу українському середовищу. Вона зуміла прищепити дітям виняткове чуття рідної мови і святу шану до неї, але, як мудра мати, добре розуміла, що виховати дітей свідомими українцями не можна, якщо не підняти їх до рівня європейської освіченості, не навчити іноземних мов, не ознайомити зі здобутками світової культури, оскільки національний та загальнолюдський ідеали мають бути взаємопов'язано обумовленими. Олена Пчілка довела, що успіхів у вивченні іноземних мов можна досягти лише тоді, коли рідна мова пустить глибоке коріння в духовну природу дитини.

За свідченням сучасників, діти Косачів, хоч і не відвідували школи, все ж були ерудованими, вільно почувалися у будь-якій сфері науки, досконало володіли як рідною, так і іноземними мовами, знаннями з літератури. Незважаючи на те, що дітей вчили дома читати, писати українською мовою, у гімназії, куди вони вступали до старших класів, за знання мови мали найкращі оцінки, часто навіть випереджали своїх ровесників.

Одним з ефективних педагогічних прийомів, що забезпечує поглиблення знань, Олена Пчілка вважала залучення дітей до літературної творчості. Поступово, терпляче допомагала вона їм у перших літературних спробах, завжди була першим критиком і радником. Завдяки старанням Олени Пчілки в літературу увійшли троє старших її дітей – Михайло Обачний, Леся Українка, Олесь Зірка.

Олена Пчілка була надзвичайно уважною до нахилів та уподобань дітей, завжди підтримувала виявлені ними інтереси до музики, живопису, літератури тощо.

У будинку Олени Пчілки панував дух свободи, розуміння потреб дитини, вільного вибору занять і творчості, оскільки все це слугувало її самовиявленню, збагаченню і всебічному розвитку. Олена Пчілка постійно заохочувала їх до трудової діяльності. Праця завжди поєднувалася з грою та творчістю і розумілася як норма людського існування, як трудовий внесок у благополуччя і достаток всієї родини. Діти вчилися

усвідомлювати, що кожен залежить від праці багатьох людей, у праці вони збагачуються, розвиваються, утверджуються, мають неабияку можливість одержати естетичну насолоду. У дітей була вихована глибока свідомість того, що навчання – це також щоденна, систематична, наполеглива праця. Сформовані ще в дитинстві навички самостійної роботи, працьовитість, відповідальність допомогли дітям Косачів упродовж усього життя розширювати кругозір, стати високоосвіченими людьми.

Старші Драгоманови були обоє досить релігійні, і дітей своїх, доки малі були, виховували в тому ж дусі. *«Та коли діти, підростаючи, втрачали віру й світорозуміння дитячих літ і здобували інші погляди, то наші тато й мама ніколи не сперечались, я не знаю ні одного разу, щоб вони сперечалися з татом або з мамою за їх релігійні погляди»*. Ніколи діти не дозволяли собі якоїсь грубої вихватки чи глузування з того powodu. Тут була поспільна воля й повага: *«Ти собі думай, як хочеш, як тобі каже твій розум і сумління, та не насилуй і моєї душі»*. Така поспільна обережність, пошана лишилися на увесь вік [4, с. 76].

Петро Антонович мав завжди велику охоту до читання і просто таки виключно гарну пам'ять. У чернігівській гімназії його учителем словесності був Леонід Глібов, і батько завжди дуже тепло з великою симпатією і пошаною згадував його, дуже любив його байки, силу їх знав напам'ять і гарно декламував їх дітям.

Лесю, ще зовсім маленьку, навчив проказуючи, – бо вона не вміла ще читати, – байку Глібова «Куц та билина», і вона дуже гарно та чуло її декламувала. До сліз проймає її декламація закінчення цієї байки «Ох, куцику, я на чужині...».

Закінчивши дуже гарно гімназію, Петро Антонович вступив до Петербурзького університету на математичний факультет, але через рік перейшов на юридичний, тоді переїхав до Києва і вступив до Київського університету теж на юридичний факультет, на якому проходив науку дуже успішно, гарно закінчив його.

Бувши в Києві в університеті, Петро Антонович познайомився, а далі й заприятелював і подружився з київськими українцями, тоді молодими, як і він, М. П. Драгомановим, В. Б. Антоновичем, П. Г. Житецьким, К. П. Михальчуком, О. І. Левицьким, М. В. Лисенком, М. П. Старицьким, В. А. Беренштамом та іншими. З того часу і

до кінця свого життя Петро Антонович вважав українські справи своїми справами, цікавими, важливими й рідними. Був чи не найактивнішим у всіх відношеннях членом Старої громади, ретельним членом «Редакції», тобто редакційної колегії «Киевской старины», давав кошти на українські справи.

Зо всіх шістьох дітей Леся найбільше була подібна до Петра Антоновича і вродою і вдачею. Щодо вроди, то й по батькових фото з молодих літ видно, і з розповідей матері, тіток і дядька виходило, що в Лесі такі самі риси обличчя, барва очей і волосся, як у батька, так само середній зріст, така ж постать, така сама тендітність. Вдачею ж вони обоє однаково були лагідні та добрі безмежно, однаково обоє бували здатні скипіти страшенно, коли їх дійняти чимсь особливо для них дошкульним. Обоє були надзвичайно стримані, терплячі та витривалі, з виключною силою волі. Обоє мали напрочуд гарну пам'ять.

Була в Петра Антоновича й Лесі ще одна спільна, надзвичайно цінна риса: вони високо цінували людську гідність у всякої людини, хоч би у наймолодшої дитини, і завжди поводитися так, щоб не ображати, не принижувати тої гідності..

В одному Леся й батько були несхожі одно на другого: батько був вище середнього здатний до математики і любив її, зате ж був нездатний до вивчення мов. Леся ж була виключно здатна до мов і, як вона сама казала, абсолютно нездатна до математики і не мала до неї жодної охоти. Далі 4-х арифметичних дій ніколи нічого не вчила з математики і не хотіла вчити, уперто твердячи, що то понад її здатності і все одно нічого вона не вивчить.

«Коли народилася Леся, то мати наша заслабла на тяжку анемію і мусила серйозно лікуватися, не могла доглядати сама своїх двох малих дітей (синові Михайлові було 1,5 роки), а найгірше, не могла сама годувати Лесю. Батько взяв відпустку спеціально для того, щоб доглянути Лесю, бо боявся, що інакше вона загине. Взявся пильно виконувати всі лікарські приписи і врешті осягнув того, що Леся не лише залишилася жити, а зовсім одужала та поправилася», –згадує О. Косач-Кривенюк [7, с. 205].

Петро Антонович дітей дуже любив і був ідеально дбайливий, уважний та добрий до всіх, але усе своє життя він особливо був ніжний до Лесі, може тому, що вона була хвора, а може й тому, що він мав властивість скоро і влучно складати ціну кожній людині, отже, певне багато раніш за інших, навіть за матір, склав ту високу ціну Лесі, якої вона була варта.

Петро Антонович був дуже начитаною людиною, хоч в перекладах, але добре знав світову літературу, незгірше знав і українську, бо давню знав ще змолodu, за новішою ж слідкував, читаючи все, що тільки виходило друком. Звичайно, що й Лесине писання він знав ще в рукописах. З російських письменників чи не найулюбленішим його письменником був Салтиков-Щедрін. З Пушкіна знав напам'ять всі казки, «Руслана і Людмилу» та багато віршів і часто декламував їх.

Петро Антонович співчував Лесі і так само ніколи не жалував нічого, ні сили, ні коштів, – аби їй догодити, аби їй нічого не бракувало. Завжди дуже журився тим, що, не дивлячись на все бажання й намагання, не може дати Лесі здоров'я.

Петро Антонович й змолodu не дуже то любив їздити, під старість же з появленням хороб зовсім не любив подорожей, однак йому так хотілося побачитися з Лесею, що зовсім, уже зовсім хворий, за 4 місяці до смерті, він переміг свою неохоту до подорожування і поїхав до Лесі в Ялту. Їхати йому було важко, Ялта йому зовсім не сподобалася, але він був дуже радий, що побачився з Лесею. Може передчував, що бачився з нею, своїм найдорожчої ціни скарбом, востаннє...

Література

1. Бабишкін О. У мандрівку століть: Слово про Лесю Українку. – К., 1971. 272 с.
2. Бажан М. Дочка України // Бажан М. Твори: У 4 т. К., 1975. Т. 4.
3. Білецький О. Леся Українка та її твори // Вибрані твори Лесі Українки. К., 1937.
4. Гончар О. Наша Леся // Гончар О. Письменницькі роздуми. К., 1980.
5. Козуля О. Дочка Прометея : [Постать Лесі Українки в історії України] // Козуля О. Жінки в історії України. К., 1993. С. 84-89.
6. Косач-Кривинюк О. Леся Українка : хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: 1970. 926 с.
7. Костенко А. Леся Українка: Художньо-документальна біографія. 2-е вид., із змінами і доповн. К.: Дніпро, 1985. 393 с.
8. Мороз М. Літопис життя і творчості Лесі Українки. К.: Наукова думка, 1992. 631 с.
9. Українка Леся. Вибране: Для середнього та старшого шкільного віку / Упоряд. Л.Мірошниченко. К.: Школа, 2003. 367с.
10. Українка Леся. Документи і матеріали. К.: Наукова думка, 1971.

ПСИХОЛОГІЯ ТВОРЧОСТІ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕМОГ І НЕВДАЧ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Анатолій Вихруц,

*доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри
української мови Тернопільського національного медичного
університету імені І. Я. Горбачевського (м. Тернопіль, Україна)*

Аналізуються три важливі аспекти творчої діяльності Лесі Українки: динаміка творчого процесу, реакція на критичні зауваження, оцінка творів інших авторів, вплив стилю життя на втомлюваність нервової системи. Особлива увага звертається на зміст епістолярної спадщини поетеси. Підкреслюється висока самооцінка як один з аспектів творчої особистості. Як перспективні напрямки біографічних досліджень видатних особистостей, вивчення закономірностей творчого процесу виокремлено тему здорового способу життя людини, яка займається творчою діяльністю, психологічний захист, профілактику перевтоми і професійного вигорання. Для вирішення проблеми необхідна інтеграція зусиль представників провідних психологічних шкіл, медицини, а також філології, адже аналіз текстів, епістолярної спадщини, дозволить наблизитися до розуміння особливостей творчого процесу, розвинути здібності молодих людей, попередити ризики і загрози. Вивчення творчості видатних людей, почесне місце серед яких займає Леся Українка, сприятиме розвитку сучасної науки.

Ключові слова: *творчість, поезія, критика, самооцінка, психологічна культура.*

It has been analyzed three important aspects of Lesya Ukrainka's creative activity i.e. the dynamics of the creative process, the reaction to critical remarks and evaluation of the works of other authors, the influence of lifestyle on the fatigue of the nervous system. Particular attention has been paid to the significance of the poet's epistolary legacy. It has also been emphasized the high self-esteem as one of the aspects of creative personality. As perspective directions of biographical researches of outstanding personalities, studying of laws of creative process the theme of a healthy way of life of the person who is engaged in creative activity it has been allocated the psychological protection, prevention of overfatigue and professional burnout. To solve the problem it is necessary to integrate the efforts of leading psychological schools, medicine and philology, as the analysis of texts and epistolary heritage will bring closer to understanding the features of the creative process, develop the abilities of young people, prevent risks and threats. One of

the ways to solve the problem is to study the work of prominent people, among whom Lesya Ukrainka is one of the outstanding.

Key words: *creativity, poetry, criticism, self-esteem, psychological culture.*

Серед пріоритетних завдань, які визначатимуть успішність країни, будуть пріоритетними для особистісного розвитку залишається творчість як одне з найбільш загадкових понять для усіх гуманітарних наук. Важливим методом для наближення до розуміння суті проблеми є вивчення творчості, епістолярної спадщини, спогадів про видатних особистостей. І хоча геніальність не піддається точній оцінці на рівні закономірностей, навіть розуміння окремих тенденцій є важливим для сучасної теорії та практики.

Аналізуючи проблему творчості Лесі Українки, звернемо увагу на декілька важливих аспектів. Для більшості поетів властивий своєрідний час «учнівства». Твори цього періоду викликають увагу лише в контексті становлення видатної особистості. Творчість Лесі Українки є винятком. Перша збірка «На крилах пісень» опублікована в 1893 р. І якщо у циклі «Сім струн» лише окремі рядки дозволяють надіятися на достатньо високий рівень у майбутньому, то відома «Колискова», написана ще в 1890 р., є цілісним твором майстра, який не втрачає емоційності, філософського наповнення (тема часу, печалі, цінностей, активності), виховного змісту до наших днів. Вірш «Мамо, іде вже зима ...» виходить далеко за межі «дитячої тематики», і стає своєрідним епіграфом для творчості поетеси. Окрасою будь-якої поетичної збірки зрілого майстра стане твір рівня «Contra spem spero». Якщо в попередніх віршах першої збірки домінувала печаль і безнадія, то в цьому вірші переважає «психологія сили», енергетика творення і боротьби, оптимізм. Наступний вірш «Досвітні вогні» підсилює цей напрям, а фінальний заклик написано «з погляду вічності». Ідея боротьби поступово починає домінувати: *«Нащо даремнії скорботи? / Назад нема нам воріття! / Берімось краще до роботи, / Змагаймось за нове життя!»*.

Особливістю другої книги «Думи і мрії» є різноплановий рівень поетичних текстів. Дослідники ще будуть дискутувати щодо причин якісних перемін, які відбулися в 1896 році. Адже вірші «Товарищі на спомин», «Грішниця», «Хвилина розпачу», «О, знаю я, багато ще промчить...», «Слово, чому ти не твердая криця...», «Ave regina», «Як дитиною, бувало»(1897

р.) це зовсім інший рівень поетичної творчості, вищий, глибший за ідеями, емоціями.

Щодо третьої останньої збірки із загадковою назвою «Відгуки», насамперед відзначимо такі вірші, як «Де поділися ви, голоснії слова...», «Ні! Я покорити її не здолаю...». Щодо поеми «Одержима» цей твір варто розглядати окремо. Образ Міріам, яка дискутує з Богом, а потім проклинає юрбу «прокльоном крові» і гине під градом каміння «...не за щастя... не за небесне царство... ні...з любові!» то це тема окремого монографічного дослідження. Якщо врахувати, що поема написана упродовж однієї ночі біля смертельно хворого С. К. Мержинського і за словами авторки «якби мене хто спитав, як я з того всього жива вийшла, то я б теж могла відповісти: *J'en en ai fait un drame*», то це важливе свідчення для розуміння суті психології творчості.

Аналіз драматичних творів Лесі Українки потребує серії монографічних досліджень. Зауважимо лише декілька попередніх аспектів у контексті теми дослідження. Перший драматичний твір поетеси з красномовною назвою «Блакитна троянда», написаний в 1896 р., засвідчив появу драматурга європейського рівня. Ця драма ще дочекається свого заслуженого успіху в глядачів. Потрібен режисер і актори відповідного рівня. Тема божевілля в драматургії буде вивчатися ще багато років. Хоча головна героїня Люба мала як і авторка 26 років, на нашу думку, особистісні риси поетеси приховані в переживаннях Ореста. Не погоджуємось зі штампом, що «Блакитна троянда» - перша психологічна драма в українській драматургії. Кожна справжня драма і не лише драма є психологічною. Це видатний твір, який буде корисний і для фахівців з психоаналізу. Заслуговує на увагу використання в сюжеті теми морфію, а також слова Милевського «Як завжди при нервових хворобах, ні те ні се. Перевтома - се тепер модне слово, і скрізь його тичуть - ну, заборонили писати...». Не менш цікавою є відповідь Люби: «Заборонили писати! Се варварство, а не корування» [2, с. 88].

Попередній розгляд літературно-критичних статей Лесі Українки, окрім аналізу актуальних соціальних і політичних питань, дозволяє зробити висновок про цікаві творчі ідеї, які не втрачають значимості до наших днів. Для підтвердження цієї тези використаємо цитатну характеристику, використавши зміст восьмого тому: «...я хочу говорити з вами, як з товаришами, просячи тільки розуміння безстороннього і

щирої відповіді словом і ділом»; «Дякую тобі, господи, що не створив мене ні москалем, ані москвофілом»; «Так Росія величезна, голод, неосвіченість, злодійство, лицемірство, тиранія без кінця, і всі ці великі нещастя величезні, колосальні, грандіозні»; «Чия правда того буде й сила»; «...навіть чи можна з примусу написати щось гарного»; «вільність і незалежність то не все одно»: «Проте треба пам'ятати, що економічна і політична воля дуже залежать одна від одної»; «Чужа кривця не водиця, розливати не годиться».

Для творчої особистості важливою є реакція на критичні зауваження та відповідна самооцінка автора. З листів видно, що хоча інколи Леся Українка і писала, що талант до музики в неї більший як до поезії, але це були винятки. У листі до М. П. Драгоманова 18 грудня 1890 року юна поетеса іронічно пише про те, що «дехто з товаришів корить, що нема в моїх віршах міцної тенденції, що бракує громадських тем, що в мене тільки образи та форма то ще так-сяк, а решта ... Себто я мислю, що нікуди моя поезія не судна. Ба, що ж робить, хоч і так! Десь моя муза вдалась така нетенденційна та вбога, або, може, й те, що так я незручно вимовляю свої ідеї, бо такі сподіваюсь, єсть і у мене якісь там ідеї. Дехто теж нарікав, що я ховаюсь від «народних» тем і складу мови народної, лізу в літературщину та «інтелігентствую», але тут певне, вся біда в тому, що я інакше розумію слова «народність», «літературність» та «інтелігенція», ніж як їх розуміють мої критики» [3, с. 64 - 65]. Якщо врахувати вік поетеси (19 років), а також чітку авторську позицію на зауваження О. С. Маковея, І. Я. Франка, можна не сумніватися в належній самооцінці, розумінні рівня своїх творчих досягнень. Щоправда, коли М. П. Косач спробував підкреслити геніальність сестри, то відповідь не забарилася: «Як тобі прийшло на думку причепити до мене «світло генія»? Якби не знала тебе ліпше, то подумала б, що на сміх кажеш. Мені сподобалось, що звеш мене жайворонком, маю симпатію велику до сії птиці» [3, с. 89]. Для розуміння авторської позиції важливим є лист до О. С. Маковея від 9-го червня 1893 р. Звертаючись до нього як до критика - психолога, Леся Українка підкреслила, що «нашій літературі багато чого бракує, але найбільше бракує доброї і талановитої критики», а також пояснила особливості поетичного настрою, необхідність об'єктивної оцінки для автора і «читаючих людей» [3, с. 155].

Для розуміння особливостей творчого процесу важливо розглянути проблему втомлюваності. Аналізуючи свій стан Леся

Українка в листах до рідних (1898 р.) звернула увагу на єдність фізичного стану і збалансованості нервової системи, вплив надмірної розумової праці у вечірній та нічний час на кризові явища, зокрема елементи істерії. Фахівцям, варто звернути поглиблену увагу на цю проблему, особливо на перші прояви, адже творчість теж має свою ціну. У листі до М. П. Косача ще на початку листопада 1889 р. Леся Українка опише свій стан так: «Першу ніч я провела тоді, як тінь в Дантовому пеклі, - з плачем і скрежетом зубовним. На другу ніч затялась, не плакала і цілу ніч писала в ліжку, почала невеличку поему і, здається, по їй не видно, як мені приходилось тісно при писанні. [3, с. 37]. Якщо врахувати неймовірно великий об'єм розумової праці, вивчення іноземних мов, перекладацьку і творчу роботу, яку добровільно виконувала дівчина, то залишається лише дивуватися можливостям людського організму. Зауважимо, що рідні поетеси розуміли загрозу від такої неймовірної діяльності. У листі до М. П. Драгоманова від 5 січня 1890 р. Леся Українки відверто пише про це, але виправдовується, що коли б вона так багато не читала, грала, писала, то залишається лише «скласти руки та плакати» [3, с. 44 - 45].

Варто підкреслити точну самооцінку причин і наслідків. У листі до матері (3 квітня 1898 р.) Леся Українка напише «Тим часом і лагідні паліативи, як бром, витирання дома водою, і ванни принесли мені користь видиму, але стан моїх нервів все-таки ненадійний: одна безсонна ніч, невелика втома - і все йде шкереберть, очевидно, треба якоїсь міцнішої поправки, щоб могли витримати згубу крові, і багато безсонних ночей, і всякі інші наслідки операції» [4, с. 33]. Принагідно варто підкреслити роль молодого лікаря Мартироса Семеновича Дерижанова (1867 - 1900 рр.), в сім'ї якого жила поетеса, який лікував Лесю Українку і зробив важливе зауваження щодо особливостей її нервової системи, а також критично оцінив роботу інших лікарів, які «лікували лише ногу». У листах до рідних Леся Українка часто згадує лікаря з вдячністю. Подаровані для його дружини ноти, вишита «подільським візерунком» сорочка для лікаря свідчать про дружні стосунки.

Приятьель І. К. Айвазовського і А. П. Чехова, засновник династії відомих лікарів М. С. Дерижанов заслуговує на особливу повагу.

Ситуація неперервної перевтоми супроводжувала поетесу до останніх днів. Наприклад у листі до матері та сестри 12 березня 1909 р., зауваживши пробудження через кожні дві

години, поетеса пише: «прокидаюсь та й не завжди хутко засипляю, і се мені робить всю ніч якоюсь шматованою. Енергія і здатність до роботи у мене дуже упали і, як я вже писала, часто не можу нічим побороти апатії, хоч вона часто до розпачу доводить» [5, с. 273]. Якщо врахувати експерименти з ліками, які приписували для К. Квітки, прагнення шукати оздоровлення лише в Єгипті, постійні переїзди, які більше втомлювали як давали користь, неперервну творчу діяльність можна зробити висновок про класичний приклад «професійного вигорання».

Вивчення життєвого шляху і творчих досягнень Лесі Українки дозволяє зробити певні узагальнення важливі для сьогодення. Всі спроби сучасних дослідників обґрунтувати психологічний портрет особистості, яка досягла високого рівня творчості, не кажучи вже про геніальність, зазнають невдачі. Коли пропонується перелік якостей завжди залишається, щось загадкове, той перший рядок тексту, який «приходить» до автора, який необхідно записати, а лише потім пишеться і редагується текст. Оця таємниця першого рядка, яку Епікур влучно назвав «кидком думки» (це слово, як і «ривок» можливо не найкращий варіант перекладу) залишається недосяжною для сучасних авторів. Окрім цього, відсутність декількох якостей, важливих на думку провідних психологів, не заважає досягати творчих вершин. У цьому ж ряду поразок знаходяться так звані «механізми» творчого процесу.

Приклад Лесі Українки дозволяє виокремити цікавий та перспективний напрям подальших досліджень. Маємо на увазі самооцінку і реакцію на критичні зауваження особистості. Своєрідність особистості Лесі Українки проявилася в тому, що з юнацьких літ вона чітко усвідомлювала свій рівень, іронічно реагувала на критичні зауваження, обстоювала свою думку незалежно від рівня критика, з вдячністю приймала ті пропозиції, які заслуговують на увагу, аналізує творчість інших видатних особистостей і аргументовано висловлює їм свої погляди.

Тема здоров'я людини, яка займається творчою діяльністю, психологічний захист, профілактика перевтоми, вигорання, ціна, якою розплачується особистість за творчість, ще чекає на серію монографічних досліджень. Необхідна інтеграція зусиль представників усіх психологічних шкіл, медицини, а також філології, адже аналіз текстів, епістолярної спадщини, дозволить

наблизитися до розуміння закономірностей творчого процесу, розвинути здібності молодих людей, попередити ризики й загрози. Одним зі способів досягнення мети є вивчення творчості видатних людей, почесне місце серед яких займає Леся Українка.

Література

1. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка: хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк; Укр. Вільна Акад. Наук у США. – Нью-Йорк: Гомін України, 1970. 923с. Електронний ресурс. Режим доступу <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/1279-kosach-krivinyuk-o-lesya-ukrayinka-hronologiya-zhittya-i-tvorchosti/>.
2. Українка Л. Блакитна троянда // Зібрання творів у 12 т. - Т. 3. Київ: Наукова думка, 1976. С. 9 - 111.
3. Українка Л. Лист до М. П. Драгоманова 18 грудня 1890 р. // Зібрання творів у 12 т. - Т. 10. Київ: Наукова думка, 1978. 542 с.
4. Українка Л. Лист до О.П.Косач 3 квітня 1898 р. // Зібрання творів у 12 т. - Т. 11. Київ: Наукова думка, 1978. 478 с.
5. Українка Л. Лист до О. П. Косач (матері) і О. П. Косач (сестри). // Зібрання творів у 12 т. - Т. 12. Київ: Наукова думка, 1978. 694 с.

УДК 378.147:811.161.2'243

ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Тетяна Вінтонів,

*кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри
української мови Київського університету імені
Бориса Грінченка (м. Київ, Україна)*

Тетяна Горохова,

*кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри
української мови Київського університету імені
Бориса Грінченка (м. Київ, Україна)*

У статті розглянуто різновиди лінгводидактичного опрацювання лінгвокраїнознавчого матеріалу під час вивчення української мови як іноземної. З'ясовано, що ефективне використання текстів про Лесю Українку в навчальному процесі можливе за умови комунікативно-діяльнісного підходу. Обґрунтовано

обмежене використання творів у навчанні студентів-іноземців, починаючи з підготовчого відділення. Запропоновано розробку творчих завдань, наведено приклади самостійних робіт. Доведено, що успіх викладання української мови як іноземної залежить від умінь викладача добирати актуальний та цікавий текстовий матеріал, розробляти ефективні завдання, враховуючи рівень мовної підготовки та індивідуально-психологічні особливості студентів-іноземців.

Ключові слова: лінгвокраїнознавчий компонент, текст, навчальний текст, репродуктивне спрямування, комунікативна компетентність.

In the article the types of linguodidactic elaboration of linguistic material during the study of the Ukrainian as a foreign language are considered. It was found out that he effectively uses texts about Lesya Ukrainka in the educational process possible under the condition of communicative-activity approach. The limited use of texts in the education of foreign students, starting with the preparatory department was generalized. The system of creative tasks is offered; examples of independent works are given. It is proved that the success of teaching Ukrainian as a foreign language depends on the content of selected relevant and interesting text materials, effective tasks, teaching according to the level of language knowledge and individual psychological characteristics of foreign students.

Key words: linguistic and cultural component, text, educational text, reproductive direction, communicative competence.

Питання викладання рідної мови як іноземної тривалий час перебуває в полі зору як зарубіжних, так і вітчизняних лінгводидактів (Є. Верещакін, Я. Глидар, Є. Голобородько, Т. Єфімова, І. Жовтоніжко, І. Зимня, І. Ігнатова, Ю. Караулов, Т. Колодько, О. Корнілов, В. Костомаров, В. Красних, А. Кулик, Т. Лагута, О. Леонтович, О. Митрофанова, М. Пентилюк, Б. Сокіл, С. Тер-Мінасова, В. Топалова, О. Тростинська, В. Фурманова, Г. Шелест, А. Щукін та інші).

Зростає кількість вітчизняних праць, присвячених основним компонентам лінгвокраїнознавчої компетентності (О. В. Вітренко, Ю. М. Галка, О. М. Горда, Н. О. Данилюк, Т. О. Лещенко, І. В. Самойленко, В. Г. Юфименко та інші). Починаючи від вивчення фольклорних творів (вивчення пісень, казок) до використання художніх творів (В. Сухомлинського, Т. Шевченка, М. Коцюбинського тощо) у навчанні української мови як іноземної. Обґрунтовують систему завдань до художніх текстів (С. Дяченко, С. Єрмоленко, О. П'ятецька, В. Федчик, Г. Швець, С. Шевченко та інші).

Застосування лінгвокраїнознавчих компонентів у навчальному процесі української мови як іноземної, починаючи з підготовчого відділення, передбачає ознайомлення студентів-іноземців із традиціями і культурою України, основними історичними подіями, відомими діячами. Насамперед, це сприятиме їхній адаптації в українському середовищі та дасть багато цікавої та пізнавальної інформації.

Святкування 150-річного ювілею з дня народження Лесі Українки цього року є благодатним ґрунтом для вивчення української мови іноземцями. Захоплення поезією авторки відбувається паралельно із зацікавленістю до української мови, тому що Леся Українка – це не тільки розквіт і втілення української поезії, літератури, але й розквіт української мови, нації, культури.

Опрацювання творчості Лесі Українки дає змогу реалізувати визначальні, на нашу думку, підходи до вивчення української мови студентами-іноземцями: текстоцентричний, культурологічний, а також комунікативно-діяльнісний підходи. Водночас зауважимо, що визначені підходи реалізовано низкою принципів (загальнодидактичних і методичних), з-поміж яких виокремимо такі: доступності; комунікативної спрямованості; культуровідповідності (взаємопов'язаного навчання мови й культури); урахування рідної мови й культури; контекстної зумовленості й автентичності навчального матеріалу тощо.

У межах цих принципів дуже важливим є правильно дібрати систему вправ і текстів для всіх видів навчальної діяльності (читання, аудіювання, говоріння, письмо). На нашу думку, навчальні тексти різного спрямування (соціокультурні, краєзнавчі, художні, наукові) є основою освітнього процесу та його результатом. Текст містить мовний матеріал із необхідними для вивчення мовними одиницями (слова, словосполучення, речення), різні види передтекстових і післятекстових завдань, які передбачають опрацювання цього мовного матеріалу, сприйняття та осмислення тексту, побудову власних висловлень за матеріалом тексту тощо.

Варто звернути увагу на те, що в системі передтекстових і післятекстових завдань має бути врахований рівень знань студентів. Пропонуємо систему вправ і завдань для вивчення студентами-іноземцями творчості Лесі Українки (рівень A2-B1). Характер вправ залежить від рівня підготовки студентів. Наприклад:

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Завдання 1. Прочитайте текст. Нові слова запишіть у словник.

Лєся Українка – геній української літератури (1871–1913)

Лєся Українка (справжнє ім'я – Лариса Петрівна Косач) народилася 25 лютого 1871 у місті Новограді-Волинському.

Мало хто знає, але якби Лєся жила в наш час, її однозначно назвали б дитиною відео. У дитинстві Лєся була надзвичайно кмітливою¹. Наприклад, дівчина навчилася читати ще в чотири роки, в шість років вона вже майстерно вишивала, а у дев'ять – написала свій перший вірш. 6 січня 1880 року Лєся дуже застудилася – це був початок тяжкої хвороби. Влітку 1883 року діагностували туберкульоз кісток, у жовтні цього ж року її оперували.

Лєся мала ще старшого брата, Михайла. Їх в сім'ї називали спільним ім'ям – **Михалосіс**² через нерозлучність. Проте сина мати ставила вище за Лєсю.

Михайло Петрович Косач – старший брат Лєси Українки, став вченим-фізиком, метеорологом, письменником та перекладачем, автором оповідань та наукових праць, засновником літературного гуртка «Плеяда», громадським діячем. До 5-го класу мама Лєси (Олена Пчілка) не віддавала до школи, а навчала вдома за власною програмою. Аргументувала це небажанням російського впливу на свою доньку.

Олена Пчілка (Ольга Драгоманова-Косач)

— українська письменниця, меценатка, перекладачка, **етнографка**, фольклористка, публіцистка, громадська діячка, член-кореспондентка Всеукраїнської академії наук.

Лєся з братом Михайлом

Мало хто знає, але свій псевдонім Лариса Косач запозичила в дядька – **Михайла Драгоманова**. Він підписувався як "Українець". А оскільки Лєся дуже любила свого дядька і вирішила бути схожою на нього. Починаючи з 1884 року Лєся активно пише вірші («Коввалія», «Сафо», «Літо краснее минуло» та інші). Саме цього року з'явився псевдонім «Лєся Українка», коли дівчині було всього **тринадцять**. (Джерело: spadek.org.ua)

Про рівень її розвитку свідчить також і те, що всього у 19 років Українка написала підручник "Стародавня історія східних народів" для своїх сестер. Крім того, поетеса знала 7 мов – українську, французьку, німецьку, англійську, польську, російську та італійську.

Мало хто знає, але Лєся Українка ввела в нашу мову такі слова як "напіввесні" та "промінь". А Олена Пчілка, мати Лєси, дала життя іншим словам: "мистецтво", "переможець", "палкий" та інші слова.

Лєся Українка була закохана в **Сергія Мерзінського**, саме йому вона писала "Твої листи завжди пахнуть зі'ялим трояндами", але він не відповідав Лєсі взаємністю. Він сприймав їхні стосунки як дружні, а то й ділові. Справжню суть і глибину своїх почуттів вона залишила на папері у ніч на 18 лютого 1901 року, написавши біля ліжка випрацюючого Сергія Мерзінського поему "Одержима".

Лєся любила казки: "Я дуже люблю казки і можу їх відтворювати мільйони". "Коли вибрати з двох, то я вже волю бути Дон-Кихотом ніжє Санчо Панса! бо так мені більше по натурі, та й навіть по фігурі". Хворобливу і тендітну Лєсю Франко назвав "єдиним мужчиною в нашому

Олена Пчілка (мати Лєси)

Михайло Драгоманов (дядько Лєси)

¹ Кмітливий – розумовий.

² Донька – дочка.

¹ НАПІВВЕСНІ, **присні**, (капіт!) На початку весни, ранньою весною.

² ПРОМІНЬ – світлова смуга, що випадає із якого-небудь джерела світла: сонячний промінь.

Рис. Фрагмент навчального тексту «Лєся Українка»

У передтекстових завданнях пропонуємо студентам роботу з новою лексикою в поданому тексті: *прочитати текст, виписати нові слова в словник і скласти з ними речення; виписати ключові слова, записати слова із поданих приміток тощо.*

Також можливе обговорення після ознайомлювального (неосмисленого) прочитання: *Чи зрозуміли ви зміст тексту, про кого текст? Хто така Лєся Українка? Хто зображений на фото?*

Наступний етап передбачає повільне осмислене прочитання тексту з подальшим виконанням післятекстових завдань, з-поміж яких є завдання репродуктивного та комунікативного спрямування. Завдання репродуктивного спрямування включають роботу з текстом, складання плану тексту, відповіді на запитання за текстом (перевірка сприйняття прочитаного). Наприклад:

Завдання. Дайте відповіді на запитання за текстом:

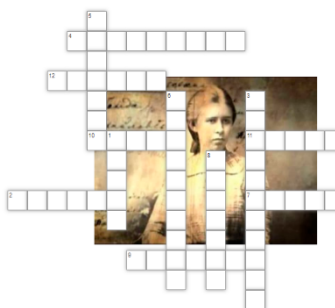
1. Яке справжнє ім'я Лєси Українки?
2. Де і коли народилася Лєся Українка?
3. Коли Лєся навчилася читати і вишивати?
4. Коли вона написала свій перший вірш?
5. Коли захворіла Лєся Українка?

Для перевірки розуміння прочитаного тексту пропонуємо студентам об'єднатися в мікрогрупи й дати відповіді на запитання інтерактивного кросворду. Такий методичний прийом дає змогу відійти від традиційного методу бесіди, урізноманітнити й інтенсифікувати навчальну діяльність студентів через організацію групової діяльності та використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Завдання. Дайте відповіді на запитання інтерактивного кросворду (за текстом).

Українська як іноземна: Леся Українка

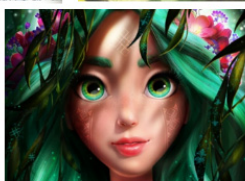
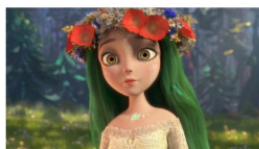
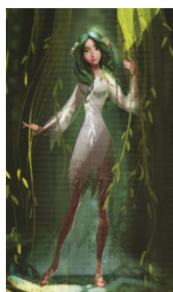

<https://learningapps.org/view17109397>

Для тренування навичок аудіювання та говоріння пропонуємо завдання комунікативного спрямування на основі проглянутих відео про життя і творчість Лесі Українки.

Автор: Софія Карафіна-Корбут

Із анімаційного фільму "Мавка"

Завдання. Перегляньте фільми про Лесю Українку (дивитись список фільмів YouTube), а також трейлер до анімаційного фільму «Мавка». Побудуйте діалоги на тему:

1. Чи чули ви раніше про Лесю Українку? Де вперше побачили її портрет?

2. Що запам'ятали про Лесю Українку?

3. Що вразило вас у вірші Лесі Українки? Чи сподобались вам вірші Лесі Українки?

4. Які ваші враження від переглянутого трейлеру мультфільму «Мавка»?

Також у межах вивчення творчості Лесі Українки пропонуємо відпрацювати розмовну тему «Зовнішність»,

запропонувавши описати портрет Мавки на основі поданих зображень.

Завдання. Розгляньте картини із зображенням Мавки. Опишіть її зовнішність.

Крім того, культурологічний підхід реалізовано під час вивчення автентичних текстів, тому важливим вважаємо ознайомлення студентів із поетичною спадщиною Лесі Українки. Окрім того, тексти поезії можуть бути матеріалом для вивчення як нової лексики, так і узагальнення інформації про граматичні форми слів. Наприклад:

Завдання. Прочитайте вірші Лесі Українки. Вивчіть один вірш напам'ять. Із тексту вірша «Contra spem spero! (лат. Без надії сподіваюсь!)» випишіть 5 іменників, 5 дієслів, 5 прикметників, визначте їхні форми (рід, число, відмінок, відміна, час, спосіб тощо).

Важливо зацікавити студентів, які швидко опановують мову. На підготовчих факультетах викладач повинен налагодити контакт і допомогти відкритися студенту, щоб він міг виражати свій внутрішній світ, переживання. Саме тут потрібен індивідуальний підхід до студента. Викладач повинен залучати та зацікавлювати студентів із високим рівнем знання мови до участі в конференціях, семінарах. Одним із різновидів самостійної роботи пропонуємо створити презентації, написати есе тощо. Наприклад,

Есе з теми:

«Якою ви відкрили для себе Лесю Українку?»

Уперше я почула про Лесю Українку в Київському університеті імені Бориса Грінченка від моєї викладачки української мови пані Тетяни. Ознайомившись із біографією поетеси українською мовою, я дізналася багато цікавого, мене здивувало, що з-під її пера вийшли й сходознавчі праці, оскільки їй довелося пожити в Єгипті, де вона проходила лікування. Досліджуючи питання її знаності в Туреччині, я зрозуміла, що про неї, на жаль, відомо дуже мало: жодну з її поезій не було перекладено турецькою мовою. Відверто кажучи, цей факт тільки посилив моє бажання досліджувати її творчість. Я дізналася, що вона була надзвичайно сміливою, гарною, незалежною, обдарованою і розумною жінкою з прогресивними поглядами. Її не зламали численні негаразди, які траплялися на її життєвому шляху. Я навіть знайшла між нами децю спільне, адже вона, як і я, змушена була жити за межами рідної країни. Також переконана, що поетеса нерідко почувалася самотньою і

нещасливою через це. Незважаючи на увесь цей біль, вона багато працювала, створювала літературні шедеври, особливо мені сподобалися вірші та драма-феєрія «Лісова пісня». Також вразив її інтелект, знання багатьох мов. Її чудові переклади читають і зараз із задоволенням.

Для мене Леся Українка – це уособлення образу української жінки. Вона нагадує мені квітку, так, саме червону руту, тому що ця рідкісна квітка зберігає свою красу за будь-яких, навіть найнесприятливіших умов. Усе життя цієї жінки – це історія боротьби з життєвими перепонами, перед лицем яких вона не здалася і вистояла до кінця. Протягом свого короткого, але дуже насиченого життя, Леся Українка назавжди залишилася в пам'яті українців. Вона «буде вічно жити, бо має в серці те, що не вмирає...». Сприйняття творчості Лесі Українки мене спонукає до написання статті про неї турецькою мовою, хочеться зазначити, що це теж ще одне позитивне враження про Україну (Зейнеп Бейза Огузхан, студентка підготовчого відділення Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філософських наук).

Зейнеп Огузхан також переклала вірш «Contra spem spero!» Лесі Українки турецькою мовою. Наводимо фрагмент вірша:

Contra spem spero!

Леся Українка

Umut, umuda karşı!

Lesya Ukrainka

Гетьте, думи, ви, хмари
осінні!

То ж тепер весна
золота!

Чи то так у жалю, в
голосінні

Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози
сміятись,

Серед лиха співати пісні,
Без надії таки
сподіватись,

Жити хочу! Геть думи
сумні!

*Çık dışarı düşünceler, sen,
sonbahar bulutları!*

*İşte şimdi altın baharı!
Yoksa acımayla mı geçecek,
Tüm bu genç yazlar!*

*Hayır, gözyaşlarımla gülmek
istiyorum*

*Felaketin ortasında şarkı
söylemek*

*Ümitsizce umuyorum,
Ben yaşamak istiyorum! Üzücü
düşünceler defolun.*

Отже, такий підхід до вивчення постаті Лесі Українки в контексті навчання української мови як іноземної наблизить

студентів до української культури, сприятиме швидшій адаптації їх в іншомовному соціумі й інтенсифікує процес формування українськомовної компетентності. Перспективу подальшої роботи вбачаємо в тому, що запропоновану модель опрацювання навчального матеріалу лінгвокраїнознавчого спрямування можна використовувати в процесі розробки інших тем країнознавчого характеру.

Література

1. Вітренко А. В. Основні компоненти лінгвокраїнознавчої компетенції. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2013. Вип. 29. С. 138–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_29_26 (дата звернення: 08.07.2019).
2. Данилюк Н. Міжмовні та міжкультурні паралелі на початковому етапі навчання української мови арабських студентів. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2016. Вип. 12. С. 257–264.
3. Федчик В. А. Художній текст як засіб навчання іноземних студентів української мови (початковий етап) [Електронний ресурс] / В. А. Федчик. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2009/Philologia/47676.doc.htm .
4. Швець Г. Тексти про Т.Шевченка й Шевченкові тексти в практиці навчання української мови іноземців. Науковий вісник Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки. 2014. Вип.12. С.44-49.
5. Шелест Г. Ю. Вивчення української мови як іноземної: проблеми, нові методики, перспективи. Закарпатські філологічні студії. Вип. 3. Т. 1. С. 51–55.

ФЕНОМЕН ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Оксана Горда,

*кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця
Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків із
діаспорою НУ «Львівська політехніка»*

(м. Львів, Україна)

Оксана Трумко,

*кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця
Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків із
діаспорою НУ «Львівська політехніка»*

(м. Львів, Україна)

У статті проаналізовано систему вправ у навчальному посібнику «Образки з Лесиного життя», рекомендованому для роботи в іншомовній аудиторії, яка вивчає українську мову як іноземну на рівні B1. Зосереджено увагу на завданнях, спрямованих на формування комунікативних навичок. З'ясовано, що запропоновані завдання допоможуть розкрити для іноземних студентів і учнів постать відомої української письменниці Лесі Українки та її внесок у розвиток світової культури.

Ключові слова: *українська мова як іноземна, рівень B1, система вправ, комунікативні навички, Леся Українка.*

The article analyzes the system of exercises in the textbook «Sketches from Lesya's life», recommended for work in a foreign language audience that studies Ukrainian as a foreign language at B1 level. The attention is focused on tasks for the formation of communicative skills. It has been found that the proposed tasks will help to reveal to foreign students and schoolchildren the figure of the famous Ukrainian writer Lesya Ukrainka and her contribution to the development of world culture.

Ключові слова: *Ukrainian as a foreign language, B1 level, system of exercises, communicative skills, Lesya Ukrainka.*

В останні десятиліття різножанрова творчість Лесі Українки та багатогранна постать письменниці стають об'єктами зацікавлення не лише в наукових дискурсах літературознавців, фольклористів, мовознавців, а й лінгводидактів. Дослідження творів Лесі Українки як навчальних текстів для іншомовців, які опановують українську мову як іноземну (УМІ), започатковано в публікаціях С. Шевченко (на матеріалі поезії у прозі «Твої листи завжди

пахнуть зів'ялими трояндами...)» [5], О. Бурковської (на основі тексту драми-феєрії «Лісова пісня») [1], Г. Швець (на прикладі оповідання «Чашка») [4, с. 201–204].

Навчальні тексти про письменницю, її особистий і творчий простір, а також вправи до них подано в підручнику «Ключ до України: міста і люди» (рівні B2–C1) [2, с. 104–109] та навчальному посібнику «Образки з Лесиноного життя» (рівень B1) [3], створених авторським колективом Міжнародного інституту освіти культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка».

Видання «Образки з Лесиноного життя» присвячене 150-літтю від Дня народження Лесі Українки. Його основним завданням, окрім формування мовної компетенції іншомовців, розвитку навичок читання, слухання та говоріння, є ще й висвітлення особистого і творчого простору Лесі Українки, її характеру, захоплень, оточення, місць, якими мандрувала письменниця, тощо.

Навчальні матеріали, запропоновані у згаданому посібнику, є предметом аналізу в цій статті. Зокрема основну увагу зосередимо на типах завдань, поданих для розвитку комунікативних навичок учнів українознавчих суботніх і недільних шкіл, студентів українознавчих студій за кордоном і студентів-іноземців в Україні.

Посібник складається із двох частин, перша з яких – це завдання, спрямовані на вдосконалення таких видів мовленнєвої діяльності, як читання та говоріння, друга – завдання на слухання.

У першій частині посібника після прочитання тексту та виконання вправ, які мають показати, чи учень / студент зрозумів прочитану інформацію, опанував нові лексику та висловлювання, автори посібника пропонують завдання, покликані сприяти розвиткові навичок говоріння, вмінню висловлювати свої думки і міркування у монологічній та діалогічній формах.

Зміст завдань, які формуватимуть комунікативну компетенцію іншомовців, визначає текст для читання. Наприклад, до тексту «Леся та Колодяжне», який розповідає про малу Батьківщину поетки, запропоновано такі завдання:

1. *«Поясніть, як ви розумієте фразу «Волинські Атени».*
2. *«Уявіть, що вам випала нагода завітати до родини Косачів. Як розпочнете розмову, якщо ви: бабуся, яка приїхала в гості; подорожній, який заблукав; мешканець Колодяжного, який хотів би навчатися у Лесі Українки.*

3. *«Розгляньте зображення «білого» будинку у Колодяжному. Опишіть його».*

Текст «Леся Українка, Скулин, Нечимне» передбачає проведення паралелей між досвідом Лесі Українки та власним досвідом учня / студента. Автори посібника пропонують дати відповіді на запитання, які засвідчать рівень розуміння тексту, та розповісти про відомих їм міфологічних істот: *«Про які міфологічні істоти розповідав Лесі дядько Лев? Чи можете ще розповісти про якісь цікаві вигадані істоти?»* або про літні канікули: *«Розкажіть як проводила своє дозвілля Леся Українка у Скулині. А як ви проводите свій час на літніх канікулах?»* тощо.

Урахування особистого досвіду передбачає й виконання завдань до інших текстів. Наприклад, говорячи про першу вчительку Лесі Українки – Олену Пчілку, учні / студенти мають змогу розповісти і про своїх педагогів: *«Пригадайте свою першу вчительку. Що у ній вам найбільше запам'яталося? Чи була вона схожою за характером на Олену Пчілку? Поділіться міркуваннями».* До тексту «Леся Українка та друзі-селяни» подано завдання, в яких запропоновано схарактеризувати свою зовнішність, розповісти про свої щоденні заняття, добрі вчинки та ін.

Додатково можна обговорити комунікативні дії у ситуації вітання (дарування подарунків): Наприклад:

1. *«Поділіться секретом, що б ви подарували своєму найкращому другові чи подрузі з нагоди: а) дня народження; б) іменин; в) перемоги в конкурсі чи на змаганнях».*

2. *«Леся Українка отримала подарунок від Сергія Мержинського – невеликий збірник творів Гейне. На звороті титульного аркуша був підпис: «Пані Лесі на пам'ять про дружні і сердечні відносини». Як ви думаєте, які ще подарунки були би приємними для Лесі Українки? Придумайте дарчі підписи до них».*

Розвиток монологічного мовлення забезпечать такі завдання, як опис і переказ тексту. Саме ці типи вправ запропонували автори посібника до тексту «Леся Українка та малярство»:

1. *«Розгляньте портрет Лесі Українки, автором якого є відомий львівський художник Іван Труш. Опишіть зовнішність і характер поетеси».*

2. *«Перекажіть текст від імені бабусі Лесі Українки – Єлизавети Драгоманової».*

Переказувати текст можна і від імені Лесі Українки, Михайла Драгоманова та інших героїв.

Також є завдання, які передбачають формування порад, інструкцій, рекомендацій та засобів аргументації. Наприклад:

1. *«Поділіться на групи та складіть список книг, які, на вашу думку, слід прочитати. Поясніть, чому».*

2. *«Уявіть, що вас запросили як експерта взяти участь у телепередачі і ви маєте дати глядачам 5 порад, як вивчати іноземні мови? Що ви порадите?».*

3. *«Поміркуйте, що потрібно, аби популяризувати творчість Лесі Українки у світі сьогодні? Назвіть три, на вашу думку, найважливіших способи для цього».*

Тренуємося не тільки розповідати, а й ставити запитання: *«Уявіть, що ви потрапили до музею родини Косачів, де хочете більше дізнатися про Олену Пчілку... про що хотіли б ще запитати?».*

Скласти діалог про важливість вивчення мов, який міг би відбутися між батьком Лесі Українки і дитиною з оточення Косачів, або уявити себе журналістом, якому треба взяти інтерв'ю в Лесі Українки та її батька – це завдання, які будуть виконувати учні / студенти після прочитання тексту «Леся Українка та її батько». Важливим у таких завданнях є не тільки спрямованість на розвиток діалогічного мовлення, а й на розвиток різножанровості цього мовлення.

Розмова та інтерв'ю як форми вивчення мови теж широко представлені у посібнику. Діалог може відбуватися між Лесею Українкою і Михайлом Драгомановим; Лесею Українкою та її братом Михайлом; Лесею Українкою й Іваном Франком, який розповідає письменниці про труднощі, що виникли у друкарні під час видання її збірки; Лесею Українкою та Ліною Костенко чи цілою когортою інших відомих українців: *«Розподіліть між собою ролі: Лесі Українки, Олени Пчілки, Єлизавети Драгоманової, Івана Труша, Аріадни Драгоманової. Поміркуйте, які діалоги про навчання Лесі в школі малярства могли між ними відбуватися. Розіграйте ці розмови».*

У ролі учасників інтерв'ю можна спробувати себе, виконуючи такі завдання: *«Візьміть інтерв'ю у відомої людини (актора, співака, письменника, політика) та розпитайте його про дружбу і друзів. Роль знаменитості доручить однокласникові», «Уявіть, що ви – журналіст, який має взяти інтерв'ю в Лесі Українки. Для цього ви вирушаєте «машиною часу» в гості до письменниці. Складіть п'ять запитань, які б ви поставили їй».*

У посібнику багато мовних ігор. Після прочитання тексту «Лесина перша вчителька» треба позмагатися з друзями,

добираючи слова, які характеризують Лесину першу вчительку, після тексту «Леся навчає» – поділитися на дві команди та придумати 5 аргументів на тему «Книги чи блоги: що потрібно читати?», далі одна команда придумує аргументи «за книги», інша – «за блоги», після тексту «Леся та світова культура» – кожен має створити допис про Лесю Українку своєю рідною мовою в соцмережах: «Фейсбук», «Інстаграм» тощо (на вибір) та перекласти українською. (Переможе той, чий допис набере найбільше вподобань, і хто зуміє його правильно перекласти).

Багато уваги присвячено складанню листів. Потрібно скласти лист-запрошення в гості, який адресувала Лесі Українці її двоюрідна сестра Лідія; лист, який могла б отримати Леся Українка від своїх «молодих» друзів; лист-подяку своєму найкращому приятелеві чи приятельці.

Післятекстові завдання до тексту «Лист до мого фортепіано» зосереджують увагу студентів не тільки на написанні листа, а й його структурі: *«1. Уважно розгляньте будову листа. Із яких обов'язкових структурних елементів він складається? 2. Обговоріть в класі, які листи пишуть тепер, якими способами їх відправляють, які компоненти є обов'язковими, а які – ні. 3. За зразком тексту напишіть лист до друга, вчительки, сестри / брата, бабусі тощо».*

Отже, у навчальному посібнику «Образки з Лесиноного життя» представлено систему завдань комунікативного характеру (монологічні розповіді, що ґрунтуються на матеріалі прочитаних текстів і власному досвіду учня / студента; рольові та мовні ігри; уявні інтерв'ю та бесіди з письменницею і її оточенням; листи тощо), які допоможуть іншомовцям не тільки вдосконалити свій рівень володіння українською мовою, а й сприятимуть формуванню знань про Лесю Українку.

Література

1. Бурковська О. Термінологія та номенклатура лісівництва в курсі української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014. Вип. 10. С. 113–120.

2. Ключ до України : міста і люди : підручник / І. Ключковська та ін. Львів : Колір ПРО, 2020. Ч. 1. 200 с.

3. Образки з Лесиноного життя : навч. посіб. / І. Ключковська та ін. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 128 с.

4. Швець Г. Текстова категорія інформативності у лінгводидактичному аспекті. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2013. Вип. 8. С. 194–208.

5. Шевченко С. Художній текст в курсі української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2007. Вип. 2. С. 219–221.

УДК 821.161.2

УКРАЇНСЬКА РОДИНА ЯК НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХЕТИП ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЛАРИСИ КОСАЧ

Ольга Гужва,

*викладачка-методистка філологічних дисциплін педагогічного
фахового коледжу КЗВО «Хортицька національна навчально-
реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради
(м. Запоріжжя, Україна)*

У статті висвітлюється роль родини Косачів як справжній осередок української національної думки, еліти української нації, громадської свідомості, як національний архетип формування особистості Лесі Українки – феномену незламності людського духу, інтелекгентності, духовності, гідності, гордості і віри у світле майбутнє. Інтелектуально-мистецькі надбання цієї родини стали прикладом й об'єктом зацікавлення для багатьох науковців, дослідників, пересічних громадян.

Ключові слова: *родина Косачів, національний архетип, особистість, просвітництво, аура, людська гідність.*

Ukrainian family as a national archetype of Larisa Kosach's personality formation.

The article highlights the role of the Kosach family as a real center of Ukrainian national opinion, the elite of the Ukrainian nation, public consciousness, as a national archetype formation of Lesya Ukrainka's personality - the phenomenon of inviolability of the human spirit, intelligence, spirituality, dignity, pride and faith in a bright future. Intellectual and artistic heritage of this families have become an example and an object of interest for many scientists, researchers, and ordinary people citizens.

Key words: *Kosach family, national archetype, personality, enlightenment, aura, human dignity.*

Родина – основа держави. Українське культурно-інтелектуальне середовище ХІХ – початку ХХ ст. було наповнене відомими родинами, які творили та відстоювали духовне

багатство української нації: Куліші-Білозерські, Тобілевичі, Косачі-Драгоманови, Старицькі-Лисенки, Грінченки, Франки та інші. Кожна з них має своє інтелектуальне обличчя і родові традиції, кожна становить собою особливу цілість на давній фамільній світлині [5, с. 62]. Вони своєю працею в різних сферах життя примножували ряди передової верстви суспільства й були прикладом у формуванні української еліти.

Саме поняття еліта, за тлумачним словником подається як – люди, що виділяються серед інших своїм суспільним становищем, розумом, здібностями і т. ін., провідники, верховоди, батьки, дріжджі суспільства, обранці, найкращі, тобто передова верства [2, с. 891].

Якщо ж врахувати, що усі ці елітні родини були осередками національної культури, освіти, права, мали свою родову історію, свій архетип, що трактується, з (грец. ἀρχή – початок, походження; тиров – відбиток, форма, зразок) – у широкому розумінні – наскрізні символічні структури культури, що асоціюють певний тематичний матеріал свідомого та підсвідомого функціонування людських цінностей. [2, с. 127], то варто відзначити, що роль родини Драгоманових-Косачів в історії української культури, громадсько-політичного і національного руху дуже значуща і важлива.

Оскільки на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки предметом нашого дослідження є її багатий духовний світ, необхідно враховувати вагомі здобутки кожного представника цього славетного роду – роду Драгоманових-Косачів. Адже багато хто з них своєю працею в різних сферах життя примножували інтелектуальні здобутки суспільства й були прикладом у формуванні української еліти, вплинули на становлення величної й незламної Лариси Косач.

Відомості про генеалогічне дерево Драгоманових, неповні, але достатньо інформативні. О. Косач-Кривинюк у праці «Леся Українка. Хронологія життя і творчості», І. Денисюк і Т. Скрипка у книжці «Дворянське гніздо Косачів» дають вказівки, за якими доволі точно можна вибудувати родовідне дерево славетної родини – Косачів- Драгоманових. Згідно з цими даними Драгоманови виводять свій рід з Греції, Косачі – з Боснії і Герцеговини. Першим представником лінії Драгоманових, існування якого документально підтверджене, був Стефан Драгоманос, значковий товариш, вибраний у 1756 році головою м. Переяслава, – це прапрадід Лесі Українки. Натомість Косачі походять від «польської корони шляхтича»

Петра Косача, у цьому роді були сотники, полкові судді, бунчукові товариші, маршалки повітової шляхти [5, с. 64].

Ці факти переконливо свідчать, що обидві лінії родини мали шляхетське походження. Так, батько Олени Пчілки Петро Драгоманов, дворянин, був високоосвіченим юристом, земським суддею, а її чоловік Петро Косач, батько Лесі Українки, мав чин дійсного статського радника. Отже, рід Косачів-Драгоманових – це не тільки «аристократи духу», а й аристократи за походженням, «гербова» еліта, якої, однак, за недавніми історичними парадигмами, у нас не було [1, 29].

Мама Лесі Українки Ольга Петрівна Драгоманова-Косач (1849–1930) родину вважала тим благодатним осередком, у якому формується людина, розвиваються національні почуття, закладаються основи національної самосвідомості. Саме родина має сприяти оволодінню дитиною кращими духовними здобутками свого народу, розвивати почуття гордості за свій край, свою Батьківщину. В автобіографії та біографії брата Михайла Олена Пчілка (Ольга Драгоманова-Косач) пише про ставлення до дітей, яке панувало в їхній родині. Драгоманов-батько, юрист за освітою, захоплювався також писанням художніх творів (деякі навіть опублікував), добре малював і прагнув дати дітям добру освіту. Проте найголовнішим його завданням було виховати їх чесними й порядними людьми, які з повагою ставляться до інших – чи то людей з іншої суспільної верстви, чи то менших віком. Він виховував передусім власним прикладом. «У той час, коли панувало деспотичне право, коли з кріпаками можна було робити, що хотіти, – коли в педагогіці шкільній і хатній «учити» мало синонімом «бити», ми виростили, не бачивши ніяких диких сцен розправи сильного з підвладним, старших – з тілом і душею беззахисних дітей; для наставляння було тільки спокійне, лагідне слово» [4, с. 3].

Олена Пчілка - видатна у всьому, чого торкалися її душа, розум, руки: талановитий літератор – прозаїк, поетеса, перекладач, улюблена дитяча письменниця багатьох поколінь; публіцист, науковець, етнограф, редактор, педагог і активний громадський діяч, безкомпромісний борець за українську національну самобутність, самовіддана зразкова мати – вихователька шістьох дітей, які стали високоосвіченими національно свідомими людьми, особливо Лариса, котра завдяки неньці прославила Україну на весь світ.

Материнський обов'язок письменниця вбачала в тому, щоб закласти основи знань, умінь і навичок, дати основи

морального виховання, прищепити любов до праці, поагу до людей. Усім своїм дітям Олена Пчілка дала ґрунтовну початкову освіту і належне виховання, відзначаючись вимогливістю, досконалим володінням рідною мовою. Олена Пчілка прищеплювала своїм дітям любов і шану до рідної мови, до мов інших народів. Вона відстоювала свої погляди, пропагувала їх, не боялась арештів і репресій. Життя та діяльність Олени Пчілки – це повчальний приклад, як у найнесприятливіших умовах треба працювати і боротися для кращого майбутнього свого народу.

Брат Олени Пчілки - Михайло Петрович Драгоманов представляв українську інтелігенцію як культурно-освітній діяч, історик, літературний критик, фольклорист, педагог та громадський діяч. Наукова діяльність й педагогічні погляди М. Драгоманова відзначались енциклопедичністю знань, демократизмом, водночас були сповнені духом патріотизму та народності. Виступав за «європеїзацію» української освіти М. Драгоманов уважав, що національне відродження потрібно починати за допомогою розбудови нової за змістом й ідейним спрямуванням школи. Багато спілкувався та переписувався з представниками української еліти й у такий спосіб вибудовував і поширював свою громадську позицію [3, с. 35].

У своїх численних працях Драгоманов ставив питання підвищення культурного, освітнього рівнів народу, виступав проти антидемократичної політики царизму в галузі народної освіти. Михайло Драгоманов одним із перших виступив із критикою Емського указу, намагаючись привернути увагу європейської громадськості до нищення української мови. У Парижі, на Всесвітньому літературному конгресі, який проходив під патронатом Івана Тургенєва, він заявив протест проти ганебної заборони мови цілому народу. У передмові до праці «По вопросу о малорусской литературе» він закликав українців сподіватися лише на власні сили й працювати для свого народу, не зважати на круків, «що каркають безглуздими циркулярами». Адже власна пасивність шкодила українцям більше, ніж царські заборони. Турбота про відродження української мови була постійною духовною потребою Михайла Драгоманова. Розглядаючи мову як соціальне явище, «що має найбільше практичної ваги», як «форму народності», «ознаку породи», як спосіб порозуміння між людьми, учений наполягав на необхідності хоча б елементарну освіту починати рідною мовою [9, с. 138].

Лариса Петрівна Косач - Леся Українка (свій псевдонім запозичила в дядька – Михайла Драгоманова, якого дуже поважала і цінувала, саме він підписувався як «Українець») увібрала все найкраще з родини і зайняла одне з чільних місць у гроні геніальних постатей української еліти.

Через важку хворобу Леся не могла відвідувати школу і здобувала освіту вдома - завдяки матері, приватним учителям та книжкам. Лариса Косач була надзвичайно здібною дитиною. У п'ять років уже читала та навіть писала перші листи до родини дядька Михайла Драгоманова. Перший вірш склала у дев'ять років, у тринадцять мала дві надруковані поезії, а в чотирнадцять опублікувала першу поему «Русалка». Вона вільно розмовляла українською, російською, польською, болгарською, німецькою, французькою та італійською, перекладала з давньогрецької, німецької, англійської, французької, італійської та польської мов [8].

Легендарна поетеса, публіцист, мислитель, громадський діяч – належить до тих людей, які піднялися на вершину духа виключно власними зусиллями. Багатогранний талант Лесі Українки виявився в найрізноманітніших сферах літературної праці – вона була ліриком, драматургом, прозаїком, літературним критиком і публіцистом, перекладачем та фольклористом. Але найважливіше те, що в літературному процесі своєї доби вона не лише могутній і різносторонній талант, а й активний і непримиренний борець із чітко визначеною соціальною позицією. У центрі уваги Лесі Українки завжди перебував народ, який прагне національного визволення. У вірші «Legende des siecles» вона зазначає: *«Стогнав він під напасницьким бичем, / Тиранам груди пробивав мечем, / Укупі з бранцями ридав він у полоні... / І ріс, і падав з Карфагеном, з Римом, / І гартувався серед бучних чвар, / Від різновірних мучився примар... / Коли стрічав гурти рабів німих, / Свій голос гучно подавав за них, / І в гіркій, давно минулій долі / Все бачив образ рідної неволі»* [7, с. 349].

Ідеал, створений Лесею Українкою, запалює на боротьбу та героїзм, робить ближчою до сучасників.

У педагогічному коледжі Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії викладачі звертають увагу здобувачів освіти на малорозкриту грань життєвої позиції Лесі Українки - педагогічну діяльність, яка розпочалася з родинної педагогіки. Провідний чинник формування педагогічних ідей Лесі Українки – родинна аура Косачів-Драгоманових –

української еліти, що увібрала для тогочасного суспільства гуманістичні погляди на виховання підростаючого покоління. Стан початкової освіти того часу тривожив Лесю Українку, переконував, що вчитель не лише повинен навчити дітей читати, а й розуміти зміст прочитаного. У 1895 р. в опублікованій статті «Школа», у журналі «Народ», у нарисі про стан початкової освіти вона писала: «Цього замало. Головне – навчити розуміти прочитаний текст, його зміст, логічну думку, бачити те, що впливає з контексту прочитаного» [6, с. 48]. Недостатньо навчити читати й писати, як уважала Леся Українка, бо такий підхід до навчання не забезпечить реалізацію програми самоосвіти та самовиховання особистості. У сучасних умовах реформування освіти, реалізації завдань Нової української школи ці пророчі слова набувають реального втілення.

Леся Українка увійшла і в історію українського шкільництва як автор першого українського підручника «Стародавня історія східних народів». Творча ідея підручника насамперед пов'язана з ім'ям молодшої сестри письменниці, Ольги Косач-Кривонюк. Перед тим, як вчити її історії, Леся звернулась до звісного історика, свого дядька Михайла Драгоманова, і попросила його порадити їй, як краще та за якими джерелами скласти курс стародавньої історії. Драгоманов поставився дуже уважно до того прохання своєї улюбленої племінниці, вибрав німецькі та французькі книжки, які радив їй, додавши до них докладні поради про складання курсу історії. Відповідно до порад Драгоманова і по джерелах, присланих ним Леся Українка в роках 1890–1891 і зложила курс - стародавньої історії східних народів. [3, с. 28].

Необхідно підкреслити, що такі ґрунтовні знання, аргументи, які містяться в цій книзі, виявляє не професор, а юна обдарованість. Хіба це не гордість української нації?! Непересічним, на думку письменниці, є значення рідної мови, яка не лише повинна бути в національній школі засобом комунікації, а й виконує значну виховну роль.

Отже, можна із впевненістю стверджувати про те, що національний архетип родини Косачів мав великий вплив на становлення української еліти, на формування особистості мужньої Лесі Українки - феномену незламності людського духу, інтелегентності, духовності, гідності, гордості і віри у світле майбутнє. Якщо Ольгу Драгоманову-Косач можна охарактеризувати як берегиню української аристократичної родини, то її дочці Ларисі Косач судилося стати «духовним

вождем» української інтелігенції на переломі XIX й XX століть. Леся Українка стала не тільки чільною постаттю свого покоління, а й символом сміливого духовного новаторства. Лесині слова актуальні й сьогодні, тому вона має повне право зватися Українкою з великої літери.

Література

1. Когут З.Є. Коріння ідентичности: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ, 2004. 351 с.
2. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Том 1 / укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Видавництво «Аконіт», 2001. 912 с.
3. Огородник І. В. Українська філософія в іменах: навч. посіб. Київ: Либідь, 1997. 321 с.
4. Петік А. Мудра любов плекає особистість. Палітра педагога. 2012. № 2. С. 3–5.
5. Стасюк Г. Літературна династія як теоретико-методологічна проблема. Слово і час. 2009. № 5. С.62–64.
6. Струманський В. П. Педагогічні погляди Лесі Українки. Початкова школа. 1996. № 2. С. 48–51.
7. Українка Леся. Зібрання творів у 12 т. Київ: Наукова думка, 1975. Том 1. 367 с.
8. Українська академія лідерства. 12 фактів із життя Лесі Українки: між поезією і драмою. URL: <https://www.facebook.com/ualeadershipacademy/posts/1811554562499449/> (дата звернення 27.01.21)
9. Яневський Д. Б. Проект «Україна». Відомі історії нашої держави: продовження (1774—1914 рр.). Харків: Фоліо, 2015. 218 с.

УДК 82-2+32-95

ВОНИ ЛІКУВАЛИ УКРАЇНСЬКОГО ШЕКСПІРА: ЛЕСЯ УКРАЇНКА І ЛІКАРІ

Олександр Кіцера,

*доктор медичних наук, професор кафедри оториноларингології
Львівського національного медичного університету імені
Данила Галицького, дійсний член НТШ (м. Львів, Україна)*

*Пропоноване дослідження, оперте на даних літератури і
кореспонденції Лесі Українки, має за мету презентацію тих осіб, які*

лікували визначну українську поетесу, драматурга і громадсько-політичного діяча Ларису Петрівну Косач-Квітку, відому під наведеним вище псевдонімом впродовж її життя, більша частина якого позначена боротьбою з підступною недугою – туберкульозом, як органним, так і легенеvim. Багатогранна творча діяльність цієї унікальної жінки стала можливою лише за умови систематичного лікування, в якому брали участь як лікарі-українці, так і представники інших народів. Попри недосконалість діагностики і лікування туберкульозу в XIX і на початку XX століття і критичне налаштування Лесі Українки до представників тогочасної медицини ці представники традиційної і нетрадиційної медицини робили все залежне від них, щоби уможливити великій Україні активне життя, творчість і громадську працю. Як це зазвичай буває, дехто з цих лікарів ставав Лесиними добрими друзями, а їх стосунки були надзвичай теплими та зворушливими.

Ключові слова: Леся Українка, медицина, лікарі.

The proposed study, based on the literature and correspondence of Lesya Ukrainka, aims to present those who treated the prominent Ukrainian poetess, playwright and public figure Larysa Petrovna Kosach-Kvitka, known under the above pseudonym during her life, most of which are marked fight against insidious disease - tuberculosis, both organ and lung. The multifaceted creative activity of this unique woman became possible only under the condition of systematic treatment, in which both Ukrainian doctors and representatives of other nations took part. Despite the imperfections of TB diagnosis and treatment in the 19th and early 20th centuries and Lesia Ukrainka's critical attitude towards the representatives of contemporary medicine, these representatives of traditional and non-traditional medicine did everything in their power to enable the great Ukrainian active life, creativity and public work. As usual, some of these doctors became Lesya's good friends, and their relationship was extremely warm and touching.

Key words: Lesya Ukrainka, medicine, doctors.

*Мужнім Українським Жінкам
– борцям за державність України*

[...] 25 лютого 1871 року в містечку Звягелі, нинішньому Новограді-Волинському народилася дівчинка: офіційно - Лариса Петрівна Косач, а по-домашньому – Леся, майбутня Леся Українка. Власне кажучи, Лесею Українкою дівчинка стала у віці тринадцяти років, з ініціативи матері, після того, як львівський журнал «Зоря» надрукував її вірші. 1882 року Косачі переїхали в село Колодяжне, яке віднині стало їхнім постійним місцем проживання. Захворювання Лариси Косач датується 1881 роком. За офіційною і широко тиражованою

версією дівчинка простудилася в часі Великого Водосвяття на річці Стир. Морози саме змінилися відлигою, тож Леся промочила ноги, взуті у валянки. Проте ми, лікарі, розуміємо, що причиною - етіологічним чинником туберкульозу є потрапляння до організму збудника туберкульозу - *Mycobacterium tuberculosis* (палички Коха). Про контакти Лесі з особами, хворими на туберкульоз до часу захворювання даних немає. Тому доволі вірогідною видається гіпотеза лікаря-вченого епідеміолога (sic!), письменника і дипломата **Юрія Щербака** [38]. Вона полягає у стосунках «мати-донька», що відбулися на соматичному і психічному здоров'ї Лариси-Лесі. Справа в тім, що вона була небажаною дитиною. Мати Ольга Петрівна завагітніла нею, коли старшому братові Михайлові виповнилося 7 місяців. До того ж вагітність перебігала з ускладненнями, у матері, за офіційною версією, розвинулася анемія, загальне виснаження організму і не вистачало молока для немовляти. А, можливо, справа в тому, що мати просто не бажала годувати дитину, як це було заведено того часу в середовищі дам – аристократок. Тож дівчинку змушені були годувати лише штучним способом, бо жодна з доступних кормилиць їй не підходила. Того часу принципи та методи штучного вигодовування немовлят були ще достатньо розробленими у медичній науці. А недогодовану дитину потрібно було рятувати. Тож батько, **П. А. Косач**, узяв відпустку й почав доглядати дівчинку, годуючи її коров'ячим молоком, дотримуючись порад київських лікарів. Отже, можна припустити, що корова, молоко від якої давали дитині, була хвора на туберкульоз, тож збудники могли потрапити до організму Лесі через травні шляхи, тобто аліментарним шляхом – через вживання продуктів від хворих на туберкульоз тварин [28]. Розвиток хвороби триває в такому випадку здебільшого 2-3 роки від моменту інфікування, не маніфестуючись. Сестра Лесі і її біограф Ольга Косач-Кривинюк твердить, що на втрачений, на жаль, світліні чотирирічної либонь Лесі та виглядала цілком здоровою, хоча хвороба вже, напевне, розвивалася. А простуда вочевидь послужила патогенетичним моментом. Сама Леся звинувачувала у своєму захворюванні ще й вологий волинський клімат. «Треба було в Єгипті вродитись, то, може, й був би лад, але ж найгірша помилка мого життя – се

що я зростаю в волинських лісах, решта все тільки логічні наслідки». Так напише Лесья згодом в листі до Агатангела Кримського [117].

Розпочалася явна стадія хвороби, «тридцятилітньої війни», в якій Ларисі-Лесі довелося користатися послугами багатьох лікарів. В цей час Косачі не мали, мабуть, свого сімейного

лікаря, а якщо мали, то його ім'я до нас не дійшло. Відомо проте, що з родиною Косачів приятелював та неодноразово бував у них в Колодяжному

Пилип Іринєєвич Немоловський (1857 - ?) - лікар, громадський діяч-кооператор, просвітянин і видавець, а також публіцист, що оприлюднював свої дискусійні статті під псевдонімом Ф. Немо. Пилип Немоловський закінчив медичний факультет Київського імператорського університету Св. Володимира, причому ще в студентські роки увійшов до драгоманівського

гуртка «Політиків». Був приятелем Петра Антоновича Косача [127]. 1903 року він брав участь у відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, де став єдиним підданим Російської імперії, який, попри урядову заборону, виголосив привітання українською мовою [72]. Активно сприяв розвитку на сході України кооперації, редагував та випускав журнал «Наша кооперація», декілька чисел місячника для селян «Хата» [72]. У цих виданнях вміщував не лише санітарно-просвітницькі статті, але й поради з суто практичних питань сільського господарства: рільництва, пасічництва тощо. Публікувався у виданні «Рідний край», неодноразово піддавався жорсткій критиці. Зокрема це стосувалося статті про українсько-єврейські відносини «Чим нам корисні жиди?», опублікованої 1908 року в №40-43 згаданого видання. Статтю розкритикував зокрема Дмитро Донцов, проте Олена Пчілка – редактор тижневика підтримала його, причому засудила практику єврейських погромів, закликаючи натомість до освітньої та економічної конкуренції. Побудова школи в селі, наприклад, дасть більше переваги українцям, ніж фізична розправа з євреями-експлоататорам [2, 49].

Першим лікарем, згаданим Ольгою Косач-Кривинюк у зв'язку з хворобою Лесі Українки є Афанасьєв, причому в записах за 1882 рік не вказано ні імені, по-батькові, ні наукового ступеня чи вченого звання. У жовтні у Лесі з'явився

невеликий опух на китиці лівої руки і біль, це заважає Лесі грати на фортепіяні. Спочатку знов вважають, що то опух і біль «ревматичні». Лікує Лесю Афанасьєв. Врешті лікарі вважають, що то «золотуха» [23]. «...у вересні наступного (1882) року у Лесі з'явилася невелика припухлість на лівій руці, рука боліла і це заважало грати на фортепіано. Лікар Афанасьєв, що лікував Лесю, приписав мазь і рекомендував повезти її на море, але стан її не покращувався, вона почала носити руку підв'язаною, опухлість збільшилася... [7]. Пошуки в довідкових матеріалах дозволили припустити, що цим лікарем був Євген Іванович Афанасьєв, лікар, науковець, громадський діяч [64]. Припущення підтвердилося унаслідок подальшого пошуку [47]. **Євген Іванович Афанасьєв (1837-1897)** був визначним клініцистом-терапевтом, доктором медицини (1869), екстраординарним (1888), позаштатним (до 1896 р.), ординарним (1896) професором терапії Київського Імператорського Університету Св. Володимира. Народився та отримав вищу медичну освіту в Росії, проте основну частину свого діяльного життя провів в Україні.

То ж, напевне, фахівець такого рівня не заслужив на лише побіжну, фамільярну згадку, хіба що Ольга Петрівна вважала, мовляв, саме прізвище «Афанасьєв» було настільки славним, що не потребувало уточнень. 1868 року Євген Іванович захистив працю на ступінь доктора медицини «До фізіології мозкових ніжок». Описав низку клінічних одиниць та важливих діагностичних симптомів. Вивчав поворотний тиф та виділив його в окрему нозологічну одиницю. Вивчав та класифікував хвороби нирок, поділяючи їх на гострі та хронічні. Вперше в російській літературі описав аускультативні феномени, характерні для недостатності аортального клапана, з'ясував діагностичне значення тимпанічного перкуторного звуку при різних хворобах легень. Від 1892 р. керував кафедрою спеціальної патології і терапії, згодом – залишався її позаштатним професором (до 1896 р.). Професор Є. І. Афанасьєв нераз обирався гласним Міської думи. Був співорганізатором Київського товариства боротьби з заразними

хворобами, сприяв становленню Бактеріологічного інституту, був одним із засновників безкоштовної амбулаторії Маріїнської общини сестер милосердя. За його ініціативи та керівництва, та ще й активної фінансової участі (6 000 карбованців), а, частково, на кошти відомого благодійника Миколи Артемовича

Терещенка, в Києві постала безкоштовна лікарня для чорноробів імені цесаревича Миколи з окремим баракком для жінок, хворих на туберкульоз. Завдяки старанням Є. І. Афанасьєва Київ, шостим з міст Російської імперії, отримав 1894 року міську каналізацію, Євген Іванович очолив Київське акціонерне товариство каналізації, яке після його смерті заснувало премію імені Афанасьєва за найкращу друковану працю з питань санітарного облаштування міста. Вирізнявся демократичними поглядами,

підтримував «українофілів». Як викладач, був блискучим лектором. Лікував Павла Чубинського, родини Олександра Кістяківського та Терещенків. Оглянувши Лесю Українку, професор Афанасьєв не поставив, проте, діагнозу «туберкульоз» і давав їй рекомендації, як хворій на ревматизм. Помер Євген Іванович від ниркової недостатності на тлі подагри і стенокардії. Похований у Видубицькому монастирі [47]. Напрвесні 1883 року у Лесі, окрім руки, почала боліти права нога. Звернулися за консультацією до професора Мерінга. Професор **Фрідріх Фрідріхович Мерінг** (Федір Федорович) (1822-1887) на зламі 19-20 століть уважався одним з найпопулярніших київських лікарів. Був незвичайно доброю і співчутливою людиною, готовою в будь який час дня і ночі поспішити на допомогу хворому. Хворі вірили йому, а він любив хворих, м'яко і співчутливо відносився до них, вмів заспокоїти, подати надію на одужання. Син лікаря із Саксонії, німецький єврей, що прийняв лютеранство, Фрідріх Мерінг закінчив 1845 року лікарський факультет Ляйпцигського університету, там-таки отримав звання доктора медицини і акушерства. Того ж таки року переїхав в Україну в полтавський маєток графа Сперанського, де надавав лікарську допомогу як сім'ї графа, так і сім'ям поміщиків усієї округи. Після нострифікації дипломів став завідувачем 50-ліжкової

лікарні на у селі Буромці Золотоніського повіту Полтавської губернії. Згодом його шлях пролягає до тодішньої столиці Імперії Петербурга, де молодий лікар влаштовується на посаду прозектора у Миколи Івановича Пирогова в Першому сухопутному шпиталі. Поміж Ф.Мерінгом і його наставником М. Пироговим склалися навдивовижу приязні стосунки. Власне з рекомендації славного хірурга Фрідріх Фрідріхович згодом отримає, після прочитання пробної лекції «Про історичний розвиток аускультації і перкусії», посаду завідувача кафедри спеціальної патології і терапії Київського університету Св. Володимира. Але, перш ніж остаточно перебратись до Києва, Федір Федорович (так його «перехрестили» в Україні) якийсь час веде приватну практику в маєтку поміщика Григорія Тарновського на Чернігівщині, де дуже швидко стає геть своїм у колі заможної інтелігенції. В Україні він знаходить собі дружину - з відомого дворянського роду Томарів. А 1853-го він повертається до Києва і отримує місце ад'юнкта, а незабаром - і екстраординарного професора. У січні 1856 року Мерінг відбув у службове відрядження - в містя розташування Південної армії для боротьби з епідемією тифу, за що його нагороджено орденом Святої Анни III ступеня. Тоді ж Фрідріха Мерінга обрано членом-кореспондентом Турецького медичного товариства у Константинополі. Після повернення вже ординарний професор медичного факультету Київського університету завідує кафедрою спеціальної патології і хірургії факультетської терапевтичної клініки та консулює в клініці інституту шляхетних дівчат. Як лектор користується великою популярністю серед студентів. Лікування у Мерінга було того часу престижним серед київського бомонду. Хоча Федір Федорович не брав плати за лікування з незаможних, особливо - з убогих єврейських родин, то його практика в середовищі «вищого світу» та ще солідна професорська платня в 3500 карбованців на рік приносили йому неабиякі прибутки, які він вкладав в купівлю маєтків у різних губерніях та нерухомості в центрі Києва (Липки). Вважався мільонером і найбагатшим лікарем Російської імперії. Вкладав великі суми в благоустрій Києва, забудував велику частину лівого боку Хрещатика, розбив т.зв. Мерінгівський сад з алеями, оранжереями, ковзанкою. Фрідріх Мерінг залишив дружині та дітям - трьом синам і двом донькам велику спадщину. В 1887 році відправляючи його на лютеранське кладовище прийшло більше, ніж половина населення Києва. Відспівували його

православний священник, лютеранський пастор і рабин. Попри свої високі кваліфікації Федір Федорович таки не розпізнав у Лариси Косач кісткового туберкульозу. Його діагноз звучав «золотуха на тлі анемії», а призначення зводилися до бальнеотерапевтичних заходів та традиційного лікування, що застосовувалося того часу при недокрів'ї. Син Федора Федоровича Сергій Мерінг (1862-1920) отримав ґрунтовну освіту в Великій Британії, володів більшістю європейських мовстав відомим промисловцем, мав великі землеволодіння, цукроварні і цегельні заводи. Від 24 жовтня 1918 року був міністром торгівлі й промисловості Української Держави в урядах Лизогуба та Гербея. Після зречення гетьмана Павла Скоропадського 14 грудня 1918 склав повноваження та виїхав до Австрії, де й помер [42, 44. 45].

Діагноз «кістковий туберкульоз» Ларисі Косач вперше поставив лікар **Борткевич** [7, 54]. Це саме він порадив звернутися до хірургів для вирішення питання хірургічного лікування. Знайти будь-які біографічні дані про цього лікаря в доступних джерелах інформації не вдалося.

Минають 1882-1883 роки. Попри фізичні і моральні страждання Леся не забуває про навчання. Згадаємо тут, що Лариса Петрівна Косач не мала жодної офіційної освіти, а проє систематично працювала над самоосвітою і вважалася високоосвіченою людиною. Мала незвичайні здібності до оволодіння чужоземними мовами, володіючи майже всіма європейськими, та ще «мертвими» - старогрецькою і латинською [23].

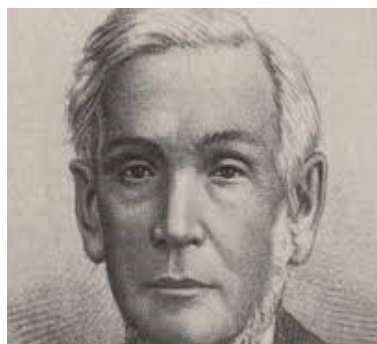
В жовтні 1883 року Леся проконсультував професор Олександр Христофорович Рінек, на консиліум він запросив професора В.О. Караваєва **Олександр Християнович (Христофорович) Рінек**, швед за походженням народився 1837 року в Архангельську, помер 1916 року), У 1864 році з відзнакою закінчив Петербурзьку медико-хірургічну академію, після чого його залишено при кафедрі хірургії. У 1867 році став доктором медицини, згодом два роки стажувався за кордоном. У 1872 році був призначений ординатором Київського шпиталю, де пройшов вищу школу хірургічної майстерності у

відомого українського хірурга В.О. Караваєва.

Згодом його обрано доцентом Київського університету, а 1881 року, а після відставки Володимира Караваєва, - професором кафедри шпитальної хірургії. Від 1878 до 1883 року Олександр Рінек очолював кафедру шпитальної хірургії Київського університету св. Володимира. Брав участь в сербській та російсько – турецькій війнах (1876-78), старший лікар шпиталів Червоного Хреста та консультант з хірургії. Розробив низку оригінальних хірургічних методик хірургії органів черевної порожнини, був піонером у запровадженні антисептики і асептики [67, 68].

Володимир Опанасович Караваєв (1811- 1892) видатний український хірург, походив з російської купецької сім'ї. Закінчив медичний факультет Казанського університету 1831 року, після чого отримав посаду лікаря в Петербурзькому Сухопутному військовому шпиталі, згодом влаштувався позаштатним асистентом в Маріїнській лікарні. 1934 року їде до Німеччини з метою удосконалення хірургічної техніки. В клініці Гrefe знайомиться Миколою Пироговим і разом з ним займається оперативною хірургією та десмургією. Коли 1836 року М. І. Пирогова було обрано на кафедру хірургії Дерптського університету, ін пропонує В. О. Караваєву працю в своїй клініці. Володимир Опанасович багато і успішно оперує, проводить експериментальні дослідження, які стають основою його дисертації, написаної латинською мовою «De phlebitide traumatica» Після її захисту отримує 1938 року ступінь доктора медицини. Наприкінці 1838 року займає місце хірурга в Кронштатському морському шпиталі. 24 грудня 1840 р В.О. Караваєва призначено екстраординарним професором хірургії ще не відкритого медичного факультету Університету Св. Володимира в Києві. Через 2 роки плідної роботи в Університеті Караваєву присвоїли звання ординарного професора і делегували за кордон для ознайомлення з досвідом Першим в Україні і другим в Російській імперії (після М.Пирогова)зробив операцію під ефірним наркозом (1847), першим у Росії зробив пункцію перикарда.Засновник офтальмологічної клініки та ініціатор виділення оториноларингології в окрему клінічну дисципліну. Створив хірургічну школу, до якої належав і

професор О. Х. Рінек. Викладав оперативну і теоретичну хірургію, офтальмологію, енциклопедію та методологію медицини. Займався пластичною хірургією, онкологією, операціями на органі зору і верхніх дихальних шляхах. Заслуги В.О. Караваєва відзначено високими державними нагородами Російської імперії: орденами Станіслава II і I ступеня, святої Анни II і I ступеня, святої Анни II ступеня з Імператорською короною, Володимира III і II ступеня та орденом Олександра Невського. Його перу належать, серед інших навчальні видання: «Оперативная хирургия / Лекции проф. В. Караваева» та «Атлас к сочинению оперативной хирургии профессора В. А. Караваева». Помер Володимир Караваєв 3 (15) березня 1892 року. Похований з великими почестями на Байковому цвинтарі. Заупокійну літургію і поховання здійснив Петро Лебединцев, протоієрей кафедрального собору Святого Володимира, той самий, що відспівував Тараса Шевченка [13].

Отож, двоє висококваліфікованих київських клініцистів - хірургів підтвердили діагноз земського лікаря, й восени 1883 року Ларисі Косач зробили операцію, видалили з лівої руки ушкоджені туберкульозом секвестри кістки. Ця перша операція дозволила врятувати Лесі руку і зберегти, бодай частково, її функції, але від хлороформу дівчині було дуже погано, та ще й перев'язки були нестерпно болючими. 26 жовтня Леся пише до мами: *Мені зробили операцію 11-го числа в 11 часів утра: я нічого не чула, тільки щось давило на тім'я. Ото хлороформ. Як зробили операцію, то мене однесли на кроватъ, і я от уже лежу 4-й день. І кумедно було якось од хлороформу: усе я чула, що коло мене говорили, а болісті не чула, і як руку чикали, не запримітила. Прокинулась – голова крутиться, – і клініка і усе, мов мені приснилося, а студенти несуть мене до кроваті.*

Зовсім дивовижа! Першії сутки рука дуже боліла, а тепер зовсім не болять. Як перев'язували перший раз, то аж мука, а сьогодні ось тільки перев'язали і вже нічого, не пекло, не щипало, й не боліло [79]. Наприкінці грудня того ж року починає боліти та опухати в коліні права нога. В лютому 1886 року Лесю знову відвозять до професора Рінека. Той вважає, що в конкретній ситуації хірургічне лікування недоцільне і призначає витягіння хворої ноги з наступним накладенням гіпсової

пов'язки аж на два місяці і заборонаю ходити, навіть з милицями. За даними І. Ліхтенштейн в ці роки щодо Лариси-Лесі застосовували також методику лікування введенням в зону ураження йоду – йодофілією за Гоц-Грековим. Лікування було болісним, а покращення – короточасним. В травні 1888 року Леся з мамою їде до Варшави. Цього разу вони звертаються для консультації до доктора Владислава Краєвського. **Владислав Генрик Северин Краєвський** (1855-1907) закінчив медичний факультет Варшавського Університету 1876 року, брав участь в російсько-турецькій війні, працював хірургом у російських військових шпиталях у Москві та Черкасах. Тяжко переживав невдачі, пов'язані з септичними післяопераційними ускладненнями в доантисептичній військовій хірургії. Це й спричинило його відхід від практичної хірургії і ґрунтовних занять анатомією: описовою (нормальною) та топографічною, як прозектор викладав анатомію в Варшавському університеті, успішно захистив працю на ступінь доктора медицини. Отримав державну стипендію для піврічного стажування в провідних хірургічних клінках Європи, зокрема – у Теодора Більрота і Еміля Пеана. Удоскопалював також свої знання з топографічної анатомії у Франції. В 1883 – 1886 рр. викладав в фельдшерській школі у Варшаві. Водночас займав посаду міського лікаря Варшави і асистента хірургічного відділу Варшавської лікарні Дитинки Ісуса. 1884 року ще раз стажувався у Теодора Більрота. Від 1886 року активно впроваджував Лістерівську антисептику, а згодом – асептику. Був авторитетом в різних ділянках хірургії: патології жовчевивідних шляхів, онкології, оперував на гортані, органі зору. За власний кошт заснував і видавав фаховий журнал «Przeglądchirurgiczny». Владислав Краєвський помер 2007 року після операції резекції шлунка з приводу раку [141]. Доктор Краєвський уважав, що Лесі потрібно оперувати хвору ногу, проте інші варшавські лікарі, яких він запросив на консиліум, були іншої думки. Остаточо зійшлися на тому, що хворій потрібно пристосувати протез, що допоміг би їй ходити без болю й посторонньої допомоги. Протез виготовлено і Леся користувалася ним довгий час – до березня 1891 року» [7]. Очевидно йшлося про екзопротез, т. зв. зовнішній скелет. Впродовж літніх місяців 1888 - 1889 років Леся, відповідно до рекомендацій лікарів, лікується природними факторами («грязевими ваннами») на Хаджибейському лимані Одещини. Мешкає у М. Ф. Комарова, українського письменника,

бібліографа, критика, бібліографа і фольклориста. Водночас вона вдається до послуг масажиста [83, 84]. В січні 1889 року Леся нову лікується масажами, на цей раз – у Києві, а в жовтні – в Одесі, проте масажі спричинили загострення хвороби.

За даними С. М. Геника [7] Ларису Петрівну цього разу консультували все той-таки професор О. Рінек і «професор І.

Павловський». Очевидно, щодо другого з перелічених консультантів допущено помилку. Ініціал «І.» міг належати хіба що Іванові Францевичу Павловському, українському історикові і архівістові (1851 – 1922). А консультантом Лариси Петрівни був, ймовірно, **Олександр Дмитрович Павловський** (1857-1944) - український хірург і бактеріолог, закінчив Санкт-Петербурзьку військово-медичну академію (1881). Понад 10 років стажувався та

працював у Німеччині та Франції, де був учнем і послідовником Р. Вірхова, Р. Коха, Л. Пастера. Поряд з хірургією вивчав бактеріологію, зокрема риносклерому, для лікування якої запропонував риносклерин. У Луї Пастера вивчив технологію виготовлення протидифтерійної сироватки Берінґа-Коха та налагодив її виробництво в Києві. 1884 року захистив працю на здобуття вченого ступеня доктора медицини «Костномозговая опухоль и гигантские клетки (о патологическом развитии соединительной ткани)». Був ініціатором створення в Києві «Товариства для боротьби із заразними хворобами», першу пастеровську станцію. Був першим завідувачем кафедри загальної хірургії Університету Св. Володимира з моменту її створення 1889 року. Вперше в Україні впровадив стерилізацію хірургічних інструментів кип'ятінням у розчині натрію гідрокарбонату. Неодмінною умовою успішної праці хірурга вважав оволодіння не лише технікою операцій, але й уміння проводити патологоанатомічні та мікробіологічні дослідження і інтерпретувати їх. Розробляв методики боротьби з хірургічною стрептококовою інфекцією, газовою ганґреною, вивчав шляхи розповсюдження туберкульозу. Згодом нйого стараннями постав Бактеріологічний інститут, який сам і очолив і для якого під його керівництвом була побудована спеціальна будівля. В часі російсько-японської війни 1904-1905 років працював, як хірург у військових шпиталях, а в роки Першої світової війни

очолив Київський шпиталь Червоного Хреста. Був дійсним членом багатьох лікарських товариств. Брав активну участь в міжнародних медичних конгресах в Римі (1893), Лісабоні (1906), Міжнародному з'їзді лікарів в Будапешті (1909). Досягнув особливої майстерності в хірургічному лікуванні вогнепальних поранень і з відновленням цілості нервових стовбурів. Не прийняв радянського громадянства і 1919 року разом з іншими київськими професорами Університету св. Володимира емігрував за кордон в Бесарабію, де працював хірургом в Кишеневі [46, 48]. Ларисі Косач професор Павловський рекомендував витягіння хворої ноги впродовж місяця, «випалювання» (коагуляцію) хворого суглоба з наступним грязелікуванням в Саках [7]. Напроресні 1889 року стан Лариси Петрівни погіршився. І вона, якоюсь мірою розчарована в наукових методах лікування, вирішила звернутися до народної цілительки Параски Богуш, яка проживала на хуторі Зелений Гай, що належав до села Косівщина (Косовцовщина).

Параска Назарівна Богуш (1826-1907) походила з кріпаків. Де вчилася зелознавства, ніхто не знає. Сама збирала лікувальні зела і коріння по берегах річки Сумки, недоступні на Сумщині лікарські рослини купувала у крамарів.

Упродовж травня Леся Українка приймала ванни з напарами трав, вигрівалася на селянській печі, пила відвари з лікарських рослин. Стан хворої покращився. Вона дещо погладшала, вже могла зав'язати шнурки на черевиках, покинула милиці і змогла ходити лише з паличкою. 24 лютого 1895 р. леся напише з Софії Антоніні Макаровій: «...коли я була у Харківщині, в Сумському уїзді, у тієї баби, що то лічить людей гарячими ваннами, то у неї було немало слабих, таких, як Ваш брат, і вони дуже добре піддавались ліченню. Там навіть були люди з мокрим лишаєм (*lupus*) або з чимсь подібним до нього, і вилічувались так, що сливе сліду не зоставалось від тих страшних ран, що перше покривали все лице, немов якою маскою. У неї лічилось не дорого, бо вона ціни не назначає, а всякий дає їй, скільки може. Живуть хворі на хуторах у сільських хатах, без великих вигод, се правда, але все ж при догляді. Я платила хазяйці своїй рубля в день (за хату і все «содержаніє», т[о] е[сть] їду, ванни і пр.), але, здається, можна й дешевше. Лічить вона тільки літом, починаючи з мая. ... Одно, за що можу ручатись, що ся баба не мошенниця, вона не вірить ні в які шептання, виливання і т.

п., а лічення її дуже схоже до лічення грязевими ваннами в Криму, тільки що там ванни гріються на сонці, а в неї піч служить сонцем. Скука у неї диявольська, але чого чоловік не витерпить, як знає, що се треба! [85].

Також письменниця вказує на цікавий факт офіційного визнання методів лікування Параски Богущ: *«Я знаю, що над нею була комісія і врешті їй дозволено лікарювати». Серед найпоширеніших методів – лікування гарячими солоними ваннами та потогінними напоями й припарками, виготовленими з лікарського різнотрав'я. Особливо активно вона застосовувала стебла та корінь айру, із яких готувала для хворих на туберкульоз відвари. Згадана система терапевтичних заходів належить до царини фізіотерапії, що «акумулює масові повсякденні знання і демонструє різноманітне застосування тепла (компреси, масаж, теплі і гарячі ванни, інгаляції, так звана «суха пара», тобто парові ванни) [30, 62]. Застосування айру в практиці народного лікування також було досить поширеним явищем – айр, званий у народі «татарське зілля» або «лепеха», широко використовувався у народній медицині як відвар, спиртовий настій та інгаляції з кореневищ, зокрема, «вживали його внутрішньо також при підозрі на туберкульоз» [1]. Перебуваючи на Сумщині Леся Українка збирала фольклорний матеріал, народні пісні, вивчала особливості культури краю. Все це згодом послужило основою її оповідання «Весняні співи», твір в стилі імпресіонізму. Героїня твору сидить у хаті біля вікна, а за вікном, як у вертепі проходять старі і молоді, розмовляють про свої справи, молодь співає, а до неї доносяться уривки розмов, пісень, сплітаючись у якусь барвисту тканину...[62]. 1889 року Лесю знову консультує професор Рінек. Він уважно оглянув Лесю і рекомендував впродовж двох місяців проводити витяжіння хворої ноги та підсилене харчування. В середині березня письменниця повертається до Колодяжного. Тут їй влаштовують систему блоків для витягу та підвішують тягар в 9 фунтів (4 кг). Знерухомлена, прикована до ліжка, вона знаходить в собі сили і енергію дистанційно працювати на молодіжний просвітницький гурток «Плеяда», починає працювати над прозовими жанрами. Минає 8 тижнів, Леся, пона надій встає, але біль в нозі не припиняється [7]. В червні Леся знову їде на лікування до Одеси для грязелікування на Хаджибейському лимані. У вересні, повернувшись до Колодяжного Леся перевантажує себе працею і її здоров'я знову*

погіршується. І знову її шлях пролягає до Одеси, і знову масажі...масажі впродовж жовтня і листопада [23]. В липні Олена Пчілка везе Лесю до Криму. Цього разу вона лікуватиметься в Саках цілющими намуловими лікувальними грязями і солоною ропою. В серпні вони переїзять до Євпаторії і, наприкінці цього місяця повертаються до Колодяжного, а в жовтні – до Луцька. Про тих, хто лікував Лесю в Криму 1889 року, не знаємо нічого.

В квітні 1890 року Леся з Колодяжного пише віршованого листа братові Михайлові [79]: *«Перо й чорнило маю, / Натхнення лиш нема! / А надо мною муза / Стоїть, як стовп, німа. / В лихім гуморі муза / Так само, як і я, – / Прив'язана за ногу / Фантазія моя. / Ба, що ж робить! не всім же / На світі вільним бути, / Століття люди б'ються, / Щоб волецьки здобуть!.. / Коли ж принципіально / Питання розібрать, / То видно, що не варто / Над ним і сумувать. / Філософи новітні – / Ти, я та пан Максим – / Давно вже порішили / З питанням мудрим сим. / Вернусь на ґрунт «реальний», / До ближчих, власних справ: / Учора мене папа / Як слід у шори вбрав! / Вночі тепер сплю мало / А ледве сліз не лю, / А вдень зо всієї сили / Об землю лихом б'ю»*. 1891 року, не зважаючи на попереднє лікування в Криму здоров'я Лесі знову погіршується. Вона вже не може ходити без милиць і страждає безсонням. За сприяння Івана Франка та «лікаря Теофіла Окуневського» її везуть на консультацію до віденського професора Теодора Більрота (Геник, 2013). По дорозі Мама Олена Пчілка з Лесею зупиняються у Львові в готелі «Європейському» для перепочинку. Тут їх викликають на допит до Галицького намісництва, але, після пояснень, відпускають і мати з донькою продовжують шлях до Відня [8]. 18 чи 19 січня Леся з матір'ю виїхали з Луцька через Львів до Відня. Між 18 і 24 січня вонина дуже короткий час спинялися у Львові. Там Леся познайомилася особисто з М. Павликом, якого знала раніш з листів дядька М. Драгоманова [21]. 24 січня мандрівниці вже у Відні. Лесю беруть під свою опіку українці Іван Гриневецький і Ярослав Окуневський. Вони і влаштовують консультацію професора Теодора Більрота.

Іван Гриневецький (1864-1929) був менш відомий як лікар, більшою мірою - як громадський діяч, зокрема – меценат та історик українського театру. До двадцятих років ХХ століття був «твердим» галицьким москвофілом та редактором «Прикарпатської Руси». Лише під кінець життя перейшов на

національно-самостійницькі позиції. 1923 року став активним членом Українського Лікарського Товариства[5, 58].

Що стосується «лікаря **Теофіла Окуневського**», то тут вочевидь закралася неточність. Теофіл Окуневський (1858-1937) не був лікарем, проте уживав вченого ступеня «доктор», такого титулу вживав і Михайло Драгоманов в листах до нього [11]. Юрист, адвокат, просвітянин, засновник УНДП, він був послом Галицького сейму, згодом – послом австро-угорського парламенту. (1895-1901) [130]. Звичайно ж, це міг би бути і брат Теофіла, лікар - адмірал **Ярослав Окуневський**, адже саме 1891 року він був у Відні, де зустрічався з дядьком Лесі Українки; про це він розповідає у розділі своїх спогадів «Михайло Драгоманов» [53]. Відомо, що Леся Українка була в домі їх батька, священика і лікаря Іполита Окуневського (1833-1902), зустрічалася там з Ольгою Кобилянською, Олександром Олесем.

Христіан Альберт Теодор Більрот народився 1829 року в Берген, медичну освіту отримав в Грайфсвальдському, згодом – в Геттінгенському університетах, ступінь

доктора медицини захистив в Берлінському університеті. Учень знаменитого Бернгарда фон Лянгенбека. Професор в Бернському (1856-1860), Берлінському (1860-1867) та Віденському (від 1867 року) університетах та керівник Віденської хірургічної клініки в Загальній Віденській лікарні (Allgemeine Krankenhaus). Теодор Більрот - автор класичного підручника хірургії «Die allgemeine chirurgische Pathologie und Therapie» («Загальна хірургічна патологія та терапія», 1863).

Поборник чистоти в клініках, згодом, хоч і не без певного опору, впровадив антисептику і асептику. Разом з учнями, зокрема – нашим земляком Йоганом фон Мікулічем-Радецьким, розробляв методики резекції шлунка та стравоходу, удосконалював хірургічні інструменти, модернізував методику навчання хірургії. Як здібний музикант та піаніст-віртуоз провадив музичний салон до якого вчашали його друзі Йоган Брамс та Каміл Сен-Санс. Щодо першого – розбирав і редагнував його твори, деякі з них прозвучали вперше у виконанні Більрота. Помер 1884 року в Опатії [140, 143].

Проф. Більрот уважно дослідив пацієнтку і зважив, що хвору ногу Лесі оперувати таки не треба, бо гострий процес

закінчується, шукати вогнище туберкульозу пробними операціями не слід при кволому організмі. Порадив носити на хворій нозі апарат, щоб унерухомлювати хворий суглоб, і лікуватися силами природи, грітими морськими ваннами в Італії. Леся була тим усім розчарована, бо думала, що операція покладе край хворобі [23]. В листі до дядька Михайла Драгоманова Леся пише: 17/III 1891, Відень Любий дядьку! Завтра маємо виїздити звідси, отже, я доконче хочу написати до Вас, поки ще сиджу тут. Мама, либонь, вже писала Вам, як і що зо мною єсть і має бути, то мені небагато що про се й писати. Зробили мені апарат, ходжу в ньому вже два тижні, і добре мені з ним; разів три приходилось децю поправляти, а вже тепер все гаразд припасовано, і нема чого мені тут довше сидіти. Ходити в апараті мені добре для того, що не болять нога і не треба милиці при собі волочити, але трохи погано тим, що все-таки апарат тяжкий (бо в ньому сталі чимало), через те я втомлююсь і завжди мені гаряче при ходьбі. Врешті, се ще не така біда, бо все-таки я тепера можу далеко більше ходити, ніж перед двома тижнями, а головно, що нога не болять. Маю надію, що таки подоріж до Відня не надаремне була зроблена і таки щось буде з того всього. Надто маю надію на море, бо пам'ятаю, одного літа якось мене пустили до теплих купелів на холодний лиман, а потім на море, то, власне, того літа мені було найліпше з ногою, і хто зна, якби не масаж, то, може б вона і зовсім вигоїлась. Врешті, «що було, те бачили, а що буде, то побачимо!». Попри консультації, клопоти щодо виготовлення ортопедичного пристрою та адаптацію до нього, Леся спостерігає життя австрійської столиці. І з гіркотою усвідомлює собі різницю поміж Російською Імперією і, будь-що-будь, європейською Австрією. В тому ж таки листі вона пише: Сидячи тут, поки робиться моє діло, розглядаюсь я собі на тую Європу та європейців; певне, що не все можна отак, сидячи збоку, побачити, але все ж хоч децю. Перше враження було таке, ніби я приїхала в якийсь інший світ – кращий світ, вільніший. Мені тепер ще тяжче буде у своєму краї, ніж досі було. Мені сором, що ми такі невільні, що носимо кайдани і спимо під

ними спокійно. [80]. Повертаючись з Відня, Олена Пчілка і Леся Українка знову зупиняються на один день у Львові. А в травні Леся з мамою знову прямує до Євпаторії. Цього разу їх шлях пролягає через Київ, Канів, Катеринослав. Звичайно ж, вони побувають на могилі Тараса Шевченка. Проте незабаром Олена Пчілка повернеться додому, залишаючи Леся саму. [23]. В червні Леся відвідає брат Михайло (на світлині Леся Українка з братом Михайлом в Криму. 1891 рік). А в липні 1891 року Леся захворіла на тиф. Доглядати її прибуває Олена Пчілка. В серпні хвора вже почувається відносно добре і вони з матір'ю

переїздить до села Шабо поблизу Ак Кермана. [23].

На світлині згорі - Ізидора Косач, Олександр Драгоманов, невідома, знизу - Олена Пчілка, Леся Українка, Сергій Мержинський, Зелений Гай, липень 1898 р.

Травень 1892 року. Леся Українка і Олена Пчілка гостюють у Олександра Петровича Драгоманова в Творках поблизу Варшави.

Дивна-предивна річ. Брат Михайла Драгоманова - Олександр, відомий в Польщі і Росії лікар – психіатр, науковець, один із засновників відомої польської психіатричної клініки в Творках, дядько Лесі Українки, батько славної української юристки, феміністки світового масштабу, громадської і дипломатичної діячки, публіцистки і перекладачки Оксани Драгоманової ... і жодного портретного зображення в усьому розлогіму Інтернеті. Єдине зображення доктора Олександра Драгоманова - на наведеній вище, неодноразово репродукованій груповій світлині. Та й єдина доступна світлина його доньки Оксани – дуже низької якості. А проте, може це й не дивно. За нами все ще тягнеться шлейф радянського минулого, а радянські біографи Лесі Українки, звісно, уникали згадок про її дядька, а, тим більше, про його дочок – політемігранток. Поза всякими сумнівами, серед лікарів, які відіграли значну роль у лікуванні хворої Лесі Українки, був саме він - її близький родич Олександр Петрович Драгоманов. Він влаштовував Лесі консультації провідних вчених, та, передусім, взяв на себе лікування соматогенних невротичних станів, пов'язаних з

туберкульозом. До речі, одна із численних статей, опублікованих в журналі «Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии» «Чажотка и психозы» (т. XIV, № 1–2, с. 139), був присвячений цій, актуальній того часу, темі. Праця Олександра Драгоманова про психози, пов'язані з сухотами ґрунтувалася на спостереженнях за такими хворими в клініці визначного психіатра, психолога і історика професора Павла Івановича Ковалевського (1850-1931). Хворим на сухоти, пише Олександр Петрович, властиві різкі зміни в характері. Цих хворих характеризує егоїзм, вони втрачають інтерес до справ своєї сім'ї і близьких людей, зосереджуючись лише на своїй хворобі. Для них характерна недовіра до оточення, вічна невдоволеність [12]. Звичайно, у випадку такої мужньої особистості, як Леся, не йшлося про психоз чи невроз, а проте її психічний стан вимагав, час до часу, психологічної корекції.

Олександр Петрович Драгоманов народився приблизно 1859 року в містечку Гадяч на Полтавщині, в родині поміщика, дворянина, колезького асесора Петра Якимовича Драгоманова та дворянки Єлизавети Іванівни Драгоманової (Цяцьки). Він - наймолодший брат Олени Пчілки, Михайла Драгоманова, отже - дядько Лесі Українки. Початкову освіту здобув удома, згодом (1870—1880) навчався у Другій Київській гімназії, живучи у брата Михайла та отримуючи від нього матеріальну допомогу. Медичну освіту, знову ж таки, не без матеріальної допомоги брата, отримав в Імператорському харківському університеті (орієнтовно в 1884—1886 роках), а після закінчення навчання його залишено на посаді молодшого асистента в клініці нервових і душевних хвороб при Харківському університеті. Згодом Олександр посів місце ординатора (завідувача відділу) в міській Олександрівській лікарні. Одночасно він активно співпрацював з фаховим журналом «Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии» (Харків-Петербург), в якому, зокрема, реферував статті англійських, американських й німецьких психіатрів. 1889 року одружився з Олександрою Василівною Кузьміною та оселився в будинку купця Лисикова по вул. Сумській, 6 [71]. Із середини 1890-го до середини 1891-го мешкав і працював у Петербурзі. Власне з Петербурга Олександр Петрович отримав призначення лікарем відомого польського психіатричного закладу «Творки» на околиці міста Прушків Мазовецького воєводства, 15 км від Варшави. Медичний заклад у Творках виник завдяки багаторічним зусиллям польських психіатрів, яких підтримували члени

Варшавського медичного товариства. На час його відкриття 21 листопада 1891 р., медичний персонал складали головний лікар В. Хардін, чотири лікарі поляки (С. Буцельський, Е. Прзичодзький, Р. Радзивіллоуич і Т. Жлобіковський) і троє громадян Російської імперії: О. Драгоманов, О. Любарський, І. Сабашников. [134]. Переїжджаючи на нове місце праці, він залишив дружину в Петербурзі; там, у Петербурзі 22 грудня 1894 року народилася його донька

Оксана. Лише в жовтні 1895 року сім'я Олександра Драгоманова з'єднається - Олександра Василівна разом із дочкою Оксаною переберуться жити до нього. 7 квітня 1896 р. О. Драгоманов успішно захистить докторат із психіатрії. У травні 1892 року, після тижневого перебування у Варшаві, племінниці Леся та Ольга разом із матір'ю Оленою Пчілкою вперше відвідають дядька Олександра Драгоманова в Творках. Леся вдруге гоститиме у дядька Олександра 1896 року. Саме в цей час вона побуває у психіатричній лікарні, матиме змогу спостерігати за пацієнтами, навіть переночує в дядьковому кабінеті. Картина психічно хворих серед величезного мальовничого парку, що займав двадцять три гектари з п'ятдесяти восьми, що на яких було розташовано шпиталь, вразить Лесину творчу уяву [23]. Проте найбільше її вразила диспропорція поміж красою навколишньої природи і бідним внутрішнім світом пацієнтів. Згодом з-під її пера вийде оповідання «Місто смутку (Силуети)» [122]. *«Одного разу трапилось мені бути у великому закладі для божевільних. – пише Леся.- Всякий, хто бував у таких закладах, знає те почуття страху, жалості безконечної і, сором сказати, цікавості, що обгортає сторонню людину при вході в сю велику verkehrte Welt (перевернений світ, світ навиворіт – О.К.). У мене до сього прилучалось іще почуття якоїсь особливої симпатії до декотрих слабих, і через те цікавість моя була тим живіша. Деякі образи сих безталанних не покидали мене там цілу ніч. Часто, погасивши електричне світло і лігши на широку софу в докторському кабінеті, що служив мені спальнею, я довго дивилась на смугимісячного світла на помості і на високих білих стінах, і в них мріялись мені фантастичні образи бреду, мені здавалось, що тут само повітря населено галюцинаціями*

і що вони літають тут, як іскри невидимого багаття, як луна невидимих інструментів. У вікно моє вривались від часу до часу дивні гукі, такі виразні серед глибокої ночі, вони лунали таким жахом, таким розпачем, який тільки може поміститись в людських грудях, і так дивно сплітались вони з місячним світлом і моїми примарами. Часто і тепер у такі самі ночі моя думка пролітає велику просторінь, проникає крізь товсті високі камінні стіни «міста смутку»...[122].

Побачить світ її перший драматичний твір, який критики назвуть першою українською психологічною драмою, а саме «Блакитна троянда». До праці над цими творами Леся підходила дуже серйозно, вивчала медичну літературу, яку «дядя Саша» їй надсилав, а час до часу консультував її особисто. У центрі дійства в «Блакитній троянді» Леся Українка ставить *femme moderne*, сучасну жінку, панну Любов Гощинську, її страждання через спадковість, обтяжену психічною хворобою матері. Чого ви, панове, так збентежились?—промовляє героїня вже у першій дії.— Ні, справді, чому про душевну слабкість не можна говорити без того, щоб не вийшло ніяково? Так, наче се щось ганебне! (Змінила тон, лагідно, сумно.) Ні, се не ганебно, се тільки дуже, дуже сумно для родини... От як мій бідний татко. Коли б ви бачили його в ті дні, як він приходив від мами з шпиталю... (Зовсім тихо.) Я думаю — се його вбило... (Знов голосно.) О, той, кому загрожує ся страшна хвороба, не повинен би дружитись, се просто злочин! Спадок — се фатум, се мойра, се бог, що мститься до чотирнадцятого коліна. На кого ж він наложить важку руку, той мусить пам'ятати, що за одну хвилину його солодкої втіхи ціле безневинне покоління заплатить страшною ціною. Се, панове, така відповідальність...[75, 76]. Не потрібно бути визначним психологом, щоби зрозуміти, що образ Люби Гощинської значною мірою пов'язаний з особистим життям Лесі Українки. Як і у героїні драми, шлях до Лесиного особистого щастя перекреслює тяжка хвороба. Хвороба, яка провадить до стигмаїзації особистості [51]. 1897 року Олександр Драгоманов стає одним з восьми претендентів на посаду професора медицини Одеського університету, що, проте, закінчується невдачею. Тим не менше, працюючи старшим ординатором психіатричної лікарні він, водночас, викладає у Варшавському університеті, а саме проводить заняття з фізіології нервової системи в лабораторії Ф. Наврицького.

Дещо ширше годилось би згадати про доньку доктора

Олександра Драгоманова - **Оксану Драгоманову-Храпко**. Її дитинство минало у Гадячі, гімназійну освіту отримала у Варшаві, де працював її батько. Вищу освіту здобувала на Бестужевських курсах та на юридичному факультеті Петербурзького університету, у Віденському університеті та в Сорбонні (Париж). В 1918-1921 роках працювала співробітником юридичного відділу Міністерства закордонних справ УНР у Відні, Берліні, Парижі. Опікувалася молодшою сестрою Ніною, чоловік якої Володимир Тихонович загинув в роки визвольних змагань, а вона сама зазнала радянських тюрем і дивом уникнула розстрілу, як дружина контрреволюціонера. Оксана Олександрівна була головою української секції Міжнародної Жіночої ліги миру і свободи. 1928 року оселилася в Буенос-Айресі (Аргентина), працюючи у Північноамериканському банку «Бостон». У 1931 р. стала головою першого жіночого українського товариства в Аргентині, була членом правління і головою Спілки українських науковців, літераторів і митців. Публікувала свої твори під псевдонімом Оксана Гард. Перші оповідання вийшли друком у «Народній Волі» (Відень). Згодом побачили світ повість «По той бік світу» (1951), оповідання «Запасний фонд» (Париж, 1951), «Дестіні» (Париж, 1952), «Блакитна година» (1957), «Ранок у Тігре» (1957) та інші. Її перу належать численні переклади. За її активної участі складено і надруковано українсько-іспанський словник, призначений, переважно, для українських емігрантів «Перші кроки українця в Аргентині». 1958 року поїхала лікуватися до США. Оксана Драгоманова померла 5 квітня 1961 року в Лос-Анджелесі (Каліфорнія), похована на голівудському цвинтарі. В липні 1898 р. Олександр Петрович гостює в маєтку Олени Пчілки в Зеленому Гаю. Там, мабуть, Леся довідалася про народну цілительку Параску Богуш, до якої і вдалася на лікування наступного року. В січні 1899 р. дорогою на лікування до Берліна в Творки до «дяді Саші» утретє приїде Леся разом із братом Михайлом та матір'ю [71]. Її душевний стан напередодні складної операції потребував підтримки та поради дядька, авторитетного невропатолога та психіатра. Олександр Петрович також влаштував Лесі консультацію у відомого хірурга, професора університету В. Грубе. Олександр Драгоманов помер, найімовірніше, від цинги, приблизно 1919 року в Петербурзі, куди його було відкликано з початком Першої світової війни [71].

Отож, у квітні (за іншими даними – в травні) 1889 року Олександр Петрович Драгоманов просив харківського професора Вільгельма Грубе проконсультувати Лесю Українку з приводу кісткового туберкульозу. **Вільгельм Федорович Грубе (Grube)** (1827-1898 — хірург, патологоанатом, професор кафедри оперативної хірургії та хірургічної клініки Харківського університету. **Вільгельм Грубе** народився в с. Нейгуш тодішньої Курляндської губернії у бідній латвійській родині. Початкову освіту здобув вдома, потім закінчив гімназію у Ризі. а згодом навчався у Ризької гімназії. 1844 року почав навчання в на богословському факультеті Дерптського університету, але через два роки перевівся на медичний факультет. По закінченні університету з відзнакою у 1850 році і здобув науковий ступінь доктора медицини після захисту дисертації про доброякісні пухлини носа.

За захист дисертації про сідничну грижу у 1851 році був удостоєний другого вченого ступеня — доктора медицини та хірургії. Вільгельм Грубе, як син бідняків, навчався на державний «казенний» кошт. То ж мусив відпрацювати затрачені на нього кошти, як корабельний лікар на фрегаті «Камчатка». За два роки служби здійснив навколосвітню подорож, вивчаючи, при цій нагоді організацію медичної справи в різних країнах. По завершенні служби на флоті отримав місце штатного хірурга шпиталю в Кронштаді, а згодом – керівником 1000-ліжкової хірургічної клініки, де впровадив навчання військових хірургів хірургічної анатомії та оперативної хірургії на трупах. Удосконалював свої лікарські та хірургічні знання в клініках Лянгенбека (Берлін) та Штайна (Копенгаген). 1859 року 32-річного доктора Грубе одноголосно обрано завідувачем кафедри оперативної хірургії та факультетської клініки хірургії клініки, якою керував майже 40 років, причому прославився як активний хірург і блискучий педагог. Професор Грубе став засновником Харківського медичного товариства, яким керував впродовж 22 років. Співорганізатором харківського відділення Червоного Хреста. Завдяки його особистому впливу побудовано нові клініки для Харківського університету. Як

військовий хірург брав активну участь в російсько-турецькій війні. У 1893 році під час гійної операції він інфікувався і переніс тяжкий сепсис, після якого залишився інвалідом. Помер 28 квітня 1898 р. в Харкові. Відомі заслуги В. Ґрубе в запровадженні наркозу, асептики. Як і більшість хірургів тих часів, був компетентним в суміжних лікарських дисциплінах. Користувався довірою визначних хірургів того часу М. Скліфосовського та М. Пирогова. Виконував операції резекції суглобів при кістковому туберкульозі. Либонь через це до нього звернувся Олександр Драгоманов з проханням проконсультувати Лесю Українку [6, 55].

На початку 1893 року у Львові вийшла збірка поезії «На крилах пісень». Цього таки року Леся, разом із сестрою Ольгою,

лікаркою та громадською діячкою поїхала до Києва, щоби брати уроки малювання англійської мови. Можна здогадуватися, що Ольга Косач, молодша Лесина сестра відігравала в цій подорожі роль не лише товаришки, але й, у міру своїх сил і знань, слідкувала за здоров'ям старшої сестри. І тут, мабуть, потрібно розповісти про ще одного лікаря з Лесиної родини. Лікаря, а ще редактора, етнографа і Лесиного біографа... **Ольга**

Петрівна Косач (1877-1945) була молодшою сестрою Лариси і улюбленицею сім'ї. Її обдаровували десятками ласкавих імен: Олесь, Пуц, Пуцик, Путільда (це по-сімейному), Ліцик, Лілітка, Лілея золоторожевая», Лільчик золотий, рожевий і іскристий, *mia rosa odorata*, тобто - моя запашна троянда, моя Лілея лілейная (це вже епітети Лесиного авторства), нарешті Олесь Зірка (літературний псевдонім) - все це належить улюблениці сім'ї Косачів, молодшій Лесиній сестрі Ользі [66]. Як би не відбиток хвороби на Лесиному обличчі, їхня схожість була б, як у близняток. Вона народилася третьою дитиною Петра і Олени Косачів в Звягелі (нині – Новоград Волинський). Як і всі Косачі і Косачівни отримала домашню освіту, доповнену уроками гри на фортепіано в родині - від сестри Лесі. Для вступу на вищі медичні студії їй довелося, проте, закінчити ще останній клас гімназії та додатковий клас, призначений для підготовки до вступних іспитів. 1897 року Оля отримує атестат зрілості та

золоту медаль і вступає, звісно, не до університету, куди дівчатам вступ гарантований, а на Вищі жіночі медичні курси у Санкт-Петербург. Навчається успішно, а попри навчання редагує твори сестри Лесі, перекладає російською мовою твори західноукраїнських письменників для журналу «Жизнь». А ще входить в численне українське академічне середовище Петербурга. Проте недремне око політичної поліції прослідковує її кроки на громадсько-політичній ниві, зокрема в «Просвіті», і, в часі випускних іспитів на вищих медичних курсах, її заарештовують (1904). Звичайно, про це нічого не знає хвора Леся, бо ж, мовляв, не слід їй, хвору, тривожити *«На літо зелене/Поїду я геть в чужий край, /Згадай же про мене, / Як підеш по квіти у гай. / Спогадуй, Олесю, /Сестру свою Лесю!..»* - напише вона у присвяченій сестричці «Веснянці», нічого не знаючи про її ув'язнення. Батько двічі навідує доньку у в'язниці, проте мине два місяці, доки Ольгу звільнять. Звичайно ж, під «гласний нагляд». 1904 року, по закінченні медичних курсів, «політично підозріла» Ольга Петрівна одружується з экс-студентом Київської політехніки Михайлом Кривинюком, якому, як «політично неблагонадійному» заборонено вступ до всіх вищих навчальних закладів Імперії. Якийсь час він навчається в Львівській, а опісля – в Празькій Політехніці. 1905 року народжується їх первісток Михайлик. Лише 1910 року Ольга Косач-Кривинюк отримує працю земського патронажного лікаря для дітей-сиріт у Лоцманській Кам'янці біля Катеринослава. Тут їй доводиться опікуватися і психічно хворими, листовно консультуючись з дядьком Олександром Драгомановим, який ще й постачає небогу фаховою, зокрема – психіатричною літературою. Попри завантаженість на роботі, вперта і наполеглива Ольга вивчає все нові мови, перекладає твори красного письменства з англійської, польської, російської, французької, чеської та скандинавських мов, друкує ці переклади в журналах. В пресі з'являються її переклади творів Елізи Ожешко, Жорж Санд, Івана Тургенєва, Гі де Мопасана, Олександра Д'юма-старшого, Чарльза Діккенса, П'єра Лотті, Ганса-Христіяна Андерсена, Ред'ярда Кіплінга, Віктора Гюго, Ернеста Сетона Томпсона та інших. За радянської влади Ольга не може влаштуватися за фахом, тож опановує новий фах – вчительки української мови і літератури, бібліотекарки. Далі її чекають обшуки, ув'язнення чоловіка і сестри Ізидори, нестача всього найнеобхіднішого. 1920 року народжується другий син Василько. Ольга, всупереч

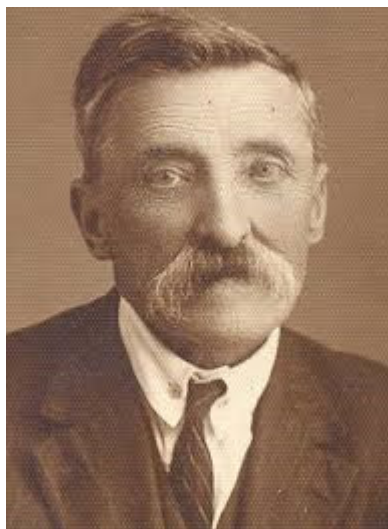
долі, за доброю сімейною традицією дає уроки наймолодшим родичам. В складних умовах морального гніту та політичних переслідувань невгамовна Ольга організовує народну ткацьку майстерню, а при ній - гурток вишивання, проводить етнографічні експедиції в пошуках взорів українських вишивок. Результати пошуків стали основою видання «Українські народні узори з Київщини, Полтавщини і Катеринославщини. Випуск I. Вирізування й настилування» (1928 рік). Зрештою виснажлива праця та неповноцінне харчування призведе до захворювання на анемію. 1944 року трагічно загине Михайло Кривинюк. Восени 1943 року сестри Косач: Ольга з сином Василем та Ізидора з родиною, евакуювалися на Захід із німецькими військами через Львів до Праги, де тоді мешкала сестра Оксана, а далі сумна емігрантська дорога пролягла до Німеччини. Особистий багаж Ольги Петрівни був скромним. Зате їй вдалося вивезти і зберегти для наступних поколінь родинний архів, перлини неопублікованої інтимної лірики Лесі Українки, її жалобні вірші-трени на смерть Сергія Мержинського, а також матеріали до літопису - хронології життя і творчості сестри, які вона почала впорядковувати ще 1930-х років. Частину родинного архіву вона залишила у Львові у М. Д. Деркач, котра після закінчення війни передала його до АН УРСР. Життєвий шлях невтомної Ольги Петрівни Косач-Кривинюк закінчився в таборі для переміщених осіб в Авґсбурзі. Вона померла від виснаження і анемії 11 листопада 1945 року. Похована на міському цвинтарі. На могильному камені напис: *«Зоре моя! Твоє світло повік буде ясне!»*. Ольга Косач-Кривинюк залишила нам мемуари про родину Косачів: «З моїх споминів» (1963), «З дитячих років Лесі Українки» (1963), «Перебування Лесі Українки в Луцьку» (1963), «Як Леся Українка зложила курс «Стародавньої історії східних народів» (1963); «Повість, що стала драмою» (1943); працю «Леся Українка. Хронологія життя і творчості» (1970, Нью-Йорк) [66].

Повертаємось в часі до спільного перебування Лесі та Олі в Києві. Інтенсивна творча праця призводить до погіршення стану здоров'я Лесі, то ж вони повертаються до бабусі в Гадяч. Але неспокійна вдача Лесі не дозволяє їй відпочивати довше, ніж декілька тижнів. Червень 1884 року. Тепер Лесин шлях веде у Болгарію, де в Софійському університеті викладає її дядько. Понад рік живе Леся в сім'ї Драгоманових, разом з його донькою удосконалює володіння англійською мовою,

перекладає з французької, музикує. 8 червня вона присутня при раптовій смерті дядька Михайла від розриву аорти, що сприймає як велике особисте горе. І лише в серпні 1885 року повертається додому. В Києві тривають арешти серед інтелігенції. 23 грудня (4 січня) 1894 року надходить повідомлення Київського губернського жандармського управління Департаменту поліції з відомостями про Лесю Українку. За нею встановлюється «негласний нагляд». На підставі зібраних поліцією матеріалів про діяльність Лесі Українки в Департаменті поліції заведено справу № 176 [56].

Лікарем Лесі Українки цього часу стає Модест Пилипович Левицький. Український лікар, філолог, письменник, музикант і дипломат **Модест Пилипович**

Левицький (1866 - 1932). Модест Левицький народився 25 липня 1866 року в с.Вихилівці на Вінниччині, в священничій династії шляхтичів Рогаль – Левицьких. В Київському університеті студіював філологію, згодом закінчив ще й медичний факультет. Працював лікарем в Курській губернії, згодом – в Ковелі на Волині. Проте, через легеневу хворобу дружини (правдоподібно – туберкульоз), якій був не на користь вологий клімат, переїхав на Поділля – в м. Окни Балтського повіту, на стику Поділля і Херсонщини. Тут помер його молодший син. Звідси він відіслав на лікування до Єгипту свою дружину. Доктор Левицький тісно контактував з київською інтелігенцією «Старої Громади»: Борисом Грінченком, Сергієм Єфремовим, Володимиром Дурдуківським, Вячеславом Прокоповичем, Володимиром Науменком, Миколою Лисенком, Євгеном Чикаленком, Левком Смирненком.

Наступний етап – посада залізничного лікаря та лікаря гімназії в Білій Церкві. А 1918 року український уряд призначає М. Левицького Головою Санітарного Відділу Міністерства Шляхів, згодом займає посаду в Міністерстві Шляхів – цього разу він завідує санітарним та культурно-просвітнім відділами. Виконує обов'язки особистого лікаря Головного Отамана Симона Петлюри і майбутнього українського Патріарха Степана Скрипника. Року 1919-го

розпочинається дипломатична служба Модеста Левицького. Він забирає зі собою тяжко хвору на нирки дружину і виїздить до Греції. Згодом - еміграція: Відень, Тарнів, нарешті - еміграційна Українська господарська академія в Подебрадах (Чехія), де Модест Пилипович виконував обов'язки як лікаря, так і викладача. Серед пацієнтів Модеста Левицького переважала біднота. Вже працюючи педагогом в Луцьку він, у вільний час, винаймав візника і їхав у далекі села лікувати хворих, передусім - дітей. По дорозі його перепиняли юрби містечкомних єврейок з дітьми на руках - вони боготворили цього безкорисного лікаря-доброчинця. Останні роки свого життя (1927-1932) він працює вчителем української мови і, одночасно, лікарем гімназії у місті над Стиром. Його захоплення - лінгвістика, археологія, етнографія. А ще - музика. Доктор Левицький досконало володів грою на фортепіано і вже дорослим освоїв бандуру. Керував драматичним гуртком, відомим у місті та в довколишніх селах, в якому брали участь учні і вчителі. Грали класичні драматичні твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Котляревського, Шекспіра, скетчі з життя гімназії. До речі, й сам Модест Пилипович був автором драматичних творів: «В клуні (Паничі)», «Безпартійний». В рукописах залишився роман М. Левицького «Перша руїна» і «Спогади лікаря» (1898-1929).

Помер 16 червня 1932 року. Його хоронили з найвищими громадянськими та християнськими почесностями. Модест Пилипович Левицький і Леся Українка... Наведемо його спогад, який належить до періоду його праці в Ковелі. *«Одного разу покликали мене, тоді ще молодого лікаря, до хворої жінки чи дівчини, що зомліла в церкві. Приходжу до лічниці. На ліжку лежить бліда, тендітна пацієнтка, лише очі горять якимось внутрішнім полум'ям. Я перевірів пульс, зміряв температуру - вона була підвищена - й запитав про стан здоров'я. Я запримітив, що стіни її кімнати мали якийсь особливий зелений колір, який не надто сприятливий для здоров'я і самопочуття, і запитав її, чи не захотіла б вона перенестись в іншу кімнату. Але вона енергійно заперечила, мовляв, зелена фарба її улюблена, це колір лісів, гаїв, природи, де вона зростає і де вона творить. «Я - Леся Українка...». Чи можете собі уявити, що в мені діялось, коли я почув її слова. І радість, і здивування, і подив, і смуток, бо вже тоді я збагнув, що довгий вік її не писаний. Але її очі закарбувалися в моїй душі глибоко, дуже глибоко, і цей спомин залишився в мені до останніх років мого*

життя. В оцій слабосилій і хворій постаті я відчув невидиму силу, якусь душевну динаміку, ба, я відчув генія. Леся дякувала мені за опіку та увагу до неї й запросила до їхнього Колодяжного. З того часу почалась моя приязнь з родиною Косачів, постійно зажурених здоров'ям доньки» [19]. Коли 1895 року в Ковельському повіті спалахнула холера. Модест Пилипович днював і ночував у вогнищах інфекції. На цей час він перевіз дружину і сина до Колодяжного. Восени 1896 року Лесі почав дошкуляти біль ноги. Доктор Левицький наполягав на імобілізації, на що Леся не згодилася. Тоді Модест Пилипович пішов на компроміс: «...накласти, як він каже, «нравственную повязку», с[еб]то лягти на тиждень в ліжку і старатись як можна менше ворухити ногою...» [19]. 28 листопада 1899 року Леся пише до сестри Ольги: *«Був недавно Людін вечір... На тому вечорі Старицький читав «Дякову помсту» М. Ф. Левицького, і публіка не заспокоїлась, поки не визвали самого «автора» на естраду; мусив вийти, хоч мало не вмер од смущення (недаром він Модест та ще й син Модести...)»* [92]. А доктор Левицький таки був дуже скромною людиною. Леся Українка слушно підмітила, що «modestus» – значить «скромний». Окрім того, а може власне тому, у Модеста Пилиповича і Володимира Боніфатієвича Антоновича була одна спільна риса – маскування під простачків. В потязі, в незнайомому місті чи ще десь, там, де його особисто не знали, Модест Антонович міг відігравати роль селянина з тої чи іншої губернії, дрібного службовця чи містечкового єврея. А навіть – баби Риндички, як про це згадує Наталена Королева [20]. 1898 року Модест Пилипович переніс в Берліні операцію на очах. З листа Ольги Косач можна довідатися, що йшлося про ускладнену катаракту [24]. Саме цього часу в Берліні перебувала Леся Українка і, звичайно, відвідала свого лікаря в шпиталі. В листі до матері вона згадала... *заходила в клініку, де лежить д-р Левицький, йому вже різали око, але ще невідомо, який skutok...* [98]. Розповідають, що після операції Модест Пилипович мусив два тижні лежати в темряві. Тоді до нього приходила Леся. Сідала на підвіконні і читала при світлі промінчика, що пробивався крізь щілинку в шторі... Цю розповідь могло б підтвердити листування поміж Лесею і «паном Модестом» (так поетеса називала свого лікаря). Проте, з конспіративних міркувань, Леся Українка знищила більшість своєї кореспонденції і, передусім, листування з «петлюрівцем Левицьким» [61]. Мабуть під впливом зустрічей з Лесею

Українкою Модест Пилипович поклав на музику цикл поезій Лесі Українки «Сім струн». Згодом, на початку 1899 року доктора Левицького вдруге оперували в Києві. Про це написала Ольга Косач сестрі Лесі: *«Тільки що заходив доктор Левицький, його вже випустили з клініки, і він ходить туди тільки для перев'язок, т. є. промивань, через ці перев'язки він з Києва не виїздить, а то міг би, бо вже на одному оці все зробилось як слід, т. є. [нрзб.] катаракта (розійтись же вона має сама, а тільки вже коли не розійдеться за скільки місяців, то здійматимуть), другого ж тепер не будуть зачіпати, бо тоді [нрзб.] йому б прийшлося який час не бачить на обидва ока, так що до осені йому не будуть нічого робить, а осінню, коли перше око зовсім видужає, то робитимуть операцію на другому, а коли ні, то раніш знімуть катаракту на першому, а тоді й друге різатимуть. Тепер у нього одне око зав'язане, то він ним і не бачить все одно, так що йому, бідняці, прийдеться все робить одним оком, а се, мабуть, дуже мішатиме йому в роботі, однак він страх рветься в[нрзб.], бо [нрзб.] робота стоїть, і се його мучить. Жінка його пише, що начебто поправляється. (...) Твоя Ліля [24].*

1896 року Лесю лікують методом введення до хворого суглоба йодоформу. В грудні 1896 року Леся пише до Л. М. Драгоманової-Шишманової [101] *«Люба моя дядино. Запевне, Ви сердитесь на мене, що я Вам довго не писала, та як довідається причини, то, знаю, перестанете сердитись. Діло в тім, що я була слаба і не знала, що зо мною буде, думала, може, операцію зроблять або пов'язку наложать, а вийшло щось зовсім інше: положили мене в «абсолютний покой» і роблять вприскування йодоформу. Се процедура довга і неприємна, та нічого робить, не викрутишся від неї, бо нога за остатній час все одно зовсім не*

хотіла мені служити, а до того ще і вночі спати не давала. Після першого вприскування вона суток з 5 ще дужче боліла, зато тепер утихла і сливе не болить, як не зачіпати. Може, справді, з сих впорскувань буде толк, як обіцяють лікарі. Вони кажуть, що сей спосіб часом зовсім вилічує туберкульоз костей, а в кождім разі значно поправляє стан хворого суглава».

Лікування проводив учень професора О. Х. Рінека – професор

хірургії **Кирило Сапежко** (1857- ?). Він народився в Чернігівській губернії в священничій сім'ї. Після закінчення 1885 року медичного факультету Імператорського Університету Св. Володимира в Києві працює земським лікарем, згодом переходить на посаду ординатора факультетської хірургічної клініки під керівництвом професора О. Х. Рінека, суміщаючи працю в хірургічному відділі лікарні Києво-Кирилівських «богоугодних закладів» та несучи безоплатну лікарську допомогу селянам і убогим міщанам. 1886 року стає ординатором очної клініки. А через два роки влаштовується позаштатним ординатором у свого вчителя професора Рінека, де виконує наукову працю з патології суглобів. Енергійний і ініціативний, він швидко стає відомим, як хірург-новатор, розробляє нові хірургічні інструменти, зокрема – багатофункціональний операційний стіл, здатний, залежно від вимог, продиктованих хірургічною технікою, встановлюватися в будь-яке з понад 50 положень, а також шини для фіксації кінцівок та ортопедичні апарати. Усвідомлюючи необхідність для хірурга досконалого знання хірургічної топографії, багато працює в анатомічному театрі, поєднуючи хірургічну працю з роботою прозектора. Його перу належить низка керівництв та підручників з офтальмології. 1892 року Кирило Сапежко тріумфально захистив дисертацію на вчений ступінь доктора медицини «Клінічний матеріал до питання трансплантації слизової оболонки». 1893 року молодий лікар отримує однорічне відрядження за кордон, стажується в Пастерівському інституті в Парижі, 1894-го – виголошує на Міжнародному з'їзді лікарів в Римі доповідь про пластику дефектів уретри трансплантацією слизової оболонки, а 1896-го, на VI Пироговському з'їзді Товариства російських лікарів – три доповіді: про «вилучування верхньої кінцівки разом з лопаткою», про пластику піднебіння і про лікування вовчака. В Києві Кирило Сапежко розробляє методики хірургії шлунка; праця закінчується виходом в світ монографії «К хирургии желудка. Язва желудка и ее осложнения. Y-гастростомия при язвенном и раковом сужении привратника». У 1905, 1906 та 1908 роках бере участь у з'їздах німецьких хірургів в Берліні, та в IV Міжнародному конгресі хірургів в Нью Йорку. Одружується з донькою священника, має п'ятеро дітей. 1900 року К.М. Сапежка запрошують очолити кафедру хірургічної патології новоствореного медичного факультету в Новоросійському (нині Одеському) університеті. Клініку він облаштовує, значною

мірою, за власний кошт. Зокрема, за кошти К.Сапежка придбано коштовні вітражі, передусім вітраж Богоматері на матованому склі у фойє клініки. Новий завідувач кафедри розробив принципи асептики, зокрема – оригінальну систему очищення повітря в операційній. Кирило Сапежко був незрівнянним лектором, користувався надзвичайною пошаною з боку студентів. Як український патріот професор К. М. Сапежко брав активну участь у діяльності одеської «Просвіти», яка, на жаль, проіснувала вона лише 3 роки (1905-1908). Під час першої світової війни Кирило Михайлович проявив себе як визначний фахівець з військово-польової хірургії. Принципово не прийняв радянської влади. Його емігрантський шлях пролягав Кримом, Сербією (Белград) та закінчився в Румунії, де оселився з дружиною і п'ятьма дітьми. Про його життя в Румунії даних немає. Похований в Кишиневі [3, 41]. Як уже згадувалося, саме Кирило Сапежко лікував Лесю Українку ін'єкціями йодоформу в хворий суглоб. О.Стешенко (Старицька) згадує: *Я випадково потрапила в той час, коли професор Сапежко зробив Лесі укол в ногу. Це надзвичайно болюча операція. Але Леся без анестезії перенесла її стоїчно. Професор Сапежко говорив, що такого терпеливого пацієнта він у своїй практиці не зустрічав: «У мене при такій операції пацієнти-мужчини ведмедем ревуть, а тут тендітна жінка зціпила зуби і мовчить»* (Цит. за [7]). Одного разу, через недогляд допоміжного медичного персоналу, Лесі введено втричі більшу за плановану дозу йодоформу, що пацієнтка сприйняла вкрай важко. *«Тільки самий остатній сеанс дався мені взнаки: мені вприснули втричі більшу порцію, ніж звичайно, і тут було вже так, що навряд чи «бывает хуже», я думала, що здурію, та і, певне, здуріла б, якби не морфій! Цур йому! після цього експерименту не пройшов ще і досі, хоч се вже нічого, рівняючи до того, що було. Сьогодні мусив прийти знов доктор із своїм шприцем, та чомусь не прийшов, певне, вже завтра буде»* [101]. На жаль, покращення від дуже болісного лікування методом «йодофілії» не тривало довго. Та й страждання, спричинені цим лікуванням Леся пам'ятатиме довго і, мимо волі, пов'язуватиме їх з особою Кирила Сапежка. В січні 1908 року в листі до сестри Ольги з Ялти вона напише: *«...люди ще говорять про якусь знаменитість в Одесі, та, на жаль, не називають фамілії (якщо вони мають на думці Сапежка, то цур йому, не хочу!»* [113]. Слід зазначити, що, окрім лікарів, які брали безпосередню участь в її лікуванні, Леся

згадує в своїх листах про знайомих – представників медичного світу, які своїми гуманними вчинками викликали її захоплення. *Був учора Пашкевич: записався він в отряд, щоб їхати на чуму «по першому требованию». А з «женицин врачей» ніхто не записавсь, тільки сестра милосердія. Пашк[евич] з приводу сього каже, що не варто і грошей збавлять на мед[ичний] інст[итут], коли так [90].* **Пашкевич Феофан Олександрович** (1870 – 1941) – лікар, брат учительки Пелагії Олександрівни Пашкевич, київської знайомої родини Косачів. Феофан Олександрович Пашкевич народився 24 жовтня 1870 р. в селі Заліси на Ковельщині (Волинь) четвертою дитиною в родині священика. Його мати Ева Моргалевська була далекою родичкою Петра Чайковського. Закінчив гімназію в Холмі (нині-Польща), вчився на медичному факультеті Київського Імператорського університету Св. Володимира, а останні роки – в Імператорському Варшавському університеті, який закінчив з відзнакою 1896 року. Товаришував з братом Леся Михайлом Косачем. Якийсь час плавав корабельним лікарем Середземним морем, побував в Єгипті, Італії, Франції. Володів, окрім української, російської і польської, класичними мовами, а також німецькою і французькою. Власне йому, разом з братом, Леся доручила переклади на українську творів російських письменників. Доктора Пашкевича Леся вважала скромною, порядною і симпатичною людиною. Як вже згадувалося, родина Косачів була в дружніх стосунках також із сестрою доктора, сільською вчителькою Пелагєю Олександрівною. 1890-х років в Росії спалахують вогнища холери. Не вистачає предметів гігієни, ліків, медичного персоналу, спалахують т. зв. «холерні страйки». В масових смертях звинувачували лікарів, були випадки підпалу земських лікарень, вбивства лікарів. Власне на тлі цих подій Ф.О.Пашкевич добровільно зголосився до «холерних» загонів. Де працював, на жаль, не знаємо. Згодом Феофан Олександрович лікарював в земських лікарнях на Полтавщині, зокрема в Хоролі, нарешті – в земській лікарні і Вчительському інституті в Глухові (1908-1940). Заслужив серед населення пошану і авторитет. Роздобув для лікарні рентенівський апарат. Бував майже на всіх лікарських з'їздах. Вчасі Першої світової війни був головним лікарем санітарного потяга. В радянські часи доктор Пашкевич надалі

працював в Глухівській міській лікарні. Внучка доктора Ева стала лікарем-імунологом [125]. У грудні 1898 року Леся, яка того часу перебувала в Києві терміново виїздить в Умань. Причину цієї поїздки з'ясовує лист до Л. М. Драгоманової від 6 (18 грудня). «...Оце знов писатиму без толку, бо знов спішуся. Сеї ночі виїжджаю екстренно з Києва в Умань, щоб піймати там проф. Бергмана, до якого я збиралась в Берлін. Се щасливий випадок, що Бергман визваний в Умань на операцію, і треба сей випадок ловить. Таким способом завтра буде рішено, чи можна мені робить операцію, чи ні. Коли ні, то я і не рипатимусь в Берлін, а коли можна і слід, то вже вибиратимусь як треба, знаючи, на який кінець... [96]. У наступному листі від 11 (23) грудня 1898 року Леся повідомляє дядині про зустріч з професором: «Бергман сказав, що операцію треба зробити і щоб я приїздила в Берлін після 7-го января ст. ст. Так я і зроблю. Він казав, що боятись нема чого і що навіть нога подовшає після операції. Значить, all right! Я дуже рада, може, справді скінчиться оцей «безконечник» [97]. «...Починаю збирати відомості про Берлін. Кажуть, що там можна устроїтись не дуже дорого. П[ані] Гіберман

казала, що операція мусить обійтись рублів у 100 (або й 50), що про ціни лічебниць і клінік вона не знає, а на приватній домівці можна устроїтись з усім утриманням, їдою і пр. рублів на 50 у місяць. Оріся, – я оце була сьогодні у неї в гімназії... – каже, що її тітка Кістяківська живе в Берліні зовсім не дорожче, ніж жила в Києві. Впрочім, Оріся обіщала написати тітці скоро і розпитатись детально, що скільки коштує. Так що можна буде зложити якийсь бюджет. ...Здоров'я мое добре, т[о] є[сть] я було трохи простудилась після Умані (тоді капосно було надворі!), захрипла сильно, але то вже минулось, та й взагалі то було пусте; головно, що припадків не було, може, через те, що настрій у мене «повышенный» після розмови з Бергманом. Аж мені самій дивно, що я так уже зовсім не боюсь операції, аже ж у людей якось прийнято боятись таких речей. Може, се я так через те, що сам Бергман не страшний, нема у нього і сотої долі тієї важності, що у наших «світил»

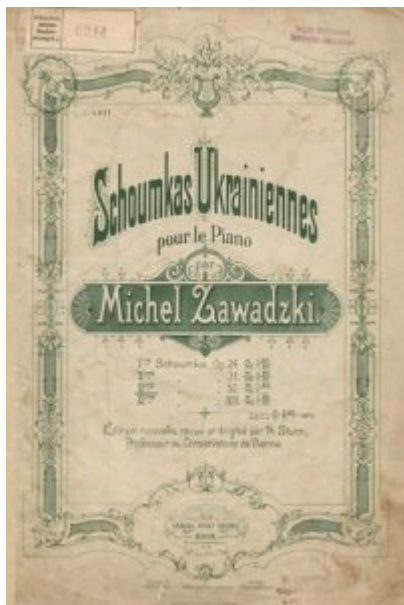
[98]. Леся готується до операції. З цією метою вона їде в Крим, до Ялти. Спочатку Леся мешкає на квартирі у Ліщинських, але згодом перебирається до доктора Мартироса Дерижанова. Доктор Дерижанов не лише створює Ларисі Петрівни справді домашню, затишну атмосферу, але й безпосередньо займається її лікуванням. Хоча спочатку йшлося лише про помешкання: *Пан Руденко збирався прийти сьогодні до п. Дерижанова розмовитись та, може, й найняти велику хату: хоче кидати Ліщинську, обридла йому темрява і різні папуги. Вже коли Руденки виберуться, то Ліщ[инська] мене прокляне, її ніхто не зможе впевнити, що я в переселенні її квартирантів ні сном ні духом не винувата. Врешті, мені се, звісно, дарма* [80]. А згодом доктор і його дружина Катерина стають добрими друзями Лесі на всі наступні роки. *П[ан] Дер[ижанов] одпечатав нашу фотографію, але вона чогось вийшла така біла, що ледве-ледве можна розгледіти і нас, і дискоболоса (Афродіта не вийшла зовсім). Се вже боги розсердилися та й напустили* [80].

Напевне, доцільними будуть бодай короткі дані про Лесиного ялтинського доктора.

Мартирос Семенович Дерижанов (1867-1900), вірменин за походженням. Лесині біографи називають його особистим лікарем Лесі Українки в період її перебування в його, а точніше – в орендованій ним віллі «Іфігенія» [23]. А поблизу – скеля «Іфігенія»... Згодом постане навяна спогадами драмв «Іфігенія в Тавриді. Віллу знищено в часі другої світової війни. В доступних джерелах дуже мало біографічних даних про Мартироса Семеновича, не вказується навіть місце його народження. Відомо, що він - фахівець із внутрішніх хвороб. Жив і працював у Ялті. Був членом правління Благодійного товариства, опікуном («попечителем») убогих приїжджих хворих. Лесю зачаровували скульптури античних богів, що прикрашали віллу. передусім, - Мартирос і Катерина Дерижанови створили Лесі Українці затишну домашню атмосферу. У колі привітної і культурної сім'ї Дерижанових поступово скресала крига на душі поетеси. Не останню роль відіграли і музичні вечори в оселі Дерижанових. В їх світлиці було кабінетне фортепіано «F. Muhlbach». Леся охоче, в міру своїх, обмежених хворобою, можливостей, музикувала на ньому з музично обдарованою дружиною доктора Катериною, зокрема допомогла їй розібрати «Крейцерову сонату» Бетовена [88], а також познайомила

господарів з кращими зразками української музики [10]. А ще Леся займалася з братом лікаря, готуючи його до вступу до гімназії [89].

В листах до матері [93, 94, 95] Леся дає досить широку та прихильну характеристику докторові Дерижанову. Мартирос Семенович лікує її загальноскріплюючими ліками, препаратами миш'яку та заліза, холодними обтираннями, ваннами, приділяє багато уваги висококалорійній дієті і радить не поспішати з хірургічним лікуванням. Водночас звертає увагу на психічний стан пацієнтки, діагностує у неї істерію, що Леся, зрештою, сприймає досить спокійно. Гідротерапія, режим дня та психотерапевтичний підхід доктора і його дружини призводять до значного покращення психоемоційного стану пацієнтки. Лесею зворушує безкорисливість лікаря і вона роздумує, як би йому віддячити. На Великодні свята Леся подарувала пані Катерині ноти Дванадцятої шумки українського композитора Михайла Адамовича Завадського. В листі до матері від 12 березня 1898 року, вона просила: *«Будь ласкава, купи і пришли сюди XII шумку Завадського ...я б хотіла подарувати її пані Дерижановій»* [94]. На знак вдячності за лікування і сердечну опіку Леся Українка подарувала докторові Дерижанову сорочку, вишиту подільським візерунком.

Леся особливо звертає увагу на комплексний, як ми би сьогодні сказали, підхід до її лікування. Тут доктор виступає і фтизіатром, і невропатологом, і фізіотерапевтом. *«Люба Лілічко, дорога моя сестричко! Хоч не можна мені сьогодні багато писати, та все-таки хочеться хоч слово подати під гарячим враженням твого листа. Не можна ж багато писати через те, що я було на сих днях утяла такий нервовий припадок, як бувало торік в Києві; дрож до судорог і до розтяження правої руки, але до безпам'ятства і бреду діло не дійшло. Повторилось се три вечори зряду, так що врешті мій господар, Dr Дерижанов (і він і його жінка надзвичайно добре до мене відносяться), узяв мене під ферулу, поклав у ліжку і холодними*

витираннями, бромом, ваннами etc. вернув мене до нормального (більш чи менш) стану: зосталась тільки чимала втома і незначний наклін до дрожі, – врешті, се мій хронічний, ergo нормальний, стан [89]. Зрештою, і сам доктор Дерижанов хворів, і тоді Леся, разом з пані Катериною, ставала його піклувальницею. «П[ан] Дериж[анов] з весною щось було дуже розкашлявся і змарнів, аж було жаль на нього дивитись: тепер знов наче поправляється. Чисте нещастя, – коли лікар заслабне на сухоти – нема, здається, нещаснішої людини! Ще дивно, що п. Дер[ижанов] не тратить гумору чи, принаймі, не виявляє сього. Мені його дуже шкода! Хоч він сам часто любить говорити, що лікар мусить професійно, «бесчувствено» відноситись до своїх слабих, але у нього самого се тільки теорія, а на практиці, коли б всі лікарі так відносились до своїх слабих, як він до мене, в той час як я була слаба, то епітет «друзья человечества» ніколи не бренів би іронічно... Коли я рівняю той час, як я лежала слаба у Ліщинської, і те, як з мною обійшлись тут і пан і пані Дерижанови, то я бачу, що я не вдвоє, а в сто раз краще устроена тут!

[93]. Мартирос Дерижанов помер 1900 року.

Його поховали на Масандрівському кладовищі [33]. 26 січня 1899 року професор Бергман прооперував хворий суглоб правої ноги 27-річної українки. На батьківщину вона повернулася майже через півроку. В Берлінії доглядали по черзі мати і сестра Ольга. Операція ж пройшла наче б то успішно. **Ернст фон Бергман** народився в в Ризі 1836 року в родині протестантського пастора. Закінчив Дерптський університет. Професор

Dr. Ernst von Bergmann

Дерптського, Вірцбурзького та Берлінського університетів, провідний «цивільний» та військово-польовий хірург, автор солідних підручників з військово-польової хірургії та нейрохірургії, один з промоторів асептики, розробник стерилізації парою. Разом з британським ларингологом Морелем Мекензі та своїм учнем Фрідріхом фон Брамманом брав активну участь в лікуванні хворого на рак гортані німецького престолонаслідника, згодом – кайзера Фрідріха III. Засновник журналу для післядипломної освіти лікарів «Zeitschrift für ärztliche Fortbildung», який виходить до нашого часу. Впродовж років був незмінним редактором престижного медичного часопису «Zentralblatt für Chirurgie» [144]. Займався також і

лікуванню хвороб кісток і суглобів [144]. Професор Е. Бергман консультував Лесю декілька разів і не рішався на наступні операції. До Берліна Леся їздила з мамою і братом Михайлом Косачем, який, як і професор Бергман, закінчив Дерптський університет (фізичний факультет) і вирізнявся винахідницьким талантом. Спільно з професором Бергманом вони сконструював апарат, який, з допомогою «Х-променів», дозволив виконати знімки уражених руки і ноги Лесі[33]. Професор усе ж таки вирішив оперувати Лесю, що, на якийсь час, принесло поетесі полегшу, вона змогла ходити на милицях, творчо працювати.

26 січня 1899 року професор Бергман прооперував хворий суглоб правої ноги 27-річної українки. Майже невідступно при оперованій Лесі перебував брат Михайло. Щоденно, а інколи і двічі на день, він писав батькові листівки про стан сестри. Подаємо декілька уривків із цих листів: 27.01.1899, Берлін Милий папа! Все йде поки досить добре. Головне те, що температура сьо годня зовсім нормальна і пульс сильний і правильний. Хлороформ, правда, ще не зовсім вийшов, бо досі чуть в диханні його запах. Через це Лесі зовчорашнього дня не дають нічого їсти, а тільки пити вино, або чисте з водою, або лимонад. Зреши, у неї апетиту майже нема. Втоплена вона дуже операцією - через те ввесь почти час лежить, заплющивши очі і не може довго ні слухати, ні, тим більше, говорити. Вчора робили їй перев'язку ввечері, і це було досить боляче. Сьогодні болі менше. Вночі, дякуючи морфію, вона спала досить добре, хоч і прокидалась. Крім мами, коло неї ночувала сиделка-сестра милосердія од тутешнього Красного Креста. Сьогодні Леся відчувається краще і міцніше, ніж вчора. Перев'язки сьогодні не робитимуть, тільки завтра. При перев'язках не розмотують усієї гіпсової пов'язки, а тільки прорізають проти рани вікно, виймають верхні слої марлі і, наложивши нової, знову забинтовують з гіпсом. Асистент поглядає тричі в день, а фельдшериці через 2 часа. Взагалі, тут дуже добре все пристосовано до уходу і догляду за хворими. Ввечері ще напишу, як стоятимуть справи. Поки до зобачення! Цілую тебе міцно. Твій Міша».

Увечері того ж дня Михайло ще раз пише до Батька 27.01.1899, вечір Милий папа! Лесі сьогодні краще, хоч, правда, вона ще не зовсім прийшла в себе од хлороформу - угнетеніє в слабій степені ще держиться, і нерви зовсім ослабли, ну, та це і не дивно, бо таки, певне, багато крові потеряла. Вид у неї краще, пульс добрий, і, що саме головне,

температура нормальна. Нога болить дуже мало. Було пов'язка почала їй дуже надавлювати одне місце в спині, але їй те місце пов'язки розрізали і розправили так, що вже не давить. Крім мами, з нею ще другу ніч ночує сиделка-сестра милосердя, дуже симпатична й ловкая німка, котра сподобалась Лесі і уміє її заспокоювати. Пов'язка лежить так, як паицир, обхоплює хвору ногу, бедра і весь корпус аж до половини ребер. Бергман сьогодні був, зостався дуже доволен, все говорив gut і сказав, що як так далі буде йти, то він через 10 день тільки змінить пов'язку, а за 4 неділі скине гіпс. Коли б то так дав Бог. Завтра я ще пошлю телеграму, а там буду писати. Може б, ти де у Ковлі дістав Тургенєва дрібні повісті і прислав їх сюди бандеролью. Леся їх дуже хоче читати, у Ковлі вони мусять бути, бо були торік при «Ниві», а то і в Колодяжному мусять бути».

29.01.1899, Берлін. Милий папа! Сьогодні Лесі куди краще. Хлороформ зовсім вийшов, бо вже і вкус вернувся, і їсти хочеться, до чого і німці приохочують. Вид у неї зовсім нормальний, трохи блідіша, ніж звичайне. Нерви теж трохи успокоїлись. Температура стоїть добре, 37,0°, не йде вгору, пульс теж гаразд. Сьогодні робили знову перев'язку. Дуже боляче їй приходяться, бідній, ції перев'язки, бо як обережно і уміло не беруться, щоб покласти на перев'язочну лавку, і як бережно не везуть в операційну комнату на перев'язку і саму перев'язку теж уміло роблять, а все-таки кожне трохи сильніше движєніє завдає боль чималу. Проте сьогоднішня перев'язка була не така вже боляча, як завчорашня. Треба сподіватись, що далі буде боль все меншати [26].

Клініка виставила Косачам рахунок за пансіон, лікування і утримання на суму 625 марок 10 фенігів, що відчутно погіршило бюджет сім'ї. На батьківщину вона повернулася майже через півроку. В Берліні Лесю доглядали по черзі мати і сестра Ольга [7]. В листі до сестри Ізидори Леся звертає увагу на незвичну для неї педантичність у виготовленні гіпсового зліпка-моделі для виготовлення ортопедичного апарату: «Іще скажу тобі чудну штуку, як з мене гіпсову мірку здіймали: намазали ногу жиром, а потім наклали гіпс так товсто, як тісто на буженину, а як трохи підсохло, розрізали вздовж і зняли обережно, щоб не розломилось. Потім доктор тую порожню форму з ноги забинтував так як живу, щоб не скривилась, і її понесли до майстра, щоб робив на неї апарат. Той апарат теж буде такий, як ціла нога. Тепер я буду

настоящий божок на трьох ніжках – zobачиш [91].

Оптимізм Лесі щодо ефективності німецького ортопедичного апарату виявився дещо перебільшеним. Конструкція зі сталі і шкіри досить таки важка, незграбна, окрім того вона натирає шкіру. *«Тепер про мої перспективи: через тиждень, може, німці пустять додому, але се так тільки а реи прѣс, бо от завтра має бути зроблена одна реформа в апараті, а скільки таких реформ потребується – невідомо, бо се в'ясниться в міру того, як ходитиму, щодня потрошку. Треба випробувать добре, бо в Росії нема кому робити реформ, навіть в хірургічних апаратах, а недобре прилажений апарат все одно, що погана конституція – не стільки помагає жити, скільки заважає. Так чи інакше, але тут уже бути недовго!»* [99]. 1890-х років розпочинається кримський період лікування Лесі Українки. Того часу приїзд до Ялти курортників та відпочивальників фіксувався в тижневому додатку до місцевої газети «Ялта». В номері 109 за 1897 рік згадано імена Лариси Петрівни Косач і її тітки Олени Антонівни Тесленко. Вони поселилися в готелі «Марііно» на набережній.

Досить часто Леся з тіткою змінювали адресу, лише на дачі Ліщинського, що на вул. Катерининській мешкали дещо довше. В цьому будинку до 2015 року працював музей Лесі Українки. На Новий 1891 рік прибула до Ялти Олена Пчілка. З її ініціативи мати з донькою переселилися на віллу «Іфігенія», де прожили півроку [33]. В Ялті Ларису Петрівну консультував

лікар **Володимир Миколаєвич Дмитрієв**, один з перших кліматологів тодішньої Росії. Він народився в небагатій родині, яка, попри скромні матеріальні можливості, забезпечила синові гімназійну, а опісля – лікарську освіту на медичному факультеті Московського університету. Любив мистецтво, театр, класичну музику, багато читав. Розпочав лікарську практику корабельним лікарем. Плавав в Африку, Китай, Південну Америку. Організував драматичний гурток із членів екіпажу корабля і поставив ряд спектаклів, серед них – «Ревізора» Гоголя.

Після повернення отримав посаду в клініці С. П. Боткіна і розпочав наукову працю. Проте, ще під час плавання на кораблі, захворів на туберкульоз. За рекомендацією свого

вчителя і Г. Захар'їна Володимир Дмитрієв перебирається в Крим на посаду міського лікаря і, о диво, цілком виліковується від «невиліковної», за тодішніми поняттями, хвороби і ще 37 років працює в Криму, організуючи лікувальну базу. Завдяки його старанням 1900 року в Криму відкрито перший санаторій для хворих на туберкульоз. Володимир Дмитрієв розробив методики кліматотерапії, дієтотерапії, лікування виноградним соком тощо. З 1875 року мешкав і працював в Ялті [16,33]. Хоча на це немає безпосередніх вказівок. Леся, напевне, зверталася до нього.

До речі, одним з ініціаторів створення в Криму санаторію для малозабезпечених хворих був **Антон Павлович Чехов**.

Відомо, що 1888 року Антон Павлович відвідав Крим, а після перебування на Сахаліні лікувався в Криму з приводу загострення

туберкульозу легень. Позаяк в ті роки число курортників в Криму було не надто великим, можна припустити, що і він

зустрічався з Лесею Українкою, тим більше, що він завжди почувався українцем з походження і декларував себе «малоросіянином». Але це – лише припущення...

Наступного разу Леся прибуде до Криму в березні 1907 року разом з Климентом Квіткою, побуває в Севастополі, Алупці і Ялті. 7 серпня вони одружаться і «Кльоня» отримає посаду в суді: *«Як зашуміли смутні кипариси! / Осінній вітер...Хутко вже й зимовий / По сій діброві звіром зареве, / Закрутиться на морі сніговиця, / І море з небом зіллється в хаос, / А я сидітиму перед скупим багаттям, / Недужа тілом і душею хвора VillaIphigenia, 15.I.1898.*

Тривале перебування в Криму приносить Лесі полегшу, але вимагає коштів. Тому вона неодноразово повертається на Волинь. Хвороба загострюється після днів і ночей, які вона провела в Мінську, біля постелі вмираючого Сергія Мержинського [23].

Леся завжди радо приїжджала до Києва, де зустрічалася з

творчою молоддю, відвідувала театральні вистави та творчі вечори. В будинку Косачів радо збиралася творча інтелігенція.

В Києві лікуванням Лесі Українки займався професор **Теофіл (Феофіл) Гаврилович Яновський** (1860-1928). Він народився в селі Миньківцях (нині Дунаєвецького району Хмельницької області) в родині нащадка козацько-дворянського роду. 1884 року закінчив медичний факультет Київського університету Св. Володимира. У 1884 - 1886 роках працював ординатором в клініці професора Карла Трітшеля. У 1886 році стажувався з бактеріологічної діагностики в лабораторіях Роберта Коха (Берлін) та Луї Пастера

(Париж). На підставі отриманих в закордонному відрядженні знань організував в Олександрівській лікарні першу в Києві бактеріологічну лабораторію з діагностики туберкульозу. 1890 року захистив докторську дисертацію, 1893-го - брав чинну участь у подоланні епідемії холери. Впродовж 1904 рокукороткочасно працював професором терапевтичної клініки Одеського Університет, затим - професором кафедри лікарської діагностики Київського університету-Київського медичного інституту (1905–1928). 12 жовтня (29 вересня). 1918 року був головою на Всеукраїнським з'їзді лікарів. Професор Яновський став першим лікарем - академіком Української академії наук. Теофіл Гаврилович створив українську школу терапевтів, був членом багатьох наукових товариств. На I (Харківському) з'їзді терапевтів УРСР 1926 року його обрано довічним головою всіх наступних з'їздів. Т. Яновський редагував Велику Медичу Енциклопедію, був членом редколегії журналу «Лікарська справа». Професор Яновський відомий, як ініціатор організації в Україні протитуберкульозних диспансерів санаторного типу, зокрема – санаторію в Боярці. Від 1909 року був активним учасником Всеросійської ліги боротьби з туберкульозом. Ім'ям Теофіла Яновського в 1928 році названо Київський туберкульозний інститут (нині Національний інститут фтизіатрії і пульмонології імені Феофіла Яновського НАМН України), біля якого

встановлений пам'ятник. Теофіл Гаврилович робив усе можливе і неможливе для того, щоби покращити стан здоров'я Лесі. Власне з рекомендації професора Яновського Леся Українка лікувалася у фізіотерапевтичному закладі доктора Йосипа Дейча. В цьому закладі лікувалися також Марія Заньковецька, Михайло Коцюбинський, Єврен Чикаленко, Тадей та Максим Рильські, Микола Садовський, Микола Лисенко [57, 126].

Йосип Якович Дейч (1857 - 1928) - український лікар-фізіотерапевт, засновник Київської водолікарні. На початку XX сторіччя в будинку, що на вулиці Михайлівській, 22-А розташовувалась водолікарня доктора медицини, українського лікаря-фізіотерапевта Йосипа Дейча, який обіймав посаду голови фізіотерапевтичної секції Київського єдиного науково-медичного товариства [33]. Йосип Якович Дейч 1884 року закінчив медичний факультет київського університету імені Святого Володимира, по закінченні університету цілеспрямовано вивчав фізіотерапію в Віденських клініках. У приватній фізіотерапевтичній клініці він успішно лікував різні хвороби, серед них навіть стенокардію, спонтанну гангрену, неврози та невралгії і, навіть позалегеневі форми туберкульозу. Запроєктував і реалізував ряд оригінальних фізіотерапевтичних приладів і методик. Був меценатом мистців і письменників, передусім – українських, українського театру, радо розмовляв українською мовою [35]. Через зростання популярності клініки і збільшення обсягу праці, доктор Дейч оприлюднив в пресі бажання прийняти для допомоги і стажування з фізіотерапії молодого лікаря або студента-медика. 1914 року до нього зголосився студент медичного факультету Київського імператорського університету Святого Володимира. Проте Йосип Дейч зауважив, що студент, а це був майбутній письменник Михайло Булгаков, іронічно посміхався, коли Йосип Якович заговорив з кимось із пацієнтів чи домашніх українською мовою, та ще й, при співбесіді, дозволив собі один із жартів, що принижував українську мову. То ж доктор негайно вказав кандидатові на двері [17]. В будинку Йосипа Дейча влаштовувалися мистецькі вечори, на яких виступали українські музиканти, поети, актори. На одному з таких вечорів прочитав свій перший вірш молоденький Максим Рильський [36]. Згодом Максим Тадеєвич

став щирим другом «на все життя» сина Йосипа Яковича Олександра Дейча, відомого театрального критика, доктора мистецтвознавства, професора Київського університету [...].

Попри хворобу, яка, будь-що-будь, прогресує, попри негативні емоції, пов'язані з доглядом за хворим другом Сергієм Мержинським і його смертю, Леся увесь час «на колесах». В лютому 1900-го вона в Мінську, згодом – у сестри Ольги в Петербурзі, де мешкає в гуртожитку Вищих жіночих медичних курсів, а пізніше – в Дерптському університеті, в березні – в Ризі, згодом – в Києві, де позує Іванові Трушеві до портрету. Далі – Гадяч, в липні – знову Петербург, у вересні – Мінськ, догляд за хворим Сергієм Мержинським, у тому ж таки вересні – Київ, Петербург, в жовтні – Дрезден-Берлін. В січні 1901-го Леся знову в Мінську, де, в березні цього ж таки року відправляється Мержинського в останню дорогу. В квітні – інтенсивна громадська праця у Львові, зустрічі з І. Франком, М. Павликом, І. Трушем, в квітні – Чернівці – гостина у Ольги Кобилянської, в травні – Кімполунґ, в червні – знову Чернівці, тоді – Вижниця, в липні – знову Львів, Вижниця, Чернівці, Київ [23]. І всюди – зустрічі, доповіді, реферати, дискусії, праця над черговими творами. Погодьтеся – надто велике навантаження навіть для цілком здорової жінки. Ольга Кобилянська запросила Лесю Українку до себе в гості до Чернівців, куди запрошена прибула 13 червня 1901 року. Тут Леся Українка гостювала понад місяць, досить добре себе почувала. То ж, за порадою товаришки Ольги Кобилянської вона вирішила піднятися ще вище в гори, а саме в Буковинську Гуцульщину до Кімполунґу, де поселилася в будинку Йоанни Нізнер і жила там до 24 червня 1901 року. Тут, либонь, Леся вперше закохалася в гори. З її кімнати відкривалася чудова панорама гуцульських вершин Рунґу та Маґури. А проте, перше захоплення змінилося розчаруванням – настала сльота. Гори вкрилися пеленою мряки. Через те 20 червня Леся повернулася до Чернівців, а згодом, за порадою лікарів, в супроводі свого майбутнього чоловіка Климента Квітки, виїхала спочатку до Вижниці, а згодом - в «інші гори» в Буркут на Галицькій Гуцульщині, щоб там милуватися новими краєвидами гір і зміцнити своє здоров'я. Дорога на Буркут пролягала мальовничими околицями, через Вижницю, Кути, Криворівню, Жаб'є. Ця дорога виявилася обтяжливою для хворої Лесі, проте краса гір, мальовничий одяг і приязне ставлення гуцулів компенсували всі труднощі подорожі. Вони зупинилися в Буркутському

санаторії. Незабаром Леся почала набирати вагу, стала менше кашляти, припинилися кровотечі з горла. Мабуть спрацював ефект оротерапії – відкриття резервних капілярів легень. 25 липня 1901 року вона написала листа батькові, в якому поділилася з ним своїм враженням про санаторій, його лікувальні властивості, чисте здорове повітря, яке дозволяє їй легко дихати. *«Повітря тут помітно інакше», пише Леся, «ніж в Долині, якесь прозоре і легке, але не різке. Я тут чогось краще бачу і далше. Добре тут те, що куряви зовсім немає, бо нема вулиці, а стежки тільки і всього одна проїжджа дорога, то й по тій мало хто їздить, бо тут людей мало, тут всього чотири домики в лісі...[104]. Тут єсть натуральна залізна шипуча вода, досить добра на смак, але я ще не дуже її п'ю, бо не знаю, як і скільки її пити (тим часом сьогодні взяла з неї ванну), а завтра піду до доктора, то буду знати. Доктор тут не «казенний», а незалежний, сам приїжджий, і се краще, бо такому можна більше вірити, – йому нема інтересу в тім, чи хто тут буде жити і пити воду, чи ні. Приїжджі тут все більше русини з Галичини і з Буковини, всі живуть дуже в згоді один з одним і, як видно, не скучують, обстановка привітна і не больнична, та й не курортна в тім смислі, що тут кожний може одягатись, як хоче, і нема де показувати шик, хоч би хто й хотів, бо нема жадної «музики», «курзала» і т. і., хіба що гойдалка та Kegelbahn нагадують якусь дачну культуру, більш нічого.*

Тепер я пишу в самій «натуральній» обстановці, в лісі (за 50 шагів від моєї хати), під величезною смерекою, і навколо самі тільки дерева та папороть, птиці співають, Черемош шумить, а з ним навперейми шумить отой залізний потік, що то, власне, Буркутом зветься. Якби не сей шум, було б зовсім тихо, людей не чуть, вітру нема (він тут рідко буває, гори не пускають). Як я тут не поправляюсь, то вже не знаю, якого мені клімату треба. Той доктор, що тепер сюди з сім'єю приїхав, вибрав се місце, перебувавши перед тим в різних курортах тутешніх і заграничних, і знаходить, що тут клімат рівніше, ніж в більшості швейцарських санаторій, бо високість положення самої колонії така сама (1000 м), але там близькість снігових вершин занадто понижає температуру, а тут снігу нема (хіба трохи на Чорній горі, але то ще досить далеко звідси) [104].

До Буркута (нині-Кваси Рахівського району) Леся Ураїнка приїхала з другом Климентом Квіткою. Того часу «закладом

купелевим» завідувала Теофіля Лакуста, яку тут називали «газдинею курорту». Згаданим у листі лікарем, медичним

опікуном санаторію був відомий український лікар **Володимир Кобринський** (1858 – 1942). Він народився в с. Мишині на Коломийщині, в сім'ї відомого громадського діяча священика Йосафата Кобринського, педагога, засновника Народного Дому в Коломії і автора одного з перших букварів українською мовою. Вищу медичну освіту здобув у Відні (1880-1887), в університеті був секретарем, а згодом заступником голови студентського Товариства

«Січ», врешті його іменовано почесним членом цього товариства. Після належної шпитальної практики виїхав до Хорватії, де виконував обов'язки окружного лікаря і судового експерта.

Повернувся на батьківщину 1891 року і розпочав приватну практику в Коломії. 1910 року став членом-засновником Українського лікарського товариства. Декілька років працював у Львові, згодом знову повернувся до Коломії, де став членом першої управи Українського народного дому. Добре знався на народних методах лікування. Допомігав етнографові Володимирові Шухевичу в складанні етномонографії «Гуцульщина», відредагував її розділ «Гуцульське лічництво». Надавав медичну допомогу Іванові Франку, його дружині та сестрі, Лесі Українці, Володимирові Гнатюку, Михайлові Грушевському, Іванові Трушеві, підтримував з ними дружні стосунки. Впродовж літніх місяців В. Кобринський майже безвиїздно мешкав в Квасах разом з дружиною та сином, обслуговував пацієнтів санаторію. Був автором низки статей з медицини. Помер і похований у Коломії [59, 70, 73].

Стан Лесі в горах значно покращився, вона навіть самостійно зійшла на вершину висотою в 1500 м. Але зближається несприятлива для Лесі осінь, тож 18 листопада 1901 року вона прямує через Венецію на лікування до Сан-Ремо, де поселяється у далеких родичів Садовських в віллі «Наталія». Опікується хворою лікар **Невадуров** [7, 23]. Знайти будь-які дані про цього лікаря в доступних джерелах

інформації не вдалося.

В травні 1902 року Леся Українка на два тижні повертається в Швейцарію, щоби проконсультуватися у провідних медиків. 12 травня 1902 року вона пише із Сан-Ремо батькові: *«Тільки що був у мене доктор, і я ще раз радилася з ним про свої подорожі. Він мені не радить їхати у Флоренцію й Рим, бо трудно сподіватись, щоб я могла там не втомитись, а втома може зруйнувати багато з того, що здобуто тут. Отже, не поїду. Може, будуть коли щасливіші часи, тоді поїду в Європу туристкою, а тепер уже буду їздити пацієнткою. В Швейцарії теж рекомендується мені в зайві екскурсії не пускатись. З лікарів-світил мій доктор рекомендував мені prof. Sali в Берні (більше практик) і prof. Eichhorst'a в Цюріху (теоретик і практик, рівний Нотнагелю по європейській славі), – про сих обох професорів я і раніше чула. Отож поїду і в Берн, і в Цюріх – два тижні часу буде досить для сеї подорожі [105].*

В Цюріху Лесю Українку консультує відомий професор-медик Герман Айхгорст, а в Берні – визначний лікар Герман Салі. **Герман Людвіг Айхгорст (Eichhorst)** (1849-1921), німецько-швейцарський лікар, фахівець з внутрішніх хвороб, народився в Кенігсбергу в сім'ї службовця, закінчив Альбертівський університет в рідному місті. Був асистентом професора Фрідріха Теодора фон Фреріхса в Берліні, 1873 року захистив дисертацію на ступінь доктора медицини. 1876 року

його запрошено читати лекції, як професора шкірних і дитячих хвороб, в університеті Єні, а наступного року – на посаду консультанта медичної поліклініки в Гетінгенському Університеті Георга-Августа. Від 1884 року Герман Айхгорст займає кафедру внутрішньої медицини в Цюріху, поєднуючи цю посаду з керівництвом Медичними Клініками Цюріха. 1890 доктора Айхгорста обрано дійсним членом Леопольдівської Академії Природознавців «Leopoldina». Він – автор двох підручників з внутрішньої патології та терапії: *Handbuch der speziellen Pathologie und Therapie*; 1883; *Lehrbuch der praktischen Medizin innerer Krankheiten*; 1899 [135]. Професор Айхгорст був інтерністом з широкими поглядами, його цікавили питання неврології, гематології. Відомі його капітальні

праці: «Прогресивна перніціозна анемія» (1878); «Трофічний вплив блукаючого нерва на серцевий м'яз» (1879); «Керівництво зі спеціальної патології і терапії в двох томах» (1833-1834); «Підручник з фізикальних методів дослідження і внутрішніх хвороб» (1889,1896), перекладений французькою і російською мовами; «Підручник з практичної медицини внутрішніх хвороб» (1899), перекладений англійською, італійською та іспанською; «Гігієна серця у здорових і хворих» (1904) та інші. Відомі омоніми тільця Айхгорста, м'язова атрофія Айхгорста, неврит Айхгорста [136].

Герман Салі (Sahli) (1856-1933) – швейцарський лікар, фахівець з внутрішніх хвороб, неврології, гематології, член престижної Леопольдівської академії природознавців. Закінчив класичну гімназію в рідному Берні з природознавчо-математичним ухилом. В 1874-1878 роках вчився на медичному факультеті Бернського університету у таких вчених, як Гайнріх Квінке, Теодор Кохер та Теодор Лянґганс. Розпочав працю асистентом клініки педіатрії в Берні. Удосконалював свої знання та навички з лабораторної техніки в Ляйпцигу і Відні. У Відні, Лондоні і Парижі вивчав суміжні дисципліни: отологію та ларингологію, офтальмологію та дерматологію.

Повернувшись після наукових мандрівок в рідний Берн, поновився на посаді асистента і 1882 року захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора внутрішньої медицини. 1888 року Салі став ординатором (головним лікарем) університетської клініки внутрішньої медицини. На цій посаді працював до 1929 року.

Сфера наукових зацікавлень Германа Салі незвичайно широка. Він вивчав особливості кровообігу за нормальних умов та при різних хворобах, уточнював локалізацію в мозку дрібних ядер м'язів рук. Його перу належать праці з масового, спричинену анкілостомозом, захворювання на анемію робітників, зайнятих на будові

Готардського тунелю, вперше застосував в гастроентерології феноловий ефір саліцилової кислоти – салол, запропонував масаж живота залізними кулями при кишковій непрохідності. Описав клініку апендициту, об'їгнував застосування секрету п'явок при тромбозах. 1988 року вийшов друком його ґрунтовний підручник з інфекційних хвороб. А проте найбільшою мірою Герман Салі увічнив своє ім'я в гематології. Вершинною працею Салі став підручник з клінічних методів обстеження (1894). Він вперше розробив дослідження функції шлунка, 1902 року запропонував методику колориметричного визначення рівня гемоглобіну в крові, названу його ім'ям (гемоглобінометр Салі), а також методики підрахунку еритроцитів (піпетка Салі) та тромбоцитів. 1906 року вийшла друком капітальна праця Германа Салі, присвячена питанням імунітету у хворих туберкульозом та застосуванню туберкуліну в їх лікуванні. В останні роки життя Герман Салі займався питаннями єдності та взаємодії фізичної і душевної складових в патології (1931). Всього відомо 178 його наукових публікацій. Заслуги вченого увічноно наданням астероїдові 2088 імені Sahlia [139]. В листах цього часу Леся пише: *«Можливо, що я ще й надовше лишуся в Швейцарії, принаймні, так радив Sahli, бо він думає, що я за літо можу до кінця поправитись, настільки, щоб зимою вже нікуди з дому не їздити. Він знаходить у мене вже тільки наслідки бувшого процесу і каже, що мені мало бракує до повного виздоровлення та що все ж варто сього повного виздоровлення досягти. Шкода тільки, що він спішився дуже й хапався і через те не все мені вияснив, що варт було б. Так я не встигла порадитись про подорож морем і про деякі комбінації життя дома (можливо, що то тільки, не знаючи київського «режиму», можна так оптимістично відноситись до мого повороту на зиму в Київ). Ну, та я ще тут в Eichhorst-a допитаюсь про ці деталі. Коли справді можна буде зимою (восени, як Sahli каже) вернутись додому, то, може, я й подамся в Швейцарські гори, а як ні, то таки поїду тепер додому, - без крайньої потреби чи примусу трудно 1½ роки просидіти за кордоном, та ще в таких далеких і чужих сторонах, та ще й без компанії, та ще й без роботи (і Sahli не радить ще братись до роботи)...*

P.S. Була в Eichhorst-a. Радить їхати тепер морем додому, а на зиму виїхати знов на полудне. Я, на його думку, сливе здорова, а та зима піде вже на повну гарантію. Отже — їду [106]. Здається, я Вам ще не написала про скутки моєї

подорожі до Швейцарії. Отже: Sahli мені сказав, що я сливе здорова, що єсть тільки жорсткість дихання, яко наслідок минулого процесу в прав[ому] легкому, але що й те мусить минути, тільки слід ще який час стерегтись. Радив він мені лишитись на літо в горах швейц[арських] з тим, щоб на осінь або на зиму вернути додому і до роботи. Я було дуже задумалась, але потім рада проф. Eichhorst-a в Цюріху (аналогічна раді мого лікаря в С. Ремо) взяла гору: власне, він радив краще на літо вернути додому, а на зиму знов удатись на полудне, бо хоч він думає, що я вже вигоєна, але вважає, що слід здобути гарантію від рецидиву, та й взагалі радить обачність при такій організації, як моя (анемія, минулі туберкулічні процеси в костях, істерія) [108]. Професор Салі обстежив Леся і порадив ще раз поїхати в Італію на лікування. По дорозі додому вона зупиниться в Відні, де її проконсультує професор Нотнагель. Той самий Нотнагель, про якого Леся негативно відгукнулася в листі до М. Павлика, датованому січнем 1895 року [86]. «Нема гірше, як дурний лікар, часом більше пошкодить словами (знаєте, ота лікарська щирість, як

у Нотнагеля!), ніж pomoже рецептами. Можливо, цього часу Леся вже змінила свою думку про Германа Нотнагеля та щодо того, чи повинен лікар казати пацієнтові все про стан його здоров'я. **Карл Вільгельм Герман Нотнагель** (1841-1905), визначний німецький терапевт і фармаколог, народився в селі Ноймарк провінції Бранденбург (нині – Старе Лісогурки західнопоморського воєводства (Польща) в сім'ї аптекаря. У 1859-1863 роках навчався в Берлінському

університеті Фрідріха Вільгельма (нині Гумбольдтський університет Берліна), де захистив працю для отримання наукового ступеня доктора медицини. Працював асистентом провідного німецького терапевта Ернста фон Лейдена (Кенігсберг), 1866 року отримав посаду приват-доцента, а 1868 - 1870 років відбував військову службу, як військовий лікар. 1872 року його призначено ординарним професором кафедри медичної поліклініки та медичної фармакології у Фрайбурзі, 1874 року - керівником медичної клініки в Єні, а 1882 року - професором університетської клініки у Відні. Вирізнявся широким поглядом на проблеми медицини, включно з

неврологією, ендокринологією. Особливою популярністю користувалася його праця з клінічної фармакології «Handbuch der Arzneimittellehre» (1870). Загалом тематика його публікацій досить широка і стосувалася уражень центральної та периферичної нервових систем, ендокринних розладів, хвороб серця, органів травлення. Його ім'ям названо один із синдромів, характерних для пухлини мозку: іпсилатеральний параліч окорухового нерва і контрлатеральну мозочкову атаксію. Як вже згадувалося, особливою популярністю користувалася його наукова робота «Керівництво по фармакології», яка неодноразово перевидавалася (останні видання - спільно з професором Россбахом); її перекладено багатьма мовами. Крім цього, Герман Нотнагель оприлюднив цілу низку різноманітних клінічних досліджень з недуг мозку, серця, кишківника, а також про епілепсію, Аддісонову хворобу та ін. [137]. Праці Г. Нотнагеля перекладено англійською, французькою, італійською, португальською і польською мовами. Спільно зі своїм вчителем фон Лейденом він видавав фаховий журнал з внутрішньої медицини «Zeitschrift für Klinische Medizin», був засновником і першим головою Віденського товариства внутрішньої медицини. Похований на протестантському цвинтарі в Відні [137, 138]. З рекомендації професорів Айхгорста і Нотнагеля в жовтні 1902 року Леся Леся знову їде на лікування до Сан Ремо, де залишається до травня 1903 року. Проте стан хворої не кращає, а навпаки... В лютому 1903 року вона пише Ф. В. Волховському: *«Простіть, що я не написала Вам, чому затрималась з перекладом, та прикро було ї писати. Справді, я була занедужала (вже ї тоді, як Вам писала, почувалася зле, та думала – минеться), аж до кровавого кашлю дійшла, чого вже давно зо мною не бувало. Через те мусіла на якийсь час покинути всяку роботу, та ї тепер [не] беруся до неї, хоч маю її багато [109].* 16 лютого Леся пише до швагра М. В. Кривинюка: *«Я Вам скажу під великим секретом від всіх родичів (не виключаючи і тітки з Окс[аною] і Лілі навіть), що з половини декабря, аж до передостатнього тижня я мала зле, гірше, ніж торішньої зими і минулого літа: безсоння і нерви заїдали, температура все була понад 37°, схудла гірше, ніж позаторік (коли вперше тільки що приїхала в С.-Ремо), мала два бронхіти і закінчила те все кривавим кашлем, - після такого закінчення мені чогось стало ліпше, і я почала поправлятись, може того, що тижнів на два покинула всяку роботу (по лікарському наказу), енергичніше*

взялась до ліків, та й лікар, покинувши свій страх перед наркотиками, перебив мою звичку до безсоння морфієм і хлорал-гідратом, так що я стала спати нормально. До того ж з початку лютого погода зовсім встановилась (а то часто мінялась і бувало навіть холодно в хаті), настало зовсім літо. А головне, деякі причини, що викликали гостро-нервовий настрій, тепер зникли, або, принаймні, притихли і, певне, се мені допомогло, принаймні, стільки ж, як і наркотики. Лікар думає, що всі мої біди головне з нервів походили, хоч воно, власне, від того не легше, бо часом від нервів трудніше викоруватись, ніж від сухот... зрештою й сухоти **часто починаються власне з нервів і ними живляться** [110]. Тож Леся знову прямує до Цюриха до професора Гюгенена, а потім – до Відня, порадитися з професором Нотнагелем, як з психіатром.

Густав Г'югенен (Huguenin) (1840-1920), швейцарський інтерніст, психіатр і ентомолог, народився в лікарській сім'ї. Студіював природничі науки і медицину в університетах Цюриха, Праги і Відня. Його вчителями були Вільгельм Грізінгер, Антон Бірмер, Теодор Більтрот. 1867 року захистив дисертацію на вчений ступінь доктора медицини, присвячену станові залоз і лімфатичних фолікулів кон'юнктиви при трахомі. Від 1872 року - звичайний професор психіатрії і директор психіатричної лікарні Burghötzli. 1874 року Густав Г'югенен

отримав також звання професора внутрішньої медицини і посаду директора Кантональної лікарні Цюриха. 1883 року захворів на туберкульоз, але не залишив лікарської практики, як на батьківщині, так і в Алжирі, на Корсиці, в Італії, вочевидь поєднуючи лікування з вивченням проблем туберкульозу.

Відомі його підручники з анатомії та клініки хвороб нервової системи (1873), патології мозку та його оболонок (1876), а також праці з лікування термальними водами Швейцарії (1893). Окрім медицини Густав Г'югенен займався ентомологією і залишив природничому музеєві Цюриха велику колекцію комах [142]. Вочевидь і цей професор не порадив Лесі нічого окрім кліматотерапії. Дві зими в Сан Ремо не дали відчутного результату. В листі до М.

Кривинюка вона пише: *Не в пору мені полеміка, бо нерви мої остатніми часами капризують і здоров'я взагалі часом поскрипує, був і бронхіт, а потім з місяць t° трималась на 37° і вище (до 37,7), се не який і «жар», але як цілий місяць так триває, то таки воно томить, не дарма увесь італійський «жир» (1 kilo) назад спустила. Ну, та може, за остатні два тижні і знов поправилась, не знаю ще. Поскрипувало і в грудях, приходилось йодом мастити, чого ненавиджу! Правда, було раніш холодно і вітряно (щось таки пробилось з півночі), але тепер знов погода і тепло, то вже, може, буде гаразд [107].* Куди їхати? Знову в Італію, чи, може, в Єгипет? Проте постають серйозні фінансові обмеження. Ще й, до того, батьки не схвалюють лесиної дружби з молодшим за неї, хворим на туберкульоз і досить безпорадним у побутових справах Климентом Квіткою, який, на їх думку, аж ніяк не зможе забезпечити Лесі достойного життя і адекватного лікування. А проте донька наполягає на своєму. Климент Квітка отримує посаду в Грузії. 30-31 квітня 1903 року письменниця бере участь у відкритті пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві, де зустрічається з багатьма українськими діячами культури. Перебування в Італії впродовж двох зим (1902 і 1903 років) не оправдало себе. А Україна сприятлива для стану її здоров'я лише в теплу пору року. Але Климента Квітку призначено в Тбілісі на посаду помічника секретаря окружного суду. То ж Леся, попри несхвалення батьків, їде з «Кльонею»: до Одеси потягом, а далі, разом з Климентієм, – морем. Незабаром на неї звалюється навий удар – помирає від пневмонії улюблений брат Михайло.

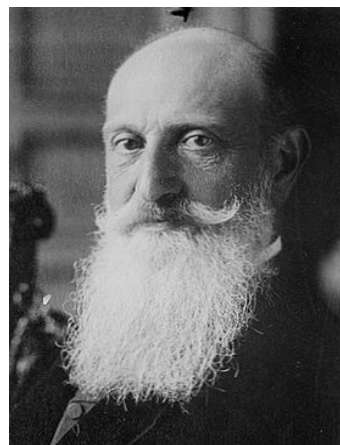
Леся захопилася горами ще перебуваючи на Гуцульщині. Грузію ж вона полюбила заочно, ще до приїзду сюди - завдяки грузинському студентові Несторові Гамбарашвілі, який квартирував у будинку Косачів у Києві. Леся навчала Нестора французької мови, вона прищепила йому любов до України, а він їй - любов до Грузії. Проте, ще більше враження справила Лесю безпосередня зустріч з Кавказькими горами. Їй здавалося, що неприступні верхи і грізні фортеці захистять її від хвороби, з якою вона вже стільки часу бореться. Справді, вона почувалася тут набагато краще, ніж дома, чи, скажімо, в Єгипті, або в Італії, куди теж виїздила на лікування. Леся приїхала до Грузії разом зі своїм нареченим Климентом Квіткою у вересні 1903 року. Кльоня, як вона його називала, теж страждав від легеневого туберкульозу. Разом з Климентієм Лесяжитиме у Тифлісі, Телаві,

Кутаїсі, Хоні, Сурамі. Загалом, інформація про перебування Лесі та Квітки на Кавказі скупа [...].

Перебування в Грузії позитивно вплинуло настан здоров'я Лесі. Перед від'їздом, в квітні вона відвідала лікаря, який констатував покращення стану легень. 1905 року Леся проводить літні місяці на Полтавщині, в Києві і на Волині, а 11 жовтня їде до Петербурга доглядати хвору на тиф сестру Ізидору Бере участь у демонстраціях непокори і виступає зі статтею про автономію України. В лютому 1906 року вона пише сестрі Ользі і її чоловікові: *Все дуже одноманітне: того посадили, того обтрусили, того ще раз посадили, того знову потрусили — от і все. Так, напр[иклад], пішли ми на іменини до Оксани, а вийшли в 3-й год. ночі від неї, бо крім званих гостей прийшли ще й незвані та й держали званих вкупі з господарями, поки «перерыли все перинь», ну, а тоді випустили по домах і вважають, певне, се великим великодушиєм з свого боку. При тому було багато смішного, але про се краще в белетристичній формі написати. Тепер часто ні за що, ні за про що хапають, як от було з доктором М[ережинським?] — тиждень продержали незвісно за що, потім випустили, ні слова не сказавши, — будь мол и тем доволен... [111].* Вночі з 17 на 18 січня 1907 року жандармське управління впродовж шести годин проводить обшук в помешканні Косачів. Заарештовано Лесю Українку, її сестру Ольгу, Миколу Лисенка, Бориса Грінченка. Закрито «Просвіту», заборонено українську видавничу справу і шкільництво. Усе це, звичайно, відбивається на здоров'ї Лесі.

А проте, в березні 1907 року лікар **Фаворський**, до якого звернулася Лариса Петрівна стверджує, що процес в легенях припинився, але, враховуючи загальний поганий стан здоров'я, доцільно поїхати на лікування в Крим. В доступних джерелах інформації є досить багато прізвищ Фаворський, серед них лише декілька лікарів: Олексій Васильович, невролог (1873-1930) ніколи не проживав в Україні, Олександр Михайлович (1956-1889) та Максим Андрієвич (хірург, 1804-1867) в 1907 році вже не жили. То ж особу лікаря Фаворського, який консультував Лесю Українку, встановити не вдається. Ще напочатку ХХ століття у Лариси-Лесі стали помітними і прогресували розлади сечовидільної системи, запідозрено туберкульоз нирок. З цього приводу вона звернулася до професора Ізраеля, берлінського хірурга. Не знаємо, на що вона надіялася: на видалення хворої нирки? А може – на лікування

туберкуліном? **Джеймс Адольф Ізраель** (1848—1926) - німецький лікар єврейського походження, хірург-новатор, уролог та нефролог. Медичну освіту отримав на медичному факультеті університету Фрідріха Вільгельма в Берліні, спеціалізувався з хірургії під керівництвом відомих хірургів Бернгарда фон Лянґенбека та Людвіґа Траубе, захистив дисертацію на звання доктора медицини.

Служив військовим лікарем під час франко-прусської війни 1870-1871 років, якийсь час працював асистентом в Віденській єврейській клініці, згодом – старшим лікарем Берлінської єврейської лікарні. 1882 року провів першу операцію на нирці, 1894 року обраний про сорм.

Був піонером антисептики, розробляв хірургічне лікування гідронефрозу та раку нирки, описав актиномікоз нирки та виділив його збудника, названого згодом *Actinomyces Israeli*. Не цурався і пластичної хірургії, зокрема – ринопластики. Опублікував 170 наукових праць, зокрема – в журналі «Folia Urologica», одним з організаторів якого він був. Спроектував і реалізував ідею першого санітарного потягу – шпиталю на колесах. Лесі професор порадив консервативне лікування, передусім – тривале перебування в Єгипті. Але поки що Леся і Климентій їдуть до Грузії. Не знаємо імен лікарів, які їх там лікували, в листах вони – безособові, навіть прізвищ їх Леся не повідомила.

В листопаді 1907 року Леся знайшла собі нового лікаря, німця Тамбурера. Він діагностував у Лариси Петрівни туберкульоз нирок, правдоподібно – сечового міхура, та рекомендував промивання сечових шляхів розчинами уротропіну та гелмітолу. *Зо мною есть одна перемена до крацого: знайшла я собі тут одного лікаря-німця (я таки в німців вірую), спеціаліста по хворобах ниркових, і він мені сказав — хоча він і хірург — що різати мене чи «пришивати» не треба, тільки треба на особий лад промивати. І хоч се промивання досить неприємна процедура, то я вже й за один раз почула від нього користь, то нехай уже миють, нічого робить, усе ж таки се лучче, ніж різати та шити. Цілий тиждень, по наказу сього лікаря, «большею частию лежала на кровати» і через те дуже запустила усяке писання, і листи, і*

шиття, то тепер потрошку надолужаю [112]. Вчора лікар **Тамбурер** уже теж казав, що є мені надія і без операції вигоїтись. Тепер, на моє щастя, є моє головне лікарство – сонце. Оце вже кілька днів погода зовсім весняна (в затінку +13° R, на сонці до +29° R), і я, скільки сонце дозволяє, печуся на своєму балконі та й чую, що «сила вступає», навіть апатія моя трохи подалась і я почала децю пописувати, все це разом поправило й настрої. Завважила я, що найбільш мені шкодить ходня, отож я і не ходжу сливе нікуди. Та й сидіти стараюсь тільки відхилившись (через те так погано пишу), а більше таки полежую (думаю оце купити собі солом'яний шезлонг, щоб і надворі лежати). Через те і «на провірку» не поїду, хіба що погіршає, бо либонь більше мені було б шкоди від тряски та втоми, ніж користі від діагнозу. Зроблю поки що тут кілька провірочних аналізів (так радить д[окто]р Тамбурер), то, може, й тут що виясниться, – якби ж стан мій перемінився і треба було б помочі, то я обіцяю про се щиро написати [114].

Як і в інших випадках, в цитованому листі Леся Українка не подає навіть імені чи ініціалів лікаря, що значно утруднює пошук. Усе ж таки, вдалося довідатися, що ініціали лікаря

російською звучать «П.А.». Єдиним документом, де можна знайти бодай скупі дані про діяльність П.А. Тамбурера в Ялті є «Отчёт правления Ялтинского благотворительного общества, состоящего под августейшим покровительством Её Императорского Высо-

CHAPTER LVII.

SANATORIA FOR CONSUMPTIVES IN RUSSIA.

Name.	Locality.	Beds.	Opened.	Payment in Roubles.	Free Beds.	Open.	Physician.
Imperial Sanatorium	Halila, Finland	32	1891	(40-75 per m.; 10 beds @ 25 per m.)	44	whole year	Dr. J. G. Gabrilovitch
Alexander Maria Nikolaj	" "	25	1893				
Otwozk Sanatorium	Otwozk, Poland	120	1895				
San. of the United Russian Doctors	Taitzi, Baltic Province	31	1893	3-15-3.90 per d.	—	whole year	Dr. J. Geisler
Evangelical San.	Pitkajarvi, Finland	50	1897	40-60 per m.	20	whole year	Dr. M. K. Verbitzky
Section for Cons., Ponsnansky Hospital	Lodz, Poland	28	1898	75 per month	—	whole year	Dr. A. v. Pezold
San. for Poor Hebrews	Kieff, Bojarka	8	1899	free	—	whole year	Dr. S. Sternling
Gastria Sanatorium	Yalta, Crimea	57	1899	free	—	12 v.-15 viii.	Dr. S. L. Charol
Zauslar Pension for Poor Sick Visitors	" "	24	1900	125-220 per m.	—	whole year	Dr. J. F. Lebedev
Emp. Alexander III. Sanatorium	Massandra, Crimea	22	1900	40-65 per m.	2	1 ix.-31 v.	Dr. P. A. Tamburer
San. for Cons. in Gul-ripsch	Suchum - Kale, Caucasus	30	1901	40 per month	2	15 ix.-1 v.	Dr. M. W. Dempel
Nummela Sanatorium	Roykka, Finland	100	1902	40-50 per m. 3-15 Fin. mks. per day	—	10 cold ms. whole year	Dr. S. S. Jemeljanov
San. for Cons. in Takaharju	Punkaharju, Finland	70	1903	3-7 Fin. mks. per day	6	—	Dr. A. v. Bonsdorff
San. for Consumptives	Gagry, Caucasus	72	Shortly	100-150 rbles. per day	24	—	Dr. K. Brax
		40-50	1904		—	—	Dr. E. J. Schapschal

чества Великой Княгини Ксении Александровны за 1903 год» [50], що його виявлено в Ялтинському будиночку-музеї А.П.Чехова. В цьому документі **доктор П. А. Тамбурер** згадується

тричі: як член комітету з побудови пансіону «Яузлар», як лікар для бідних і як лікар дитячого притулку імені М.Г.Нестеренка. А ще «Dr. P.A. Tamburer» фігурує в огляді «Санаторії для хворих на туберкульоз» [133]. Таблиця з переліком санаторіїв для хворих на туберкульоз в Росії; доктора П. Тамбурера позначено, як лікаря Ялтинського санаторію для вбогих хворих на туберкульоз з місячною винагородою в 40-65 рублів. Таблиця з книги («Sanatoria for consumptives»). Щоправда, вдалося віднайти сліди ще однієї особи з ідентичним прізвищем та ініціалом «по-батькові», теж лікаря, точніше лікарки-стоматолога Лідії Олександрівни (Александровны) Тамбурер, старшої товаришки-наставниці російських письменниць - сестер Марини і Анастасії Цветаєвих [15]. Про її ступінь спорідненості з доктором П. А. (Александровичем?) Тамбурером можна хіба що здогадуватись. В листі з Телаві до Г. М. Комарової 23.02.1909 р. Лариса Петрівна ще раз згадує про консультацію, отриману від Берлінського професора Ізраеля: *«Щодо мене, то і тутешній лікар так, як Ізраель, не квапиться приступатись до мене з туберкуліном і взагалі воліє мене ніяк не зачіпати, бо людей з такою «рідкою» слабкістю, як у мене, - він сам признається, - бачив тільки двох за весь свій вік і не знає, як з такими обходитися. Тим часом се шкода, що нема хоч яких паліативів, бо досить мене мучать всякі болі в поражених місцях і те, що раз у раз нудить (сього торік не було), але, видко, окрім Єгипту, нема мені лікарства, бо приписаного мені іхтіолу не приймає мій організм, а від сироліну виразних наслідків не бачу. Через те я все марю про Єгипет, хоч то ще річ далека (на весну ж туди не їдуть, а літом там, кажуть, витримати не можна), але вже збираю відомості про нього. Оце виписую собі Бедекера (Guide d'Egypte), а крім того, хотіла б я ще й через людей допитатись, де і як там саме живуть і лічаться хворі люди... Мені вже хочеться скоріш мати відомості про Єгипет, щоб мати виразне поняття, коли і з якими засобами треба туди збиратися, так мені наче було б легше жити (се, може, просто каприз хворої)...* [115].

В тому ж таки листі до Г. М. Комарової Лариса Петрівна писала: *«...Живемо ми тут трохи більше як два місяці, а вже дві квартири перемінили. Тут таки трудненько врядитись скільки-небудь «по-європейськи», бо тут таки недармо Азія. «Проза життя» тут здобувається тяжко, зате поезію і здобувати не треба, сама оточає навколо; от з моєї хати*

видко весь Дагестан, величний білоголовий кряж, він далеко, верстов за сорок, але в ясні дні й місячні ночі він присувається так близько, що аж страшно робиться, він тоді, наче привид новоствореного світу, здається легшим від хмар і прозорішим від льоду... По другий бік у нас Гамборські гори, теж чималі, але проти Дагестану – то вже ідилія. В самому Телаві багато руїн старосвітських (це була колись столиця царів Кахетії), посеред міста ціле замчище з вежами, з зубчастими мурами, воно мені нагадує Луцький замок і моє «отрочество»... І в кождім куточку міста є своя руїна – то давня каплиця, то церква сторожова. Але, крім руїн, є ще багато новітніх пусток, що лишились, либонь, після великого лихоліття і не встигли покрити поезією давності своїх злиднів. Багато тут садків і виноградів (тут люди тільки вином і живуть), але то переважно по краях міста, а в середині тісно, камінно і брудно – по-азіатськи... Люди – грузини-кахетинці – привітні й гречні, та рідко приходить ся з ними як слід розговоритись, бо здебільшого вони тільки свою рідну мову знають... Ми мало з ким знайомі, живемо більше самі з собою та з своєю бідой. Мучить дуже так далеко жити від свого краю та від родини, звістки про папину слабкість просто вбивали мене...» [115].

Про тогочасну грузинську медицину письменниця не надто високої думки. В березні 1909 року вона пише матері і сестрі Ользі з Телаві (Грузія): «З медициною тут взагалі слабо: у місті всього одна аптека, дуже дорога і не конечне добра, лікар один, і той не має ніякого довір'я в обивателів, бо його спеціальність – судові «вскрытия», поза якими йому не лишається ні на що часу. Єсть добрий лікар тут в одному «удельному» маєтку, але він в Телаві буває раз на тиждень, а дома його застати дуже трудно, та й живе він за 8 верстов. Ми раз його запрошували, то він Кл[ьоні] децю про горло порадив, а про мене признався, що нічого не може порадить, бо таких слабих він за всю свою практику бачив тільки двоє і не знає, як їх трактувати. (...) Той лікар, що тут його оглядав, казав, як і **тифліський горловий спеціаліст**, що найкорисніше було б йому змінити професію на якусь таку, де б не треба було говорити (яка ж може бути така професія, надто для того, хто не може багато писати?), а коли вже се не можливо, то слід змінити клімат на сухіший, а поки що старатись поза службою якнайменше говорити, а то й зовсім не говорити. Казав, що се не туберкульоз горла (бо нема ні ранок, ні інших ознак), а тільки катар, чи навіть хронічне

перетомлення голосових зв'язок, що ніби часто буває у людей, нахильних до великого кровохаркання, після таких криз, як-от Кл[ьоня] перебув у сентябрі; що се річ уперта і вимагає уваги та обережності, хоча і вигойна. Радив він Кл[ьоні] вприскувати туберкулін і навіть предлагав, що спровадить того туберкуліну сюди з Петербурга, як тільки стане тепло (туберкулін сей не можна перевозити по холоду, бо псується); він каже, що і горло скоріш поправилось би, коли б радикально вилічити легкі. Та ми все-таки трохи опасаємось, бо чували, що ніби се спосіб небезпечний власне для людей з нахилом до «кровоизлияний», – чи ти, Лілеєнько, не знаєш, як саме з тим справа стоїть? Сей лікар думає, що при нормальній t° , як у Кл[ьоні], можна безпечно вприскувати туберк[улін], але він признається, що сам його ще не вприскував нікому, а тільки з літератури знає, як се робиться. Ялтинські лікарі чомусь не пробували того на Кл[ьоні], хоч взагалі там туберкулін широко вживається і тими самими лікарями. Мені ж і сей лікар, видимо, не одважується сього вприскувати, бо взагалі воліє мене не зачіпати, а Ізраель казав, що мені можна б се спробувати тільки в клінічних умовах [116]. То ж знову неможливо встановити особу **«того доброго лікаря»**, до якого зверталася хвора Леся.

У Єгипті Леся Українка побувала тричі, впродовж останніх років життя. Того часу в Єгипет добиралися морем - з Грузії часто пливли пароплави, ціни на квитки були помірними. У свою першу поїздку в 1909 році Українка відвідала містечко Гелуан поблизу Каїра. В січні 1911 року її шлях вдруге пролягає до Єгипту: через Батумі і Стамбул. Леся займалася тут вивченням місцевої історії, перекладами, задля заробітку на прожиття давала приватні уроки дітям і творила. І втретє – напровесні 1913 року. Власне в Єгипті вона написала історичну драму «Бояриня» У квартирі-музеї поетеси на Саксаганського, 97 можна побачити чадру (кажуть, Леся збирала цілу колекцію), квиток єгипетської залізниці, місцеве ресторанне меню і сувенір у вигляді жука - скарабея. 2002 року в відродженій Олександрійській бібліотеці відкрито меморіальну таблицю Лесі Українці [23, 43]. В Єгипті постав цикл віршів Лесі Українки «Весна в Єгипті» [78, с.363-367]. Микола Охріменко (один з її учнів того часу) так характеризує Лесю Українку: «Знайомство мое з Ларисою Петрівною відбулося в перші дні по приїзді. Я був тоді гімназистом IV класу, і Лариса Петрівна запропонувала мені вивчати з нею німецьку мову. Незабаром в Лариси

Петрівни набралось 6—8 учнів різного віку, з якими вона вивчала мови. Лариса Петрівна була дуже жвавою, рухливою, наскільки їй дозволяла хвороба. Туберкульозна інфекція уразила в неї ліву ногу, ліву руку і горло. Вона кульгала, а ліва рука завжди була в рукавичці...(Наведено за Я. Рудницьким [69]). А сама Лариса-Леся пише: «Вигляд мій, либонь, мало змінився (може, трішки худіша, ніж звичайно) і «пригніченості» в виразі нема, та ти ж знаєш, що мене навіть хірургія не здолала надовго пригнітити, і базикаю своїм звичаєм багато, але десь всередині щось ослабло: не можу довго писати, томлюся навіть від інтенсивного думання і часто так непереможно лінуюся, що аж страх за себе бере. Мені здається, що лінощі нормально не лежать в основі моєї натури, а коли вони з'являються, то се завжди є знак якоїсь хвороби. А може, се я просто вже старію? Адже я вже вступила в той, як тепер кажуть, «опасный возраст»... Але ж є багато старших від мене, а проте сильніших і моторніших. Ні, се таки мене минулий рік підбив, може, почасти і тії драми, що я понаписувала, я таки їх несамовито писала, – для них воно, либонь, краще було, а для мене навряд. Ну, та як то через них, то ще нічого, все-таки «произведения», – адже часто жінки через дітей здоров'я втрачають і не жалують про те, а се ж теж «діти», інших же я не маю [119]. Не знаю чому, але навіть торішнього літа, хоч стан мій не раз був гострий, я в перервах могла більше і ліпше працювати, ніж тепер, а тут, чи мене курортний режим деморалізує, чи люди заважають, але робота майже зовсім не йде. Ходити я зовсім не можу безкарно, раз поїхала з конечності в Каїр, то три дні потім хорувала. Більше двох листів у день не можу написати. Ех, інвалід таки з мене. Отож, коли до великодня не наберуся сили, то вже, певне, не бути мені в Києві, боятимусь розтрясти і ту силу, що маю, а може, спинюся на тиждень в Одесі, і хто з родичів схоче та зможе, той мене там одвідає» [120]. ... не знаю, чи буду я почуватися в силі до такої додаткової подорожі, бо щось моя сила не дуже-то швидко зростає на сей раз. Недавно я важила і маю 47,8 кіло, се не бог зна яка вага, особливо коли взяти на увагу, що з приїзду я важила 48,7; правда, раз спустилося було і до 46,9, але ото ж тоді й було так, що я вже ні стояти, ні ходити від слабкості не могла. Helmitol мені на нирки, безперечно, помагає (навіть завважаю деякий добрий вплив і на цистит), але я не бачу, щоб мій загальний стан так уже тісно зв'язаний був з нирками, а

хіба ж не все одно, від чого почуватися розклеєною – чи від нирок, чи від якої іншої, може й невиясненої причини. Я починаю думати, що тут просто винен «опасный возраст», в який я вже ж уступила, а коли се так, то тут, окрім часу, ніщо не допоможе, хоч, звісно, і час той нічого веселого принести не може, бо відомо, що принесе «невигойну хворобу» – старощі. Ну, та над сим пицати не приходитьсь, бо се вже доля всього роду жіночого [121]. Ці листи з далекого Єгипту несуть стільки інформації про перебіг лесиної хвороби. Ці рядки належать 42-річній жінці, у якої, здавалося б, якщо не все, то багато ще попереду. А проте жити їй залишилося декілька місяців. Саме той, останній, відведений їй хворобою, відтинок життя вона проведе в Грузії. Ще влітку 1910-го Лесиною чоловіка Климента Квітку, як судового чиновника, перевели до Кутаїсі, столиці Імеретії. «Здоров'я мое нічого собі, тільки *t* знов трошки повищала і вечорами болять ноги», - пише Леся до сестри Ольгив листопаді 1911 р. [118]. Восени 1912 р. вона їде до Єгипту, звідти 23 квітня 1913 р. повертається в Україну. А в травні 1913 р.- знову в Кутаїсі. Здавалося б, ніщо не віщує близького фіналу. А проте... 29 червня Лесі зовсім стало зле. Климентієві Квітці порадили перевезти її в Сурамі, який славився винятково сухим і цілющим повітрям. Телеграфували матері. Олена Пчілка прибула 4 липня і застала доньку в дуже тяжкому стані. І все ж, мозок її плідно працює у змороженому хворобою тілі, незадовго до смерті Леся диктує матері проект своєї драми «На берегах Олександрії». Але, попри те, всі розуміють, що трагічний кінець близько. Хвору радять перевезти до Сурамі, місцевості, відомої цілющим кліматом і чудесними зціленнями безнадійно хворих. Лесю перевозять потягом і влаштовують у винайнятій затишній кімнаті, що виходить вікнами на Сурамську фортецю. Лесюпильно доглядають наймолодша сестра Ізидора, місцева жінка Софія Цукірідзе та **лікар Д. Пашикова** (Пашкова?). Мені дуже хотілося знайти бодай скупі дані про останню лікарку Лесі Українки, проте відшукати будь-яку інформацію про неї в доступних джерелах не вдалося. 19 липня до Сурамі прибула

сестра Ольга, її зустріла на пероні Ісидора. Ні, не блукала Леся гірськими стежками, не обстежувала руїни фортеці та інші історичні місця, як це вона полюбляла робити у Тбілісі, Кутаїсі і Телаві. Їй навіть бракувало сил вийти без сторонньої допомоги на балкон. Їжа на таці біля її ліжка стояла незайманою. Сестра інколи зволожувала її уста водою «Боржомі». Леся все ще була при свідомості і просила щось почитати. О першій годині ночі 1 серпня Леся Українка відійшла у засвіти.

Сурамські жіночки-грузинки спорядили її в останню дорогу. Леся Українка померла на руках матері, сестри Ізидори та чоловіка. На другий день у Сурамі відбулась панахида, яку відправив місцевий священик. Труну із тілом запаяли. Чоловік Софії Цукілідзе знайшов однокінний екіпаж, в якому, під дзвони храми Святої Марії, що височів на горі, її повезли до станції. Обабіч шляху стояли грузини, хрестилися [123]. До Києва поїзд прибув 7 серпня (25 липня за ст. ст.). Того ж дня відбувся похорон. Домовину на катафалку від вокзалу у супроводі поліції відвезли одразу на Байкове кладовище, перед яким процесію очолив священик кладовищної Свято-Вознесенської церкви. Труну понесли на руках шестеро жінок, першими йшли приятельки Лесі України акторки Наталія Дорошенко та Валерія Пахаревська. Лесю Українку поховали на третій ділянці Байкового кладовища між могилами брата Михайла (1869-1903) та батька Петра Антоновича (1842-1909). Через 17 років поруч із батьком поховали матір Лесі Українки Олену Пчілку (Ольгу Петрівну Косач, 1849-1930) [39].

Висновки. Отже, «тридцятилітня війна» з туберкульозом відбиває стан медицини взагалі і фтизіатрії, зокрема, наприкінці XIX і в перших декадах XX століття. Як свідчить листування Лесі Українки, попри значну частоту туберкульозу, його діагностика, та й лікування, були того часу на низькому рівні. Перш за все, якимось дивно байдуже ставилися до контагіозності хворих на відкриту, фіброзно-кавернозну форму туберкульозу. Діагностика опиралася переважно на фізикальному дослідженні: пальці лікаря, стетоскоп – ось основне діагностичне знаряддя тих часів. В музеї історії хірургії в Чикаго окрему вітрину займають особисті речі доктора Рене Лаєнека – стетоскоп, циліндр, паличка і, звичайно, його епохальний винахід – стетоскоп. В згаданому періоді розвитку медицини стетоскоп і аускультация за його допомогою відіграли немало роль в покращенні діагностики легеневого туберкульозу. Наприкінці XX століття наш земляк Іван Пулюй з

Тернопільщини відкрив X-промені, що їх несправедливо названо променями спиритного Конрада Рентгена. Перший рентген-кабінет в Києві запрацював 1898 року в лікарні Покровського жіночого монастиря. 1909 року рентген-апарати вже працювали у військовому шпиталі та у приватному Рентген-інституті Вебера і Бергманів. Мали рентгенівські діагностичні апарати і деякі приватні лікарі в Києві [124]. Дивно, що обстежуючи Лесю Українку на зламі століть лікарі не використовували цей новий здобуток діагностичної техніки. В усякому разі, згадок про це немає. Звичайно, за життя хворої поетеси можливості лікування сухіт були обмеженими. А ті, що застосовувалися, наприклад – введення йодоформу у вогнище кісткового туберкульозу, спричинювали хворим даремні страждання за мінімальної ефективності. Туберкулін, на який так надіялася Леся, тобто автоклавована бульйонна культура мікобактерій туберкульозу, запропонований Р.Кохом для діагностики туберкульозу (премія Нобеля 1911 року) став цінним препаратом для діагностики туберкульозу, проте спроба лікування цієї хвороби туберкуліном зазнавала невдачу за невдачею. Показовою може бути спроба доктора Конан Дойля, захопленого дослідженнями Коха, впровадити туберкулін до лікування хворих на туберкульоз. Захоплений цією ідеєю доктор, усе ж таки, зумів тверезо оцінити результати лікування туберкуліном, констатувати його практично нульову ефективність і відмовитись від його застосування [34]. Щойно винайдення антибіотиків, зокрема відкриття Зельманом Ваксманом, родом із українських Прилук, стрептоміцину (1943), а згодом і інших хіміотерапевтичних препаратів, активних щодо туберкульозної палички, стало переломним для лікування туберкульозу. Але Леся цього, на жаль, не дочекалася. Через те на зламі XIX/XX століть і в перших декадах XX-го основним методом лікування туберкульозу була кліматотерапія. В пошуках оптимальних кліматичних умов для сповільнення руйнівної дії кісткового та, згодом туберкульозу дихальної і сечовидільної систем, Леся Українка мандрувала світом: Італія, Грузія, Єгипет якоюсь мірою продовжили її життя, забезпечили бодай якісь умови для творчості. Леся добре почувалася в гірській місцевості, що можна пояснити ефектом оротерапії, лікувальним впливом гіпоксії на судинну сітку легень, а саме з розкриттям, під її впливом, резервних капілярів і навіть формуванням нових судин. Завдяки можливості читати листи Лесі Українки до її близьких: родичів, друзів, можемо скласти

враження про санаторне лікування туберкульозу того часу – здебільшого пацієнти самі забезпечували собі побутові умови, винаймаючи квартири або номери в готелях. Курортологія в підросійській Україні щойно зароджувалася. Читаючи відомий роман Томаса Манна «Чарівна гора» можемо уявити собі санаторне лікування туберкульозу в Швейцарії на прикладі високогірського курорту «Берггоф» [40]. До селищі Давос у Швейцарії, того самого Давос, де нині щороку збираються найвпливовіші люди світу на економічні форуми, відбувається дія роману «Зачарована гора». Ганс Касторп, випускник технічного університету, їде до Давос відвідати свого двоюрідного брата Йоахіма Цімсена і сам залишається на тривалий час пацієнтом цього закладу. Власне через призму його сприйняття ми знайомимося з пацієнтами цього санаторію. Автор роману сам неодноразово відпочивав на швейцарських курортах, тож добре знав ту досить легковажну й вільнодумну атмосферу, що панувала у подібних до «Берггофу» закладах. Проте дозволити собі розкіш тривалого (здебільшого – роками) перебування в комфортному і сучасному, як на початок ХХ століття, санаторії могли хіба що заможні, забезпечені люди. Інші, як наприклад вільнодумний вчений Сеттембріні, були змушеними шукати собі дешеву квартиру. Лесю Українку лімітували кошти, пов'язані з лікуванням за кордоном, та, навіть, і в Криму. Довелося продати належну Лесі власність, довелося хворій тендітній жінці шукати додаткового заробітку. Порівнюючи, проте, курортне населення давоського «Берггофу» і, скажімо, хворих, що лікувалися в іще неоформленому, як куротна місцевість, Криму, констатуємо, що абсолютна більшість Давоських пацієнтів – люди не надто високого інтелектуального рівня. Лише головний лікар санаторію радник Беренс у вільний час займається малярством, Льодовіко Сеттембріні працює над енциклопедичною працею, та ще помічник Беренса доктор Кроковскі читає філософські лекції. А тепер погляньмо, хто лікувався від туберкульозу в Ялті. Окрім Лесі Українки цей унікальний куточок планети Земля в різний час пригортав хворих Миколу Гоголя, Амвросія Метлинського, Кесаря Білиловського, Миколу Костомарова, Антона Чехова, Степана Руданського, Михайла Коцюбинського, Івана Труша, Івана Айвазовського, Миколу Самокиша, Олександра Афанасьєва-Чужбинського, Максиміліана Волошина, тобто інтелектуальну еліту.

Питання лікарської етики, деонтології незмінно хвилюють

Леся Українку. Претензії, навіть неприязне ставлення, до доктора Нотнаґеля через те, що він відкрито прогнозував можливу раптову смерть хворого на аневризму аорти Лесиного дядька Михайла Драгоманова, що, зрештою, і підтвердилося, видаються надто срогими і, звісно, суб'єктивними. Чи ж не жорстоко повідомляти хворого про те, що хворобою йому відведено декілька місяців життя? Леся вважала, що жорстоко, надто жорстоко. А проте не всі такої думки. Я згадую те, що розповідали про нашого вчителя професора Гаврила Парфентієвича Ковтуновича. Професор уважав, що пацієнт повинен знати все про свою хворобу і перспективи, чи безперспективність лікування. Розповідали, як він спокійно казав старенькій пацієнтці, що «рачок» у неї запущений, що немає сенсу його лікувати, і радив бабусі «жити в своє задоволення» та сушити на горіщі дошки... на труну.

Показовим є випадок мого доброго приятеля з американської діаспори доктора Ахіля Хрептовського. Року 1991-гоя зустрічав Ахіля на лєтовищі. Дорогою до готелю він розповів мені: «А знаєш, я нещодавно уже прощався з життям! Мій лікар знайшов у мене на магнітно-резонансній томограмі пухлину мозку. Іноперабільну! Кажє: Ахілю, полагоджуй свої справи, маєш перед собою 2-3 місяці життя... Іду додому і сльози мені з очей капають. Бо ж світ такий гарний, листя на деревах розпускається, пташки співають, а я... вже... одною ногою - там! А потім зробили повторне МРТ дослідження. З'ясувалося - то був артефакт» - «Чого ж тобі доктор так жорстоко виклав ще не доведений діагноз, не перевірів ще раз, не підійшов якомсь делікатніше...» - обурился я. «Дорогий Олесю, - відповів Ахіль,- в тій чужій безпардонній Америці, де навіть зорі не такі, як в Україні, немає жодних сентиментів. Доктор зобов'язаний викласти пацієнтові геть усю правду. Бо треба полагодити спадкові справи, передати бізнес. Закони капіталізму жорстокі!», - і Ахіль смутно усміхнувся.

Чи мала Леся Українка ментальні проблеми? Чимало говориться і пишеться про розлади психічного здоров'я письменниці. А проте, кожному лікарєві-клініцистові відомо, що будь-яка соматична недуга супроводиться більш чи менш вираженою психічною реакцією, рівень якої залежить, між іншими, від інтелектуального рівня хворого, від особливостей його центральної нервової діяльності, нарешті - від тривалості і важкості перебігу хвороби. Ми вже згадували про «стигматизацію» хворих на туберкульоз, писав на цю тему і

Олександр Драгоманов. Інколи в психічному дискомфорті Лесі звинувачують її матір Олену Пчілку. І справді, відносини мати-донька були в цьому випадку доволі складними. Розумна, горда, самовпевнена Олена Пчілка могла бути жорстокою навіть щодо найближчих. А, попри все, Леся любила і шанувала свою матір, яка в скрутних ситуаціях таки виручала її. Власне з матері Леся, правдоподібно, списувала своїх сильних героїв [38]. Звичайно ж, негативний психоемоційний стан підтримувала ще й хронічна психосоціальна травма: переслідування українців-патріотів, обшуки, арешти близьких людей. У розвідці ми проаналізували лікарів різного рівня кваліфікації, від земських медиків до «світил» світової медичної науки, які лікували Лесю Українку. Всі вони часто помилялися, як в діагностиці, так і в виборі методів лікування, що й не дивно за тогочасного стану медичної науки. Леся шукала тих, найрозумніших, найосвіченіших, тих, наділених незбагненною інтуїцією, хто зможе, нарешті, знайти адекватний метод лікування, стати переможцем над її недугою. Чи знайшла таких? З упевненістю можу сказати – знаходила, передусім, лікарів душі, які швидко ставали її вірними друзями, хоча б того ж Модеста Левицького чи Мартироса Дерижанова.

Література

1. Аїр звичайний. Фармацевтична енциклопедія. Режим доступу <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2660/air-zvichajnij>.
2. Андрійчук Микола Висвітлення українсько-єврейських взаємин на сторінках часопису «Рідний Край» Вісник Книжкової палати. 2009. № 1, с. 42 - 45.
3. Васильев К.К. Профессор Новороссийского университета К.М.Сапежко (К 150-летию со дня рождения) Вісник СумДУ. Серія «Медицина». 2007,1, с.14 - 26.
4. Грабовецький Володимир Життя Карпатського народу. Відомі особистості. Леся Українка. [Електронний ресурс] Режим доступу <http://carpathians.eu/karpatskii-narod/vidomi-osobistosti/lesja-ukrajinka.html>
5. Гриневецький І. Доля нашого театру «Діло», 1927 (1.08). №168, с.2.
6. Грубе Вільгельм Фудорович. Вікіпедія. Режим доступу <https://uk.wikipedia.org/wiki>
7. Генік С.М. «Тілесна драма» Лесі Українки (Хвороби і смерть Лесі Українки). Пульс (Прикарпатський вісник НТШ). 2013. 4(24), 198-217
8. Гулюк Євген Історія Львова в документах та матеріалах. Київ.: Наукова Думка, 1986, 147 – 148.

9. Денисюк Іван, Скрипка Тамара Дворянське гніздо.2 Все та ж благословенна Волинь. Місто Лесиної «Надії». Тамара Скрипка:персональний сайт Режим доступу t-skrupka.name/LUkrainka/Gnizdo/BlessedVolyn/Luck.html

10. Дерижанов Мартирос Семенович (1867-1900) Поликуровский холм. [Електронний ресурс] Режим доступу<http://www.memento-sevastopol.ru/objects/45.html>

11. Драгоманов Михайло Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілем Окуневським (1883, 1885-1891, 1893-1895): Михайло Драгоманов.тека авторів.Чтиво. Електронна бібліотека. Режим доступу https://chtyvo.org.ua/authors/Drahomanov_Mykhaילו/

12. Драгоманов А.П. Чахотка и психозы Архив психиатрии, нейрологии и судебной психопатологии. Т.XIV, №1-2, с.139.

13. Єрмолова Ю.В. Володимир Опанасович Караваєв-видатний хірург, засновник вітчизняної хірургії (До 200-річчя ві дня народження). Український Медичний Часопис. 07.08.2011. Електронний варіант. Режим доступу <https://www.umj.com.ua/article/14223/volodimir-opanasovich-karavayev-vidatnij-xirurg-zasnov-nik-vitchiznyanoi-xirurgii-do-200-richchya-vid-dnya-narodzhennya>

114. Забужко Оксана NotreDamed`Ukraine.Видання третє. Київ. «Комора». 2018, 656 с.

15. Зыслин Юлий Мир по-прежнему тесен. Вашингтонский музей русской поэзии. Удивительные встречи на американской земле. [Електронний ресурс] Режимдоступу <http://www.museum.zislin.com/rus/publications/meetiings%20in%20USA.html>

16. Калмыкова Е.И. Доктор В. Н. Дмитриев-врач без лекарств.[Електронний ресурс] Режим доступу <https://praktik-dietolog.ru/article/doktor-v-n-dmitriev-vrach-bez-lekarstv.html>

17. Київ для Булгакова назавжди залишився незбагненим містом/ РусьВсесвіт [Електронний ресурс] Режим доступу rous.ws/?p=6697

18. Кіцера Олександр Дідусь Модест (Модест Левицький) Музи з лікарським саквоюжем. Випуск 1. Лицарі пера і скальпеля. Львів-2011, с. 72-83.

19. Кіцера Олександр Королева історичної прози (Наталена Королева) Музи з лікарським саквоюжем. Випуск 1. Лицарі пера і скальпеля. Львів-2011, с. 99-108.

20. Королева Наталена Без коріння: Без коріння. Во дні они. Quidestveritas. «Відродження». Дрогобич, 2007, с.89-91.

21. Косач-Кривинюк Ольга Леся Українка: хронологія життя і творчості. Нью-Йорк. УВАН. 1970. 927 с.

22. Косач-КривинюкОльга Звягельський період Лесиного життя (13.02.1871 – перша половина 1879): Леся Українка: хронологія життя і творчості. Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Режим

доступу <https://www.lukrainka.name/uk/Studies/Kryvynjuk/Chronology/1879/ZvjagelskyjPeriod.html>

23. Косач-Кривинюк Ольга Леся Українка: хронологія життя і творчості. Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. 1882 Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/Kryvynjuk/Chronology/1882.html>

24. Косач-Кривинюк Ольга Лист до Лесі Українки від 1.02. 1889 р.»Листи так довго йдуть...»: Знадоби архіву Лесі Українки в слов'янській бібліотеці в Празі, 2002, с.65-66.[Електронний ресурс] Режим доступу [diasporiana.org.ua>wp-content>uploads>books>file](https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/file)

25. Косач-Кривинюк Ольга Петрівна. Вікіпедія. Режим доступу uk.wikipedia.org/wiki/Косач_Кривинюк_Ольга_Петрівна

26. Косач Михайло Поштові картки до батька Петра Косача від 27-29. 01.1899 «Листи так довго йдуть...»: Знадоби архіву Лесі Українки в слов'янській бібліотеці в Празі, 2002, с. 218 - 219. [Електронний ресурс] Режим доступу [diasporiana.org.ua>wp-content>uploads>books>file](https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/file)

27. Костенко Анатоль Хутор Косовщина. Самодетельный санаторий Параски Богуш: Интернет-книга «Леся Украинка». Режим доступу biography.wikireading.ru/167007

28. Крижановський Д. Г., Фрейвальд В. А., Марченко Н. А., Подляцька В. В., Стаднік О. І. Актуальні питання фтизіатрії. – Дніпропетровськ: Середняк Т. К., 2014. с. 11, 99.

29. Лепинський Костянтин Михайлович. Вікіпедія. Режим доступу [uk.wikipedia.org>wiki>Лепинський_Костянтин_Михайлович](https://uk.wikipedia.org/wiki/Лепинський_Костянтин_Михайлович)

30. Леся і Суми. Цілюща Сумщина. Режим доступу: https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/lesia_i_sumy.pdf

31. Леся Українка в Одесі: бібліогр. покажч. / ОННБ ім. М. Горького ; упоряд.. Т. А. Йовенко ; ред. М. А. Десенко. – Одеса, 2015. – 127 с.

32. Леся Українка. Лист до М.П.Драгоманова від 17 березня 1891 року. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 17.03.1891 р. До М. П. Драгоманова Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1891/18910317.html>

33. Лихтенштейн И.Е. Преодоление. Леся Украинка Новости медицины и фармации, 2014, 9-10 (503-504). с. 24-27.

34. Лихтенштейн Исаанна Сэр доктор Артур Конан Дойль: Этюды о литературе глазами врача. Заславский-Киев. 2016, с. 129-148.

35. Лікар Йосип Дейч Клуб Коренного Киевлянина. 18 серпня 2019 [Електронний варіант] Режим доступу facebook.com/kiev/klab/posts/2816921988336768

36. Літературно-меморіальний музей Максима Рильського [Електронний ресурс] Режим доступу rulskij.kiev.ua/index/php?start=120

37. Луценко І., Братусь І. Тарас Шевченко та Осетія. Либідь-

Київ. 2001.[Електронний варіант] Режим доступу
file:///C:/Users/Поперечна%20PC/Desktop/Луценко-ХЕТА.pdf

38. Мавко Петро Леся Українка – про славетних без
упередження. Новини культури.27.09.2014. Опублікував Гаврилюк
Андрій Режим доступу gollosokal.com/ua/novynykultury/lesya-ukrainskij-o-slavnych-bez-predubezhdeniya/html

39. Максимова Марія Цей день в історії: Померла Леся Українка.
1 серпня 2018. [Електронний ресурс] Режим
доступу <https://www.jnsn.com.ua/h/0801V/>

40. Манн Томас Зачарована гора Київ-Юнівер-2009, тт.1,2, 912 с.

41. Маринжа Лук'ян К.М.Сапежко. Хірург-патріот. Історія
медицини. Видатні постаті. «Здоров'я України» 27 березня 2015 р.
Електронна версія. Режим доступу health-ua.com>article>14572-km-sapezhko-hirurgpatrot

42. Мерінг Фрідріх Фрідріхович // Українська Радянська
Енциклопедія. 1 видання. Т. 9. Київ, 1962, С. 66.

43. Миколаєва Ксенія Леся Українка в Єгипті. Культурно-
історичний портал. Спадщина Предків [Електронний ресурс] Режим
доступу <https://spadok.org.ua/vydatni-ukrayintsi/lesya-ukrayinka-v-yegypti-abo-uliubleni-mistsya-vidpochynku-vydatnykh-ukrayintsi>

44. Мерінг В.О. Фрідріх Фрідріхович Мерінг – науковий,
громадський та політичний діяч: Родина Мерінгів в освітньому та
громадському житті України другої половини ХІХ-початку ХХ століття.
Дисертація. Київ – Переяслав-Хмельницький, 2018, С.62-123

45. Мерінг Фрідріх Фрідріхович. Вікіпедія. Режим доступу
<http://pomnipro.ru/memorypage/72999/biogra>

46. Мирський М. Б. Олександр Павловський – хірург і
бактеріолог. Історія медицини і хірургії.2010 [Електронний варіант]
Режим доступу <http://medlit.pp.ua/553>

47. Назаренко Дмитро (підгот.) Афанасьєв Євген Іванович.
Національний музей медицини України [Електронний ресурс] Режим
доступу <https://gluseum.com/UA/Reiv/267045990044352>

48. Національний медичний університет імені О.О.Богомольця.
Кафедра загальної хірургії №1. Історія кафедри (Олександр
Дмитрович Павловський) [Електронний ресурс] Режим доступу
<http://nmu.life/ua/zagalni-vidomosti/kafedri/kafedra-obshhej-hyurgyy-1/istoriya-kafedry/>

49. Немоловський Пилип Іринейович. Вікіпедія. Режим доступу
https://uk.wikipedia.org/wiki/Немоловський_Пилип_Іринейович

50. Ничипорук Н.Г. «1903» Деятельность Ялтинского
благотворительного общества в 1903 году(по материалам дома-музея
А.П.Чехова в Ялте). [Електронний ресурс]Режим доступу
<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/92917/27-Nichiporuk.pdf?sequence=1>

51. Новожилова І.А. Стигматизація хворих на туберкульоз Укр.
Пульмонологічний журнал. 2018. С. 59 - 68.

52.»О дворянке Ларисе Петровне Косач. Начато 18 марта 1894 года» (Центральний державний архів Жовтневої революції СРСР. Фонди департаменту поліції. 3-є діловодство, 1894, спр. 176). (Цитовано за Ольгою Косач-Кривинюк –23).

53. Окуневський Ярослав Листи з чужини. «Темпора». Київ, с.498-504.

54. Панасенко Тетяна Леся Українка (Знамениті українці) Харків «Фоліо», 2019. 123 с.

55. Петрова З.П. Выдающийся харьковский хирург Вильгельм Федорович Грубе. Международный медицинский журнал. 2006. 1, с. 141 - 146.

56. Поэты. Українка Леся. Хронологія життя і творчості. Вікіпедія. Режим доступу https://poems.net.ua/poet/Українка_Леся_/Хронологія_життя_і_творчості

57. Приходько А.М. Сторінки життя і діяльності Феофіла Гавриловича Яновського(До 150-річчя від дня народження Ф.Г. Яновського). Український медичний часопис. 2010. 4(78). VII-VIII. [Електронний варіант] Режим доступу <https://www.umj.com.ua/article/3638/storinki-zhittya-i-diyalnosti-feofila-gavrilovicha-yanovskogo-do-150-richchya-vid-dnya-narodzhennya-f-g-yanovskogo>

58. Пундій Павло Гриневецький Іван. Українські лікарі: Бібліографічний довідник. Лікарський збірник. Нова серія, том II. Наукове Товариство ім. Шевченка. Львів-Чикаго. 1994. с. 64.

59. Пундій Павло Кобринський Володимир. Українські лікарі: Бібліографічний довідник. Лікарський збірник. Нова серія, том II. Наукове Товариство ім. Шевченка. Львів-Чикаго. 1994. с. 100-101.

60. Пустовіт Валерія Соціокомунікативний аспект медичної теми в епістолярії Лесі Українки Образ [Східноукр. нац. університет імені Володимира Даля] 2016. 3(21). с. 74 - 83.

61. Пшеничний Микола Я була б рада бачити його. Леся Українка. Сяйво душі Модеста Левицького. Волин. Обл. друкарня. Луцьк, 2009. с. 240 - 241.

62. П'ятаченко Сергій Етнографічні і фольклорно-літературні аспекти перебування Лесі Українки на хуторі Косівщина Режим доступу <http://history.sumy.ua/research/article/8975-piatachenko-serhii-etnografichni-i-folklornoliteraturni-aspekty-perebuvannia-lesi-ukrain>

63. Радиш Я. Ф. (1996) Володимир Опанасович Караваєв (до 185-річчя від дня народження). Лікарська справа/ Врачебное дело, 7/9: 207–211.

64. Реєстр імен українського біографічного словника. Робочі зошити. Випуск 1. Літери А-Б. Київ-2008, №№1164,1160.

65. Римська В. Новоград-Волинський і Косачі. Новоград-Волинський. Історія міста. — Новоград-Волинський: НОВОград, 2010, С. 237 – 276.

66. Римська Віра «Лілея золоторожева». Ольга Петрівна Косач-

Кривинюк. Віртуальний музей міста Звягель. Режим доступу [zwiahel.info/museum/room 7/3](http://zwiahel.info/museum/room%207/3)

67. Рінек Олександр Христіанович. Кафедра оперативної хірургії НМУ імені О.О.Богомольця [Електронний ресурс] Режим доступу <http://nmuofficial.com/zagalni-vidomosti/kafedri/departament-gross-anatomy/istoriya-kafedri-8/>

68. Рінек Олександр Христофорович. Вікіпедія. Режим доступу <https://uk.wikipedia.org/wiki>

69. Рудницький Ярослав Б. Єгипет в житті і творчості Лесі Українки. 12.05.2018 [Електронний ресурс] Режим доступу <https://md-eksperiment.org/post/20180512-yegipet-u-zhitti-i-tvorchosti-lesi-ukrayinki>

70. Савчук Микола Українські еліти Коломиї. Провідники українського життя в Коломиї (1880-і – 1910-і). [Електронний ресурс] Режим доступу <https://dzerkalo.media/news/ukrainski-eliti-kolomii-1848-1991-chastina-3>

71. Садівничий Володимир Олександр – наймолодший з Драгоманових. Образ (Сумський державний університет). 2016. Випуск 3(21), с.84-89. [Електронний ресурс] Режим доступу [C:\users\Поперечна%20PC\Desktop\О.Драгоманов.pdf](https://www.researchgate.net/publication/311811111)

72. Старик Володимир Паломництва і ювілеї, як засоби для формування національної свідомості: Між націоналізмом і толерантністю. В-во «Прут». Чернівці-2009, с.137.

73.Тимінський Богдан «Заклад купелевий» у Буркуті [Електронний ресурс] Режим доступу <https://pdf2doc.com/ru/>

74. Токарчук Лариса Лікар тіла і душі. Сяйво душі Модеста Левицького. Волин. Обл. друкарня. Луцьк, 2009, с.23-52.

75. Українка Леся Блакитна троянда Леся Українка Енциклопедія життя і творчості. Канонічний текст [Електронний ресурс] Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Dramas/LtBlueRose/Act1.html>

76. Українка Леся Блакитна троянда. Зібрання творів у 12 тт. — К. : Наукова думка, 1975 р., т. 3, с. 9 -111.

77. Українка Леся Іфігенія в Тавриді (драматична сцена). Зібрання творів у 12 тт. К. : Наукова думка, 1975 р., т. 1, с. 165 - 170.

78. Українка Леся Весна в Єгипті. Зібрання творів у 12 тт. К.: Наукова думка, 1975 р., т. 1, с. 363-367.

79. Українка Леся Лист до брата Михайла, квітень 1890 р. Зібрання творів у дванадцяти томах. Наукова Думка, К., 1978. т.10, с. 54 - 58.

80. Українка Леся Лист до М. П. Драгоманова, 17. 03.1891 р. Зібрання творів у дванадцяти томах. К. Наукова Думка, К., 1978. т.11, с. 27.

81. Українка Леся Лист до Л.Драгоманової Зібрання творів у дванадцяти томах. К. Наукова Думка, К., 1978. т.11, с. 472.

82. Українка Леся Лист до Г.М.Комарової від 23.02.1909: Леся

Українка. Зібрання творів у 12 тт. К.: Наукова Думка, 1978. т.12, с. 276 - 277.

83. Українка Леся Лист до матері від 8 липня 1889: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки.1889 р. 8.07.1889 р. До матері. Режим лоступу <https://www.lukrainka.name/uk/Corresp/188x/18890708.html>

84. Українка Леся Лист до брата Михайла, поч. листопада 1889 р.: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки.1870-1880-і рр. Поч 11 1889 р. До брата Михайла Режим лоступу [l-ukrainka.name/uk/Corresp/188x/188911xx.html](https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/188x/188911xx.html)

85. Українка Леся Лист до Антоніни Макарової від 24 лютого 1895: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки.1895 р. 24.02.1895 р. До А. С. Макарової Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1895/189502xx.html>

86. Українка Леся Лист до М.І.Павлика від 23 січня 1895: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки.1895 р. 23.01.1895 р. До М.І.Павлика Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1895/18950123mp.html>

87. Українка Леся Лист до Л. Драгоманової-Шишманової від 19 грудня 1896: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки.1896 р. 19.12.1896 р. До А. С. Макарової Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1896/18961219.html>

88. Українка Леся Лист до матері від 17 лютого 1898: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки.1898 р. 17.02.1898 р. До матері. Режим лоступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1898/18980217.html>

89. Українка Леся Лист до сестри Ольги від 28 лютого 1898: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки.1898 р. 17.02.1898 р. До сестри Ольги. Режим лоступу <https://www.lukrainka.name/uk/Corresp/1898/18980228.html>

90. Українка Леся Лист до сестри Ольги від 10 листопада 1898: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки.1898 р. 10.11.1898 р. До сестри Ольги. Режим лоступу<https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1898/18981110.html>

91. Українка Леся Лист до сестри Ізидори від 13 травня 1899: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки.1899 р. 13.05.1899 р. До сестри Ізидори. Режим лоступу<https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1899/18990513ipk.html>

92. Українка Леся Лист до сестри Ольги від 28 листопада 1899: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки.1899 р. 17.02.1899 р. До сестри Ольги. Режим лоступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1899/18991128.html>

93. Українка Леся Лист до матері від 5 березня 1898: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки.1898

р. 5.03.1898 р. До матері Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1898/18980305.html>

94. Українка Леся Лист до матері від 12 березня 1898: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1898 р. 12.03.1898 р. До матері Режим лоступу <https://www.lukrainka.name/uk/Corresp/1898/18980312.html>

95. Українка Леся Лист до матері від 22 березня 1898: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1898 р. 22.03.1898 р. До матеріРежим доступу <https://www.lkrainka.name/uk/Corresp/1898/18980322.html>

96. Українка Леся Лист до Л.М. Драгоманової від бгрудня 1898: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1898 р. 6.12.1898 р. До Л.М.Драгоманової Режим лоступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1898/18981218.html>

97. Українка Леся Лист до Л.М. Драгоманової від 11 грудня 1898: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1898 р. 11.12.1898 р. До Л.М.Драгоманової Режим лоступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1898/18981223lmd.html>

98. Українка Леся Лист до матері від 17 (29) грудня 1898: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1898 р. 17.12.1898 р. До матері Режим лоступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1898/18981229ork.html>

99. Українка Леся Лист до Л. М. Драгоманової від 5-6 червня 1898: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1898 р. 5-6.06. 1899 р. До Л.М.Драгоманової Режим лоступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1899/18990605.html>

100. Українка Леся Лист до брата Михайла від квітня 1890: Леся Українка. Брата Михайла. Режим лоступу<https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1890/189004xx.html>

101. Українка Леся Лист до Л.М.Драгоманової-Шишманової від 13 лютого 1897 р.: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1903 р. 13.02.1897 р. До Л.М.Драгоманової-Шишманової Режим лоступу<https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1897/18970213.html>

102. Українка Леся Лист до сестри О.П.Косач від 28 лютого 1898 р.: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1898 р. 28.02.1898 р. До сестри Ольги. Режим лоступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1898/18980228.html>

103. Українка Леся Лист до матері від 5 березня 1898 р.: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1908 р. 05.03.1898 р. До матері. Режим лоступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1898/18980305.html>

104. Українка Леся Лист до батька від 25 липня 1901: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1901 р. 25.07.1901 р. До батька. Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1901/19010725pak.html>

105. Українка Леся Лист до батька від 12 травня 1902: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1902 р. 12.05.1902 р. До батька. Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1902/19020512.html>

106. Українка Леся Лист до М.В.Кривинюка від 28 травня 1902: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1902 р. 28.05.1902 р. До М.В.Кривинюка Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1902/19020528.html>

107. Українка Леся Лист до М. В. Кривинюка від 27 січня 1903: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1903 р. 27.01.1903 р. До М. В. Кривинюка Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1902/19020605mvk.html>

108. Українка Леся Лист до М.В.Кривинюка від 5 червня 1902: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1902 р. 5.06.1902 р. До М. В. Кривинюка Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1902/19020605mvk.html>

109. Українка Леся Лист до Ф.В.Волховського від 2 лютого 1903: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1903 р. 2.02.1903 р. До Ф.В.Волховського Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1903/19030202.html>

110. Українка Леся Лист до М.В.Кривинюка від 16 лютого 1903: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1903 р. 16.02.1903 р. До М. В. Кривинюка Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1903/19030216.html>

111. Українка Леся Лист до сестри Ольги і М.В.Кривинюка від 17 лютого 1906: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1906 р. 17.02.1906 р. До сестри Ольги і М. В. Кривинюка Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1906/19060217.html>

112. Українка Леся Лист до матері О.П.Косач від 23 листопада 1907 р. Зібрання творів у дванадцяти томах. К. Наукова Думка, К., 1975-1979. т.12. Листи (1903-1913), [Електронний ресурс] Режим доступу <http://www.e-reading-lib.com/chapter.php/1041886/12/lesya-ukrainka-lesya-ukrainka-zibrannya-tvoriv-u-12-tomah-tom-12.html>.

113. Українка Леся Лист до сестри О.П.Косач від 10 січня 1908 р.: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1908 р. 10.02.1908 р. До сестри Ольги. Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1908/19080110.html>

114. Українка Леся Лист до сестри О.П.Косач та М.В.Кривинюка від 9 лютого 1908 р.: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1908 р. 9.02.1908 р. До сестри Ольги та М.В.Кривинюка. Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1908/19080202.html>

115. Українка Леся Лист до Г.М.Комарової від 12 березня 1909 р.: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1909 р. 27. 02 (12.03) 1909 р. До Г.М.Комарової. Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1909/19090312.html>

116. Українка Леся Лист до матері і сестри Ольги від 23 лютого 1909 р.: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1909 р. 23.02.1909 р. До Г.М.Комарової. Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1909/19090223.html>

117. Українка Леся Лист до А.Ю. Кримського від 27 жовтня 1911 р.: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1911 р. 27.10.1911 р. А.Ю.Кримського. Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1911/19111027.html>

118. Українка Леся Лист до сестри Ольги від 9 листопада 1911 р.: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1911 р. 9.11.1911 р. До сестри Ольги. Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1911/19111109.html>

119. Українка Леся Лист до матері від 18 березня 1913 р.: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1913 р. 18.03.1913 р. До матері. Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1913/19130312.html>

120. Українка Леся Лист до сестри Ф.П.Петруненка від 18 березня 1913 р.: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1913 р. 18.03.1913 р. До Ф.П.Петруненка. Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1913/19130318fpp.html>

121. Українка Леся Лист до сестри Ольги від 19 березня 1913 р.: Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки. 1913 р. 19.03.1913 р. До сестри Ольги. Режим доступу <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1913/19130319.html>

122. Українка Леся Місто смутку Зібрання творів у 12 тт. Наукова Думка, Київ. 1978. Т.7 (1 част.). Прозові твори. Перекладна проза, с.136-141.

123. Леся Українка: На пагорбах Грузії 2015, 20-27 лютого 2015 [Електронний ресурс] Режим доступу <https://zn.ua/ukr/ART/lesya-ukrayinka-na-pagorbah-gruziyi-.html>

124. Фаховість +досвід. 100-річна історія боротьби за життя [Електронний ресурс] Режим доступу uncsi.org.ua/institut/istorija/

125. Феофан Пашкевич в wspomинаниях дочери Евы. Подгот. В.Назарова, А. Мирошниченко. Соборний Майдан: Національний заповідник Глухів, 2014. 3(63), с. 4-5.

126. Ю. І. Феценко, В. М. Мельник, А. М. Приходько Корифей української медицини- академік Феофіл Гаврилович Яновський Український пульмонологічний журнал. 2010. 2. С.5-11.

127. Філіп Іринєєвич Немоловський. Літцентр, 5 липня 2020 [Електронний ресурс] Режим доступу litcentr.in.ua/board/10-1-0-301

128. Фрідріх Мерінг – лікар і будівничий [Електронний ресурс] Режим доступу interesnij.kiev.ua/ua/fridrih_mering_likar_i_budivnychij

129. Хороб Степан Слово. Образ. Форма. Драматургія Лесі Українки на тлі європейської модерної драми. Івано-Франківськ. 2000.[Електронний ресурс] Режим доступу [dosplayer/net/83354860-slovo-obraz-forma-u-poshukah-hudozhnosti.html](https://dosplayer.net/83354860-slovo-obraz-forma-u-poshukah-hudozhnosti.html)

130. Чорновол І. Окуневський Теофіл. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ. Наукова думка, 2010. Т. 7: Мл - О, С. 560. 728 с.

131. Шалагінов Борис Шекспірівські ремінісценції в ліриці Лесі Українки Українська мова і література в школах України. 2016. 10, с.11-13.

132. Bergmann, Ernst Gustav Benjamin von. [Electronic resource] Reference <https://www.deutsche-biographie.de/sfz3897.html>

133. Full text of «Sanatoria for consumptives : a critical and detailed description together with an exposition of the open-air or hygienic treatment of phthisis» [Electronic resource] Reference https://archive.org/stream/sanatoriaforcons00walt/sanatoriaforcons00walt_djvu.txt

134. Historia//Mazowieckie Specjalistyczne Centrum Zdrowia im. prof. Jana Mazurkiewicza [Electronic resource] Reference http://tworci.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=59&Itemid=83

135. (Hermann Ludwig Eichhorst Wikipedia [Electronic resource] Reference https://de.wikipedia.org/wiki/Hermann_Eichhorst)

136. Hermann Ludwig Eichhorst: Whonamedit? - A dictionary of medical eponyms [Electronic resource] <https://www.whonamedit.com/doctor.cfm/1961.html>

137. HermannNotnagel (1841-1905) Nature. 1941.148.368 [Electronic resource] Reference <https://doi.org/10.1038/148368b0>

138. HermannNotnagelWikipedia[Electronic resource] Reference https://en.wikipedia.org/wiki/Hermann_Nothenagel

139. Hermann Sahli Wiki Visually[Electronic resource] Reference https://de.linkfang.org/wiki/Hermann_Sahli

140. Kazi R.A., Peter R.E. Christian Albert Theodor Billroth: Master of Surgery: Looking Back Journ. of Postgraduate Medicine. 2004. 50.1.82-83.

141. KierzekAndrzejWładysławHenrykSewerynKrajewskiorazjegodo konaniawotorynolaryngologii/ Otorynolaryngologia. 2010. 9 (3), 117-126.

142. Lätsch Heinz Der Internist Gustav Huguenin (1840-1920). Zürcher medizingeschichtliche Abhandlungen. German Edition Unknown Binding.1991January 1,[Electronic resource] Reference <https://www.amazon.com/Internist-Huguenin-1840-1920-medizingeschichtliche-Abhandlungen/dp/3260052852>

143. RutledgeR.H. Theodor Billroth: A Century later. Surgery. 1995/ 118.1. 36-43.

144. Zimmermann M. Life and work of the surgeon Ernst von Bergmann (1836-1907), long-term editor of the «Zentralblatt für

PSYCHOLOGY OF HAPPINESS THROUGH THE PRISM OF LESYA UKRAINKA'S PERSONAL LIFE AND CREATIVE HERITAGE

Olena Kiloshenko,

*Senior lecturer of the Department of Humanitarian Disciplines,
National Academy of Culture and Arts Management (Kyiv, Ukraine)*

Victoria Fedko,

*PhD in psychology, a senior research fellow at G.S. Kostiuk Institute
of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of
Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

У статті розглянуто своєрідність осмислення концепту щастя Лесею Українкою в її особистому та творчому житті. Зроблено спробу простежити взаємозв'язок людини й природи, таємниці людської душі, можливість або неможливість здобуття щастя у житті в поєднанні з результатами сучасних досліджень провідних науковців.

Ключові слова: психофізіологія концепту щастя, суб'єктивність щастя, емоційний інтелект, когнітивний інтелект, модернізм, міфологічний образ, творчий процес.

The article reviews the originality of Lesya Ukrainka's understanding of the concept of happiness in her personal and creative life. An attempt traces the connection between man and nature, the secrets of the human soul, the possibility or impossibility of achieving happiness in life in combination with the results of modern research by leading scientists.

Keywords: psychophysiology of the concept of happiness, subjectivity of happiness, emotional intelligence, cognitive intelligence, modernism, mythological image, creative process.

*Yes, I'll smile, indeed, through tears and weeping.
Sing my songs where evil holds its sway,
Hopeless, a steadfast hope forever keeping,
I shall live! You, thoughts of grief, away!
'Contra Spem Spero!' by Lesya Ukrainka [1]*

'An evil spirit has created a strange figure. It was as brilliant as the early dawn and changed its appearance every minute like fire. An evil spirit gave her life and called her happiness. And each of the people saw it, even in a dream, even for a little minute. It

looked at one with beloved eyes, shone with gold at another, glittered with the light of glory at others. Everyone was looking for happiness and wanted to have it in their hands. They gave him everything they valued, destroyed themselves and others, tears and blood flowed in rivers in his name. And happiness flew around the world like a star and did not stop anywhere for a long time, and no one had it whole in their hands. Since then, there has been no clear peace on Earth, and God's brilliant dream has overshadowed. And the evil spirit was comforted by his work,' Lesya Ukrainka wrote in her work 'Happiness'. [2, pp. 133-135].

What is happiness? Where should we look for it? Tons of poems and aphorisms write about happiness. Sometimes unexpected ones. For example, we find Albert Schweizers's formula (he is the German philosopher and Nobel laureate): 'Happiness is good health and a bad memory.' [3].

Until, finally, in the twentieth century, humanity has not realized that the search for happiness is too serious a matter to entrust to poets and philosophers. And then science took up the task. Today, you can not only dream of happiness or celebrate its loss in verses. You even can sense it, in case you are a neurosurgeon and perform brain surgery.

Viktor Dosenko is our Ukrainian professor who studies happiness among other famous world scientists: 1) he analyzes the mechanisms of happiness up to molecules in his lectures; 2) he explains what 'buttons' you need to press to make it pleasant, why passion is like a kind of obsessive-compulsive disorder, and a miracle is like a hallucination, why the same smells cause an attack of happiness in one person and irritation in another; 3) he also reveals the formula of love and the secret of how you can 'catch' the virus of happiness.

The pathophysiological considers this to be the most interesting scientific and technical breakthrough of the XXI century. Happiness is in the brain. Moreover, brain structures are responsible for it.

Although searching for points that could be pressed on and make a person or animal happy began in the middle of the XX century. The animals underwent some experiments, they were injected with electrodes into certain parts of the brain and artificially excited by a small electric current. The rodents were allowed to control the switching on of this current through specific levers. Imagine, rats were clicking on them because they felt pleased.

These three parts of the brain are the nucleus accumbens — the additional nucleus, the medial prefrontal cortex, and the

ventral cap zone. Together they form a triangle that activates when we are pleased from food, creativity, anything.

Magnetic resonance imaging (MRI), which detects the activity of areas of the brain in real-time, allows you to scan any human brain and see if a person is happy.

Changes in the medial prefrontal cortex correlate with the level of subjective happiness. Psychological testing determines this notion.

If we turn to the Lesya Ukrainka's legend 'Happiness', then both of her 'gold, or welfare' and the word 'happiness' are now being studied by scientists of various industries. 'Happiness' is a more emotional word, and well-being seems to be softer.

Unlike MRI results, the level of subjective happiness is difficult to assess, because each of us perceives it individually. In the future, experts hope that they will measure the level of felicity with medical equipment.

In general, the emotional sphere is not a very reliable source of pleasure. But you can learn to be happy through empathy. It is with emotional intelligence that a clear sense of happiness is associated. It occurs that the more developed it is, the more felicity the person feels.

Happiness comes from feeling surrounding your human emotions. But in addition to emotional intelligence, there is also conational intelligence. It is the will to achieve goals, motivation, desire to understand, learn. We can become happy through intellectual work, generating ideas, and the creative process.

American psychologist Robert Biswas-Diener studied how happy people are in unfavourable social conditions. It turned out that people who feel unhappy in these groups were a minority. Life satisfaction is always a subjective estimation. And the amount of money never brings some happiness to any person.

Happy childhood and its background make us feel a little comfortable when appropriate memories arise because they return a person to these years and the atmosphere of celebration, security, so on.

Lesya Ukrainka's childhood is a clear proof of modern research by scientists Satoshi Kanazawa and Norman Lee, who analyzed the results of a survey of more than 15 thousand Americans aged 18-25. It turned out that the happiest people are those who live in rural areas.

If we consider the love of Lesya Ukrainka in her personal life, then from the point of view of the scientist Viktor Dosenko — love is a passion that inspired Lesya to write her best works.

When a person enjoys the creative process, then any miracle

becomes a discovery. Intelligence is an inexhaustible source of happiness. And desire is the main engine of felicity.

You can pick up happiness from other happy people. By the way, the Ukrainians are a very creative, intelligent, and conationally gifted nation. Research groups of scientists from Harvard University and the University of California have defined what happiness is. Their conclusion: felicity is a virus, and a happy person can 'infect' his environment with it. [3]

Lesya tried to find joy in everything, loved to learn something new and share her knowledge. Many nights she studied languages, during the days she was interested in Oriental history, art, and religion. The famous Ukrainian writer Mykhailo Pavlyk wrote after communicating with a 20-year-old Lesya: 'I was just stunned with her education and subtle mind. I thought that she lived only in poetry, but this is far from the case. For her age, she is a brilliant woman. We talked for a very long time, and in every word, she said I saw intelligence and a deep understanding of poetry, science and life!'

But Lesya Ukrainka's happiness was contrary to her fate and her mother.

It was a long sleepless night in 1901 in Minsk by candlelight and under the sighs of the dying Sergei Merzhinsky. Sincerely loving him, Lesya Ukrainka, at his request, writes a farewell letter to another on his behalf. And in a state of mental tension, she writes the poetic drama 'Possessed' in one night.

Despite all the difficulties in Lesya's life, it seemed to Lesya, among others, that her mother did not love her. However, there is a version that at the time when Lesya was born, she was an unwanted child. Also, the girl had a self-willed character, which Olena Pchilka did not like at all.

Lesya agreed to wed Clement Kvitka after maintaining a 7-year relationship. Her mother protested harshly. The poetess drove a sense of life and happiness to the struggle. [4].

Lesya Ukrainka began writing according to a new modern way in the mid-90s of the XIX century. Researchers call 'The Blue Rose' (1896) as the first psychological drama in Ukrainian literature, also several of her stories ('A City of Sorrow', 'Happiness' and others). The drama 'The Blue Rose' testified 'Lesya's entry into the modernism poetic world and her fairly free well-being in it. First, it was the world of the symbol' [5, p.201].

The writer became increasingly interested in complex psychological and philosophical issues (insanity, suffering, purpose in life, love, happiness).

In her miniature 'Happiness' Lesya Ukrainka raises the problem: is it possible to achieve happiness in life, or maybe is it just a ghost? Her legend takes the reader back to distant, fabulous times when the human race lived a carefree and well-fed life. We see some 'Biblical Paradise': *The newly created world shone with magnificent beauty, / there was harmony everywhere, a pure, full life. / God's dream bloomed there, luxurious and gentle. / Human life floated in still waves and merged with that dream / in one bright, calm sea. / Great peace was on Earth, and people lived peacefully. / It has been for a long time* [2, p.133].

There is the principle of building the world, light and darkness, good and evil in her work considering a mythological image. God's creation is opposed by an evil spirit, which in the underground country cannot calm down, seeing the carefree life of humanity.

There are three fate trials in the legend. Firstly, an evil spirit sent a famine on people to pass them through, then 'contagion' (death), but eventually, people forgot all tragedies. Then the evil spirit 'created a strange figure with his thought. It was as brilliant as the early dawn and changed its appearance every minute like fire. The evil spirit gave her life and called it happiness' [2, pp. 133-134].

Let us note that Lesya Ukrainka's original interpretation of the concept of happiness as a creation of evil, which aims to deprive humanity of a calm, carefree life, caused a lack of peace on Earth, and the evil spirit rejoiced in his work:

'Everyone wanted happiness, but no one knew it, everyone wanted to see it, have it for a moment and die later because it became dear to them over life. And everyone saw it, even in a dream, even for a little minute. It looked at one with beloved eyes, shone with gold at another, glittered with the light of glory at others. All were enchanted by it forever, and its charms were poison' [2, p. 134].

According to M. Karmazina, 'the desire to have happiness does not open the way to it but leads to hopelessness. The pursuit of a chimaera created by imagination turns into a drama' [5, p.211]. She considers in miniature an echo of G. Skovoroda's cordocentric philosophy because the Ukrainian philosopher 'tried to find the source of all misery, as well as bliss, in the heart of man'.

Lesya Ukrainka also substantiated this idea. In the story 'Happiness', an unhappy fate befell people when the idea of

happiness 'struck the heart', when it 'made the heartburn' [5, p. 212].

Thus, this miniature of the late XIX-early XX century expands the boundaries of philosophical issues. It reveals the secrets of the human soul, the correlation between man and nature, raises the question of the possibility/impossibility of obtaining happiness in human life. Lesya Ukrainka in the legend 'Happiness' seems to warn us: the value is life itself, and not the bizarre pursuit of a dream, which can turn into constant anxiety, pain and suffering.

Lesya Ukrainka's fragment is somewhat closer to life-centred poetics, although it also has a clear allegorical connotation, as evidenced by the subtitle 'legend'.

The modern understanding of the concept of happiness in the miniature 'Happiness' by Lesya Ukrainka shows the expansion and complication of the subject matters of Ukrainian short prose of the late XIX century, its development in the stream of European modernistic literature, the enrichment of the stylistic palette and poetics.

References

1. Ukrainka L. 'Contra Spem Spero!' translated by John Weir, Toronto. Retrieved from: <https://lingualeo.com/ru/jungle/lesya-ukrainka-contra-spem-spero-poetry-383974> [in English]
2. Ukrainka L. Collected Works in 12 Volumes. K. : Naukova Dumka publ., 1976, Vol. 7, 567 p.
3. Marchenko K. Pathophysiologist Viktor Dosenko: There is happiness. It can even be seen on MRI. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/12/30/7278237/> [in Ukrainian]
4. Lipchansky M. Happiness in spite of fate and mother: the secrets of Lesya Ukrainka's personal life. Retrieved from: https://aif.ua/culture/person/schaste_vopreki_sudbe_i_materi_tany_lichnoy_zhizni_lesi_ukrainki [in Russian]
5. Karmazina M. Lesya Ukrainka. K. : Publishing House 'Alternative', 2003. 416 p.

УКРАЇНСЬКА РОДИНА ЯК НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХЕТИП ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЛАРИСИ КОСАЧ

Оксана Козира,

*завідувачка навчальної лабораторії українознавчих студій
кафедри української мови та культури факультету
лінгвістики та соціальних комунікацій Національного
авіаційного університету (м. Київ, Україна)*

Валерія Воробйова,

*студентка бакалаврату кафедри англійської філології та
перекладу факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна)*

Історія України не може бути згадана без видатних українських письменників, громадських діячів, перекладачів, композиторів, обдарованих лікарів, художників, поетів. Україна подарувала світові величезну кількість талановитих людей. Завдяки величезному вкладу відомих українців у скарбницю української держави, ми можемо пишатись нашими здобутками до сьогодні. Однією із таких відданих патріотів української землі є Леся Українка. Вона є геніальною, неповторною дочкою українського народу, яка мужньо захищала Україну у своїх творах, віршах та нарисах.

Ключові слова: Лариса Косач, національний архетип, українська родина, виховання.

The history of Ukraine cannot be mentioned without prominent Ukrainian writers, public figures, translators, composers, talented doctors, artists, and poets. Ukraine has given the world a huge number of talented people. Thanks to the huge contribution of famous Ukrainians to the treasury of the Ukrainian state, we can be proud of our achievements to date. One of such devoted patriots of the Ukrainian land is Lesya Ukrainka. She is a genius, unique daughter of the Ukrainian people, who courageously defended Ukraine in her works, poems and essays.

Key words: Larysa Kosach, national archetype, Ukrainian family, upbringing.

*Є народження й смерть – два стовпи на межі.
А між ними події одвічні: варіації стріч і розлук, і жоржин,*

Ліна Костенко

Цікавою темою для обговорень завжди буде національний архетип формування особистості Лариси Косач. Кожному у світі відомо, що Леся Українка – це дочка великої матері. Її

матір'ю була Ольга Косач (Олена Пчілка), також як і її дочка друкувалась під псевдонімом. Яку ж доньку подарувала світові ця письменниця? Багато питань лунає на цю тему. Тому доцільно буде розглянути формування Лариси Косач впродовж її життя та як родина вплинула на її бачення світу.

У звичайному житті Леся Українка (Лариса Косач) - слабосила дівчина. У літературі - титан духу, «дочка Прометея». Хто ж вона, Лариса Петрівна Косач, знана у всьому світі як Леся Українка? Чому всіх і досі хвилює її творчість, є актуальною в наші дні? Де черпала сили ця хвороблива, слабка фізично й незламна духом жінка? Якою була її родина, яка допомогла стати прекрасною і неповторною?

Видатна письменниця народилась 25 лютого 1871 року в Новограді-Волинському (Звягелі), справжнє ім'я та прізвище Лариса Косач, але писала твори та друкувалась під псевдонімом Леся Українка. Письменниця не одразу ж набула світову славу, її життя було для неї тяжкою білю, яке вона ховала за вуаллю творчості. Сім'я - це найголовніше в житті, адже тільки вона здатна на щирі підтримку. Леся ніколи не була сама, але все було не так просто як здається на перший погляд. Видатний український письменник, критик та громадський діяч Олесь Гончар згадував життя Лариси Косач так: «Росла й виховувалась Леся в середовищі демократично настроєної української інтелігенції, рід вела свій од людей порядних, не пустодухих; дід Лесин був декабристом, тітки зв'язані з народовольцями, дядько її - Михайло Драгоманов, улюблений Лесин наставник, змушений був жити в еміграції, друзями родини були такі люди, як Лисенко, Старицький. Добрим словом годиться сьогодні згадати турботливого батька Лесі - Петра Антоновича Косача - і матір її - відому нашу письменницю Олену Пчілку, уважну виховательку й невтомну громадську діячку, чиї риси характеру, вольовита вдача, передалися і її геніальній дочці» [1, с. 115].

Звісно, вплив родини на становлення особистості Л.Українки важко переоцінити, оскільки її мати була відомою письменницею, творила під псевдонімом Олена Пчілка. Батько Лесі, Петро Косач, був юристом, тому мав можливість спілкуватися з усією тогочасною інтелектуальною. Ось чому майбутня поетеса зростала у мистецькому та творчому колі. Саме батьки прищепили Лесі любов до науки, знань та Батьківщини. Не є таємницею те, що М. Драгоманов доводився письменниці дядьком. Маленька Лариса змалку була оточена освіченими людьми, а саме: М. Старицький, М. Лисенко, М.

Драгоманов та інші). Напевно, саме тому Лариса знайшла в собі сили писати вірші [1, с. 117].

Слід виокремити перші публікації поезій Лесі та у якому стані вона починала їх писати. Відомо, що коли їй було тринадцять вона написала перший свій доробок. На жаль, Лєся Українка захворіла туберкульозом, але не дивлячись на це її непересічний талант розкривався та вдосконалювався щороку. У житті Лєсю спіткали важкі випробування, що сформували сильну і непересічну особистість. Захворівши туберкульозом, обдарована Лариса Косач навіть не могла відвідувати школу. Проте вона не зламалася під тиском обставин, здобула різнобічну освіту вдома: її навчали батьки, друзі родини, зокрема М. Драгоманов. Саме родина сприяла освіті і вихованню Лєсі, коли вона була дитиною, і підтримувала її протягом усіх випробувань. У результаті Лєся Українка знала багато мов, літературу, філософію [2, с. 350].

Музика для Лєсі Українки була єдиним виходом жити далі. Як говорить її бібліографія, то любов до музики прищепив дівчині М. Лисенко. На жаль, хвороба не дозволила Лєсі стати музикантом, проте музика залишалася з нею протягом усього життя, даруючи задоволення, підтримку, роздуми та почуття. Багато з нас пам'ятають чудові Можна дійти до того, що дійсно щасливе, бодай повноцінне дитинство є неодмінною умовою щастя кожної особистості, тим Сонцем, навколо якого обертається, свідомо чи мимоволі, усе подальше життя людини. Серед великих українців найбільшою мірою підтверджує правильність такого порівняння дитинство Лєсі Українки - та й уся подальша біографія геніальної художниці слова [2, с. 370].

Якщо детальніше розглянути Лєсиних пращурів, то можна побачити, що в роді було багато відомих особистостей - Косачі (батькова гілка) та Драгоманові (гілка матері), декабрист-юнкер та балканський (боснійський) владоможний герцог, польський шляхтич та доволі успішні представники козацької старшини, перекладач (емігрант з Греції) при Війську Запорозькому за часів Богдана Хмельницького та «успішні», хазяйновиті поміщики на українських

землях. Не було в цих родинх лише рабів!

На нашу думку, кожному з нас цікаво знати як зростала маленька Лєся в якій родині, зрозуміти, який вплив на формування характеру, становлення особистості мало родинне виховання майбутньої поетеси; що сприяло розвитку акторських здібностей, творчості й непересічної особистості Лєсі Українки. Як ви думаєте, який період життя людини є найщасливішим? Чому саме дитинство? Дитинство - це чарівний світ, у якому все здається надзвичайно загадковим. Незабутня пора, коли світ уперше розкриває свої таємниці. Дитячі враження лишаються на все життя. Від кого Лєся набиралася щасливих щоденних миттєвостей? З ким зростала щасливою? Від кого отримувала турботу та ласку? Зростала в світі мрій та сподівань на лоні української природи з її багатим розмаїттям. Щасливе дитинство Лєсі дала їй сім'я, в якій вона зростала (ласкаві мамині, татові слова, пісні). Її життя було наповнено музикою та творчими обдаруваннями кожного з родини, де Лєся Українка черпала натхнення.

Доцільно буде вивчити біографію батьків Лєсі Українки та як вплинули підсвідомо її батьки на формування особистості Лариси Косач. Ольга Петрівна Драгоманова, відома в літературі під псевдонімом Олена Пчілка, походила зі славного козацького роду Драгоманових. У її сім'ї любили українські пісні, казки, обряди та народні звичаї. Мати вплинула на формування світогляду доньки, патріотичні погляди, згодом – на вибір життєвого шляху. Прилучала з дитинства до перекладацької праці. Заохочувала до вивчення фольклору, етнографії. Завдяки матері Лєся *«змалечку пише добірною українською мовою»*. Ольга Петрівна сама добирала літературу для дітей, писала віршики, займалася перекладами дитячих творів іноземних авторів [3]. Як талановитий педагог, вона власноруч розробила свою систему навчання дітей. Її мати казала так: *«Діти - се наш дорогий скарб, / се наша надія, / се — молода Україна»* (Олена Пчілка). Олена Пчілка вважала, що виховання дітей - це не лише особиста справа батьків, а і їхній громадський обов'язок. Саме в родині мають сформуватися ті

основні поняття, погляди, почуття, звички, норми моралі, які згодом стануть підвалинами духовного становлення особистості. І ці думки Олена Петрівна підтверджувала на ділі [4, с. 100]. Сьогодні не кожен зможе швидко пригадати ім'я Олени Пчілки, але за життя Лесі Українки її мати була справжньою суперзіркою української літератури. Саме вона, а не дочка торувала шлях жінкам в українській літературі. Вона була не просто талановитою письменницею та викладачкою, а і фінансово успішною – її книги продавалися великими накладками та стрімко розкупалися шанувальниками.

Щодо батька відома така інформація, Петро Антонович Косач був родовитим землевласником, юристом. Він врятував життя Лесі, коли вона була ще немовлям. Оскільки мати не могла годувати груддю доньку, бо захворіла на тяжку анемію, то батько, боячись, що дитина загине, взяв відпустку і за лікарськими приписами, які старанно виконував, налагодив штучне годування і виходив Лесю сам. Можливо, тому вони: батько і донька, були найщирішими і найніжнішими приятелями. Та й дівчинка була подібна до нього і вродою, і вдачею. Для своєї улюблениці Петро Косач побудував «білий domeк», де Леся писала свої твори, був одним із перших читачів. Підтримуючи обдарування і захоплення, все ж найбільше турбувався про здоров'я, тривожився, коли у «білому domeку» до пізньої ночі горіло світло. Найбільше, що він дав донечці, – безкорисливу справжню батьківську любов, матеріально забезпечив здобуття освіти, сприяв розвитку обдарувань, захоплень, вплинув на формування характеру і вдачі [5, с. 44].

Леся була не єдина дитина в сім'ї, сім'я Косачів мала шестеро дітей – два сина та чотири доньки: Михайло, Лариса, Ольга, Оксана, Микола та Ізидора. По-різному, здебільшого трагічно склалися їхні долі, але кожен залишив добру славу в історичній пам'яті свого народу. **Михайло Петрович Косач** (псевдонім Михайло Обачний; народився 13 липня 1869, Новоград-Волинський - пом. 16 жовтня 1903, Харків) – український вчений-метеоролог та письменник, автор ряду оповідань, друкованих у періодиці. Помер від дизентерії на 35-му році життя. Похований у Києві на Байковому цвинтарі поруч із родиною.

Ольга Косач-Кривинюк (нар. 26 травня 1877, Звягель – пом. 11 листопада 1945, Аугсбург) – українська письменниця, яка писала під псевдонімом Олеся Зірка, літературознавець, перекладач, бібліограф, етнограф, лікар за фахом, член катеринославської «Просвіти». Жертва сталінського терору.

Оксана Петрівна Косач-Шимановська (нар. 29 травня 1882, Колодяжне - пом. 7 червня 1975, Прага) - музикант, викладач французької мови.

Микола Петрович Косач народився 3 вересня 1884 р. - український громадський діяч, представник старовинного українського християнського козацького старшинського роду південнослов'янського походження; колишній власник великого маєтку доживав свій вік у самотності і бідності. Більшість жителів округи з повагою ставилися до пана. Як відомо, 16 липня 1937 року Миколи Косача не стало, він був знайдений мертвим на траві у своєму рідному селі. Похований на сільському кладовищі у селі Колодяжне.

Ізидора Петрівна Косач-Борисова (нар. 9 березня 1888, с. Колодяжне, Ковельський район, Волинська область - пом. 12 квітня 1980, Піскатавей, штат Нью-Джерсі, США) - українська мемуаристка, діяч культури. Член-кореспондент УВАН, почесний член Союзу українок Америки [1, с. 120].

У сім'ї Леся особливо товаришувала зі старшим братом Михайлом та молодшою сестрою Олею. Вони все життя залишалися її найближчими друзями та порадиниками. *«Разом бавилися, разом читали, разом вчилися, разом розважалися...»*

Серед інших дітей Леся виділялася здібностями і старанністю. Була слухняною дитиною, розумницею і чепурушкою. Леся не уявляла свого життя без пісні і музики. У неділю, під вечір, недалеко від садиби Косачів збиралися дівчата, співали. Вона непомітно сідала збоку і тоненьким, чистим голосом підтягувала журливі дівочі пісні про кохання.

Дівчинка була здібною до музики, старанно вчилася грати на фортепіано. Відчувала в собі покликання музиканта. У листі до свого дядька Михайла Драгоманова вона писала: *«Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що «натура утяла мені кепський жарт»*. Цей «жарт» - початок туберкульозу кісток, з яким вона буде боротися все своє життя.

Підсумовуючи, хочеться наслідувати та переймати такі сімейні традиції, які допомогли Лесі розвинути свої таланти та здобути освіту європейського рівня. Літературна стихія родини Косачів, незвичайні здібності і бажання вчитися, зацікавлення народною творчістю і виняткові риси характеру, серед яких виділяються працьовитість, наполегливість мали безпосередній вплив на формування поетеси як особистості. У свій час Леся Українка була ідеалом і прикладом для оточення (особливо,

молоді). Вона спромоглася сягнути таких вершин духу, що під силу лише генієві. На нашу думку, Леся Українка як особистість може бути взірцем і для вас, сучасної молоді.

Леся Українка крізь своє насичене, але, на жаль, несправедливо коротке життя пронесла любов до родини, до батьків та друзів. Вона не тільки не зламалася, вона переплавила своє безмежне горе у вогні творчої фантазії, яка допомагала їй створити поетичні шедеври в майбутньому. Геніальна велич духу дала право їй написати: *«Я в серці маю те, що не вмирає...»*. Видатні поети ніколи не полишають нас. Тож будемо і ми вчитися терпіння, віри, любові та надії у нашої неповторної Лесі Українки.

Література

1. Дзюба І. «Та, що пильнувала ватри» (До 50-ї річниці з дня смерті Лесі Українки) // Л. Українка. Бояриня. Торонто, 1971. С. 110—128.
2. Диба А. Г. Все для інших і нічого для себе: свідчення Антоніни Макарової про Косачів-Драгоманових /А. Диба // Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр. — Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. Т. 6. С. 344 - 377.
3. Одарченко П. Леся Українка і М. П. Драгоманов. Нью-Йорк, 1954.
4. Панасенко Т. М. Леся Українка / Тетяна Панасенко; худож.-оформлювач. Є.В.Вдо ви ченко. Харків: Фоліо, 2019. 123 с.
5. Підгайний Л. Леся Українка: попул. критико-біогр. нарис / Леонід Підгайний ; за ред. Я. Савченка. Харків ; Київ: Держ. вид-во України, 1929. 83 с.

**МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ
ПРИ ВИВЧЕННІ ОСОБИСТОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ НА УРОКАХ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ**

Ігор Коляда,

*доктор історичних наук, професор кафедри методики
навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного
педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(м. Київ, Україна)*

Марія Санкович,

*вчителька суспільствознавчих дисциплін вищої категорії
Яблуниського загальноосвітнього закладу середньої освіти
(м. Яремче, Україна)*

Проаналізовано необхідність реалізації міжпредметних зв'язків як способу отримання знань на уроках історії. Визначено суть терміна «міжпредметні зв'язки». З'ясовано дидактичну мету встановлення міжпредметних зв'язків в освітньому процесі на уроках історії України: забезпечення цілісної системи знань і розвиток критичного мислення. Наведено обґрунтування необхідності і шляхів реалізації міжпредметних зв'язків як способу отримання теоретичних знань та практичних компетентностей на уроках історії України.

Ключові слова: *Леся Українка, міжпредметні зв'язки, історична особистість, історія України, українська література.*

The need for the implementation of interdisciplinary links has been analyzed as a way to reject knowledge in history lessons. The essence of the term «interdisciplinary links» is designated. The didactic meta of the establishment of interdisciplinary links in the process of rejecting knowledge at the lessons of the history of Ukraine: securing the integral system of knowledge and development of critical misdirection has been established. There has been introduced an outline of the need and ways of realizing different subject matters as a way of eliminating technical knowledge in the lessons of history of Ukraine.

Key words: *Lesya Ukrainka, interdisciplinary links, historical specialty, history of Ukraine, Ukrainian literature.*

Міжпредметні зв'язки – взаємна узгодженість навчальних програм, обумовлена системою наук і дидактичними цілями. Дидактичні принципи науковості та систематичності знань вимагають розташування окремих предметів таким чином,

щоб вивчення однієї дисципліни могло спиратися на знання, викладені в інших дисциплінах.

Актуальність реалізації міжпредметних зв'язків в навчанні обумовлена сучасним рівнем розвитку освіти, де яскраво виражена інтеграція суспільних, природничих і технічних знань. Навчальні дисципліни об'єднуються у вивченні складних комплексних проблем сучасності, які висувають нові методи та підходи до вивчення історичних особистостей. Інтеграція наукових знань в умовах Нової української школи висуває нові вимоги до вчителів. Зростає роль знань вчителя в галузі суміжних з його спеціальністю наук і компетентностей комплексно застосовувати їх при вирішенні наукових і освітніх завдань. Міжпредметні зв'язки є актуальним засобом комплексного підходу до освітнього процесу здобувачів освіти в умовах Нової української школи. Наявність міжпредметних зв'язків в навчальних програмах дозволяє викликати в здобувачів освіти основної школи уявлення про системи понять і універсальних законів суспільного розвитку, а в здобувачів освіти старшої школи – про загальні теорії і тенденції суспільного та історичного розвитку.

Місце загальноосвітньої навчальної дисципліни історії України в системі підготовки здобувачів освіти визначається, перш за все, тим, що він відіграє вирішальну роль у формуванні поглядів на розвиток суспільства, у становленні особистості, що володіє власними переконаннями і громадянською відповідальністю щодо долі та перспектив розвитку своєї країни. Головна мета в навчанні історії України – формування всебічно розвинутої, гармонійної і соціально активної особистості, яка долучається до загальнолюдських цінностей та досягнень української культури, особистості креативної і самостійної, з почуттям глибокої відповідальності за долю України. Виходячи з мети вивчення історії України, можна стверджувати, що її вивчення повинно передувати вивченню ряду предметів – української літератури, громадянської освіти, географії, або по можливості вивчатися синхронно. Але міжпредметне значення історії України не обмежується лише створенням історичної основи для вивчення інших навчальних дисциплін, набагато важливіше освоєння і застосування принципів історизму, наукової об'єктивності при вивченні інших предметів. У дидактичній та педагогічній літературі існує значне різномаяття у визначенні поняття «міжпредметні зв'язки». Одним з більш повних визначень є

таке: «міжпредметні зв'язки є педагогічною категорією для позначення синтезу, інтеграційних відносин між об'єктами, явищами і процесами реальної дійсності, що знайшли своє відображення в змісті, формах і методах освітнього процесу і виконують освітню, розвиваючу і виховну функцію в їх обмеженій єдності» [1, с.58]. Взаємозв'язок курсу історії України з іншими предметами здійснюється на різній сюжетній, понятійній і фактичній основі, при різного ступеня узагальнення знань і сформованості вмінь, в залежності від вік бази накопичених знань з різних предметів. Учителю історії України необхідно більш детально знати не тільки навчальні програми з навчальних дисциплін, але і підручники та методичні посібники з української літератури.

Знайомлячись зі змістом суміжного предмета, учителю історії України важливо зрозуміти ступінь конкретизації фактів, глибину їх узагальнення, передбачуваний рівень сформованості компетентностей (як загальнонавчальних, так і специфічних для цього предмета), а головне – метод пізнання, застосовуваний у цьому предметі. Виділяють два етапи на шляху встановлення міжпредметних зв'язків: перший – початковий, або підготовчий, - приурочений до початку вивчення навчальної теми на широкій міжпредметній основі; другий – основний, що представляє безпосереднє розкриття провідних положень теми на межпредметній основі [2, с.37].

Суть цих етапів полягає в наступному: *перший, підготовчий етап* забезпечує загальну орієнтацію здобувачів освіти у змісті вивчення особистості Лесі Українки, їх психологічну готовність до вивчення навчальної теми на міжпредметній основі. З цією метою на початку її вивчення ведеться робота, яка підводить здобувачів освіти до усвідомлення інтеграційного характеру змісту теми, де вивчається особистість Лесі Українки, до необхідності при розкритті її провідних положень використовувати знання з інших предметів, а також до розуміння того, як має бути організована для цього робота. В результаті вчитель разом зі здобувачами освіти визначає перспективний план вивчення теми на широкій міжпредметній основі. *На другому етапі*, відповідно до розробленого вчителем спільно зі здобувачами освіти планом вивчення теми, будується наступний, основний етап по безпосередньому розкриттю вивчення особистості Лесі Українки. Побудова навчального процесу вимагає від вчителя історії України більш поглиблено знайомитися зі змістом

провідних ідей української літератури, обумовляючи тим самим все ширші контактні зв'язки між учителями. У результаті, робота по здійсненню міжпредметних зв'язків не обмежується уроками, а вимагає організацію міжпредметних семінарів, екскурсій, письмових перевірочних робіт, різних конференцій, широкого використання інтерактивних технологій навчання. Важливо мати уявлення про прийоми здійснення міжпредметних зв'язків на уроках історії України та української літератури при вивченні особистості Лесі Українки, які, в свою чергу, пропонуємо розділити на кілька груп (таблиця 1).

Таблиця 1

Методи і прийоми, орієнтовані на встановлення міжпредметних зв'язків на уроках історії України	Специфічні методи і прийоми навчання на уроках історії України
1) виклад учителем на уроках історії України навчального матеріалу з української літератури; 2) бесіда на відтворення знань здобувачів освіти української літератури; 3) використання вчителем наочних посібників (предметних і аудіовізуальних); 4) постановка питань проблемного характеру; 5) дані про Лесю Українку вивчаються за матеріалами української літератури; веб-сайтами, електронними енциклопедіями, матеріалів з ютуб-каналу; 7) використання деяких матеріалів віртуальних екскурсій міжпредметного змісту.	1) самостійна і спільна робота з учителем на уроці з матеріалами української літератури; 2) створення та використання комплексних наочних посібників з узагальненим навчальним матеріалом; 3) виконання презентацій, які спільно розробляються і оцінюються вчителем історії України та української літератури; 4) ведення міжпредметних опорних конспектів; 5) спільна робота вчителів двох предметів по організації вивчення міжпредметних зв'язків; 6) творчі завдання міжпредметного характеру; 7) презентації, експрес-журнали, відео звіти, веб-сторінка у фесбуці та інстаграмі, складені за матеріалами екскурсій міжпредметних змісту

Учителю варто глибоко усвідомити спільну мету здійснення міжпредметних зв'язків у освітньому процесі: 1) забезпечити послідовне формування наукового світогляду здобувачів освіти; 2) розуміння здобувачами освіти закономірностей суспільного

розвитку; 3) усвідомлене застосування теоретичних знань щодо аналізу й оцінки минулого і сьогодення [2, с. 43].

На яких же принципах мають бути розроблені міжпредметні зв'язки з історії України та української літератури: 1) - необхідно визначити рівень спільності наукових понять, пов'язаних дисциплін; 2) - виключати протиріччя в трактуванні одних і тих же понять, термінів, явищ, дублювання матеріалу; 3) - сприяти цілісному отримання здобувачами освіти знань; 4) - допомогти здобувачеві освіти як можна швидше адаптуватися в навчальному процесі.

Ефективне здійснення міжпредметних зв'язків забезпечується застосуванням системи методичних прийомів і засобів, яка включає: 1) пояснення нового матеріалу про життя і творчість, суспільно-політичні погляди Лесі Українки з опорою на раніше вивчений здобувачами освіти фактичний або теоретичний матеріал з української літератури; 2) навчання прийомам актуалізації і самостійного застосування раніше засвоєних знань і практичних компетентностей про особистість Лесі Українки, в тому числі з використанням інтерактивної дошки, логічних і графічних схем, презентацій, інших наочних посібників; 3) узагальнення знань на міжпредметній основі шляхом складання різних тематичних таблиць; 4) систематичне застосування міжпредметних завдань і питань, що спонукають здобувачів освіти до актуалізації знань раніше вивченого матеріалу; 5) проведення інтегрованих, в тому числі міжпредметних уроків узагальнення, що стимулюють застосування узагальнених знань, в тому числі теоретичних; 6) систему записів, заповнення таблиць, складання схем, підготовку презентацій, які допомагають синтезувати знання, отримані курсу історії України та інших предметів; 7) використання сучасних технологій, інтерактивних дошок, інтернету для розширення кругозору здобувачів освіти та їхніх можливостей для отримання, аналізу та синтезу інформації про Лесю Українку; 8) спільні уроки-семінари, веб-семінари, уроки-прес-конференції, уроки-диспути, уроки-дискусії, інтерактивні конкурси з історії України та української літератури, присвячені розбору і обговоренню різнопланових джерел (епістолярію, спогадів, мемуарів, критичних статей), творів Лесі Українки; 9) проведення уроку одночасно з вчителями історії України та української літератури з метою посилення міжпредметних зв'язків досліджуваного матеріалу про Лесю Українку і більш повного використання його світоглядного потенціалу.

Однак на практиці існує ряд труднощів, з якими педагог може зіткнутися в своїй роботі при реалізації принципу міжпредметних зв'язків. Відзначимо деякі з них: 1) недолік навчальних і методичних матеріалів щодо реалізації міжпредметних зв'язків; 2) розрізненість змісту навчальних і суміжних предметів по роках навчання (в історії України особистість Лесі Українки вивчається в 9 класі, а на уроках української літератури – в 10 класі); 3) недостатнє володіння вчителем історії України змістом української літератури; 4) відсутність досвіду при реалізації принципу міжпредметних зв'язків; 5) неузгодженість змісту навчальної програми історії України зі змістом програми української літератури; 6) нераціональне планування своєї діяльності з підготовки до використання міжпредметних зв'язків в процесі навчання [3, с.101].

Аналізуючи проблему міжпредметних зв'язків, можна сказати, що вся робота вчителів з їх реалізації, має бути спрямована на створення в здобувачів освіти продуктивної, єдиної за змістом і структурою системи відповідних компетентностей. Використання міжпредметних зв'язків в процесі підготовки до занять вимагає значної кількості часу і взаємодії кожного вчителя.

Отже, міжпредметні зв'язки – найважливіший фактор оптимізації освітнього процесу, підвищення його результативності, усунення перевантаження вчителів і здобувачів освіти в умовах реалізації концепції Нової української школи. Застосування міжпредметних зв'язків на уроках історії при вивченні особистості Лесі Українки в умовах Нової української школи має посприяти розвитку системного мислення і формування в здобувачів освіти єдиної інтегрованої картини світу, забезпеченню сучасній освіті практико-орієнтованого характеру.

Література

1. Баханов К. Традиції та інновації у навчанні історії в школі: дидактичний словник-довідник / К. Баханов. – Запоріжжя : Просвіта, 2002. – 108 с.
2. Глинская, Е. А. Межпредметные связи в обучении / Е. А. Глинская, С. В. Титова. — 3-е изд. — Тула: Инфо, 2007. – 270 с.
3. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Художньо – естетичний цикл. 5 – 11 класи. – К., Ірпінь: Перун, 2005. – 240 с.

**ЛЕСЯ УКРАЇНКА: МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ У
ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА (ПРИ
ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 9 КЛАС)**

Ігор Коляда,

*доктор історичних наук, професор кафедри методики
навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного
педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(м. Київ, Україна)*

Іван Стьоупул,

*магістрант історичний факультету Національного
педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(м. Київ, Україна)*

Юй Мінтао,

*магістрант історичного факультету Національного
педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Луань,
провінція Аньхой (Китай), м. Київ, Україна)*

Проаналізовані підходи до формування уявлень у здобувачів освіти засобами мистецтва на уроках історії України в 9 класі. На прикладі вивчення особистості Лесі Українки охарактеризовано найактуальніші методичні прийоми застосування засобів мистецтва, застосування яких сприятиме більш образному формуванню уявлень про цю історичну персоналію.

Ключові слова: *Леся Українка, засоби мистецтва, методика формування, здобувачі освіти.*

Approaches to the formation of ideas in students by means of art in the lessons of Ukrainian history in the 9th grade are analyzed. On the example of studying the personality of Lesya Ukrainka the most actual methodical receptions of application of means of art which application will promote more figurative formation of representations about this historical personality are characterized.

Key words: *Lesya Ukrainka, means of art, methods of formation, students.*

У викладанні історії довгі десятиліття на перший план висувалися об'єктивні закономірності суспільного розвитку, які ототожнювалися з поза особистісним підходом та несвідомістю історичного процесу. І хоча характеристикам історичних особистостей в навчально-методичній літературі приділялося деяка увага, головний акцент при цьому робився не на індивідуальну своєрідність, неповторність та унікальність

особистості, а на зосередженні в ній типових рис та ознак приналежності до того чи іншого класу. При цьому майже не розглядались психологічні характеристики історичної особистості, мотиви та моральні аспекти її діяльності.

Перед сучасним вчителем історії стоїть завдання гуманізації історії як науки, де буде підвищена увага до особистості в історії, розкриття ідей самоцінності людини в історичному процесі. Надзвичайну цінність для історії України має особистість Лесі Українки. У вирішенні питання про методи і прийоми формування уявлень про Леся Українку вчитель керується ідейно-освітніми та виховними завданнями шкільного курсу історії України в 9 класі. Необхідно показати її як доньку свого часу, підкреслити історичні умови, які зіграли вирішальну роль у формуванні її поглядів і особистих якостей. Для цього іноді достатньо стислих відомостей, короткого висловлювання самого історичного обличчя або простого зіставлення деяких хронологічних дат.

Історична особистість, про яку йдеться в підручнику або вводиться в виклад вчителя, не повинна залишатися для здобувача освіти тільки ім'ям. Освіта як спосіб входження людини в світ культури супроводжується внутрішнім проживанням її історично сформованих досягнень за допомогою художньо-творчої діяльності. Унікальність кожного виду мистецтва представлена своєрідністю його художньою мовою, яка надає особливий вплив на людину (слово, звук, рух, колір, форма, гармонія тощо). Наприклад, музика безпосередньо звернена до емоційно-образної, емоційної сфери здобувача освіти. Скульптура наочно передає об'ємну, пластичну виразність тіла, тим самим сприяючи розвитку у здобувачів освіти здатності сприймати його форму, гармонію тощо. Живопис же звернений до нашого сприйняття почуття форми і кольору; споглядаючи мальовниче полотно, ми стежимо за композицією, розташуванням фігур і виразністю малюнка. Все це дозволяє здобувачам освіти зрозуміти і розкрити художній образ твору, стикнутися з внутрішнім світом художника, висловити своє ставлення до змісту картини. Естетична природа різних видів мистецтва допомагає відчувати художнє явище в різному сенсорному вигляді, в перекладенні однієї мистецької події на мову іншого (наприклад, розгорнутий музичний образ в поєднанні кольору, в рухах, слові).

Невід'ємною стороною людської культури, існування людини в світі є мистецтво, в основі якого лежить художній

образ. Засоби мистецтва, будучи однією з форм духовного освоєння дійсності, виконує завдання художнього пізнання світу і виховання цілісного світорозуміння, тому вона займає вагоме місце в системі освіти, метою якого є виховання гармонійно розвиненої особистості, яка має високий творчий потенціал, емоційну культуру, багатий внутрішній світ.

Істотну роль у формуванні уявлень про художній образ Лесі Українки може грати інтеграція виразних засобів музичного та образотворчого мистецтва. В даний час вони становлять істотну рису художньої культури і виступає як альтернативна система естетичного виховання здобувачів освіти, що вимагає усвідомлення функцій мистецтва і можливостей художнього розвитку. За допомогою мистецтва здійснюється передача духовного досвіду людства, що сприяє відновленню зв'язків між поколіннями. Мистецтво допомагає здобувачам освіти побудувати цілісну картину навколишнього світу.

Музичне мистецтво відіграло не аби яку роль в житті Лесі Українки, навіть в листі до свого дядька Михайла Драгоманова вона писала: «Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет...» [1, с. 62 – 66.]. Тому формування уявлень у здобувачів освіти про Лесю Українку не можливо уявити без звернення до музичних творів. Вона протягом всього життя слідувала за розвитком музичного мистецтва в Україні і закордоном та сама зробила великий внесок в розвиток музики. Леся Українка любила декламувати свої вірші під імпровізовану музику, а часто навіть писала їх за роялем. Багато поезії покладено на музику композиторів, наприклад, «На зеленому горбочку» (Верьовка Г.), «Не дивився на місяць весною», «Гей, піду я в ті зелені гори» (Майборода Г.), «Де тії струни», «Знов весна», «Лісова пісня» (опера) (Кирейко В.), «Колись нашу рідну хату» (хор), «Колискова, «геть те, думи», «Досить невільная думка мовчала», «Хотіла б я піснею стати», «Слово» (Степовий Я.) та інші. Сприйняття музичних образів під час уроку сприяти формуванню і збагаченню світогляд, музично-естетичного смаку, ціннісно-орієнтованої поведінки здобувачів освіти та допоможе краще зрозуміти внутрішній світ Лесі Українки. Музика є прекрасним доповненням до наявних засобів навчання, може служити своєрідним історичним джерелом з одного боку, і, з іншого боку, мотиватором, що викликає інтерес і спонукає до творчого відношення до процесу навчання. Музика є прекрасним доповненням до наявних

засобів навчання, може служити своєрідним історичним джерелом з одного боку, і, з іншого боку, мотиватором, що викликає інтерес і спонукає до творчого відношенню до процесу навчання.

Леся Українка має бути показана здобувачам освіти як жива особистість, з індивідуальним характером, зі своєрідними рисами внутрішнього і зовнішнього вигляду, охарактеризованою небагатьма конкретними штрихами. Як засоби конкретизації образу історичного діяча використовуються портрет або фото, відгуки і спогади сучасників, власні висловлювання самого історичного діяча, в яких виражені основні риси його особистості, його життя і діяльності. Там, де це можливо корисно підвести здобувачів освіти до характеристики на основі конкретних фактів з життя і діяльності. Наприклад:, фото Лесі Українки 1890 року (їй на ньому 19 років і це зображення ми бачимо на 200-т гривневій культурі); портрет Лесі Українки написаний львівським художником Іваном Трушем у 1900 році, який вперше зобразив її з натури (вдруге через чотири роки це зробив Фотій Красицький, після цього інших спроб не було зроблено); окрім цього є ціла збірка фото світлин, яку можна знайти в мережі Інтернет зібраних на сайті «Енциклопедія життя і творчості» – Леся Українка, які розміщені за хронологією. Також на сайті можна знайти Доцільно буде використовувати метод картинного опису, що передбачає відтворення яскравого цілісного зовнішнього образу, але окрім цього формування барвистих уявлень про житло, одяг, спосіб життя, діяльність людей в минулому та коло оточення з використанням епітетів, метафор, гіпербол з метою занурення в досліджувану епоху.

Вчитель може використовувати картину в ході розповіді як зорову основу для свого оповідання або опису, може бути залучена після розповіді вчителя для закріплення викладеного матеріалу або ж може стати для здобувачів освіти джерелом нових історичних знань, придбаних в ході її розгляду під керівництвом вчителя або методом бесіди. Вирішення цієї проблеми вимагає чіткого її розчленування на два питання: «яка роль картини в викладанні історії?» та «яке місце вона може займати в ході уроку?» [1, с.18].

При будь-якому способі використання картини і на будь-якому етапі уроку одна з найважливіших завдань вчителя полягає в тому, щоб зробити картину джерелом активного вилучення знань самими здобувачами освіти. Саме

використання картини, як і будь-якого засобу наочності, зрозуміло активізує сприйняття і мислення здобувачів освіти навіть в тому випадку, якщо розповідь по картині веде вчитель. Але розповідь по картині може стати засобом розв'язання винятковою пізнавальної діяльності здобувачів освіти, по-перше, шляхом попутної постановки питань за картиною в ході розповіді; по-друге, шляхом організації роботи над висновками за картиною; по-третє, шляхом постановки проблемно-пізнавальних завдань перед розповіддю за картиною. Здійснення цих завдань при роботі з картинами має велике значення для розвитку мови, уваги, спостережливості, творчої уяви, історичного мислення, морального і естетичного виховання здобувачів освіти, вироблення у них ряду найцінніших практичних навичок і умінь [1, с. 27].

Також у формуванні уявлень у здобувачів освіти засобами мистецтва образу Лесі Українки на уроках вчителю допоможуть книги про Лесю Українку: «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» Оксани Забужко та «Апокриф. Чотири розмови про Лесю Українку» Оксани Забужко та Блаженнішого Святослава Шевчука. 25 лютого до 150-річчя від Дня Народження Лесі Українки на полицях українських книгарень з'явиться роман Мирослава Лаюка «Залізна вода», уривки з якого вчителі зможуть використовувати на уроках історії України та провести міжпредметні зв'язки з української літературою. Цей прийом допоможе висвітлити маловідомі сторінки біографії Лесі Українки. Художня література, залучена до уроку, допомагає конкретизації історичного матеріалу і формуванню у здобувачів освіти яскравого образу Лесі Українки. Художня книга допомагає підтримати увагу здобувачів освіти, сприяє розвитку інтересу до предмета.

Художні фільми ілюструють матеріали історії, коментують їх художніми сюжетами, пробуджують жвавий інтерес, викликаючи емоційні переживання, і тим самим поглиблюють їх розуміння, вони повинні стати неодмінним атрибутом в арсеналі кожного вчителя історії. Це не є винятком і при формуванні уявлень у здобувачів освіти образу Лесі Українки. Слово узагальнює, а образ конкретизує, тому на уроці історії України в 9 класі можна використати фрагменти наступних фільмів: «Історична правда з Вахтангом Кіпіані: Не така як всі», документальний фільм «Леся Українка», а незабаром вийде біографічний фільм «Леся Українка. Узлісся», якому кінокритики прогнозують значний успіх. Інформація, яка була

отримана за допомогою зору, осідає у свідомості у вигляді знання в 3 рази більше, ніж за допомогою слуху. Людина за допомогою зору може отримати в 3 рази більше знань, ніж за допомогою тільки слуху. Висока якість засвоєння знань може досягатися при безпосередньому поєднанні слова і зображення в процесі передачі навчальної інформації.

Кіно виступає, перш за все, як фактор історії. Воно постає в першу чергу як інструмент наукового прогресу. Кіно, в тому числі художні фільми, які залучаються на урок, допомагають конкретизації історичного матеріалу і формуванню в здобувачів освіти яскравих образів минулого, які є складовою частиною їх історичних уявлень. Художня картина дозволяє підтримати увагу здобувачів освіти, сприяє розвитку інтересу до предмета [3, с.21]. Фрагменти фільму вчитель залучає, щоб ввести здобувачів освіти в історичну обстановку або відтворити колорит епохи, дати портретний опис Лесі Українки.

Таким чином, моральні проблеми видатних людей минулого співвідносяться з сучасністю, і роздуми над ними сприяють процесу особистісного та громадського самовизначення здобувача освіти. Надзвичайно допомагають при висвітленні історичної персоналії засоби мистецтва різних форм та жанрів. Гуманістичний підхід до історії значущий тим, що це історія людини – для людини – висвітлюється людиною. Який би шлях вивчення особистості не був обраний учителем і здобувачами освіти, кожен з них має розуміти, що повністю об'єктивну оцінку людині може дати тільки час.

Література

1. Леся Українка Зібрання творів у 12 т. Т.10. К.: Наукова думка, 1975. 448 с.
2. Студеникин М.Т. Методика преподавания истории в школе: Учебник для студентов вузов. М.: Владос, 2004. 55 с.
3. Шабуневич Н. А. Использование видеоматериалов при изучении истории // Преподавание истории и обществознания в школе. 2001. № 5. С. 21-27

ХВОРОБА, ТВОРЧІСТЬ І ЖИТТЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Валентина Мойсєєнко,

*докторка медичних наук, професорка, кафедри пропедевтики
внутрішньої медицини №2 Національного медичного
університету імені О.О. Богомольця, академік Національної
Академії наук Вищої освіти України
(м. Київ, Україна)*

Інна Шостка,

*кандидатка медичних наук, асистентка кафедри внутрішньої
медицини № 3 Національного медичного університету імені
О.О. Богомольця (м. Київ, Україна)*

Наталія Тарченко,

журналістка (м. Київ, Україна).

В статті описуються хвороби, якими страждала Леся Українка, починаючи з раннього дитинства. Спочатку це був важкий туберкульоз кісток, який лікували різними на той час поширеними методами, включаючи хірургічне лікування. Пізніше виявили туберкульоз легень та нирок. Згадуються світила медицини, які боролися за життя Лесі, родина, друзі, кохані чоловіки. Описується останній трагічний період життя поетеси.

Ключові слова: *Леся Українка, хвороби, життя.*

The article describes the diseases that Lesya Ukrainka has suffered from since early childhood. Initially, it was severe bone tuberculosis, which was treated by various methods common at the time, including surgical treatment. Pulmonary and renal tuberculosis were later detected. The luminaries of medicine who fought for Lesya's life, family, friends, beloved men are mentioned. Describes the last tragic period of the poet's life.

Key words: *Lesya Ukrainka, diseases, life.*

Існує думка, що хвороба Лесі бере свій початок від стану здоров'я її матері, відомої письменниці та етнографа Олени Пчілки. Леся з'явилася на світ неочікуваною, невдовзі після народження її старшого брата Михайла, первістка в сім'ї. Період між народженням двох дітей виявився занадто коротким, мати перенесла нервовий зрив, та страждала на важку форму анемії, через яку не могла годувати маленьку Лесю груддю. Ніби то, саме тоді, із розбавленим коров'ячим молоком, до організму дівчинки потрапила інфекція. Корова було хвора на туберкульоз.

Достеменно невідомо, правда то чи ні, але версія вірогідна та має право на існування. Але справжнім спусковим гачком хвороби, що переслідувала 30 років стало 6 (18) січня 1881 року, коли Леся прийшла подивитися свято Водохреща на річці Стир. Крига проломилася під вагою багатьох людей і вода потекла по її поверхні. Дівчинка тоді промочила ноги. Невдовзі почалися сильні болі в правій нозі, медики ставили хибні діагнози – ревматизм, або, як вважав київський лікар Мерінг, «недокрівна золотуха». Останній радив ліки від недогрів`я та солоні купелі. Так почалися поневіряння дівчинки по лікарнях та лікарях. Потім біль перейшов до лівої руки, заболіли фалангові кісточки, дівчинці вже було важко грати на улюбленому фортепіано. Руку вона носила підв`язаною [1, с. 74].

Правильний діагноз - туберкульоз кісток поставив земський лікар Борткевич з Гадяча. Він же рекомендував звернутися до хірурга. Але операцію дівчинка відтягувала. Мстила руку йодом, мочила в солоній воді, від чого злазила шкіра. Щоб відволіктися від болю, брала навіть уроки гри на фортепіано, у дружини композитора Миколи Віталійовича Лисенка, Ольги Олександрівни. Тільки на початку жовтня 1883 року батько повіз Лесю до Києва, де операцію їй зробив в університетській клініці професор Рінек. Там їй підтвердили діагноз туберкульозу кісток. Уражені кісточки видалили під хлороформною анестезією, від якої Леся почувалася дуже погано. [1, с. 76]

Через загальну слабкість та часті переїзди (зміну кліматичних умов настійно вимагав туберкульоз) Леся часто хворіла на ларингіт, ангіну, малярію – недуги змінювали одна одну. Лікували дівчину, згідно її листам, традиційними для того часу опієм та морфієм, а також хлороформом, від якого їй завжди ставало зле. Боролися з інфекцією й звичайною касторкою, а також першими антибіотиками: вони називалися «гідрастис», по народному – жовтокорінь, та мали гомеопатичні властивості. За два роки після операції на руці розпочалися сильні болі в нозі. Ходити було важко – іноді вона навіть не могла перетнути своє помешкання. Знову звернулися до професора Рінека, який рекомендував «витягування» на два місяці та «харчування». Лікували Лесю й народними методами: щоб збити температуру, обтирали отцом, водою зі спиртом, накладали для полегшення дихання гірчичники, ставили банки від бронхіту.

В 1889 році Леся разом із мамою, відомою письменницею Оленою Пчілкою, приїхала на Сумщину, до села Косівщини, де

мешкала цілителька Параска Богуш. Лагідна жінка з непростю долею, колишня кріпачка, взялася лікувати дівчину. Платню вона ніколи не встановлювала – кожен міг дати стільки, скільки вважав за потрібне. Протягом травня Леся приймала ванни з парами трав, вигрівалася на селянській печі, пила чаї з лікарських рослин. Невдовзі стан її покращився настільки, що вона могла зав'язувати шнурки та ходити не з костурами, а з палицею. В цей час Леся багато працює та читає – власне, це був один із способів відволіктися від хвороби. Написана збірка віршів «На крилах пісень», та в 1893 році вийшла друком у Львові.

Слід зазначити, що Леся ніколи не скаржилася на здоров'я, а інформацію про те, як вона себе почувала, як її лікували, можна знайти тільки в її листах та біографії, написаній рідною сестрою Ольгою Косач - Кривенюк. До речі, саме з нею Леся найчастіше радилася щодо ліків, бо та була випускницею Жіночого медичного інституту в Санкт-Петербурзі та якийсь час працювала лікарем в Ломанській Кам'янці, що на Катеринославщині. В своїх листах Леся писала про все дуже докладно, перераховуючи назви препаратів, а стан свій часто описувала з гумором. [1, с. 78]

У 1895 році вмирає її улюблений дядько, Михайло Драгоманов – вчений, публіцист, суспільний діяч. Це саме від нього Леся запозичила своє псевдо – той часто підписував твори словом «Українець». Леся дуже переживала цю смерть, і невдовзі стан її здоров'я погіршився. Посилився біль в нозі, траплялися запаморочення через анемію. Почала турбувати друга нога, і для лікування застосовували йодоформ. Процедура виявилася дуже болісною. Після першого введення препарату біль посилився на п'ять діб, але потім вщухав і знову з'являвся. Для тамування болю довелося застосовувати морфій. Все це призвело до нервового зриву.

Знову спасінням стала творчість, а також – широке листування та зустрічі із однодумцями та просто цікавими людьми. У 1897 році Леся жила в Криму на віллі вірменського лікаря Мартироса Сергійовича Дерижанова. Він лікував нервові напади, застосовуючи холодні втирання, ванни, бром. Та не міг збагнути, чому всі інші лікарі брали до уваги тільки хвору ногу, і ніколи не звертали увагу на стан нервової системи. Таке недбале ставлення до анамнезу вважав неприпустимим.

В цей період на Леся чекало кохання - таке ж болісне, як і її тілесна хвороба, бо без взаємності. Із білоруським шляхтичем Сергієм Мержинським, соціал-демократом, пропагандистом

марксизму, співорганізатором I з'їзду РСДРП вона познайомилася в Ялті. Він також хворів на сухоти, та перебував у Криму на лікуванні. Леся була закохана, Сергій же вважав їх стосунки дружніми, та навіть діловими. Проте, вони дуже цікаво проводили час, багато гуляли пішки. Навіть сходили разом на гору Ай-Петрі.

Одночасно Леся готувалася до операції на нозі. Її прооперували в 1899 році, в Потсдамі, в приватній клініці професора Ернста фон Бергмана. Операція Лесі пройшла вдало. Але лише за три тижні вона змогла описати в листі свій стан. Медики застосовували гіпс, перев'язки, бром і сульфонал, щоб полегшити біль. Гіпс весь час кришився, через що навіть спати було важко. Єдине, чим Леся могла себе заспокоїти – це читання іноземних книжок. Коли гіпс зняли, стало легше. [1, с. 80]

З поверненням додому на Лесю чекав черговий удар. Прийшла звістка про те, що Мержинському стало зле. Леся відразу зібралася їхати до Мінська, де мешкав її коханий. Мати була проти того, щоб донька їхала до чоловіка із відкритою формою сухот, але та її не слухала. Вона два місяці невтомно доглядала за хворим. Іноді йому ненадовго ставало легше, але смерть була невідворотною. Поховавши друга, Леся повернулася додому, і тут на неї спіткало нове випробування. Почався кашель – сухий, потім мокрий, а далі з кров'ю. За усіма симптомами, це був туберкульоз легенів. Але лікар, що оглянув Лесю, ординатор віденської лікарні, особливого лікування не призначив – порадив лише гірський клімат.

Леся попрямувала на Буковину, і там, у горах, їй дійсно стало легше, хвороба відступила. Їй радили їхати до Італії. Тамтешні лікарі знайшли схильність до чахотки, але не саму хворобу. Їй запропонували цілу низку прогресивних на той час методів лікування – Х-промені, чи Фінзенову систему, що мала вбивати бактерії. А інші італійські ескулапи наполягали на звичайному сонячному промінні.

В тому ж році, в листопаді лікар Тамбурер діагностував у Лесі туберкульоз нирок. Але на операції не наполягав – казав, що треба обмежитись промиванням. В квітні 1908 року діагноз туберкульозу обох нирок підтвердив у Берліні професор Адольф Израелі. Діагностував він і загострення сечового міхура. Лікування призначив іхтіолом – протизапальним засобом, що має місцеву знеболювальну та антисептичну дію, та сироліном. [1, с. 82] В подальші роки маршрут Лесі лежав у Євпаторію, потім Грузію, врешті решт – Єгипет. І всі зусилля докладалися

вже не до лікування, а просто до підтримання більш-менш стерпного стану. Леся писала про це в листах із гіркою іронією.

На початку 1909 року Леся перебувала в Грузії. В листопаді того ж року пароплавом із Батумі вирушила до Хелувану, південного передмістя Каїру. Але вже 30 квітня 1910 року змушена була повернутися до Одеси, бо на життя на чужині не вистачало грошей. Після нетривалого відвідування Києва поїхала до Телаві, де служив її чоловік, Клемент Квітка, з яким вона взяла шлюб в 1907 році. Лесі ставало все гірше. Стан її здоров'я знову вимагав переїзду до Єгипту, але коштів не було. Тільки в січні 1911 року Леся змогла покинути батумський порт та рушити до землі фараонів. В червні повернулася до Кутаїсі. Жити тут було важко – на все місто працювала лише одна аптека. І один лікар, який спеціалізувався на... судових розтинах. [2] В жовтні 1912 року Леся випливає з одеського порту до Єгипту. Повернулася в квітні 2013-го.

В травні їде до Кутаїсі, попередньо завершивши деякі справи. Там, у Грузії їй знову стає гірше, щодня – жовчна блювота. Лікарі підозрюють малярію та радять переїхати зі спекотного Кутаїсі до гірського містечка Сурамі. Воно й стало її останнім прилистом. Чисте повітря, гарна природа. Леся дивилася на краєвид навколо із шезлонгу на балконі.

В червні Климент Квітка сповістив родину про погіршення стану здоров'я Лесі. В останні дні поетеси доглядали сестра Ізидора, місцева мешканка Софія Цукірідзе та лікар Дмитро Пашиков. Леся не могла нічого їсти, крім свого улюбленого морозива з ожини. Свідомості не втрачала, тільки марила вночі. Померла вона на світанку 18 липня (1 серпня) 1913 року. [2] Очевидці розповідають, що очі поетеси в останні її часи із світло-сірих стали блакитними. Можливо, вчені коли-небудь пояснять цей феномен, але шанувальники кажуть, що вони просто наповнилися небом, на яке злетіла її чиста душа. Поховали Лесю Українку в Києві, на Байковому цвинтарі.

Література

1. Пустовіт В.Ю. Соціокомунікативний аспект медичної теми в епістолярії Лесі Українки / Образ, 2016. Вип. 3. С. 74 – 83.
2. Рудяченко О.В. Леся Українка. Порятуй мене від самої себе / Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ».
3. Відеофільм «Історична правда з Вахтангом Кіпіані: Не така як всі». <https://www.youtube.com/watch?v=UcbhCVc4FU8&t=583s>
4. Відеофільм «Леся Українка. Місія». <https://www.youtube.com/watch?v=gNpQt6P7n7Y>

**ПЕДАГОГІЧНИЙ ТАЛАНТ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.
ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ПЕРШОГО УКРАЇНОМОВНОГО
ПІДРУЧНИКА ЗІ СТАРОДАВНЬОГО СХОДОЗНАВСТВА**

Оксана Нагорняк,

*старша викладачка кафедри українознавства Львівського
національного медичного університету імені Данила
Галицького (м. Львів, Україна)*

У статті подано аналіз педагогічного таланту Лесі Українки, ідеї створення і написання авторкою першого українськомовного підручника з історії східних народів, який складає основу поглядів Лесі Українки на всесвітню історію та історичний процес, а також є свідченням широти інтересів письменниці, її педагогічних здібностей.

Ключові слова: *Леся Українка, підручник, література, педагогічна праця, стародавня історія східних народів.*

The purpose of the article is to reveal the pedagogical talent of Lesya Ukrainka, the idea of creating and writing the author's first Ukrainian-language textbook on the history of Oriental peoples, which forms the basis of Lesya Ukrainka's views on world history and historical process.

Keywords: *Lesya Ukrainka, textbook, literature, pedagogical work, ancient history of oriental peoples.*

Своїм багатогранним талантом Лариса Петрівна Косач (Леся Українка) зробила вагомий внесок у розвиток не лише української мови та літератури, а й світової культури. Вона була ліриком, драматургом, прозаїком, літературним критиком і публіцистом, перекладачем і фольклористом. У літературному процесі свого часу Леся Українка була активною і непримиренною борчинєю, з чітко визначеною соціальною позицією; просвітницею, що глибоко розуміла гуманістичні засади педагогічного процесу.

Любов до педагогічної праці й хист до літератури Леся Українка успадкувала від матері, відомої української письменниці, Ольги Петрівни Косач, яка завжди приділяла велику увагу вихованню й освіті своїх дітей.

З раннього дитинства Леся цікавилася питаннями освіти й культури, навчально-педагогічною літературою. Вона мріяла про розвиток національної освіти, занедбаність сільської школи глибоко вражала юну поетесу. Своїми думками з цього приводу Леся неодноразово ділилася з рідним дядьком – відомим

істориком, Михайлом Драгомановим, якому, зокрема, у серпні 1891 року писала: «Одно лиш мене тішить, що вже наші люди починають більше думати про власну освіту, а не вдовольняються самою казенною наукою, як то було ще недавно [1, 112]».

Схильність до педагогічної праці та нестача якісної навчальної літератури наштовхнули Лесю Українку на думку написати для молодшої сестри Ольги підручник для навчання. У 1890-1891 роках під час перебування в Луцьку і в селі Колодяжному Леся активно працює над створенням книги зі стародавньої історії східних народів; консультується з Михайлом Драгомановим, який охоче допомагає улюбленій племінниці: надсилає необхідні праці сходознавчих німецьких і французьких дослідників, а також додає докладні методичні поради про складання курсу історії. У 1891 р. книга на 15 друкованих аркушів була закінчена. Та роботу над працею Леся Українка вважала незавершеною. Незадовго до своєї смерті Леся Українка хотіла переглянути і виправити рукопис перед друком, але тяжка недуга не дала їй цього зробити. Перше видання підручника було надруковане без малюнків і без жодних змін.

«Стародавньої історії східних народів» не має у жодному зібранні творів Лесі Українки. Підручник було опубліковано двічі у Катеринославі (тепер Дніпро). У 1918 році молодша сестра Лесі - Ольга Петрівна Косач-Кривинюк видрукувала його за власні кошти, а згодом підручник було видано як одну з книжок серійного видання Українського кооперативного товариства. Обидва примірники є великим раритетом. Більшість провідних наукових бібліотек не мають їх у своїх фондах. Чорновий автограф підручника датований 1890-м роком зберігається у рукописному відділі Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка АН УРСР. З листів Лесі Українки довідуємось про те, що у 1910 році письменниця планувала підготувати рукопис до друку і протягом 1911 року доопрацьовувала його, використовуючи новітні сходознавчі розвідки іноземних авторів.

За основу своєї праці поетеса обрала підручник «Історія стародавніх народів Сходу» Луї Менара (Louis Ménard (1822–1901). *Histoire des anciens peuples de l'Orient*. Paris. 1883), французького історика та письменника. Згаданий твір містив понад 500 зображень та цитати з перекладів сакральних книг Сходу, що змальовували життя і релігійний побут Єгипту,

Близького та Середнього Сходу, Індії. Лесі Українці настільки сподобались гімни Рігведи, їх чарівний світ у перекладах С.А. Лангва, А. Людвіга, В.С. Міллера, що вона зробила їх власний переспів [Драгоманов 1890, 1–2; Огнева 1998, 52].

На першій сторінці підручника - світлина Лесі Українки періоду 1890–1891 рр. і знімок «Лесин білий будиночок» – в ньому жила вона у період роботи над книгою.

Розпочинається «Стародавня історія східних народів» з передмови, вступної розповіді, у якій, по суті, викладене авторське розуміння освітніх засад історичної науки у системі інших наук. Тут авторка описує первісних людей і їхнє уявлення про всесвіт. У 1923 вступна частина була видана окремою брошурою у Лейпцигу Д. Антоновичем - одним з лідерів української соціал-демократії, з діячами якої співпрацювала і підтримувала дружні зв'язки Леся Українка.

Далі - основний зміст, поділений на розділи за логікою і послідовністю викладу. Всього у книзі шість розділів, у кожному з них - розповідь про окрему стародавню державу. Розділи поділені на 36 глав. Матеріал подано чітко і структуровано, з урахуванням основних принципів навчання. Оповідь ведеться від імені автора, але викладається об'єктивно, не нав'язливо, до наведених фактів додаються розлогі описи й пояснення. У книзі цікаво викладено історію індусів, мідійців і персів, єгиптян, ассірійців і вавилонян, фінікійців та ізраелітів; їхній державний устрій, видатних діячів, закони, звичаї, віру, а також виникнення і розвиток торгівлі, ремесла, науки та культури. Особливу увагу Леся Українка приділяє розвитку письменництва і літератури.

У першому і другому розділах підручника, де йдеться про давніх арійців в Індії, авторка розмірковує над схожістю індо-європейських мов: «всі народи індо-європейські жили колись спільно, бо видно це з їхніх мов, звичаїв та віри, але жоден з тих народів не пам'ятає ні про те спільне життя, ні про те, як вони розійшлися з свого первісного рідного краю». Леся Українка наводить яскраві приклади з ранньої поезії східних народів, зокрема з індійської збірки 12 гімнів «Рігведи» у власному перекладі з санскриту українською мовою. Гімни присвячені індійським богам: перший і другий – найпоетичнішому образу ведичної міфології, богині Ушас. Наступні два гімни звернені до Агні - одного з найпопулярніших богів Рігведи. Найбільш відомий і найзначніший із перекладених гімнів присвячений Індрі.

Країні фараонів, Єгипту, у книзі відведено найбільше місця, адже на думку авторки - давньоєгипетська цивілізація є не лише найдавнішою, а й такою, що мала суттєвий вплив на розвиток усього людства. У «єгипетському» розділі у чотирьох із восьми підрозділів послідовно розглядаються «Пам'ятники» (архітектура, скульптура, малярство), «Віра», «Звичаї» та «Письмо» цього народу.

Особливу увагу Леся Українка приділяла історії розвитку мистецтва й літератури народів Сходу, починаючи від первісного суспільства. Першочерговим джерелом історичних знань письменниця вважає народне мистецтво: «Правдиву, певну історію цивілізації бачимо з останків давнього мистецтва». У підрозділі «Пам'ятники» Леся Українка наголошує, що «Хист єгипетський вище від хисту всіх інших народів східних, якщо не красою своєю, то розмаїтістю тем, простотою і надто грандіозністю... Вони все будували на вічність». Саме мистецькі здобутки давніх народів Леся Українка цінувала найбільше.

«Стародавня історія східних народів» містить й біблійні легенди, правда із застереженням щодо їх історичної недостовірності. Використані вони тут лише для посилення емоційності, яскравості написання.

Чимало авторів тогочасних підручників у своїх працях писали про піраміди, єгипетські ієрогліфи, вавилонські скульптурні зображення крилатих биків, ассірійський клинопис. Однак жоден з них не розповідав про уцілілі пам'ятки матеріальної культури так докладно, як Леся Українка. «А се, може, власне, і єсть найцінніше в людській історії – історія культури», – пише вона, намагаючись найяскравіше і найдетальніше розповісти про залишки стародавніх споруд.

Культурологічний підхід до викладення матеріалу в «Стародавній історії східних народів» дав змогу молодій поетесі всебічно описати життя народів Давнього Сходу, приділити особливу увагу їхній духовній культурі. Незважаючи на чималий вплив відомих авторів, Лесі Українці вдалося створити свою власну, оригінальну книгу, що кардинально відрізнялась від тих, котрі тоді використовувались в школах. Основною відмінністю Лесиного підручника було те, що в ньому не просто декламувались і нав'язувались певні догми. Він спонукав дитину до самостійного мислення, навчав робити висновки, аналізувати прочитане, порівнювати та зіставляти певні факти

та події. У книзі багато схем та ілюстрацій, що допомагають школяреві краще засвоїти навчальний матеріал, а також цікаві оповіді, підтверджені посиланнями на різноманітну наукові і релігійні літературні джерела. Та, мабуть, однією з найголовніших ознак праці «Стародавньої історії східних народів» було те, що вона творилася з любов'ю, а це, за словами самої Лесі «кажуть, великий шанс до педагогічної придатності праці [Леся Українка 1979, 317].

Слід додати, що у своїй книзі Леся Українка, зокрема, пов'язувала висвітлення давніх подій з осмисленням долі своєї Батьківщини. «Як могло статися, – писала вона, – що народ єгипетський, талановитий і працьовитий, дався запрягти себе в те ярмо? Запевне те ярмо накладали не раптом, а дуже помалу, от хоч би як у нас на Україні... [2, 153–154]». Письменниця спрямовує думку читача на роздуми про долю свого народу, зіставляючи минуле життя із сучасним. «Стародавня історія східних народів» пройнята повагою до простих людей, співчуттям до їх визвольної боротьби, гнівом проти поневолення.

У 1921 році в Києві друкується тільки одна частина підручника – Історія первісного суспільства. Збереглася рецензія Є. Кагарова від 1922 р., автор якої зазначив, що «книга написана талановито і читається легко і з великим захопленням», але «оскільки вона написана тридцять років тому, то вимагає багаточисельних виправлень.» [Кагаров 1918, 3, 1].

У 2008 році, до 90-річчя виходу першого видання «Стародавньої історії східних народів», за програмою «Українська книга», було видано друге видання, репринт у ВАТ «Волинська обласна друкарня» вже з ілюстраціями. Тоді ж підручник перевидали у Кам'янці-Подільському. Видання адресоване науковцям, викладачам, студентам і школярам – усім, хто цікавиться творчістю Лесі Українки.

Підручник Лесі Українки, як і вся творчість письменниці, – це подвижницька боротьба за справді народну культуру й освіту.

Література

1. Українка Леся. Листи 1876 – 1897. Київ: Комора, 2016. -512 с.
2. Кагаров Е. Рецензия проф. Е. Кагарова на книгу Леси Украинки (под ред. проф. Левитского): «Стародавня Історія Східних народів». Катеринослав, 1918, 252 с. // Центральний державний архів жовтневої революції і соціалістичного будівництва, ф. 177, оп. 1, спр. 188, арк. 196–198 // ВКМ. ДМ-26441, арк. 1–3.

3. Леся Українка. Стародавня історія східних народів [Текст] / Леся Українка; [препринт. вид.]. – Луцьк :ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. – 256 с. + XLVIII с.

4. Огнева О. Про створення підручника Лесі Українки «Стародавня історія східних народів» [Текст] / О. Огнева // Леся Українка. Стародавня історія східних народів : препринт. вид. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. – 256 с. – С. IV_VIII.

5. Сташенко Н. «...І тоді на щасливому березі згадають нас, перших керовників на великому морі великого діла...» [Текст] / Н. Сташенко // Леся Українка. Стародавня історія східних народів: препринт. вид. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. – 256 с. II_III.

УДК 37:82(092)

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Руслан Кубанов,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і менеджменту ВСП «Інститут інноваційного освіти Київського національного університету будівництва і архітектури» (м. Київ, Україна)

У дослідженні висвітлено педагогічні погляди Лесі Українки, що сформувалися у процесі освітньої діяльності поетеси. Зокрема, акцентується увага на боротьбі за піднесення національної самосвідомості українців шляхом їх долучення до кращих набутків світової культури.

Ключові слова: *Леся Українка, педагогічні погляди, освітня діяльність.*

The study highlights the pedagogical views of Lesya Ukrainka, formed in the process of educational activities of the poet. In particular, attention is focused on the struggle for the rise of national identity of Ukrainians by joining them to the best achievements of world culture.

Key words: *Lesya Ukrainka, pedagogical views, educational activity.*

Яскравою сторінкою в історії української педагогіки є освітня діяльність та педагогічні погляди легендарної поетеси Лесі Українки. Уся її творча спадщина переконливо засвідчує причетність письменниці до розвитку вітчизняної педагогічної думки, хоча найменш дослідженими в житті й творчості Лесі

Українки є саме її погляди на освіту і виховання. Письменниця зарекомендувала себе «педагогом від Бога», природні здібності якої майже інтуїтивно були зорієнтовані на систему особисто нею продуманих й усвідомлених провідних принципів народної та наукової педагогіки.

Особистості Лесі Українки завжди приділялася велика увага з боку літературних критиків, біографів та діячів культури – О. Бабишкіна, О. Дейча, М. Деркач, І. Денисюка, Д. Донцова, М. Євшана, А. Каспрука, А. Костенка, А. Міщенко, М. Мороз, Є. Шаблійовського, С. Шаховського.

Мета дослідження – визначити педагогічні погляди Лесі Українки.

Українська поетеса, громадський діяч, народилася у м. Новоград-Волинському. Леся Українка була не просто талановитим поетом, але й драматургом, прозаїком, перекладачем, публіцистом. У питаннях освіти її турбував напрямок діяльності українських буржуазних націоналістів по організації шкіл для народу. У нарисі «Школа» [1] вона виступала проти злочинної політики царизму, що була спрямована на обмеження бюджетних асигнувань для народних шкіл, на пригноблення вчителів та учнів.

Зокрема, критичний нарис «Школа» розповідає про стан початкової освіти на Волині. Дослідимо соціальні, освітні проблеми, які Леся Українка виносить на громадське обговорення у своєму творі.

1. Незадовільний, критичний стан навчально-матеріальної бази школи. «Шкільна кімната була не мощена, з нерівною долівкою, така ж сама полупана, тільки хіба ще гірше, як і хата учительки» [3, с. 336]. Нажаль, проблема присутня і в ХХІ ст.

2. Незручне, жахливе житлове помешкання вчительки: «Голі стіни, полупана стеля і ще більш полупана груба, біля груби ослінчик з кухлем і мискою до умивання, потім шафка маленька, під другою стіною стіл, – на сей час він був присунутий до ліжка, – скриня та відомі [поломані – авт.] вже стільці, та от і все» [3, с. 335]. «Ми сяк-так помостилися, постелилися і полягали спати, причому вікно треба було замкнути подушкою, бо одна шибка була вибита» [3, с. 336]. Багатьом сучасним вчителям це знайомо.

3. Забезпечення вчительки харчуванням: «Та врешті ще тутешній піп не гірший від других, він собі старий, то хоч сидить тихо, притім досить добродушний. Я його унуків учу і за те обід у нього маю. – Як? тільки обід? – Тільки! то по-твоєму –

тільки, а по-нашому: навіть. Якби тобі баба з цілого села кожна по черзі обід носила, як мені було в однім селі, то й ти б сказала навіть. Ні, ще мій піп, слава тобі Господи; з ним можна владитись. Скупенький трохи... до того ж приход небагатий» [3, с. 336].

4. Перерваний навчально-виховний процес: «Ну, – кажу я товарищі, – оце ж я приїхала подивитись на твою академію, як то ти тут людей просвіщаєш. – Шкода, не побачиш, запізно приїхала. – Як се? Таж тепер половина квітня, що ж се у вас так рано вакації? А ти ж писала, що скоро екзамени почнуться. – Не буде екзамнів. – Чому? – Батюшка не хоче. Я була виготовила одну групу спосібніших хлопців, та діло стало за Законом Божим, се ж батюшчина справа, він тяг-тяг до самого Великодня, а тепер каже: «Нащо їм ті екзамени, нехай ідуть бидло пасти» [3, с. 335]. На жаль, актуально і для сучасної України.

5. Навчальні книги. Здебільшого релігійна література «Житие св. Симеона Столпника», «Житие св. Григория», молитовник, «Краткий катехизис», «Закон Божий», «Задачник», арифметика, кілька тоненьких букварів, читанки Паульсона, кілька виданнів «Посредника» [3, с. 337].

6. Невиплата заробітної плати вчительці. Леся Українка розповідає, як вони з товаришкою «викручували» гроші в батюшки. «Та от ще треба гроші з батюшки викрутити. І вона почала мені розповідати довгу процедуру «викручування» учительських грошей, як спочатку їх «піп стягає» з громади, громада одмагається, кажучи, що й сама школа не конечне потрібна, що вони не всі посилають дітей до школи і що врешті й грошей нема [3, с. 335-336].

З раннього дитинства Леся Українка цікавилась питанням освіти і культури. У 19 років вона написала для своїх молодших сестер підручник «Древня історія східних народів», що був надрукований після смерті поетеси у 1918 році. В підручнику «Стародавня історія східних народів» Леся Українка знайомить молодого читача з народною психологією, розкриває потаємні народні прагнення. Леся Українка дає чудові переклади релігійних гімнів індійців (Веда), персів (Зенд-Авеста) і їх добір такий, що показує одвічне прагнення трудової людини до загального щастя, її віру в остаточну перемогу добра над злом [2, 47]. Цінним в підручнику «Стародавня історія східних народів» є те, що Леся Українка закликає молодого читача замислитися: «Дивно, що Дарій, замість іти воювати багатий

край Індію, пішов на убогу та дику Скітію» [2, 75]. Леся Українка дає політичну оцінку походу: «Так закінчився скітський похід Дарія. Та й не на тодішніх часах було пускатися в такі далекі та невідомі сторони з невеликим різнорідним військом проти сміливого та дикого народу» [2, 77].

Отже, необхідно погодитися з О. Міхно, що Леся Українка виступає як національний культурний діяч українського народу, державності якого не дали утвердитися і розвинутися сусідні імперії, під чию владу потрапили всі українські землі. Апелюючи саме до національної самосвідомості українців, автор намагалася утвердити ідею історичного безсмертя народу. Подаючи навчальний матеріал, Леся Українка весь час ніби розмовляє з читачем, роз'яснює йому висловлені в підручнику думки, намагається найбільш дохідливо висвітлити історичні факти і процеси. Такі роз'яснення, міркування й оцінки будять думку читача, спонукають його до зіставлень і висновків, допомагають збагнути логіку історії [6, с. 55].

Велику увагу у своїх публіцистичних творах вона приділяла розгляду ролі вчителя в народній школі. Про ідеал вчителя вона пише в листах до А. С. Макарової: «Уже одно то, что в школе есть человек неплохой, не черствая педантка, и притом честная, есть большая польза для детей». Мету сімейного виховання Леся Українка вбачала у формуванні громадянина-борця. В оповіданні «Помилка» письменниця приходить до висновку, що досягти цієї цілі можливо тільки розвиваючи природні здібності дитини. Леся Українка також займалася питанням освіти дорослих, наполягаючи на організації колективних читань для народу. З цією метою нею був складений каталог видань для таких читань [4].

Спадщина Лесі Українки є цінним вкладом не тільки в скарбницю української та світової літератури, але й прогресивної педагогічної думки. Її філософсько-педагогічні погляди якісно проаналізовано у дослідженні В. Черненко [5]. На думку науковця, аналіз умов, у яких зростала і виховувалася Лариса Косач, показує: не одна родина, а сукупність, співдружність сімей, пов'язаних не лише як родичі, а і як єдина національно-культурна спільнота, створювали соціально-педагогічне середовище, здатне сформувати повноцінну елітарну особистість. Зіставляючи ці умови з сутністю поданих вище критеріїв елітарності, бачимо, що останні неможливі без залучення особистості до більш широкої соціальної практики, ніж вузько сімейна. На це бачаться наступні підстави:

1. Національна свідомість та громадянська активність як критерії елітності тісно пов'язані між собою і є чинниками особистісної дієвості, зорієнтованої на розвиток і впровадження національної ідеї. Щоб стати виразником ідей своєї нації, треба мати відчуття причетності до неї, яке формується у взаємодії з іншими представниками цієї нації. В іншому випадку мова може йти лише про формування суб'єктивних поглядів, зумовлених характеристиками та пріоритетами вузького родинного кола. Останнього недосить також і для високорозвиненого патріотизму як якості, що передбачає здатність до широкого соціального бачення, а не лише обстоювання інтересів найближчих людей.

2. Освіченість елітарної особистості є соціальним продуктом. Соціальність освіченості виявляється, насамперед, у системі цінностей, що, будучи притаманними середовищу життя і виховання дитини, зумовили вибір нею напрямку і рівня здобуття освіти. По-друге, можливість самого здобуття освіти, матеріальне забезпечення включення дитини до освітнього процесу пов'язані з можливостями того соціуму, звідки вона походить, його традиціями, уявленнями про належне, або ж освітніми ідеалами. Екзистенційне призначення освіченості не є єдиним, воно тільки відображає вимоги до людини як інтелектуально та духовно розвиненої істоти, що визнаються значущим соціальним оточенням.

3. Шляхетність та культура поведінки в системі критеріїв елітності особистості є якостями зовнішнього спрямування: на відміну від, скажімо, мужності, вони потребують адресата, іншого суб'єкта, у взаємодії з яким тільки й набувають чинності. При цьому самі вони також сформовані під впливом середовища, яке надає переліченим якостям конкретно-діяльній завершеності.

4. Мудрість та мужність виступають регуляторами ставлення особистості до себе самої та до ситуацій довколишнього світу. Вони виявляють себе через прийняті людиною рішення щодо особливостей реагування на певні умови та обставини життя, детермінуючись системою актуальних цінностей гуманістичного характеру, прийняття якої є свідченням довіри до оточення, впевненості в його високій вартості. Усвідомлення цієї вартості можливе лише на певному соціальному тлі, яке є значущим для людини, тобто, частиною якого вона себе усвідомлює і задля процвітання якого працює. Перелік ознак елітарності особистості, спираючись на

вивчення біографічних даних Лесі Українки, опис її найближчого оточення, вважаємо за потрібне доповнити такою якістю, як здатність до взаємодії, що проявляється на всіх рівнях – особистому (товариськість, емпатійність, здатність до глибоких почуттів і взаємодопомоги), родинному (відкритість родинних контактів щодо спорідненого соціального середовища), широко соціальному (здатність інтеруватися до спільнот, які не належать безпосередньо до культурної еліти українців, навіть часто не є українцями за національністю, але втілюють у собі те найбільш цінне, що поєднує передових діячів гуманістичного спрямування різних народів) [5, с. 292].

Отже, педагогічні погляди та літературно-художня спадщина Лесі Українки є важливим вкладом у проблему розвитку творчих здібностей особистості й наскрізь пройняті національною ідеєю. Найголовніший їх принцип – відмовитися від «народного плачу по колишній Україні» і зосередити зусилля на діяльній роботі для нового життя. Педагогічний процес у сучасній загальноосвітній та вищій школі може враховувати погляди Лесі Українки щодо: поєднання у базовому змісті освіти національного та загальнолюдського; напрямок щодо ствердження пріоритету гуманістичних цінностей загальнолюдського плану без приниження значення національних цінностей українського народу. Можна констатувати, що за переконанням письменниці, рідна культура, наука, духовність, кращі здобутки культур інших народів становлять основний національний і загальнолюдський зміст сучасної освіти і виховання.

Література

1. Українка Леся. Вибрані твори. Ужгород: Карпати, 1988. 246 с.
2. Українка Леся. Стародавня історія східних народів. Катеринопіль, 1918 250 с.
3. Українка Леся. Волинські образки. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / за ред. В. Г. Кременя. К. : Знання, 2003. С. 334-339
4. Українка Леся. Лист до О.П. Косач. 18 серпня 1889 р. Зібрання творів у 12 т. Т. 10. Листи. К. : Наукова думка, 1978. С. 32-33.
5. Черненко В. О. Педагогічні ідеї Лесі Українки та сучасне національне виховання. Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. пр, 2011. Вип. 8(2). С. 290 - 294.
6. Міхно О. Освітня діяльність і педагогічні погляди Лесі Українки (до 140-річчя від дня народження поетеси). Українська мова і література в школі. 2011. № 1. С. 54-57.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ МЕДІАКОМПЕТЕНТНОСТІ: ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 9 КЛАСІ

Тетяна Ладиченко,

кандидатка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

Тамара Бакка,

кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

Оксана Богомаз,

викладачка кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

У статті охарактеризовано підходи до формування медіакомпетентності у здобувачів освіти на уроках історії України в 9 класі в закладах загальної середньої освіти. На прикладі вивчення особистості Лесі Українки визначено методичні прийоми формування медіакомпетентності.

Ключові слова: Леся Українка, медіа, медіакомпетентність, методика формування, здобувачі освіти.

Approaches to the formation of media competence in students in the lessons of Ukrainian history in the 9th grade in general secondary education are described. On the example of studying the personality of Lesya Ukrainka, methodical methods of forming media competence are determined.

Key words: Lesya Ukrainka, media, media competence, methods of formation, students.

В умовах сучасного інформаційного суспільства однією з першорядних завдань закладів загальної середньої освіти має стати виховання грамотної, культурної особистості, здатної до адаптації в динамічно мінливому світі. В даний час медіа беруть на себе функції навчання і освіти. Вони відіграють важливу роль в житті здобувачів освіти, впливаючи як позитивно, так і негативно.

Результати освоєння основної освітньої програми з історії відображають оволодіння практичними навичками, безпосередньо пов'язані з медіакомпетентністю особистості.

У такі навички входить: використання різних способів пошуку, збору, обробки, аналізу, організації, передачі та інтерпретації інформації відповідно до комунікативних та пізнавальних завдань. Важливість формування ставлення здобувачів освіти до джерел інформації, а так само навичок адаптації до умов сучасного динамічно розвивається. У зв'язку з цим виникає потреба у формуванні медіакомпетентності здобувачів освіти на уроках історії.

У сучасному світі термін «медіакомпетентність» не без підстав можна вважати найбільш актуальним. Його статус у багатьох визначається інформаційними умовами суспільства.

Роберт Кьюбі використовує термін «медіакомпетентність» в значенні здатності використовувати, аналізувати, оцінювати та передавати повідомлення в різних формах [1, с. 47].

Кетлін Тайнер визначає медіакомпетентність як «здатність знаходити, оцінювати та ефективно використовувати інформацію в особистій та професійній діяльності» [3, с.24]. У цьому трактуванні поняття позначає потребу у здійсненні пошуку та збору необхідної інформації, що є актуальною для веб-інформаційних технологій, що, в свою чергу, вимагає аналізу та відповідного оцінювання, тобто критичного мислення.

Зробивши аналіз визначення терміну «медіакомпетентність» ми сформуваємо своє визначення: «медіакомпетентність - це здатність і вміння знаходити, оцінювати, використовувати, аналізувати, передавати інформацію в різних видах та формах».

Джеймс Поттер визначив характеристику високого рівня медіакомпетентності:

- виділення головного меседжа медіатексту;
- аналіз: виявлення основних елементів медіатекста;
- порівняння: визначення унікальних фрагментів медіатекста;
- оцінка цінностей медіатекста або його фрагментів;
- суждення на основі порівняння відповідно до визначеного критерію;
- реферування: здатність створювати короткий, ясний та точний опис медіатексту;
- узагальнення [2, с.38].

Основна мета формування медіакомпетентності здобувачів освіти під час вивчення історії України є ціленаправленим систематизованим накопиченням позитивних

кількісних та якісних змін у змісті медіакомпетентності та досягнення єдиних компонентів у цілеспрямованому спеціально організованому освітньому процесі.

Результати медіакомпетентності можна представити у виді трьох базових компонентів – інформаційного (знаннєвого), мотиваційного та діяльностного.

Методика формування медіакомпетентності при вивчення постаті Лесі Українки на уроках історії України в 9 класі складається з комплексу знань та навичок при роботі з медіа. Методичний комплекс визначає сукупність декількох етапів, кожен з яких буде охарактеризований нижче.

Перший етап. На даному етапі обробляються знання, засновані на знайомстві з історичними даними про Лесю Українку, основними поняттями з медіатекстів про неї (фотосвітлини, презентації, відеоматеріали, кінофільми). Роль вчителя переважає над самостійною діяльністю здобувачів освіти. Діяльність вчителя за формуванням когнітивно-інформаційного та технологічних компонентів: оголошення та структурування прийомів (первичних умінь) роботи з інформацією (пошук, аналіз, порівняння, класифікація, презентації), формування навичок аналізу. Робота педагога направлена на формування мотиваційно-особистісного компонента медіакомпетентності здобувачів освіти: презентація можливостей медіазасобів у навчальній діяльності здобувачів освіти, формування інтересів до медіасередовища за допомогою включення у навчальний процес медіазасобів для ознайомлення з особистістю Лесі Українки, проведення інтерактивних занять із використанням медіа.

Робота здобувачів освіти на даному етапі перебуває у виконанні управління за формуванням способів роботи з інформацією про Лесю Українку (пошук, аналіз, порівняння та ін.), ознайомлення з медіаджерелами, презентація своїх теоретичних знань щодо історичної персоналії. Робота здобувачів освіти має репродуктивний характер, позначення з медіа та проходить разом з учителем (пошук інформації в Інтернеті, аналіз тощо). Актуальними формами роботи на даному етапі виступає: групова, індивідуальна, фронтальна. Вправи, які доречно застосувати: простий пошук біографічних даних, аналіз, порівняння Лесі Українки з іншими персоналіями даної історичної епохи, складання простого пошукового запиту в пошукових системах Інтернету, виявлення реальної достовірної інформації. Прийоми та методи, які застосовують на першому етапі: презентація, ігрові форми роботи, словесні, оглядові,

інтерактивні методи тощо. Цей етап відповідає за формування мотивів активного використання мас-медіа, що використовуються на уроках та у повсякденній житті. На цьому етапі особливо важливо і навіть необхідно вчителям показати, що мас-медіа не обмежують освітній процес, а, навпаки, допомагають розвивати ерудицію, ряд корисних навичок.

Другий етап. На цьому етапі відбувається становлення вмілих навичок формуванням медіакомпетентності здобувачів освіти. У рамках цього етапу збільшується обсяг самостійної роботи здобувачів освіти з інформацією про Лесю Українку, яка була отримана з медіатекстів та мас-медіа, вчитель лише консультує здобувачів освіти. Вчитель не регламентує способи роботи здобувачів освіти, збільшує обсяг практичних самостійних завдань по роботі з інформацією та використанням медіа-засобів, допомагає їм у роботі. На даному етапі практична робота переважає над теоретичною, здобувачі освіти самостійно вибирають форми та способи роботи з інформацією про Лесю Українку в медіа, шукає вільне управління основною термінологією в регіонах медіа. Форми роботи, які підходять для другого етапу: групова, індивідуальна, фронтальна, парна, консультація. Використовуються більш складні завдання, орієнтовані на пошук, аналіз, порівняння інформації про Лесю Українку в медіа. Актуальні прийоми та методи: презентація, ігрові методи, словесні, оглядові, ділові ігри, інтерактивні методи, практичні методи, часткове застосування методу дистанційного навчання, коучинг, метод рефлексії та інші. Даний етап відповідає за придбання практичних знань у галузі медіа, формування вільного управління способами та навичками роботи з інформацією про Лесю Українку.

Третій етап. На цьому етапі здобувачі освіти шукають застосування отриманих знань про Лесю Українку, досягнутий рівень сформованості медіакомпетентності з даної теми під час вивчення історії України в 9 класі. Вчитель майже не допомагає вчитися, відповідає на деякі питання здобувачів освіти, допомагає у співпраці, вчитель дає умовні завдання для формування медіакомпетентності. Здобувачі ж освіти продуктивно самостійно працюють по адаптації здобутих знань про Лесю Українку із медіатекстів з мінімальною допомогою вчителя або без його допомоги, вільне управління всіма вивченими фактами з медіа та вмінням застосовувати їх не тільки в освітній діяльність, але і в повсякденному житті.

В результаті роботи запропонована методика формує медіакомпетентність в здобувачів освіти під час вивчення історії

України в 9 класі, зокрема при вивченні постаті Лесі Українки. Кожен етап в цій методиці виконує свою функцію: на першому етапі здобувачі освіти знайомляться з медіатекстами, роботою з медіаресурсами при пошуку інформації про Лесю Українку. На другому етапі, відповідно: здобувачі освіти вчаться працювати з інформацією про Лесю Українку, яку віднайшли в мас-медіа, закріплюють отримані знання, вміння, навички. Третій етап є заключним, у ньому здобувачам освіти пропонується продемонстрування вільний пошук, аналіз, порівняння та синтез інформації про постать Лесі Українки в мас-медійному середовищі. Роль вчителя на кожному етапі різна: постать педагога надзвичайно важлива для всіх трьох етапах для успішної реалізації та формування медіакомпетентності, однак якщо увагу та роль транслятора знань на першому етапі беззаперечно відводиться вчителю, до наступних етапів, вчитель бере участь у діяльності здобувачів освіти в меншому ступені, а в ідеалі, на третьому етапі, здобувачі освіти працюють досконало самостійно, а вчитель необхідний їм лише як консультант. Використання запропонованих методик з формування медіакомпетентності дозволяє успішно реалізувати цей процес у шкільному навчанні під час вивчення постаті Лесі Українки.

Отже, медіакомпетентність – це здатність знаходити, оцінювати, аналізувати, передавати інформацію в різних видах діяльності, яка є розвитком навичок грамотної взаємодії з медіа, творчими, комунікативними можливостями, критичним мисленням, умінням повноцінного співробітництва, інтерпретацією, аналізом та оцінкою медіатекстів, навчанням різних форм самовираження за допомогою медіатехніки. Основні завдання медіакомпетентності створені для розвитку можливостей роботи з інформацією, комунікативними здібностями, критичним мисленням, навчанням, як правильно «читати» медіатекст та самовиражатись за їх допомогою.

Література

1. Kubey R. Media Literacy in the Information Age. New Brunswick; London, 1997. 484 p.
2. Potter W. J. Media Literacy. Thousand Oaks. London : Sage Publication, 1999. 423 p.
3. Tyner K. Media Literacy: New Agendas in Communication. The University of Texas, Routledge. 2010. 158 p.
4. Tyner K. Literacy in the Digital World: Teaching and Learning in the Age of Information. Mahwan, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 1999. 291 p

ЛЕСЯ УКРАЇНКА У СИСТЕМІ ПАРАДИГМИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНО-ОСВІТНІХ ВИМІРІВ

Романа Михайлишин,

методистка Педагогічного коледжу, асистентка кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна)

Валентина Даньшова,

викладачка-методистка вищої категорії ДВНЗ «Київсько-механічний технологічний коледж» (м. Київ, Україна)

На основі вивчення культурологічно-освітніх вимірів творчості Лесі Українки дослідження пов'язане із пошуком інноваційних засобів системного вдосконалення формування культурологічної компетентності студентів на основі досягнень герменевтики та психолінгвістики. Дана проблема розглядається як парадигма творення гуманітарної безпеки суспільства, важливим чинником якої є культурологічна складова, що формується як філософсько-психологічний код слова. На прикладі аналізу ролі текстів Лесі Українки як системи естетичних, психолінгвістичних смислів системно аналізується роль тексту у філософсько-екзистенційному відтворенні моделі епохи початку ХХІ століття.

Ключові слова: культурологічна компетентність, культурологічний світогляд, дискурс, синергія слова, філософсько-психологічний код слова, мистецтво спілкування, культурологічне середовище, архетип твору.

Based on the study of cultural and educational dimensions of Lesya Ukrainka's work The research is connected with the search for innovative means of systemic improvement of the formation of speech competence of students based on the achievements of hermeneutics and psycholinguistics. This problem is considered as a paradigm for the creation of the humanitarian security of society, an important factor of which is the cultural-cultural component formed as a philosophical and psychological word code. An example of the analysis of the role of fiction as a system of aesthetic, psycholinguistic meanings systematically analyzes the role of text in the philosophical and existential reproduction of the model of the epoch of the beginning of the XXI century.

Key words: culturological competence, cultural worldview, discourse, word synergy, philosophical and psychological word code, art of communication, culturological environment, archetype of the work.

Інноваційні зміни сучасності стали визначальними у формуванні інноваційних змін сучасної освітньої парадигми. Система освітньо-філософських поглядів Лесі Українки найбільшою мірою співвіднесена із сьогоденням і закладає основи нових інноваційних шляхів розвитку духовно-культурологічної еволюції людства.

Мусимо визнати, що оновлення українського суспільства, як ніколи в історії вимагає народження інноваційних форм людської свідомості. Акад.І.Бех накреслив алгоритм формування духовно-екзистенційних основ особистості у системному відтворенні «від культури мислення до культури духовного переживання». У статті «Духовна особистість у контексті освітніх викликів» видатний учений І. Д. Бех наголошує: «Багатовікове відчуження людини від справжніх духовних цінностей призвело до кризових явищ, пов'язаних із занепадом духовно-моральних ідеалів, посиленням зла і насильства. Девальвація духовних цінностей суттєво вплинула на посилення тенденції зростання жорстокого індивідуалізму, прагматизму, зверхнього ставлення до інших людей та приниження їхньої гідності, зневаги до рідної культури та історико-культурних традицій» [1, с. 273].

На прикладі аналізу творчого доробку Лесі Українки можемо стверджувати, що сенсоутворюючий, культуротворчий, когнітивний і формотворчий потенціал художнього слова, котре функціонує у художньому тексті, закорінений у внутрішню сутність, не просто подає ту чи іншу інформацію, а найменші тони та півтони, відчуття та співпереживання. Світ мови через сприйняття художнього тексту дозволяє людині реалізувати внутрішньо-емоційну потребу у гармонійній цілісності навколишнього. Тільки цілісність художнього тексту є захисною оболонкою для психо-емоційного сприйняття людиною світу.

Про це явище взаємопроникнення світу людської індивідуальності та світу навколишнього соціуму писав Г. Гадамер у праці «Про вклад поезії у пошук Істини». Фундаментальна духовно-екзистенційна ситуація людини у світі, як слушно зауважував Г. Гадамер, нині для нас відкривається через категоризацію та осмислення світу, його духовне обживання. Твори Лесі Українки є безцінним матеріалом для формування когнітивних навичок студентів.

В інноваційній системі сучасної освіти модель єдності навчального, виховного і розвиваючого начала набуває щораз

актуальнішого звучання. Зважати на це потрібно з кількох причин. По-перше, широкий погляд на сучасну науку, з урахуванням усіх можливих її параметрів, дозволяє шукати механізми зародження, розвитку і функціонування системи взаємозв'язків комунікацій у системі сучасного соціуму.

Через пізнання ідейно-естетичної оцінки кожної конкретної ситуації викристалізовується модель діяльнісного впливу на формування виробничих взаємин у навчальному, а згодом і у виробничому колективі, коли кожний студент повинен знайти себе у системі майбутньої професійної діяльності.

Синхронність аналізу дозволить виділити актуальні нині грані досліджуваного явища, а діахронність – із різноманітних проявів явища ті конструктивні ознаки, які повторюються у різні епохи. Врешті, філософія текстів Лесі Українки мусить опиратися до найновіші досягнення сучасної гуманітарної науки хоча б тому, що у даній системі наукові знання складаються в одну, досить цілісну картину світу. Це й не дивно: адже предметом філософії та психології та педагогіки є найзагальніші, універсальні, так звані «вічні» буттєві проблеми; натомість суть інноваційних навчальних методів становить перевірені, твердо встановлені факти.

Когнітивний компонент відображає систему багатовекторного розвитку людської індивідуальності. У системі діяльнісного мислення розробляється система взаємодії конкретного і загального, співвіднесення умовності форми і системної індивідуалізації.

Знання основ культури, моралі, етики – важлива умова функціонування когнітивного компоненту у системі культурологічної компетентності. Процес професійної підготовки сучасного фахівця в контексті нашого дослідження ми розуміємо як шлях творчого осмислення і засвоєння реципієнтом смислів і цінностей культурологічних текстів (у даному випадку текстів Лесі Українки), які обумовлюють превалювання культурологічних засадничих компонентів; сприяють не лише розвитку особистості, а і оптимізують та вдосконалюють психолого-педагогічні основи професійної підготовки, так як одним із завдань сучасної концепції розвитку освіти є забезпечення якості освіти на основі збереження його фундаментальності та відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства і держави.

Система когнітивного розвитку студента спирається на системні культурологічні досягнення і може бути у тісній взаємодії із інформаційною сферою. Важливим є вміння професіонала бачити загальну картину дійства і відповідно знаходити роль свого особистісного архетипу у загальній картині буття.

На прикладі аналізу текстів Лесі Українки можемо стверджувати, що власне дедуктивне усвідомлення тексту як холіцистичної єдності індивіда та світу дає можливість стверджувати, що власне текст є важливою культурологічною одиницею у системному поступі людства як культурологічної організованої спільноти, що дає можливість пізнати його потенціальні можливості у загальній креатосфері.

Література

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. (Навчальний посібник). Київ: Академвидав, 2012. 234 с.
2. Братусь Б.С. Аномалия личности. М., 1988. 298 с.
3. Кремень В. Філософія національної ідеї: людина, освіта, соціум. К., 2007. 576 с.
4. Леся Українка. Вибране. К., 1981. 234 с.
5. Рубінштейн С.А. Проблемы общей психологии. М. 1976, с. 373.
6. Сухомлинський В. Сто порад учителеві. К., 1988. 302 с.
7. Тищенко В. Викладач вищої школи: феномен професії. Львів: Сполом, 2006. 398 с.

УДК 378.091.2-051:37.091.2

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА-ФІЛОЛОГА (У КОНТЕКСТІ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)

Оксана Мороз,

кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української філології Маріупольського державного університету (м. Маріуполь, Україна)

У статті вивчено питання розвитку мовної особистості студента-філолога через призму творів Лесі Українки. Установлено, що мовні навички майбутніх філологів щодо лексики за походженням на основі творів поетеси формуються за допомогою таких методів: текстоцентричний, дослідницький, проектування.

Ключові слова: мовна особистість, мовотворчість Лесі Українки, текстоцентричний підхід, метод проектів, дослідницькі завдання.

The article is an attempt of analysis of the linguistic personality of a student of philology through the works of Lesia Ukrainka. It is established that the linguistic skills of future philologists in terms of vocabulary by origin on the basis of the poetess' works are formed using the following methods: text-centric, research, projecting.

Key words: linguistic personality, Lesia Ukrainka's language creation, text-centric approach, project method, research tasks.

Українська освіта є національно зумовленою, її підґрунтя – культурно-історична традиція, за яку в усі часи боролися та яку відроджували, без якої був неможливий духовний розвиток нації. Навчально-виховний процес передбачає насамперед інтелектуальне становлення молодшої людини, але при цьому важливий і її національно-культурний розвиток. Опанування національно-культурних цінностей здійснюється через посередництво мови, що акумулює духовне, ментальне, національне життя етносу.

Людина стає більше ніж людина саме завдяки рідній мові, вона ніби вивищується над самою собою, кодуєчи духовні начала людськості [6, с. 21]. Освіта рідною мовою – це безперечний чинник поступу суспільства загалом. На думку М. Пентиліук, мовна освіта в Україні повинна залучати молодих людей до національної культури саме на основі рідної мови [9, с. 2]. У зв'язку з цим набуває ваги фахова мовна підготовка вчителів-словесників, заґрунтована на цінностях, що завжди проголошувала й Леся Українка.

Сучасна мовна освіта спирається на положення Конституції України й визначається державотворчим характером української мови. Вивчення української мови в школах України – це процес, узвичаєний та узгоджений із принципами української лінгводидактики, отже, передбачає гармонійне використання традиційних та інноваційних методик, технологій навчання. Слід зазначити, що важливим у навчанні мови є не тільки форма, а й змістове наповнення. Завжди треба дбати про якість мовного матеріалу, про його відповідність духовним цінностям українського народу. Засобами якісного україномовного навчання слід формувати мовну особистість, і навчання української мови, особливо в південно-східному регіоні, стає ефективнішим тоді, коли зміст навчання мови є технологічно досконалим [8, с. 5]. Таким досконалим вважаємо і зміст, побудований на основі творчості Лесі Українки.

Відомий факт, що українська мова формувалася у складних умовах постійних заборон та утисків, нападів з боку офіційної влади. Джерелом її розвитку та збагачення була й лишається українська література, причому в XIX столітті внесок українських митців слова в розбудову мови був визначальним. Когорта українських письменників XIX століття, яких можна вважати й мовознавцями, мріяла про державницьке життя України, про скасування заборон української мови, про вільний та незалежний від російської мови розвиток, про самостійне життя українського народу. Такі надії мала й Леся Українка, яку вважають «третім колосом української поезії» [6, с. 273].

Роль Лесі Українки в історії української літературної мови – багатовекторна й визначається різною проблематикою та тематикою її творів. Розширивши обрії української літератури, поетеса тим самим збагатила українську мову «новими та оновленими засобами художнього мовлення» [6, с. 278]. Українська літературна мова набула стійкої європеїзації та інтелектуалізації – через переклади та оригінальні твори. Зокрема, через переклади класичних творів з інших літератур в українську мову потрапили іншомовні слова, що посприяли семантичній розбудові мови, опануванню нових явищ і понять. Леся Українка вводила в українську літературну мову «назви історичних реалій античної доби, доби середньовіччя, вона шукала в історіях інших народів таких тем, які були б близькі, суголосні українським темам» [3, с. 159]. Тому іншомовні слова входили в українську мову природно, лексично адаптувалися завдяки Лесиному перу. Загалом для XIX століття процес запозичення лексики був кроком уперед, він зблизив українську з іншими європейськими мовами, надав їй оновленого змісту й семантичних можливостей.

Сучасна мовна освіта потребує особливої уваги до постаті Лесі Українки, до її багатожанрового доробку. Громадська і творча особистість майстрині – це чи не найкращий взірець для наслідування для сучасної молоді людини. Творчість Лесі Українки є цінним джерелом для вивчення української мови. Отже, у контексті якісної мовної освіти та виховання студентської молоді вважаємо за необхідне констатувати, що залучення Лесиних текстів різних жанрів зробить процес вивчення української мови цікавим й ефективним, виховає національно свідому мовну особистість.

Твори Лесі Українки доречно застосовувати у вищій школі – для вивчення різних розділів сучасної української

літературної мови (студентами-філологами): лексикології, фонетики, морфеміки та морфології, синтаксису, стилістики тощо; а також і в межах курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

У пропонованій розвідці увагу зосередимо на аспектах вивчення лексикології, зокрема лексики за походженням. Відомо, що у вишівському курсі сучасної української літературної мови різні мовні явища, відомі зі школи, вивчаються поглиблено, із розширеними класифікаціями. Лексика за походженням розглядається як багатшарова структура, складовими якої є такі компоненти: корінна українська лексика (індоєвропейська, праслов'янська, давньоруська, власне українська), запозичена лексика (давні, нові й новітні запозичення з різних мов). Для ефективного засвоєння цього матеріалу слід залучати традиційні та інноваційні методи навчання мови. Так, для пояснення нового матеріалу традиційна форма – лекція, а також і її оновлені варіанти: лекція-презентація, відеолекція, лекція в дистанційному форматі та ін.

У межах національної мовної освіти доречно застосовувати текстоцентричний підхід, що передбачає використання різних текстів для вивчення певних мовних явищ. Хоча робота з текстом – не нова, однак мало застосовувана, а в контексті сучасного комунікативного навчання української мови доволі актуальна. На думку лінгводидактів, зокрема О. Кулик, вивчення мови на текстовій основі – «це визнання тексту не тільки одиницею мовної комунікації, а й основною дидактичною одиницею на уроках української мови» [4, с. 34]. Робота з текстом формує мовну компетентність, зокрема і лексичну, і комунікативну. Аналітична діяльність студентів спрямована на текст, у якому вони відшукують слова, різні за походженням, з'ясовують їх зв'язки з іншими елементами тексту, висловлюють спостереження щодо функціонування в мовленні аналізованих одиниць. Отже, виучувані мовні одиниці вивчаються не абстраговано, а в їх текстовому оточенні.

Текстоцентричний підхід дозволяє викладачеві обирати тексти для опрацювання нового матеріалу, для перевірки знань студентів, для самостійної роботи тощо. Однією із переваг цього підходу є та, що вдало дібраний текст є засобом залучення до української культури. У зв'язку з цим висловлюємо переконання, що використання текстів на основі творів Лесі Українки є важливим мотиваційним моментом

щодо вивчення лексикології української мови. Мовотворчість поетеси – різна, багатовимірна, має універсальний характер, і тому є невичерпним джерелом для вивчення різних мовних одиниць, однак лексика все ж є відправною точкою для майбутнього фахівця-філолога.

Твори Лесі Українки, на нашу думку, слід використовувати для вивчення – на різних етапах – лексики української мови за походженням. Насамперед звертаємо увагу на ті з них, які присвячені неукраїнській історії, наприклад, драматична поема «Руфін і Прісцилла». Відомо, що Леся Українка добре знала класичну поетику й риторичку, освоїла їх на рідному мовному ґрунті, що й дозволило їй створити прекрасні зразки в українській літературній мові [6, с. 284]. На основі текстів поетеси бачимо, як іншомовна лексика вміло поєднується з українською: *«Так, я довідався, що ваші збори / Вже викрито, і що туди сьогодні / Пошлють вігилів із центуріоном, / Щоб вас вхопити на гарячій вчинку»* [5, с. 48].

Оскільки Леся Українка пише про історію античного Риму, то переважна частина запозичень – це ще й історизми, рідше – архаїзми, у зв'язку з чим акцентується увага й на цих мовних явищах.

На особливу увагу звертаємо під час вивчення запозичених слів на власні імена, уживані в поемі «Руфін та Прісцилла», наприклад: *Сервілія, Парвус, Кай Летицій*. Власні найменування створюють особливий античний колорит, і відчутти його можна тільки на основі творів Лесі Українки. Увага до власних імен активізує пізнавальну діяльність студентів, збагачує їхній лексичний склад.

На основі уривків із творів Лесі Українки доречні й дослідницькі завдання, що активізують аналітичну діяльність студентів. Дослідницьку роботу на уроках української мови характеризують як внутрішньо мотивовану, пізнавально-пошукову [1, с. 50]. Стимулом пізнавальної активності студентів може бути аналіз творів Лесі Українки, особливо позапрограмих. Дослідницькі завдання орієнтовані на читання тексту й аналіз певних мовних фактів. Наприклад, подано уривок з драматичної поєми «Руфін і Прісцилла»: *«Певна річ! / Ви однієї спілки! Християнин / В тобі перед патрицієм сховався»*.

На основі уривку формулюється дослідницьке завдання: прочитати текст; повнозначні слова тексту проаналізувати щодо походження – запозичені чи незапозичені; установити

морфемну будову слів. Завдання такого типу не тільки апелюють до творчості Лесі Українки, а й навчають розуміти мовні явища через призму мовної особистості поетеси.

Сприймання, усвідомлення та використання лексики за походженням відбувається не тільки під керівництвом викладача, а й у ході самостійної навчальної діяльності. Працюючи самостійно, студент реалізує творчий потенціал, він – активна творча особистість. А реалії нашого часу мають запит на креативного вчителя, «здатного продукувати цікаві перспективні ідеї, оригінально подавати навчальний матеріал» [2, с. 29]. Тільки навчаючись бути креативним, студент зможе стати креативним фахівцем, здобути здатність творчо мислити, ухвалювати нові або вдосконалені рішення. Творче мислення передбачає самостійну, високоорганізовану та мотивовану діяльність, скеровану на розвиток творчих якостей [11, с. 32].

Творча діяльність Лесі Українки сама по собі може надихати студентів на лінгвістичні пошуки, на розуміння та усвідомлення мовних явищ, здобутих з її текстів. Мовна особистість студента-філолога через призму креативності формується у ході проєктної роботи, і саме метод проєктів актуальний щодо вивчення мовотворчості Лесі Українки.

Дослідники переконані, що метод проєктів – «спосіб навчання, що полягає в розв'язуванні певної навчальної проблеми шляхом творчого пошуку й презентації результатів у вигляді проєктів» [10, с. 94]. Оскільки проєкт студент виконує самостійно, то такий метод є особистісно-орієнтованим і практично зумовленим; кінцевий результат – певна лінгвістична розробка, здійснена самостійно, із вільним вибором джерел. Розробляючи проєкт, студенти самостійно обирають твори Лесі Українки, а також довідкову літературу, словники тощо.

У контексті вивчення лексики української мови за походженням пропонуємо такі проєкти, як: «Морфемна будова власне українських слів Лесі Українки»; «Неукраїнські власні імена в драматичних поемах Лесі Українки»; «Латинські запозичення у творах Лесі Українки: тематична класифікація»; «Історія античного світу в загальних назвах» та ін. Розроблення проєкту регламентується обсягом лексичного матеріалу (наприклад, 20 лексичних одиниць); кількістю опрацьованих творів (якщо драматична поема – одна; поезія – до 10) та ін.

Отже, залучення творів Лесі Українки до вивчення лексики української мови за походженням сформує розвинену

культурно й національно мовну особистість майбутнього фахівця-словесника, здатного до ефективної та креативної фахової діяльності.

Література

1. Борисенко В. Дослідницькі завдання в системі мовної освіти. *Українська мова і література в школах України*. 2013. № 5. С.50-52.
2. Горошкіна О., Караман О. Формування креативності майбутніх учителів української мови як лінгводидактична проблема. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 12. С.29-33.
3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. К.: Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
4. Кулик О. Текстоцентричний підхід як необхідна умова формування комунікативної компетентності учнів. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 7-8. С.34-37.
5. Леся Українка. Руфін і Прісцилла: драма у п'яти діях. К.: Либідь, 2011. 200 с.
6. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.
7. Нагрибельна І. Формування лексичного запасу учнів засобами самостійної роботи. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 10. С.16-18.
8. Пентиліук М. Актуальні проблеми української лінгводидактики в дослідженнях учених-методистів. *Дивослово*. 2016. № 9. С.2-5.
9. Пентиліук М. Теоретичні засади методики навчання української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2013. № 5. С.2-6.
10. Пентиліук М. І., Горошкіна О. М., Попова Л. О., Нікітіна А. В., Мордовцева Н. В. Словник-довідник з української лінгводидактики / За заг. ред. М. Пентиліук. Х.: Видавнича група «Основа», 2016. 172 с.
11. Полінок О. Розвиток креативних здібностей учнів 10 класу в процесі проектної діяльності на уроках української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 6. С.30-34.

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ В РОДИНІ КОСАЧІВ

Галина Стечак,

*кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри
українознавства Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна)*

На основі опрацьованих джерел проаналізовано аспекти родинного виховання Косачів, які містять елементи демократичної освіти, чим засвідчують актуальність в умовах реформування сучасних навчальних закладів.

Ключові слова: *аспекти виховання; родинне оточення; принципи, методи, умови, напрями домашньої підготовки.*

On the basis of the studied sources the aspects of family upbringing of Kosachs, which contain elements of democratic education, are analyzed, which testifies to the urgency in the conditions of reforming modern educational institutions.

Key words: *aspects of education; family environment; principles, methods, conditions, directions of home preparation.*

Постановка проблеми. Кожен народ у процесі розвитку створював свою систему неписаних педагогічних правил, на основі яких здійснював навчально-виховні функції. Такі закони й правила активно діяли у звичаях народу, відображалися в обрядах, традиціях роду, закріплювалися в характері нації, щільно пов'язувалися з віруваннями, народною міфологією та народною етикою і реалізувалися в праці та поведінці кожного в громаді.

В Україні також увесь спосіб життєдіяльності людини упродовж століть формувався під таким кутом зору, що виховання підростаючого покоління завжди залишалося в його центрі. Мабуть, важко віднайти якусь сферу життя чи творчості нашого народу, яка певною мірою не була пов'язана з вихованням, витоками якого були родинні педагогічні традиції. Тому варто звернути увагу на основні аспекти сімейного виховання видатних українських родин, які ще у минулому столітті заклали основи європейської освіти та навчання, дали приклад демократичної системи відносин батьків і дітей.

Аналіз досліджень. Саме родинне оточення має найбільший вплив на формування особистості, адже у ньому формуються «засадні світоглядні орієнтири, первинні моделі людської поведінки, персональні нахили та звички, коло

життєвих зацікавлень і вподобань. Воно є тією територією, своєрідною малою сценою, на якій людина випробовує власні творчі сили, робить перші кроки а дорогах великого життя» [7, 143]. На це акцентують увагу сучасні науковці, серед яких Л. Новаківська, Л. Барановська, посилаючись на епістолярій родини Косачів, у якому прослідковуються педагогічні аспекти.

Мета дослідження - простежити педагогічні аспекти родинного виховання Косачів, враховуючи засоби, форми, методи, напрями діяльності.

Виклад основного матеріалу. Родина – основа держави, у ній плекаються усі складники здорового повноцінного громадянства. Правильне родинне виховання – запорука розвитку українського народу, основа формування фізичного і морального розвитку дитини.

Опираючись на літературні та архівні джерела, можемо стверджувати, що атмосфера сім'ї відомих українських інтелігентів – Ольги (Олени Пчілки) та Петра Косачів – упродовж усіх років формувалася на основі взаєморозуміння, щирості, відвертості, дружби та поваги один до одного, між батьками та дітьми. Життєдіяльність сім'ї концентрувалася в утвердженні людяності – чи то в навчанні дітей основам наук, чи то в прищепленні їм глибоких почуттів любові до народних звичаїв, обрядів та традицій, чи то в пробудженні працелюбства, органічної потреби працювати. Адже з усього цього поступово визріває та формується справжня людина, все це – прояви людяності, цим повсякчас опікувалися Косачі.

Для родини Косачів важливими були цінності українського менталітету, дітей виховували в українському дусі. Повсякдення родини постійно і глибоко переймалося життям народу, було невідривним від нього.

Мати Лесі Українки виховувалась у сім'ї Драгоманових, яка «була справді українською за своїм походженням та національним духом, вона шанувала, берегла й передавала своїм дітям найкращі зразки народної педагогіки, культури, моралі, навчила своїх синів і доньок не лише поважати ту землю і тих людей, які їх ростили і годували, а й перейматися стражданнями і болями трудящого люду, допомагати й підтримувати матеріально і морально тих, хто цього потребує. Ця наука назавжди запала у дитячі серця, закарбувалась у глибинах душі. Олена Пчілка мала перед собою прекрасний виховний ідеал, зразок для наслідування – родину своїх батьків – Петра Якимовича та Єлизавети Іванівни Драгоманових» [3, 154].

В автобіографії і біографії брата Михайла Олена Пчілка (Ольга Драгоманова-Косач) пише про ставлення до дітей, яке панувало в їхній родині. Драгоманов –батько, юрист за освітою, захоплювався також писанням художніх творів, добре малював і прагнув дати дітям добру освіту. Проте найголовнішим його завданням було виховати їх чесними і порядними людьми, які з повагою ставляться до інших – чи то людей з іншої суспільної верстви, чи то менших віком. І, за спогадами Ольги, він виховував передусім власним прикладом. «У той час, коли панувало деспотичнее право, коли з кріпаками можна було робити, що хотіти, - коли в педагогіці шкільній і хатній «учити» мало синонімом «бити», ми виростили, не бачивши ніяких диких сцен розправи сильного з підвладним, старших – з тілом і душею беззахисних дітей; для наставляння було тільки спокійне, лагідне слово» [8, с. 3].

Незаперечною є істина, що в сім'ї однаково важлива роль належить і батькові, і матері, оскільки виховує загальний дух сім'ї, культура стосунків, яку творять батьки спільно. І все ж у всіх народів мати має більший, сильніший вплив на формування душі і характеру дитини.

Найбільшою цінністю для Ольги Петрівни Косач (Олени Пчілки), як і для кожної матері, були її діти. Вона послідовно обстоювала думку, що кожна родина повинна мати дітей, тому що вони зміцнюють сім'ю, продовжують людський рід. Їй імпонували слова улюбленого письменника В.Гюго: «Не радий я бачить гніздечко без пташок чи вулик без пчілок, а хату без діток!» [9, 122]. Сама ж вона вважала: «Без дітей родинне життя неповне!» [9, 122]. Втім, у їх вихованні Олена Пчілка керувалася не фанатичною любов'ю, а діяльною і мудрою любов'ю матері, яка бачила перед собою конкретну мету: виховати дітей повноцінними особистостями, сильними духом, гідними громадянами рідної землі. Але Олену Пчілку не влаштовувала система навчання і виховання дітей у тодішній Росії. Вона зазначала, що, потрапивши до школи, дитина «переставала бути живою дитиною, а робилася знаряддям суворой дисципліни й виправки» [9, 68]. І що найстрашніше – школа відлучала дітей від рідної мови, історії свого народу, витруювала національні почуття. Враховуючи стан справ у освітній сфері, національно свідомо мати вирішила сама вигранити хист і здібності своїх дітей, допомогти їм вчасно визначитися у власних можливостях. Обов'язок свій як матері вбачала в закладанні основ дитячих умінь і знань, у наданні

перших уроків любові, праці, відповідальності, совісті, порядності.

Ольга Петрівна вважала родину тим життєдайним осередком, у якому формуються національні почуття, закладається підґрунтя національної свідомості. Сім'я має сприяти оволодінню дитиною національними цінностями, духовними здобутками свого народу, плекати почуття гордості за приналежність до нього. Саме на такі орієнтири мати спрямувала свої зусилля про наслідки яких Ісидора Косач-Борисова писала: «Національна свідомість у мене була, як то кажуть, з пелюшок. Головні відомості з історії рідного народу теж засвоїла ще в дитинстві. Виховання розвивало в нас людяність та інші моральні вартості й поняття етики й справедливості. Тому я досить рано почала усвідомлювати і обурюватись, що у світі панує груба сила, що існує соціальна несправедливість і т.ін.» [6, 26].

Ольга Косач вважала, що матері треба так впливати на душу і розум своїх дітей, щоб закладати народно-національне підґрунтя їхньої освіти, виховувати в демократичному дусі, в пошані та любові до свого краю, його історії, традицій, звичаїв, культури. Прагнучи створити дітям український мікросвіт, Олена Пчілка дбала про відповідне дитяче товариство, а для цього спеціально возила дітей до волинських сіл, щоб вони могли поспілкуватися з селянськими дітьми. Мати не шкодувала часу, фізичних зусиль, коштів і часто подорожувала з дітьми Україною, аби вони краще пізнали її природу і побут. Національно-культурні мотиви завжди мали важливе значення для Олени Пчілки, яка прагнула у своїй педагогічній роботі опиратися на культуру і світогляд народу.

Будучи безмежно закоханою в народну творчість, вводила у цей світ і своїх дітей, прилучала їх до збирання фольклору. Згодом Леся Українка видасть кілька фольклористичних збірників і багато народних пісень буде записано з її голосу. Син Михайло, що стане відомий у літературі як новеліст Михайло Обачний, а ще – фізик, математик, метеоролог, винахідник, напівжартома напише, що фізика – найулюбленіша його справа після збирання фольклору.

Олена Пчілка вчила дітей «цінити в людях – людину, себто її голову і совість, а не шапку і чоботи» [9]. Намагаючись відгородити дітей від впливу великопанських сімей, де зі зневагою ставилися до української мови, до простого народу, вона водночас ніколи не ділила людей на «панів» і «не панів».

Маючи внутрішнє чуття педагога, Олена Пчілка змалку дітей привчала, що все на землі створюється і дається працею. І найперші уроки праці діти отримали саме від матері. Вони завжди бачили матір в якійсь роботі: вона або писала художні твори, або перекладала з інших мов чи збирала зразки народного орнаменту, записувала пісні, різні обряди і звичаї, активно займалася громадськими справами, сама керувала великим домашнім господарством тощо.

Розглядаючи працю як необхідність життєдіяльності сім'ї, як святий обов'язок дітей, Олена Пчілка постійно заохочувала їх до трудової діяльності. Діти працювали в саду, на городі, порядкували біля квітників, змалку вчилися шити і вишивати. Праця поєднувалася з грою і творчістю: «квіти висівалися не як попало – то сонечком, то місяцем чи ще якимось іншим способом» [1, 96]. Вигадувалися витівки в розміщенні дерев. Влітку садиба Косачів нагадувала чудовий квітник: на клумбах росли айстри, півонії, лілії, барвінок, буяв жасмин і бузок, альтанки були обсажені в'юнкими квітами. «А ягоди які! Олена Пчілка виписує найрізноманітніші гатунки, сама розплановує садок, садить. Чорні порічки виростають, як дрібний виноград, а полуниці, дерен (кизил), морелі! Навіть персики садили і загортали від волинських морозів» [2, Ч.8. – С.8].

Праця вважалася Оленою Пчілкою вагомим внеском у благополуччя і достаток усієї родини, розумілася як норма людського існування. Саме в материнській школі діти вчилися розуміти, що кожен залежить від праці багатьох людей, що в праці вони збагачуються, розвиваються, утверджуються, мають неабияку можливість отримати й естетичну насолоду. Гра, навчання, вважала Олена Пчілка, – це також праця. Про те, що діти Косачів, виховані в атмосфері необхідності праці як природної потреби кожної людини, ніколи не байдикувати, не гаяли дарма жодної хвилини, свідчить один із листів Ольги Косач до матері, в якому вона розповідає про свій та Дорин розпорядок дня [5, арк.2]. Прокидалися діти біля дев'ятої години, одягалися, пили чай, ішли гуляти. Повернувшись з прогулянки, самостійно розпочинали навчання за таким розкладом: один день – російська мова і Закон Божий, наступний – арифметика, географія і музика. З російської мови, крім граматики, займалися диктовкою, переписуванням, читанням, вивченням віршів. Заняття проходили легко, весело, без примусу.

«Читаємо ми щодня, і Дора ще й сама читає дуже завзято міфи грецькі, бо їй дуже сподобалось, як я їй розказувала про

Одісея, і вона захотіла сама їх прочитати. Грає вона страх охотно» [4, арк.3]. Коли Дора грає, Ольга шиє їй сорочки. Після обіду і прогулянки вони знову читають. Читали також увечері перед сном.

Отже, у дітей була вихована глибока свідомість того, що навчання – це щоденна, систематична, наполеглива праця. Мати намагалася залучити дітей до самостійної літературної творчості. Батько виписував різноманітні журнали, газети, багато читав дітям, намагався розширити їхній кругозір, не нав'язуючи своїх поглядів.

У п'ять років Леся вже вміла читати і писати. Підростаючи, дуже любила читати Тараса Шевченка, українські народні казки, грецькі міфи, книжки про подорожі мандрівників. Серед чинників. Які впливали на розвиток таланту Лесі Українки, була музика, пісня. В неділю під вечір недалеко від садиби Косачів збиралися дівчата, співали. Дівчинка була дуже здібною до музики, старанно вчилася грі на фортепіано, знайомилася із творами славетних композиторів, часто грала свої власні композиції, імпровізувала. У листі до свого дядька Михайла Драгоманова у 1980 році писала: «Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що «натура утяла мені кепський жарт» [11, 67].

Виявляла поетеса інтерес також до малярства, і батько запросив у Колодяжне художника з Ковеля, який вчив Леся малювати з натури. Пізніше в Києві відвідувала заняття у рисувальній школі.

Проте, хвороба спричинилася до того, що дівчинка зовсім не ходила до школи. Вона не закінчила жодного навчального закладу. Та здібна до науки і дуже працьовита Леся стала високоосвіченою людиною свого часу, однією з найоригінальніших поеток у світовому письменстві.

Систематична, наполеглива праця над самоосвітою дала свої плоди. Маючи феноменальні здібності до мов, поетеса знала майже всі основні європейські мови, також старогрецьку і латинську. Французькою, німецькою, італійською могла писати навіть вірші.

Знання поетеси були різноманітними. У Київському і Петербурзькому університетах вона принагідно відвідувала лекції з хімії та медицини, цікавилася новими відкриттями у галузі медицини і генетики. Дуже добре знала історію філософії. Її знання вражали сучасників: « На свій вік це геніальна жінка...» - писав Михайло Павлик до Михайла Драгоманова.

Близьке оточення, родичі і знайомі Косачів – Михайло Драгоманов, Іван Франко, Михайло Старицький, Микола Лисенко – були людьми, чиє життя тісно пов'язане з українською культурою. І незаперечним є те, що такі літературні умови допомогли Лесі Українці швидко знайти літературну дорогу, на яку вона вийшла «ранньою весною».

Висновки. Споконвіку родинно-побутова культура в Україні розвивалася, орієнтуючись на цінності та ідеали народної педагогіки, які і були її конкретним змістовим втіленням – ідеал жінки-матері, шанобливого ставлення до неї; ідеал щасливої сім'ї, поцінування сім'ї як вищої цінності; ідеал індивідуальності людини; ідеал гармонійної єдності людини з природою. В родині Косачів ці ідеали були повсякденним та невід'ємним елементом її життєдіяльності.

Досвід духовної, культурної творчості народу в усіх сферах безслідно не зникає в минулому, навпаки, продовжує себе у наступних поколіннях. Безперечно, що вагоме місце у цьому займає народна педагогіка, до чого й спонукає дослідження досвіду родинного виховання в Косачів, яким вдалося особливо ефективно використати норми та аспекти педагогіки.

Література

1. Дмитрук В. Молодість Лесі // Спогади про Лесю Українку. – К.: Дніпро, 1971.
2. Дражевська Л. Олена Пчілка – зірка українського відродження // Наше життя. 1991. Ч.6. С.3-6; Ч.7. С.5-7; Ч.8. С.7-9.
3. Донцов Д. Мати Лесі Українки (Олена Пчілка) / Д. Донцов // Дві літературні доби. – Л.: [б.в.], 1991. С. 154.
4. Косач О.П. Лист до Є. Драгоманової, 4 травня 1882 року. – Відділ рукописів Інституту літератури НАН України. Ф.28. Од.зб. 338.
5. Косач О. П. Лист до М.Косача, 30 жовтня 1869 року. Відділ рукописів Інституту літератури НАН України. Ф. 28. Од.зб.446.
6. Косач-Борисова І.П. Спогад про Олену Пчілку // Українська культура. 1996. №1. С.27 - 28.
7. Новаківська Л.В. Народнопедагогічні засади виховання в родині Косачів / Л. В. Новаківська // Б-ка Уман. держ. ун –ту ім. П. тичини. Вип. 10. С 143
8. Петік Л. Мудра любов плекає особистість. / Людмила Петік // Палітра педагога. 2012. № 2. С. 3 - 5.
9. Пчілка Олена. Земське зібрання // Газета Гадяцького земства. 1917. № 90.
10. Пчілка Олена. Микола Лисенко. Спогади й думки. В кн.: М. В. Лисенко в спогадах сучасників. К.: Музична Україна, 1968. С. 63-183.

11. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. К.,1997. С.10.
12. Українка Леся. Лист до М.Драгоманова, травень 1893 // Леся Українка. Твори: У 12 т. К.: Наукова думка, 1979. Т.10. С. 149 – 153.
11. Українка Леся. Твори: в 10т. К.: Держ. вид-во худ. Л-ри, 1965. Т. 9.

УДК 378.147:811.161.2'243

ТВОРИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В НАВЧАЛЬНІЙ ТЕКСТОТЕЦІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Ганна Швець,

*кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри
української та російської мов як іноземних Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)*

У статті проаналізовано стратегії презентації постаті Лесі Українки та її творів у навчальних посібниках з української мови як іноземної.

Ключові слова: *Леся Українка, українська мова як іноземна, навчальна текстотека.*

The article analyzes the strategies of presentation of Lesya Ukrainka and her works in textbooks on Ukrainian as a foreign language.

Key words: *Lesya Ukrainka, Ukrainian as a foreign language, educational text library.*

Проблема збагачення навчальної текстотеки з української мови як іноземної (далі – УМІ) є і залишатиметься актуальною з огляду на розвиток методики навчання іноземних мов, творчі пошуки викладачів, а також зміну реалій життя, умов навчання, контингенту студентів. Так само актуальною є проблема використання художнього тексту в навчанні мови, оскільки позитивний уплив творів літератури на активність мислиннево-мовленнєвих і мнемічних механізмів та загалом розвиток особистості є незаперечним.

Різні аспекти залучення текстового художнього матеріалу до навчальної текстотеки з УМІ ґрунтовно розглянуто в нашій монографії [12]. У ній порушено й питання використання

творчості певного письменника, зокрема В. Сухомлинського, Т. Шевченка, М. Коцюбинського. Такого аналізу потребує також творчість інших митців, знакових для української культури.

Першим кроком у дослідженні лінгводидактичного потенціалу письменника має бути вивчення підходів до презентації його постаті в навчальних виданнях. Другий етап передбачає виокремлення серед творів митця тих, що є перспективними для використання в навчанні мови, третій, практичний, – створення навчальних матеріалів на основі відібраних текстів. Пропонована публікація має за мету розв'язання вказаного вище першого завдання – з'ясувати, наскільки представленими в сучасних навчальних виданнях з УМІ є постать Лесі Українки та її твори і схарактеризувати стратегії авторів посібників у доборі й створенні текстів та системи завдань до них.

Аналіз низки підручників та посібників з УМІ свідчить, що постать Лесі Українки так чи інакше згадується в багатьох навчальних виданнях. Це зрозуміло, оскільки письменниця входить, за словами О. Забужко, до «пантеону «недоторканих» національних класиків» [3, с. 173]. За соціологічними опитуваннями, українці незмінно називають Тараса Шевченка, Лесю Українку та Івана Франка серед найзначніших вітчизняних діячів [5], про культ цих трьох постатей («особотекстів») говорить М. Павлишин, розмірковуючи про «канон і іконостас» в літературі [6, с. 191]. Упізнаваність (візуальну) трьох митців забезпечено тиражуванням їхніх портретів на гривневих банкнотах, плакатах, постерах тощо. Тож Леся Українка, безумовно, належить до кола митців, знання про яких становлять необхідну культурологічну базу для формування соціокультурної компетентності інокомунікантів.

Стратегія презентації будь-якого письменника в навчальних виданнях з УМІ, зрозуміло, формується переважно у двох напрямках: для нефілологічної та філологічної аудиторії. У першому випадку студентам пропонують довідкові тексти, які зазвичай побудовані на основі усталеного національного наративу про митця. Щодо Лесі Українки це відомі практично кожному пересічному українцю штрихи, які утворюють її портрет у масовій свідомості: родина інтелігентів, домашнє виховання, багатогранна творчість, виснажлива війна з хворобою протягом усього життя. Саме ці моменти наголошені, наприклад, у текстах, укладених С. Карпенко [9, с. 201 - 204], Н. Ушаковою та І. Петровим [10, с. 63 - 65]. Національний міф

Лесі (не можна не погодитися з О. Забужко, що в масовій читацькій свідомості «література функціонує насамперед як міф» [3, с. 176]) яскраво проступає в тексті харківських авторів, головна думка якого підсумована в останньому абзаці: «Вона прожила недовгий вік, але це було прекрасне життя людини, що весь свій хист, кожную хвилину свідомого існування віддала народові в боротьбі за його соціальне й національне визволення» [10, с. 65] (додамо, що після низки завдань лексико-граматичного й змістового характеру вміщено завдання написати твір на тему: «Леся Українка – наймужніший поет на всю Україну»). Бачимо, що хоча в літературознавстві давно зауважено репресивний характер «міфу Української Поетеси - Диви-Войовниці» щодо Лесі Українки [3, с. 177], він активізований для створення ескізу нашої культури «на експорт»: спрощений, але яскравий образ жінки-борця запам'ятовується і надається до пошуку аналогій у рідній культурі іноземного студента. Так, у посібнику криворізьких лінгводидакток В. Городецької та Н. Малюги [1] є текст «Леся Українка – Жанна д'Арк української поезії», а в кінці теми запропоноване завдання: «Розкажіть про одну з найвизначніших постатей поетів-жінок Вашої країни».

Про підхід до презентації постаті української письменниці в останньому згаданому посібнику варто сказати окремо. Тема «Леся Українка» [1, с. 324-331] вибудована в ньому так: перелік афоризмів письменниці; два тексти про її життя і творчість (для аудиторного опрацювання); завдання до них граматико-стилістичного характеру (знайти дієприслівники, дієприкметники, відповідні звороти, дібрати до них синтаксичні синоніми) та мовленнєвого спрямування (скласти діалог-розповідь, власний мікротекст тощо); низка поезій Лесі Українки для самостійного читання, з детальним лексичним коментарем та посиланнями, за якими можна послухати декламацію вірша або виконання пісні, переглянути фільм «Лісова пісня». Тема увиразнена численними ілюстраціями: портрет поетеси в юності, фотографії її пам'ятника в Києві та погруддя на могилі, зображення екстер'єру та інтер'єру Національного академічного театру російської драми імені Лесі Українки, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, сцен з вистави драми-феєрії «Лісова пісня». Таке певною мірою калейдоскопічне представлення творчості письменниці вписується в загальну концепцію посібника, спрямованого, зокрема, на формування країнознавчих та лінгвокраїнознавчих знань інокомунікантів.

Альтернативним порівняно з текстами схарактеризованими вище, постає наратив про письменницю в підручнику «Ключ до України: міста і люди» [4, с. 106 - 107], який нещодавно побачив світ. Інтрига починається в першому абзаці («Тож, здавалося б, що про Лесю Українку вже все відомо. Та насправді ми зовсім не знаємо її») і розкривається в низці або раніше не відомих фактів, або по-новому інтерпретованих: геніальність маленької Лесі – *дитини індиго*; історія псевдоніму (не трафаретне «дочка України», а бажання бути схожою на дядька: Драгоманов підписувався як «Українець»); нові слова, введені поетесою, – *напровесні* та *промінь*; цитати з її листів; легенда про косачівський скарб; особлива любов до моря, з якою пов'язують незвичне блакитне забарвлення очей Лесі. У результаті «феномен Лесі» (так називається текст) постає надзвичайно самотнім. Така презентація постаті Лесі Українки оптимальна в навчанні іноземців, що володіють українською на високому рівні, адже раніше, вочевидь, вони не раз читали про хрестоматійно відомі факти з життя письменниці, тож зацікавити здатна саме нова й оригінальна інформація.

Щодо творів Лесі Українки, які пропонують для читання в посібниках для іноземців різних спеціальностей, то їх репертуар обмежений. Так, в одному з найперших таких вітчизняних видань [7] вміщено дві поезії («Стояла я і слухала весну...», «Хотіла б я піснею стати...») та уривок з поеми «Давня казка» «Не журись, коли недоля...». Усі твори короткі й досить легкі для розуміння, що, вочевидь, і вмотивувало їх вибір, зважаючи на те, що посібник адресовано студентам, які вивчають українську перший рік. До текстів додано кілька запитань про головну думку, розуміння поетичних рядків. Цікавим і, треба зазначити, надзвичайно вдалим є вибір уривка з поеми «Давня казка»: «

Не журись, коли недоля
В край чужий тебе закине!
Рідний край у тебе в серці,
Поки спогад ще не згине.

Не журись, не марно пройдуть
Сії сльози й тяжка мука:
Рідний край щиріш любити
Научає нас розлука.

Для людей, що перебувають за межами рідної країни, цей фрагмент може стати поштовхом для обговорення, викличе бажання поділитися власними думками про те, як вони почувають себе в розлуці з рідним краєм.

Ми маємо досвід успішної роботи з різними іноземними студентами з оповіданням Лесі Українки «Чашка» за системою завдань, презентованою в посібнику «Читаймо українською» [13]. У творі порушено актуальну для молоді проблему – кохання, вибір супутника життя, а також презентовано типові комунікативні ситуації (привітання з Днем народження, вибір подарунка) та проілюстровано окремі лінгвокраїнознавчі одиниці. Найважливіше – в оповіданні немає чітко вираженої авторської позиції і пропущено рік із життя героїв, що стимулює студентів до дискусії, активізує такі форми роботи, як метод артефактів, рольова гра. Добір твору вмотивований орієнтованістю на змістовно-мовленнєвий підхід як провідний у використанні художнього тексту в навчанні: він передусім має бути цікавим і перспективним для обговорення, тобто викликати емоційну активність і стимулювати мовлення.

У навчанні майбутніх філологів провідною постає інша, професійна, мета – формування цілісного уявлення про творчість письменника і вмінь літературознавчого аналізу. Так, у посібнику О. Сапожнікової для студентів гуманітарного профілю підготовчих відділень університетів [8] запропоновано короткий текст про життя і творчість письменниці з поясненням літературознавчих термінів (*неоромантизм*, *модернізм*, *феєрія*), стислим аналізом поезії «*Contra spem spero*» та драми-феєрії «Лісова пісня». Спрощений виклад інформації, українсько-англійсько-китайський словник до теми, завдання на перевірку розуміння тексту й повторення його інформації загалом відповідають рівню володіння українською мовою слухачів підготовчого відділення, але, на жаль, з цим матеріалом не узгоджуються неадаптовані й ніяк не пояснені поезії та фрагменти з «Лісової пісні», які є, безперечно, складними для студентів початкового етапу навчання.

Інакший підхід продемонстровано в навчальних матеріалах за цією п'єсою, розроблених Н. Станкевич [11]. Вони орієнтовані на іноземних студентів (стажерів), що володіють українською на значно вищому рівні, однак, незважаючи на це, аранжовані системою різноаспектних завдань. Передують роботі з фрагментом драми-феєрії тексти з короткою інформацією про життя письменниці (прикметно, що тут наголошено на трагічному коханні до Сергія Мержинського) та елементами літературознавчого аналізу її окремих творів. Дотекстові вправи містять лінгвокраїнознавчий коментар про міфологічних істот, героїв драми, а також завдання,

спрямовані на активізацію лексики в тематичних зв'язках (назви людей, рослин, частин дерева тощо). Притекстові вправи скеровують студентів на осмислене виразне читання, правильне наголошування слів, а серед післятекстових – завдання на перевірку розуміння змісту та оцінку прочитаного, різноманітні лексико-граматичні вправи, завдання на пошук засобів художньої виразності, розвиток навичок аналізу структури слова, комунікативних навичок.

Ще один варіант ознайомлення майбутніх філологів із постаттю Лесі Українки спостерігаємо в підручнику для іноземних студентів-філологів С. Дяченко та О. П'ятецької: це стислий виклад життєвого і творчого шляху письменниці, аналіз окремих творів, кілька її поезій, запитання на перевірку розуміння і засвоєння інформації, українсько-російсько-англійський словник, кілька лексико-граматичних завдань у кінці теми. Останні переважно здаються розрахованими на студентів початкових рівнів володіння мовою (правильна відмінкова форма, керування дієслів тощо), у той час як виклад теоретичного матеріалу та й загальний його обсяг (від фольклору до сучасної літератури) свідчить про адресованість видання студентам основних факультетів університету, тобто середнього та високого рівнів володіння українською.

Отже, серед проаналізованих філологічних видань найбільш збалансованим нам видається підхід львівської дослідниці Н. Станкевич, у якому гармонійно поєднано професійну й мовну мету навчання.

Підсумовуючи, зазначимо, що в навчальній текстотечі з УМІ представлені як тексти про Лесю Українку, так і її твори. Працюючи над створенням нових матеріалів, варто взяти до уваги стратегію поглиблення створюваного образу письменниці – від схематичного для студентів-початківців до неоднозначного й неочікуваного для тих, хто володіє УМІ на високому рівні. У доборі творів для читання необхідно надавати перевагу зразкам, які містять цікаві для молоді проблеми і здатні викликати жваве обговорення. Під час розробки навчальних матеріалів для філологів доцільно вибудовувати систему завдань, яка спрямована на комплексне досягнення професійної та мовної мети навчання.

Література

1. Городецька В., Малюга Н. Українська мова як іноземна: навч. посіб. для студ.-іноземців. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2018. 388 с.

2. Дяченко С. І., П'ятецька О. В. Українська література для іноземних студентів. Київ: Академія, 2010. 312 с.
3. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. Київ: Факт, 1999. 340 с.
4. Ключ до України: міста і люди: підручник з української мови як іноземної (рівні B2-C1) / Ірина Ключковська, Оксана Горда, Оксана Трумко, Наталія Мартинишин, Галина Темник). Львів: Колір ПРО, 2020. Ч. І. 200 с.
5. Найвидатніші українці всіх часів – результати опитування. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2012/05/29/103374/>
6. Павлишин М. Канон та іконостас: літературно-критичні статті. Київ: Час, 1997. 447 с.
7. Паламар Л. М., Поставна Н. Ф., Татяненко Н. Ф. Читаємо українською: навч. посіб. Київ: БВ, 1999. 199 с.
8. Сапожнікова О. Українська й зарубіжна література: Початковий курс для іноземних студентів підготовчих факультетів вищих закладів освіти: навч. посіб. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2005. 179 с.
9. Українська мова як іноземна. Змістовий модуль «читання». Рівні складності A2, B1. Методичні вказівки для аудиторної та самостійної роботи студентів підготовчого відділення / Укл. та упор. Текстів С. Д. Карпенко. Біла церква: ВПЦ БНАУ, 2019. 260 с.
10. Ушакова Н. І., Петров І. В. Знайомтесь: Україна: тексти для читання і розвитку вмінь міжкультурного спілкування / за ред. Н. І. Ушакової. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 120 с.
11. Читаймо українською! Леся Українка. «Лісова пісня»: матеріали для навчання української мови як іноземної / Укл.: Н. Станкевич. Львів, 2008. 19 с.
12. Швець Г. Д. Теорія і практика навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей: монографія. Київ: Фенікс, 2019. 529 с.
13. Швець Г. Д., Торчинська Ю. О., Літвінчук А. О. Читаймо українською: навч. посіб. з укр. мови для інозем. студ. / За ред. Г. Д. Швець. Київ: Фенікс, 2012. 112 с.

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Людмила Шеремета,

*кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри
української мови Тернопільського національного медичного
університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України (м.
Тернопіль, Україна)*

У статті проаналізовано особливості використання творчості Лесі Українки на початковому етапі навчання українського діалогічного мовлення іноземних студентів-медиків, запропоновано авторські методи і прийоми його засвоєння. Охарактеризовано шляхи формування навичок реплікування в процесі діалогічного мовлення, подано питання для обговорення, узагальнення і систематизації лінгвістичних знань.

Ключові слова: *діалогічне мовлення, методи і прийоми навчання.*

The paper analyses the peculiarities of using of Lesya Ukrainka literary heritage at the beginning phase of dialogue speech formation among foreign medicine students. The author proposes own methods and ways of formatiof of out the dialogue speech. Also concerning the process of dialogue speech, the ways of repeating habits formation have been characterised. The author rises the issue of discussion, generalisation and systematisation of the linguistic knowledge.

Key words: *dialogic broadcasting, methods and receptions of studies.*

Модернізація освітньої системи України на сучасному етапі передбачає широке використання інноваційних технологій, напрямів і прогресивних підходів до навчання. В умовах розширення наукових, економічних та культурних зв'язків, важливим чинником становлення української держави як рівноправного партнера у створенні світового освітнього простору є навчання іноземних студентів у закладах вищої освіти (ЗВО) України. Відповідно до цього виникає потреба формування у студентів-іноземців української мовленнєвої компетенції, що є неможливим без їхньої мовної підготовки, яка повинна враховувати потреби отримання якісної передусім мовленнєвої освіти, сприяти подальшому особистісному зростанню кожного з них. Державна мова України для

майбутніх фахівців є не тільки навчальним предметом, але й освітньою дисципліною, засобом всебічного розвитку упродовж життя, провідником у їх становленні як професійних особистостей, що активно беруть участь у діалозі культур. Для студентів-іноземців, що вивчають дисципліни у ЗВО рідною (англійською, німецькою, іншою) мовою, українська засвоюється для комунікації в соціокультурному оточенні країни, в якій вони здобувають професійну освіту. Основним завдання викладача української мови є вироблення у студентів-медиків умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися засобами української мови в різних життєвих ситуаціях та й у своїй професійній діяльності, адекватно сприймати діалогічне мовлення на слух, вести діалог; важливим при цьому є спрямування навчального процесу на ознайомлення студентів-медиків із творами відомих українських письменників з дуалістичною метою: 1) ознайомлення з культурним надбанням українського народу, творчістю українських поетів світового масштабу; 2) впровадження у мовленнєву практику словникових запозичень – слів, сталих виразів, словосполучень. Оскільки у 2021 році відзначаємо 150-річчя від дня народження Лесі Українки, то доцільним буде звернення саме до спадщини цієї відомої письменниці.

Проблема діалогічного мовлення – одна з найважливіших у процесі навчання і виховання студентів хоча й студіювалася як українськими, так і зарубіжними науковцями, серед них С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько, Е. Я. Палихата, Н. М. Сологуб, Х. Р. Соколова, Н. І. Формановська та багато інших, проте дослідження системи діалогічного мовлення іноземних студентів-медиків не висвітлено достатньо у сучасній українській лінгводидактиці.

Мета статті – запропонувати методiku формування в іноземних студентів-медиків умінь і навичок діалогічного мовлення, підкреслити важливість потреби його засвоєння для орієнтації в українському мовленнєвому середовищі, усвідомлення українських культурних національних цінностей і традицій, однією з яких є творчість Лесі українки.

Система навчання українського діалогічного мовлення іноземних студентів-медиків передбачає засвоєння мовно-мовленнєвих знань з української мови та формування комунікативних умінь і навичок, актуальних для послуговування у навколишньому українському мовленнєвому

середовищі. На початковому етапі цей процес полягає у виробленні умінь сприйняти почуте, зрозуміти, відтворити його і продукувати діалогічні висловлювання – репліки, єдності, тексти, що відповідають мовленнєвим потребам іноземних студентів-медиків.

Відповідно до робочої програми курсу «Українська мова як іноземна» [2], навчальний процес у Тернопільському національному медичному університеті ім. І. Я. Горбачевського спрямований на ознайомлення іноземних студентів-медиків з творчістю Лесі Українки. Для досягнення потреб студентів і вимог українського суспільства пропонуємо методичну систему роботи формування діалогічного мовлення, що включає в себе відповідні методи, прийоми і засоби навчання.

Методика ознайомлення іноземців з літературною спадщиною відомої письменниці передбачає використання таких прийомів, як: декламація творів Лесі Українки, розповідь викладача про її творчість, виразне читання студентами творів письменниці, лінгвістичний аналіз художніх текстів і продукування усних висловлювань студентів-медиків. Важливим при цьому є використання відповідного обладнання, зокрема: портрет Лесі Українки, збірки поезій. Художня декламація викладачем творів письменниці також допоможе студентам відчувати красу українського слова, милозвучність української мови. Важливим при цьому є підбір таких текстів, зміст яких повинен бути зрозумілим для іноземців. Відповідно рекомендуємо для опрацювання навчального матеріалу такі твори Лесі Українки: «*Contra spem spero!*», «Давня казка», «Стояла я і слухала весну», «І все-таки до тебе думка лине», «Веснянка», «До мого фортепіано», що є зрозумілими для іноземних студентів і відображають український менталітет. Викладач виразно читає вірш «**Contra spem spero!**»: *«Гетьте, думи, ви хмари осінні! / То ж тепера весна золота / Чи то так у жалю, в голосінні / Проминуть молодії літа? / Ні, я хочу крізь сльози сміятись, / Серед лиха співати пісні, / Без надії таки сподіватись, / Жити хочу! Геть, думи сумні! / Я на вбогім сумнім перелозі / Буду сіять барвисті квітки, / Буду сіять квітки на морозі, / Буду лить на них сльози гіркі. / І від сліз тих гарячих розтане / Та кора льодовая, міцна, / Може, квіти зійдуть – і настане / Ще й для мене весела весна. / Я на гору круту крем'яную / Буду камінь важкий підіймать / І, несучи вагу ту страшную, / Буду пісню веселу співать. / В довгу, темную нічку невидну / Не стулю ні на хвилюк очей – / Все*

шукатиму зірку провідну, / Ясну владарку темних ночей. /
Так! я буду крізь сльози сміятись, / Серед лиха співати пісні, /
Без надії таки сподіватись, / Буду жити! Геть, думи сумні!».

Саме від того, як прочитає викладач поезію, залежить сприйняття її студентами, а відтак і творчості Лесі Українки в цілому; основне завдання при цьому – виразне читання (декламування) художніх творів, здебільшого з пам'яті. Для кращого розуміння доцільно буде подати їх переклад англійською мовою: «*Thoughts away, you heavy clouds of autumn! / For now springtime comes, a gleam with gold! / Shall thus in grief / and wailing for ill-fortune / All the tale of my young years be told? / No, I want to smile through tears and weeping, / Sing my songs where evil holds its sway, / Hopeless, a steadfast hope forever keeping, / I want to live! You thoughts of grief, away! / On poor sad fallow land unused to tilling / I'll sow blossoms, brilliant in hue, / I'll sow blossoms where the frost lies, chilling, / I'll pour bitter tears on them as due. / And those burning tears shall melt, dissolving / All that mighty crust of ice away. / Maybe blossoms will come up, unfolding / Singing springtime too for me, some day. / Up the flinty steep and craggy mountain / A weighty ponderous boulder I shall raise, / And bearing this dread burden, a resounding / Song I'll sing, a song of joyous praise. / In the long dark ever-viewless night-time / Not one instant shall I close my eyes, / I'll seek ever for the star to guide me, / She that reigns bright mistress of dark skies. / Yes, I'll smile, indeed, through tears and weeping / Sing my songs where evil holds its sway, / Hopeless, a steadfast hope forever keeping, / I shall live! You thoughts of grief, away!*»

Після декламації поезії викладач проводить бесіду зі студентами за портретом Лесі Українки. Методика цієї роботи може бути різною, залежно від мовної підготовки студентів. Коли студенти достатньо володіють мовою, граматично і стилістично правильно будують своє мовлення, викладач зможе запропонувати їм описати портрет самостійно. Коли ж рівень підготовки не дозволяє це зробити, педагог сам повинен прочитати студентам опис цього портрета, і лише тоді проводити бесіду. Орієнтовними запитаннями можуть бути: «Хто ця людина?», «Що характерне в зовнішності Лесі Українки?», «Що можна сказати про поставу?», «Схарактеризувати риси обличчя, її вираз», «Яке волосся, зачіска?», «Описати одяг письменниці», «Що можна сказати про характер Лесі Українки» тощо. Для цього доцільно користуватися словником «портретної» лексики, яку підготував

викладач до заняття. Такий вид роботи допоможе детально описати портрет, збагатити словниковий запас студентів і поглибити мовні знання. Наведемо приклад словника «портретної» лексики для використання під час опису зовнішності письменниці:

- обличчя: кругле, продовгувате, квадратне, вилицювате, повне, худорляве, ніжне, грубе, веснянкувате (з ластовинням), смагляве, бліде, біле, зморшкувате, розумне, життєрадісне, сумне, привітне, суворе;

- очі: карі, чорні, сірі, сині, зелені, темні, світлі, ясні, розкосі, добрі, злі, хитрі, лукаві, сумні, розумні, спокійні, лагідні, привітні, втомлені, насмішкуваті (глузливі);

- погляд: уважний, гострий, проникливий, спокійний, зацікавлений, байдужий, привітний, непривітний, підозріливий, суворий, глузливий (насмішкуватий), розумний;

- брови: чорні, темні, світлі, густі, широкі, тонкі, опущені, піднесені;

- лоб: високий, низький, широкий, вузький, великий, малий;

- ніс: прямий, горбатий, з горбинкою, кирпатий, гострий, широкий, довгий, маленький, орлиний, качиний, задиркуватий, тонкий;

- губи: повні, тонкі, вузькі, пухкі, з опущеними кутиками, із піднесеними кутиками, злі, бліді, яскраві, рожеві;

- волосся: світле, темне, русяве, каштанове, біляве, пишне, довге, коротке, блискуче, пряме, кучеряве, хвилясте, сиве, з сивиною, густе, рідке.

Логічним продовженням запропонованої методики є ознайомлення студентів із життям і творчістю Лесі Українки за допомогою розповіді викладача з використанням презентації мультимедіа-проектора для подальшого формування українського діалогічного мовлення.

Продовженням роботи над формуванням діалогічного мовлення іноземних студентів-медиків є виконання таких розроблених нами завдань:

- 1) для адресантів – поставити запитання, що стосуються опису портрета Лесі Українки, для адресатів – відповісти на поставлені запитання;

- 2) створити діалогічні єдності за допомогою продукування реплік-відповідей на поставлені викладачем або студентом репліки-запитання: 1. – Коли народилася Лесі Українки? 2. – У якому селі народилася? 3. – Де минуло дитинство письменниці?

4. – Чим захоплювалася Леся у дитинстві? 5. – Чи була вона допитливою і чому Ви так стверджуєте? 6. – Скільки дітей було у сім'ї Лесі Українки? 7.– Як звати батьків Лесі? 8. – Як складалася доля Лесі Українки? 9. – Назвіть твори письменниці.

Відзначимо, що робота над продукуванням реплік-відповідей на поставлені запитання дає можливість створити монологічний текст. Так відбувається тісний зв'язок між формуванням українського діалогічного і одночасно монологічного мовлення;

3) скласти діалогічні єдності за моделями: «запитання – відповідь», «пропозиція – згода / незгода», «інформація / повідомлення – сприймання / несприймання інформації / повідомлення», «захоплення – взаємне захоплення», «захоплення – розчарування», «враження від почутого – взаємне враження від почутого», «побажання – вдячність» тощо; побудувати діалогічні тексти (5-6 реплік) про творчість Лесі Українки, про її захоплення, здібності, визнання її світом, аналогічну творчість рідномовних поетів іноземних студентів-медиків, вплив творчості Лесі Українки на емоційну сферу читачів тощо.

Робимо висновок, що запропоновані вправи сприяють активному формуванню українського усного діалогічного мовлення іноземних студентів медичних навчальних закладів. Виконане дослідження не претендує на остаточне розв'язання піднятої проблеми, оскільки цілком актуальним і перспективним упродовж опрацювання курсу «Українська мова як іноземна» є вироблення специфічних лінгводидактичних напрямів, методів і прийомів, що стосуються формування українського усного діалогічного мовлення іноземних студентів-медиків.

Література

1. Українська мова як іноземна : навч. посіб. Тернопіль, 2018. 168 с.
2. Українська мова як іноземна: Робоча програма для іноземних студентів вищих навчальних закладів МОЗ України. Галузь знань: 22 «Охорона здоров'я». – Тернопіль, 2019. – 36 с. URL : <http://moodle.tdmu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=152209>

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Таміла Яценко,

*докторка педагогічних наук, старша наукова співробітниця,
головна наукова співробітниця відділу навчання української
мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України
(м. Київ, Україна)*

У статті актуалізовано питання вивчення драматургії Лесі Українки в загальноєвропейському мистецькому контексті, розкрито особливості проведення компаративного аналізу п'єс Лесі Українки «Кассандра» і Генріха Ібсена «Ляльковий дім» із урахуванням стильової естетики неоромантизму.

Ключові слова: *українська література, методика навчання, Леся Українка, Генріх Ібсен, «нова драма», компаративний аналіз художнього твору.*

The article actualizes the issue of studying Lesya Ukrainka's drama in the European artistic context, reveals the peculiarities of conducting a comparative analysis of Lesya Ukrainka's plays «Cassandra» and Heinrich Ibsen's «Doll House» taking into account the stylistic aesthetics of neo-romanticism.

Key words: *Ukrainian literature, teaching methods, Lesya Ukrainka, Heinrich Ibsen, «new drama», comparative analysis of the work of art.*

У шкільному курсі української літератури учні мають можливість ознайомитись із багатогранною творчістю Лесі Українки на різних етапах навчання – у початковій, основній та старшій (профільній) школі. Така увага укладачів навчальних програм до особистості мисткині зумовлена художньою довершеністю, широкою тематикою її творів, можливістю трактувати та відкривати нові смисли творів залежно від вікових особливостей сприйняття.

Широкі можливості для осягнення творчості Лесі Українки в загальноєвропейському мистецькому контексті розкриває вивчення її творчості в старшій школі. На профільному рівні передбачено ознайомлення не лише з поезією, а й з драматургією української мисткині: драматичні поеми «Бояриня», «Одержима» і драма-феєрія «Лісова пісня». Державні вимоги до рівня навчальних досягнень учнів орієнтують на розуміння модерністського характеру її творчості, пояснення зв'язку її творів із традиціями зарубіжної драматургії [5].

Підсумковим етапом вивчення творчості Лесі Українки в 10-му класі може бути проведення інтегрованого уроку позакласного читання із української та зарубіжних літератур, що передбачає актуалізацію знань десятикласників про творчість Лесі Українки та норвезького драматурга Генріка Ібсена. Такий вибір обґрунтовано тим, що творчість Г. Ібсена є невичерпним джерелом проблем, тем, образів і сюжетів для всієї оновленої європейської драматургії. Леся Українка із захопленням писала про скандинавського митця: «В кінці XIX століття драма розбила нарешті кайдани мертвої рутини, що то від них так довго та одважно намагався визволити її єдиний в своїм роді талан «північного рицаря» Г. Ібсена» [4, 36–37].

Матеріалом для дослідження на уроці стане текст соціально-психологічної драми «Ляльковий дім». Із «нових драм» Лесі Українки концентруємо увагу на «Кассандрі» як високохудожньому та продуктивному для дослідження й компаративного аналізу тексті. П'єси цих авторів наповнені духовною боротьбою, філософською полемікою, актуальною соціально-моральною проблематикою. Постійний сценічний і кінематографічний інтерес до «Лялькового дому» Г. Ібсена та «Кассандри» Лесі Українки показує, що морально-етичні проблеми, порушені в них, високі художні якості творів є актуальними й нині.

Ефективність проведення такого уроку можлива лише за умови прочитання учнями цих художніх творів та проведення попередньої аналітичної роботи. Методично обумовленою буде організація роботи дослідницьких груп, які презентують певний сегмент широкої і досить складної теми. Підсумковий етап уроку передбачатиме систематизацію та узагальнення здобутої інформації, висновок щодо утвердження європейських традицій у творчості Лесі Українки та водночас самотність її творчості.

Літературознавчий аспект уроку передбачає розгляд модерністської творчості Лесі Українки, оскільки вона активно використовувала стильову естетику неоромантизму та символізму. У її творчості вперше у вітчизняному мистецтві досягає свого апогею інтелектуальна та психологічна драма, у якій увага з побутових обставин переноситься на переживання персонажів, їхні духовні шукання.

Панорамне осягнення драматургії Лесі Українки з двох наріжних концепцій драми – класичної та неоромантичної, дозволяє виділити два етапи: класична концепція драматичних

творів письменниці означена періодом із 1896 по 1905 роки; період, починаючи з 1905 року, характеризується утвердженням неоромантичної концепції драми в окремих творах Лесі Українки.

Концепція грецької «мойри», фатуму чи «долі» увиразнено домінує під різним видом у таких драматичних творах Лесі Українки, як «Прощання», «Блакитна троянда», «Одержима», «Вавилонський полон», «На руїнах», «У пущі», «Кассандра».

Неоромантична концепція «волі» в драматургії Лесі Українки не була наслідком якогось кардинально різкого повороту від класичної до неоромантичної концепції. Власне, це навіть не був якийсь точно спостережений у її творах перехід від класичної до «нової» драматичної техніки. Елементи однієї й другої концепції спостерігаються у різних періодах її творчості. Однак саме акт «волі», а не «долі» є однією з найбільш характерних ознак драматургії другого – неоромантичного періоду творчості Лесі Українки.

Конкретизуючи світоглядні основи неоромантизму Лесі Українки, десятикласники мають дійти до висновку, що мисткиня, пройнята західноєвропейською атмосферою неоромантики, водночас послідовно утверджує такі неоромантичні сюжети, образи, характери літературних героїв, які відповідають її художньому баченню. Неоромантизм творчості Лесі Українки виявляється в активному категоричному запереченні натуралізму, відхиленні матеріалістичної обумовленості явищ у художній літературі, постійному звертанні до індивідуального в людині, що виявлялося в докладному аналізі внутрішнього психологічного світу особистості, використанні одухотвореної історії, міфу, екзотики, біблійних тем, античних, староеврейських сюжетів, мотивів та образів тощо.

Аналіз творів Лесі Українки переконує, що в них прослідковуються типологічні сходження із західноєвропейськими, що їх ядро – сильна індивідуальність, яка наполегливо шукає розв'язання філософських проблем життя не лише через логічний аналіз, але й інтуїтивно. Це дозволяє розглядати її драматичні поеми як надзвичайно яскраву і оригінальну сторінку «нової драми».

Обмежений час уроку вимагає певної схематичності у проведенні окремих етапів компаративного аналізу творів, зокрема щодо визначення їх сюжетів, композицій, провідних мотивів тощо.

Таким чином, наголосимо, що розвиток сюжету у п'єсах Г. Ібсена «Ляльковий дім» і Лесі Українки «Кассандра» здійснюється у двох планах: зовнішньому і внутрішньому.

У елементах сюжету акцентуємо на типологічних збігах: Нора мріяла про кохання-чудо з боку Хельмера; пристрасне кохання палає і в серці Кассандри, але Долон не може його розділити.

У обох творах втілено мотив дитинності-незрілості. Але якщо у Г. Ібсена головна героїня усвідомлює себе іграшкою-дитиною в руках інших, то у Лесі Українки Кассандра бачить цю дитинність у Долона: він ще дитина для очей долі.

Композиція обох творів аналітична або ж ретроспективна. Розвиток сюжету залежить від подій, що стались задовго від початку дії драм: підроблений вексель Нори, так само як і поява Гелени в Трої, зринаючи у творах, щоразу дають поштовх для розвитку дії.

Для обох драм властивий відкритий фінал. Основний конфлікт не вирішено на матеріалі п'єс, а лише визначено до кінця. Вирішення конфлікту, кінець боротьби Кассандри і Нори можливий лише поза рамками твору.

Наступний етап уроку передбачає скрупульозну роботу з текстами, що дозволить глибоко охарактеризувати образи головних героїнь творів Г. Ібсена та Лесі Українки.

Міфологічний античний образ Кассандри у драматичній поемі української поетеси набуває ознак сучасної героїні. Кассандра, як і ібсенівська Нора із «Лялькового дому», – центральна постать твору. Кассандра провісниця, вона віщує те, що станеться. За тим, що є, вона сприймає те, що буде. Зовнішня дійсність відкривається їй внутрішньому зору. Люди звичайно живуть сьогоdnішнім днем. Кассандра живе в двохплановому світі: теперішньому і майбутньому. Разом із тим у її образі немає нічого містичного, бо «її пророцтва постають не з духа, не з сліпоти екстазу, не з духовної екстатичної сп'янілості пітії, а з чіткої довершеності реального бачення» [3, 62]. Не боги відкривають їй майбутнє, вона сама його бачить, бо здатна до логічного аналізу, до раціоналістично-аналітичних висновків.

Опрацьовуючи літературно-критичні матеріали, старшокласникам буде цікаво зосередити увагу на дослідженнях В. Петрова та В. Агеєвої [1; 3]. Так, В. Петров, визначаючи тематику «Кассандри», вказував на поєднання в ній «фаустівської теми знання» із «прометеївською темою бунту й кари за бунт» [3, 28]. «І до цих двох додано ще третю,

специфічно Кассандрину, тему провидіння, відчуття загибелі, свідомість несталості всього, що є, певности: Троя гине!» [3, 67]. В. Агеєва акцентує на феміністичному аспекті: наголошення відмінності жіночого і чоловічого світосприймання [1]. Тема пізнання у творі пов'язана з проблемою кари, а логіка поведінки Кассандри – це логіка етична, сформована на переконанні, що зло не може не породити нового зла. Фаустівську й прометеївську теми В. Агеєва доповнює сізіфівською алюзією [1]. Леся Українка наголошує не стільки на служінні людям, скільки на величії страждань і непокори. Кассандра знає, що її чекає неминуча смерть і приймає її. Заради високої істини вона віддає життя. Так само і Нора у «Ляльковому домі» Г. Ібсена жертвує щастям материнства і не приймає благань чоловіка, який відступився від неї, заради високої етичної мети – стати особистістю.

Отже, учні мають дійти висновку, що однією з ознак «нової драми» є соціально-психологічна проблематика. У драмах Г. Ібсена «Ляльковий дім» і Лесі Українки «Кассандра» чітко простежується ряд типологічних сходжень у проблемах, поставлених авторами. Положення головних героїнь – Нори і Кассандри – як в родині, так і в суспільстві, соціально обумовлене. Нора сприймається батьком, а потім і чоловіком, як іграшка, вона не має юридичних прав для оформлення позики як фізична особа, її етичні міркування суперечать не лише суспільним нормам, але й не знаходять підтримки у Хельмера – найближчої людини, заради якого вона власне пішла на злочин. Кассандра для своїх рідних і всього міста – зловісниця, яку можна пообіцяти, не питаючи її згоди, Ономаю за військову підтримку. Для сім'ї вона також іграшка, на її почуття до Долона ніхто не зважає, розмова з лідійським царем – лише формальність. Суспільство визначає рід занять жінці: для Нори – це сім'я, виховання дітей, якщо жінка починає працювати (приклад – Фру Лінне та Нора, яка крадькома переписує папери не лише із-за Хельмера), ставлення до неї стає упередженим. Кассандра за кужелем схвально сприймається братом Деїфобом, оскільки це личить дівчині: «Отож пряди й не пророкуй!», а віщує нехай Гелен.

Проте вирішальну роль у долях обох героїнь грає не зовнішній, соціальний, а внутрішній, психологічний, конфлікт. Обидві прагнуть бути вірними своєму відчуттю правди.

Необхідним є підтвердження роздумів учнів цитати із текстів драматичних творів. Яскравості та емоційності уроку

нададуть інсценізації ключових фрагментів творів, виразне читання монологів головних героїнь, у яких повною мірою розкриваються їхні характери, зокрема, «Над всіх старших найстарша Правда» (Кассандра); «Я гадаю, що передусім людина... я звільнюся від усіх цих пут...» (Нора).

Порівнюючи двох героїнь, учні мають знайти у них як спільне так і відмінне. Адже Нора тільки стає на шлях правди, а Кассандра йде по ньому, але для обох є час вагань, і обидві роблять екзистенційний вибір, хоча одна йде в життя, інша – в смерть. Фінал уроку повинен акцентувати на тому, що засоби «нової драми», які використовувала Леся Українка, мають типологічні збіги з драматургічною технікою Г. Ібсена. Дослідники творчості української письменниці відзначають, що вона хоч і увійшла в драматургію з тематикою і методами, що використовував Г. Ібсен, проте згодом знайшла свій власний шлях, котрий сягає корінням доби античної трагедії, підбиває досвід щонайкращих зразків класичної драми й утверджується як глибоко національний, що гармонійно входить у простори всесвітньої культури. І саме останній період драматургічної творчості Лесі Українки, в якому суто національні ноти перегукуються з універсальними, є чи не найбільшою вершиною, становить найвище досягнення її як художниці слова, творця української драми загалом.

Література

1. Агеєва В. П. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки у постмодерній інтерпретації. Київ : Либідь, 2001. 264 с.
2. Генрік Ібсен. Ляльковий дім: п'єси / переклад з норв. О. Сенюк та ін. Харків: Фоліо, 2011. 349 с.
3. Петров В. Драматична поема Лесі Українки «Кассандра». *Вісник АН УРСР*. 1991. № 2. С. 61–67.
4. Українка Леся. Кассандра. Твори: у 4-х т. Київ : Дніпро, 1981–1982. Т. 2. С. 82–176.
5. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 класів (профільний рівень) : Наказ МОН України від 23.10.2017 № 1407 [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. Алтухов Володимир, старший викладач кафедри мовної підготовки Донецького національного технічного університету (м. Покровськ, Україна).

2. Бабій Ірина, кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри українознавства Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (м. Львів, Україна).

3. Бабій Надія, кандидатка мистецтвознавства, доцентка кафедри дизайну і теорії мистецтва ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна).

4. Базилевич Андрій, доктор медичних наук, професор, кафедри пропедевтики внутрішньої медицини № 1 Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, голова Світової федерації українських лікарських товариств (м. Львів, Україна).

5. Бакка Тамара, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

6. Богдашина Олена, докторка історичних наук, професорка, професорка кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна).

7. Богомаз Оксана, викладачка кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

8. Божко Наталія, кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

9. Бондарчук Оксана, вчителька вищої категорії, вчителька української мови та літератури Полтавської школи-інтернату спортивного профілю (м. Полтава, Україна).

10. Борчук Степан, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна).

11. Будний Василь, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та порівняльного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

12. Варецька Софія, кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри світової літератури Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

13. Варипаєв Олексій, кандидат філософських наук, професор кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі (м. Харків, Україна).

14. Ващенко Людмила, учителька вищої категорії, старша учителька української мови і літератури Красноградського ліцею №1 ім. О. І. Копиленка Красноградської міської ради Харківської області (м. Красноград, Україна).

15. Вихрущ Анатолій, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського (м. Тернопіль, Україна).

16. Вівчарик Наталія, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української літератури ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна).

17. Вінтонів Тетяна, кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна).

18. Воробйова Валерія, студентка бакалаврату кафедри англійської філології та перекладу факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна).

19. Галів Уляна, кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна).

20. Гдакович Мар'яна, кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна).

21. Гиріна Тетяна, кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка, доцентка кафедри журналістики,

української словесності та культури Університету державної фіскальної служби України (м. Ірпінь, Україна).

22. Гірня Наталія, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

23. Годік Катерина, кандидатка філологічних наук, молодша наукова співробітниця відділу компаративістики Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (м. Київ, Україна).

24. Гонтарук Лариса, кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

25. Горда Оксана, кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків із діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна).

26. Горохова Тетяна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна).

27. Гужва Ольга, викладачка-методистка філологічних дисциплін педагогічного фахового коледжу КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради (м. Запоріжжя, Україна).

28. Даньшова Валентина, викладачка-методистка вищої категорії ДВНЗ «Київсько-механічний технологічний коледж» (м. Київ, Україна).

29. Демедюк Марина, кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України (м. Львів, Україна).

30. Держко Ігор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії і економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

31. Джура Ольга, кандидатка медичних наук, доцентка кафедри гістології, цитології та ембріології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

32. Добровольська Людмила, старша викладачка кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна).

33. Дрогомирецька Людмила, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України і методики викладання історії ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна).

34. Дружинець Марія, докторка філологічних наук, професорка кафедри української мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (м. Одеса, Україна).

34. Єщенко Тетяна, кандидатка філологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, членкиня НТШ (м. Львів, Україна).

36. Жадько Віталій, доктор філософських наук, професор, професор кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету (м. Запоріжжя, Україна).

37. Жаркова Роксолана, кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

38. Загребельна Ніна, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

39. Зелененька Ірина, кандидатка філологічних наук, старша викладачка кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

40. Зіменковський Борис, доктор фармацевтичних наук, професор, академік НАМН України, заслужений працівник вищої школи України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, ректор Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

41. Іщук Наталія, старша викладачка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

42. Карась Ганна, докторка мистецтвознавства, професорка, професорка кафедри методики музичного виховання та диригування ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна).

43. Kiloshenko Olena - Senior lecturer of the Department of Humanitarian Disciplines, National Academy of Culture and Arts Management (Kyiv, Ukraine).

44. Кіщера Олександр, доктор медичних наук, професор кафедри оториноларингології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, дійсний член НТШ (м. Львів, Україна).

45. Кметь Ірина, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

46. Козелко Ірина, кандидатка філологічних наук, старша викладачка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

47. Козира Оксана, завідувачка навчальної лабораторії українознавчих студій кафедри української мови та культури факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна).

48. Колеснікова Ірина, докторка філологічних наук, професорка, професорка кафедри бізнес-лінгвістики ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (м. Київ, Україна).

49. Коляда Ігор, доктор історичних наук, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

50. Криворучко Леонід, заслужений діяч мистецтв України, завідувач відділу літератури з питань мистецтв Публічної бібліотеки імені Лесі Українки для дорослих міста Києва (м. Київ, Україна).

51. Кубанов Руслан, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і менеджменту ВСП «Інститут інноваційного освіти Київського національного університету будівництва і архітектури» (м. Київ, Україна).

52. Ладиченко Тетяна, кандидатка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

53. Лебеденко Юлія, кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри української мови Харківського

національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (м. Харків, Україна).

54. Луц-Пурій Уляна, кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, співзасновниця Українського інституту дослідження щастя (м. Львів, Україна).

55. Мартинюк Юрій, докторант з морального богослов'я (біоетика) кафедри богослов'я Українського католицького університету (м. Львів, Україна).

56. Маценка Світлана, докторка філологічних наук, професорка кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

57. Мацюк Зоряна, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

58. Михайлишин Романа, методистка Педагогічного коледжу, асистентка кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

59. Мельник Діана, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри світової літератури Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

60. Мельник Віра, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

61. Мельник Роман, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна).

62. Мелєкєсцев Кирило, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

63. Микитюк Оксана, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна).

64. Міносян Андрій, кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних та гуманітарних

дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі (м. Харків, Україна).

65. Мінтао Юй, магістрант історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Луань, провінція Аньхой (Китай), м. Київ, Україна).

66. Мойсєєнко Валентина, докторка медичних наук, професорка кафедри пропедевтики внутрішньої медицини №2 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, академік Національної Академії наук Вищої освіти України (м. Київ, Україна).

67. Мороз Оксана, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української філології Маріупольського державного університету (м. Маріуполь, Україна).

68. Музичко Олександр, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (м. Одеса, Україна).

69. Нагорняк Оксана, старша викладачка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

70. Нос Наталія, старша викладачка кафедри історії та мовознавства Українського державного університету залізничного транспорту (м. Харків, Україна).

71. Огірко Олег, доктор філософії, доцент кафедри філософії та педагогіки Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені Степана Гжицького (м. Львів, Україна).

72. Онуфрієнко Олена, доцентка, кандидатка філологічних наук, завідувачка кафедри української мови, літератури та культури факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна).

73. Опришко Ольга, лікарка-кардіологиня Стрийської центральної лікарні (м. Стрий, Україна).

74. Осадча Галина, журналістка (м. Львів, Україна).

75. Павлюк Ігор, доктор наук із соціальних комунікацій, провідний науковий співробітник Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, професор кафедри української преси Львівського національного університету імені Івана Франка, письменник (м. Львів-Київ, Україна).

76. Пілько Орест, старший викладач кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка (м. Дрогобич, Україна).

77. Прокіп Валентина, кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів, Україна).

78. Рикичинська Дар'я, студентка факультету лінгвістики і соціальних комунікацій Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна).

79. Романюк Ольга, директорка Публічної бібліотеки імені Лесі Українки для дорослих міста Києва (м. Київ, Україна).

80. Санкович Марія, вчителька вищої категорії суспільствознавчих дисциплін Яблуніцького загальноосвітнього закладу середньої освіти (м. Яремче, Україна).

81. Сніжко Наталія, кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна).

82. Содомора Павло, доктор філософських наук, завідувач кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

83. Станько Оксана, кандидатка мистецтвознавства, старша викладачка кафедри спеціального фортепіано Львівської національної музичної академії ім. М. В. Лисенка (м. Львів, Україна).

84. Стахів Марія, кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету ім. Івана Франка (м. Львів, Україна).

85. Степанець Надія, кандидатка філологічних наук, викладачка української мови та літератури Львівського професійного коледжу готельно-туристичного та ресторанного сервісу (м. Львів, Україна).

86. Стецик Христина, кандидатка філологічних наук, старша викладачка кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна).

87. Стечак Галина, кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

88. Стьопул Іван, магістрант історичний факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

89. Табака Марта, магістерка кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

90. Таран Оксана, кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри прикладної лінгвістики НУ «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна).

91. Тарасюк Ярина, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри світової літератури Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

92. Тарченко Наталія, журналістка (м. Київ, Україна).

93. Терешкевич Галина (с. Діогена), кандидатка наук із державного управління, доцентка, докторантка Національної академії державного управління при Президентові України, доцентка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

94. Tykhomirova Luydmyla, Dozent der Abteilung für humanitäre Disziplinen der Nationalen Akademie für Kultur und Kunstmanagement (Kyiv, Ukraine)

95. Топалова Світлана, кандидатка політичних наук, доцентка, доцентка кафедри менеджменту, бізнесу та професійних комунікацій Каразінського банківського інституту Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (м. Харків, Україна).

96. Трумко Оксана, кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків із діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна).

97. Фаріон Ірина, докторка філологічних наук, професорка катедри української мови Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна).

98. Fedko Victoria, PhD in psychology, a senior research fellow at G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

99. Федорів Тарас, докторант Українського вільного університету (м. Мюнхен, Німеччина).

100. Хирівська Галина, старша викладачка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

101. Хомік Олена, кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри української мови Харківського

національного університету імені В.Н. Каразіна (м. Харків, Україна).

102. Черкес Надія, кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

103. Чоп'як Валентина, докторка медичних наук, професорка, заслужена лікарка України, лауреатка Державної премії України в галузі науки і техніки, завідувачка кафедри клінічної імунології та алергології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, голова лікарської комісії Наукового товариства ім. Тараса Шевченка (м. Львів, Україна).

104. Шапошнікова Анастасія, наукова співробітниця відділу-музею «Літературне Придніпров'я» Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького (м. Дніпро, Україна).

105. Швець Ганна, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Львів, Україна).

106. Шеремета Людмила, кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри української мови Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України (м. Тернопіль, Україна).

107. Шостка Інна, кандидатка медичних наук, асистентки кафедри внутрішньої медицини № 3 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (м. Київ, Україна).

108. Штонь Олена, кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна).

109. Шуліка Людмила, викладачка української філології ВП «Лисичанський педагогічний коледж Луганського національного університету імені Тараса Шевченка» (м. Лисичанськ, Україна).

110. Юрченко Любов, докторка філософських наук, професорка кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі (м. Харків, Україна).

111. Ягело Світлана, кандидатка філологічних наук, учена секретарка, старша викладачка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

112. Якубовська Марія, кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства (м. Львів, Україна).

113. Яретик Микола, магістрант історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

114. Яценко Таміла, докторка педагогічних наук, старша наукова співробітниця, головна наукова співробітниця відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України (м. Київ, Україна).

Наукове видання

**ІДЕОЛОГІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АРИСТОКРАТІЇ
(на пошану 150-річчя від дня народження
Лесі Українки)**

Збірник наукових праць за матеріалами
всеукраїнської науково-практичної конференції
з міжнародною участю
25 – 26 лютого 2021 року

Підготовку та випуск видання здійснено
в Друкарні Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького

Підписано до друку 15.02.2021 р.
Формат 70x100 ¹/₁₆. Умовн.- друк. арк. 50,375.
Замовлення №394. Тираж 100 прим.